[illegible] ৩১, ৭২, ৮১, ৩৩৭, ৩৬৩,

ДЕЛО

ЛИСТ

ЗА

НАУКУ, КЊИЖЕВНОСТ И ДРУШТВЕНИ ЖИВОТ

ОСМА КЊИГА

БЕОГРАД

ПАРНА РАДИКАЛНА ШТАМПАРИЈА

1895

LIBRARY
APR 30 1969
UNIVERSITY OF TORONTO

САДРЖАЈ VIII КЊИГЕ

СТРАНА

I Забава:

Пријатељу Душану С. Билићу, песма *А. Шантића* 3
Из мојих успомена, II сан, од *Л. Т.* 7
„Прерано —“ песма *Лазе Костића* 25
Паланчанске идиле, I *Идила о цвету без мириса,* од *М. Пав.* . . 42
Роса, песма *Сокољанина* 72
Удовична идила, приповетка *Габријела д' Анунција* с талијанског *Lux* 73
У тихој ноћи, песма *Љубице* 81
Једном старом мачу у девачу, песма *В. Ј.* 92
Две Хајнеове, песме *Змајовине* 161
Тринаести, приповетка *Бранислава Ђ. Нушића* 163
Ловћену, песма *Новице Ј. Николића* 180
После симфоније, песма *Р. Ј Одавића* 208
Он? написао *Ги де Мопасан,* с француског превела * * * . . 209
Ја питах... песма *Јуније* 217
Слободи, песма *Јеф. Р. Шантића* 240
Прича о Сими Ступици и селу Врачима, написао *И. И. Вукићевић* (свршетак) 241
Суморна мисао, (Јован Гаврило Сајдл), песма *С. Д. Мијалковића* 269
Христос се роди, песма од *Милана* 337
Божји слуга, песма у прози, од *Јанка М. Веселиновића* . . . 359
Језеркиња вила, бајка од *Јеле* 363
Из „сетница“, песме *Ст. М. Луковића* 389
Самоубиство, написао *Ги де Мопасан,* с француског превела * * * 391
Јесен, песма *Сокољанина* 422
У искушењу, цртица из Херцеговине, *Свет. Ћоровића* 423

II Наука:

Два корисна закона, од *М.* 31
Угарска и опозиција хрватска, написаао *Шарл Лоазо,* превод с француског 48

Наши Трговински уговори, од *Др. М. Ђ. Миловановића* (свршетак) 182
У очи револуције 1848. у Угарској, од *Др. Драг. М. П.* 219
Једна глава из историје јужнословенских језика, од *В. Јагића* превео *С. Н. Томић* 253, 446
Занатске школе, једно питање из наше економске политике, од *М. Радовановића* 339
Со, разне врсте вађења соли и њене многоструке употребе, од *Жив. Ј. Јуришића* 365
Управа у старом Дубровнику, написао *Др. Лујо кнез Војновић* . 397

III Књижевност:

K. E Zachariä von Lingenthal. од *Чедомира Митровића* 82
Хајнрих Фон Сибел, од *Др. Драг. М. П.* 93
† *Александар Дима Син* од *Б. П.* 329
Леополд Ранке, поводом стогодишњице рођења његовог, од *Др. Драг. М. П.* 428
Психолошка књижевност, од проф. *Срет. М. Аџића* 458

IV Друштвени живот:

Политички преглед, од *— Љ —* 464
Позоришни преглед, од *Бор. П.* 471

V Хроника:

Друштвена хроника: *Попис становништва и домаће стоке у Србији, 1895.* од *С. М. П.* 278
Слава умјетности, сценски пролог у 3 слике, написао *Стјепан Милетић*. 283
Криминалитет и пописивање становништва у Француској (1861. и 1891.) од *Н. С П.* 476
Критика и библиографија: J. L. D.Bogdanov, Spor izmegju Srba i Hrvata. — 1. Zrpsko-hrvatsko pitanje — zamašuo pitanje; 2. Paradoksi: — 3 Naši prosvetitelji; — 4. Bošnjaštvo; — 5. Srpsko-hrvatsko pitanje—psihološko pitanje; —6. Komporativna študija; — 7. Treće stanovižte. — U Zadru. Jzdanje Štamparije S. Artale. 1895. Мала 8° 46, реферат *Љ. Ј.* 120
Споменик XXIX (Српска Краљевска Академија) I Пшински споменик, II Апокрифско житије св. Петке, III Живот св. Василија новог, од Ст. Новаковића У Београду. Државна штампарија Краљевине Србије. 1895. — На 4-ни 113 ст. Цена динар. Реферат *Јована Х. Васиљовића* 124
Sborník Čehu dolnoracouských, редактор Др. J. Карасек Стр. 239 и 31 слика и тексту и 2 у прилогу. У Бечу 1895. Реферат *В. Малине* 133
Доктор Гашић. Венеричне болести и њихова природа, знаци, последице и лечење. Београд 1895. Стр. 106. Цена 1.50. Реферат *Др. Вој. Ж. Ђорђевића* 138 491

Archiv für slavische Philologie unter Mitwirkung von A. Brückner (Berlin), J Gebauer (Prag), C. Jireček (Wien), A. Leskien (Leipzig). W Nehring (Breslau), Stojan Novaković (Belgrad), V. Oblak (Gratz) A. Wesselofsky (St. Petersburg) — herausgegebeu von V. Jagić, Siebzehnter Band. 8° 640 стр. (2 свеске) Berlin Weidmannsche Buchhandlung, годишња цена 20 марака реферат *С. Н. Т.* 293, 479

Деспот Стеван Лазаревић Историјска расправа, написао *Мат. Станојловић и Мил. Ј. Гајић.* Ову је расправу наградила општина београдска са 400 динара. Издање општине београдске. — Београд, Парна радикална штампарија. На 8-ни, 2 л. и стр. 267. Цена 1·50 дин. Реферат *Ст. Станојевића* . 308

Almanach de la question sociale pour 1896. sous direction de P. Argyriadès Paris роферат *С. М. П.* . . 312

L'Orient inédit: A travers la Bosnie et l' Herzégovine par Henri Moser Dessi-us de Georges Scott. 1895. Paris. Place de l' Opéra 5 стр. 79. стаје 1.50 495

Краћи реферати 145, 317, 498

Белешке 154, 317, 500

Једно писмо Александра Диме 339

ПРИЈАТЕЉУ

— ДУШАНУ С. БИЛИКУ. —

По староме кову и адету старом
Са природом исте управљају власти,
Сунце и сад грије оним истим жаром
Под којим је Адам плануо у страсти.

У Божјем раду погрешке не стоји —
Изузевши оне што се људма броје —
И с тога се Господ критике не боји
Од публике своје.

У једнаком правцу, као што је вазда,
Ток времена сљеди и ноћу и дању,
И спаситељ благи, који битност сазда'
Не издаје дјело у новом издању.

Но у нашем свјету друкчије се леже,
Мјењају се ствари и њихове ћуди,
Сви духови данас савршенству теже
Те бивају мудри и који су луди

Деветнајсти вијек — поштовану даму —
Све врлине красе, што човјеку вреде:
Мајка може шћерку оставити саму
А да посљедице хрђаве не сљеде....

Морал је на вису баш како ваљаде
Само што невиност са фењером траже...

. . . .

. . . .

Госпођице лепе баш су оне много
Одмакле од први преходница своји,
Спољашњег се вида придржају строго
Те по правилима све на њима стоји.

Смјерно носе главу и проходе круто,
Застиде се здраво и оборе очи,
А да не би когод посумњао у то
На лицу им боја истину свједочи.

У љубав им нико не смије да сумња
Пуно им је од ње и срце и груди,
Паметне су, мудре и бистрога умља
Што у мени чисто усхићење буди.

Причаћу ти, друже, кад љубав наведо,
У љубавни пожар падао сам и ја,
Љубио сам једно милокрвно чедо
Што јој густа коса као злато сија.

У очима њеним гледао сам небо,
Она ми је била од живота веће,
Славио сам судбу, више нисам требо
Нити благослова нити људске среће.

У вечери касне, кад вјетрићи носе
Мириси од цвјећа са поља и горе,
Милов'о сам њене расплетене косе
И шаптао с њоме све до саме зоре.

И дани су текли и љубав је расла,
У њој није било осјеке и плиме,
И од сваке сумње душа ми се спасла
Те ја бијах блажен и преблажен тиме.

И вечери једне, у јесен је било —
Крен'о сам се драгој пун љубавне силе,
На земљу се бјеше доста магле свило
И у магли бјеше кућа моје миле.

Снивајући срећу о љубавном браку
Већ сам стиг'о близу и жељно сам чеко,
Но као да сабља зазвечи у мраку
И до мене стиже шапутање неко...

Пријатељу драги, ево шта се збило:
На вратима *она* стајала је *с њиме*,
И њезино тијело пунано и мило
Дрхтало је чисто од љубавне плиме.

Шаптали су нешто, — Бог би знао шта су —
Ја сам мало наглув па не чујем свашто — —
А он својом руком држ'о је по пасу
И с пољупцем слатким с њоме се опрашт'о.

О, дивна је била к'о круна од злата!
А и он је био момак врло зоран,
А ја, — шта би друго? — прођем испред врата
И учтиво речем: „слуга сам покоран".

То је тако прошло; посље два, три дана
Ето ти ми писма од љубави моје,
Артија је била сузам' покапана
А на њојзи слова још сузнија стоје,

За *њ* у писму вели у тужноме тону:
Да ј' пријатељ њени родитеља, и то
Да је *он* случајно баш у вече *ону*
Свратио се мало и за маму пит'о.

Писмо је велико и у њему хрпа!
Вели, да је вазда за мном срце креће,
И тужна је, каже, и бледа к'о крпа
Те ако не дођем да живети неће.

Но, то није тако, милом Богу хвала!
Она се и сада међу живе броји,
Добра је и блага и крви би дала
Те љубазност њена на цијени стоји..

Ја сам ост'о миран, јер догађај ови
У модерном правцу слиједио је смерно,

То је захтјев доба и времена нови
Којијем се треба придржават вјерно.

Просвјета је богме учинила много,
Поштење је мети и врхунцу стигло,
Сад лупежа нема јер се казне строго
Те се за то више просторија дигло.

И сад само срећаш све поштене главе,
Јер су сви под кључем који миру шкоде,
А ако и тебе за лопова јаве
Раменима слегни па хајд' куд те воде.

Истину да кажем: све је у свом реду,
Па и ми се Срби примичемо мети,
Ја сам врло миран у томе погледу
У напредне цељи омладина лети.

Истина је жива, ми нараштај млади
Обраћамо на се у велико пажњу,
Ту се братство брати и о слози ради
Те печемо срећу сви на једном ражњу.

Владамо се красно сви по хигијени
Па бирамо јела што се лако варе,
И солидност наша баш је на цијени
Да можемо њоме постигнути старе.

. . . .
. . . .
. . . .
. . . .

Ја у дуг'о одох, но опрости брале,
Усхићен сам духом и временом новим,
Сви данашњи вијек поштују и хвале
Па се и ја ево одужујем овим!

2895

Алекса Шантић

ИЗ МОЈИХ УСПОМЕНА

II.

САН

Упознасмо се на университету.. Први пут сам га видео код једног мог пријатеља, његовог скорашњег познаника. Тад му је било 21 година. На том првом састанку није учинио Бог зна какав утисак на мене, ма да је био симпатичне спољашности. Мало је говорио, и кад нас је пријатељ представио једног другоме, изгледао је врло хладан, индиферентан, а што је мени у први мах личило чак на неучтивост.

Али доцније, што сам га чешће виђао и боље познавао све сам га више волео, па како и њему није моје друштво било досадно, то смо се често састајали, а после кратка времена постали тако рећи нераздвојни.

Био је кротке нарави; мирног, уздржљивог темперамента; један од оних ретких младића који и у најватренијој дискусији не умеју да увреде, а због чега све га је наше друштво волело. Волели су га чак и они бујни, нервозни, од којих су га неки називали млакоњом а то с тога, што их је његова мирноћа обезоружавала.

Само, јест, и код њега је било једно само, патио је од једне болести, која у колико је била ретка за његове године, у толико је била још ређа у његовом друштву, — био је сујеверан. Веровао је у снове; бојао се броја 13 толико, да је чак избегавао да се, читајући какву књигу, задржи на 13. страни, а већ да седне за сто за којим би било њих тринаест, то никако. Па онда, веровао је да је уторник његов несрећан дан и то, како ће и умрети једн г уторника, и тога дана није пре

дузимао никакав важнији посао, и још триста које каквих чуда. Тек чујеш га само да рекне за нешто: не ваља се то. А зашто болан? пита га неко. «Тако“, одговори он.

У читавом нашем друштву сумњам да је још ико осим мене знао за ту његову слабост, а и ја не бих је знао, да ми је није сам поверио. И док сам му се испрва смејао, доцније пошто сам видео колико држи на то, озбиљно сам му пребацивао и тако рећи свађао се с њим. Али и он је опет најозбиљније бранио ту своју настраност.

«Зар ти Бога ти мислиш“, говорио ми је, „да су научна испитивања и радови о сновима, ништа друго до проста бесмислица и да је неверовање у ону, тако очиту, тајанственост, што скрива сва људска дела шта друго а не бити слеп крај очију....

«Сан, драги мој», говорио ми је даље, „то је један засебан свет у којем човек живи исто тако као и у овом стварном, и који се разликује од њега само у толико што нам је мање познат. А кад се већ сви слажемо у томе да у овом животу постоји нпр. неко тако звано, предосећање овога или онога, а нарочито несреће, — зашто онда да не верујемо тим осећајима у свету која смо крстили сном?!.. Ми у сну проведемо скоро толико исто колико и будни, и зашто ко божем обраћати пажње и веровати само ономе што нам се буднима деси, кад сваки од нас и у сну носи своју индивидуалност, и кад смо сав наш живот, и овај будни и онај сани крстили сном»?!

О броју 13 и уторнику говорио ми је да у њих верује из личног искуства. Причао ми је да му се већина недаћа и несрећа дешавало или 13. у месецу или уторника, и да је једино због тога дошао до закључка да су то за њега несрећни дани. А кад сам му ја споменуо да је то била само слепа случајност, он ми је рекао, да је у животу све случајност: и рађање и смрт и болест и женидба и удадба и једном речи читав живот.

Једнога дана седео сам код куће и радио. Било је у пролеће. На пољу је било ружно време: већ други дан падала је киша. Кад би тако око четири сата он дође. Од куда ти? запитах га пошто се здрависмо. Ето, рече, дођох да поседим:

код куће ми је било дуго време И седе По обичају дадох му лулу и дуван, запалих и ја и седох да скувам чај.

„Има ли чега новог ?“ запитах га, пошто упалих и шпиритус зашушта“. — „Нема вала ничега“, некако лено одговори он. „Јеси ли био јутрос на предавању ?“ — „Нисам“. „Па ти сад већ редовно изостајеш ?“ — „Па и шта ћу тамо ?“ „Јеси ли се виђао с којим од наших ?“ — „Нисам.“ Ја га погледах. „Ти канда си данас нешто кисео“, рекох му. „Кад те мрзи да говориш ?“ Шта ти је ? Да ниси болестан ?“ — „Јок, нисам. „Па шта ти је онда ?... Да ниси случајно шта рђаво сањао ?“ запитах га шалећи се.

Он не одговори. „Дакле погодио сам, Бога ми !“ — „Па јест“, рече. „и сањао сам“. — „А шта си то сањао ?“ Хајд причај ми“. — „Нећу“, одговори он. — „А зашто ?“

Он повуче неколико димова из луле. „Што да причам“, рече „ти у то не верујеш: то су теби лудорије“, додаде као мало љутит. — „Па ипак, причај ми“, рекох му; „ја можда грешим кад не верујем у то, па, ко зна, могу доцније и ја веровати“.

„Е па добро“, рече он, „испричаћу ти. Ноћашњи ми је сан одиста један од рђих снова: дуго је трајао и са свим се логично развијао“.

У то у суду прокључала вода закркља. Ја га задржах да не прича док не укувам и успем. Кад је и то било готово донесох и рум па се онда завалих у ниску столицу, а што је њему био знак да може почети.

Он усу рум у чај, сркну један пут, други пут, дубоко повуче из луле па рече: дакле ево ти мога чудноватог сна.

„Била је као ноћ; густ мрак покрио и небо и земљу и ништа се није видело. После дужег напрезања видео сам само толико да сам у неком већ сасушеном џбуну. Некакав загушљив дим дизао се некуд испред мене, и како се, не знам зашто, нисам ни куд могао кренути, мислио сам да ћу се на послетку морати угушити. То је био страшан моменат, чинило ми се као да већ губим свест. На једаред у ономе миру, који дотле није ни најмањи шушањ реметио, чујем као неки тутањ, нешто налик на хладни јесењи ветар, кад ноћу завија кроз шуму. Пренух се, срце ми јако залупа, хладан ме зној проби и сав се стресох. Тутњава је била све јача и јача, док

у један мах чух да неко пева. Ослушнем боље: певало је више њих.

„Мрак је бивао, чини ми се, све гушћи, док од једном срединoм оном почеше да бразде светли млазеви налик на муње. Тада песма поче нагло да изумире, тако да се у оном брујању јасно чуо само један једини, тужан женски глас, који чини ми се, нећу никад заборавити.

„Утисак те песме на мене био је тако јак, да сам заборавио ону тајанственост места на којем сам био, и толико се ражалио да сам плакао И видиш“, рече, „сећам се врло добро да сам у сну плакао и јецао.“

„После тога оне светле бразде убрзаше, тмина се поче да растурује, и тада хор још једном силно запева и песма се изгуби тамо и где у одјецима

„У то некакав јак, врућ ветар духну; овело суво грање око мене поче да се повија и крха, те се и ја побојах да ме ветар не однесе и ухватих се за једну понајјачу грану. У који сам мах тражио руком грану, спазих више себе једну велику буљооку сову, која ме гледаше оним својим страшним укоченим погледом. Тада, чини ми се, и крв ми се у жилама следи и обузе ме слутња нечега страшног, некакве ужасне смрти.

„Онај тужни глас постајао је све јаснији и јаснији, док од једном, некуд испод мене, изби преда ме читав низ некаквих црних слика и утвара Дугачко, црно одело што им је висило о раменима лепршало се испод њих, и како су се брзо кретали шуштало је као развапето дуго платно на ветру.

„Држали су се за руке као оно у колу, а у средини њиховој обучена у бело, вила се једна млада женска прилика, необичне лепоте и певала тужну неку песму, коју нисам разумео. То је, дакле, била она. Све оне црне слике око ње биле су у тами, а само она била је у светлости. Чим избише почеше да играју некакву чудновату игру: ишли су и десно и лево, и горе и доле, и то час лакше, час брже.

„Ја сам гледао само њу, и видох како у један мах пружи руке к мени, изви се у вис и као хтеде да к мени полети; ал' у исти мах и оне црне слике винуше се за њом, и она се опет нађе у њиховој средини. Она се онда нагло спусти мислећи јамачно да им тако утекне, ал' и оно се коло такође спусти

и сави се око ње као какав зид, и тада, заједно с њом поче да одмиче испред мене.

„Тада се мрак био растурио и могао сам све лепо видети. Око мене било је још само неколико сасушених џбунова с поцрнелим гранама, а сви дизали су се на једној каменој литици, испод које зјала је доле страшна провала Кад се коло крену ја погледах за њим и видох да се провала свршава не далеко од мене, и да после настаје дуго једно поље пуно баруштина из којих су трске стрчале, и у којима се рефлектовала светлост месечева.

„Коло се упути ка пољу, и по његовом кретању видех као да се девојка непрестано мучи да се отме из његове средине, па како се у један мах винуше у страну изгубише ми се иза неких стена и више се не појавише. У то и месец, који се дотле видео управо доле провалом такође зађе и опет поче да се спушта мрак. Мене опет обузе страх и лепо осетих како ми коса на глави почо да расте. У оном страху помислио сам да ће се мрак морати растурити само ако опета њу видим, и с тога, држећи се што сам чвршће могао за ону грану нагнем се као не бих ли је могао угледати иза оних стена — кад, а грана се скрха и ја стрмоглавце полетим у бездан и — ту се пробудим...“

«Ето», рече после кратка ћутања, «то сам сањао, и не изгледа ли ти зар сан чудноват и страшан“.

«Сан као сан», рекох му, «има их и страшних а има их и пријатних».

«Ал' дозволићеш», продужи он «да су овакви снови ретки.“

«Е, па добро», рекох му ја, „верујеш ли ти да ти тај сан нешто проричe, шта ли?» — «Верујем» одговори он. — «А шта ти проричe?» — «Ништа добро». — Какву несрећу дакле? — «Јест, несрећу». «А кад ће ти се та несрећа десити?“ — Скоро. — «Лудорије!“ рекох му, „како можеш тако што и да помислиш?!» — «Е па добро», рече он, «а ти чекај, па ћеш видети.“

*
* *

После тога прође читав месец дана а никаква му се несрећа не десн. Шта више изгледало је као да је и сам заборавио на свој сан. У осталом последњих дана време је било

тако лепо. да је човеку било скоро немогућно мислити на ма какве мрачне и суморне догађаје. Под пријатним пролећњим сунцем а у свежем зеленилу све живо изгледало је весело и расположено.

Ја и он скоро свакога дана излазили смо на дуже шетње. Једнога дана време је опет било тако лепо, после шетње. свратимо се пред вече у једну кафану на пиво, и уђемо у једну споредну собу где је било само неколико столова. Били смо сами. Не потраја дуго а у исту собу уђоше још и једна старија госпа и једна лепа девојка, обучена у бело, летње одело, и седоше за сто други од нашега. Девојка је носила киту тек развијених ружа, од којих читава соба замириса, и како седе метну их на сто поред себе.

Не треба да кажем. да је одмах чим је ушла обратила нашу пажњу на себе. Мој пријатељ, који је седео управо наспрам ње, мало по мало па се поче одушевљавати њеном лепотом, уверавајући ме, да још није видео тако лепе и у исто време тако интересантне девојачке појаве као што је она. Због близине морали смо шапутати и скоро непрестано били смо нагнути један према другоме

Оне су, без све сумње, морале приметити о чему говоримо. и, како је изгледало, није им то било криво. У нашим дрским погледима није јамачно ни једна од њих налазила чега увредљивог, јер су и оне шапутале нешто и смешиле се.

„Помисли само”, рећи ће тек мој пријатељ полугласно. ал' тако да су и оне могле чути. „помисли само, кад би нешто могао добити ружу од овако лепе девојке, чини ми се не бих је после дао за не знам које благо...”

Кад он то рече, девојка се наже старој, шапу јој нешто. па онда извади из букета једну ружу, и не говорећи ништа. онако преко стола. пружи је моме пријатељу, пратећи тај покрет руке једним пријатним покретом главе, а што је од прилике значило: ево вам је, кад је већ толико желите, узмите је, ја вам је радо дајем.

Изненађен, као што сам у осталом и ја био, он се нагло диже, гледа му образи поруменише. приђе им и узимајући ружу рече девојци: „О госпођице како да вам благодарим? ни сам смео ни помислити да ћете обратити пажње мојим речи-

ма". Говорио је испрекидано и глас му је дрхтао од узбуђења.

Она је само гледала преда се и изгледала као збуњена. И тако настаде кратка пауза

«Ви сте ђак?» Запита стара мога пријатеља јамачно да прекине то непријатно ћутање." — «Јесам Госпођо», одговори он, «учим права». — «А странац сте, је л' те?» поново га запита она. — «Јесам», рече он и представи јој се. Даде јој такође и своју карту.

Пошто она није имала карте при себи, рече девојци да му на парчету хартије запише њихну адресу. Он јој на то пружи свој бележник и она записа.

Све се то зби тако рећи у тренут ока

Потом заблагодари девојци још једном на цвету, поклони им се па дође на своје место. Шапућући честитах му на тако реткој победи, и хтедох да говорим о томе, ал' он ме замоли да оставимо тај разговор за доцније, кад будемо пошли. Хтео је да то кратко време посвети само њој

Био је узбуђен да га таквог ни једном нисам видео. За његову осетљиву, заносљиву природу то је морало бити и сувише.

Кад смо после тога изишли и пошли на вечеру, замоли ме да вечерам сâм. „А где ћеш ти?" запитах га. „Идем кући," одговори он, и тако се растанемо.

Сутра дан, чим смо се састали, почне ми говорити о њој. Био је као занет, а говорио је тако као да је познаје бар од годину дана. Рече ми да јој је писао, и ту извади из џепа још не затворено писмо и поче га читати.

«Госпођице» писао јој је он «Од оног момента кад сте отишли па непрестано до сада све моје мисли биле су сведене на једну једину: на мисао о вама. Вашу ружу, узрок оволиком моме одушевљењу, метнуо сам на сто, за којим радим, у један судић пун воде, да је непрестано гледам. Све ми се чини као да у њеним руменим лоспићима видим ваше лепо лице како се осмехује. А да знате само, Госпођице, како вам осмејак лепо стоји

Кад сте ми јуче давали овај лепи цвет, изненађен толиком добротом вашом био сам тако збуњен, да вам се нисам

знао честито ни заблагодарити, а чему је такође много допринело и моје још слабо владање вашим језиком, па с тога допустите ми да вам се и овим путем захвалим, надајући се да ће те ми допустити да вам и усмено поновим своју захвалност. Јер ја имам још врло много да вам кажем Госпођице. Моје је срце препуно најслађих осећаја, које је ваша слика пробудила у мени. Али, на што вам и даље говорити ?!.. Могу вам написати још хиљаде редака, па ипак не бих вам рекао ни стоти део онога што осећам.

Па с тога ево клечећи вас молим одобрите ми да вас још једном видим, како бих и сам собом могао вам допунити ову слабу слику душе моје, што сам покушао да вам изнесем у ово неколико речи".

«Како", рекох му зачуђено, «зар ти одиста мислиш да јој пошљеш ово писмо ?!» — «Зашто не ?» запита он. — „Како болан зашто ?" помисли да писмо дође матери у руке ? — „Па шта ? У њему нема ничега рђавог: молим је да ми допусти да их посетим и ништа више, а посетићу их и једну и другу а не само њу.. Јер како онда да разумем што су ми дали своју адресу ?!" — «Па добро", рекох му „адресу своју дали су ти за то да их посетиш; ал' зашто мораш претходно да пишеш девојци љубавно писмо ? С тим можеш само учинити да те не приме".

Али узалуд сам му говорио и одвраћао га да то не чини: он затвори писмо и баци га у прво поштанско сандуче на које наиђосмо.

После тога прођоше неколико дана а он не доби никакав одговор. Био је јако нерасположен и нервозан: чим руча или вечера он одмах оде кући. Ја сам већ видео шта је и нисам хтео да га задржавам

Кад би шестога дана, седим ја код куће, а ето ти њега. Чим га угледах знао сам да је морао добити одговор од ње. И нисам се преварио. Није се људски ни поздравио са мном а већ је био извадио једно писмо из џепа и дао ми га. „Читај, читај само", рече, а очи су му сјале од радости. И тако прочитах писмо.

„Шта да вам кажем, Господине", писала му је она, и шта ли сте морали помислити о мојој тако изненадној симпатији,

која се напрасно развила једног пролетњег дана. Ко зна можда сте и шта рђаво помислили о мени; јер право да вам кажем и сама још не могу себи довољно да објасним оно што се збило.... Али кад вам кажем да су слобода и независност моје две најјаче црте, онда ћете можда још и разумети оригиналност моју онога вечера. Будите дакле милостив. Ја волим поља и шуме, однегована сам далеко од вароши, и, као што видите, у стању сам да по који пут заборавим на прописе етикете.

«Али где сам ја то вас видела?... Не знам. Можда и у сну каквом. Тек чини ми се као да сам вас још из раније познавала. Изгледало ми је као да сам вам глас већ некада чула. И с тога вас поздрављам слатким именом пријатеља, и ево вам пружам обе своје руке у знак пријатељства.

«И ја сам на вас непрестано мислила. Дођите, дођите сад у недељу после подне, чекаћемо вас. Ја сам сâма са својом тетком, оном госпођом што је била са мном, и она је допустила да можете доћи, на чему сам јој ја много благодарна.

«Са овим малим цветком, коме поверавам своје симпатије, шаљем вам своје најлепше мисли.

Клара.»

«Но је си л' чуо", рекох му, пошто прочитах писмо, „ово не личи ни на шта модерно, ово је права трубадурска победа. Какав је само ово стил?!"

Он је био блажен Од те срећне недеље растављала су га још два дана, и он ме је уверавао да ће му се та два дана отегнути дуже но у обичним приликама две недеље, а ја сам му веровао.

Али дође и тај дан, и он одмах по ручку диже се и оде.

Кад смо се тог вечера поново састали није имао довољно речи да се нахвали њиховим дочеком. То су биле две најбоље и најсавршеније женске које је дотле познавао. Она је била кћи једног поморског капетана, којег је, једне бурне ноћи, услед бродолома, заједно са њеном матером нестало Тада јој је било десет година, и тада је узме к себи та тетка, удовица једног рударског инжењера, јер је и она живела сама, без деце.

При растанку молиле су га да их што чешће посећује. И он им је одлазио.

Не прође ни месец дана а он се сасвим промену. Поче изостајати с ручка, с вечере, престаде долазити у кафану, и увек се извињавао тиме, што су га, вели, оне позвале.

То је ишло тако, да је на послетку и школу заборавио. Истина, није ни дотле ишао редовно на предавања, ал' је бар код куће радио, ал' тада књигу ни да погледа. Међутим испити су већ били на прагу. Ми остали радили смо тако рећи и дан и ноћ: све смо се бојали да немамо довољно времена за спрему, а бојали смо се с тога, што се преко године нисмо баш сатирали радећи.

Па тако, седим ја који пут па радим, а тек ето ти њега. Дође закићен смеши се, весео, лепо обучен (тада је непрестано носио ново одело), па почне да ми се хвали. Једном ми нпр. рече: «Помисли само, кад смо данас изишли у шетњу, узеде ме испод руке, па онда запита тетку: «смем ли тетка»? а тетка јој смешећи се одговори: «зашто не, Господин је наш добар пријатељ».

Једаред опет дође срећан, пресрећан, и показа ми њену фотографију. «Помисли само,» рече, «сама ми је понудила» Ја узедох фотографију и пошто сам је гледао кратко време, вратих му је. «Погледај само с друге стране» рече ми он. Ја погледах, и прочитах женском руком написане ове речи: „Моме најбољем пријатељу за успомену од његове младе пријатељице Кларе.“

«Хм,» рекох, «а зна ли тетка да ти је дала фотографију». «А, не зна» рече «дала ми је кришом». Запитах га да л' им долази још ко осим њега. „Не долази; два три пут само затицао сам, вели, једног младића, њиховог рођака.“ А каквог је занимања тај њихов рођак? «Официр је.“ Па онда пошто поћута мало, додаде: «Видиш, обрекао сам им да ћу и тебе довести који пут... Често су ме питале о теби; знају да смо добри пријатељи».

Како сам се томе још много раније надао би ми мило, што ћу ето и ја скоро из ближе познати ту оригиналну девојку, која је мог мирног пријатеља толико променула, да је за кратко време постао сасвим други човек.

Чак и његова газдарица питала ме је шта је се то десило с њим. „Никад није“ вели «долазио кући тако доцкан као ових дана, а и кад дође ништа не ради».

Па онда, дотле је био штедљив као мало који од нас; пазио је, тако рећи, на сваки грош; јер, на послетку, није ни имао много; ал' тада поче да троши и — да позајмљује. Згрануо сам се кад ми један наш друг рече, да му је са̂м он позајмио више од двеста динара. Позајмљивао сам му и ја, а доцније дознам да је и од газдарице позамљивао веће суме. Међутим, о томе није ми ништа говорио.

Једном само рече ми, како су му познанице богате, како сама девојка има сто хиљада депонованих у, не знам којој, банци, и како је због тога и са̂м, у неколико, принуђен, да више троши но што је дотле трошио — ал' ја тада нисам ни обраћао пажње на те његове речи, и ко зна, да л' би их се и доцније сетио, да се није десило оно, што је управо језгра ових мојих успомена.

Сећам се врло добро, било је баш оног дана, кад сам и последњи испит положио. Те ноћи седео сам мало дуже с друговима и частио их, ал' он није био с нама. Кад сам се, у неко доба ноћи, растао с њима и дошао кући, тек што сам ушао у своју собу, кад чух, да доле, на улазним вратима, звонце зазвони, врата се отворише, и одмах за тим залупаше нечији учестани кораци уз степенице, па онда претрчаше први спрат, претрчаше и други и — на моје највеће изненађење, упутише се узаним ходником право мојој соби.

Нисам имао довољно времена ни да се сетим ко то може бити у то доба, пошто сам се са онима, који ми најчешће долазе, тек мало час растао — кад, а непознати већ залупа на врата. Ја приђох вратима, и не отварајући их, запитах ко је.

«Хајде брзо», рече ми он, и ја по гласу познадох једног нашег земљака, „Андрију сад баш донеше полумртвог кући; нашли га, веле људи, обнесвешћена чак у улици св. Томе; како изгледа, неко га је ударио ножем или сабљом по глави, и задао му ужасну рану. Тешко да ће остати жив. Хајде, хајде брзо“.

Пошто разумедох шта је, јер, код првих речи, нисам разумео, не дадох му ни да доврши ту, како ми се онда учини, страшно дугу фразу, коју је, међутим, он изговорио у један дах, — а већ сам био изишао, и трчећи, заједно с њим си-

шао на улицу. Срећом становао је близу мене и после неколико минута били смо тамо.

Пред вратима његове собе стајала је газдарица и плакала, знао сам да га је сиротица волела као своје дете. Кад нас угледа поче да нариче, «ох, тешко мени; да видите само што је учињено од нашег Андреје. . Ударио га на смртно зликовац неки. Да Бог да̂ и Света Богородица паклене га муке спопале па га и у гробу не остављале". И код тих речи старица се прекрсти баш као да се молила Богу.

„Умреће нам, умреће нам сирото дете" продужи баба „а његова га жалосна мајка неће ни видети.. Јао тешко њојзи, тешко њојзи".

Стегох срце, па заједно с другом уђох к њему. Код њега су већ била два наша земљака, медецинара, који су га још на улици срели пошена, и указивали му прву помоћ. Сиромах, изгледао је већ као мртвац. Склопљене очи упале у орбите, лице жуто, воштано, а што је правило ужасан контраст са скоро опраном, црном косом, што је стрчала испод једног широког завоја и лепила се доле око ушију; полуотворена уста и иза бледих усана два реда здравих белих зуба, па онда обе шаке укочених прстију у конвулзијама, — све то, изгледало је страшно. Да ми нису рекли да је то он не бих га никад познао.

„Је ли жив?" запитах, не знам и са̂м зашто, шапућући.

„Јесте", одговорише они.

«А хоће ли остати жив?"

„Сумњамо, рана је здраво опасна".

И ту ми рекоше да га је неко ударио сабљом по глави више десне обрве, и дубоко засекао.

«Ако само остане жив до ујутру", продужи први медецинар, «молићемо кога професора са клинике да дође, ако буде могао, па ћемо већ онда знати може ли шта бити од њега"

„Вала, ако нешто остане жив", продужи други, „мислим да ће имати највише да благодари оном пешкиру, у који му је била глава умотана и који је задржао крв, без чега и ако не би умро од ране умро би од излива крви".

„Ко ли му је то могао увити главу у пешкир и зашто?" питао сам их ја.

«Не зна се ништа», одговорише они. «тек изгледа да није обичан злочин. — У осталом, полиција је већ на лицу места и ваљда ћемо скоро дознати шта је».

И тако и ја останем с њима. До сванућа два три пут је долазио комесар да види је ли дошао к себи, не би ли могао шта од њега дознати, — али он је био непрестано као мртав. само што му је срце радило.

Кад би око осам сати поче тешко да стење. Одмах после тога један се од медецинара диже и оде на клинику, и одиста пред подне дође са једним професором на којег смо сви полагали једину наду. Али и он пошто га прегледа није смео ништа да тврди, као што су нам причала она два медецинара, који су једини остали с њим у соби код болесника. Рана му је изгледала врло опасна, тек ни е искључио могућност да ће остати жив Наредио је њима шта треба да раде, и при поласку обећао да ће опет доћи.

И од тога часа ни једног сата није болесник остао сам: увек је био неко од нас код њега да му се нађе. Она помисао да смо у туђини. далеко од наше отаџбине и наших матера и сестара, била је сама у стању, да и најокорелијем међ нама улије неке нежности, а која је, код младића наших година, имала одиста нечега дирљивог. Сваки од нас стављао је себе у његов несрећан положај, и замишљао очајање својих код куће.

Али, што нас је још највише бунило, било је то, што полиција још и петог и шестог дана није апсолутно ништа знала о злочинцу. Срећом, тада смо се већ почели надати да ће оздравити јер нам је то професор наговестио.

И то је тако трајало више од месец дана. Тад је био већ преболео, само је морао још да лежи. У том времену комесар га је био испитао. али, на наше највеће изненађење, рекао је да не зна ко га је ударио, нити да икаква обавештења може о зликовцу дати.

Комесар му је тада приметио да је то немогућно. јер га је, судећи по рани. зликовац морао с лица напасти. и да. према томе он мора бар знати како је нападач изгледао: да ли је н.пр. био млад или стар, мали растом или велики. како је био обучен. је л' био сам или није. Али он је тврдио да о свему томе ништа не зна, јер нападаче није ни видео.

После те комесарове примедбе и нама је мало чудно изгледало његово тврђење; ал' опет мислили смо: што би крио ако нешто зна; јер ако ико, он бар није имао рачуна да зликовац умакне правди....

Једнога дана, ја сам био сâм код њега. Био је скоро сасвим излечен, само морао је још непрестано да се чува и од најмањих потреса, да буде дакле миран, а за то је најбоље било да још не излази у друштво, те да и даље седи сâм у соби.

Онако у разговору с њим, све су ми биле јасније неке промене што сам био запазио на њему још првих дана по оздрављењу. Био је већином замишљен; изгледао је као 'но човек, који се мучи да реши неку неразумљиву ствар, ал' не може никако да успе. И с тога не само да је ћутао и слушао шта се око њега говори, но је и онда, кад нас је више било, изгледао као да је сâм у соби, и као да ништа неремети тишину око њега.

Мислио сам шта ли то може бити, и долазио сам чак на неке чудне закључке али нисам их хтео ником саопштавати.

Еле, као што рекох, тога дана седели смо сами нас двоје. Ја сам баш нешто читао на глас, кад уђе газдарица, даде му једно писмо и опет изиђе. Он погледа писмо с једне, погледа га с друге стране, понови то два три пут, и од једном му се веђе навукоше и поглед му постаде тежак, као у човека чија мисао трага за нечим. Видох, да је морао по адреси познати ко му пише. После тога полако оцепи једну ивицу куверте, извади писмо и поче га читати.

За то време ја сам га посматрао и видох како му се израз лица поче мењати. У почетку је с пажњом читао, ал' одмах за тим уснице му се развукоше у горак, ироничан осмејак, па онда, пошто јамачно доврши писмо, климну главом неколико пута као разочаран, потом се диже и замишљен учини неколико корака по соби, па онда стаде и само што рече: „ох, жене, жене!“ и то гласом пуним бола

Ја скочих. „За име Бога, Андреја“, рекох му, „умири се, молим те умири се; знаш да ти и најмањи потрес може нахудити.“

„Остави ме“; рече он, дигнув руку према мени, „ти не знаш, ова ми љутња може само добро чинити.“

И ја га оставих, ућутах се готово и седох на своје место.

Пошто се смири мало он ме некако значајно погледа и рече: «сад ћу ти рећи све, ти треба да знаш како је било.» Хтедох да га запитам: шта како је било? јер одиста нисам знао на шта мисли, ал' она тајанственост и збиља што се огледала у тим његовим речима, учинише те оћутах.

„Кад ти испричам“, продужи он «много ће ти шта бити јасно.»

„Ти знаш врло добро“, рече, „како сам у последње време ишао често *њима*. Па и оног дана кад сам био рањен, био сам код њих на вечери, и, за чудо, тако добро расположен, да је чак и њој то упало у очи. После вечере седели смо мало дуже за столом. Око једанаест сати дођоше нам два официра: онај њихов рођак и још један његов друг. Обојица су били напити што се и према њиховој првој речи видело. Међу тим, оне обе као да на њима ништа не приметише, врло их љубазно дочекаше, и баш их ни мало не изненади што су тако доцкан дошли, а то ми је некако нарочито пало у очи.

«Одмах за њима уђе слушкиња, старија једна жена, коју сам, буди речено, мрзео још чим сам је први пут видео, јер је била подмукло створење — и донесе и њима чаше за вино; и смешећи се и на једног и на другог као на старе познанике, усу им вина. Рођак седе до ње а онај други до њене тетке.

„Испрва је још све ишло добро и мирно“, продужи пошто он мало застаде, «али после не дуга времена приметих неку велику интимност међ њима, а што ме врло непријатно дирну. То су оне обе морале приметити, јер учесташе да се обрћу к мени запиткујући ме о овоме о ономе, и нудећи ме много чешће но дотле Трудио сам се што сам више могао да савладам те непријатне осећаје, ал' бадава, нисам никако могао да будем и даље миран и расположен макар и привидно, а нарочито кад почеше шапутати и кад спазих два три погледа рођакова управљена мени· После од прилике једно пола сата учини ми се као да се њих двоје почеше нешто свађати. Шта је било не знам, тек видох како се она мучи да га умири, па га чак једном ухвати и за руку што је држао на наслону њене столице.

Међу тим, и он је њој непрестано нешто доказивао и то само жестовима, бојећи се јамачно ако проговори да неће

моћи шапутати. У том доказивању неколико је пута лупио шаком по столу, и то много јаче но што је пристојност дозвољавала, а на што се она редовно обртала к мени смешећи се, јамачно да види шта ја о том мислим, и да ме у исто време моли да не замерим, па онда опет промени израз лица, намршти се, обрне се к њему и свакако почне му доказивати да то није у реду што чини.

«Тетка пак и његов друг тако су се добро забављали да нису ни обраћали пажње на нас.

„Ја тада видох да ми није више место ту, и баш хтедох да пођем, кад се ова, нешто љута диже од њега и пође ка прозору. Чим се она диже и он скочи и то тако неспретно да обори столицу на којој је седео, несигурним кораком пође к њој, и рапавим, правим пијаничким гласом викну: «Мене се више нико не тиче, јесте разумели; ја хоћу да седиш до мене» па онда, тобож нежнијим гласом додаде: «до мене, голубице моја.»

Кад то чух, мени се смрче; она соба поче се окретати око мене, и како она потрча од прозора и оде с друге стране стола свакако да се склони, а он и даље закрвављених очију и контрактирана, страшна лица иђаше за њом, ја скочим и тако га гурнем да сам мислио сав ће се скрхати. Али он се одмах диже, и у тренутку ока, док сам ја још мислио о томе како сам га гурнуо, извади сабљу, и ја још само видох како она потрча к њему... Шта је после било не знам, кад сам дошао к себи, био сам овде и ви сте били око мене.

„Па, ако Бога знаш", рекох му у чуду, «зашто не каза комесару да те је он ударио ? !»

„Нисам хтео њу да компромитујем", сасвим мирно одговори ми он.

«Како њу да компромитујеш», викнух му ја немогући се савладати „а зар према свему теби још није јасно ко је она?! Ја верујем да је после тога и она сама помагала да те избаце кришом на улицу, и ко зна, можда је баш њена идеја била да ти увију главу, како не би остављао за собом ни најмањег крвавог трага .. Кад ти ниси хтео да кажеш", додадох љутит. «идем ја, јер ко зна да ли ће полиција и дознати шта.»

«Ти не смеш ништа да јављаш», рече ми он у пола љутит, «ја теби ово поверавам колико ти да знаш а не и неко трећи». Па онда сасвим промењеним, мирним гласом додаде: «ово што је са мном било, морало је бити, ти си то канда и заборавио?“

„Шта сам заборавио?” запитах га не разумевајући његове последње речи.

«Заборавио си да ме је чекала скора несрећа; заборавио си онај мој сан, ону девојку у бело обучену којој нису дали да ми приђе и моју пропаст. Сећаш ли се да је, кад смо је оно први пут видели, била у бело обучена?“

Хтедох да му кажем да у то не могу никако да верујем, али бојећи се да га не увредим, oћутах.

„Па онда ти знаш,“ продужи он, „да оне мене нису тражиле, но да сам им се ја сâм тако рећи наметнуо.“ Ту ућута па после као да се присети нечему, додаде: „Ево прочитај само, и пружи ми оно писмо што је дотле држао, ово ми она пише.“

Узедох писмо и почех га читати

„Знам да сте изван сваке опасности, за то сам се и усудила да вам напишем ово неколико речи, и поново вас подсетим на мене; да вас молим за опроштај што сам била узрок толикој вашој несрећи, нећу, јер и да ми опростите, на што немам право, то ми не би било довољно. Ако хоћете куните ме, и спомињите ме на зло догод будете живи, али само не мислите рђаво о мени. Ево како је текла ствар.

„Чим сте ви пали, обливени крвљу, и он и онај његов друг одмах су се растрезнили. Он се био толико уплашио да је дрхтао и питао шта да радимо с вама. Ја сам казала да хоћу да останете ту, да вас ја негујем и да одмах пошљемо по доктора ал' они су, на предлог моје тетке, (ал' нећу да вас и даље лажем, она ми и није тетка,) на њен су предлог решили да вас изнесу из куће да не би каква год сумња пала на нас, и то су њих двојица кришом и извршили. Чим су вас понели наша вам је слушкиња увила главу у пешкир, да не би крв капала.

„Опростите ми дакле, опростите ви најбољи човече на

свету, пошто чак ни комесару нисте хтели рећи ко вам зададе рану.

Ваша, вечно ожалошћена
Клара."

* * *

После овога могу још само толико додати: да је Андрија у брзо сасвим оздравио, и да је и даље веровао сновима, ал' тако исто и — женама. —

Л. Ј.

„ПРЕРАНО. —“!

Тако ти треба! Жељан си неба.
Похито тамо, веле, «прерано,”
А ниси чек’о мирно, смерано.
Бројећи овде часове горке,
Да лепо сазреш, ко грозд за чворке;
Ил’ док те снага не прође мушка,
Да с гране паднеш, к’о гњила крушка,
Па да те дерлад ногама ћушка!
Каква красота, каква дивота!
Ал’ ти се «прерано“ лиши живота.

Но свака друга да ти је проста,
Ал’ какво Српство за тобом оста!
— И ако мислим, кол’ко сам те чито,
Да се баш ниси за њега кид’о
Ипак му ниси био ни студан, —
Тек што си очи склопио трудан,
Синуше роду срећини зраци,
Несташе распре последњи трази,
Ускрсну Српство у пуној снази,
Ускрсну славно, у „шупљој фрази“!**)
Штета што ниси видео ни то,
Ал’ што ћеш, кад си сувише хит’о.

**) Види београдске „Мале Новине“ бр. од . . . . . и — gut Ding braucht Weile — ауторов исправак у ономадашњој главној скупштини „Друштва св. Саве“ у Београду. — Ур.

„Прерано!“ цвили сва ова књига,
Ал' то је теби девета брига,
„Прерано“ *нама*, ал' *теби* „стига“
Ти си пребол'о све људске страсти,
Ти си прегор'о земаљске сласти,
Бол и милину, јунаштво, страву,
Љубав и вино и српску славу,
Дољубак'о си, допивничио,
Докосовао, досливничио,
Над нама летиш диван и чио,
Није ти стало, сенко нам драга,
Што те славимо — за врућа трага.

У Крушедолу, на Усековање 1894.

Лаза Костић.

Уз ове стихове примили смо ово писмо:

Господине Уредниче,

Ова је песма била намењена „Споменици“ о пок. Војиславу J. Илићу. Натписна реч *Прерано* узета је из позива Одбора за ту „Споменицу“ где се на више места спомиње „прерано преминули песник.“ Одбор је ту песму одбио, ал' је био тако добар па ми је вратио рукопис.

Питаћете с разлогом, зашто вам шаљем ту одбијеницу?

Прво и прво што немам друге, а ви сте ме тако лепо замолили, да вам што пошљем, да би ми жао било учинити с вама оно, што је Одбор за Војислављеву „Споменицу“ учинио са мном, тј. одбити вас.

А друго — или управо прво — да видите како сам излапио.

Излапио!

Страшна реч!

Вук Стеф. Караџић у свом „Рјечнику“ овако је разумева:

Излапити, пим v. p. f. 1) verriechen, fugere, cf. извјетрити: немојте да вам вино *излапи*. 2) (у Србији) каже се за човјека, н. пр. који у старости постане слаба разума, schvinden evanesco.

Зар само у Србији?

(Благо теби, Вуче, кад су у твоје вријеме људи излапљивали само у Србији!) Сад се тај благослов, као и многи други, из мајке Србије распространио по цјеломе Српству, ut figura docet.

Има ли што страшније него кад човек излапи, а није још сасвим ни остарио. Па још кад помислим, да има људи, који преживе 90 година па никад не излапе.

Није пријатно ни полудети. Али манитац може да је у себи најсрећнији човек, само га је жалост гледати. Али излапити, па знати да

си излапио, изланити у пуној свести своје немоћи, падати с отвореним очима у бездан умне пирване, па ни од куд болећега, да ти добаци какву узицу спасења, заиста, то су муке срдобоне. — nessun maggior dolore!

Дуго сам се отимао од те навале, дуго сам се снебивао, али све узалуд. Још бих се могао и надати чему, да је ово једини случај. Могао бих помислити, да људи нису могли штампати ове песме, што су они наручили у мене тужаљку, а ја као да довикујем пок. Војиславу: баш си добро учинио што си умро. Ко не уме нарицати, није пристао у друштво нарикача. Лепо, ал' то се могло казати, qu' on se le dise, па мирна Босна!

Ал' није то једини, није то први случај.

С тога неће бити с горег, да вам испричам, како сам ја дошао до свести, да сам излапио. Ако ни за што друго, оно као неки прилошчић историји српске књижевности, ради примера за потоње књижевничке нараштаје.

Како сам страдао код „Матице Српске" са мојом „Ускоковом љубом" или „Горданом", то знате. „Паметном човеку" и тај би „Комарац" био довољна „музика."

„Ал' мени није," рекао би на то покојни музичар Морфидис.

Тако и ја. Мислио сам да сам Бог зна шта постигао, што су ме неки париски критичари похвалили. Као да *Французи* могу оценити глуму из *српског* народног живота!

Многи чувени француски књижевници не знају, ни да ли је Србија с ове, или с оне стране Кавказа, а овамо да пресуде, да ли је што добро написано о животу тога краја! Тако се може и разумети, за што се необавештеној париској критици баш оно свидело најлепше, ради чега су неки Матичини књижевници осудили и одбили целу ствар.

То спомињем само с тога, да видите, како су паметни људи, не само с оне, него и с ове стране Саве, већ одавно спазили, да сам ја излапио.

У то ми дође позив из Београда, да што напишем за педесету обљетницу Бранкова „Бачког растанка" што је наумила прославити тамошња „Књижевно-Уметничка Заједница". Напишем неколико строфа па пошљем.

Нема одговора а у списку приложника нема мога имена. Замолим Симу Матавуља, да се распита. Он ми јави одговор секретара одборова, да је одбор пресудио да се мој прилог не може штампати у споменицу о прослави „Бачког растанка."

Можете мислити да ми није било најугодније.

— Зар сам тако излапио, помислим у себи, да оно што напишем није више ни за штампу, па још у времену, кад се штампају толике беспослице и недотупавности?

Потужим се уреднику „Стражилова" и запитам га, хоће ли штампати?

— О, молим, како не бих? С драге воље.

Кад сам предао рукопис једном члану уредништва, замолим га, да се то штампа *на првоме месту и крупнијим* словима него обично.

По допуштењу уредникову додао сам и малу напомену под*).

Исто вече састанем се са уредником „Бранка“.

— Чујем да сте вашу одбијену песму дали „Стражилову.“ То је врло добро, и ми ћемо је одмах прештампати у „Бранику“.

— Слободно.

Сутра дан одем у Загреб. Погледам први број „Стражилова“, нема мог прилога, гледам „Браник“ нема ништа; дочекам и другу недељу, погледам на прву страну „Стражилова“, нема. У то ми спомену један млађи пријатељ, како је читао у „Стражилову“ моје стихове, па ми пружи лист.

Превրнем први лист, кад на трећој страни („Стражилово“ бр. 10 од 6 марта 1894 стр. 147) иза „Реалисте“ од Вл. М. Јовановића склонила се у крај моја сатирска елегија или елегијска сатира: *О прослави Бранкова „Бачког растанка“*. Белешке под *) нема. Једва је нађох. на последњој страни под натписом „Књижевне белешке“.

Ал' „Браник“ ни мукает.

Кад се вратих у Нови Сад, рече ми, на питање, онај сарадник „Стражилова“, да је *пречуо* моју жељу, да се ствар штампа на првоме месту, те тако није редактору ни споменуо.

„Пречуо“?

Хм, лепо. Али зар се то не разуме само по себи, зар према садашњем стању наше поезије ја још треба изриком да иштем, да се мој прилог штампа на првоме месту? Онда се сетих, да је редактор „Стражилова“ био мој ђак, па сам овако размишљао:

Да сам ја уредник, па да ми пошље прилог мој некадашњи учитељ, не би баш морао то бити Јован Ђорђевић, могла би поднети и мања знаменитост, особито, кад би се овако ретко накањивао да изиђе пред читаоце као ја, — то се разуме, да би његово било прво место, нити би било писца на свету, који би ми био пречи од њега. Дакако да би мени остало право, додати уз посао мога учитеља сваку опаску, сваку критику која ми се буде свидела, а он после нека одговара, нек се брани.

Па још да знате како сам ја био омиљен међу мојим ђацима! Прави ђачки идеал!

Па ипак!

А „Браник“? Чини ми се да се више љутио на мене, него што је мене жао било на њега.

— Не смем ја износити пред моје читаоце примере онако очајног песимизма.

И то рекавши штампа ономад онај архипесимистички, иначе прекрасно и духовито, управо a la „Slobe-trotter“ написани листак „Nous nous sommes bien amusés“.

Не видим дакле ни једног другог поштеног разлога такову понашању до једног јединог: ја сам излапио, а људи ме жале, не могу ми

то рећи у очи, него ме склањају, туткају ме у крај, или ме никако и не пуштају на видик, да ми свет не види бруке.

У то ми дође посланица да напишем што за „Споменицу“ Војиславу J. Илићу.

— Поздравио сам вас! Таман сте погодили! рекох и бацим писмо на тле. Кад ал' ево ми доносе друго писмо, препоручено, опет из Београда. Позната рука: Змај! Отворим. Пуне три стране, а завршује стиховима. Преклиње ме, да се не оглушим жељи одборовој, коме је он председник, већ да пошљем штогод за „Споменицу“ којој је намењено да удари основни камен споменику „прерано“ преминулог песника Војислава J. Илића. Народ се никад не би утешио без мене, а душа покојнога бесмртника не би нашла у рају насеља, ако и ја за њом не уздахнем. Жао ми је, што овде не могу штампати тог писма, не толико што би запремило много простора, него што то не могу чинити без допуштења пишчева. Али могу напоменути, да су стихови више шаљиви, Стармалски, на прилику:

Немој текте-мекте,
Већ мани Пандекте итд.

А што му знам? У млађега поговора нема. И ко би се *Змају* противио? Je m' exécute: избацим горње „Прерано“ и пошљем га Змају на колено.

Прође месец, прође два, ја опет у Загребу. Седим у „Великој кавани“ и преврћем свакојаке новине, па и српске. Одбор за споменик Војиславу J. Илићу јавља, да је „Споменица“ готова. Хвали се како му је пошло за руком, окупити све крајеве Српства на гробу песникову, како је „све што иоле вреди похитало итд. итд.“ и долази списак приложника. Боже мој, кога ти ту нема! Нашао сам на нека имена, којих пре тога нисам никад ни чуо. И по томе видех, како сам излапио, како ништа не знам из новије српске књижевности. Сви су ти, па и они мени непознати, очевидно бољи од мене, јер међу њима мог имена нема.

Опет пошљем Симу Матавуља к Змају. Змај му преда мој одбијени рукопис — без речи. И што да рече? Зар да ми поручи: Опрости, нисам знао да си већ излапио, а млађи си од мене.

Мислите ли да сад могу бити миран?

Да Бог да.

Српски песници поред све бесамрти своје, не престају умирати, одбори за њихове „споменице“ не престају се састављати, и тако састављени одбори не престају сећати се и мене.

Ено зимус умре Љуба П. Ненадовић. О Љуби и његовој смрти други пут особито, ако Бог да. Разуме се да се одмах саставио одбор у Ваљеву, и да је тај одбор позвао све српске песнике, да што напишу у Љубину „споменицу“, па и мене. А ви ћете из свега реченог разумети, да се ја томе нећу одазвати. Жао ми је што се морам оглушити позиву баш *Љубина* одбора. Ал' кад ме је *Београд* онако једнодушно осудио два пут засобице, није прилике да ће ме осветити *Ваљево*.

У осталом толико и чини. Не знам како су о томе мислили за живота Бранко Радичевић и Војислав Ј. Илић. Бранка нисам познавао био је много старији, а с Војиславом нисам се никада дружио, био је много млађи. Али за Љубу мислим, да се могу ујамчити, да је мислио, од прилике, као и ја.

А ево како ја мислим:

Ако је коме српскоме песнику стало да му будем захвалан и овога и онога света, нека се заветује да се неће одазвати позиву одбора, који се буде саставио после моје смрти да ми исплаче прилоге за моју „споменицу“.

Јер кад ми на ум падну сви они стихови што би се просули на моју мртву главу, па кад помислим, колико бих се пута морао преврнути у гробу, верујте, господине уредниче, — чисто ми није до умирања.

Примите, господине уредниче, уверење мог особитог поштовања.

У Крушедолу 2-ог јуна 1895.

Лаза Костић.

ДВА КОРИСНА ЗАКОНА

Упознати са приличним делом нашег законодавства, уочили смо у једном делу његовом, чини нам се, изузетан, али врло важан истинити факат. Желели смо, да изношењем тога факта покажемо на један примеран начин, колико много истине има у великом политичко-правном принципу, да свако законодавство треба да буде црпљено из живота народног, из правне свести његове, и да на тој основи треба да има национално обележје. Кад год се то начело обиђе, а изгледа, да је код нас такво поступање традиција и правило, закони су промашили смерани циљ, а дејство им није могло оставити трајне корисне резултате. Значајна је појава, да се у место начела националног права, код приметног дела правника, употребљава као критеријум за оцену једног закона или пројекта законског искључиво мера веће или мање присутности научнога, теоријског права. Они сматрају као начела тога права суму модерног правничког знања, копираног из разних литерарних извора, и неће да разуму ма какву модификацију тих начела као корисну и потребну. Нема сумње, да је присуство правничког образовања веома темељна, потребна спомоћна основа, и за проучавање, и прибирање, и критичку употребу, па и унапређење права, које живи у народу, а већ због тога, оно је потребно и за корисну израду закона, али само дотле и на таквој основи, док то помаже и усавршава елеменат народног права, а не одбацује га. Самим тим, што је закону циљ, да среди гомилу односа што постоје у даном тренутку у друштву, да их организује у једну целину која ће нормирати све оно што се као садржина и граница тих односа може да јави, закон је на-

мењен непосредном практичном интересу друштва, његовој непосредној употреби. Поставив као границе тој корисној употреби правичност и моралност, с једне, а интерес приватни и јавни с друге стране, закон треба да живи све дотле, док су у животу односи, које је он имао да среди, те је зато толика трајност његово редовно обележје, без обзира на модификације, које он може имати, у једном или другом правцу. Кад је потреба и корист друштва главни мотив закона, а сталност његова, основана на сталности нових односа, редовна одлика, онда не треба нарочито разлагати, да је главни и прави критеријум за оцену једнога закона у мери, у којој је он задовољио потребе народне у даном времену или још боље у којој се мери показао као користан. Право изазива потреба, а ту потребу не може на један исти начин осећати сваки народ, јер су другачији извори, који те потребе стварају, према несумњивој разлици прилика, из којих су оне поникле. Ми истичемо ове ретке само да уочимо, да је штетно свако поступање, које о начелу националног права, у пракси, неће да води рачуна, но се хоће да наслања на схватање, да у позитивном праву треба да буде само елемента из правне науке и из тога изводи да је присуство тога елемента главни критеријум за оцену ваљаности једног пројекта или закона. А на овој основи, коју већ изнесмо, хоћемо да бранимо и даљу поставку, да се рђаве стране закона истичу само у пракси, и да зато критика једног пројекта, треба да се увек постави на разлоге, у колико се већа или мања корисност, веће или мање задовољење потреба народних, може да очекује од таквог пројекта као закона. Због тога опет и немогућно је било ранити један пројекат било критиковати један пројекат или закон, ако се потребе, које тај закон има да подмири, или не познају, или не онако, како се оне у облику друштвених односа јављају, јер се, у првом случају, не располаже појимањем користи које пројекат има да подмири, а то је његова неоспорена задаћа, а у другом критичару недостаје свесност јесу ли те потребе подмирене, јесу ли се очекиване користи добиле или нису, и према томе у чему су његове стварне мáне и недостаци.

На основу овога, што је до сада речено, желимо да нагласимо, да је потребно, да законодавац у довољној мери по-

штује начело, по коме се захтева, да је свако законодавство сагласно стварним приликама друштва из којих истичу они односи, које оно хоће својим правилима да нормира, а тако исто да је сагласно и критеријуму који на та правила има дотадашња друштвена правна свест. Право је једна страна живота народног. Са тим животом оно се и развија и модификује упоредо. Наметати томе друштву норме, које су за његов прави дух стране, јер нису израз тога духа, и које због тога нити он може да схвати, нити служе на истинско подмирење његових потреба, значи одстрањивати правилан развој целе једне стране, у којој се живот народа манифестује, и скретати га на странпутицу, путем насилне измене његове правне свести. На тај начин, једна од најважнијих одлика, која треба да служи за основу развића целе унутрашње зграде државне, и да овој даје карактеристику народне индивидуалности, потискује се до ступња, који у дужој пракси показује или отпор народне правне свести, а због тога и потребне поправке, или поништаје установа. На тај начин и углед законодавца, у место да расте опада у друштву, јер све докле та правна свест постоји, она стално реагира против резултата једне некорисне установе, који се брзо у пракси јављају, а због тога народ уједно увиђа да му законодавац, од кога је он навикао да очекује подмирење његових интимних потреба, ове није подмирио или их је подмирио противно општем друштвеном правном осећању и жељама. Због тога даље настаје поступно све више интимности, тако много потребне између законодавца и друштва, на штету великог ауторитета, који је законодавцу нарочито потребан. Закон опет, живећи у свести друштва на сасвим другачијој основи, од оне, коју он има као писано слово, нема никакве стварне везе са самим друштвом коме има да служи; његово верно вршење постаје због тога само случајност, а истински респект ужива само у толико, у колико га је његова примена учинила познатим и у колико има озбиљних санкција, којима се хтела да обезбеди његова истинска употреба. То је узрок, што се такви закони за дуго неуспешно примењују, или са грубостима, које су узрок и скорим и крупним изменама, а још чешће са одступањима, очевидно противним текстуалним основима закона

и несумњивој тежњи законодавца. У последњем случају аномалија између закона и његове примене, за свакога је очевидан факат, а да ништа не смета толико ауторитету државе, колико такви факти, који у земљи и на страни документују, да право једне земље нема одређену сигурну основу, и да се сматра као правна дозвољена пракса власти, да неправо као право примењују, о томе не треба нарочито говорити; јер је ствар по себи јасна. Од нашега законодавства хоћемо само као пример да истакнемо казнени део закона о шумама, јер код свију судских инстанца одомаћила се пракса, по којој се одређују тако незнатне казне, да се управо не може разумети, зашто њихова примена и припада судској власти, сем по формално одређеној категорији у закону, који те кривице казни као преступне, али које се редовно кажњавају као најблажи иступи. А као на сталну појаву, која је такође резултат непоштовања начела народнога права — његове правне свести у смислу наших горњих разлагања, хоћемо да укажемо на факат тако честихизмена и допуна појединих закона, које се врше махом непосредно иза времена, кад су ти закони и постали.

Мило нам је што можемо с разлогом истаћи напомену, да најновије наше законодавство, истина не потпуно и не на једној више смишљеној и одређеној основи, али ма и у неколико, показује тенденцију да води рачуна о живој правној свести и њеним особинама. Ми смо прилично упознати са нашим новијим законодавством, те у колико нам је таква основа потребна да о њему смемо критички износити наше мисли, смело изјављујемо, да су најчистији представници и резултати означене тенденције законодавца, закон: *о накнади штете учињене злонамерном паљевином и противзаконим поништајем ствари*, и *закон о пороти*.

Да се одужимо, ма и површно, наслову ове теме, те да о овим двама законима кажемо неколико речи, а по реду, у ком смо их горе споменули.

I.

Пре, него што је израђен пројекат горњега закона о накнади штете, министарство унут. дела дошло је на сретну ми-

сао, да се путем непосреднога обавештења од народа прокуша његово мишљење његова правна свест о начелу заједничке одговорности за накнаду штете, којој би паљевина била узрок. Начело колективне одговорности, као основа за организацију нарочито смишљених мера, да се паљевина, као учестано и по традицији, наше велико зло, у Србији, обузело је било извесне иницијаторске духове. Паметни као политичари, они су критику тога начела тражили непосредно онамо, где је требало, а не у теорији римскога права, којој се у основи противило. Тражећи у очекиваном остварењу користи, оправданост његових основа, нису ти људи мислили, да позитивно право једнога народа мора бити копија туђих правничких извора, него израз начела која траже добро схваћене потребе и прилике народа.

Може се рећи, да је једнодушна сагласност свију среских скупштина, истакла потпуну сагласност у прихватању ове мисли. Повод за такво питање, наравно, био је у веома честим и сталним појавама паљевина, и у правилу, да је та појава и стара по годинама, и безуспешна у сузбијању средствима, која су до тада стајала на расположењу и примењивана. После оваког народног одзива, у напред се је могло знати, да је потреба такога закона неодступна, а његове основе оправдане самим тим, што је све то изражено на један несумњиво најкомпетентнији начин, те је и ауторитет предлога био довољно загарантован по том основу, јер се је исправно документовало да је он потпуно сагласан и правној свести народа. Знала се је уочити потреба једнога снажнога средства за сузбијање страшнога злочина; зналачки и мудро схваћена је природа тога злочина и мотива, који га изазивају; на тој основи нађена је и мисао, коју треба остварити; водило се рачуна о важности прелома, који би се остварењем једне такве новине јавио у друштву, па се је тражила и оцена из најистинитијега и богатога правног извора, у свести народној, и кад се је ова свест манифестовала, на један прецизан начин, мисао је сведена у одредбе законске, које су и усвојене.

Данас, судски регистри и протоколи, показују такве резултате, корисне по јавне и приватне интересе, услед самога овога закона, да му у томе односу ни један други закон, сем

§. 471. грађ. пост. није случан. Статистичко сравњивање података, кад би се ови марљиво покупили, код свију првостепених судова, морало би, према ономе, што смо ми уочили у канцеларијама само неколиких судова, довести до резултата, који би казивали, да паљевинâ, према размеру и вредности како су се јављале пре овога закона, има у тако незнатном броју, и махом у тако незнатним оштећењима, да се о њима као већем злочину, сада, скоро и не може говорити. Њихов броj, тако је очевидно и тако много опао, а нарочито у односу на пољске усеве, који су били најмногобројнији предмет паљевина, да сада, после појаве овога закона, чисто изгледа невероватно, да судски регистри, и протоколи, дају поуздане податке. Међу тим, ако је истина, да сваки жели, да му се учињена штета накнади, а нема сумње, да је та жеља опште правило, и да ће њоме сваки да се користи, кад у напред зна, да му је успех сигуран, онда је несумњиво, да су тек сада и судски регистри и протоколи највернији и најпотпунији подаци и о броју паљевина и вредности штета. Ово зато, што сада, пред судску власт не излазе само случајеви ухваћених и спроведених криваца, како је било пре овога закона, а по начелима кривичнога поступка, него и сви остали случајеви неуспешне истраге, јер баш за такве слечајеве и има поглавиту вредност овај закон о накнади штете. А кад се зна, да је успешно трагање кривaца за паљевине најтежа ствар и да су се увек кривци само по изузетку за паљевине проналази или, и суду на осуду спроводили, а само такве паљевине, пре овога закона, и могле су бити предмет надлежности и судске власти, онда је јасно, да су за судску власт били страни сви они најмногобројнији случајеви, који су били правило, у којима кривци нису били никако ни пронађени, по акта као свршена, или по уобичајеној фрази наших иследних власти „остављена до проналаска кривца у архив.“ А према овоме и вршење упоређења и оцену резултата овога закона, треба чинити, с обзиром на све ово као и на факта, да сада не само што пред суд морају доћи изузетни случајеви ухваћених криваца, но и они остали, тако, да се сада не може десити случај, који не би био као фактична паљевина, регистрован и протоколисан у судским деловодствима. И ипак подаци показују такву разлику, да ова, као што је мало час речено, изгледа невероватна.

Желети је само, да извршна власт судске одлуке, о досуђеној накнади штете, брже извршује, те да се на тај начин реална основа овога закона још више популарише, па ће се, нема сумње, његова корист осетити и у јачој мери. Због тога, за сада, овај закон не показује потребу ни за измену ни за допуну. Њему је само потребан један мудар министар унутр. дела, који ће му нарочитом организацијом надзора обезбедити брзо извршење, у свима случајевима, у којима је примењен. У похвалу закона има се навести и та значајна појава, да се у пракси не јављају злоупотребе у процењивању оштете, ма да се од тога при самој изради пројекта највише стрепило. Чини нам се, да је томе много помогло начело, да се закон у опште не односи на варошке случајеве паљевина, и што је састав вештака који штету оцењују, изведен на једној доста практичној и паметној основи.

Кад би се још успело, да сваки општински буџет, мора редовно имати и позицију, која би била намењена исплати пресуђених случајева, а према норми, коју истиче досадања појава њихова, од времена од кад је закон ступио у живот, те да се тако омогући и најскорије измирење оштећених лица, онда би се код овога закона могла за дуго време ставити тачка у уверењу, да је учињено све, што за сада тај закон захтева.

II.

На реду је, да тако исто кратко промотримо *и закон о пороти.*

Само онај, који је у дугој служби полицискога чиновника, или у пракси судије, имао несрећу, да се увери, како се један знатан број несумњивих и опасних кривaца, одмах после свршених поротних претреса судских, после заједничкога ручка са сеоским поротницима, враћао у село, да прве дане слободе обележи новим злочинима, може да разуме, да су, често одвећ познати, зликовци, најопаснији по јавну безбедност, били ослобођени само зато, што им је судила порота онаква, каква је она била пре садањега закона. И по начину састава и праву учешћа у изрицању непосредне одлуке о кривици, била је готово по правилу искључена могућност јачем утицању државних судија, све и за случајеве, кад се ослобођење кривца могло извршити само безобзирношћу, које даје крајње осуство ча-

стољубља. Било је у пракси и таквих случајева, да су тадашње пороте ослобођавале и зликовце, за које је маса сведока очевидаца доказивала, да су криви, или и онда, кад је кривац признао кривицу, и кад се савест једног најобичнијег поштеног човека не би могла да измири са таквим суђењем. Учестани извештаји многих начелника окружних били су сагласни у томе, да је стари закон о пороти био, ако не једина, а оно свакојако главна препрека, да се успешно може да ради на задаћи полиције безбедности. Осигуран у напред, да ће му за најтежа кривична дела судити порота, састављена од његових најнепосреднијих комшија, који су по правилу и потчињени и утицајима пријатељства, и сродничких мољакања, још више страха, а свакојако и мита, и знајући састав пороте у напред, зато што се она бирала из веома малога броја у напред одређених људи, и што је он имао права на редуцирање, у размери, која је чинила, да му могу судити само и строго његови изабраници, — кривац је се благовремено обезбедио, на један позитиван начин, да резултат суђења испадне у његову корист. Кад се томе дода и та несретна околност, да је за одлуку о кривици оптуженога требало у свакоме случају 5 против 2 гласа, онда треба да буде свакоме јасно, у случајевима поротских суђења, за што су осуде криваца биле изузетне појаве ма да су у великом делу поротских претреса најкомпетентнији чланови суда, као правници, били једногласни у оцени да је оптужени крив, и ма да су уза се често имали и једног поротника. Другим речима, проста већина није вредила, ни за случај, кад она уза се има и одлику у квалификацији поротника. Овакву примену судске власти, у поротним суђењима, стално су опажали и сматрали, као јавно допуштени злочин, и чиновници административне и судске власти. Ни на јавно мишљење није порота, тада, оставила бољи утицај. Па ипак, нама није познато, да је ма и један од министара правде радио на томе, да се изменом закона о пороти доскочи једном великом злу. Чак нам се чини, да је иницијатива за нов закон, и израда садањега закона, као пројекта, само са незнатним одступањима, такође дело министра унутрашњих дела.

Посматрали смо примену овога закона у многим случајевима. Ако нам се допусти држати, да ми садашњи закон о

пороти схватамо доста добро, а са оним што смо раније казали, да познајемо и узроке. који су га оваквог, какав је, диктовали. онда треба нам веровати. да ми и с разлогом и са искреношћу, изјављујемо: да је овај закон онолико исто користан, колико је био потребан А ми смо већ нагласили праву меру потребе, да се стари закон о пороти поништи и замени другим. Испитујући његову вредност непосредно, на радњама, које представљају практичку употребу начела му, па шта више, руководећи све те радње у великоме броју поротних претреса, а довољно познати и са праксом старога закона о пороти, ми смо на самоме делу прочитали, у колико је свако од тих начела здраво, колико у пракси корисно па смо нашли да резултати одговарају очекивањима, и да се ни једна од новина садашњега закона не може сматрати ни као излишна, ни као несагласна основним одредбама теориског кривичног права. Не споримо, да је у почетку, његова примена, због новине неких начела, а можда донекле и због његове текстуалне непотпуности, збуњивала поједине судије, и да су за то чињене грешке, али је *сада* примена свију његових одредаба и довољно одређена и постављена на једну добро схваћену, истинску законску основу. Међу тим, тако бива са новинама у опште, у почетку, па је било природно очекивати такве појаве и овде. Његова примена, из дана у дан, показује све више успеха, у корист правосуђа нити се дешавају сада онако драстични примери несавесних и опасних поротних одлучивања, како је могао да покаже стари закон о пороти. То добро осећају и кривци, а нарочито они, који су суђени и за владе старијега закона, па су нам многи од њих, кад смо их упитали, истакли као незгоде за кривце оне исте факте, који су као новина ушли у садањи закон о пороти. Ценећи доказе на најлибералнијој основи, састављена на начин, који не допушта кривцу, да му суде људи потчињени утицајима само на корист његову и одлучујући по простој већини, — пороти је, наравно не апсолутно, али релативно довољно, за огромну већину случајева, зајемчена беспристрасност, као главни елемент, потребан за правилно пресуђење; а могућност за злоупотребу, или довољно одстрањена, или сведена само на незнатну, скоро безопасну меру. Од свију многобројних случајева

нашега посматрања ни један није био такав да се је кривац и онда ослободио казнене одговорности, кад је он по једногласној оцени државних судија — правника — био крив, а то је већ знатан напредак, према резултатима старога закона, знатан толико, да би сам за се био довољан да правда данашњи закон о пороти као врло користан. Тако исто, нема из нашега посматрања, случаја, да је одлуком пороте ослобођен кривац и онда, кад је његова кривица доказана непосредним доказима, признањем или сведоцима очевицима. А кад год је опет кривац ослобођен већином гласова, увек је био случај, да је уз такво мишљење био бар један од државних судија, а то је врло карактеристичан доказ, да су то већ случајеви где се је могло само на доста разложној основи гласати у корист кривца. На послетку, укупан је резултат, да је сваки иоле боље доказан случај кажњен, а просечно узев, да је увек и порота оптуженика огласила као кривца, онда, кад би и државни суд, не судећи као поротни, држећи се обавезне теорије доказа из кривичнога поступка, морао да сматра кривицу оптуженога за доказану. Има опет доста случајева, да је порота доносила одлуку на штету кривца, са мање доказа, него што би било довољно за државни суд, кад би сам овај судио по законској теорији доказа. Што нарочито пада у очи то је, да у свима случајевима, кад има подељених гласова, свагда сеоски поротници, из непосредне околине кривчеве, гласају у корист оптуженога, а то је најбољи доказ, колико ми имамо права, кад смо истакли као веома опасну незгоду састав пороте, по старом закону, а то уједно нека послужи и као најбољи одговор онима, којима се чини, да један закон не може у опште да ваља, кад он није копија „начела правне науке", онако како та начела разумевају и налазе у изворима строго теориског права. Ми можемо с правом да нагласимо, да смо само површно истакли праву корист закона о пороти, али, да би се много речитије и с јаснијим појимањем представила та корист онда, кад би се она проучавала упоредном статистиком података, које пружа судска пракса од времена новог закона, са толиким бројем година владе старог закона о пороти.

Радикалној страници припада та част, што је она оба горња закона, за време своје управе, дала српској државн. На-

дајмо се, да ће се такав правац, као значајна новина, и даље неговати, а да ће се при том водити рачуна и о начелима науке, у онолико, у колико та начела могу, после здраве оцене наших прилика, да нађу своју примену; јер добро је свагда да се за један закон у истини може рећи, да он одговара потребама народнога и државног живота.

Закони једне земље, само су онда корисни, кад су они њен истински производ, кад су творевина духа и свести народне, а не кад су туђи правни калеми, па ма ови калеми имали скроз научну основу. И ако налазимо, да садашњи закон треба извесне допуне, ми о томе не мислимо за сад говорити. Надамо се, да ће доћи време, кад ће се на тим допунама моћи озбиљно *порадити*.

М.

ПАЛАНЧАНСКЕ ИДИЛЕ

I.

ИДИЛА О ЦВЕТУ БЕЗ МИРИСА

Било и битисало.

Питаш: где је? Бог би свети знао где је! Давно је прогутала ова широка пучина; утонула у маглене поноре света и очи јој нигдар неће угледати чисту ведрину небесну. Она је одживела њено пролеће живота без даха љубави и топлога сунца... Можда је жива, а можда је и умрла. Мора да је умрла; и све ми се чини умрла је; јер сам је више пута сневао и готово увек у друштву са покојном сестром. Толико време и све ми се чини да је још волим. А како онда беше, не питај. И ко зна шта би све било да се није тако десило. Сад је и волим и не волим; али је тако жалим, да би ми лакнуло кад би тугу своју сузама опрао.

Живели су доле на Бару. Кућа мала и наерена, леп на више страна опао, због влаге. Старинска, ониска кућа, а с леве стране, од куд се дан чека, био мален доксат. Кад легне дан а ја, чим затворим радњу, где ћу, него право тамо да с њима у друштву проведем вече. И ако су били, што но реч, убоге сироте, није било без смеја и весеља. А мени се то свиђало: Ушла нека буба у главу: њу, па њу; и све сам тако рачунао: човек сам, мушка глава сам ћу стећи, па ће бити доста и за мене и за Мару. А где могу двоје — биће сита и њена тетка.

Дођем тако увече, донесем собом колача за грош два, још дам те се купи мало вина, па весели ко Божја воља — седимо и ћаскамо до неко доба. Она узме армуникy; а ја не-

вам у друштву са њеном сестрицом, која њену свирку прати веселом игром и скакањем по соби и доксату.

Не знам шта би њеној тетки, тек она поквари све наше пријатељство; она растури све моје планове. Некако се онако дохватимо и од то доба нисам им смео у кућу долазити. Мара је била преко мере лепа; и ја, ма да се покварило пријатељство лудовао сам за њом и готово свако вече, подоцне, пролазио бих крај прозора, избегавајући да ме ма ко види. Нисам могао отрпети да је не видим; па тако често, ноћу, надвирио би се на прозор и гледао кроз завесу како сагнуте главе шије рубље за другога и тихо певуши .. Изгледа, да њој није било толико тешко због мога недолажења; али ја сам толико већ био због ње забраздио, да сам се чак и тукао у сред кафане и апсу због тога лежао. Све због ње! Седи неко друштво код «Усташа“ у кавани; ту је био и Коста Шуртовић, и причају свашта којешта о шабачким девојкама. Па онда узе неко безобразно да чеше језик и о моју Мару. Он прича и све ми се чини да се сви кезе на мене. Догрдило ми, али мирно слушам. И чујем све нове али страшне ствари. Мића колар потврђује туђе причање и вели да и он зна за једну девојку и да има доказа како она прима посете.

— Па и ова такође!

— Мара?

— Јес, Мара Баирка... она!

Коча доказује и прича, како му је сам благајник причао да јој је купио жуту свилу за хаљину и надовезује, како ће јој и он купити свилен кишобран и још не знам шта, јер, вели, „то није баш тако страшна и ретка зверка којој се не можеш приближити.“ Око мене заигра некакав мрак — нешто и светло, и мрачно, и колутасто; не знам шта ми би, тек скочих са оближњега стола, гурнух једно двојицу од себе и испрсих се испред њега,

— А шта ти знаш о Мари?

— А шта се опет то тебе тиче?

— Говори: шта знаш?

— То што рекох.

Један општински практикант или писар упаде у нашу препирку.

— Шта се опет ти па измотаваш? Зна човек оно што зна! Чуо си... А изволте јој и ви однети једну свилену амрелу или лагиране комотшухе, па ћете онда и сами знати..

Не знам да ли је практикант хтео још штогод рећи, али ја му залепих уста песницом. Подиже се галама; и једва нас гости и келнери раздвојише. Наравно, после те бруке и баталије имао сам посла и са полицијом, то јест осуде ме на глобу или да одлежим. И ја лепо одувам четири дана. Али се, после тога, решим да се са свим смирим и да све напустим. Нисам више онуда пролазио — не знам колико. Покри снег земљу а заборав моју љубав. Дође зима јака и опака. Приметио сам неку малу промену на себи; мислио сам: патња кали човека Хоћу да је заборавим — и квит! Него сам се јако упињао Преко дана ишло је како тако:ваздан послова у радњи, па се нема кад размишљати то ово, то оно; али. кад падне вече, ја морам сврнути код „Усташа“ или „Три ловца“ да се мало заборавим. Нађем друштво и играмо санса док ме дремеж не ухвати... И трајало то тако неко време, док случај опет све не поквари. Баш идем једне вечери у кавану, газим снег и блато, а преда ме испаде њена сестрица — грчи се од зиме сва у дроњцима, бије зубом о зуб а иде Доњем Шору.

— Куда ти Јело? питам ја.

Она се trже и у први мах не умеде ништа прословити; збуњена блене у мене и дрхће.

— Куда ћеш, питам?

— Кући.

— Па зар тамо, на ту страну?

— После ћу кући.

— А сад, где ћеш?

— Идем.... нана ми казала да идем, па после да дођем кући.

Јако ме задивише детињо речи; из оног невиног а уплашеног причања и збуњеног погледа говорило је нешто што на плач звони. Је ли та жена луда, помислим ја, те по оваквој цичи пушта и тера голо и исцепано девојче да лута улицама! Загледам дубље у њено збо.рано чело и ситне, влажне очи.

— Иди ти, жи' ми, Јело, кући. озепшћеш.

— Не смем сад, — после казала је нана.

— А где је нана? запитам је.

— Код куће.

— А Мара?

— И она

— Па шта раде?

— Ништа... ради.

Уђем у кавану, али никако да се смирим. Непрестано размишљам о Мари, њеној сестри и њи'овој тетки, коју зову нана Играм санса, губим; али и не водим рачуна; све се питам: ама за што ли је то та њихова тетка отерала ово сироче од куће? Па почнем свашта којешта да нагађам. Играм, а све премишљам: да ли да се одлучим да им дођем понова у кућу. Истераће ме тетка њена? Све једно! Прекинемо игру — баш сам се био прилично узнемирио... Хајд, рекох, да најпре прођем поред њихне куће, па, најпосле, могу и свратити, па шта буде. Али некакав страх поче ми стезати ноге; као озебло псето узмем се шуњати све покрај ограде и зидова кућних. Уплашио сам се и једнако мислим: сад ће ме неко из прикрајка песницом по лицу; а на улици нигде живе душе. Кроз полумрак сам назирао у даљини њихну кућу. Светлост жмирка кроз спуштене завесе и трепери кроз таму. И колико није — мени се учини да се нешто креће испред врата. Ускорим корак; али, као да ме она зима одједном следи, стадох. И живот и дах — све стаде у мени. Је л' могућно? — Мало даље од врата, на улици, Марина тетка, а пред њом Јелица. Погледам боље — она! Познао сам их обоје по гласу, а и иначе.

— Па мени је зима, нано, чујем где се Јелица жали тетки својој.

— Е, зима! Сад ћеш црћи.... смрзнућеш се... јест! Па, ево, господин ти је дао, иди у бакалницу, купи за десет пара бонбона а ево узми и још једну свећу.

Дете отеже гласом

— Ама зи-ма ми...

А за тим чисто осорно пусти реч

— Па кад ће већ да оде, један пут, тај господин?

Тетка је стишаваше

— На паре, иди, иди.. сад ће он.. још мало, врло мало

И озебло девојче сумњивим кораком загази у снег, пође у мрак и изгуби се у њему. За тим шкрипнуше вратнице —

нана се, видех, склони у двориште и оста неко време, грчећи се на доксату.

Мене као да удари нечија рука маљем у главу. Шта је ово? Замагли ми се, замагли, посрнух; али се брзо, случајно, како ли, прислоним леђима уза зид. Прође ме прва језа. Идем лагано; ништа не видим; у оку се расплинула суза. Идем и чистим снегом трљам се по хладном челу.

Оте ми се поглед у небесне даљине.

— Шта је мени, о, Боже...

А небом склизну једна звезда у таму ноћи и утрну. «Она је то, она!“ шапуће некакав неми глас из душе. Она! — утрнула!

И заплаках се. «Збогом, моја љубави, збогом, за навек!» —

И не даде ми ноћ да склопим трепавице. Узмутила ми се душа ужасном олујином; узе ме морити нека безимена туга, из које се поче испредати једна тужна слика и мисао о ништавости и таштини света и живота. Никад ми дотле то у главу није долазило... Шта је живот људски? Шта је живот мој и љубав моја? — Љубав! — Као што дажда с пролећа натопи бујну земљу и умије цвеће, и оно сипа стотине мирисних дахова из кандилаца својих шарених круница — тако и душа човекова замирише кад је натопи бујица слатких осећаја искрене љубави. Као што је летња рудина жедна плахе кише; као што путник уморан извор тражи — тако је невина младачка душа жудна љубави искрене и несебичне. Ливада се кишом умије и још више озелени; а кад нада на челу сија онда она кроз поглед блуди у пучину азура небеснога и радује се ведром дану Божијем и свету што дише и ври. Али чудних и недокучних богаза у животу: годинама се уздиже огњиште једно или храм свети — случај.. трус.. олуја. Где је храм? Где је она светиња коју смо обожавали, коју гледали с поштовањем као кандило пред светитељевом иконом? Разрушен храм а згариште од огњишта; рушевине саме... И разбијен живот и смрвљена душа рушевина је сама. Промашен век — губи се и пропада оно божанство што живи у човеку и што животу даје веру у потребу живота и храни надом на топлије и ведрије дане... Чија је то рука која кида оне везе што душу за душу везују? Каква је то страшна неман те изгони из срдаца онога анђела који спаја и стапа две душе светим осе-

ћањем љубави ?.. Зар за то живимо да само боле осећамо ? А где су радости моје ? Разби се магла пред очима мојим и ја тад потпуно осетих пустоту живота и празнину у срцу; видех да сам пуст, немирисан цвет на голој, прљавој рудини ..

Туга што имена нема притиште ми свест и осећање — и сузама горким опрах лице своје и окупах неизмерну тугу своју.

Ноћ, сува зимња ноћ без месеца; горе милијони звезда и светова. Смирио се дан; тишина, а у даљини изумире некака песма и дозивање рибара. Прозрачан мрак опасао околину; а у души ми празно и неодређено...

После дуге шетње крепем се кући. Гледам пред собом у мрак, кад — поглед ме запрепасти: крај мене мину у сутон Јела, Марина сестрица, граби у са свим други крај вароши. И последњи пут слутња ми се наврзе у главу. И још једном пођох према Баиру: — тетка стоји на доксату, нестрпељиво скакуће с ноге на ногу, бије зубом о зуб и чека да господин оде...

1894. М. Пав.

УГАРСКА И ОПОЗИЦИЈА ХРВАТСКА

НАПИСАО

ШАРЛ ЛОАЗО

Треба се вратити на догађаје из 1849. године па да се нађу трагови, али крвави, једнога јединога сукоба између Мађара и Хрвата, о коме публика није никада ништа слушала. У том сукобу савременици су видели не толико последицу племенске супротности колико народни полет оданости који се јавио испред револуције. Ови се народи сукобише и због првога и због другога: први узрок постоји још и сада јер су Мађари устанком дошли и до власти. Устав од 1867. направи их савезницима аустриске политике, савезницима који често хоће и да заповедају. У унутрашњости они владају потомцима оних људи, који им некада затражише своја поданичка права. Никако не изгледа да им та блага иронија судбине улива у душу да очинск владају. Они натераше Трансилванију да пред Европу изнесе румунско питање. Хрватско питање још је непознатије. Интересовање, разуме се, иде ономе ко га тражи, а ван монархије и војске Хрвати су ретко умели удесити да се о њима говори.

У Француској они изазивају само војничке успомене. Они су се борили против нас, каткад с нама: Историја уплеће њихово име у све наше гласовите и велике ратове: предање их је направило Козацима аустриске царевине. Изненадна војна, која их 1849. доведе под бечке зидове, не измењује ништа њихову физиономију, и ако уздиже њихову славу. Нама је тешко да их данас замислимо као народ са уставним особинама.

Са те стране Хрватска је занимљива у многом погледу. Историја њене уставности, а и сама уставност откривају психолошки извор народносних сукоба и различност у темпераментима који нам излазе на очи: показују нам Мађара у обиљу његових прохтева и средстава а Словенина у животу тако рећи западњачком и осамљеном. Иза хрватскога питања избија ново источно питање, споро и магловито приближавање Југо-Словена јединству, некаква раса будућности која ће оплодити ова стара бојишта између хришћанства и ислама. На

првом месту су моћна или оригинална лица која већ припадају историји: Штросмајер, јединствени и хармонични представник словенско-латинскога духа: бан Мажуранић, народни песник: Старчевић, први оснивалац демократије у својој земљи. У даљини су шарене гомиле света, стари обичаји, необична свесност а за њом пуке детињарије одушевљење пропраћено готово тужним песмама, позадница турских нападаја — Босна и њена мунарета, расејана по југо-словенској земљи, хришћанско гробље од саборне цркве у Ђакову до светога Влаха у Дубровнику. — Безброј успомена; свет који се ствара; народ који чека.

Године 1860. после талијанскога рата и пада Бахова министарства јави се Хрватској тежак прелаз од традиционалног живота ка парламентарним пробама. У Загреб а и у остала средишта монархије би сазван сабор, нека врста саветодавне уставотворне скупштине чији је састав био одређен сазивним указом.

Предмет који је најпре и највише занимао овај сабор и од кога су зависила и потоња решења није био толико састављање листе уставних гарантија колико тачно одређивање оне везе која је спајала земљу с круном. Владаоца је признавао сваки: али како да га приме и назову? То није било празно питање. Што је сабор хтео гледати у њему само хрватскога краља, тиме је он тражио аутономију, солидарну с уређењем у целој овој царевини федеративнога система, а чији је опортунитет заступао Штросмајер баш у том тренутку у бечком рајсхрату. То је решење било доктринарно и амбициозно. — Ако сабор не би на то пристао, он би се морао приволети или цару аустриском или наследнику круне св. Стевана и примити све последице политичког протектората — немачког или маџарског.

Саборска већина нагињаше аутономији. А то је баш било решење о коме управо нису ни питали сабор. Ни двор ни представници главних народности не сматраху федерализам за прву етопу уставне еволуције. У осталом, Хрватима се чињаху авансе из Беча и Пеште. Деак, који је тада тражио својој земљи савезнике против немштине, пружаше им свој историски *бели лист*, молећи их да на њему напишу формулу политичкога споразума с Угарском. Бечко министарство ослањаше се на успомене из 1849. године, истицаше свој неолиберализам и још подржаваше једну тежњу народа између Саве и Јадрана: обнављање старога троједнога краљевства са три цвета — Хрватске, Славоније и Далмације.

Оваква наваљивања са две стране доносе користи само људима вештим. Она користе само људима који знају шта хоће и који остају уједињени да раде на том. Сабор од 1861. не умеде одговорити згодно ни Пешти ни Бечу. Он се подели одмах с почетка. Једни, под именом *народна* странка, упорно тражаху аутономију: други, које је јавно мишљење назвало *маџаронима* (име је остало и даље), препоручиваху безуспешно споразум с Маџарима. У ствари ту је било онако како бива скоро увек у сличној прилици: ту не говоре убеђења него интереси а

особито склоности. темпераменти. Мржњи на аустриски деспотизам и осећању давнашње потребе да буду своји, *народњаци* су додавали сувише поносито мишљење о правима и будућности своје домовине. Кроз њихова уста говорила је војничка Хрватска Јелачићева и књижевна хрватска Људевита Гаја. *Мађаронима* нагињаху аристократски опортунизам и увређене страсти, чудновато удружени — магнати надајући се да ће повратак традицијоналним установама донети и обнављање привилегија укинутих 1848. — малобројни демократски родољуби, које неки полу-револуционарни нагон, некакво мало лудило либерално тераше к отаџбини Кошутовој, из мржње на двор класичан у власничким летописима.

Народна странка владаше сабором. Она се тиме користи да теориски изврши задатак уставотворне скупштине. Њена главна брига, коју потврђује један славан акт, бејаше да утврди како никакав *правни однос* није пре овога постојао између Хрвата и Угарске. У истом духу она састави адресу круни, у којој се одбијало бирање посланика за царевински савет.

Сабор би распуштен због те адресе. Министарство је чекало своје време: оно га сазва поново тек 1865. У томе се сабору образова трећа партија. Она се зове *аутономна, независна*, и иронија хоће да ово име прикрива делимично одрицање доктринарне аутономије под видом споразума с бечким кабинетом: она хоће још да тој групи, која је најпозитивнија према оним приликама, буде вођ један песник. То је Иван Мажуранић, писац *Ченгић-аге*. — Мажуранић бејаше у праву: тренутак не беше погодан да се обнављају успомене на Бахово министарство већ се ваљало приволети Аустрији. Овај избор задоби Хрватима милост на двору, брањаше их од мађарске мржње и повраћаше им политички додир с Далмацијом, који им је пропао због случајности догађаја на штету југословенскога јединства.

Толика разноликост морала је довести до најгорега решења. Заморен борбом, сабор посла најзад своје изасланике — у Пешту. Преговори почеше оне исте године кад је била и Садова, под Белкредијевим министарством. Несрећом по хрвате време *белога листа* било је прошло. Мађари су развлачили с Бечом и то с разлогом, а још мање су се журили да закључе са Загребом. Њихови увиђавни државници наслутише политичко и војничко понижење аустриско. A u s g l e i c h који ће бити последица свега тога и подвргавање Југо-Словена онаквој управи каква им се хтедне дати. Њихова тактика оста на томе да отегне преговарање, док не узбуни достојанство владике Штросмајера, те он шумно остави своје другове из хрватскога посланства. Међу тим букне рат. неуспеси прокрчише пут угарским тежњама: Белкредијев наследник, Бајст, удари одлучно путем дуализма, који после годину дана доби свој органски облик. Народно питање би решено на корист господара: снови о хрватској самосталности пропадоше у политичкој фикцији Транслајтаније.

Загребачки сабор не пристаде да учествује у свечаностима око крунисања у Пешти. Тај поступак беше неповерљив и невешт. Сабор би распуштен 25. маја 1867. Нису га сматрали за доста гипког: осећали су да је сувише увређен и да се с њим преговори не могу наставити. Готово у исто време би удаљен владика Штросмајер дворском наредбом, премазаном некаком неодређеном мисијом. Владика дође у Париз и ту се случајно намери на Кошута. У изгнаничкој помирљивости Кошут је ценио маџарску политику као и он, ту политику која је препоручивала одвојеност његова народа баш на врхунцу његове снаге те гомилала око њега страховито непријатељство словенскога света.

Последње седнице саборске беху најкорисније. Сабор одобри неколико закона, намењених да духу народном створе под именом књижевности и уметности једну тврдињу, једно прибежиште, јер су се слутили црни дани. Исте године 28 јула би отворена *Југословенска академија знаности и умјетности*, а њу потпомогоше приватни завештаји а особито дарежљивост Ђаковачкога владике. Тога дана одјекиваше по Загребу усклик *Живила*! и овације као слаб, и нешто мало партикуларистичан одјек на пештанске свечаности.

Јава наступи с доласком барона Рауха, шефа *маџаронске* партије, кога Андраши постави за бана на му повери да уведе у живот нов изборни закон. Стега беше таква, поткрепљена толиким истеривањем и тако мудрим притиском да је сабор од 1868. бројао једва петнаест патриота -- посланика. Ови погрешише као и њихови претходници због заморенога поноса свог, не знајући ни оно чему би их могао научити само један поглед на Француску: колика може бити јачина опозиције скупљена у неколико енергичних људи. Они напустише сабор који су у Пешти могли прогласити за chambre introuvable. Из средине ове скупштине изиђе комисија којој би поверено да у споразуму с маџарским посланицима начини погодбу, чији су припремни радови чамили од 1861. године.

II.

Овај споразум или *Нагода* заслужује засебно место у излогу уставних реткости. Тако бар мисли правник Палма, који га овако одређује: „La costituzione dei popoli, colle parole: unio realis, inaequalis, singolarissima (То је устав слободних народа с речима: јединство стварно, неједнако, врло чудновато).

Замислите неку врсту федерације, — те речи нема у погодби али је идеја ту, — која одржава појам о засебним народима и територијама, одваја брижљиво опште ствари од *аутономних*, али досуђује једноме од тих народа, разуме се најјачем, врховну власт и финансије. То је битна и оригинална црта *Нагоде*.

Општи послови су правило а аутономни изузетак, у том смислу што су само ови последњи исцрпно побројани. Ту улазе: унутрашња

управа, правосуђе, народна просвета и црквени послови. У тим предметима скупштина хрватска је теориски суверена, исто онако као што је бан, управник извршне власти, одговоран у теорији. Само она нити господари својим буџетом нити располаже каквом санкцијом против банове политике. У ствари он зависи само од круне, која га сама поставља и смењује на предлог угарскога министарства.

Хрватска је у делегацијама заступљена особено. Али су њене финансије, — као и сви послови, за које се мисли да зависе од њих: грађевински послови, трговина, земљорадња, железнице,поште и телеграфи па и земаљска војска -- проглашене за *заједничке* с Угарском. Да би бранила део своје земље у овим интересима, тако званим заједничким, сабор загребачки шаље четрдесет својих чланова у парламенат транслајтански. Разуме се да ово заступништво представља неме улоге или изиграва парадну мањину у скупштини, која је десет пута већа.

У накнаду *Нагода* даје Хрватској издашно све што може формално дати задовољења народном самољубљу. У кабинету угарском један министар без портфеља врши „хрватске послове“. Утврђено је на пример да се две народне заставе вију на парламенту за време претресања заједничких послова: да у току тих истих дискусија могу посланици хрватски говорити својим језиком. Прво се правило не врши: друго је детињасто, пошто пештански законодавци разумеју само немачки или мађарски.

Питања о грбу и о печату тачно су изведена. Одређено је да на државним актима и на јавним здањима буде хрватски грб а над њим круна св. Стевана. На земљишту хрватском сматра се за званични само говор југо-словенски, што није ни мало сметало Мађарима да уведу свој језик у администрацију железничку и у поште. Странац брзо опажа да су они неправо присвојили себи у Хрватској привилегију екстериторијалности.

Нагода оставља Status quo граду Фијуми, око кога се вековима споре Словени и Мађари и који су Мађари најзад стварно подвластили кад се нису могли споразумети о праву на власт. Последња одредба утврђује за пештанску владу обавезу, да се помогну Хрвати како би сједињењем Далмације обновили стару тројединy краљевину. Обећање уметнуто, рекао би Палма, ad pompam et ostentationem, које Мађари нису никада држали и чије одржање у ствари не зависи од њих.

Нагода без сумње није извела Хрватску из њених граница, него је увела у њу Мађаре. Земља која прима са стране управника извршне власти и чији је економски опстанак увучен у опстанак суседнога народа, па ма имала устав према народној традицији није више своја у самој ствари: она је под туторством. Стара патриотска група, која се држала ван преговора, обелодани замку. Сада послушаше њен глас. То је лепа периода хрватске опозиције која започиње, и то с разлогом, са функционисањем устава

Први судар бејаше успешан, а интересантно је приметити да је први бан мађарон пропао у једном „новчаном питању" и то онда када штампа обично није откривала непоштену мешавину политике и практичних послова. Тај бан бејаше барон Раух. Сазна се да је он имао удела у оном финансиском друштву које се склонило да исуши луњске баре и које је тражило државну гаранцију. Један листић из Петриње у Војној Граници нападе га жестоко у чланку адвоката Мразовића. Према законима који су тада важили у Граници овај штампарски испад био је особите судбине: предан је некој врсти ратнога суда. Мразовић доказа своје наводе и би ослобођен, а Раух мораде дати оставку.

Мало треба да се поново ојача побеђена странка, особито на земљишту југо-словенском. Парница узбуни свет. Она је пала у време избора, јер је истекао мандат сабора од 1868. Сада победи народна странка. Нови бан Коломан Бедековић частан али слаб човек подлеже наваљивању мађарском и три пута одгоди скупштину. Она се показа упорна и би распуштена. После овога полу-удара државнога дође наново патриотска већина: народ одлучно протествоваше против *Нагоде*, те је требало наметнути је силом. Наследник Андрашијев Лоњој мишљаше да је за то пронашао начин. Он сазва у загребачки сабор све великаше који су могли седети у сабору по некој скоро феудалној пракси, која се сасвим заборавила. У ствари, један део тога племства одавно је престао боравити у Хрватској и говорити њеним језиком. Породице тога племства настаниле су се пре једнога века и раније у Угарској, Аустрији, Немачкој па и у Енглеској: народ им је заборавио имена: у кратко, они беху странци. Овај елеменат бејаше одан Мађарима из више разлога. Његово присуство у сабору парализова опозицију, али не поможе да се образује владина већина.

На овој тачки хрватске историје ваља се зауставити да се сагледа деоба друштвених сила у овом сукобу који је дуализам започео. У великаша хрватских богаство и космополитске навике угушиле су народни дух. Они не разумеју добро чак ни то, зашто њихови земљаци теже својој народности крајем XIX века. Њихове традиције а и ново западњаштво мађарско гоне их том народу, примамљивом по много чему, с којим они после славе афектирају да деле и задовољства. У Хрватској има врло мало аристократа који с поносом говоре: наш народ. А они који тако говоре имају право. У Хрвата је баш народ оно што је најбоље. Он је сачувао веру и језик као оставу: он обожава владаоца, отаџбину и има ретке подобности за пожртвовање. Само што га ништа не спрема за политички живот, и што га према изборном цензусу врло мало уводе у тај живот. Старо племство оставља га, не за то што га сматра за демократа, — то би било прерано, — него због тога што у њему не види ништа друго до просту и варварску снагу. Сета из славонске равнице, химна будућности што се чује с танке тамбурице, далеко је од феудалског и булеварског господства као небо од земље.

Између ових крајности зачиње се трећи сталеж. У земљи, која готово нема ни трговине ни индустрије, људи из трећега сталежа могу бити само умни радници или кандидати за чиновнике. Многи од чиновника, особито међу нижима, гаје под униформом љубав према домовини и мржњу према Маџарима. Али та мржња не сме бити јавна а још се мање сме саопштавати. На гласању треба подржавати владу, која је у Транслајтанији неповерљива као нигде. Остају још научници, књижевници, људи слободног занимања, имућне газде, неколики представници новога племства, које се приближује грађанству, а особито свештеници. У повесници народнога живота свештенство заслужује особито место и особиту похвалу. Оно је одвојило свој интерес од интереса велике господштине, са којом би га могли удружити његови световни интереси. Оно је било душа опозиције: оно је још и сад душа опозиције.

Таква је аван-гарда коју је Хрватска могла извести у бојни ред против маџаризације првога дана свога уставног живота, који је био за земљу велико изненађење. Доцније ћемо видети где опозиција узима конкретне облике, где кроз њу тече модерна струја и врши улогу изолатора, где се демократски дух развија из чистога народнога осећања. У 1872. она је инстинктивна и јединствена: она је још идеалистична, а ово,ваља рећи, не зависи само од васпитања људског. У земљи, у којој нема ни верског питања, у оном смислу како га разумеју наша западњачка друштва, ни друштвеног питања, ни династичког питања, у тој земљи опозицији недостаје свакодневне хране. Она је принуђена да се увек враћа истим изворима, изворима атавичним, далеким, који истина не пресушују али теку пуним током само у неким сезонама историским.

У току ове четиригодишње борбе Хрвати су показали све оно што су могли према приликама и својим средствима. Маџари су били вешти те их нису терали до дувара, пристајући на ревизију *Нагоде*. Они беху вични дипломатији хрватској, они су били сигурни да ће очувати задобијене положаје, и да ће, шта више, привидно узети лепу улогу за се. У ствари ова ревизија, задобијена по такву високу цену, донесе само промене у појединостима при управи финансиској, не дирајући у кобно начело које сатраваше економску независност Хрватске. Ревизија би потписана у лето 1873. године.

Иста узајамна потреба за примирје доведе до власти човека кога за то препоручиваху његова висока умна мирноћа и неко почасно првенство, које су примале све партије. То бејаше Иван Мажуранић, једини народски бан кога је његова земља добила за ово двадесет и пет година.

Мажуранић се у политици одликовао само мудрим саветима и врло речитим прогласима. У књижевности он је био понос Хрватске. Поред Људевита Гаја он је врло млад ступио на чело илирскога покрета од 1835. У тридесет-другој години написао је *Ченгић-агу*, песму дивну по боји и збијености, чији је предмет, пун живе стварности из тадашњега времена, узет из ратова Црногораца с Турцима. Два јунака модерне епопеје, Турчин и Хришћанин, налазе се лице у лице при једном сукобу.

Ченгић ага би убијен Словенин Новица Церовић нађе код убијенога златан сат, а његов син даде га песнику, правдајући се што је био *мало удубљен*

Поклон је био достојан више оних осећања која је Мажуранић изазвао него оних која је сам осећао Њиме је владало гнушање од фанатизма. Он је шта више страховао од тога да верски осећаји не продру у јавни живот. У његовој ће се политици наћи онај дух који му надахну ову строфу у *Осману*:

Ах, да је проклет ко ц'јећ вере
на својега режи брата,
јер несрећа твоја извире
само из тога кална блата.

Како је био врло приступачан западњачким мислима, покуша он да заведе у Хрватској либералну наставу. Године 1874. он учини да се усвоји гласовита реформа, којом се свештенство искључи из управе школске. То полу-световњаштво, које католици примише с муком, ражљути јако православне, којима је оно иништило старе привилегије. То би један разлог — може бити привидан повод — на који се позва *српска странка* у Хрватској да изазове нов народни раздор Мажуранић не бејаше човек који ће очувати власт против воље једне партије својих суграђана. Он остави власт онако како је узео и како је вршио, као виши мислилац и усрдан пријатељ књижевности.

Његова оставка пада у годиту 1879. То је била несрећа за земљу у толико већа што народна странка не бејаше у стању наћи му заменика. Мађари се тим користише те поверише банску дужност једној својој креатури грофу Пејачевићу, а после Хедерварију. Од те епохе настаје оно што Хрвати зову периода *мађаризације*, која би се могла овако карактерисати: освајање земље самом том земљом по наговору и у корист туђинског народа.

III

Мађарски народ подноси можда јаче но и један други. закон о борби за живот. То ваља признати у његову корист, па се не тужити без обзира на његов темпераменат. У веку, у коме се буди осећање народно и присваја себи превагу у образовању или преустројавању политичких тела, положај Мађара је особито опасан. Они се не везују ни за једну велику породицу европску. Њима није дано изговорити ову реч, која је по себи права сладост за усамљене народе: браћа по раси, или и ако је изговоре, њих терају Монголима. Државне формације нове Европе образују се око њихове мале групе, према природном закону против кога су они приморани радити, ако не ће да буду спуштени на ништавну улогу, па чак да и њихова безбедност дође у сумњу. Отуда извештачен и немиран карактер њихове политике: у њихову плану да

бесно присвоје народности, има нешто и самоодбране. Њихова етничка стена може се одржати само наносом.

Њихова политика према Јужним Словенима, као и према Словацима и Румунима, јесте само даљи развој егоистичне и прегалачке тежње за самоодржање.

Увреде, који они наносе овом народу што им је дуализмом додељен, нису последица мржње народности, која би радила без намере и само да угове себи. Они нису решили, — као што тврде каткад претерани родољуби хрватски, — да држе земљу у потчињености а да је отуђују од себе слично оној владавини коју Енглеска примењује у Ирској или оној коју је Аустрија била увела у Ломбардији. Ово је други дух, други систем. Они траже у исто време и више и мање. Њихова је намера утиснути Хрватску силом у маџарски калуп, приморати народну мисао да се истопи у политичком јединству, које је устав од 1867. створио њима на корист и коме су они душа.

Године 1891. говораше **Budapesti Hirlap**: „У државном је интересу да се маџаризам прошири на штету народности, да их освоји и асимилише." Никада се није чула формула која ће боље одговарати намери маџарског народа. Њој је, дакле, непријатељ само народност других. Изврсном влашћу и буџетом они располажу службеним животом Хрватске. Експлоатишући интересе или страх, они покушавају поисисати њен интимни живот. Њихов се поступак састоји у томе да саме Хрвате удруже на делу маџаризације, те јавна места и сабор попуњавају покорним чиновницима и услужним посланицима. Тај је метод релативно имао успеха. Странац који земљу познаје само површно и не примећује противност између управе и народнога духа.

Па ипак ваља знати по какву су цену купљени ови привидни односи. О изборном закону човек би рекао да је то изокренути цензитарни поступак.

Бирачки капацитет, или оно што се сматра као бирачки капацитет, уноси више бирача у листе него ли сам цензус. Тај капацитет се признаје не само онима који имају какву диплому или какав одређен чин него свима чиновницима и службеницима без разлике, па и целом општинском и железничком особљу. Отуда долази да у изборима учествују чувар путова, послужитељ у канцеларији, општински најемник што чисти улице, чувар ћерма или лађар, који је по каткад Маџар по рођењу, без икакве везе са Хрватском, чији језик једва и говори, — док је већина власника земље удаљена од избора. Цензус је довољно висок за сиромашну земљу. Он варира од 15 до 30 форината непосреднога пореза.

Није се превидело да ће избити и независне тежње. Гласање је јавно и усмено: гласове прима представник администрације у главном месту изборног округа. Нећу да говорим о употреби жандара, који су ultima ratio сумњивих избора, и који су баш послужили да се у Ђаковачком округу, под прозорима епископске палате, сузбију присталице кнеза Воји-

новића. Административни елеменат превлађује и у пореским одборима. Још нешто више: он по праву улази у сабор као великодостојници, у особи *великих жупана* (окружних начелника), а то обезбеђује, признаће сваки, званично коло од какве нагле промене изборнога ветра.

Гласањем, дакле, народна реакција не може никако победити. Систем, ком је подвргнута штампа, исто је тако обазрив. — У начелу за штампу је надлежан поротни суд: али се порота може обуставити према нахођењу владе, и гроф Хедервари користио се тим правом за две године. — Најбоља је још гаранција по њему за штампу од глоба и затвора у претходној забрани. Пре штампања се по један отисак свакога броја подноси државном прокуратору, који избрише што му се не свиди, одељак или цео чланак. Уредник брижљиво оставља бело место на забрањени део, а то чини те орган опозиције личи на лист који је рањен у борби. Цензура се не шали. Тако на пример, *Обзору*, родољубивом листу загребачком није слободно питати чиме може занимати Хрватску миленијум Арпадова насељења по дунавским низинама, који се Маџари спремају прославити. То се десило месеца децембра 1893. *Обзор* би узапћен два пута један за другим. Тих дана — 13. децембра — новинар је могао написати: „Већ пет стотина седамдесет и три забране! Леп број!"

Финансиско питање у Хрватској вредно би било особите студије. Оно је у толико заплетеније што земља уплаћује у три буџета: у буџет за заједничке послове целе царевине (војска, спољашњи послови, Босна и Херцеговина), у буџет за послове заједничке само с Угарском и у буџет за послове чисто хрватске: све је то према одредбама *Нагоде* и према сразмери која се прегледа сваке десете године.

Погодба од 1867. даваше у начелу Хрватској 45 од 100 њених прихода, а остатак претстављаше њен удео у свима заједничким издацима. Само што под именом помоћи *братске* (то је израз члана 13.) Угарска је за десет година примила на себе све обавезе према заједничким буџетима, остављајући Хрватској одсеком суму од 2.200.000 форината за њене засебне издатке. Погодба беше прве године корисна по Хрвате: после се показа њена замка, јер док се Маџари одуживаху њима сталном сvотом дотле новим таксама оствариваху из године у годину добити од овога узимања порезе под закуп. И то бејаше један разлог на који се позва борба за ревизију. Последња буџетска година 1872. која је претходила ревизији показиваше разлику од 343.155 форината, на штету Хрватске, између погођене суме и 45 од сто на што је у начелу она имала право. Ревизија од 1873. поново установи сразмерну деобу (сразмера би мало измењена 1890. на штету Хрватске као и увек, и њоме доби она у својину само 44 од стотине својих прихода) — али заведе једну замашну злоупотребу: централисање рачуноводства у маџарске руке. Између Хрватске и Транслајтаније не постоји неутрална судска власт, као између савеза америчког и разних држава које чине савез, — судска власт којој би био задатак решавати спорове финансиске при-

роде. Буџет који угарско министарство изгласа у транслајтанском парламенту намеће се загребачком сабору, тако да он нема законитога начина да контрадикторно прегледа оне рачуне на које се примењује установљена деоба.

Хрватска опозиција подиже против овога система двогуби протест, нарочито преко листа доктора Франка, који је добио глас специјалисте у финансиским питањима. Она се прво тужи на то што један део неоспорно хрватских прихода приграбе Маџари и употребе на своју корист, те се не издају ни на њихове трошкове ни на оне послове које Хрватска узима на себе према двојној заједници: после се она тужи и на то што државне статистике не уводе у рачун једну групу прихода ван буџета, — особито прихода од жељезница и пошта, — а изостављање тога у толико смањује quantum онога 44 на сто, намењених аутономији хрватској. У значајном говору од 23 децембра 1893. доктор Франк доказао је, на пример, да целокупни приходи хрватске износе око 22,500.000 форината, а на партију њених сопствених издатака стављено је само 7,159.702. Ова сума, и кад се повећа уделом Хрватске у трошковима за купљење порезе, осетно се удаљује од 44 по сто од оне прве своте.

Кад се дода да су још предмети свађе и жалбе: готово тајно рачуноводство државних железница, буџет војничке границе, управа дувана и трошарине на и кључ од Quote Kroatiens у пословима заједничким свима земљама аустро-угарске монархије — разумеће се не само страховита заплетеност хрватских финансија него и злоупотребе које се могу десити под тако сложеном и тако неједнаком управом. У ствари Regnicolar Deputation, којој су од 1868. до 1873. били поверени интереси хрватски, потписала је неку врсту лавовске задруге у једној ствари где је узајамна независност била једина заштита слабога од јакога. Пореза расте: купљење порезе даје повода сценама које мало потсећају на онај призор из *Харача*; а лукавствима које је доктор Франк 28. јула прошле године назвао пред целим сабором „државним варањем“. Маџари непрестано представљају ситуацију у лажној светлости сталнога доброчинства које њихов народ указује Хрватској.

Овај крај особито земљораднички потребовао би добру мрежу општинских путова и неке огранке жељезницâ, које би се везале с великим пругама што је просецају те да би извозио производе свога сточарства и својих шума. Заједничко министарство у Пешти није му то давало, особито за првих десет година вршења *Нагоде*. Њему је главна брига била да у центар Угарске привуче трговину Јадранскога Мора. Оно је направило жељезницу од Пеште до Ријеке занемарујући оно што не би потпомагало ту намеру а одбацујући што би јој сметало. Хрватска, с којом се у економском погледу поступало као са простом транзитском покрајином, не само што је од ове пруге видела осредњу корист него је гледала како пропада њена приморска трговина, њена пловидба на једрилима и старо благостање њених малих пристаништа, а

све због страховите конкуренције Ријеке, која сада по важности надмашава и сам Трст.

С окупацијом Босне, 1878 године, почиње се погоднија ера за Хрвате. По своме географском положају они се користе некојим радовима које је Аустрија извела на корист ове покрајине. Стари војнички бедем у Броду гради железнички пут који ће везати Јадранско Море са Савом преко Сарајева. На овој великој, меланхоличној реци, која пређе бејаше међа Пелама, почиње се јављати нека мала радиност због трговачке флотиле на њеним босанским притокама. Довршено је и грађење целе пруге Загреб-Брод-Београд, која везује престонице Србије и Хрватске, а то су два југо-словенска средишта, чија је одвојеност служила интересима маџарским и сувише дуго. Неки мали подстицај дат је трговини и индустрији још и стручним школама.

Загреб је постао велика варош, примамљива, жива, у којој се лепо слажу локална боја и цивилизација. Недалеко од величанственога Зрињскога трга држава је подигла нову железничку станицу. Кроз Загреб ће једнога дана проћи можда велики европски експрес-возови. Од како је довршена пруга Брод-Београд, најкраћи пут од Трста, горње Италије па и од Марсеља до Цариграда пресеца Хрватску. Истина је да према садашњем стању железничких распореда треба тридесет сати од Запрешића, западне границе хрватске до границе српске. Господари железничких путова, Маџари, увели су удобност, брзину па и штедњу само на оним железницама које воде Пешти.

Маџарска је политика још понајвише подносила напредовање Хрватске на пољу народне просвете. А она је била и заинтересована тиме. Код Јужних Словена готово је непозната слободна настава. Држава поставља професоре и учитеље. Тако је отворен конкурс за оне који ће најпослушније радити на ширењу маџарштине по земљи. Њихов утицај на селу сузбија утицаје свештенства. Сукоб између учитеља и свештеника постоји у Хрватској од прилике као и у Француској. Само што се црквено питање меша овде са народним питањем. Школа је сачувала полу-конфесионални карактер у толико што је у њој прописана молитва и предавање катихизиса. Али се наставно особље мало по мало одваја од догме и од верскога духа под далеким утицајем немачке философије и нешто мало, мислим, францускога „либерализма". Оно неосетно постаје што и код нас, па чак по готову и у свом спољашњем држању, — неутрално у вери а у политици уз владу. Свештенство ради против те двојне тежње: оно се бори у правом смислу за Бога и за домовину, отуда његово утицање на народ побожан и пун предања, а оно би било још и знатније, да га свештенство не смањује начином свога живота.

Од двадесет година на овамо средња настава учинила је огроман напредак. У Загребу има доста *гимназија* и *института* у којима владају немачки методи. Садашњи министар народне просвете г. Кршњави особито воли женске лицеје. Њихова модерност надмаша сличне заводе у Француској. У једноме су заведене радионице за шивење, кројење и за

прављење шешира: ту се брижљиво ствара практична жена. У другоме се предаје латински. Али немојте ту тражити шуштање Филаминтине хаљине: то је само радозналост за учење и жеља за нечим вишим, оживљена такмичењем с ученом Немачком. А у самој ствари ту је позитивна мисао: спремити мајку да може надгледати васпитање своје деце.

Загреб има један универзитет, отворен 19. октобра 1874., под Мажуранићем. он се дели на три факултета: правни, богословски, филолошки и природњачки. Како је поникао у патриотској реакцији од 1868. и у племенитим тежњама владике Штросмајера, то он још и данас носи белегу свога двојнога постанка и поред маџарскога чишћења, које је шта више успело унети у њ атеизам.

Академија, доста богато снабдевена, награђује радове сваке године и прима на се трошкове око издавања. Најважнији рад без поговора јесте велики југо-словенски речник, заснован по Литреовој методи и доведен до слова L. Први уредник речника бејаше славни филолог Даничић, Вуков ученик, а за њим прави енциклопедиста и полиглот. Будмани. Академија је постављена изван сфере власти па чак и изван државнога утицања. То је прибежиште високе културе народне, светилиште у коме се чува чисти дух онога човека коме је Хрватска дужна за остатак своје животне снаге после петнаест година ове разорне владавине, — дух владике Штросмајера.

IV.

Велика личност Штросмајерова није још била изнесена пред публику европску у правој светлости својој. Овај век за цело има права тражити га за себе, и међу беседницима, научницима и философима, у тој у неку руку елити рода људског он би могао изабрати своју групу, уверен да ће у њој наћи место. Али у суштини он нарочито припада своме народу, и сва његова величина види се само у томе кругу који је изабрао и прославио.

Он је, сутрадан по Јелачићевој смрти, пред којом се десила једна карактеристична немилост за њега, спасао наслеђе народнога препорођаја. Кад један народ чисто војнички, одушевљен, храбар, честит, — каткад до лаковерности, буде изненађен свестраном поплавом цивилизације и наморан да се пусти у нове облике борбе за живот он пре свега потребује доброга управника за извршење тога прелаза. Ако је тај народ слаб и богат особито у доброј вољи, овај управник мора бити и човек од убеђења. Владика Штросмајер верује у будућност Југо-Словена узвишеном и убедљивом вером, која се час уздиже изнад неизбежних обмана час силази у потанкости сложена и спречена дела.

Своју звезду познао је он израна. Али је њу утврдила његова вола. Како је био прослављен већ у Augustineum-у, као стари проповедник на двору, помогнут високим везама и пре него што се отворила ње-

гова владичанска каријера, — само је до њега стојало на да се у аустриској цркви попне до чина прелата, саветника престола. Он је више волео служити као саветник и вођ своју домовину, а званична историја придаје овом великом имену само једну титулу — Ђаковачки епископ.

Ђаковачка столица привлачила га је: он је осећао да је одређен за то место. Причају да је он као прост намесник у Петроварадину дошао да повери тадашњем епископу Куковићу неко своје службено разочарање. Би одбијен, те проведе ноћ у молитвама и написа на својим таблицама (овај се занимљиви аутограф чува у Загребачкој академији): Mihi semper est orandum, praesertim autem hac nocte, et si mihi licet in futura prospicere, me Deus ad magna destinavit. (Ја се морам молити увек, а нарочито ове ноћи, и ако ми је допуштено проникнути у будућност, мене је Бог одредио за велика дела). У јутру га Куковић дозва и пружајући му писмо, рече му: „Ви сте срећни: чекају вас у Augustineum-у.“ Тада се изли словенска душа, и опат Штросмајер рече, додирујући раме зачуђена прелата: „Високопреосвештенство, ја ћу бити ваш наследник, знајте сигурно!“ Куковић се успреси. „Немојте сумњати потврди потоњи владика ђаковачки, то ми неки божански глас рече!“

Та се слутња испуни после осам година. Свечано постављање на епископски чин било је 29. септембра 1850. Од тога доба нема ни једнога дела, ни једне борбе, ни једнога искушења народног коме се није придружио владика Штросмајер. Наилазећи у својим политичким погледима често пута и на тешкоће, уверен да је његовој земљи потребна нова умна снага, његов се геније трудио да јој то да. Он изазива купљење прилога у корист и академије и универзитета и даје у томе величанствен пример. Он налази учитеље, помаже ученике, храбри рад на народној историји и језику. Он се одриче својих слика и оснива у Загребу галерију која носи његово име. Из славонске равнице са једноличним сеоцима, куда пролазе само сељачка кола и чије путове претвара јесен у блатњаве реке, диже се узор-дело, достојно Беча или Париза, сјајно, примамљиво, у ком се он оличава: његова катедрала, прави полет к Богу душе једнога уметника а и једнога мислиоца, који јој даје симболичан облик грчкога крста да би посведочио своју веру у измирење двеју цркава, — његова катедрала у којој о празницима шарена гомила сеоског, простодушног света клечи пред Сајчевим фрескама уз звуке оргуља на којој свира награђени ученик прашке конзерваторије.

Преко свештенства његов геније прожео је нову демократију, коју оплемењава. У Ватикану, који је дуго био нерасположен према њему због његова држања у црквеном сабору, његове напомене су спречиле при постављањима владичанским погрешке о којима бечка нунцијатура није извештавала. Постављање поштованога владике Посиловића на загребачку столицу после непопуњавања, које је за пуне три године занимало европску хронику, посредно је његово дело.

Ни фанатизам православних Срба који му нису допустили да има барем капелу у Београду, ни њихово жалосно држање у Хрватској где гласају са мађарском партијом нису му убили вољу да ради на измирењу између крвне браће и да он, католички владика, истиче братску слогу у веровању.*) Он предвиђа солидарност југословенске заједнице и и сједињење двеју цркава. Он је велики уједињилац, борац против центрифугалне силе која прождире Балканско Полуострво. Траг његових намера и његове племенитости може се наћи чак и у Бугарској, где он издаје о свом трошку збирку народних песама (*Народне бугарске пјесме*), дело браће Миладинова, Константина и Димитрија. Све његово понашање одушевљава се великим умним доброчинством, потребом да се на заједничке изворе привуче једно племе још непросвећено и раскомадано. Као прави свештеник у души својој, са неисказаним утицајем у свештеничкој одежди као владика према силнима, доброћудан према слабима, као човек који предвиђа чак и у детаљима, он је давао један упут пастви својој поред осталих који су узорита дела хришћанске апологетике, — против финансиских проспеката, који плаве парохије његове епархије, радећи тако као економиста, у чем би се епископат француски могао угледати из важних разлога.

Епископа Штросмаіера клеветали су сумњом у његову оданост. Као аристократ по темпераменту а везан за владалачки дом колико историским изображењем толико и атавизмом, он не само што није вређао династичко право него га је оно још и привлачило. Мађарска штампа, а особито јеврејска, нacликала га је друкче. Од поданика и обазривог и поносног, свеснога права и будућноси свога племена, она је начинила некаквог мрзовољног прелата који проповеда разочарање. Мађарска се књижевност цени у Бечу сувише озбиљно. Епископа Штросмајера задужила је она једним од најосетљивијих искушења у животу његову, а то је беловарска сцена.

Године 1888. приликом хиљадугодишњице св. Владимира и оних свечаности у којима је учествовала цела Русија, он је послао један телеграм не Словенском добротворном друштву, чији је почасни члан а

*) Писац ове лепе расправе, у колико је тачно схватио и живим бојама насликао односе који стоје између Хрватске и Угарске, у толико на жалост, и на овоме месту и на неколиким другим местима показује, да није разумео у каквом међусобнем положају стоје Срби и Хрвати. Дотичући се узгред српско-хрватскога спора он усваја потпуно оно становиште на којему стоје хрватске шовинисте, стављајући Србима у одговорност данашњу неслогу која риздире српско-хрватску народну заједницу.

Не хотећи се враћати на српско-хрватско питање, о ком је детално и свестрано расправљано у нашему листу, ми ћемо овом приликом напоменути само: 1) да није ни у колико фанатизам православних Срба узрок томе што католици и владика Штросмајер немају не само своје капеле већ и своје катедрале у Београду, него да се томе вазда, непрекидно и консеквентно на пут стављала баш она иста аустро-угарска политика, којој данас служе Хрвати; и 2) да је држање једнога дела српскога народа у Тројединици, коју је пристао уз мађарску владу противу Хрвата, и које Српство осуђује као противну општим српско-хрватским народним интересима, непосредан резултат настране и шовинистичке политике хрватске (Ур.)

коме председава Игњатијев — као што је цар Фрања Јосиф мислио према лажним извештајима — него кијевском одбору. Немачко-мађарска штампа паде у ватру: она помену откривену заверу и панславизам. Мало после епископ оде поздравити цара у Беловару за време маневара 13. војног корпуса. У дворани општинској бејаху покрај њега стари архибискуп загребачки Михаловић, тадашњи бискуп сењски Посиловић, патријарх Анђелић и православни владика из Крижевца, код кога је био гост дан пре. Цар се поклони пред прва три прелата, а према Штросмајеру устукну и рече строго: „Господине бискупе, шта сте ви урадили? (Herr Bischoff, was haben sie gethan?) — Па после: „Ви сте послали телеграм, у коме издајете вашу веру и вашу државу!“ — Владика се усправи: „Моја је савест мирна.“ — „Ви сте послали, не попушта цар, депешу једном измету (Ausbund), коме је непријатељ чак и руска династија.“ — „Величанство, опростите, ја то не могу веровати! (Majestät, erlauben sie, das kann ich nicht glauben!) — Цар љутит окрену леђа.

То је тачан опис овога виђења, које је штампа изопачила и које срећом не бејаше израз утврђеног мишљења целе царске породице. После неколико недеља и следник престола Рудолф, пролазећи кроз Хрватску, указа владици Штросмајеру јавне знаке поштовања. Свакако се не може порећи да политика мађарска, изопачавајући улогу и намере ђаковачког епископа, није успела осамити овај велики дух, који је очито рођен да представља словенски елеменат у царевинским саветима. То осамљивање, које хрватски народ осећа и дели, није упропастило династији ни једнога поданика ни једнога војника. Али оно хлади вековну оданост и народ, који је некада био одан цару до фанатизма, рђаво спрема за искушење које га чека, ако икада рат с Русијом стави у сукоб њихову оданост и глас крви њихове. Држи се да у Бечу није непозната ова нова и карактеристична хладноћа. Страховању, које ово стање изазива, приписују један поступак који се пре две године много тумачио у словенском свету. Октобра месеца 1893. у време када је држање Италије изазивало гласове о рату, бан Куен-Хедервари, који се дотле до крајности борио против личности, утицаја па и против пријатеља владике Штросмајера, учини изненадну посету у Ђакову. Значај те посете беше јасан околини а и публици. У осталом, разговор је био сасвим званичан, и та посета, која није никако била изазвана, није још ни сада враћена.

Владика Штросмајер има осамдесет година. Он не излази више лако из Ђакова; његово боровиште личи и на палату и на манастир. Сјајност је достојанствена, церемонијал ублажен нечим очинским и гостољубивим. Ту влада тишина, коју свако воли да осети око генијалнога човека. Живот је ту одмерен и прожет радом. У вече се на знак звона скупи особље епископије с гостима у предсобље до трпезарије. После неколико тренутака у полусенци огромних дворана које чине галерију, кроз широм отворена врата чије злато трепери при пролазу светњака, улази лаким кораком један старац једва погрбљен, заогрнут

шалом а пред њим један служитељ. Око умиљато, истраживачко, пуно жара: слепе очи као да одбијају од себе праменове седе косе. Жест неисказано грациозан: мало пропије око усана: то је владика Штросмајер.

За столом, коме он председава, не пази се на предмет разговора. Ма какав да је, овај несравњени говорник изазваће га, даће му своје обележје, заодеће га својом сјајном маштом или ће га одржавати нечим неочекиваним, јаким, нарочитим плодом чисто његове учености. Мисао која је прешла преко његових уста није више прост производ мишљења: у њој има њене тако рећи личности, живота. Реч му је лагана, са финим нагласком, убедљива. У препирци, где је велики говорник црквенога сабора и сада вештак, његова реч као да шчепа противно тврђење те се чини као да се чује шум нечег смрвљеног. Руке склопљене, пажљиво и покретно чело допуњују ову физиономију, која има сваку чар и која сија благошћу својом после атлетских игара.

V.

Може бити чудно што тако моћан и тако раскошан дух није са гледишта политичког преузео пресудно утицање на своје покољење. Неоспорно је да један део хрватске опозиције измиче с оних путова којима је Штросмајер хтео упутити опозицију Он је њу замишљао како тежи потпуном обнављању народнога живота, који подижу књижевности, уметности, просвета на свим ступњима, изобилно давана и сродним племенима око Хрватске. Он мишљаше да ће се чисто политичко питање решити само од себе кад се изврши овај програм. Та двојна заузетост: и да подигне дух свога народа и да учини да он засија над целом породицом југословенском, не указује част само прелату, философу и уметнику. То је позитивно гледиште, коме истина за дуго време неће приступити демократска таштина и партикуларизам, — али је прилагођено потребама земље, њеном етничком саставу и њеним најбољим тежњама.

Та идеја о васпитавању, која у себи крије савете о стрпљењу, и поврх свега тога позивање на алтруизам народни па ма се он оснивао и на племенској заједници — све то не могу сносити неки карактери, занесени за брз, локалан и шуман успех. Њима је обично пребацивање да је све то идеализам, а после тога да је то умерењаштво. У самој ствари то је демократски темпераменат, који је по нагону противан вишим духовима и чији је духовни раскош у непомирљивости. Овај раскош засењује неки пут, особито кад га износи неки доктринар. У Хрватској се нашао доктринар, особа другога реда којој се не може спорити ни рад ни углед. То је Анте Старчевић који се уздигао до политичког такмаца Штросмајеровог и готово до вођа опозиције.

Антоније Старчевић је доктор философије па и философ на своју руку. Он станује у Загребу на четвртом спрату, готово на тавану, живи повучено, говори ретко и од тридесет година иде за својом сталном иде-

јом у својим помамним списима. Држање његово поредили су с Диогеном, његов обазриви заверенички дух са Мацинијем. Нико му бар не може пребацивати да није сложио своје назоре са својим животом. Он није никада тражио ни службе ни милости. Он је створио једну догму и ње се држи. Како је лично мало одушевљен за рад, то га он изазива. Као идеалиста своје врсте, — програм његов је његова вера. — он отворено презире Гајев илиризам и југо-славизам, пошто је он љут противник Срба. Што се тиче иностранства, он је преносио своје симпатије на све противнике Аустрије редом. Његов лист Hrvatska, која је некада угађала Наполеону III, сада је русофилска.

Он је душа „правашке партије", која је на сабору 1861. бројала пет посланика, после није имала ни једног представника од 1868 до 1875, а сада привлачи себи готово све активне снаге опозиције. Ова странка, која се обичније зове *радикална* или *Старчевићева*, тражи за Хрватску поступак сасвим једнак с оним, који је угарска задобила за себе на основу поменуте аутономије, готово личне уније, а већ се разуме да ће се „краљевина хрватска" проширити на све југо-словенске земље аустриске монархије, дакле на Далмацију, Истрију, део Крањске, на Босну и Херцеговину. Хрватска, тако раширена, постаје заиста силна држава са шест милиона становника најмање, са целим приморјем аустро-угарским — сем Трста — и само јој треба још одредити престоницу: Загреб или Сарајево.

Старчевићијанство је пре свега израз једног темперамента. То је демократизовано родољубље, које не сумња ни у шта, лако премазано есенцијама од 1848, или бар екстрактом ирредентизма под формулом: Croatia farà da se. Оно је у неколико душа дрских предузећа народних и универзитетских побуна. Непријатељи пребацују му, не без разлога, да је оно школа пре за декламацију него за карактере. Учитељ ни из далека није предао свима својим ученицима и оно врло искрено, чак и цинично, одрицање свих благодати које дели влада. Многе његове присталице одлазе најзад у канцеларије и сами траже да их неко умири, а садашњи бан, познавалац људи, пристаје на то кад се укаже прилика. Кад се Диоген бави политиком, деси се да по који пут роди Рабагаса.

Али он рађа, — ваља право рећи, — и људе од убеђења, борце, јунаке изборних епопеја, чија је опозиција потребна, особито у младој земљи. Овај човек, чији се карактер многим својим странама, ако не свима, одваја од обичног типа хрватског, напослетку је преузео власт над новим покољењем: у њему гледају човека једноставна, неодољива, подижу га на патриотски олтар, између идеалнога типа патријарха и мислиоца. Старчевић и не пише више брошуре, већ своје мишљење износи у свом листу и алманаху. Он је збио „правашка" начела у неку врсту катихизиса. То је смеша нових политичких погледа и изрека као што су Франклинове, а то увек поштује демократија која почиње читати. Ту су сједињене у *панхрватизам* све мисли које забављају изборну литературу на западу а особито нашу: напредак, солидарност, настава,

трпљивост, — али још у философском стању, као новац који још није прошао кроза све руке. Тако:

§ 6. Сиромаштво и насиље укоренили су у народном срцу злобу, због које једни уживају или презиру несрећу другога. То ће се искоренити само онда кад се народ речју и примером научи да се срећа или несрећа свакога сина отаџбине преноси најпосле на све, па да према томе сваки треба да сматра невољу која задеси његовога брата за своју.

§ 13. Праваошка странка треба да проучи народ да је вера ствар савести, да она не дели народе, да нико не сме дирати у веру другога; да народност, верски раздељена, треба да буде једна у срећи и слободи.

§ 24. Обећавајте народу само оно што му можете дати и обратите му пажњу на оне који му обећавају.

§ 25. За своје послове народ не треба да се обраћа личностима и да од њих ништа очекује, него ваља да он сам спрема себи будућност и да он сам себи буде доброчинац.

Рекао би човек да чита *Алманах добра грађанина.*

Са гледишта чисто политичког „праваошка странка“ у исто време војује: против принципа аустро-угарске конституције: против *Нагоде*, која је изводи: против захтева Срба, који такође полажу право на Босну и Херцеговину и најзад више противу духа него противу програма владике Штросмајера, оптужујући његову резигнацију у уставном питању и поврх свега тога тежњу за солидарисањем будућности Хрватске са будућношћу осталих земаља југо-словенских.

Око владике искупило се неколико одабраних људи, неколико оних савесних и разборитих духова који су кадри, баш и са оних места која заузимају, повољно утицати на своју земљу, само кад би их саслушали и послушали. Један од највиђенијих, каноник Рачки, умро је прошле године: он је био врло добро познат у свима словенским земљама као историчар: на дан његова погреба, који бејаше народна жалост, врвели су у Загреб телеграми и венци од учених друштава из Чешке, Немачке и Русије. Други, који бејаше политички извршилац владике Штросмајера, кнез Константин Војновић, стари декан универзитета, ужива у повучености, у коју га је бацила ситничарска мржња Хедерваријева, углед везан за величанствену беседничку каријеру и за најпоштованији карактер у партији. Могло би се рећи можда да је то плејада, скуп славних људи, јер у том кругу, коме је Штросмајер средиште, ученост и књижевност заузимају много места, неки пут на штету акције. Тако, на пример, Марковић, чије је име часно уписано у историји ове борбе за народни живот, није био никада политичар: то је песник, словенска душа рањена при додиру с народом који гази њене нежне осећаје и њене наде.

Из хучне и лаковерне масе, која је изабрала Старчевића за пророка, издижу се некоје личности, чију заслугу не признати било би неправо. Заслуга је друкче врсте, спољашња, борачка, трибунска. На првом је месту по омиљености у народу, која је скоро једнака с популарношћу вође, и по високој изображености посланик котара ријечког, Еразмо Барчић, кога по каткад називају хрватски Гарибалди. Они ма смелости, умеш-

ности и оштроумности. Његови изрази прожети су нечим чега је свет жељан и што прима. Он је 1885. године изрекао са загребачке трибуне ову фразу која је остала легендарна „Мађарска политика довешће једнога дана до тога да ће потковице козачких коња завечати по калдрми бечкој.“ У осталом он је навикао чинити те отворене испаде као enfant terrible, али enfant terrible које зна шта хоће и куда ће. — Новембра 1893 на цара Александра III нападе болест која ће га уграбити са света. У Загреб су стизале телеграфске вести о рђавом стању и о поправљању. У сабору је била седница, на којој је био и председник немачког парламента у једној ложи. Барчић затражи реч и не смећући ока са Мађара рече: „Позивам другове да искажу радост коју они извесно осећају због опорављења царевога здравља. Не заборавимо да је један његов предак, Никола I, спасао монархију, — угушивши мађарску буну.“

Барчић је најсјајнија и најсимпатичнија појава у Старчевићевој странци. Њу умерава доктор Франк, који је нарочито добар економист, а то је ретка специјалност и за то се високо цени у његовој земљи. Овој опозицији, која се зове радикална а таква је у многом погледу, ваља приписати у заслугу што није никада ни из далека ступала у додир са социјализмом. Социјализам се увукао у Хрватску од неколико година преко немачких радника. Разлозима Марксовим и Ласаловим подлегоше прво штампари, као што је и природно, и развише агитацију која освоји градове али села врло мало. На социјалистичком конгресу у Пешти, пре четири године, пролетаријат хрватски представљала су три изасланика са јавнога скупа, који је држан у Загребу. Тај конгрес реши да се у Хрватској издаје двомесечно зборник *Слобода* и по својој прилици он му је дао фонд потребан за живот. поред титуле службеног органа социјално-демократске странке *Слобода* се рђаво уређује. Њена сувопарност и непомирљивост изазвале су најзад расцеп између доктринара и посибилиста, а типографија се сада придружила овим другим. У осталом, против овога органа бори се успешно један популарни лист загребачки *Обртник*, којим управља одлични тајник трговачке коморе г. Милан Крешић. — У опште узевши, социјализам у Хрватској не сматра се још ни као политички чинилац ни као лествица за политичаре. А они може постати опасан само у аграрном облику, али се он врло тешко прима на селу, јер ни мало није погодан народном темпераменту.

VI.

После смрти Мажуранићеве мађаризам не само што располаже влашћу у Хрватској него је увек нашао према себи опозицију несложну. А он се послужио чврстим оружјем, грофом Куен-Хедерваријем, који је бан од 1883.

Гроф Хедервари, — који је већ два пут позиван да образује кабинет и да председава у њему, особито после пада Векерлова, — има више успеха у ширењу угарских вештачких освојења него ли у обра-

зовању министарстава. Он је млад, радан, интелигентан, а они који су му се приближили уверавају да задобија људе. У Пешти га сматрају за државника. Он се оженио братиницом Тисином и то заиста није нашкодило његовој каријери нити готово неограниченом веровању које ужива у високим политичким сферама Транслајтаније. У Хрватској њега се боје чиновници, којима он пресеца или мења судбину: ласка му аристократија, која у њему види свога човека; он господари изборима, које ствара руком час вештом час суровом: он презире народ, према коме мисли да је двојако виши, и по народности и по сталежу. До њега је стајало да буде нека врста добра тиранина: родољуби га сложно оглашују за тиранина без епитета. Оставивши на страну претеривање урођено потчињенима, он извесно уноси у свој посао тако мало скрупула да нема права захтевати да га тачније цене.

Његови први поступци беху означени једним карактеристичним опитом који извесно не ублажи његове односе с народном партијом. И ако је од тога прошло већ дванаестину година, његови се противници њиме још увесељавају. Повод њему би један препад с његове стране. Тај препад донесе му ударац ногом.

Њему се прохте да нареди да се ноћу скупе и унесу у пештански вагон неке државне хартије, које се тичу историје и политичког права хрватског, а које је донео Јелачић 1849, — у споразуму с царским гувернером. Овај мало парламентаран поступак изазва велико узбуђење у Загребу. У сабору би поднесена интерпелација Хедервари се држао поносито, признаде дело и додаде да се морало прибећи ноћном повраћању докумената, јер су Хрвати непоштено прибавили те документе. При овој речи препирка се претвори у галаму. Бана стадоше гурати те доби, како веле Хрвати, од синовца Старчевићева најнепристојнији удар ногом. Било како му драго, дође до суђења. Начини се велика брука, која се тешко поправља. Државни тужилац избеже лепо, и с разлогом, да квалификује дело као личну повреду. Он затражи и доби осуду због јавнога насиља. Скупо је стало онога који није хтео примити овај еуфемизам. Неки сиромашни адвокат, Тускан, који се беше заклео да је видео ударац и изложио појединости његова пута, би осуђен за лажно сведочење на губитак своје дипломе и на затвор. Он је сада крчмар у Сиску. Да се веровати да је он непрестано уз опозицију.

Ја наводим ову анегдоту, класичну у патриотским летописима, — није ретко наћи код њих фотографију чизме Давида Старчевића, извађену у много примерака, — јер је она карактеристична за хрватски темпераменат Како су немоћни, и ако су врло увићавни, да раскину замке крепке и препредене политике, они постају неповерљиви и брзо прелазе у рат чим се дирне у њихов патриотизам. Питање о актима донесе Хедерварију ударац: пре њега, под Пејачевићем питање о грбу изазвало је побуну. Синовац Тисин створи себи философију из својих опита. Он навуче рукавицу на оно што маџарска штампа називаше с

похвалама његовом „гвозденом песницом.“ Презирући нападе штампе који се њега тичу, он у толико јаче може казнити чланке безличне, управљене против начела његове владавине. Он зна вешто дати својим непријатељима штуре уступке и оставити им неколико места, особито кад је изборна борба сумњива. Тако децембра 1893. није оставио у бродском изборном округу ниједнога супарника романсијеру Кумичићу кога зову хрватски Александар Дима, коме је јако желела успеха народна партија. У осталом, уздржавајући се да не уништи опозицију, он јој пушта таман толико да сама покаже свој раздор.

Овај раздор јављао се за дуго у облику горком и неутешном за просвећене родољубе. *Независни* у *Обзору*, *Старчевићевци* у *Хрватској* обасуше се грдњама, оптужујући се узајамно и неуморно да раде за маџарску политику. Од неколико година на овамо претераност у увредама, које је изазвао тај сукоб, доводи неосетно до примирја. Године 1892 када би распуштен загребачки општински одбор, две се партије сложише, утврдише листу и продреше с њом. Доцније проширише основе савеза и најзад се споразумеше под именом *сједињена опозиција* и израдише заједнички програм. Овај програм иште независност народа хрватског, а његове границе помера и преко старога троједног краљевства, узимајући Ријеку, Истру, Босну и Херцеговину. Овај народ мора стојати на равној нози с осталим земљама царевине што се тиче заједничких ствари. Он треба да ужива праву парламентарну владавину коју је *Нагода* изопачила. Она ће тражити јединство Словена, који су вољни ући у ову комбинацију, ако јој се икада срећа насмеје.

Сједињена опозиција има велике муке да се одржи у целини. Сложена природа словенска свети се свакога тренутка овоме родољубивом и разборитом покрету. Час искрсне питање о имену: *старчевићевци* хоће да се врате на своје старо име, *правашка странка*. Час се јави промена у темпераменту: баш у крилу старчевићеве странке тек што се није јавио расцеп у облику делимичног и привременог приступања уставном споразуму, који је препоручио опортунизам доктора Франка. Час опет јави се какво питање савести: око *Обзора* сви су чисти католици: слободна мисао раширена је напротив по вишим круговима старчевићеве странке па се говори како је тај и тај виђени члан странке ступио у нову зидарску ложу загребачку. Очевидно је да се овај хаос може уредити само с великом муком.

Из овога разлога а и због других који се могу погодити, у Аустро-Угарској нема државника који озбиљно узима нов програм. Он као да носи на себи жиг уображене опозиције, коју промењивање уставне карте стаје толико мање колико више сумња у своју моћ. Па ипак обнављање „Велике Хрватске“, у коме има нешто Гајева илиризма, нешт Штросмајерова панславизма, потврде, искључењем Срба, за непомирљивост Старчевићеву, у коме најзад има позивања на право заједничко образованим народима, одговара народном осећању од Саве до Адрије. Пред таквом намером налази се без сумње тешка завеса од заплета на

и од садашњих немогућности. Али се иза ње указује иста сила која је створила Немачку и Италију.

Народна једнакост, једнакост готово и у историји, солидарност економских интереса, свест брижна и појачана осамом у томе крају Европе који је био бедем запада, док је запад правио своје, — све су то елементи који најпосле стварају један народ, и ако су расејани, потиснути сумњиви, хаотични. Њихов природни цемент јесте употреба истог језика: већ и језик издаје тежњу ка јединству. Од границе сремске до ријечких капија и которскога залива ниједна реч није популарнија од речи *народ*, а нико не разуме под тим своју земљу. Народ не би умео тачно казати, где почиње ова домовина, које су јој границе и престоница. Али он је уверен да она постоји: он осећа да ће њу будућност открити; он неће никада примити другу домовину.

И ако се Русија држи врло мудро и никако не појачава панславистичке тежње, ипак је знатан њен утицај у овим крајевима. Она није само старија сестра, коју природно љубе мањи словенски народи, и ослободитељка хришћанске браће на Балкану; она је још у општем, скривеном мишљењу Deus ex machina који ће се јавити у последњем чину обе борбе против туђинских елемената. Слагање њене политике с политиком Француске учинило се Југо-Словенима добар знак. Напослетку програм *сједињене опозиције* само проширује замисао Наполеоновску. Он шири међе илирске краљевине на истоку и придружује јој некада хришћанске покрајине које су Турци морали оставити. А ово проширење није своевољно, бар у очима историчара и језичара, јер је Бошњак Словенин: његовим дедовима владали су краљеви исте крви: кад је Вук тражио изворе народнога језика, он се зауставио у сиромашној Херцеговини.

Угарска политика дакле не напада на личност хрватског народа, који броји само два и по милијуна душа: она сузбија мисао општу и драгу већину Југо-Словена у монархији. По томе само оцениће се прави карактер реакције, коју она изазива. Без икаква значаја и са обичном будућношћу била би у Хрватској ова опозиција која би једино захтевала шири скуп политичких слобода, која би била рђав снимак борбе што је „прогресисте“ на западу воде с властничким начелом од толико времена. На *народном* земљишту, уз моралну помоћ становништва једне крви, које говори једним језиком и тежи, у главном, једном циљу, она се види законита, разумна и диже се до висине европских питања. Нико не може одрећи последице које би на спољашњу политику Аустрије имало остварење југо-словенске превласти.

Разуме се да се ове превласти боје Мађари. Она се не само не може помирити с дуалистичком владавином него би она поред њих створила по целинаку и супарничку државу. Мање се може разумети оно неповерење и презирање које она изазива у Бечу. Узевши у маси, Југо-Словени су још верни поданици: њихов партикуларизам поштује династичко право: то је чиста последица отпора забрани, која се не може

дуго издржати а која је стављена на њихову народност. Њихов је географски положај изузетан: они стоје на путовима за исток и на море. Врата истока отварају се према другим крајевима словенским, и узевши баш да ће Аустрија свести своју експанзивност у међе означене на берлинском конгресу, рад на асимилацији Босне и Херцеговине припада пригодније рођеној браћи старе раје него чиновницима немачким, пољским или маџарским, чији управљачки ђеније — свуда једнак — неће никад моћи створити што друго него континентални Алжир.

Задатак истакнут од хрватске опозиције, који су понекад покушавали свести на локално питање транслајтанско, задире у будућност монархије на истоку а до извесне тачке и у њену унутарњу равнотежу. Лажни односи стварају напослетку лажна осећања. Што се више посматрају односи југо-словенске расе с другим елементима аустро-угарске царевине, све више избија контраст између ситничарења административног механизма и лабавости моралне везе. У суштини, у унутрашњем расположењу овога народа има *супстрата* само за чисто личну унију. Тражили су да ову унију учине толико стварном колико је могућно: она је тако произвољно замишљена да су од ове гомиле, која је једна по крви, језику па и по обичајима, направљена три огранка, изведена из потребе тројаке владавине: цислајтанска у Далмацији, маџарска у Хрватској и Славонији, колонијална, или још мало па таква, у Босни и Херцеговини. Није могућно да комбинација, тако рђаво прилагођена потребама једнога народа и која је у себи негација његовога јединства, нема у извесном времену за последицу да заведе његове природне или традиционалне наклоности. Постављен да служи као резерва оданости, у тешким временима која социјални покрет предсказује свима династијама, народ може заблудити на штету свога ђенија, својих интереса и интереса аустриских у таласима панславизма или наћи излаз у републиканском идеалу. То није свршено дело: стари нараштај томе би се вероватно противио: али ко ће јамчити за демократију која се ствара, сриче изјаве правашке странке и која ће се, овде више но игде, дати повести каквом формулом или песмом?

Revue des Deux Mondes од 1. септембра 1895.

РОСА

На цветиће роса пала,
Ту к'о бисер засијала,
И почива тихи сан;
Свечано се над њом вије,
И травном се дољом лије
Свети мирис богодан;
Све док сунчев зрак не сине,
Уживаће дражи њине,
И славити рајски час,
А после ће у обиљу,
Рекав збогом цвећу, биљу,
Ишчезнути испред нас.
Светла росо, бистра, блага,
Што си цвећу мила, драга, —
Ја сам жељан смрти те;
У развале, у поноре,
У облаке и вихоре —
Бацио сам наде све!
Презрео сам живот цели,
Сад ми душа једно жели:
Тренут сласти, раја, миља;
Кутак среће изобиља,
Да ужива на тенане —
Па ту мирно да издане.

Сокољанин.

УДОВИЧИНА ИДИЛА

ПРИПОВЕТКА ГАБРИЈЕЛА Д' АНУНЦИЈО*)

Лешина кмета Бјађа Миле, већ потпуно обучена и с лицем, покривеним марамом, накавашеном водом и сирћетом, лежала је опружена у постељи, готово на сред собе. Крај мртваца сеђаху у соби жена и брат покојников.

Роза Мила је могла имати око двадесет и пет година. Бејаше то жена као цвет, јасне боје коже, мало ониска чела, дугих извијених обрва, очију сивих и крупних. Будући имађаше велику косу, врат, слепе очи и чело беху јој увек готово покривени многим немирним коврчицама. У целој особи одсеваше здравље и она жива свежина, коју кожа женска добије прањем ладном водом. Заносан мирис дисаше из одеће.

Емидио Мича, свештеник могаше бити у истим годинама. Мршав, лица бронзане боје, као у оних, који живе у пољу, на пуноме сунцу. Мекe, црвенкасте мање покриваху му образе; јаки и бели зуби даваху мушку лепоту његовоме осмејку, а жућкасте очи светлуцаху по који пут као два нова дуката.

Обадвоје ћутаху; она бројећи прстима стаклене бројанице, а он гледајући како падају зрна. Обадвоје бејаху равнодушни као што је обичај у нашега сеоског света пред мистеријом смрти.

---

*) *Габријеле д' Анунцијо* долази у ред млађих песника талијанских и име његово познато је данас свој Европи. Он је својим геницјем начинио преврат у талијанској литератури и од његове појаве на једном се почело говорити, како ће се у Италији понова родити онај класични дух латински, који је дао неисцрпне изворе најлепших идеала. Д' Анунцијо пише у прози необично лепо и у његовим делима стил је диван. То му је заслуга, због које га сматрају као великога песника, који је свој талент саставио са даром, да слатко и заносно искаже своје мисли. Он је, кажу, талијанске ауторе научио новоме писању.

Ми за сад доносимо нашим читаоцима једну његову краћу приповетку, колико да их упознамо с њиме; доцније ако буде могуће, штампаћемо још и неке његове веће ствари.

Ур. „Дела“

Емидијо рече дубоко одахнув :

«Биће хладно вечерас“.

Роза подиже очи у знак одобравања.

У ониској соби светлуцаше светлост према кретању пламена, који је сијао у зејтину у кандилу од месинга. Сенке се скупљаху час по угловима, час на поду, мењајући облик и јачину. Крила на прозорима била су отворена, али жалузине бејаху затворене. С времена на време би се помакле муселинске завесе као дахом кретане На белој постељи тело Бјађијево изгледало је као да спава

Речи Емидијеве падоше у тишину. Роза изнова подиже главу и поче полако да броји бројанице. На челу јој се засветлеше неколике капљице зноја, а дисање јој бејаше уморно.

Емидијо, мало после, запита :

„Кад ће доћи сутра да га узму ?"

Она одговори природним звуком свога гласа :

«У десет.“

После опет заћуташе. С поља допираше непрестано крекетање жаба, кад и кад и мирис траве. У потпуној тишини Роза чу како из лешине излази нека врста роппа, и покретом пуним страха диже се са столице, пошав напред.

«Не бојте се, Розо, то су ропци", рече Емидијо, држећи је за руку да је умири

Она му инстинктивно стиште руку и подржа је стојећи. Напрегну уши да чује, али гледаше на другу страну. Кркљање се продужавало у трбуху мртвачевом, и изгледало је као да се пење према устима.

«Ништа није, Розо, умирите се", настави девер, показујући јој да седне на диван.

Она седе, крај њега, држећи га, у забуни, непрестано за руку. Како не бејаше много места, њихова се колена додириваху.

Ћутање се поврати. Из далека се чуло клепетање ветрењаче.

„Веју жито ноћу, према светлости месеца“, вели Роза, хотећи да разговором растера страх или умор.

Емидијо не отвори уста. А Роза извуче руку, пошто јој додир поче да даје неодређени смисао узнемирености.

Обадвоје беху обузети једном истом мишљу, која им изненада бејаше дошла на ум; обадвоје се занимаху једном истом успоменом, успоменом на љубав из времена детињства.

У то доба су живели у кућама калдорским, на усамљеном брежуљку, на раскрсници. Границом њиве, засађене пшеницом, дизао се висок зид, начињен од камења и трошне земље. На јужној страни, којој беху сопственици Розини рођаци како је сунчева светлост била мања и блажа, напредовала је и умножавала се породица плоднога дрвећа. У пролеће се сво дрвеће расцветавало уз општу радост, и сребрнасте или ружичасте, или љубичасте круне савијале су се под небом, крунишући зид и њихајући се, као да би да се подигну у ваздух и чињаху заношљиво жуборење, као пчеле кад по цвећу купе мед.

Иза зида, са стране дрвља, Роза у то доба имађаше обичај да пева.

Под цветним крунама црвукатао је као извор јасни и свежи глас.

Емидијо је слушао ту песму за дуго време својега прездрављавања. Био је слаб и изгладнео. Да се измакне од дијете, излазио је крадом из куће, кријући под одећом велики комад леба, и ишао покрај зида, док није дошао на место среће.

Тада би сео, наслонив рамена на загрејано камење, и почињао јести. Гризао је лебац и бирао нежно класје; свако зрно имало је у себи капљицу сока, налик на млеко, свежа укуса као брашно. Чудно је било, да су се сласт ране и сласт слушања у болеснику спајале у једно само осећање, бескрајно пријатно. Тако у томе беспосличењу, у топлоти, у мирисима, од којих је ваздух добијао укус вина, које срце крепи, и глас женски постајао је за њега природна храна препорођења и као неко физичко храњење, које је он упијао.

Розина песма би узрок његова оздрављења. И кад сасвим оздрави, глас Розин имађаше на њ увек утицај чулне чаролије.

После тога, пошто се међу обема породицама заснова велико пријатељство, у Емидију поничe једна од оних тихих, плашљивих и усамљених љубави дечачких.

У септембру, пре но што Емидијо оде у семинар, обе породице изађоше једном на ужину у шуму крај реке.

Дан беше благ и троја кола, која су вукли волови, промицаху поред расцветале трске.

У шуми ужинаше на трави, на зеленоме кругу, окруженом стаблима гигантских јабланова. Ретка трава бејаше пуна малих неких цветака, љубичастих, из којих се дизао нежан мирис; овде онде кроз грање су пролазили широки праменова сунчане светлости, а у дну се показивала река непомична, мирна као језеро, чиста и провидна, а биље водено спаваше у њој.

После ужине, неки се растурише по обали, а други остадоше лежећи на леђима.

Роза и Емидијо нађоше се заједно; узеше се за руке и пођоше стазом кроз жбуње.

Она се сва наслони на њ; смејала се, и кидала уз пут лишће са изданака. У кретању јој спаде чешаљ, испод кога се одједном по раменима растури њена богата коса.

Емидијо се саже поред ње да подигне чешаљ. Исправљајући се, њихове се главе малко сударише. Роза, држећи се руком за главу, викаше кроза смех:

«Јао! Јао!»

Младић је гледаше, осећајући како му дрхти све до сржи у костима, осећајући да бледи и бојећи се, да се не изда.

Она ољушти ноктима са једног стабла дугачку спиралу лике, уви њоме брзо плетенице и намести косу зупцима чешља. Зелено лишће, падаше на њу.

«Како вам се допадам?»

Али Емидијо не отвори уста; не знађаше шта да одговори.

„Ах, није добро! Ви као да сте неми?“

Он осећаше жељу да падне на колена. И како се Роза смејала незадовољним смехом, осећао је како му се очи пуне сузама од страха, што не уме да нађе ниједне речи.

Пођоше даље. Мало после једно танко дрво сметаше им пролазу. Емидијо га подиже обема рукама и Роза прође испод зелених грана, које је о час крунисаше.

После нађоше на бунар, крај кога стајаху два правоугла, камена базена Густо дрвеће бејаше начинило око бунара и

над њиме зелени самостан. Ту је била дебела, готово влажна хладовина. Лисни свод се потпуно огледао у води, која је допирала до половине зидова од цигље.

Роза рече, ширећи руке,

„Како је овде добро!"

После захвати воде у шаци, грациозно се крећући, и напи се: капљице јој падаху између прстију, нижући се као бисер по оделу.

Кад угаси жеђ, са обе шаке захвати другу воду, и понуди је ласкаво Емидију:

«Пијте!»

«Ни сам жедан», одговори Емидијо зачуђен.

Она му просу воду у лице, градећи доњом усном гримасу готово презриву. После се опружи у једноме од два сува базена, као у колевци држећи ноге на ивици и махајући њима немирно. Одједном се подиже, погледа Емидија чудноватим погледом.

«Дакле? Хајдемо.»

Кренуше се на пут, вратише се на место састанка, непрестано ћутећи. Над њиховим главама цвркутаху косићи, хоризонтални праменови зракова укрштали су им пут, а око њих је растао мирис шуме.

Неколико дана после Емидијо отпутова.

Неколико месеци после, брат Емидијев узе Розу за жену.

У првим годинама у семинарији Емидијо је често мислио на нову снаху. У школи, док свештеници објашњаваху Epitome historiae sacrae он је снevao о њој. За време студије, док се његови суседи, сакривени иза отворених столова, међу собом вежбаху у ружним стварима, он би загњурио лице у руке и одавао се нечистим имагинацијама. У цркви, док одјекиваху молитве Богородици, он би побегао после призива Rosa mystica.

И како га бејаху покварили другови, сцена у шуми појави му се у новој светлости. И љутина што није погодио, јадиковање што није умео да убере плод, који му се нудио, мучаше га страшно.

Тако дакле, беше? Роза га је, дакле, волела једнога дана? Он је, дакле, не знајући прошао поред велике радости?

Ова мисао постајала је свакога дана све оштрија, неодољивија, мучнија, тужнија. Свакога дана она је у њему повећавала патњу, док у дугој монотонији богословскога живота, мисао ова не постаде за њ врста неизлечиве болести, обузе га безгранични јад, меланколија без краја.

— Дакле он није знао!

У соби сада светлост сијаше блажe. Кроз пречаге затворених жалузина ширкао је слабији ветар и помало љуљао завесе.

Роза, потпуно савладана сном, затвараше трепавице с времена на време, отварајући их брзо, кад би јој глава пала на груди.

„Јесте ли уморни?“ запита је Емидијо врло благо.

„Ја, нисам,“ одговори Роза, исправљајући се.

Али јој сан у тишини понова савлада чула. Глава јој је била наслоњена на диван, по свему врату разасула јој се коса, а кроз полуотворена уста излазио је лаган и правилан дах. Изгледаше тако лепа и ништа у њој не бејаше примамљивије од ритма груди и видљивих форми колена под лаком сукњом.

„Да ли бих је пољубио“ — помисли Емидијо, по изненадној сугестији меса, гледајући је заспалу.

Песме људске брујаху опет у јунској ноћи са извесном свечаношћу литургиских молитава, а у даљини одјекиваху гласови у различним тоновима, без пратње инструмента. После, пун месец пошто се био попео високо, светлост његова не могаше прећи дрво, које је покривало гранама прозоре, па се ширила између грана.

Емидијо се окрете мртвачкој постељи. Очи његове, прелазећи оштру и црну линију задржаше му се противу воље на једној руци надувеној и жутој, мало савијеној, избразданој модрим жилама и брзо се окретоше. Полако, полако, у несвесности сна, глава Розина, готово градећи полукруг, наже се према збуњеном Емидију. Нагињање лепе женске главе би врло благо, и, пошто покрет мало промени сан, међу трепавицама малчице подигнутим показа се ивица зенице, и изгуби се у белини, готово као листак љубичице у млеку.

Емидијо се не помаче, држећи терет на рамену. Он задржаваше дах од страха да не пробуди Розу, и притискиваше

га ужасан страх због куцања срца, била и слепих очију, које је, изгледало му је, испуњавало целу собу. Али, како се Розин сан не прекидаше, он се осети ослабљен, њиме овлада нека благост, гледајући грло женско, удишући топли дах и мирис косе.

Тада не мислећи више, не плашећи се више, подајући се сав искушењу, он је пољуби у уста.

При додиру она се подиже; отвори очи, упрте у лице Емидијево и побледи, побледи.

После, полако прикупи косу, остаде ту, будна, гледајући преда се у разнолике сенке, нема, готово непомична.

И Емидијо ћуташе. Обадвоје остадоше као и пре, седећи једно крај другога, додирујући се лактовима, у мучној неизвесности, избегавајући с неком врстом разумнога лукавства, да њихова савест суди факат и осуди га. Обадвоје спонтано обратише пажњу на спољашње ствари, уобразивши да им је дух тиме јако заинтересован, али ипак занимајући се собом. И мало по мало па их освоји нека врста пијанства.

Песме, у ноћи продужаваху се, дуго се отежући кроз ваздух, постајући све слабије и слабије. Гласови мушки и женски начинише љубавну композицију. По који пут би се издвојио један само глас, виши од других, давајући једну једину ноту, око које се слагаху акорди као таласи на средини, у речној матици. Онда се, у размацима, у почетку сваке песме, чуло метално вибрирање гитара, а између једне и друге песме се чуо одмерено клопарање ветрењаче.

Њих двоје слушаху.

Можда због промене ветра, сад мириси не бејаху више исти. Донирао је, можда са брежуљка Орландо, мирис лимунова, тако моћан и тако благ и тако пун дражи. Сигурно из баште Скалија долажаху мириси ружа, мириси шећерни, који даваху ваздуху укус ароматичне есенције Можда су се из бара фарниских пели влажни мириси флорентинских љиљана, који удисани освежаваху као бистри извор.

Њих двоје још ћутаху, непомични, притиснути милином светле ноћи. Пред њима брзо светлуцаше пламен у кандилу, вијугајући се по маломе кругу зејтина, на коме је још пливао одржавајући се. Кад пламичак први пут запршта, њих се двоје

окретоше једно другом, и стојаху тако, заплашени, раширених очију, гледајући пламен, који је пио последње капљице. Одједном се пламичак утрну. Тада, на једанпут, са истом пожудом у исто време, они се привише једно уз друго, тражаху се устима, изгубљено, слепо, без говора, угушујући се миловањем.

С талијанског

Lux.

У ТИХОЈ НОЋИ

Кад у тихој, немој ноћи, кандиоца љупко сјаје,
Када месец баца зраке сребрнасте одозгоре;
Тада стрепим... дрхћем, јадна... са тугом се груди боре.
Гледећ' горе у заносу — ја им шаљем уздисаје.

Кад год видим месец, звезде, на срцу се туга слева,
Тад се сетим дивних снова — усануле моје среће.
Све је живо — земљу гази — веселим се током креће
Али јадно моје драго... оно вечни санак снева.

Марта 1895 године
Крагујевац

Љубица

K. E. ZACHARIÄ VON LINGENTHAL

1) КРАТАК НАЦРТ ИСТОРИСКОГ РАЗВИТКА ВИЗАНТИНСКО-ПРАВНЕ НАУКЕ НА ЗАПАДУ ДО ZACHARIÄ.

Готово свакоме је од нас више мање познато, да је византински елеменат играо врло важну улогу како у историји просвете, тако и у процесу унутрашњег, грађанског, државног и црквеног уређења и развитка код нас Срба исто тако као и код већег дела Словена. Резултате античног света, које беше Рим у једну целину прикупио, Византија је похришћанизирала, прерадила у духу хришћанском и предала Словенима. Према томе требали су Словени, у интересу правилнијег схватања и тумачења многих обичаја и традиционих погледа народних на: право, закон, обичај, државу, цркву, брак, суд и многе друге правне институте, — да буду први и главни радeници на пољу историје византинског права. Али, запад је и овај посао преотео, не обзирући се на то што му је изучавање византинског права и његове историје мање потребно него Словенима.

Како се упознао запад с грчко-римским правом?

После пада источне царевине с осталим драгоценим рукописима пренети су били у западне књижнице и многи правни рукописи. У прво време на њих нису готово ни обраћали пажњу, јер испитивање споменика из времена старе, класичке грчке образованости не даде времена западним научницима да скрену пажњу и на дела из каснијег доба, доба византизма.

Премда су истина још Politianus (Poliziano † 1494) и Marsilius Ficinus (Ficino † 1499) указивали на важност појединих споменика грчко-римског (грађанског и канонског) права, али у строгом смислу почело се радити на њиховом испитивању тек у XVI веку. Отпочето је издавањем и превођењем главнијих споменика те врсте. На томе пољу у XVI и XVII веку највише су гласа стекли: Немци Haloander (Hofmann, † 1531), Leunclavius (Löwenklau † 1593), и Freher († 1614). Шотландезац Skringer († 1571). Холандезац Viglius Zuichemus († 1577); Шпањолац Antonius Augustinus († 1586): Французи Hervetus (Hervet), Tilius (Du-

tillet † 1570), Bonefidius (Bonnefoi † 1574), Cujacius (Cujas † 1590), Christophorus Justellus (Justel † 1649) и син његов Хенрих († 1693), Voellus (Voel), Лабе († 1657), Fabrotus (Fabrot † 1659), Cotelerius † 1686), Енглез Beveregius[1]) (Beveridge † 1708) и други.

Поглавита заслуга ових научних радника састоји се у томе, што су изнашли и издали многе рукописе, који беху растурени по разним западним и источним књижницама. Но ретко који од њих да је толико пажње и старања своме издању поклонио као Кујациje и Августин. Већина издавалаца није имала појма ни о каквој критици. О историји дотичних споменика и њихову садржају тек понеки од њих као мимогред говори у своме предговору. Први озбиљнији рад на спољашњој историји византиског права видимо тек код весонског (Vaison) епископа Suarez-a († 1677) у његовом делу Notitia Basilicorum. Каснији писци као: Jac. Gothofredus, Duck, Payen, Hofmann, Brunquell, Bach, Heineccius, Platner и други понављају само оне податке што се код Suarez-a налазе.

У понеким ранијим издањима (Јустела и Беверица) видимо да је и историја канонског права служила у неколико као предмет испитивања и то само у кратко по уводима дотичних издања. Доцније наилазимо већ на читава дела о томе предмету. У број таквих спадају дела француског епископа P. de Marca († 1662) и његова друга по науци S. Baluzius-a († 1718), Gerhardus de Mastricht-a († 1721), J. Doujat-a († 1686) и Coustant-a. А много већег су гласа стекли дела браће Ballerini Петра и Јеронима и то поглавито њихова расправа о старим зборницима и састављачима истих до Грацијана[2]). По богаству садржаја, критичком методу при обрађивању материјала и строго научном начину расправљања, радови браће Балерини чине епоху у историји књижевности канонског права. Видно место заузима и издавалац „Библиотеке источног права“ (Bibliotheka Orientalis)[3]) управник ватиканске књижнице Josepho Simonio Assemano. И ако се истина осећа приличан недостатак критичног талента код писца, ипак његова „Библиотека“ и до данас није из-

---

[1]) У издању ученог енглеског свештеника Беверица „Synodicon sive Pandectae Canonum S.S. Apostolorum et Conciliorum ab Ecclesia Graeca receptorum“ (Oxonii, Оксфорд 1672, 2 т. in folio) налази се цео зборник канона православне цркве с латинским преводом и тумачењима многих места. Ово издање цени се врло много у црквеном свету код Грка и Руса. Руски патријарси, и за тим и св. синод дуго време се користио њиме при решавању важнијих канонских питања. Једно време су га и на руски језик превели били ради практичне употребе.

2) De antiquis cum editis tum ineditis collectionibus et collectoribus canonum ad Gratianum usque у облику додатка делима Лава Великог, што су Ballerini издали (1753—57 у Венецији). У првој књизи у облику увода говори се о грчким зборницима до Јована Схоластика врло потанко, а после њега — у кратко.

[3]) У I-ој књизи разматрају се грчки зборници правила саборских и св. отаца (Codex canonum ecclisiae graecae), у другој — извори грађанског права. Остале три књиге служе као додаци (appendices) к првим двема књигама. У њима се говори више о црквеној историји у опште, но о историји црквеног права (о овој се говори готово само од 344—474 стр. књ. III, о Јовану Схоластику.)

губила своју научну вредност и то због многобројних података и напомена, учињених по ватиканским рукописима.

Нов пут за успешан рад на спољашњој историји византиског права прокрчио је Guilielmus Oto Reitz († 1769) Издајући неке византинске споменике (Василике, Теофилову парафразу института и Арменопулово шестокњижје) он не само да је показао пример за критичко обрађивање текста извора, но је својим напоменама, уводима и додацима расветлио многа питања из историје византинско-правних споменика. Браћа Балерини и Рајц били су весници новог критичко-историског правца у правној науци на челу кога обично ставе знаменито име Hugo. Али не треба уз то заборавити да је Spittler још године 1778 учинио за историју црквеног права оно исто што и Hugo 1790 за римско право. Нови живот у правној науци, који се јавља крајем прошлога столећа, био је природна последица оног општег преврата у историским наукама, који стоји у тесној вези с именом Шлецера. По самој особини својој у почетку се овај нови правац састојао само у критичком разбирању подручног материјала. У таквом је духу написана и Шпитлерова „Историја канонског права до времена Псевдо-Исидора“[4]) (тј. управо историја извора канонског права). Шпитлер је први био, који је умео да се користи делима Кустана и Браће Балерини и изложио свој предмет ваљано и лепо.

На тумачењу спољашње историје византиског права као вредни радници јављају се још Zepernik, Pohlius и Degen. Њима је испало за руком да исправе разне погрешке ранијих писаца о томе предмету и да оповргну нека неправилна гледишта. Међу тим почну и романисте (радници на пољу римског права) обраћати пажњу и на грчко-римске споменике, сматрајући да је то веома потребно те да би се могао поново извести и правилно протумачити текст Јустинијанових законских књига.[5])

---

[4]) Spittler Geschichte des canonischen Rechts bis auf die Zeiten falschen Jsidorus 1788. О грчким зборницима канона до времена Фотија тамо се говори на странама 83—114 и 178—188; у осталом овде се говори само о изворима црквеног садржаја. О грађанском праву и његовој вези с црквеним одлукама писац ништа не говори. ibid Предговор стр. V. Друго ново издање изишло је 1827 у првој књизи целокупних дела L. Th. Freiherrn von Spittler's sämmtliche Werke I Bd. Stuttgart und Tübingen 1827 с додатком неколико штампаних табака нађених у хартијама после смрти Шпитлерове.

[5]) Hugo (+ 1814) у своме правном зборнику Civilistisches Magazin штампао је у преводу чланак Höpfner-ов Praetermissa de Basilicorum libris (1774) о судбини Василика после Кујација и додао уз то од своје стране садржај Василика и преглед књижевности о њима од Виглија (Viglius) до Суареза. Ерб у истом зборнику издао је два одломка из списа *Περὶ χρονικῶν διαστημάτων* што је Tichsen пронашао био. Haubold (+ 1824.) је саставио (Lipsiae 1819) подробни регистар Василика, у коме се указује подударност између глава и чланака из Институција, Дигеста и Кодекса и глава и чланака у Василикама и осталим споменицима грчко-римског права. На послетку K. Wüstemann изда превод Теофилове парафразе института.

Да се западни научници мало више заинтересују византиским правом између осталога доста је помогло и јелинофилство, које беше изазвато устанком Грка 1821 године. Премда је у први мах главни циљ био опет корист за римско право. У тој намери је К. В. Е. Хајмбах написао своја размишљања о Василикама.[6] Главна заслуга његова састоји се у томе, што је материјал прикупио и лепо га средио.

Ну, најочигледније се могла увидети плодотворна моћ новог историског правца у класичном делу Бинера „Историја Јустинијанових новела" (Geschichte der Novellen Justinian's Berlin 1824). Ово дело расветлило је многе тамне стране грчко-римске правне историје и послужило доцније као полазна тачка за сва потоња дела из те области. Бавећи се изучавањем канонских споменика православне цркве Бинер наиђе и на словенске Крмчије и у спису свом „О зборницима канона грчке цркве"[7]) видимо где износи већ прикупљене податке о Крмчијама од руског барона Розенкампфа и кијевског митрополита Евгенија. После Бинера треба поменути и име Хајмбаха млађег († 1852), који је поред заузимљивости своје око издавања Василика урадио врло много за историју византиског права. Напоредо с Хајмбахом може се ставити и професор Witte, који се први уздигао до свести о самосталном, опште-историском значају византиског права, па износећи поеске карактерне црте његове, указује и на унутрашњу везу између византиског права и правне историје остале Европе.

2.) ЖИВОТ И РАД K. E. ZACHARIÄ VON LINGENTHAL

Највећи византолог — правник јавио се тек у лицу Zachariä von Lingenthal. Његов усрдан и обилат рад на пољу византиско-правне науке потпуно заслужује да му се учини достојан помен и у нашој књижевности.

---

[6]) De Basilicorum origine, fontibus, scholiis atque nova editione adornanda Lipsie 1825.

[7]) De collectionibus canonum ecclesiae graecae schediasma literarium. Scripsit F. A. Biener... Berolini 1827, 8. (6 и 82 стр). У уводу (стр. 1—8) указују се писци о истом предмету до 1827 године и даје се кратка карактеристика њихових дела. За тим у § 1 расматрају се најстарији зборници канонских одлука до Јована Схоластика (стр. 9—12); § 2 говори о зборнику канона у 50 глава (*Συναγωγὴ κανόνων εἰς ν' τίτλους διῃρημένη*) Јована Схоластика († 578). У §§ 3—7 говори се о потврди канона па шестом васељенском (691) и другим саборима (стр. 16—21), о делима патријарха Фотија (стр. 21—26), о законским књигама царева Василија, Лава, и Константина (стр. 26—29) и о списима Исела, Зонаре, Ваљсамона, Аристина, Арсенија, Властара и Арменопула (стр. 29—39). На последку § 8 излаже садржину Пидалиона (*πηδάλιον*) 1800 г. (стр. 39—43). Други део (§§ 9—14, стр. 53—82) разматра зборнике канонског права, који су написани ван граница Грчке и на другим језицима, а нарочито наше крмчије. § 9 описује влашку (Одѣптаре леџїй штампану 1652 г.) и српску Крмчију (стр 43—47). У §§ 10 и 11 налазимо податке о најстаријим словенским номоканонима у Бугарској и Русији (стр. 47—58). У §§ 12 и 13 о каснијим руским зборницима и штампаној Крмчији стр. 58—72). Последњи § 14 (стр. 72—82) расправља питање о пореклу тако зване грамоте цара Константина Великог папи Силвестру, која је неправилним путем и у Крмчију ушла.

Karl Eduard Zachariä von Lingenthal, син чувеног немачког публицисте K. Salomo Zachariä v. L.[1] родио се 24 децембра 1812 године у Хајделбергу. Прву школу учио је у Вајмару и месту рођења. За тим од Васкрса 1829 год. па за пет година слушао је права на свеучилиштима у Лајпцигу, Хајделбергу и Берлину, где се помоћу F. A. Biener-а упозна и с византинским правом. Године 1836 заузме место приват-доцента, а 1842 буде постављен већ за професора на хајделбершком свеучилишту. По што је изабрао за главни предмет свога научног рада разрађивање грчко-римске правне историје и усвојио мисао Witte-ову о њену самосталном значају, Zachariä је свој посао радио по извесном плању, који је претходно зрело проценио и извео. Пре свега њему је потребно било да се упозна с најважнијим изворима византинског права, који су били растурени по разним светским књижницама. Приступајући к остваривању истакнутог циља с пуно воље и енергије, а уз то и при врло згодном стицају прилика Ц. у току читавих осам година без престанка рио се, тако рећи, по свима чувенијим књижницама у западној Европи, Петрограду и царевини турској. Усрдан рад његов, који је у исто доба и материјално доста стао,[2] награђен је био дивним успехом, премда су истина ресултати по неки пут бивали много мањи, но што је вредни Цахарије могао очекивати. Он је размотрио небројено много старих рукописа: поделио их на класе и одредио сваком од њих свој значај и вредност. Цахарије не само да је изнашао све оне рукописе, што су служили за основ пређашњим штампаним издањима разних правних споменика, но их је упоредио с истима и указао на нехотично или намерно учињене погрешке од стране њихових издавалаца. Осим тога, Ц. је пронашао и преписао многе споменике, за које се мислило да су већ изгубљени били: исто је тако копирао и оне важније византински - правне изворе, чија издања не бејаху критички довољно приређена. Неке од ових извора Ц. је издавао још за време бављења на путу и у уводима својим износи у исто време и ресултате својих научних истраживања, која издају нову светлост поглавито на историју извора до василиконског периода. По што је сву грађу прикупио, размотрио и испитао, он одмах отпочне рад на историји грчко-римског права у свој целокупности њеној.

Од првих штампаних радова ваља споменути ове:

„Одломци грчког превода закона лонгобардског краља Ротара.“[3]

---

[1] Рођен 1769 год. Умро је у Хајделбергу 1843 год. и то као редовни професор права на тамошњем свеучилишту. Године 1842 добио је племићеку титулу „von Lingenthal“. Најважнија су му дела: 1) Vierzig Bücher vom Staat (Stuttg. dann Heidelb. 1820—32 5 Bde. Исто дело у прерађеном облику изнело је 7 свезака 1839—43 год.); 2) Handbuch des französischen Zivilrechts (Heidelberg 1808, 2 дела, седмо издање v. H. Dreyer, 1886, 4 Bde).

[2] Једно његово путовање по Истоку, које је трајало 14 месеца, стало га је око 6000 форината. Reise in den Orient. Heidelb. 1840.

[3] Fragmenta versionis graecae legum Rotharis Longobardorum regis. Heidelbergae 1835. 8. (80 стр.).

„Оцена Geib-ове књиге: Darstellung des Rechtszustandes in Griechenland während der türkischen Herrschaft und bis zur Ankunft des Königs Otto I, Heidelberg 1835.“[4])

Αἱ ῥοπαί или спис о просторима времена, који обично приписују некаквом Евстатију правнику цариградском.[5])

Ὁ πρόχειρος νόμος. Прохирон царева: Василија, Константина и Лава.[6])

За тим, Historiae Iuris Graeco-Romani delineatio. Cum Appendice Ineditorum. Heidelbergae 1839. 8. (XIV и 190).

Ово је први покушај самосталног разрађивања тако зване спољашње историје византиског права од Јустинијана до новијег доба. Премда, истина Delineatio Ц. није ништа друго до опширан програм изложен на основу књижевности и рукописа с прегледом прећашњих испитивања и цитатима из извора, али ипак ово дело потребно је свакоме, који се бави изучавањем византиског права.

Историју византиског права (стр. 1—102) Ц. дели на три књиге: 1) Од Јустинијана до Василија Македонца, 534—867 (стр. 4—35); 2) од Василија Македонца до пада Цариграда 867—1453 (стр. 35—84); 3) од пада царевине па до новијег доба (тј. до 1838 г. (стр. 85—102). У првим двема књигама, осим хронологије византиских царева разматрају се посебице: а) историја грађанског и црквеног законодавства; б) историја правне науке. У трећој књизи представљено је стање византиског права под турским господарством и говори се о новијим законодавним делима у Молдавији, Влашкој и Грчкој.

Додатак (Appendix ineditorum) стр. 103—190) садржи у себи: I Садржај зборника едиката преторијанских управника (стр. 105—107); II Новеле царева: 1) Маврикија (о убијству стр. 108); 2) Лава Хасара (о разводу брака, стр. 108—115); 3) Ирине (о забрањивању трећег брака стр. 115—116). Лава Философа (о продаји непокретне имаовине, стр. 116—117, и о дужностима писара *ταβουλλάριοι*, стр. 117—119): 5) Константина Дуке (о миразу, стр. 119—120): 6) *ὑπομνηστικόν* протопроедра Константина цару Михаилу (Дука) о судској заклетви (стр. 120—121) и издана услед тога новела Михаила (121—123); 7) новеле Алексија Комнена (о заклетви малолетника, стр 123—129, о једностраном поништавању уговора, стр. 130—131 и о сведоцима, стр. 131—132); 8) Јована Комнена (о невраћању мираза у састав наследства онога, који је тај мираз дао стр. 133, и шта бива с миразом ако жена учини прељубу (стр. 134); 9) Андроника Палеолога (о праву на наследство епископа (стр. 134—136). — III) Садржај и почетак (до 61 главе закључно) ново грчког превода дру-

[4]) Ова оцена или боље рећи чланак поводом Geib-ове поменуте књиге штампан је у Heidelberger Jahrbücher, 1836, N. 53—56, стр. 857—887.

[5]) *Αἱ ῥοπαί*, oder die Schrift über die Zeitabschnitte, welche insgemein einem Evstathios, Antecessor zu Konstantinopel, zugeschrieben wird. Hberg. 1836. 8. XV и 278 стр.

[6]) *Ὁ πρόχειρος νόμος*. — Imperatorum Basilii, Constantini et Leonis Prochiron. Codd. Mss. ope nunc primum edidit, prolegomenis, annotationibus et indicibus instruxit C. E. Zachariae. J. U. D. Heidelbergensis. Heidelbergae MDCCCXXXVII. 8. (CCXII и 368).

гог дела Assises du royaume de Jérusalem (*Ἀσίζαι τῶν Ἱεροσολύμων*, стр. 137—190).

Овим делом (Delineatio) учињена је епоха у историји развитка византинско-правне науке. Оно и до данас није изгубило своју научну вредност. Постављајући њиме широк темељ за самостално испитивање и разрађивање византинског права Цахарије није престао и даље радити у корист своје омиљене науке. Читав низ научних чланака и расправа обогатио је њену историју новим резултатима. Од ових ћемо именовати све за које смо могли докучити као:

„Оцена I-вог дела Хајмбахових 'Ἀνέκδοτα[7]*); „Путовање по Истоку*"[8]) *„Примедба о Антипапијану;*"[9]) *„Оцена другог дела Хајмбахових 'Ἀνέκδοτα;*"[10]) *„Оцена I-ве и II-ге свеске Хајмбахова издања Василика;*"[11]) *„Чланак поводом првог дела Историје византинског права од* Mortreuil а;"[12]) *„Рецензија на исту књигу* (I део)"[13]); *„Извори влашког права;*"[14]) *„Чланак поводом другог дела Историје византинског права од* Mortreuil-a;"[15]) *Критика на Хајмбахово дело „О зборнику 168 новела;*"[16]) *„Библиографски чланак о делу професора* W i t t e *„Допуне (неиздане) к Василикама;*"[17]) *«Чланак поводом издања књиге „Темида или преглед грчког законодавства·*"[18]) *„Оцена трећег дела историје византинског права од* Mortreuil-a:"[19]) *„Грчке схолије веронског палимпсеста Јустинијанова Кодекса;*"[20]) *„Унутрашња историја грчко-римског права*[21]) и др.

---

[7]) Штампана у Wiener Jahrbücher der Literatur, св. 86 (1839) стр. 184—236. и 87 (1839) стр. 74—108.

[8]) Reise in den Orient in den Jahren 1837 и 1838. Ueber Wien, Venedig, Florenz. Rom, Neapel, Malta, Sicilien und Griechenland nach Saloniki, dem Berge Athos, Konstantinopel und Trapezunt. Mit einer Karte des Berges Athos. Heidelb. 1840. 8. (344 стр.)

[9]) Nachtrag über *'Αντιπαπιανός* Krit. Jahrb. f. deutsche Rechtswiss. v. Richter und Schneider т. IX 1841 св. 6. стр. 573.

[10]) Heidelb. Jahrb. der Liter. 1841 г., N. 34 и 35, стр. 529—555.

[11]) Krit. Jahrb. f. deutsche Rechtwiss. v. Richter und Schneider т. XI. 1842, св. 6 стр. 481—509.

[12]) ib. т. XVI. 1844, св. 9 стр. 794—828.

[13]) Krit. Zeitschrift für Rechtswissenschaft und Gesetzgebung des Auslandes v. Mittermaier u. A. т. XVI. 1844 стр. 186—201.

[14]) ib. стр. 408—434. Rechtsquellen in der Walachei.

[15]) Krit. Jahrb. f. deutsche Rechtswiss. v. R. und. S. т. XVI. 1844, св. 12. стр. 1083—1087.

[16]) ib. т. XVII. 1845, св. 1, стр. 84—86.

[17]) ib. т. XIX 1846, стр. 371—373.

[18]) ib. т. XXI 1847 св. 1 стр. 92—94.

[19]) ib. св. 7. стр. 581—638.

[20]) „Die griechischen Scholien der rescribirten Handschrift des Codex in der Bibliothek des Domcapitels zu Verona" у Zeitschr. f. gesch. Rechtswiss. von Savigny etc. т. XV (1850) св. I (1848) стр. 90—132.

[21]) Innere Geschichte des griechisch-römischen Rechts, Leipzig 1856—1864 3 Abtheilungen; 2 Auflage Berlin 1877.

Критичка издања пак што је Цахарије приредио приказују многе важне споменике византиско-правне историје и дају обилну грађу за Историју византиског права у потпуном смислу.

Понека од ових издања већ смо раније споменули. Остаје нам да именујемо још и ова:

„Библиографски чланак".[22]) У овоме чланку између осталог посвећује се неколико речи и изворима наше Крмчије и први пут се помиње грчки оригинал 47 главе (о фрязѣхъ и прочихъ латинѣхъ);

Papyrusfragmente;[23])

'Ανέκδοτον. Први натпис XVIII књиге Василика са старим схолијама;[24])

'Ανέκδοτα;[25])

Допуна Хајмбахова издања Василика;[26])

Зборник[27]) неизданих грчко-римских споменика Еклога Лава и Константина, Епанагога Василија, Лава и Александра.

Од многих извора византиског права, што је Цахарије први пут или поново, у исправљеном и попуњеном издању, издао — за словенску историско-правну науку особити значај имају ова два: 1) *Еклога иконобораца Лава Исавријанина и његова сина Константина* (око 740), која заузима прво место у поменутом горе Зборнику Ц. и 2) *Прохирон царева Василија Македонца и његових синова Константина и Лава* (870—879) штампан 1837 год. с опширним научним пролегоменима, где се на основу богатог рукописног материјала, што је Ц. сакупио био по разним европским књижницама, први пут износи критичка историја како самог Прохирона, тако и њему по постанку и садржају најближих званичних и незваничних упустава за познавање закона византиске царевине. Благодарећи овим издањима Ц., ми смо први пут дознали и протумачили од куда су се појавила нека два списа у старим словенским номоканонима, који су без сумње читав низ векова служили као извор позитивног права код јужних Словена и Руса. А то су: 1) „Леона, царя премудраго (sic) и Константина, вѣрною царю, главизны о свѣщаніи обрученія и о иныхъ различныхъ винахъ" (у штампаној Крмчији гл. 49) и 2) „Закона градскаго главы различны въ четиредесятихъ гранѣхъ" (ib. гл. 48). Први спис — „Еклога" дознајемо од Ц. да није споменик законодавног рада Лава Мудрог и његова сина Константина, него других, много ранијих њихових имењака — царева, који се с пр-

[22]) Heidelberger Jahrbücher 1839 N. 23 и 24, стр. 359—371.

[23]) Zeitschrift für geschichtl. Rechtswiss. von Savigny etc т. XI (1842) св. 3, стр. 239—286.

[24]) *'Ανέκδοτον*. Lib. XVIII, tit. I. Heidelb. 1842 (стр. 28).

[25]) *'Ανέκδοτα* Lipsiae 1843. 4. (LXI и 294 стр.).

[26]) Supplementum editionis Basilicorum Heimbachianae, lib. XV—XVIII Basilicorum cum scholiis antiquis integris, nec non lib. XIX Basilicorum, novis auxiliis restitutum continens. Lipsiae 1846. 4. (VIII и 288 стр.)

[27]) Collectio librorum juris graeco-romani ineditorum. Lipsiae 1852. 8. (235 стр.)

квеног гледишта никако не би могли назвати „вѣрными царями“: а друго, да је овај други чланак (спис), у коме се не спомиње ничије име, превод каснијег византинско-правног споменика т.ј. Прохирона Василија Македонца. Даље, помоћу ових Ц. издања нама је лако разумети правилан смисао оба ова списа из словенског Номоканона, јер, заиста услед дугог и разноликог преписивања старих рукописних словенских превода они су изнакарађени тако, да их је готово тешко разумети (особито, нпр. „главизны“ царева Лава и Константина). На послетку у истим издањима ми налазимо изворе за разне словенске и руске компилације, које су скрајане према животу и појмовима Словена.

Jus Graeco-Romanum.[28])

У последње доба Ц. је велику пажњу поклањао. поред извора грађанског. још и изворима црквеног — византинског права и дао је ученом свету, а поглавито Русима, три капитална дела из историје грчких Номоканона, која су штампана у Мемоарима руске академије наука под натписом:

1) Die griechischen Nomokanones (1877);

2) Die Handbücher des geistlichen Rechts aus den Zeiten des untergehenden byzantinischen Reichs und der türkischen Herrschaft (1881) и

3) Über den Verfasser und die Quellen des (pseudo-photianischen) Nomokanon in XIV Titeln (1885).

Све ове монографије написане су поглавито на основу првих, рукописних извора и сваки читалац мора се дивити бистрини ума и пребогатој ерудицији њихова писца. Кроз две године (од како је ова последња монографија изишла) Ц. је штампао у философско-историском часопису берлинске академије наука нов рад ове врсте, који расветљава тамну историју грчког Синопсиса тј. зборника црквених правила у скраћеном тексту.

Али, сав труд Ц., уложени око издавања извора византиског права и обрађивања њихове историје, био је само тако рећи припрема за најкапиталније његово дело. — Унутрашњу историју византиског права. Ово дело има три издања. У првом издању (1864) оно представља управо историско-догматичну систему само приватног или грађанског византиског права. У другом (1877) и трећем (1892) издању Ц. је додао још кривично право и поступак.

У историско-догматичном делу Ц. је узео за основ Јустинијаново право;[29]) за тим прати ток развијања правних облика под утицајем нових погодаба друштвеног и политичког живота византиских Грка и доводи своја испитивања до новијег доба, износећи стање дотичних правних института код данашњих Грка у Турској и Краљевини Грчкој (а у неколико и код Румуна). Последње (III-ће) издање „Историје грчко-римског права“, које се појавило на две године пре смрти Ц., када га је

[28]) Leipzig 1856-84. 7. Tle.

[29]) Ц. је издао и Јустинијанове Новеле (Leipz. 1881. 2 Tle; Anhang 1884).

била већ почела мучити неумитна бољка у срцу, и када је вид готово сасвим изгубио био, разуме се није могло испасти много боље и пуније од другог издања, као што је ово било према првом. Али ипак писац је у праву био што је у свом предговору ово треће издање назвао „исправљеним“, јер су збиља учињене неке исправке и допуне.

За нас Ц. Историја грчко-римског права поред свог општег високо-научног значаја, важна је још и у том погледу, што нам даје могућност да запазимо какве су промене претрпели поједини елементи византинског права, пошто су пренети били на словенско земљиште и подвргнути особитим условима словенског живота.

Што се тиче обрађивања историје византинског права код Словена по речима чувеног руског канонисте Павлова: „Потребно је да се почне оданде, одакле је и Цахарије почео тј. критичким издавањем словенских текстова, у којима се налазе извори византинског права и који су употребљавани били код Словена неколико векова. Упоредо с тим треба обрађивати и тако звану спољашњу историју њихову тј. треба одмах решавати питања о времену и месту појаве појединих извора у словенском преводу, о начину како су се растурали и употребљавали у извесном крају, и о оним менама, које су претрпели при састављању разних редакција. Одмах после тога треба да дође тако звана унутрашња историја византинског права код Словена. Задатак је овој историји: да објасни у колико су правне норме, које се садрже у појединим изворима туђег права, биле примљене *у животу* оног народа, који их је примио, и какав су утицај чиниле те норме на развитак и установу дотичне, месне правне догме“ (Павловъ „Книги законныя“).

Цео рад Ц. у главноме дакле састоји се:

I) У критичком издавању превеликог броја извора византинског права (дотле непознатих или слабо познатих);

II) У пажљивом обрађивању историје тих извора и

III) У стварању и извођењу из њих строго-научне системе византинског поглавито приватног права у његову историском развитку.

Поред вредноће, из дела Ц. може се опазити још једна симпатична црта његова карактера, а то је научничка великодушност. Он није био ни најмање сујетан као што обично бивају омањи књижевници. Тако на пример, он се никад није устручавао да самог себе поправи, ако у току времена опази да је неку погрешку у каком свом раду учинио. То је чинио често пута и кад би га неко са стране на какву његову погрешку упозорио. Заиста редак пример великодушности!

Узгред ваља још напоменути да је краљевско-грчка влада била одредила Ц. неку новчану помоћ, за шта је он чешће пута слао своје радове часопису атинског свеучилишта.

Овог великог научника: правника, национал-економа, историка, филолога, творца научне историје византинског права, који у последње време беше готово једини представник те струке на Западу, нестало је међу живима 22 маја (3 јуна) прошле, 1894 године.[30])

Недомиљ Митровић.

[30]) Види Byzantinische Zeitschrift Bd. 1894 III. Heft 3-4.

ЈЕДНОМ СТАРОМ МАЧУ У ДЕВАЧУ

Од када си овде умеш ли нам рећи,
Од кад си престао турске главе сећи!
Којега војводе мачем си се звао
Ко те на чување овденак предао?
Да ниси побег'о са Косова равна!
Ил' си се склонио да нам сведок будеш
Тешкијех времена, крвавијех дана?
Да ти ниси онај, што Мурата звера
У Милоша руци утробу раздера?
Стар си, мачу, стар си, из доба си давна,
Да л' памтиш нашега силнога Душана.
Што ћутиш, говори, ил не мож' од туге,
Ил' нек' за те зборе те црвене пруге.
Да л' рајине ране тебе старца стежу,
Да л' рајини јади твоје речи вежу!
С гујама се љутим ти одавна дружиш,
Ал' на своју судбу ником се не тужиш
Ох, можда си од њих некад љући био,
Док си с' у рукама ког војводе вио.
Та душмане многе са тобом је клао,
Док си под сводове ове мрачне пао.
Па шта сад ту чекаш, ох, излази, старче,
Нек се младе руке тобом појуначе;
Већ је топуз Марков изаш'о из мора,
Побратима тебе чек' из ових гора;
А место састанка Косово је равно,
Где сте се растали давно али славно.

Ђ. Ј.

ХАЈНРИХ ФОН СИБЕЛ

(рођен 2. децембра 1817 у Диселдорфу, умр'о 1 августа 1895 у Марбургу)

Ни једна наука не стоји у тако интимној вези с јавним животом, као историја. Често, врло често су историске идеје само копија политичких. А није пак ретко да историја, као наука, хоће да води реч и у политици. Свакако да ова сувишна интимност носи више штете но користи. Субјективизам худи научности историје, а ни доктринарство у политици није од користи. Одмерени пак узајамни утицај — јер је апсолутна објективност и изолованост историје од живота немогућна — има добрих страна. Веза с јавним животом доприноси разумевању историских чињеница, а знање историје уноси критичке погледе у политички живот.

Модерно доба пуно је фрапантних примера обеју врста узајамности. Далман је своју историју енглеске револуције запојио модерним духом, она је више тенденциозни спис наперен противу „романтичара на престолу Цезара“ Фр. Вилхелма IV. Тјерова историја револуције и бонапартизма је „историска марсељеза“, прва своје врсте, која оправдава и крвави терор револуционара и глорификује величину духа Бонапартина а поникла је из опозиције његове Бурбонима. Гервинус је својом историјом XIX в. хтео да покаже да је слобода мета којој се човечанство све више приближује. У Јанзену и Пастору имамо типичан пример оне интимне узајамности историје и политике, која ништи и сенку објективности и прелази у партизанство. Трајчке је, на штету своје генијалности, од главе до пете Германац, ватрен протестант и одушевљени обожавалац Хоенцолерна. Тен пребацује Меколи-ју да је „суперлативост“, да свуда вири између редова Виговац, а сам пати од истих слабости и парадоксизма, да му је Marc Monier с правом могао рећи о првом делу Origines-а „истина је све што Тен каже, али и све противно томе такође је истина“. Ни онако дубоко критички Леополд Ранке, чија објективност може као узор да служи, не може а да по некад не да маха својим конзервативним назорима. Диспозиција к субјективноме још је јача код историка, којима историске архиве нису једино поље рада

већ мање више живље учествују у политичком животу. Један од таквих је велики историк немачки, Хајнрих фон Сибел, чија је смрт 1-ог августа (по новом) ове год. огроман губитак не само за науку историску већ непосредно баш за немачки народ.

*

Хајнрих фон Сибел угледао је света у Диселдорфу 2-ог децембра (по новом) 1817. Порекло води од једне протестанске свештеничке породице. Деда Сибелов, свештеник у Сасендорфу, и сам се, не без успеха и талента, бавио историјом. Од њега је остала расправа „Тестаменат Фридриха Великог“, „Прилози к вестфалској црквеној и литерарној историји“. Отац Сибелов, који најпре хтеде да буде теолог, ода се правној струци, и за доба владе Француза, поста прокуратор а доцније јустицијар. Год. 1831. Фридрих Вилхелм III подиже га у племићски ред. Богата кућа Сибелова оца у Диселдорфу била је отворена првим уметницима и књижевницима — ту се виђаху врло често Шадов и његови ђаци Хилдебранд, Ширмер, Хибнер и др. музичар Менделсон, поета Имерман и др. У средини овако духовитих људи провео је Сибел своје младићске дане. Тада је још дух његов добио импулса за философско посматрање живота. Нибура је још у гимназији читао.

Свршивши гимназију, отишао је као седамнаестогодишњи младић у Берлин, где се одао правним и историским студијама. Слушао је Савињи-а и Ранке-а. Ни један од доцената није толико утицао на младога Сибела, као његов учитељ Ранке „грдном множином знања, духовитим предавањем, оригиналним и индивидуалним цртањем[1].“ Praeceptor Germaniae, Ранке баш је тада засновао први историски семинар за методичко изучавање истор. извора, једна установа која је историској науци неоцењене користи дала, а из које су изишли онако чувени радници као Вајц, Гисебрехт, Сибел и др. 1837. промовиран је за доктора философије на основу своје дисертације: „de fontibus libri Jordanis de origine actique Getarum“ 1840. г. хабилитирао се као приватни доценат за историју на универзитету у Бону, а 1794 поста ванредним професором годину дана доцније и редовним у Марбургу. Бурне 1848. није могао ни Сибел да мирује, кад су немачке патриоте прегле да мисли о националном уједињењу из области родољубивих сањарија у дело приведу. У професорском Vorparlament-у у Франкфурту седео је и Сибл, али због његових принципа, за тада доста назадних, не могаше бити изабран у парламенат. После 1848. Сибел напусти неко време политику и одаде се плодноме раду. 1856 после малих сметња због његових религиозних погледа, буде на наваљивање свога учитеља, Ранкеа, позван за професора у Минхен. После пет година доцирања напусти Минхен и доби професуру у Бону као последник Далманов. Од онда ступа опет живо у политички живот. Баш се онда водила љута парламентарна борба про-

---

[1]) Види биографију Сибелову од Paul-a Bailleu-a у Deutsche Rundschau, oktober 1895.

тиву Бизмаркове војне реформе. Највећи умови немачки, Гнајст, Дункер Вирхов, а с њима и Сибел, који је од 1862—64 као народни посланик припадао левом центруму, енергично беху пристали противу милитаризма Бизмаркова. Реформа војна беше и незаконитим путем изведена. Бизмарк није хтео да зна за уставне скрупуле, и када су догађаји оправдали његове самовољне поступке, тада је и већи део опозиције попустио у срџби и приближио се канцлеру. Од то доба и Сибел постаје политички пријатељ Бизмарков и остао му је до смрти као један од најоданијих. 1864 због једне подуже болести и телесне махне, морао је напустити политику. У њој се јавио још 1866, при распадању немачког а стварању северног савеза, као и доцније — противу општег права гласа и ултрамонтанаца. 1875 буде постављен за директора пруских државних архива и тајног државног архива где се одмах осетила његова вредна рука. Плод његова рада као архивара су „Publie tionen aus den preusischen Staatsarchiren", и велико дело његово: „Die Begründung des deutschen Reiches durch Wilhelm I", које поче излазити 1889. Ово дело — од кога је VII свеска изашла, остало му је недовршено.

Од заслуга Сибелових не сме се ни преко ових прећи: засновао је по угледу на Ранке а први историски семинар у Минхену, основао уз сарадњу Ранке-а) „историску комисију баварске академије наука, и „Historische Zeitschrift", најбољи историски часопис немачки, који је огромне услуге науци учинио публикацијом богатог материјала историског, нарочито из новијег доба.

*

Један скроз и скроз модерни историк, који сав живи у савременим идејама, скоро без симпатија за антички свет, Сибел се посветио проблемима нове историје.

Од првих већих радова је који је име Сибелово пронео кроз цео научни свет европски, „Geschihte der Revolutionszeit von 1789 bis 1800., од кога је 1853. г. прва а 1879 последња свеска изашла. У сасма другој светлости износи нам Сибел оне крваве догађаје, из којих се родила модерна Европа. Његов политички принцип, конзервативни либерализам, противник насилних преврата оздо и владе масе, біо му је spiritus motor, да догађајима од 1879 потражи други смисао. Жиронденци, нису више мученици за легитимитет, нису само доктринери и таленти, већ и демагози и агитатори: они су први, који распирују страсти масе противу ауторитета, они су ти, који су Европу гурнули у крвави рат, који је човечанство стао неколико милиона жртава. Брисо, Верњио, Гаде-Кондорсе а не Кауниц, Леополд II, Фридрих Вилхелм II, херцог од Брауншвајга, демократија је а не аутократија желела и изазвала рат. Куд и камо консеквентнији и државнички мудрији изгледају Јакобинци, који знају да ће или краљ стећи војску или војска краља ако се дође до рата и да га република не сме желети. А да је одушевљење неорганизоване масе победило дисциплиновану војску европску 1793 — то је проста де-

магошка легенда, по Сибелу. То би значило да дезорганизација побеђује организацију, анархија државу, а то је апсурдум! Европа је побеђена, што је имала на другој страни пуне руке посла и већих интереса. Заслуга је Хајзерова и Сибелова што су заиста једну иначе необјашњиву појаву, објаснили природном везом догађаја, — питањем пољским. Тада се баш решавала судба несрећне Пољске, лицитирала се њезина имаовина, и сваки је хтео да има на Истоку одрешеније руке, те отуда онако млитаво вођење управо маневрисање рата, да би се добило времена и људи за ово далеко важније питање по њих. Али не само што је историја спољних односа код Сибела у другој и јаснијој светлости, него су и генезис и развитак револуције, и ако не онако сјајно као код Тена, ипак на основи трудних студија извора, рељефно представљени.

Други један рад Сибелов и ако не такве димензије као поменути, нити пак тако трајне вредности, то је више полемичко-историска него објективно-историска расправа о заслугама и штетном утицају на ток немачке историје „римског царства немачке народности“, — империјалистичке политике Отона.[1] Леп је он карактеристиком историског субјективизма. Његову патриотску душу вређала је распарчаност отаџбине му и то осећање незадовољства a priori осудило је политику Отонâ као штетну по Немачку, јер су императори германски морали више обраћати пажње Италији него својој рођеној земљи, где су допустили да се партикуларизам развије. Инсбрушки професор, Фикер, успешно је оповргао тврђења Сибелова као конјекције његовог патриотског мишљења, никако пак сагласна с историским фактима.[1])

Круна Сибеловних радова, — од којих овде само главније помињемо — то је спомепуто дело „Die Begründung des deutschen Reiches durch Wilhelm I“ И ако је у том историском процесу стварања немачког јединства и сам био активан патриотским делањем, те се, познавајући природу духа му и погледе његове на свет — могло очекивати, да ће под утицајем личних доживљаја унети и више личнога суда, више једностраности, ипак је објективност једна од јачих страна овога дела. Лакше је победиоцу но побеђеноме бити галантнији и објективнији. Сибел је видео своју отаџбину уједињену, толико вековни сан остварен и патриотско осећање незадовољства уступило је места ведријем и задовољнијем, па је и суд здравији и критичнији. Мржња према Аустрији, правој сметњи уједињења његове отаџбине, овде је не само сведена на минимум но и ишчезава. Бајст није смртни противник Пруске, који само мисли на реванш већ и државник, који уме да цени значај мира. Наполеон III невино је окривљен, да га је зао демон његовег цезаровског порекла го-

[1]) Die deutsche Nation und Kaiserreich 1861.

[1]) Ficker, Das Deutschea Kaiserreich, 1862 У 75. Band. 1. Helf. Historische Zeltschrift, Сибел је баш пред саму смрт своју, објавио врло интересне прилоге о поводу рата 1870' као додатак поменутом великом делу. Он и ту категорички устаје противу извођења да је Наполеон III хтео рат. На против.

нио да улети у рат, он већ лакомислени Грамон је личност која носи кривицу и — психичка природа француског народа. Психолошка анализа француског народа није нешто оригинално Сибелово, већ смо је у малим варијацијама читали и код Трајчке-а, Дројзена и Хајзера. Хистеричност карактера помешана с амбицијом да је позван да маршира на челу културе, — што све води непоштовању туђе егзистенције — то су по тврђењу немачких историка патолошке стране духа овог иначе великог и заслужног народа. У оцени ових генералних питања о историској улози народа и институција, Сибел остаје веран традицији немачких модерних историка — он верује у историску мисију протестантизма и Пруске!

Критички таленат Сибелов сјајно се показао, одбацивши писма Марије Антоанете издана од Hunolstein-a Fénillet-a. као фалсификат, те је и француска историска критика признала, посредно као истину његово тврђење. Acta borussica и „Politische Corespondeuz Friedrich des Gossen“ — под надзором његовим, као богати историски материјал, угледали су света. —

*

Да је човек чедо своје околине и свога века, Сибел је потврдио радом и животом својим. Оно што га је у јавном животу одушевљавало, то га је покретало на рад и у области историје. Он се не устеже да призна ту узајамност Тацитов постулат sine ira et studio не веже Сибела, он пише баш не sine већ cum ira et studio. Нису то гвоздени закони природе, ни маса друштвена ни институције, који чине историју, већ личности. Личности су они кристализациони центри у историји, који стварају дух времену и одређују ток историје. Идеје нису демонске силе ван човека које њиме владају — већ у њему, он их ствара и за њих се бори. Разуме се да је поред овог објективног субјективизма и индивидуални оправдан, — те некритични критеријум — симпатија има дакле места у оцени личности. Тугут и Метерних заслужују историску анатему а Бизмарк култус грчких хероја. Једна од најслабијих страна највећег му дела то је овај култус херојима. „Суперлативизам“ му се може пребацити а култус личности и хотимично запостављање историске законитости брани му да уђе у ред оних величина, који не припадају једном времену, већ свима. Његов учитељ, Ранке, далеко је и од једне и од друге врсте субјективности, и то га чини већим од ђака

Узорна објективност Ранкеова фали у делима Сибеловим. Отуда и онај принцип великог му учитеља, „све на своме месту и у своје време“ уједно и принцип историзма на супрот рационализму, који не увиђа значај времена и места — није нашао онако педантне примене. Али Ранке-ова универсалност схватања историског процеса, коме је европско друштво велика фамилија, те ни један велики догађај не остаје изолован, а да не захвати цео образовани свет — није ни код Сибела слабији. Исто тако је и критичност једна врлина његовог писања историје.

И ако стил Сибелов није онако духовит и сјајан као Трајчке-ов, који због сувишних али дубоких рефлексија не може да реферише. ипак је он са гипкости и јасноће, без сувишне фразеологије са пластичности излагања један од првих стилиста. Уметничка страна историје у Сибела је у опште јача од научне. Сибел се одликује романсијерском вештином у психолошкој анализи и цртању карактера. Нарочито је велики, као и учитељ му у цртању дипломатских односа и кабинетске политике. Човек који на милост и немилост предаје друштво личности, и историску нужност жртвује слободи личног делања мора и ближе познавати личност и боље јој умети душу прочитати и испричати је.

У историји немачкога народа је доба Бизмарково, — епохално. Народ. који је у средњем веку одређивао Европи судбину, био је у новом осуђен на политичку немоћ, да поткусурује рачуне туђих освајача. Ко повуче паралелу између Немачке у доба Наполеона I и Немачке у доба Бизмарково, — тај тек може ценити епохалне заслуге генерације пре Бизмарка, његових савременика и његове рођене. Такво доба, у коме делају тако патриотске генерације и таква генијалност као што је Бизмаркова. у коме се такав епохални посао довршује, као што је национално уједињење. с правом се зове велико. Није тешко да такво доба, обилно великим борбама и великим резултатима, нађе и великог свог историка. Немачко уједињење нашло га је у Хенриху фон Сибелу.

Др. Драг. М. П.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД

Немогућно је да важнији моменти живота једнога културнога народа остану без утецаја на друге. Нарочито је овај узајамни утецај јак у модерно доба, код оваког полета технике и узајамног саобраћаја! Епидемичном брзином шире се политичке и социјалне идеје из једног краја у други. Ко још не би хтео де верује у овај узајамни утицај тога треба подсетити на 1848 год.

Разгледајући хронику наших дана ова мисао о узајамности утецаја и интереса сама нам се намеће. Догађаји, који на први мах изгледају или да су локалног значаја. или од интереса само за најближе суседе а за остале потпуно индиферентни, — добијају, са узајамности утецаја и интереса, универсални карактер.

Ко би још на први мах поверовао да ће чисто фамилијарна братска завада два културна народа монголске расе на далеком Истоку — Јапанаца и Кинеза, добити светски значај и бити од општег интереса по европски културни свет? Па ипак се тако што десило. Француска и Русија, чији интереси и на Истоку у Азији иду руку под руку, стајали су још у почетку азиског рата заједно; али да ће им се Немачка као трећа понудити — ретко је ко и могао поверовати. Истина је често невероватна. И ако Немачка нема интересе угрожене од Јапанаца, она је жртвујући и симпатије овог даровитог народа, постала један ватрен компањон руски. Ова невероватна појава изгледала је необјашњива. Сада су пак — и ако се с немачког гледишта ова политика не може оправдати, — бар мотиви јасни. Требало је задобити и задужити Русе, пробудити у Француза скепсу о руско-француској алијансији и тиме јој опет копати основу. Дакле опет европски интереси Немачке диктовали су јој ову но њу погрешну политику. Аустрија и Италија опет мирно посматрају акцију новог тројног савеза у пркос свију сиренских мамаца Енглеске. Истина је да немачка — боље рећи овде лична царева политика — није ама баш ништа наудила руско-француском пријатељству. њу на против са пробуђене скепсе изазвата је побуда да се и дипломатски језици одреше, те је први пут у јавности са њихових усана — у парламенту — слетела реч „алијансија“. Платонско пријатељство

руско-француско добило је реалнији облик — то је први резултат азиске политике тројног савеза, Русије, Француске и Немачке. Други је изолованост Енглеске. После смрти Александра III. Енглеска је из петних жила свом снагом радила да од двојног савеза француско-руског направи тројни њена колонијална политика, Мисир и Инђија, захтевају пријатељство ових двеју сила. И таман је то изгледало — судећи по журналистици — као свршен факат, а оно интервенција Немачке и азиски рат сруши све комбинације. Ми потргосмо из скорашњег заборава сове чињенице ради јасноће узајамности утецаја и интереса у једном питању најважнијем наших дана и ради бољег разумевања политичких комбинација у опште.

Још прошле зиме аргусове очи новинара, од којих се ништа сакрити не може, биле су сведоци једног крвавог азијатског пира. Енглеска штампа разгласила је целом свету о свирепостима почињеним у Јерменији, а која су требала званично да се скрију. Турска влада покушала је све, нарочито опет преко штампе, да докаже неистинитост изношења енгл. дописника, крило се, врдарало се, па се и полагивало на мало и велико и ништа није помогло. Енглеска, Русија и Француска — изаслале су своје комесаре да се на лицу места увере и поднесу извештај. На основу личних уверења комесара о свирепостима које су извршили редовна војска и дивље племе Кудра над Јерменима, и могле су три силе да траже од турске владе да реформама стане на пут дивљаштву. Свакојаким изговорима покушавала је порта да се измиголи из овог тугаљивог положаја. Најпре је показивала неку врсту енергије — протествовала је да се стране силе у опште смеју мешати у чисто унутарње прилике. Кад су за то ипак све три силе остале при своме захтеву, онда је жртвован најпре велики везир Џевад-паша. У томе наста обрт у унутарњој политици енглеској. Гледстонов Home-rule предлог закона о аутономији Ирске, пао је у наслеђе лорду Розберију. Изгледа да је само геније Гледстонов могао да поведе за Home rule-ом већину гласача енглеских. Чим се стари Гледстон повукао са јавнога рада, настала је нека млитавост и апатична равнодушност и у самој странци његовој, те је већина, све мања постајала. Горњи Дом, пак чинио је своје — енергично је одбијао сваку мисао о аутономији Ирске. С онаком и онолико пак војском Розбери није могао поћи на мегдан Горњем Дому — да решава најозбиљније питање енглеске уставности Повукао се — уступио места Солзберију, који расписа нове изборе, на којима сјајно победи са 100 гласова већине. Необична је изборна победа Солзберијева! Турци су рачунали да ће с променом унутарње политике енглеске настати и промена циља: погрешно су рачунали са Солзберијевим русофобством и његовом чврстом вољом, па мишљаху да ће и јерменске реформе ad acta уврстити, као обичну дипломатску интригу. Међу тим Солзбери, одговарајући на интерпелацију либерала у горњем дому о јерменском питању, не само што се енергично оградио од ових оријенталских тема, већ се није устезао да и попрети Турцима. Тада

се Турци намислише да користе антагонизмом интереса руско-француских и енглеских, — и покушаше у Паризу и Петрограду да апелују на сентименталне стране природе људске, — за мало заштите слабијега од ове напасти енглеске! Место на сентименталност наиђоше на заједничке интересе у овом питању свих трију сила. Ништа дакле друго није остајало до онај стари modus азијатске политике — оклевањем, развлачењем, неистином завијеном у обећања, уморити противнике и одложити јерменско питање ad calendas graecas. Чак ни онако директна опасност која запрети Турској од бугарске агитације у Македонији, ни дакле упади бугарских чета у Македонији, и ако је све то опомињало турску дипломацију на 1875 и 76 г. и консеквенце оне упорности Турске да схвате истину — ништа није могло да скрене порту од оне шерет будаласте политике оријенталске. Кад се ни једна од трију сила не умори већ још категоричније затражише увођење реформама у Јерменији, а енглеска се флота појави у средиземном мору Турцима постаде тесно око грла. Разуме се да је по оријенталском схватању замишљени кривац морао бити жртва — те је Сајид-паша као Sündenbock и морао бити жртвован. Њега је наследио Ћамил-паша, вел. везир, познати пријатељ тројнога савеза. Једном јерменском демонстрацијем ad oculos, која је по уверавању турских извора изазвана енглеском агитацијом и изметнула се у крваву уличну борбу — 8, 9, 10 октобра — између софта и Јермена, учињен је крај оријенталској политици одуговлачења. Свакако је ово стало много жртава – преко 200 мртвих и рањених по турској „статистици“. — Јермени су морали побећи у цркве да спасу главе своје од ножева фанатичких мухамеданаца. Тада су морале бити примљене јерменске реформе, од чијих извршења зависи мир и опстанак Турске. И сувише је мало а сувише је и много што се даје њима. У земљи као што је Турска, кад се реформе и кафеном кашичицом дају — доста је. „Врховни комисар“ — политички старешина Јерменије, и ако је мухамеданац, његов адлатус мора да буде хришћанин. У врх комисара стоји „контролна комисија“, која има да пази на извршење реформама: она је састављена пола из хришћана а пола из мухамеданаца. Више административно и судско особље (валија, мутасериф, кајмакам итд.) морају бити мухамеданци, њихови помоћници хришћани: ниже чиновништво (мудири итд.) поставља се према већини становништва — хришћанског или мухамеданског. Општински кметови — муктари — су конфесионално изборни, колико у коме селу има вера, толико и муктира. За одржање реда у Јерменији установљава се свуда локална жандармерија у коју се по сразмери броја становника регрутују хришћани и мухамеданци. Чак и жандармериски официри бирају се опет по конфесионалној већини. — Ако се упитамо шта су Јермени добили овим реформама, то нам је одговор кратак: паритет у политичкој управи. До сада су једино мухамеданци били политички чиновници и у њиховим је рукама стајала управа власти на и злоупотреба два идентична појма у

Турској. Сада се хоће — паритетом хришћана с мухамеданцима — да поред злоупотребе буде и без власти.

Од великих сила, под чијом је пресијом Турска и дала рефоворме, Енглеска је најзадовољнија — за сада. Руска штампа у опште још од почетка јерменског покрета није писала оном топлином, која би хуманом заузимању руске дипломатије одговарала. Замерало се да је више интерес Енглеза но њихова хуманост, која их гони да се онако ватрено заузму за јерменску реформу. Енглеска је двоје хтела — да спречи да се времена од 1876. године поврате, како се не би могао наћи какав оправдани casus belli противу Турске, и руском утецају у М. Азији да постави једну брану у лицу јерменске нације. Свакако ће национална свест у Јермена ојачати, руски и турски Јермени гајиће мисао о заједници, уједињењу. Да ли се неће Енглези преварити време ће показати тек Руси нису могли, без велика уштрба, напустити своју традиционалну политику — заштиту хришћана у Турској. Свакако је решењем јерменског питања бар за време уклоњена опасност заплета на Истоку који би могли добити европски карактер.

Докле се овако на истоку мутно политички хоризонат, дотле је на западу владала мирна монотонија, прекидана политичким епизодама не великог значаја.

Немци су славили 25-тогодишњицу свог националног уједињења. Разуме се да је тиме речена и прослава великог рата 1870—71. Тешко је одвојити идеју од материје, од које је она апстрахована. Национално уједињење Немачке никло је из једног крвавог рата — немогућно је дакле прослављати једно без другога. Тако се морао прослављати Верт Вајсенбург, Мар-ле-Тур, Гравелот, Седан, Мец итд. Уједињени немачки народ је прославио свој 25 годишњи јубилеум и с пуно такта и пуно одушевљења. Једине социјалисте нису хтели да знају за прославу — они су прослављали 1-ог септембра — дан предаје Седана — свог Ласала. Кад већ принципијелно нису хтели учествовати у прослави, могли су бар тврде немачке патриоте бити равнодушни посматрачи, овако им се нетактичност осветила, пошто су се сами касније јавно оградили од сувишног космополитизма. Социјализам у исто време продужа живо радити на придобијању нових чланова. У овомртво политичко доба у Немачкој је годишњи скуп социјалиста немачких у Бреслави најважнији догађај, који ће имати не само локални већ светски значај. На збору се претресало тако да кажемо социјалистичко аграрно питање: да ли имају разлога сељаци — земљорадници — да буду социјалисте? Као што је познато противници социјализма, мисле да имају један челичан аргуменат противу њега — у земљораднику. Кооперативни рад у индустрији је и продуктивнији и целисходнији, а у земљорадњи? Није ли приватна својина, индивидуално осећање, онај мотив код земљорадника који чини рад продуктивнијим? Да ли су у опште коперативан рад и социјална својина могући у земљорадњи? И немачке социјалисте носе се по одавна мишљу

како ће да пронађу modus да привуку сељаке, који су тако ватрени гласачи клерикала и конзервативаца. Пре збора на неколико конференција ломила се копља — да ли да се води рачуна о индивидуалним интересима при решењу новог питања. Комисија која је имала да изради аграрно-социјалистички програм, — поднела је такав бреславском скупу. Скуп је једном резолуцијом одбацио програм, — из разлога што овај хоће да помогне приватну својину и побољша положај сељака као поседника — а то је, приватна својина средстава продукционих и земље, противна принципима социјалистичким. Скуп неће и не може да ради противу пролетаризирања сељака, јер ће само такви и бити социјалисте, пролетаријат, само да тај процес ублажи, да не буде овако бруталан. Сем тога управи партиској поверено је да прикупља материјал о немачком аграрном питању, и да се исти студира и објаве резултати у серији студија о аграрном питању. Тако је питање социјалистичко аграрно одложено — и нерешено. Реше ли они теориски ово питање у корист своју онда су противници социјалиста изгубили и последњу позицију — у теорији!

Код наших суседа у другој половини монархије, где се промене тако немило гледају, променуло се — министарство Чиновничко министарство грофа Килмансега цар је заменуо „државничко парламентарним“ — грофа Бедени-ја, галициског гувернера. Веле да је овај у управи Галиције показао таленте да влада. Порекла је талијанско-пољског и тако је влада у Аустрији у рукама Пољака, канцлер, заједнички министар спољ. послова, Голуховски и министар председник — Пољаци су. Састав кабинета не казује ништа о парламентарним чуствима министра председника. За то се пак он погрудио да речима и нешто делима увери свет у промену на боље. 22 октобра (по новом) гроф Бадени у седници аустриског рајхсрата развио је свој програм. Он обећава да ће поштовати парламенат и права му, да ће ступити у везу и договор са странкама, али да он не жели да буде „вођен“ (sich nicht führen lassen), већ хоће он да води. Поласкао је Немцима (Vereinigte deutsche Linke) — одајући хвалу заслузи немачке културе, исто тако пак није пропустио а да и клерикализам не окади говорећи о нужности религиозног васпитања народа. Није заборавио ни изборну реформу, обећавајући да ће влада приступити решењу њеном. Чехе пак мисли да ће задобити — укинувши опсадно стање у Прагу, које већ три године дави чески народ. Ну Чеси су врло мало анимирани том нежном пажњом грофа Баденија — Narodni Listy у име Младо Чеха, оградио се од ове милости, као да је то једна добит за чески народ. Гроф Бадени вратио је Чесима оно што им је одузето, ништа им новога није дао. Такав је био деби новог министарства, које би канда хтело компромис са свима странкама. Време ће пак имати да покаже у колико су наде полагане у грофа Баденија, оправдане.

Као контра — демонстрација прослави јубилеума 25-то годишњице немачког уједињења, требали су, да буду велики маневри француске војске у другој половини августа. Овој политичкој страни поред војни-

чке потребе. француских маневара ишло је у прилог земљиште — Вогези — изабрано за вежбу. Свакако им је још појава руског генерала Драгомирова при маневрама, који је не међу страним аташејима већ у француском генералштабу провео све време, — дала још већма политичку боју. Долазак пак и кнеза Лобанова, руског министра спољних послова, који је заједно с председником републике гледао маневре, збрисао је сваку сумњу да маневри поред војничког немају и политички карактер. Истина да је свраћај кнеза Лобанова у Берлин — при повратку му за Русију — и пријем његов код цара немачког ослабио непријатељски карактер овако демонстративних посета, — али је француско-руска алијансија добила њима чвршћи облик. А баш при свршетку маневара, чијим је резултатима сваки француски патриота задовољан, стиже весели глас — да је Тананариво, престоница Хаваса на острву Малагаскару пала у руке Француза. Генерал Дишен одмах је по уласку свом у Тананариво закључио и дефинитивни мир, по коме се Мадагаскар не анектира већ само француска протекција проширује: а министар председник муж краљичин протерује из земље. Свакако се победилац великодушно користио победом. Рибовљево министарство хтело је да покаже поред мудрости и умереност. Изгледало је да ће после овог успеха министарство бити дуга века, ну баш то су му били последњи моменти. Јавно мњење француске тражи анексију а не протекцију Мадагаскара. То је био један узрок — а други непосредни паду министарства био је интерпелација социјалисте Руане-а поводом скандалозне афере на јужној железници. Он је тражио да министар објави сва истражна акта по делу кривица оптужених сенатора и посланика, што је овај одбио. Дневни ред владин, поводом ове интерпелације, одбацила је већина скупштинска. После два три дана — 2-ог новембра — француска је добила ново министарство — радикално под председништвом Буржо-а, коме већина француских листова прориче кратак век. О њему ћемо моћи у другој свесци говорити.

Завршујући овомесечну политичку хронику, не можемо а да не поменемо промену министарства у Румунији. Конзервативно јунимистичко министарство Катарџи - Лаховари - Карп, поднело је изненадно оставку и Стурза вођ либерала образовао нови кабинет. Пређашње министарство беше без устезања јавно стало уз тројни савез, — краљ Карло морао је својом посетом у Ишлу — августа ове године — да еклатантно потврди ту нову политику. Стурза је пак тадањем министарству водио опозицију нападајући најжешће Аустрију и Маџаре а узимајући у заштиту угарске Румуне. Разуме се да је аустриску дипломацију и штампу узбунио овакав нагао преврат. Један наш прекосавски лист позвао је озбиљно против Хоенцолерна у Румунији Аустрију да ступи у савез са Русијом, Србијом, Црном Гором и Бугарском. Стурза и не знајући за ову новосадску коалицију: једним својим говором у Јашу на збору, потро је све пређашње патриотске подвиге и изјавио своју дубоку лојалност према Аустрији. Као што се види претња новосадског дипломате била је излишна.

ДРУШТВЕНА ХРОНИКА

Отварање новога позоришта у Загребу

Још у мају ове године био сам позван од интенданта да присуствујем отварању новога позоришта, као његов лични гост. Овај усрдни и пријатељски позив био је поновљен званичним позивом при крају септембра у коме је означено да ће отварање бити тачно 2 октобра.

Ми Срби радујемо се истинито и од срца сваком културном напретку све наше словенске браће, а поглавито наше најближе браће Хрвата. Све што је њихово и наше је, ма какве нас политичке међе делиле, ми јесмо и морамо бити једна нераздвојна целина, јер смо једне *крви и једнога језика*. Па како онда да се не радујемо сваком ма и најмањем њиховом културном бољитку?

То осећање одвело ме је у Загреб још 28 септембра. Желео сам да што пре видим лепу и величанствену зграду, коју сам имао прилике гледати кад је зидана, кад су јој зидови под кров дошли, кад је украшавана и с поља и изнутра и кад је већ добивала прави свој изглед, изглед по коме се одмах могло познати да је то храм Талијин.

Па и пак и ако сам још из раније видео све нацрте и потпуни изглед храма на слици, он ме је својом спољном лепотом грађевинском, на онако дивном и пространом универзитетском тргу, потпуно задивио. Око целе зграде подигнута је тераса у висини око метар и по и окружена каменим степеницима, а сав трг је веома лепо засађен. На главном уласку је леп балкон испод кога је рампа за кола. Позориште је озидано у позном ренесанс стилу. Унутрашњост грађевине је још лепша. Гледалиште је веома лепо, а тако исто и позорница је веома пространа и погодна, изузимајући закулисни простор који је мало стешњен, али има веома згодну дубину. Сва унутрашњост удешена је по најновијем начину и побринуто је за све потребе. Ту су писарнице: за интенданта, артистичког управитеља, драматурга, редитеља драме и опере и мали стан за интенданта, благајнице и продавнице, као и сви остали потребни локали, велика дворница за драмске, оперне и балетне огледе: дворница за солисте и певачки збор. Цела зграда греје се по најновијем систему. Иза зграде по заци, а уз зграду „хрватски дом“, озидана је

кућа за електрично осветљење, која је подигнута једино ради позоришта јер се само оно и осветљује електричном светлошћу. Ово је, морам казати, тако рђаво инсталисано, да не само што је слабо осветљено гледалиште, а позорница још горе, него што су сви изгледи да ће једнога дана позориште остати са свим без икаквога осветљења и то на дуже време. А осим тога, може се лако догодити и несрећа, јер поред електричног осветљења није заведено и осветљење за ванредне случајеве.

Ваља ми још споменути да позориште има железну завесу, завесу за промене и главну завесу коју је уметнички израдио познати уметник В. Буковац и да је добило за 35 хиљада нових декорација од бечкога сликара Кауцкога.

Сва унутрашњост позоришта подсећа живо на немачко пучко позориште у Бечу.

Цела грађевина, може се слободно рећи, веома је лепа и могла би заузети угледно место и у највећим светским градовима. Становници Хрватске и Славоније, а нарочито загребчани, могу се с правом поносити овом грађевином.

У гледалишту је овакав распоред:

У просценијуму има са сваке стране по четири ложе: десно у партеру је ложа за странце, а лево за интенданта: у полу спрату десно ложа владаочева а лево банова: у првом спрату десно ложа за продају, а лево за градски савет: две најгорње су, лево и десно, за позоришно особље. Оркестар је тако лепо смештен да се готово и не види, изузимајући капелника. У полу спрату има двадесет и једна ложа, а тако исто и у првом спрату. У другом спрату има са сваке стране по шест ложа, а у средини је балкон с 248 седишта који је издигнут амфитеатрално. Иза ових седишта је галерија стајања. У партеру има 244 седишта, која су сва подељена у три реда, а иза седишта је партер стајања. Позориште има још и врло леп фоаје, поред кога је с једне стране бифе, а с друге посластичарница.

Кад је кућа пуна може да донесе с оперским ценама преко 1330 форината, а с драмским ценама 1000—1100 форината.

Ложе су већ све претплаћене за целу сезону, изузимајући ону за странце. Претплата од ложа за ову годину износи преко 49.000 хиљада форината.

Цене за претплату су ове:

У просценијуму	1500 форината.
У полу спрату	1200—900 фор.
У првом спрату	900—800 фор.
У другом спрату	500 форината.

Разлика у цени је за ложе са стране и у средини.

Претплатници ложа имају права на 192 представе, а тако исто и претплатници осталих места, од којих је претплаћено за сезону више од 50 места у партеру.

Субвенције има позориште годишње:

Од владаоца . . . . 10.000 фор

Од земље . . . . 50.000 „

Од града . . . . 10.000 „

Свега: 70.000 „

Цене су ове:

Место	Оперске представе		Драмске представе		Новишене цене за гостовање		Дневне представе опера		Дневне представе драма	
	фор	нов.	фор.	нов.	фор.	нов.	фор.	нов.	фор.	нов.
Ложе:										
Мезанин	10	—	8	—	12	—	5	—	4	—
I кат	8	—	6	—	10	—	4	—	3	—
II спрат	6	—	4	—	8	—	3	—	2	—
Седишта у ложама:										
Мезанин	2	50	2	—	3	—	1	25	1	—
I спрат	2	—	1	50	2	50	1	—	—	70
II спрат	1	50	1	—	2	-	—	70	—	50
Паркет:										
I—III	2		1	50	4	—	1	20	1	—
IV—VIII	1	50	1	—	2	—	—	80	—	60
IX даље	—	80	—	60	1	50	—	60	—	40
Седишта на балкону:										
I ред	2	—	1	50	4	—	1	20	1	—
II—IV ред	1	50	1	—	2	—	—	80	—	60
V даље	—	80	—	60	1	50	—	60	—	40
Партер стајања:										
Обичне	—	70	—	50	1		—	40	—	30
Ђаци	—	40	—	20	—	50	–	30	—	20
Галерија стајања:	—	30	—	20	—	40	—	30	—	20

Кад се оној суми горе дода претплата од скоро 50.000 форината, онда је позориште за ову годину већ осигурано с приходом од 120.000 хиљада форината.

Па ипак и поред овако, за Загреб, огромног прихода, за ову годину, сумњам да према још огромнијим издацима, не ће бити дефицита.

баш у овој години, бар 10--15 хиљада форината. Веома бих желео да се преварим.

У загребачком позоришту приказује се: драма, опера, оперета, балет итд.

На челу завода стоји од прилике овака иста управа као и код нас, само нема одбора.

Интендант је др. Стеван Милетић: артистички управитељ, Адам Мандровић: драматург, Никола Андрић: редитељи: Андрија Фијан и Никола Милан, за драму: за оперу је редитељ Швабе, а балетом режира прва балетна играчица Грондона.

Остали персонал је за Загреб и сувише огроман.

Био сам врло радознао на нови настав целога друштва и на сав нови рад у новој кући. С тога сам отишао на неколико огледа за прву представу. У овој представи требало је да суделује до 200 особа. На огледима било је и повуци и потегни. Огледи су задавали озбиљне бриге за исход прве представе и ако је енергичност и уметност интендантова, опробано искуство и способност артистичкога управитеља и припомоћ редитеља у неколико ублажавала те бриге и зебњу.

Још прво вече кад сам стигао у Загреб, који се већ по нешто шаренио од застава и припрема за свечаност и који се већ у неколико обновео био од вреве људи, састао сам се с неколико пријатеља и одмах ми се неки од браће Хрвата пожалише: како је управа мађарске државне станице донела песак чак из Мађарске, те свуда око станице посули: да је чак дала донети и мало земље с оне Хумке у Будим-Пешти на којој је крунисан Франц Јосип I за мађарскога краља, те да тако краљ, кад стигне у Загреб, при изласку из кола, у сред Хрватске краљевине ипак прво ступи ногом на мађарску земљу. Хрвате је то, без разлике политичких начела, све ужасно љутило и сва Хрватска журналистика подигла се одмах против тога: али је на то одговорено: да је јефтинији песак из Пожуна, него ли из околине загребачке и да је то учињено само у интересу штедње. „Извјесили су — веле — и мађарске заставе и окитили њима државну жељезничку станицу, но то нека им најпослије и буде и ако у Хрватској то не смије бити. Али поскидаће наши и заставе и грбове мађарске, ако који буде." Само нису знали како би покупили песак и уклонили оно мало мађарске земље.

Зловољни су били Хрвати и на владину наредбу, која је издата била учитељима, учитељицама и наставницима у опште, да строго нареде својим ђацима, којих је било женских и мушких преко осам хиљада и који су сви имали хрватску тробојку преко прсију, да при уласку краљевом и дефиловању вичу само: „Живео краљ", а да се не усуде викнути: „Живео *Хрватски* краљ."

Ту сам децу, међу којима беше готово половина одраслих, скоро три пуна дана гледао како марширају по воднички по Загребу и спремају се за дефиловање, а наставници и наставнице их поучавају.

Говорило се и о томе, како ће се и с киме увести краљ у град. Ако би се увезао с Банфијем, председником мађарског министарства, спремали су се да Банфија извижде.

Састао сам се наравно одмах по доласку и са Србима. Ту сам чуо да је одбор српске црквене општине једногласно закључио, да на цркви истакне — на основу ранијега расписа поглавара земље — српску тробојку уз царску и земаљску заставу и на парохијску кућу, која је имаовина српске општине и у којој је „српска банка". По приватним кућама да неће ни један Србин истаћи српску заставу, из обзира према походи владаочевој и поради мира и слоге.

У петак у јутру био је сав Загреб још шаренији, а суботу у вече скоро сав у сјају. У суботу изиђоше сви хрватски листови с напоменом грађанству: „Не извјесите друге заставе до само хрватске".

У петак пре подне походио сам био интенданта, који је био мало слаб и кога сам затекао у живом разговору с драматургом око пролога, кога је интендант за ту прилику написао и који је намењен за прву свечану представу. Интендант ми се одмах пожалио, како му влада једнако брише и додаје у његовом делу. — А већ сам и раније сазнао да му је влада избрисала цео први чин и да је морао написати изнова. Па да му је и у том новом чину чинила веома знатне измене. У једном стиху који је гласио: „А наш народ хрватски јуначки", наредила је влада да се рекне: „А наш народ хрватски и српски", што је при другом приказу пролога опет враћено на првобитно — Интендант је био врло слаб и веома оптерећен послом. Жалио ми се одмах и на то, да још никако није добио улазнице од владе за своје госте, који ће бити представници уметности и да је с тога у големој неприлици. Драматург ми одмах и сам то потврди и пожали ми се и сам, да је већ толико пута у име интендантово ишао влади поради тих карата и да их никако није могао добити. — Влада је управо и дала прву свечану представу, под њеним врховним надзором, те је управо она и позивала госте и сваком од позватих слала улазницу с означеним местом, а на праве представнике и изасланике уметности као да се мало обзирала. Она је резервисала места за великодостојнике световне и духовне, за представнике управних власти, за депутацију из Босне, за жупанијске депутације из земље и три жупаније из Мађарске чиме је целој свечаности дала не карактер уметничке прославе, него политичке. — Говорио сам с интендантом још што шта о позоришним незгодама, како још све није готово и спремно што је од преке потребе за почетак, а нарочито за прву представу и отишао сам, оставивши га претрпљена радом и болесна.

У недељу пред вече блистао се сав Загреб у своме шаренилу и сјају. Улицама је које беху препуњене странцима, који беху већином већ поиздолазили врвео свет. С кућа се лепршаху небројене заставе, скоро искључиво хрватске, измешане великим црно-жутим царским заставама. Тек на појединим заједничким надлештвима виле су се уз хрватске и

гдекоје мађарске заставе, а беху две и на првом славолуку од станице. Окићене куће цвећем заставама и саговима, беше милина погледати. На давну спрему за свечано осветљење. Укусни славолуци се светлише импозантно. Мирни и лепи Загреб беше сав препорођен.

Тога дана била је дивна и величанствена архијерејска служба у нашој цркви. Чиноде̂јствовао је српски патријарх Георгије Бранковић с владикама Мироном и Михаилом и многобројним свештенством. Овој невиђеној служби, у Загребу, присуствовали су сви Срби из свију српских земаља, уз повећи број католика, а особито католика сељака из околине, Хрвата загораца.

У понедељник из јутра бејах похитао једноме пријатељу у месничкој улици да се што раније дочепам куће и прозора, јер том улицом провешће се цар-краљ, у доласку, у банов стан. Тротоари беху већ притиснути светином, пред којима редари у фраковима — већином млађи чиновници и грађани са жутом значком — измешани с месним полицајцима уређиваху масе светине. Дохватив се прозора угледах непрегледне гомиле света. Улицом јурише небројена дивна великашка кола, с још дивнијим коњима и опремом и с још шаренијим кочијашима и подворницима. За неко време престаше кола и наста тишина. Све је с нестрпљењем ишчекивало цар-краља. На један пут грмнуше топови, светина се ускомеша, редари се узмуваше — у тај мах баш један полицајац отера једног сиротог дечка, рекавши му: „Тепај се, да те не види краљ без постола“, (боса,) — из даљине се зачу слабо и ладно „живео“ а понављаше се редом. Бан се појави у првим колима: у другим Банфи: у трећим цар-краљ с ерцхерцегом Салватором, отпоздрављајући десно и лево искупљену светину. Први дочек је био врло тих и утегнут. За царским колима долажаху безбројна кола оних који су га дочекали на станици. Дошавши у банов стан, цар-краљ је за тим примао великодостојнике и депутације, па и босанску депутацију. Пошто сам мало прoћеретао с лепом и младом женицом мога пријатеља и с његовом таштом одох да разгледам и да чујем шта бива и шта се говори по улицама. Одох и у кавану да чујем што ново. Тек што уђох, рекоше ми, да су ђаци враћајући се с гунгулом од државне станице, користећи се тим метежом, скинули једну мађарску заставу с првог славолука, али да ју је полиција одмах вратила и на своје место поставила. Тек што бесмо у разговору о том догађају, а допаде наш гласник и рече: да она иста руља која је скинула мађарску заставу, јуриша на српску црквену кућу, да бије каменицама и флашама пуним мастила ону страну куће где је „српска банка“ и да се такође баца и јуриша на цркву, на светињу наше и грозном дерњавом захтева да се скину српске заставе. Полетесмо тамо. Умешах се у руљу и видех доиста многе прозоре већ полупане и око фирме „српске банке“ грдне пљоште од мастила од којих цурише црни млазови низ зидове. Руља те интелигенције, у коју беху умешана и два глумца народног хрватског земаљског казалишта, један с немачким а други с мађарским презименом и који се дераху највише,

већ беше кидисала и на нашу цркву, дерући се уз оне глумце: „Доле с влашком заставом, крепали влахи!“ Полиција већ беше ту пред руљом, да је у први мах тако изгледало, као да је она предводи. Полиција је енергично тражила кључ од црквењака, који је стајао пред црквеним вратима и који је одговорио: „Само преко мене мртва можете ући у цркву, без допуштења свештениковог. Само на његов налог издаћу кључ.“ Сад се полиција устумара, једни одоше свештенику, други бравару и не знам како тек полиција уђе у цркву и увуче заставу уз дивљачку дерњаву ове срамне руље, која се повлачила загушујући улицу и додавајући нове и понављајући већ речене епитете српскоме народу. У том тренутку наиђе у своме интову, враћајући се од цар-краља седи српски патријарх. Сад се сва она гомила бесомучника окоми на патријарха и кола му, дерући се што игда може: „Pereat, abzug, крепао влашки поп, доле с влахом, крепали влахи итд.“ Неки навалише на кола да здеру грбове српског црквеног главара с њих. Патријарх се нађе у чуду, заповеди да се кола окрену, те се тако уклони даљему инсулту и околним улицама врати се у кућу дра Медаковића, где беше одсео. И полиција је била ту. Руља се за тим разиђе тријумфујући у својој победи.

Највеће српске светиње беху бесомучно нападнуте — Срби беху до дна душе увређени — али сви мирни и достојанствени. Ни један Србин не приђе ни једном брату Хрвату да га запита од куда тај напад, да му пребаци или да му се пожали.

У један и по по подне беше свима гостима уметности заказан скуп пред позориштем на трибинама. Док се ту искупљасмо приђе нам драматург и рече: „Моли вас г. интендант да будете тако добри, да дођете у шест и по у његов биро, где ће вас он дочекати и разместити у своју ложу и у ложу за странце. Те две ложе су му стављене на расположење, јер карте нисмо до сад још никако добили“.

Тачно у 2 сахата зачуше се узвици „Живео краљ“ из улице Франкопанове коме се придружише узвици са свеучилишнога трга. Узвици беху сада већ одушевљенији, на опште изненађење. У исти мах зауставише се царска кола пред универзитетом иза трибина. Сад се захори с трибина громовито: „Живео и ељен!“ То баху скоро све сами гости најодличнији посетиоци свечаности. Пред самим уласком у позориште беху се поставиле јуристе у два реда лево и десно, у црним магнатским хаљинама с позлаћеним кривим сабљама и мамузама и с калпацима, њих око четрдесет на броју, изузимајући само једнога између њих, који је имао фес место калпака, јер је он Хрват-мухамеданац из Мостара, Осман Нурић. Кад се појави цар-краљ између трибина и њих, јуристе повукоше сабље, уздигнуше их у вис и демонстративно узвикнуше „Живео *хрватски* краљ!“ цар-краљ их поздрави мирно и достојанствено као и све остале и уђе у позориште. Сад се поновише још у два маха исти јуратски узвици, које прихватише неки редари и неки из светине, а овима се одазваше опет масе дечије испред трговачко-заоатлиске школе

и деца унараћена пред великом новом школском зградом у коју се имају сместити све средње школе. Настаде опет тишина. Цар-краљ је за то време разгледао унутрашњост позоришта. За тим се појави на балкону позоришном, који је био покривен врло лепим балдахином, где га очекиваху два радника у свечаном оделу. Сад се захорише још одушевљенији узвици. Одушевљење и изненађење расло је упоредо у сећању на јутрошњи дочек. Чинило се сад, као да нека невидљива и нечујна струја одушевљава светину и као да је неки тајанствени електрицитет распаљује. Свима је падала у очи разлика између јутра и после подне Цар краљ приђе средњем стубићу од балконске ограде, узе већ спремни чекић и куцну три пут поглавици од стубића и тиме удари завршни камен нове позоришне зграде. Ту га бан поздрави лепом беседом, на коју је цар-краљ одговорио с неколико речи на немачком језику, рекав у главном: „Врло ми је мило, што видим довршено тако лепо хрватско земаљско казалиште“. Том приликом цар-краљ је подарио из своје приватне шатуле 10 хиљада форината годишње потпоре позоришту. Узвици се захорише на ново. Цар-краљ сиђе за тим на позорницу, где му је бан представио интенданта, а интендант цар-краљу функционаре и чланове позоришта. Цар-краљ је тадословио неколико чланова, као: Николу Милана, Мандровића, Фијана и Грондану. На питање цар-краља: „Има ли позориште и својих оригинала? — одговорио је Никола Милан „Има ваше величанство. Баш пре два месеца давали смо један оригинал, који је написан пре триста година“. Цар-краљ погледа га зачуђено и отежући рече: „Та-ко дав-но?!“ За тим је цар-краљ запитао: „Од куда су чланови?“ Интендант је одговорио: „Има неколико Чеха, Словенаца, — муж и жена — и Талијана, а остали су већином Хрвати.“ — Драмско особље има већу половину Срба и то Срба баш махом из краљевине Србије. — Цар-краљ је за тим отишао из позоришта, праћен усклицима и одвезао се у нову зграду за средње школе, где је такође ударио завршни камен, прегледао све просторије и где су му деца уз клицање дефиловала. За тим се одвезао у музички завод, где је учинио то исто и вратио се у свој стан.

Око 5 сахати чуло се већ, да је бан наредио: да се сутра на српској цркви опет истакне српска застава и да мора тамо остати за време бављења цар-краљева. Дакле још пуна два дана.

У шест и по искуписмо се у интендантовој писарници. Интендант нас је дочекао врло љубазно и усрдно. Ту се упознасмо један с другим. Ово су били позвати гости и преставници уметности, који су дошли: барон Нанча, генерални интендант краљеве опере и народног мађарског позоришта: гроф Фестетић, управитељ (бив. глумац и главни редитељ Надаји, оба из мађарског нар. позоришта Антоније Хаџић, управитељ српског народног позоришта новосадског: Шуберт управитељ чешког народног позоришта, др. Плантан, председник одбора и редитељ Нисман словеначког народног позоришта: Ђура Рајковић редитељ и изасланик краљевског српског народног позоришта. Ову прилику употребио је иза-

сланик београдски, те је у неколико речи, а по налогу свога управитеља, честитао прославу и пожелео братском хрватском позоришту свако добро и напредак. За тим нам се интендант извини, што нас оставља, али мора отићи да дочека цар-краља. Драматург беше тако љубазан те нас одведе и разреди у две поменуте ложе. Позориште је већ било дупке пуно најодличнијим већ поменутим гостима и чисто је блештало од сјаја. Ту је био и патријарх с владикама и арцибискуп са својима. Тачно у седам појави се цар-краљ у својој ложи, све поустаја и поздрави громовитим „живео" и „ељен". Оркестар засвира царску химну, која је стојећки саслушана. железна се завеса полако диже. те се указа дивна главна завеса. после химне још једном забрујаше узвици. по седамо. оркестар интонира интродукцију, главна завеса се подиже. представа отпоче.

Престављало се:

Слава умјетности.

Сценски пролог у три слике, написао Стјепан пл. Милетић, глазбу складао Иван пл. Зајц. *)

У представи су се нарочито одликовали: стари ветеран Мандровић и Ружичка-Штроцијева. Између друге и треће слике, моји суседи гроф Фестетић и Надаји зажелеше да се упознаду с већ поменутим корифејима, те их услужни драматург одведе на позорницу, где се уз прве упознаше са Шрам-Исаковићком и Шумовском и с још неким мушким и женским члановима и вратише се чисто очарани Штроцијевом и Мандровићем. После пролога приказан је пети чин Зајчеве опере „Зрињски": очајни јуриш с обе стране и на завршетку лепи табло: пад јуначкога Сигета. Оба дела приказана су врло лепо, нарочито пролог испао је, према очекивању, дивно. Њиме је управљао сам писац.

После представе била је. уз ванредно лепо осветлење целога града и свих храмова, велика серенада пред цар-краљевим станом од сто и педесет тамбураша, свих певачких друштава и — бакљада.

Сутра дан, у уторник у јутру, већ се опет лепршала српска застава на звонику српске цркве. Све је било мирно, али гостију из околине не беше већ ни половина.

Тога дана походио је цар-крал одељење за цркву и наставу: саборну католичку цркву: војничку болницу и топџиску касарну, те око десет и по сахати појавио се у српској православној цркви, где га је дочекао његова светост српски патријарх с два владике и свештенством, и где га је поздравио лепом, срдачном и одрешитом беседом, у којој је између осталога рекао, *да је долазак цар-краљев у српску цркву као мелем на народне ране* — помишљајући ваљда на јучерашње догађаје. После је одслужено многољенствије и цар-краљ је отишао. Тек што се цар-

*) У идућем броју донећемо овај састав у целини, што нам овога пута, због простора листа, није било могућно.

Уредништво.

крај одвезао. наши црквени великодостојници и већи део посетилаца светога храма, а она јучерашња руља интелигенције искрсну на ново, предвођена университетским ђацима у свечаном руху, којима се сад придружише неке млађе и старије куварице и неке госпође, млађи католички свештеници и фратрови, многе госпођице из бољих кућа и сва та маса светине, којој госпођице с тробојкама од времена на време повлађиваху и пљескаху, и опет полете на кућу, на цркву и заставу урлајући бесомучно и дерући се: „Доле с влашким цајником (крпом), кренали проклети власи, погани паког“ и осуше са свију страна каменицама на кућу, фирму „српске банке“, цркву и заставу и међ којима се дераху и опет она два јучерашња глумца. Међу онима што излазише из цркве нашао се и Србин глумац Делини, те с осталима у одбрани светиња, узбуђен упути неколико речи нападачима. Сад се подиже још већи урлик. Неко из гомиле рече: да би човек пре помислио да је у Кини и да Кинези нападају на мисионаре и европљане, него да је у просвећеном Загребу међ својом браћом! Једно двадесетак католичких свештеника беше се поређало међ светину на тротоару према лицу српске куће и нечовечно дражише светину против братских српских светиња. А неки веле да су видели и неке свећенике и по крововима најближих кућа, како отуда бацају каменице на српски *хришћански и божији храм*. Један личанин беше се решио да се и он попне на једну кућу те да отуда из револвера гађа те црне и нехришћанске нападаче, али га други задржаше. Један је дрљави фратар наместио се баш према црквеним вратима, те се кезио, дерао и церио, бацајући каменице и дражећи интелигентну светину. Фратар се тако дерао, да се чак наш смирени свештеник Амвросије заборавио, отворио прозор и довикнуо му: „Шта се цериш, дереш, и бацаш камење. Зар то није исто тако хришћански храм и светиња као и твој?“ Не зна се управо, шта је ту руљу више дражило: да ли *застава*, *црква* или *„српска банка“*? Ту је било и Срба православних, и мухамеданаца, и свештеника обе вере из Босне. Сви су гледали то чудо. Један мухамеданац гурну једнога университетлију, па му рече: *„Хеј море! Знаш ли бива шта ћиниш? Знаш ли ти, да је то вјера, да је то светиња?! Знаш ли бива на што кидишеш?!.. Та то нијесмо ни ми бива ћинили у мирно вријеме.“* Али се ни тај ни ико други не даде опаметити, него још уз већу дреку јурнуше на цркву. Један се провуче кроз полицајце и хтеде правце на отворена црквена врата. Један га полицајац заустави, овај удари полицајца песницом у груди, полицајац ошину га сабљом по глави, крв пљусну, овај паде: светина јурну сад на полицајца, који се некако одвојио од других, оборише га на и изударане. Сиромаха полицајца, који је вршио своју дужност, однеше у болницу. У том дојурише и жандарми те се енергично окомише на интелигентне демонстранте. Наста необично комешање и веома смешно узмицање. Баш у сред те смешне и врло *жалосне* појаве, неко довикну, окретосмо се и угледасмо пар-краља сама самцита у колима, који као да се беше упутио у походе надвојводи Салватору и то баш овуда. Свети-

на се на мах размакну и загрме: „Живео *хрватски* краљ!“ Цар-краљ прође озбиљно погледавши десно и лево и мирно поздрављајући оне што стајаху даље у улици. Тек што цар-краљ прође, жандарми наставише свој енергични рад и разјурише велике нападаче који се журећи уклањаху. За тили часак беху све улице око куће и цркве чисте. Тек неки од демонстраната засташе но издаље од жандарма још но кад што дерући се. Иза њих још поиздаље могле су се видети лепојке како врло хитно измичу. За све време, Срби су се пред црквеним вратима држали мушки, мирно и достојанствено. Сад кад видеше да жандарми примише у своје руке одбрану српских светиња, уклонише се и они.

Одох за тим и ја Медаковићевој кући где бесмо уговорили састанак, те да сви одемо патријарху, да му захвалимо на његовој беседи у цркви и на његовом достојанственом држању. Састадосмо се, али неко предложи да то учинимо сутра дан. Разиђосмо се те и ја одох журно на ручак.

Цар-краљ је то по по дне походио још многе заводе, а нарочито трговачку-занатлиску школу, где се подуго задржао и све сам разгледао, не чекајући да га ко напред обавештује и о свему се сам распитао. Особиту је пажњу поклонио тој школи.

По ручку отишао сам опет мало до цркве. Нашао сам жандарме још удаљеније од цркве. Она руља беше се поделила, којој је свуда придолазила радознала светина тако, да је пред сваким одредом жандарма, који су улице око цркве затворили, налазила се по једна гомила дерући се непрекидно и урличући оне исте епитете од пре по дне. Саобраћај у улици нарочито колима, и побочним улицама око цркве био је са свим прекинут. Прођох улицом — јер су појединце пропуштали — иза олтара и не мало се изненадих, кад видех на зиду од олтара, измеђ прозора, грдну жуто мрку мрљу. Учини ми се чисто неверовантно да се ико могао нечим нечистим бацити на зид од олтара или што је још црње и горе, да је хтео нешто нечисто убацити *у олтар.* Та тек с те стране не беше ни „српске банке“, а ни српске заставе. Мислио сам да је довољно што и тога дана полупаше неке прозоре на кући и на цркви и што цркву изобијаше каменицама. Граја је трајала непрекидно, час с једне час с друге стране одјекујући све истим те истим захтевима и епитетима. — Одох у велику кавану где се састадох с нашима и где утврдисмо одлазак сутрашњи патријарху. Ту застадох и неке мухамеданце из Босне и где један нешто нашима говори. Приступих да и ја чујем. Он говораше: „Па они нас још маме и зивкају нас с њима у заједницу. Па кад би то и учинили, дошао би бива неки наш светац, ми би истакли на џамију зелену заставу пророкову, а они би кидисали на џамију и заставу. Вала бива било би крви!“ У то се прихвати прстима за горњу хаљину и отресе од себе. Сви наши беху мирни и озбиљни те само муком мучаше. Ту сам дознао још и ово. Веле да је она развијана руља, у своме бесу, онако у гунгули дочепала једнога нашега архимандрита из босанске депутације, изгрувала га, обо-

рила на земљу и све му хаљине поцепала и да су целога тога дана у метежу секли нашим свештеницима крајеве од хаљина а и да су многима посули хаљине разним киселинама.

Опростив се с нашима одох на представу. Тога дана, по подне била је прва представа у позоришту за публику. Приказивани су „Граничари“. Кућа је била дупке пуна. Око пет сахата одох с Мандровићем на банкет у гостионицу код „Аустриског цара“, на који беху позвани сви гости преставници уметности. — Тога дана одликовао је цар-краљ уз остале и два глумца, Мандровића и Фијана. Првога златном иглом за вратну мараму украшену драгим камењем и с цар-краљевим иницијалима, а другога златним дугметима са камењем за манштетне. — Кад стигосмо на Јелачићев трг, једва се могосмо прогурати кроз руљу, која стајаше пред жандармима и једнако се дераше. На срећу нас познадоше редари и дадоше знак да нас пропусте. Једва уђосмо у хотел. На банкет је било позвано до 40 званица. Том банкету требало је да присуствује неколико домаћих књижевника, професора универзитетских журналиста, уметника итд. Кад дођосмо, затекосмо доста мали број. Пошто се приказасмо, отпоче мали разговор, очекну се још мало и поседасмо. До мене је седео Надаји. Чим седе, а он ми поверљиво рече - „Драги колега, дошао сам весела срца и пун добре воље у Загреб, али ме је ова луда детињарија с једном српском заставом. са свим сневеселила. Па то би и ми — продужи — требали да здеремо хрватску заставу која сваки дан виси на нашој саборници. Верујте ми да се гадим овога чина. Сав сам срећан што се сутра у зору враћам у Будим-Пешту.“ Није ни слутио шта ће се сутра догодити са заставом његовог народа. До мене с друге стране требао је седети професор университета др. Миливој Шрепел. Весма ми је жао било што није дошао, јер се надах да би бар од њега чуо искрену, братску реч о нашим заједничким јадима, али он је ваљда баш због тога и изостао. У своје време устаде интендант те прво наздрави представнику владе, за тим маџарским представницима, на чешком, на словенском на архитекту и сликару, па онда Србима, нагласивши у своме говору, да је Србима наздравио за то при послетку, што су они најближи, а сви су остали гости даљи: што је сваки културни хрватски бољитак уједно и српски бољитак и обратно што су Хрвати и Срби браћа У том тренутку од некуда отворише се врата и до нас допре урлик светине с улице, која се још једнако дераше. Сви се гости редом захвалише изузимајући А. Хаџића и мене. — Др. Лаза Станојевић начеоник „друштва за српско народно позориште“ у Н. Саду, са сином, није био ни при полагању закључног камена, ни на првој свечаној представи, па наравно ни на банкету а и они беху дошли као гости и први као представник. Њих двојица су тога вечера отпутовали. После је интендант још наздравио домаћим књижевницима, уметницима и журналистима. Пошто је време јурило, јер је требало отићи још најдаље до $7\frac{1}{2}$ на велики бал, који град Загреб даваше тога вечера у славу доласка владаочевог. Већина

устаде брзо од стола, моје мађарске колеге позваше ме у друштво, изађосмо на улицу и како се изненадисмо кад на улици затекосмо све као обично, трамвајски промет беше опет настављен и све у своме пређашњем реду. Ту нам рекоше, да је полиција увукла српску заставу и свет се разишао задовољан и срећан. Узесмо кола и одвезосмо се на бал.

Ушавши у дворницу, која је била не само пуна одличнога света него просто претоварена људима обојега пола и у којој је било тако врућина, да је топлота све штипала по кожи. Једва могосмо сачекати долазак владаочев. На минут ево и њега. Пошто се одсвира химна и пошто владалац учини серкл с дамама и господом, седе на приређени престо и пошто се одигра коло, за које моје мађарске колеге рекоше да је српско и да га Хрвати и Хрватице до зла бога рђаво играју, оде владалац, а за владаоцем сви великодостојници и сва аристократија. Одосмо и ми срећни што се опростисмо тога ненамењеног пакла. Доцније чусмо у кавани, да око 12 сахати није више ни душе било на балу. У осталом то ваљда тако бива свуда на оваким баловима и у оваким приликама.

То вече за време бала, ђаци су с Франковим сином на челу били отишли до мађарске државне станице, да с ње и у повратку с првога славолука поскидају мађарске заставе. Али их мађарски радници дочекају, развијају, неке добро избију а Франковога сина готово на мртво премлате, скинувши му најпре господске чакшире и чизме с мамузама и пребивши му сабљу јуратску. То вече било је одређено и за јуриш на редакцију „Србобрана“. Чак је преко дана долазио уреднику Јовановићу један изасланик правник, да му то објави, да напред знаде да ће га напасти и да они неће више да трпе његов прекор, да су кукавице, — јер га увек мучки и ноћу нападају, — за то ће сад отворено и јуначки извршити напад и изискао је у напред часну реч од уредника, да га не ће јавити полицији, што је уредник и обећао изјавивши му у једно да му је врло захвалан на искрености и да ће их као Србин гостољубиво дочекати и почастити с оним што буде имао. Али нападачи нису одржали реч.

Сутра дан, у среду, није истакнута српска застава, према изданој наредби, ради борављења владаочевог и ради мира. Тога дана цар-краљ је разгледао још неке храмове, неке јавне зграде и установе.

То пре но дне, отишао сам раније у кавану. Тамо затекох неке наше, из провинције, у живом разговору о томе, како Хрвати верују да су они од нас Срба куд камо културно напреднији, образованији и питомији, на што опет неко од њих рече, да њихова последња дела баш противно тврде.

Баш кад се дигох да учиним још једну походу, пре поласка патријарху и кад изађох пред кавану на трг, угледах где у свечаном ходу долази повећи број јуриста с универзитетском заставом на челу и у свечаном оделу. Застадох да видим куда ће. Кад се они зауставише пред спомеником Јелачића бана. Још из раније знао сам за такe празне

ђачке демонстрације пред истим спомеником и већ хтедох да се удалим. кад загрмеше узвици: „Слава Јелачићу, хрватском бану! Слава!— Крепали Маџари! Крепали Срби! Крепали Влахи и Маџари!“ Застадох. Кад један од њих извуче испод хаљине нешто шарено, ја погледах боље и видех тробојку маџарску. Поновише се исти узвици. Почеше је палити, али не прими. Тад извукоше неко стакоце с неком течношћу, не знам да ли беше петролеум или спиритус — посуше је и упалише, за тим је подигоше на сабље и ветар разнесе пепео. Неки уграбише неке отпадке и поклањаше их доцније успут лепотицама које сретаху. Опет се захорише исти усклици и истим редом одоше допраћени и отпраћени двојицом виших чиновника полицајских са златним јакама. Сав свет на тргу посматрао је тај чин мирно и без учешћа, само се Јевреји пред вел. каваном ужасно љутише, али по тихо и кроз зубе.

Одох да учиним моју походу после које одох на уречени састанак Медаковићевој кући, где застадох огроман број наших и то баш из свију српских земаља, као да их неко нарочито бирао и скупљао. Патријарх не беше дома, али му је јављено за наш долазак и он је обећао да ће у 12 ½ вратити се. У том очекивању исприча нам Медаковић, да је и он добио поруку, да ће, чим оде цар-краљ и како поскидају заставе са станице и славолука, сви листом доћи да бомбардују каменицама целу његову кућу а нарочито стан патријархов. А таку исту претњу да је опет добио и уредник „Србобрана“. У томе дође и Његова Светост. Сад се захори из преко триста српских грла: „живео!“ и то се све орило од улице, па све докле не уђосмо у његов стан. Сад ступи седи барон Живковић и поздрави патријарха беседом пуном одушевљења, топлога осећања и преданости цркви, народности и Његовој Светости. Захваливши му у име свеколиког Српства, на његовој јучерашњој беседи у цркви и одважноме држању. Ту се захори још громовитије „живео!“ Ко је видео Његову Светост кад служи, његову достојанствену и импозантну појаву с косом и брадом белом као снег, па још ко је чуо његову беседу у цркви, у овим мучним часовима искушења српскога народа, тај ће лако разумети ово ванредно одушевљење. За тим узе реч патријарх, те се потресеним гласом захвали на похвали, љубави и оданости, нагласив нарочито: да народ треба да стоји као један човек уз своју цркву, јер је црква поносна и силна стена, која се ничим оборити не да. Тако исто треба да је црква вазда уз свој народ, па се онда може много постићи и добити. А завршио је: „Да нема народа не бих ни ја био на овоме месту на коме сам.“ На ово загрме још једно „живео“, приступасмо му сви руци и опростисмо се — многи са сузним очима од свога седога црквенога поглавице.

На улици нас дочекаше масе света посматрајући нас радознало и с чуђењем. Разиђосмо се.

После по дне цар-краљ је походио још неке цркве и заводе, а тачно у осам сахати — отпутовао је.

Веле да су две чете војника из маџарског пука, у коме има добар број Срба, биле спремне код станице тако, да их цар-краљ није могао видети, и од којих се једна чета по његовом одласку упутила улицама и да с тога није извршена ни једна од оних силних претња нерасудне младежи.

Ето, тако се отворило ново „земаљско хрватско, народно казалиште“ и ето то се збило за време те тако ретке културне светковине.

Ја сам остао до идућега уторника у Загребу, да све сам видим и чујем.

У уторак, у јутру, отишао сам из Загреба тужан, оставивши Србе до дна срца и душе увређене, али не обузете гневом и осветом, него болом и сажаљењем: а браћу Хрвате саме собом осрамоћене и од Маџара стидно понижене. Боли нас то јако, јер су нам *рођена браћа!* Али и с уверењем, да ће се ипак наћи још који *Барчић*, још који паметан брат Хрват, који ће прегнути свом силом братске љубави и слоге, да нађе благи мелем, који ће излечити њихове *тешке јаде* и исцелити наше *љуте ране*!

У Српству
21 октобра 1895 год.

М. Цветић

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЈА.

J. L. D. Bogdanov: Spor izmegju Srba i Hrvata. — 1. Srpsko-Hrvatsko pitanje — zamašno pitanje; 2. Paradoksi: 3. Naši prosvjetitelji: 4. Bošnjaštvo; 5. Srpsko-Hrvatsko pitanje — psihološko pitanje; 6 Komparativna študija: 7. Treće stanovište. — U Zadru. Izdanje Štamparije S. Artale. 1895 Mala 8°, 46.

Ову расправу, управ одељак повећега рада о „Балканској Мисли“, приказао је писац уреднику нашега *Дела* као „одзив из Далмације“ његовој расправи у *Делу* „Срби и Хрвати“. Овој најновијој појави на пољу наше публицистике биће, мислим, главни значај баш то што као „одзив“ сведочи каквих интимних мисли и погледа има у једном делу наше интелигенције јер је за њихов основни тон (с којим не мешам пишчеву мисао о Балканству) писац јамачно представник повећега броја својих савременика, нарочито на Приморју. Тако нам је ова расправа на првом месту добит за наше међусобно познавање, а њен писац лепо каже: „Та сва је невоља баш у томе што се (*Србин и Хрват*) не познају па један другога мало цени а себе прецењује“. Свак, ко њу овамо на истоку прочита, видеће сада, ако није пре знао, да и онамо на западу има људи с којима се не би било тешко срести за добро народно. Већ је пријатна њена објективност која чини да се лако не види пише ли ово Србин или Хрват. Довољно је замислити Србина с нешто темперамента покојнога Карића, па да се лако узме за писца што се ово заклонио за шифром *J. Л. Д. Богданова*. —

Не мислим анализати цео спис нити данас изнети све своје напомене о њему. Рад бих само био подражити што већи број људи да га сами прочитају (а за то би ваљало да га који од београдских књижара набави за продају). Међу тим намеран сам доцније у *Делу* изнети своје погледе на неке од главнијих мисли у овој расправи.

У првим главама („I. Српско-Хрватско питање — замашно питање: II. Парадокси“) писац усваја и утврђује мисао о јединству овога народа, види братску борбу и огледа да јој одреди биће и још згодно ука

зује претом на појаве стварнога уједињавања поред свега међусобнога рата. Врло лепо вели о јединству народном: „Кад Срби и Хрвати не би били један народ, лако би се решио спор, одмерило би се свакоме што га иде, дало би се Хрватима што је хрватско а Србима што је српско,... лако би се установило (*одредило*) што је српско а што хрватско, нашла би се та блажена *граница*“. Али кад приступа да одреди суштину данашње борбе, писац почиње грешити. Он вели: „Данас се обојица јагме ко ће кога да посрби или да похрвати, ко ће кому да отме једног писца, једног песника... Хрвати, и ако кажу да „нема Срба“, тврде да су Срби — део Хрвата, а Срби, и ако кажу да „нема Хрвата“, тврде да су Хрвати—део Срба“. По овоме би се чинило да су обе завађене стране свесне о целокупности свега народа. А то није. Зло баш и јест што се ни с једне ни с друге стране довољно и консеквентно не признаје то јединство. Баш је штета што је мало оних који цео овај народ зову Хрватима или Србима. Борба је од туд што они Срби, који у њој ратују, теориски не признају Хрватима друго осим чакаваца и кајкаваца а практички, у Хрватској и Далмацији, хоће да извојују себи права једнака с хрватскима и, у Босни, одбијају од себе, поред других беда које им се сад тамо намећу, и наметања хрватска. Борба је од туд што Хрвати хоће да из целе народне отаџбине издвоје за себе, одвојено од Срба, сву земљу до Дунава (на и преко Дунава, у Бачкој вуку католике Буњевце) и до Дрине и Лима па на југу докле год поред мора има католика. Овакву је характеристику могао писац наћи готову на првим странама чланка др. Миловановића, а то је признао и „Obzor“ оба пута кад је о овом писао у бројевима 175, 6, и 7 поводом првога и у бр. 230 поводом другога издања те расправе. С тога се много штошта, што писац даље комбинује на тој погрешној основи, слабо може одржати. Ње се, у осталом, ни он не држи увек: он је мења и оставља, чим му за даље аргументе није више подесна. Тако доцније пише да Срби и Хрвати кажу: „Истина је да нам је извор један: истина је да живимо помешани: истина је да нам је језик један и те исти: али — пошто имамо два имена *Срби* и *Хрвати*: пошто нас дели повест јер су Хрвати имали своје а Срби опет своје краљеве: пошто нас дели вера, јер смо једни католици а други православни, — не можемо бити „један народ“. —

Кад остави на страну домаће чиниоце, и затражи од кога долази главно распиривање ове борбе и Ј. Л. Д. Богданов одговара у својој III глави: долази од „наших просветитеља“ — а то је, вели, од Немаца и Маџара. Мудре су му речи: „Тако се збило, те је усилним подржавањем и уметним изазивањем тог спора, нестало у њему на многим местима дубока смисла што га је као природан појав имао, и питање, место да се бистри и решава, свело се на подробности на ситнице, на узгреднице, па је народ, не видећи му краја, готово с њега побудалио. — Старим, прокушаним народима, кад им се хоће да утуку млади који народ, не треба увек пушака и топова: има других, јачих, успешнијих, свакако

модернијих средстава. — Доста је учинити да такав млад народ изгуби с вида животне своје интересе, па да се са свим подаде сићушним, незнатним питањима, еда се, у решавању тих, његова жилавост, његова енергија исцрпе.... — И тако прича *о господару који је бацио пасима кост, да види како ће се поклати*, није више прича него повест.“

Где се тај „просветитељски“ поступак нарочито види, то је, сви знамо, у Босни, и писац расправља у IV глави о „Бошњаштву“, створеном распиривањем и вештачким неговањем локалнога и провинцијалнога партикуларисма према целини народној. Само што писац умањава значај ове „просветитељске“ радње у Босни и другде а прецењује домаће сепаратистичне тежње (и према Српству и према Хрватству). У осталом о овој страни наших домаћих прилика, која је ширим читалачким круговима најмање позната, желео бих и мислим проговорити у *Делу* више другом приликом. —

Цело српско-хрватско питање за нашега писца своди се само на питање друштвене психологије. Он вели: „Бићеш, сваки пут када ти се ваљало на што важно одлучити, приметио у себи неки *прелом* неко *одвојење*. То је одвојење прелазно једно стање, потребито да се створи одлука. Човек с тог прелома трпи, смути га и узнемири, ал' то није знак немоћи, већ мука рађања, елаборација одлуке. — Има до душе и таквих људи, који, кад једном у то стање упану, не могу да се из њега више извуку, па остану, као приковани, у вечитој неизвесности. Болесни су то људи, слабе воље, а познати их је и по говору и по ходу, јер у свему крзмају и колебају. — Код нормалнога се човека то одвојење свршава увек с одлуком“. За тим писац приступа психолошком разгледању стварања одлуке у појединца. Иста је ствар вели даље, и с читавим народом: „Пре великог каквог покрета — а народно је консолидовање највећи покрет што га народи у опште доживе — у сваком се народу збуде неки *прелом* неко *одвојење*. Уз исту основну мисао, развију се у народу два опречна становишта, две велике струје, и у том часу живот народа буде као страшна нутрња трзавица. Оне се две струје боре о превласт: једна хоће да потисне другу, једна хоће да се наметне другој.“ Тој мени одговарало би садашње стање наше. На жалост, видели смо да у писца није правилно схваћена суштина српско-хрватскога раздора, те с тога не постоји ни аналогија између њега и процеса које писац црта. То њему међу тим не смета да врло духовито одржава паралелу: „На питање које да буде *морално равнало* за родољуба у спору између Срба и Хрвата, савремени нараштај не налази другог одговора, другог решења до овога: *или Србин или Хрват*!“ Али као год што се, вели писац, у препирци између двојице не мора баш увек, пошто по то, одлучити или за једнога или за другога, као што не мора увек имати право или један или други, него се може „помислити да оба могу имати криво“ и да није искључено треће становиште тако је и с противничким струјама које се боре у једном народу. „У тој борби, у том трвењу бистре се, што но реч, појмови: ста-

новишта не очувају првобитна радикална облика, већ се мало по мало узајамним утицајем усавршују, а усавршујући се приближују, јер је мисао, из које су потекла, и једноме и другоме заједничка. Иза неколико титраја између тих двају становишта, душа се народна тргне, трвења нестане и од оних двају становишта буде *треће* које у суштини није друго већ језгра оних двају становишта, изражена у потпунијем облику. То се треће становиште од првобитних разликује само у томе што је у њему истиснуто све криво а прихваћено све што је добро и и у једном и у другом становишту". Писац узима да тако и између „српскога" искључивога и таког истога „хрватскога" становишта има *треће*: „оно је основано логично, родољубиво, и на постављено питање одговара: *ни Србин ни Хрват* !" А шта се то има поставити као треће писац разлаже тек пошто у VI глави „компаративном штудијом" покаже да је овако исто стање, какво је сад у нас било и у Немаца и у Француза и у Талијанаца и у Шпањолаца и других, пре но што су се ујединили или консолидовали као народне целине. Тај особито лепи одељак заслужује општу пажњу ширих кругова. —

Своје „треће становиште" писац оснива на чињеници што српско-хрватско питање није засебно него саставља део јужнословенскога, „балканскога" питања. И раздор српско-хрватски и опстанак словеначки у борби с Немством и многа просветна питања бугарска и, могло би се додати свему томе, распре бугарско-српске одлучиће се правилним разрешењем целокупнога јужнословенскога питања. По овоме се писац показује као изданак старих, по Приморју обичних бранилаца идеје о „Словенству", „Славјанству". Неки су („Бранково коло" и „Obzor") у овоме запазили ново издање старога Илирства и недавнога Југословенства, а мени се чини да и Карићеве идеје нису без учега у овом појаву. На ово упућује и термин тога новога становишта — „Балканизам", а име које ће Јужни Словени узети било би „Балканци". Право рећи, жао ми је што се писац ове духовите расправе пустио у пророковање. И по моме мишљењу целокупни живот и у нас и у Бугара и у Словенаца иде многим својим странама, тој заједници: али каки ће дефинитиван облик и особито какво би име узела та нова етнографско-културна јединица — прерано је и за гатање а некмо ли за расправљање. Зар писцу није довољно, за наше дане, што је рекао: „Нема народа српскога ни народа хрватскога. Срби и Хрвати племена су једнога народа. Тај се народ не може звати ни српски ни хрватски" ?!

Ово смело поступање слаже се у осталом с цртом коју је у писца „Obzor" забележио — с оптимисмом. Он му није помућен ни сумњом у будућност, ни меланхоличним гледањем на садашњост. Кад би поштовани писац био практични политички радник, то му можда не би била добра страна: али му као писцу може само на добро бити што може унети мало топле и светле ведрине у натмурени видик хладне данашњице.

Љ. J.

Споменик XXIX *(Српска Краљевска Академија; I Пшињски поменик, II Апокрифско житије свете Петке, III Живот св. Василија Новог, од Ст. Новаковића. У Београду државна штампарија Краљевине Србије 1895. — На 4-ини, 1 л. 113 стр. Цена динар.*

Неуморни наш радник на књижевности, Ст. Новаковић, написао је, и, у академијином издању, пустио у свет и овај Споменик (XXIX), чији натпис исписах.

Ово је најновији Споменик наше Академије Наука: садржине је богате и за нашу науку и књижевност веома корисне.

Из самога се натписа види, да је Споменик овај подељен у три дела, те ће о сваком понаособ бити речи.

*

Први део, *„Пшињски Поменик“*, захватио је 20 страна.

У томе је делу писац изнео кратке белешке о незнатному раду нашему на *поменицима*. Дотиче се својих ранијих радова те врсте (Гласник Уч. Друшт. књ. 42.); даље рада Љ. Стојановића (Споменик III, „Стари српски хрисовуљи, акти, биографије и др.“); па и рада М. В. Веселиновића (Споменик X) и тако даље.

Што се „Пшињскога Поменика“ тиче, писац помиње, да је од важности и да је толико година лежао у Народ. Библиотеци у Београду недирнут: помиње, да је познат и да је *К Николајевић* (в. Гласник Уч. Друшт. књ. 12) имао из њега, као извод, *помен владалачки*, али није споменуо (а знао је, в. Гласник Учен. Друшт. књ. 42) да је тај „помен владалачки“ штампао у *„Извѣстія Императорской Академій Наукъ . . .“* томъ VI Ст. Н. Верковић.

Поменик са̂м писац је у овом делу на послетку третирао: исписао је из њега целокупан владалачки поменик, оно што је било штампано и саставио је регистар имена лица и места, која се у *„Поменику“* спомињу. Писац се, најпре, по мојим кратким белешкама, дотакао манастира Прохорова, за тим легенде о животу Прохорову [1]). За овим се дотакао житија Прохорових рукописа, и по штампану житију (у Београду 1879.) укратко је испричао и живот Прохоров.

Као што већ рекох, *„Поменика“* се дотиче на послетку и мисли да је из XV в.; да је употребљаван много: да је проширивап, допуњаван; да има доста записа из XVII и XVIII в. и т. д. Писац је даље уредио растурене свеске, и, са тако уређених исписао је на једној страни натписе глава̂; за тим је третирао службу Прохорову.

То је садржина првога дела овога Споменика.

Доиста с правом је писац, на неколико места у овому своме раду рекао, да се овај његов рад има сматрати као допуна ранијега му рада

[1]) Нисам знао, да је г. Новаковић мислио, да на овом мѐсту пише о манастиру. У том би му случају послао потпун опис манастира. Ово, што сам му послао, послао сам му у намери, да употреби за један други свој рад, који ће у скоро угледати света.

ове врсте Гласник Уч. Друшт. књ. 42.), јер сем другога дела „*Поменика*", сем регистра имена лица и места, нема ничега више тако важног, а до сада науци непознатога. — О „*Поменику*" се знало: један је део, као што споменух, шта више и штампан: о манастиру, и ако оскудно, писано је већ на неколико места: житије и служба Прохорова већ су штампани по једном рукопису: литерарну вредност житија и улогу Прохорову међу јужним Словенима, писац је, у свом ранијем изврсном раду, „*Први основи словенске књижевности међу балканским Словенима*", тако прецизно и тако тачно одредио, да неће дуго ничије перо нити што додати, нити што одвадити моћи.

То су опште напомене, које би се на овај део односиле а сада ћу се дотаћи овде неких ствари, у нади, да ће ово моје писање послужити као допуна оном што се у овом раду износи, и што се још пре овога рада знало.

О манастиру Прохорову писало је доста њих. Изузевши Хана и остале европске путнике, који се манастира узгред дотичу, писали су и *Алекса С. Јовановић* (у Гласнику Уч. Друшт. књ. 49.) и *Ефремъ Карановъ* (у Сборнику буг. мин. просв. томъ IV). И један и други описивали су манастир врло површно И у једнога и у другога има таких погрешака да се у науци никада опростити не могу. На то ћу се осврнути у свом опширнијем раду о једном делу онога краја између Вардара и Струме кад угледа света, а сада напомињем да нису могли ни обичне натписе на зидовима тачно прочитати и правилно забележити, а и да не говорим о томе да су превидели баш оне карактеристике у манастиру, које су за данашњу науку најважнији прилози. Ефрем Каранов, шта више, толико је ударио у танке жице бугарскога шовинизма, те је, у тому своју раду. („*По етнографіята на Македонія*"), правио такве ексцесе, да би тај рад могао поднети једва за подлистак ког ефемернога софијскога листа, а никако за зборник бугарскога министарства просвете.

Алекса С. Јовановић са много више труда третирао је историју манастира, само још да се није онолико ослањао на народна предања, која је слушао од Јање Власинца [2]). Тога је било некада више него данас. Сада нови, чести догађаји избијају старе из памћења. Свештеници наши, ни у том крају, не знају шта је било ни пре 15 и 20. а камо ли шта је било пре 50 и 100 година. Он је, тако исто, тачније описао околину врањску, изузимајући неколико погрешака у називима места. А Ст. Новаковић се огрешио о правило, кад је место имена *Пчињски*, узео *Пшињски*. У споменицима се нашима доиста чита *пшињски*, али народ је, валда, меродавнији од два три споменика, који су, може бити, један од другога преписивани, јер, доиста ово би било изузетно правило, по коме би народ ишао место напред, натраг. Име *Пшиња* мислим, да би стајало као млађе према имену *Пчиња*. И ако бисмо се, и у овом погледу

[2]) Јања Власинац је човек „од књиге", био је увек и под утицајем свештеника и долазио у додир с многим наученим људима, те предања, која прича, нису извором, народна.

држали више споменика, него савременога народног изговора, ми бисмо данас имали у нашему речнику места много друкчијих имена места, него што их сада имамо. У осталом ни Ст. Новаковић не држи се свуда споменика. Поред споменика има примера да се и данас пише *пшињски*. Има записа у самом манастиру (и на зидовима и по манастирским књигама), али те су записе писали људи, који су стајали под утицајем црквене литературе.

Ст. Новаковић тако исто мисли, да је онај језик, којим су чудеса Прохорова на икони објашњена (који је Ал. С. Јовановић у Гласнику Уч. Друшт. књ. 42. исписао), предела онога у коме је манастир. Није. Нити се у Пчињи, нити се у кумановском окр. тако говори. Те врсте записи, та тумачења по иконама, увек су писана оним говором, којим живописац говори. Живописцима су, обично, били наши људи из Дебра или Кратовци. Тај је језик из предела Дебра.

Што се житија тиче, није тачан одговор дао писац. И ја и г. Дионисије, чини се, да смо писцу једно исто јавили. Ја сам му, при том, послао и штампано житије са службом, а г. Дионисије му је послао препис једнога рукописнога житија. Писац вели за овај препис *„биће као и онај штампан.“*

Ефремъ Карановъ, међу тим, спомиње (у Сборнику) неко ново житије, у коме да је стајало . . . *„на свети Прохора казва тъй отъ веси овчеполския отъ рода болгарскаго, отъ благочестиви родители . . . .“*, па да су то *„србските шовинисти“* избрисали. Па откуда, онда зна Карановъ да је баш овако стајало кад је *„избрисано“* ?

Читајући оне Јефремове фалсификате, које је на оном месту третирао, ја му ништа више не верујем а не би било баш никакво чудо кад би се и нашло житије оваквога почетка. — Манастир Прохоров је у прошлим вековима био центар духовника из крајева између Вардара и Струме. Ту су налазили заклона и многи духовници и из данашње Бугарске, а могао је и онај Дионисије, родом из Габрова, који је око половине овога века живео у ман. Прохорову и преписивао књиге, те је могао, велим, преписујући житије Прохорово, уметнути и оне „врло важне“ речи, које Карановъ истиче.

О овом ћу житију другом приликом више рећи.

Сем ових житија, која је Ст. Новаковић у овој студији употребио или споменуо, нашао сам летос у рукописним остацима г. Николе Ристића бив. свештеника из Врања, рукопис овога житија (Прохорова) и Ст. Новаковићу послао. Новаковић га није употребио, за то, што је ова студија његова била већ оштампана.

Житије се ово у неколико разликује и од оних у рукописима и од онога штампанога, и. ни у њему нема оних *„важних“* речи: *отъ рода болгарскаго*, ма да га је, Никола, судећи по његовој биографији, писао док се у манастиру Рили бавио.

У житију и легенди читамо и *Козјак* и *Којзак*. Правилно је и једно и друго. Мештани, који станују на самом Козјаку, зову га *Којзаком*, а они даље од Козјака зову га *Козјаком*. Пу и ту има изузетака.

На послетку да напоменем о служби Прохоровој. Писац вели, да је рукописни текст истоветан (прве ⅔) с оним штампаним, само што је онај штампан у Београду 1879) преокренут у руско-црквени језик.

Имена места (а о именима лица немамо права да говоримо), разликују се од оних, која данас имамо.

Толико о првом делу. —

Други је део: *Апокрифско житије свете Петке* (по једном бугарско-словенском и по једном српско-словенском рукопису).

И у овоме је делу писац ишао истим редом. Дотакао се литературе о св. Петци и том приликом спомиње рад Ил. Руварца (*Летопис Матице српске* књ. 115), спомиње свој ранији рад у S t a r i n a m a књ. IX. Разликује апокрифско житије, које је постало одмах после смрти св. Петке, од онога, које је писао патријарх Јефтимије, и које се има сматрати као озбиљни књижевни посао. Мисли, даље, да је дело Јефтимијево писано баш у намери да сузбије раширени утицај апокрифскога житија. Дотиче се рада *П. Сиркуова* и *Т. Валсамона* и држи да је канонско житије написано тек у половини XII в. Писац даље износи ону сачувану црту из апокрифскога житија *„некакав нескладно смишљен разговор светитељке с анђелом“* и она два кожна листа житија св. Петке, у нашој нар. библ. (оба без почетка и свршетка); тако исто спомиње онај читав Зборник рукописни у нашој Библиот., у којем је живот св. Петке.

Упоређујући овај препис с особинама бугар. језика и са Јефтимијевим радом и житијем, писац је мишљења, да је ово житије препис са бугар.-словенскога и да је извршен пре Јефтимијева рада и пре Јефтимијева житија.

Да је ово житије апокрифско, писац доказује расположењем Хришћана средњега века према вери и по жељи Хришћана за мучењем тела. Ту се представљају муке и чудеса св. Петке. Писац налази и додирне тачке *међу нашим народним песмама и апокрифским хришћанским легендама византијскога порекла* (Додирује се са песмама о св. Ђурђу и о Марку Краљевићу). Износи, даље, завршну молитву, која служи као обележје апокрифа и тако даље, за тим истиче особину св. Петке, која ју је популарисала међу балканским Словенима.

Писац прелази даље на сâм опис рукописа и упоређивањем истиче особине овога рукописа, које му дају разлога да тврди да је ово житије, као што рекох, препис са бугар.-словенскога (у рукопису се налази место ъ—о: место ы—и: место ь—е: место ѣ—е: место носни гласови и т. д.) и да је овај посао вршен брзо и тако даље.

На послетку је писац истакао мишљење, да оба ова рукописа и бугарско-словенски и српско-словенски *„представљају текст једне и исте легенде*, али да оба *не показују један исти превод.“*

На крају овога дела исписао је из рукописа бугарско-словенскога одломак (колико га и има) а српско-словенски рукопис цео. —

Доиста, ни један се словенски светитељ није толико популарисао међу балканским Словенима, колико св. Петка. Нежна осећања словенска

као да су највише места нашла у животу и мукама св. Петке. То се довољно илуструје у многобројним храмовима св. Петке. Ако не више а оно $^1/_{10}$ словенских храмова на балканском полуострву посвећени су њој. А веровање нашега народа у моћ св. Петке још је и данас најинтензивније. — Храмове њене највише походе; у њима је увек пуно побожнога света, који долази да тражи спаса од св. Петке, а и да не говоримо о веровању у св. Петку у нашега женскога света.

Као што се остаци старих тврђава, којих се порекло не зна, везују за Марка Краљевића, тако се исто цркве, којих се патрони не знају, највише везују за св. Петку.

Толико о другом делу. —

Трећи је део *„Живот св. Василија Новог. Апокрифна легенда о животу с оне стране гроба, по више српско-словенских рукописа.“*

Писац је у овоме делу, најпре у 120 глава, направио извод ове врло значајне легенде, коју је, на основу неколико рукописа ове садржине, овде изнео. Овде се износи живот св. Василија, који је још у IX в. написао *Григорије Мних.* — Писац житија износи, да се није знало откуда је родом св. Василије а да је живео негде у Азији, у времену цара Василија Македонца. Тамо се није казивао одакле је родом, те га за то ставе на велике муке. На послетку га *Самона* паракимеумен царев, родом Сарацен, баци везана у море. Св. Василије с божјом помоћу изиде из мора и настани се у кући некога Јована: ту се поче видати и друге исцељивати, те се разгласи на све стране. Међу тим наскоро умре Јован, те се св. Василије пресели у кућу свога кумчета, који му даде на послугу своју дадиљу, робињу Теодору. Теодора, осем многих, упозна са свецем и Григорија, Григорије је пазио св. Василија, а после смрти Теодорине, интересовао се о њену животу на оном свету. Прича се, даље, како је Григорије тражио Теодору, па је нашао у кући св. Василија. Пита је одмах о самртним мукама, и она му почиње причати о мукама, које је претрпела.

Интересна садржина приче не да ми да је овде испричам скраћену, за то упућујем читаоце на сам рад а споменућу редом, елементе, који се у причи износе, како би се могли привремено оријентовати. — У причи се описује *мрак* и *светлост*, два главна елемента у старим религијама: анђели и ђаволи: мерење и добрих и рђавих дела; борба између анђела и ђавола о душама: откупљивање благом (персонификација) грехова, учињених за: *клеветање, ругање, завист, лаж, јарост, охолост; за срамотне речи; за лигву и ласт; за неправду и таштеславље; за среброљубивост пијанство, злопамћење, бајање, тровање и вуковство; за угађање трбуху, за содомске грехе, за прељубу, за блуд, за разбојништво, за крађу и т. д*

Описују се, даље, врата небеска, престо Господњи, анђелски хорови, небески вртови. За тим се третирају чудеса св. Василија. Међу осталима

како је ослободио једну жену *коске у грлу*[1]: описује се како се који ред људи са земље прима на небесима пред престо Господњи; како је који народ, која вера примљена и т. д.; како су неки бачени у *огњено море*; описују се *трпезе* на небесима; описује се како су праведници и свеци тражили од Господа земаљске куће и вртове и т. д.

Другим одеском овога дела, писац је почео своју студију о овој легенди и држи, да се врло много споменика наших тиче разбирања о животу на ономе свету. — Том приликом набраја списе ове врсте, које је он стигао да изда, те се дотиче апокрифнога списа „*Откровења Варухова*“ (Starine XVIII), упоређујући га с *Енохом* (из Ст. Завета), на кога је налик „*Виђење*“ или „*Успођење Пророка Исаије*.“ Помиње даље, елементе сличне у овим апокрифима (седам небеса; пророк св. Илија, још као самртни човек уводи се да види тајне онога света) и истиче мишљење да су ови елементи *јаче заступљени у апокрифима Н. Завета*, као „*Хожденије Богородицы по мукамъ*.“ Овај је апокриф прешао из старе књижевности у наше умотворине, те створио велики број варијаната. Такве је од прилике садржине и апокриф „*Слово светаго Павла Апостола отъ исходѣ доушевнѣмъ*“ [(штампано у Зборнику за путнике 1520 (Божидара Вуковића)]. Тај исти текст је штампан и у: „*Примерима књижевности и језика старога и српско-словенскога*“. Београд 1877 стр. 437—440) Даље се писац дотиче апокрифа на ново-бугарском језику. — *Виђење* или *Слово Павлово*, који је писац штампао у Starinama VI, и његових варијаната у српском рукопису, (штампао га *Ђ. Поливка* у Starinama XXI)) и тако даље.

Писац се дотиче и ранијих радова ове врсте у наше браће *католика*. Тако спомиње причу о *Тондалу*, ирскому витезу XII в. Ову причу о Тондалу је XIII в. скратио Vicentius Belovacensis, и тако је и штампана. Хрватски превод ове приче штампао је *Ђ. Даничић* у Starinama.

Писац, даље прелази на са̂м спис „*Живот св. Василија Новог*“ од Григорија Миниха. По оном податку што се чита одмах у почетку легенде „*обаче ведомо* . . .“, писац изводи да је овај спис написао Григорије Мних, који је живео у II половини IX в. и да не може никако бити онај латински Gregorius Solitarius (в. Krumbacher K. Gesch. der byinantzischen Literatur, München 1891, стр. 178).

Писац није имао непосредних података, да оцени време постанка легенде на словенском језику. Он то чини посредним путем: упућује нас на околност — да се у Руса још у XIV в. ова легенда налазила на кожи писана; даље, да се у Русији знало за *митарства*, која се у легенди овој истичу још у XII в. (*Веселовскій Разысканія* V); упозорава нас, даље, на правило, по коме су старији рукописи преношени у Русију са југа словенскога. С овим се списом писац зауставља тек на XIV в. и ако не-

[1]) Ја са̂м слушао и забележио врло интересну причу ове садржине, на Овчем Пољу. У својим белешкама из оностраних наших крајева, приказаћу и ову причу.

тиче да се у том рукопису XIV в. опажају трагови бугарске редакције, те по томе, да је било и старијега од овога XIV в.: као и ако се потврђује, да су сви рукописи преписани *с једнога превода.*

Писац наводи још ближе доказе, да је ова легенда у Бугара шта више и популарна била. Том се приликом позива на Вуково казивање о бугар. књизи *о Митарствима* (штампаној 1874, у којој се третира један део живота св. Василија (од IX—XXXI гл.): о гресима за које се на небу одговара и тако даље, и тврди даље, да је црквена књижевност у Срба, Руса и Бугара била више једноврсна пре развитка народних књижевности у та три словенска народа, те према томе, да је ова легенда и у сва та три племена била позната.

Даље, писац износи ближе доказе, да је ова легенда била и Србима позната у средњем веку. Позива се за то на елементе, који владају у нашим народним умотворинама: *небо, небеса, седмера небеса, седам небеса,* за тим истиче наша народна веровања, на пр. веровање о Богојављењу, веровање о злом и добром духу и т. д.: третира остале елементе из нашега веровања у *онај* свет и т. д. За тим писац тврди: да су се апокрифи у нашега народа врло много ширили у средњем веку, да је једна легенда, још 1520 г. штампана и да се, поводом тога наглога ширења апокрифа појавила (у „*Чародѣйство*“ још 1788 песма од *Алексија Везилића*, у којој се војује противу апокрифа.

Писац спомиње даље, да су се ствари ове врсте развијале у средњем веку и на западу. Упућује нас за то на *Дантову Божанску Комедију*, коју паралелише са нашом легендом „*Виђење*“

После овог излагања писац прелази на опис рукописа, по којима је ову легенду Св. Василија и уредио. За основицу је узео рукопис наше београдске Библиотеке бр. 104. Писан је на кожи и хартији. Садржине је богате. Има 94 одељка. На корицама је онај већ познати запис, који је прво *Љ. Ковачевић* (Гласник Уч. Друшт. књ. 56.) саопштио а сада и Новаковић. Овај рукопис писац је употребио раније, у поређењу текстова *о делима апостола Томе и Матије; о мучењу св. Ђорђа* (Starine VIII) и при штампању живота човека божјег Алексија у: „Примери књижев. јез. старо-слов.“ и срп. слов. (стр. 396).

Други је рукопис наше београдске Библиотеке бр. 151 (Д) писац описао издајући још *апокриф о Еноху* (у Starinama XVI), У овом рукопису има, такође, неколико важних записа, те нам их писац исписује. Дели се на 25 одељака.

Трећи је рукопис *рукописни зборник* београдске Библиотеке бр. 408. Писан је у Св. Гори (1682), али је у библиотеку дошао из цркве копатичке. У овом издању означен је С. Што је ретко у млађих рукописа, овај је рукопис врло калиграфски написан и има на крају *оглавленије.* Садржине је врло богате и има 112 одељака, чије натписе овде, такођер, налазимо исписане. У овом је рукопису и једна глава (међу оних 112) „*Чюдо светаго Геωргїа како убї змїа и свободи дъштерь цареву ѿ съмрьти.*“

Летос сам нашао, претурајући остатке библиотеке поменутога Николе Ристића, песму, која је комбинована из већ познате народне песме и овога *чуда*, које се овде спомиње. И та је песма ушла у прилошке интересне за књижевност и науку, који ће угледати света у Годишњици. Писац описује, даље, још два рукописа београдске библиотеке, бр. 264 *Цароставник*, с коме је у Starinama XVI, у чланку: *„Цароставник Н. Библ. у Београду и Цамблаков живот Стефана Дечанскога“* већ писао. У овому се рукопису налази, од прилике ⅓ живота Св. Василија Новог, у којој је (⅓) главна садржина *Митарства*. За тим спомиње и описује још и рукопис о животу Св. Василија Новог на бугарском језику, који је *В. В. Макушев* (О некоторыхъ рукописяхъ Народной Библїотеки. . Варшава 1882) површно описао. И овај рукопис има важних записа и подељен је на главе.

Даље описује један препис ове апокрифне легенде, писане XV или XVI в. руско-словенском редакцијом: за тим збирку рукописа Српскога Ученога Друштва, бр. 26. И из овога је рукописа писац исписао важне записе, па се онда, редом, дотакао рукописа од XVII в.: у збирци *П. Ј. Шафарика* и у збирци рукописа *Оболенског* у садашњем главном московском Архиву Иностраних Дела. Ту помиње легенду о Василију из XIV и XV в.

Писац истиче, даље, да се у свима овим набројаним рукописима разликују само *два текста, или две рецензије*: даље, да се готово сви рукописи почињу истим речима (*непостижимаго Бога* и...). Има међу тим три рукописа, који се разликују од овнх горе. То је други текст, и он почиње речима: *„сеѡ богоноснаго ѡца нашего....* Наводи, за тим, још нека мала одступања од овога итд.

Грчки је оригинал овога житија познат у три рукописа. Први је *париски*, писан 1286. г., који је издао *Хеншен* у додатку III дела Зборника Acta Sanctorum (стр. 24—39). Латински је превод израдио и штампао у истому Зборнику *Комбефисије*. Одломак је тога текста навео *Миљ* у Зборнику Patrologia graeca, tomus CIX (Saecula IX-X Anni 813-948). Historiae byzantinae scriptores post Theophanem, Paris 1863.

У синодској су библиотеци нађена скоро два рукописа, бр. 249 и 250, али су оба различити и од *париског*а и *међу собом*. Први је описао А. Н. Веселовски у V, а други у VI тому „Разысканїя“.

Међу овима помињу се још два млађа грчка рукописа, један из XV и XVIII в, а други из године 1826. —

После овога пространога описа рукописа, писац се у IV чл., дотиче језика рукописа бр. 104. и вели да је по језику најзанимљивији, те га и с те стране описује.

„На Балканском Полуострву, пише Ст. Новаковић стр. 60., добро је познат у језику српски и бугарски тип, који се више простире на фонетику и на облике него ли на речник. Међу та два типа има и данас у животу доста крајева по средини полуострва, који немају један или други тип у одређености него представљају мешавину различитих размера. Нађено је и већ старих рукописа, у којима се види нешто

слично на ту мешавину. У ту врсту иде и поменути рукопис Н. Библ. бр. 104.“

У рукопису се опажа да се преписивач старао да избаци знакове буг. рецензије: онде овде су се отели преписивачу носни самогласници (ржцѣ м. роуцѣ; ржкоу м. рукоу; выж мож м. вїю мою....). Даље се јавља: место ъ—о (золь, токмо, сонми). Често је ь замењено са е (шедшимь, пришедь, темни, лесто, причеть дивень, огнень итд.

Тако се што опажа и у замени старословенских носних самогласника: тако се исто види и у презенсу и у аористу — свршиваање аориста на *хоу* м. на *ше*; показна се заменица показује у улози члана иза именице (грѣховны-о-ть, хльм-о-ть); примећује се, даље, разједначавање самогласника *ии* (иї) у *еи*; употреба слова ѣ и я: слаба осетљивост према јотовању (волоу и волю молень и молѥнь итд. итд.

Писац је, даље ближе одредио још два рукописа, онај који је за основицу употребио (бр. 104) и Добриловински (Д). бр. 151. У свима је рукописима нашао *текст један исти*; да је рукопис бр. 104. понајближи првашњему преводу и да је преписиван са бугарско-словенске редакције.

С оригиналом није упоређиван превод, јер, вели, није ни могуће

Толико о овом послу, који изложи г. Новаковић у III делу, а сада само неколико речи о значењу легенде св. Василија у нашега народа.

Средњи век је период, у коме су нај јаче почеле идеје из наше црквене литературе продирати у народ. И легенда Св. Василија припада том времену, те и није чудо што је добила највећи круг слушалаца, а по могућности и читалаца.

Мимо оне познате белешке у нашој науци, које се тичу легенде Св. Василије, споменућу овде још само оно што сам могао опазити у народу. Веровања нашега народа још нису сакупљена сва. Донета, да се оно, што се зна већ може генералисати на све наше крајеве, али ипак, има елемената из тога поља још не забележених, о којима наука мора увек рачуна водити.

Кад ову легенду читам, чини ми се као да слушам каквога старца или бабу, нарочито из краја нашега између Вардара и Струме, где ми прича о *смртним мукама*, о *оном свету, о рају и паклу* и тако даље, или као да слушам неку од оних жена, које су у животу, болујући, *„премирале“*[2]), а одмах се сећам, како сам још дететом слушао мога пок. стрица (*Стојанча Погачаревића*[5]) или пок. *Денка Крстића*, како из једне књиге

[1]) И данас ћете чути, нарочито у нашим крајевима под Турцима, како је нека жена *„премрела“* (обамрла) и како је том приликом видела и Господа и небеса и рај и пакао итд., па се у живот повратила. Причања ових жена су само прикупљена народна веровања, а протка на елементима, који се у легенди Св. Василија износе.

[2]) *Стојанче Погачаревић*, син *Хаџи-Михаила Погачаревића* бив. трг. из Врања важио је као најбистрији и коуначитанији Србин у Врању. Последњих година оболео је највише од народне борбе у том крају, и посветио се књизи. На другом ћемо се месту срести с његовим врло важним радом.

читају и нама и женама и одраслим људима тумаче *о смртним мукама, о животу иза гроба и о страшном суду*, и тако даље.

Толико о овом раду.

Беч 1895.

Јован Х. Васиљевић.

Sborník Čechů dolnorakouských. Редактор Др. J. Карасек. — На 8-ни, стр. 239. и 31 слика у тексту и 2 у прилогу. — У Бечу 1895.

Освануо је и последњи свечани дан затварања чешко-словенске народописне изложбе. Велико дело народно, чији је корен узалудно подривала завидљива пакост и злоба непријатеља, израсло је распупило се и донело и сјајне плодове. Затворена су врата оних велико лепних зграда, у које беше смештена историја о животу, развитку, прошлости и садашњости чешкога народа, о тихом и плодоносном његовом раду, његовој моћи, његовој политичкој и културној борби, о далеким крајевима, у којима чешки народ не заборавља своје старе домовине, и о новом развитку чешкога духа и силе на свима гранама живота. Њиме су Чеси посведочили пред светом, шта је био чешки народ, шта је сад и докле је дотерао. И целу ту слику свога живота и развитка од давних давнина па до данас створили су Чеси за врло кратко време својим трудом и новцем. Пре три године покренуо је ту духовиту замисао управник чешкога народног позоришта Ф. А. Шуберт, и ево ју је помоћу свога народа и иствário. Из свију кутића своје подјармљене домовине похитао је чешки народ, да да видљив доказ о својој снази и о своме животу. Нису заостали ни они, који живе одвојени од своје отаџбине, или иза њених граница или за далеким атлантијским океаном. Међу последњима ваља споменути Чехе из Доње Аустрије, који су поред изложених предмета издали и „Зборник“, чији смо натпис горе истакли, и о коме ћемо и овде неку проговорити. С приказом саме књиге бићемо кратки, али не с тога, што би у њој било мало материјала за приказивање. На против, кад бисмо могли потпуно одговорити својој дужности, кад би т ј. истакли све, што се доброга у књизи налази, онда бисмо тиме могли напунити бар половину ове свеске. Ми то из појмљивих разлога не можемо чинити, али бисмо желели, кад би наш слаби глас могао допрети до ушију целокупне наше омладине и осталих српских родољуба, да прочитају ову одличну књигу, е да би видели, како се тај напаћени јуначки народ чешки бори за свој опстанак и за корист своје отаџбине, немајући на кога да рачуна, до на себе самога, и како уз пркос свима сметњама постизава големе напретке, којима се и сами непријатељи диве.

Књига се у главном дели на два дела, чију смо садржину у кратко приказали у претходној свесци овога листа. После кратког увода уредникова износи се на првоме месту песма: „Opuštěná vlast“ (Остављена

грана од J. С. Махара. Дивна слика у песми, кроз коју веје елегијски тон растуженога срца, које не жали за собом и својом срећом. но тужи за судбином, која немо и без милости прелази преко јада и невоља напаћенога народа. Како је нежно изведена ова песма, колико је тихе чежње и резигноване сете и туге у њој излио песник, види се из њена садржаја: „Маћно дрво јабуково, однеговано на домаћем земљишту, истерало је младицу у суседном (туђем) врту. Младица је израсла без икакве неге вртарове у дивно дрво; једино старо стабло слало јој своје сокове, те је напојила и донела плодове: а ове је туђа рука брала у јесен. Ну свакога пролећа, кад младо дрво обасјају благодатни сунчеви зраци, па га пробуде к нову животу, кити се оно дивним црвено-белим (народне боје чешке) цветовима, те се тако јавља роду својему.“ Тако може жалити само истинити родољуб на судбину сужне браће, што су под туђином.

За овим долазе статистички подаци о бројности чешкога народа у Доњој Аустрији. И ако су ови подаци црпени из званичних, народу чешком непријатељских и с тога непоузданих извора, инак је и по њима број чешкога становништва у Доњој Аустрији толики, да би требало да влада по дужности својој обрати озбиљнију пажњу на његове праведне захтеве, барем што се школе и цркве тиче. Ову неопростиву неправду пребацује аустријској влади и црквеним властима у чланку „Z mého denníku“ (из мојега дневника) племенити чешки родољуб, гроф Јован Харах, једини чешки племић, који непоколебљиво стоји уз народ, бранећи његова историјска права. А ова лепа патриотска црта провлачи се кроз цео род Харахов од 13. столећа па до данас, што је лепо изложено у радњи: „Hlavní rysy dějin rodiny hrabat z Harrachu.“

Врло занимљив чланак „Zpěv slovanský a pěstování společenského života ve Vídni od r. 1841. až do r. 1862.“ попуњује се чланцима, што за њиме иду, у којима се износе разне успомене на поједине догађаје у друштвеном животу бечких Чеха, као: „Proní a poslední moje sejití se s hrabětem Lvem z Thunu a Hohenšteinu“, „Zpomínky notaře p. Tiettrunka“, „Z r. 1848.“ „1860“. „Upomínka na p. Petra Bílku“. „Upomínka na celodenní výcházku letní do Dornbachu, podniknutou vídenskými Čechy dne 9. června 1860.,“ „Začátek let šedesátých a p. Josef Hora.“ У свима овим чланцима износи се занимљива историја друштвенога живота бечких Чеха од 1841.—1860. год. Од незнатних пријатељских састанака за чашом пива развијао се мало по мало дух удруживања. Мучан то беше посао у оно доба, јер је тесногруди бирократизам зазирао и од најневинијих пријатељских скупова, сматрајући сваки за завереничкм, у коме се говорило или запевало на ма ком словенском језику. Потрзања у полицију, апшења била су онда на дневном реду. Да се савлада отпор а и само гоњење једне непријатељске владавине, за то је требало чудеса од воље и издржљивости, а бечки Чеси (понајвише научници, уметници и великошколци из Чешке и Мораве) су извршили та чуда. Образоваше се одбори од виђенијих лица, којима беше задатак, да својим утицајем по-

крену и пробуде успавани тада патриотизам чешки, да стану на пут оној нехатности, која је заборављала на рад у правцу народне мисли, и да живим заузимањем заинтересују не само чешки свет, него и осталу словенску браћу у Бечу за народну ствар. Успеси беху сјајни. Од 1844.—1848. год. приређено је јавних концерата, беседа и балова више од 12, које су походиле и знатне личности из других словенских народа, међу њима покојни кнез Милош и Михаило Обреновић, Вук Стефановић Караџић, па и сама мати цара Фердинанда. Вештином музике и умиљатим словенским песмама очарали су бечки свет, победили противнике и задобили поштовање словенскоме имену. Тако су ови скупови постали уточиште свега, што словенски мисли и осећа, уточиште у коме се родољуби, забринути политичким невољама, напајали надом и уверењем, да ће за Словенство настати бољи дани. Придобивши за се родољубе из свију сталежа одбор „staršich“ (старијих) старао се, да одржава међу члановима потребне везе, и да уз припомоћ образованијих обавештава чланове из нижих сталежа о националним, културним и политичким приликама у краљевини Чешкој. Основане су књижнице за народ, али према незнатним средствима, које су одбори имали на расположењу, нису се могли упуштати у патриотске послове замашније природе, нису могли радити систематски на извођењу утврђених планова у културном и просветном смислу. Покренуте су и новине „Vídenský Posel“ год. 1848., које су, тако рећи од алфе морале поучавати народ о стварима, које су данас потпуно познате нашој деци Растурене у народ, допринеле су, да се он боље упознао и заинтересовао не само с патриотским тежњама, већ да буде чување и неговање народних осећаја, имена, језика и обичаја јаче, да снажење патриотизма све више напредује, да народна мисао задобије све већи број побораника, који ће хтети за њу и жртве подносити. Избише догађаји од 1848. поврати се грозни апсолутизам, а верним Чесима платила је монархија оним, чему се увек од ње могу надати, црном незахвалношћу. Друштвеним животом као свуда тако и у Бечу обладало је мртвило. Тек 1859. год. почели су се појављивати нови знаци живота и у декембру 1860. год. приређена је опет словенска забава, коју је необичним сјајем наткрилио 10. феб. 1861. год. — Словенски бал. Овим забавама није била свраха, да се гости довољно наиграју, већ да се узајамно упознају, да поразговоре о потребама, које се тичу словенских народа, и да се најпосле осталоме свету покаже, да чешки и остале словенске народе не састављају само раденици и људи из нижих сталежа, већ да су и племство и научници и отмени свет чланови тих народа, за које не треба да се стиде — у кратко, да и они постану родољуби. Ове су забаве биле једино средство, да се тај циљ постигне јер у то доба нису била допуштена никаква удружења. Тек крајем 1861. год. основано је прво певачко друштво, коме је влада одобрила поднесене јој статуте Тиме се завршује први део ове књиге

У другоме се делу износи на првоме месту поменута већ историја породице Харахове. Иза ње долази кратка историја чешке школе

„Коменскога“ у Бечу. И ако влада на подизање ове школе није дала ни пребивене паре, ипак јој чини свемогуће сметње, да отежа њен напредак. Занимљива је и историја чешкога језика као обавезнога предмета на војној академији у Новом Месту (Wiener Neustadt). Влада увиђајући, да официри без знања тог језика не могу успешно спремити чешкога војника за „канонен футр“ аустријских завојевачких идеја, увела је чешки језик као обавезан предмет у војну академију, али се он, што се броја недељних часова тиче, час грчио час растезао према укусу управника поменуте академије. Ну поред свега владина нерасположења према томе предмету, били су наставници понајвише свесни Чеси. Међу њима заузима прво место чешки родољуб и уједно први организатор поменуте војне академије гроф Фрања Кински, човек универсална образовања и плодан писац стратегијских, педагошких и природњачких дела. Свуда и свагда радио је на том, да задобије чешкоме језику оно право, које му припада. Од осталих наставника истичу се особито Тома Буријан и Фердинанд Чепски, који су ону љубав, што су гајили према отаџбини и своме народу, усадили и у срца својих ученика За овим долазе успомене на рано преминуле чешке списатеље Јозефа Брауна и Викентија Фурха. Њихови ће радови без сумње свакоме, ко их ушчита, јасно показати, шта је чешки народ могао све од покојника̂ очекивати, и шта је у њима изгубио.

Ма колико се усиљавала развратна чивутска штампа да окаља и поништи име чешко, Беч мора признати, да су му славу подизали и подижу научници и уметници чешки. Прочитајмо само чланак: „Vynikající lékaři vídenští. Čechové rodem“. Ту се истиче ветеран Ђорђе Прохаска, професор анатомије и офталмологије на бечком университету (1791.) За њиме ниже се дуги ред других знаменитих чешких лекара, али су претходнике своје надмашили сјајем својим две звезде — диоскури: Рокитански и Шкода. За њима долазе: Курак, Длоухи, Питха. Беднар, Хвостка, Хофман. Алберт, Мрачек, Шидло, Дрозд и др. Сви су се прославили својим радовима на медицинском пољу, а међу њима Алберт и као чешки списатељ и одлични родољуб, који све своје имање улаже у подизање славе чешкога имена. То је меценат научне и белетристичке књижевности и уметности чешке. Да упозна страни свет с дивним умотворевинама чешке књижевности, латио се тешкога посла те преводи најодличније песнике чешке на језик немачки или сам или прима у антологију, коју о свом трошку издаје, преводе других Чеси смо, с поносом су признавали, славни кипар Антоније Вагнер, неисцрпни композиста Арношт Товачевски, духовити сликар Ј. Фирих и архитект светскога гласа Фрања Шморанц. А њима није исцрпен број знатних чешких родољуба, којима се поноси Беч, ту има још и других лица, која су у свако доба готова, да принесу сваку жртву за славу имена свога народа, о чем сведоче њихови животописи, што их Зборник доноси. И ова црта пожртвовања провлачи се као златан конац и кроз раденички сталеж, што лепо илуструје Зборник дивном приповетком: „Cyril Dubický.“

Мучно зарађено парче хлеба дели један радник са сиромашним великошколцем, е да би се овај у туђем свету могао одати без бриге о свакидашњем хлебу наукама. Где је овакав дух завладао, није чудо, да и удружења напредују. Отуда она многобројна друштва, која су основана од Чеха у Доњој Аустрији, као: певачко словенско друштво, певачка друштва „Лумир, Славој и Товачевски“, академско друштво, друштво „Коменски“, позоришна и забавна друштва „Покрок, Колар, Бланик, чешка беседа, „Забој, Властил“, бечка дружина св. „Методија“, добротворно друштво „Људмила“, гимнастичка друштва „Соко“ и многа друга, чији се рад опширно описује у Зборнику. При завршетку износи уредник Зборников у народописном одељку историју села Поштороње, Новога Села и Хлоховца, занимљиву не само због етнографије него и због дијалектологије. Становници ових села пореклом су Хрвати, али су се претопили посредништвом Словака у Чехе. Студија о прелазу једнога језика у други права је наслада не само за филолога него и за лајика, јер се писац свуда придржава популарнога слога. Озбиљним проучавањем живота тих сељана, сачувао је писац потомству драгоцено благо о њиховој ношњи и обичајима. Прикупивши у лепом додатку и песме, које се код њих певају, пружио је филологу леп материјал за изучавање језика.

Завршујући овај приказ, не можемо, а да не захвалимо г. уреднику на том красном дару, што нам га даде нарочито у овом лепом народописном одељку, желећи му свесрдно, да буде овај рад претходник других дела, која ће му узвисити спомен у словенском народу, јер му је овим радом својим тврд основ положио.

Вл. Мал.

Доктор Гашић **Венеричне болести њихова природа, знаци, посљедице и лечење.** Београд 1895 стр 106. Цена 1·50 дин.

После стручних критика, које изађоше у „Српском Архиву“ (в. св. 13. 14) и „Делу“ (в. св за јули) на прву књигу Др. Гашића „инфекционе и заразне болке“, ми смо држали да се Др. Гашић неће журити са издавањем својих „дела“, већ да ће примити к срцу примедбе и упутства својих критичара, лећи на посао и потрудити се да попуни ону поприличну празнину у свом знању, која му је остала још од времена „његовог спремања за практичног лекара“, а коју ни његова „обилата варошка пракса“ као што се види, није могла да попуни како ваља. Али смо се преварили. Др. Гашић „охрабрен потпуним успехом“ (каквим? сигурно не оним стручним (?) рефератима у „Малим Новинама“ и „Учитељу“?) ево се јавља већ са другим такође популарно написаним (сада већ не научно популарним) делом, које ће од велике користи нарочито за млађи свет (?) бити“, како он вели.

Позвати од уредништва „Дела“, да реферишемо о овом најновијем делу др. Гашића, ми се, право да кажемо, нисмо радо одазвали овом часном позиву са више разлога. Пре свега врло је неблагодаран посао за нас лекаре, критиковати рад свога колеге, нарочито једног практичног лекара. Ако га похвалите, замериће вам се да му правите рекламу, противу које се ви, као и ваш колега, наравно борите, а ако му махнинете рад казаће вам се, да то чините из пакости, зависти — Brodneid-a. Особито је незгодно критиковати овакав рад, (као што су „дела“ д-ра Гашића), који је и сувише везан за личност пишчеву. Ту морате и противу своје воље, да се кадшто дотакнете и личности пишчеве.

А сад, да пређемо на најновије „дело“ д-ра Гашића, о „венеричним болестима.“ Далеко би нас одвело, кад би се упуштали у оцењивање целог „дела.“ Ми ћемо се с тога задржати само на једној најобичнијој и најчешћој болести — триперу или Gonorohoё-ји и на њој показати, са колико је спреме д-р Гашић пошао на посао и да ли је понудио публици књигу, какова се с правом могла очекивати од једног лекара.

Д-р Гашић назива своју књигу „делом.“ Мени се чини, да је ово погрешно. Ми смо имали стрпљења да прочитамо „дело“ д-ра Гашића и нисмо нашли ничега, што би му дало права да своју књигу назове „делом.“ У њој нема никаквих научних добитака, нити каквих нових метода испитивања, већ је једна мизерна компилација пуна елементарних грешака, које се не смеју допустити ни једном буквару у медицини, а камо ли лекару.

Ну, ми и не тражимо од д-ра Гашића да пише „дела.“ Ми би били задовољни, да је написао добру популарну књигу о венеричним болестима. Али и овај посао није тако лак: и зато се тражи темељно знање предмета о коме се пише, добро познавање матерњег језика, лак и поучан стил. Како се мени чини, д-р Гашић је погрешно схватио популарисање науке и у овом „делу“, као и у првом „о инфекциозним и заразним бољкама.“ Он није одбирао оно, што је за ширу публику, већ третира венеричне болести, као у каквом репетиторијуму, заборављајући, да пред собом нема медицинаре, већ ширу читалачку публику, која га и поред свег образовања неће моћи разумети, јер нема претходног медицинског знања. Ми у залуд тражимо, шта је популарно у његовој књизи, сем ако писац не мисли на оне отрцане, тривијалне и пикантне примере, који сигурно нису узети са болесничке постеље: или д-р Гашић мисли, да венеричне болести већ самим тим, што су јако распрострте и популарне су.

Али да пређемо на најновије „дело“ д-ра Гашића. Прво што нам пада у очи, кад га отворимо то је, што нигде не налазимо изворе (*литературу*) по којима је радио своје „дело.“ До душе у предговору свога првог „дела“ писац вели: „материјал за овај рад узет је само са болесничке постеље и то мањи део још за време мога спремања за практичног лекара, а већи део из моје обилате варошке праксе.“ Из овога изгледа на први мах, да је д-р Гашић писао своја „дела“ једино на основу

свога искуства. Али кад мало боље разгледамо његово најновије „дело“, уверићемо се и по распореду материјала и по стилу, језику и он м многим цитатима из туђих дела, *да материјал није узет само са болесничке постеље*, већ да је он своју књигу радио по другим писцима. Шта је хтео д-р Гашић постићи са својим предговором и сувише је провидно, и ми остављамо читаоцима „Дела“, да га обележе правим именом, а ми овако ружан појав морамо да осудимо као рад недостојан једног лекара.

Ну, сад да пређемо на наш ужи задатак. *Историја* једне научне дисциплине од велике је важности за изучавање исте. Она нам показује, кроз какове је фазе пролазило знање људско, док се није дошло до стања, у коме се сада налази. Историја је нарочито потребна онима, који се осећају позвани, да упознају свет „са назорима нове и научне медицине.“ Да је д-р Гашић прочитао историју венеричних болести, поучио би се многоме чему и не би могао изрећи оваково глупост, т. ј. пардон, не би могао пронаћи „продукт нове науке.“ Пустимо писца. На стр. 31. свога најновијега „дела“, вели д-р Гашић: „Једну новину, коју је нова наука изумела, одмах ћу поменути.“ Читаоци се већ спремају да честитају д-ру Гашићу на његовом будном праћењу науке и с нестрпљењем чекају, да чују какав је то „продукт нове науке“, који је д-р Гашић на „великим клиникама видео.“ Да не би даље мучили читаоце, ми ћемо им рећи, да је тај „продукт нове науке“ по д-ру Гашићу „кондом, т. ј. навлака...“ Смејте се читаоци. Та за бога, то су и ваши стари знали и зато се није морала учити медицина, нити је требало обићи многе клинике на континенту и ван њега, па да се дозна, да кондом, није никакав „продукт нове науке.“ Њега је пронашао још за време Карла II. у Енглеској, око половине прошлог столећа, неки практични Енглез, лекар, Condom. Сиромах Кондом! Он није набрао ловорике за свој проналазак. Њега су његови савременици толико исмевали, да је морао и име променути, али благодарно потомство сачувало га је у успомени, давши његовом проналаску име његово — Кондом. А великоучени д-р Гашић учинио му је највећу сатисфакцију: јер је његов изуметак унео у ред најновијих „продуката нове науке.“ Па нека нам ко сад не каже, да Србин не може бити учтивији од сваког џентлмена.

Ко хоће да се бави изучавањем кужних болести, мора пре свега добро знати њихов узрок (Aetiologia), живот оних малених организама, (бактерија), које изазивају кужне болести: јер само на тај начин бићемо у стању да се и с успехом б римо противу кужних болести. Разуме се само по себи, да *бактериологију* треба темељно да знају они који хоће да пишу „дела“ о кужним болестима и да поучавају друге.

Колико д-р Гашић зна бактериологије, уверићемо се из овога. На првој страни свога најновијег „дела“ д-р Гашић вели: „А. Трипер код човека. Бољка се састоји у акутном (зар увек у акутном?) запаљењу (зар увек запаљењу?) мокраћне цеви, а производе је *нарочите бациле* (?) које се код болесне жене (зар увек на жени?) на њеним полним органима налазе.“ А мало ниже: „У гноју триперовом и код човека и код жене.

налазе се *бацили трипера*, који се могу врло лако (?) под микроскопом видети." Стара је ствар за нас лекаре, а и многи је лајици већ знају, да трипер не производе бациле већ нарочити Diplococcus, тако звани Gonococcus који је Neisser још 1879. год. описао. Радовима Neisser-овим, Bockhart-овим, Zweifel-овим, Bumm-овим, Wertheim-овим и другим утврђено је :*)

1) При сваком гнојењу слузокоже, нарочито на полним органима и везници, (Conjuctiva) које је клинички као трипер — Gonorrhoë — обележено, налази се без изузетка Gonococcus.

2) Гонококуса нема у другим процесима.

3) Гној у коме нема гонокока, не може ни да произведе гонореју.

4) Гној у коме има гонокока, производи гонореју.

5) Микроорганизми, које смо из гонорончног гноја однеговали, ако нису идентични са гонококама, не могу гонореју ни произвести.

6) Гонококе, које смо однеговали из гоноропчног гноја, изазивају опет гонореју.

Из овога ће се читаоци уверити, да д-р Гашић није баш тако јак у бактериологији, кад вели: „да трипер производе нарочите бациле." Сем ако он није сам пронашао какав бацилус (Bacillus gonnrorhöe Gašići), а врло је лако могуће: јер писац сам каже: „да се врло лако могу под микроскопом видети." Само би га тада замолили да нам каже, какове су његове особине, а нарочито како се гаји и да ли је градио културе и њима производио трипер: јер после радова горњих научара, ми, његове колеге, имали би права да посумњамо и у овај најновији „продукт нове науке."

„Трипер је дакле бациларно запалење мокраћне цеви, вели д-р Гашић, али ми ваља одмах напоменути, да постоји и просто запалење мокраћне цеви, које са трипером никакве везе нема." За доказ овога цитира три случаја, од којих први изгледа као да је из докторове праксе: јер се нигде не спомиње извор, (одакле га је узео), међутим то је случај, што га Amédée Latour у Ricard-овим писмима помиње и то у другој цељи. Други је случај од Тарновског, но ми се на њему не ћемо задржати, већ ћемо прећи на трећи случај, који лепо показује, како д-р Гашић мало води рачуна о ономе што цитира. То је такође већ давно познати и много цитирани пример Ricard-ов, познат под именом „recette pour attraper la chaude — pisse"; али њему нема места овде. Д-р Гашић хоће њиме да докаже, како „разне околности могу просто запалење мокраћне цеви произвести", а Ricard је својим примером хтео опет доказати, да трипер није никакова вирулентна болест и да се може и без заразе добити од најневиније девојке и најчеститије жене, услед полног ексцеса, протрахираног надражаја и т. д. и за доказ тога износи поменути рецепт. Ово су мени се чини, две разне ствари, које не треба бркати. Истина даљим научним испитивањем показало се, да Ricard нема право и да је

*) Ib: Finger. Die Blennorrhoë des Sexualorgane. Wien 1893, стр. 22.

трипер кужна болест, коју изазивају нарочите бактерије, као што смо мало час изнели; те према томе и његов духовити и шаљиви рецепт за добијање трипера нема данас више друге вредности до историјске. Али што се Ricard-у може допустити, то се д-ру Гашићу, држим, не може: јер Ricard-ови су радови поглавито у четрдесетим годинама (од 1831 до 1837), када методи испитивања кужних болести бејаху на врло ниском ступњу и још се водила борба око тога, да ли је трипер идентичан са сифилисом или не. Ricard-у имамо на послетку да благодаримо, што је сифилис одвојен од трипера, и наука о идентитету сифилиса и трипера оборена.

Колико је д-р Гашић заостао у „научној медицини" и још се налази под Ricard-овим утицајем, види се лепо из тога, што говорећи о моментима, који потпомажу добијање трипера, поред осталог спомиње и ово: на стр. 5. „Прекид сношаја пре свога природног свршетка потпомаже развиће трипера с тога, што *изостаје струја материје; на овај начин објашњава се лако добијање трипера при каквом изненађењу*

Добро би учинили читаоци да се причувају, да им се при читању књиге д-ра Гашића не деси какво „изненађење." Пре свега у науци није познато, да се услед „изненађења" може добити трипер. Ми смо раније већ показали шта изазива гонореју. Старији су писци до душе мишљења [1]), да када се Coitus не сврши како ваља, имаде више шанса за добијање трипера: јер мисле, да када изостане просипање семена (или како каже д-р Гашић популарно „струја материје"), неће се моћи ни мокраћна цев механички очистити од заразних клица, које су можда унев donеле. Али, зар зараза не може доћи после ејакулације семена као и пре ње? Има нешто друго што олакшава добијање трипера, а то је згодно земљиште за развијање гонокока. Као што је познато, гонококе, као и други патогени микроорганизми развијају се на земљишту, које има алкалну реакцију. О овоме д-р Гашић не помиње на овом месту где је пригода за то, већ на стр. 30. говорећи о профилакси трипера. Али и опет, по своме обичају, не тачно и не потпуно. „При већем надражењу пре сношаја *цури* из мокраћне цеви једна бистра лепљива течност . . . . . . Ова течност врло је удесна за развиће бацила." Пре свега, требао нам је д-р Гашић казати, откуда ова течност, да не би читаоци помислили да се и она не развија при каквом „изненађењу." А за тим имали би да приметимо, да та бистра, лепљива, алкална течност, (коју луче гроздасте жлезде, што се налазе у Corpus' cavernosum услед надражења при ерекцији уда и при највећем надражају (Urorhoea ex libidine) *не цури* већ каплье и да *она није врло удесна* за развића триперових бацила, већ гонокока[2]), као што смо раније показали. Њен је задатак да неутралише трагове мокраћне киселине, која је штетна за сперму. Сви моменти, који изазивају јаче лучење ове алкалне слузи, као протрахирани и по-

[1]) b. Neumann, стр. 25.
[2]) b. Finger, стр. 43.

навлани Coitus, пијанство и др. олакшавају и добијање трипера: те с тога и „изненађење“ д-ра Гашића спада само у причу.

Про него што пођемо даље, да разгледамо остале партије у делу д-ра Гашића о триперу, да видимо како је анатомско-патолошки део израђен: јер ово је од велике важности за саму дијагностику и терапију трипера. Пређимо преко ситнијих грешака, те да се зауставимо на једној крупнијој. На стр. 16. писац вели: „7. *Стриктура.* То је *врло* честа и опасна посљедица хроничног трипера“ .... Наравно, да писац најпре говори о стриктури, као последици, па онда прелази на узрок — хроничан трипер: сигурно с тога, да би читаоци ствар боље разумели. Но, хајдмо даље. „*Стриктура се јавља* после дужег или краћег времена и то већином у току хроничног трипера у *задњем делу* мокраћне цеви: њено је место дакле обично у корену уда, ретко кад у предњем делу, у самом уду. Из овога се види, да нарочито они могу стриктуру добити, који су патили од запалења мошница бешике, *жлезде мокраћне* (шта ли му је сад ово?) и т. д.“ А на стр. 20. д-р Гашић говорећи о хроничном триперу, вели за стриктуру ово: „Пошто је стриктура посљедица хроничног трипера, то се и знаци ове код болесника *у исто време* јављају, управо рећи, знаци су им често заједнички и једнаки.“

Пре свега погрешно је, да је „*стриктура врло честа посљедица хроничног трипера*.“ По испитивању Gyon-a [1], налазимо код болесника са Gonorrhoëa secundaria од прилике само 10% сужене мокраћне цеви: Још је мањи проценат стриктуре, код које постоји још трипер са цурењем из цеви. Стриктура као посљедица трипера развија се постепено, лагано и треба јој више година — најмање 3—4, па да се може да одреди. Исто је тако погрешно, да се „стриктура јавља у задњем делу мокраћне цеви .... дакле у корену уда, ретко кад у предњем делу, у самом уду.“ На против, Thompson је прегледао 320 стриктура после смрти, и највише је нашао стриктура у Bulbus-у и почетку Pars membranacea 215 или 67%, за тим у Orificium urethrae 54 или 17%, а најмање у средини pars spongiosa 51 или 16%. У pars prostatica стриктуре су тако ретке, да многи научари држе да их никако и нема [2]. Испитивања, која су на живима радили Dittel, Brinton и други слажу се са овом статистиком Thomson-овом.

Ну није д-р Гашић први, који је могао пасти у погрешку, да верује, да се „стриктура јавља у задњем делу мокраћне цеви.“ То је се могло и много искуснијем лекару десити. Код нервозних лица, а нарочито код оних која пате од трипера, често се дешава [3], да, када их бужирамо или сондирамо, да сонда или бужија допре без икакове сметње до Bulbus-a и даље не може. То долази услед тога што се услед надражаја compressor partis membranaceae рефлекторно згрчи и не пушта инструмент даље. Ово импонује лекару тада врло лако као стриктура. Али

[1] b. Dr. Guterbock. Die Krankheiten der Harnröhre und der Prostata. Leipzig 1890.
[2] Neumann, Lehrbuch der venerischen Krankheiten I Theil, стр. 360.
[3] Finger, стр. 36.

ако буде имао стрпљења да причека да грч прође, или ако буде знао, анатомију мокраћне цеви и патолошку анатомију стриктуре, то ће га спасти да не падне у погрешку, у коју је пао д-р Гашић.

Да је д-р Гашић водио рачуна и о ономе, што други људи пишу и није узимао „материјал за свој рад само са болесничке постеље“, не би могао овако што рећи: „код хроничног трипера *у задњем делу* мокраћне цеви налазе се *мале ранице* (?), које час зарасту (побољшање хроничног трипера), а час се отворе (погоршање хроничног трипера): кад такве ранице зарасту, остају на њиховом месту ожиљци, као и код сваке друге ране: овакви ожиљци скупљају се доцније и мокраћну цев тиме сужавају“ ... И доктор Гашић мисли, да је тиме објаснио постанак стриктуре. Он се вара. Пре свега имамо да констатујемо овај факт, који је научним испитивањем утврђен: У задњем делу цеви мокраћне (pars posterior), предња партија, што се зове pars membranacea, готово је имуна против хроничног трипера. Од 32 случаја хроничног трипера у задњем делу цеви, Finger[1] је имао само у два случаја незнатно промене у pars membranacea и то на површини. Ово је лако разумети, када се зна да у овој партији нема погодног земљишта за развијање хроничног трипера на и стриктуре. Остаје још задња партија у pars posterior, а то је pars prostatica. У овој партији развија се хроничан трипер и то или више на површини у епителу или у субепителијалном ткиву, дакле у мукози: или прелази мукозу и иде дубље у субмукозу и жлезду prostat-у и овде изазива важне промене, које се састоје у овоме: субмукозно везивно ткиво инфилтрује се и у њему се гради ново везивно ткиво. Услед овога caput gallinaginus постаје већи, а ductus ejaculatorius бива компримован и често облитерира (*болови* при ејакулацији). Или болест прелази на сам дуктус ејакулаторијус, његови се зидови инфилтрују, у њима се гради везивно ткиво, лумен постане ужи а зидови ригидни, те дуктус ејакулаторијус не затвара добро семену бешичицу и услед тога spermatorrhoea. Или напослетку, процес прелази на саму жлезду простату и то или у облику периландулерне инфилтрације или на сам ендотел жлезде услед чега постаје или чист десквамативан или десквамативно-гнојан катар — Prostatorrhoea.

Из овога, што до сад изнесосмо, увериће се д-р Гашић, да је погрешно његово мишљење да стриктура постаје у задњем делу мокраћне цеви: она постаје (дакле у предњем делу) и то највише у и око булбуса, као што смо раније изнели. Па и овде не постаје стриктура из *раница*, као што мисли д-р Гашић и многи други лекари старије школе, већ на други начин. Да хроничан трипер пређе у стриктуру[2] није довољно да процес остане на површини мокраћне цеви у мукози, већ ваља да пређе дубље у субмукозу — у периуретрално ткиво и у corpus cavernosum. Овде се развија перигландуларни инфлатрат дуж Littré — ових жлезда.

---

[1]) b. Finger, стр. 189.

[2]) Finger, стр. 182.

који се постепено са субепителијалним и периуретралним инфлитратом претвара у чврсту чворугасту масу, која преставља структуру. Структура дакле није ништа друго до ресултат хроничног периуретритиса и кавернитиса, који долази као компликација хроничног трипера предњег дела цеви.

Ово је врло важно да се зна за лечење самог трипера.

(Свршиће се).

Д-р Вој. Ж. Ђорђевић.

Јутарња румен, скице од Живојина Д. Павловића. Београд. Штампарија Петра К. Танасковића. 1895. На 16° стр. 71. Цена 0·60 динара.

Писац ових скица у „Поговору“ вели, да су ово његови *први* потези пера. Ако су заиста *први* потези, а може се у то веровати, дакле *почетак* књижевна рада пишчева, онда радо мењамо израз (из пишчева „Поговора“) „сваки је почетак тежак, и више лош но добар“ у израз „почетак писца „Јутарње румени“ је тежак, али више *добар* но лош.“ Писац је у овим скицама лепо и врло складно оцртавао разноврсна осећања у човекову животу: и весеље и тугу, и радост и жалост, и љубав и презирање. Ево свих 7 скица: „Из успомена“, „Ах, она још пати....“, „У новом стану“, „Песник“, „Он га је познао“, „Живот“ и „На гробу“. Прва и последња чине нам се непотпуне и слабије, за то ћемо проговорити коју о осталима. Тако о оној, која носи незгодан натпис „*Ах, она још пати....*“ (писац је и сам ваљда увидео, да јој је натпис незгодан): Ђорђе се оженио Милом, коју искрено љуби и с којом радосно проводи живот: он добива премештај за неку варош, у којој живи Зорка, удата за господина М. Ви већ видите, да ће Зорка бити предмет скице. Мила се брзо опријатељи са Зорком, и дознаје од неке своје пријатељице, да је Зорка несрећна. Од првога састанка Мила и сама то на њој примећује, а и на свом драгом Ђорђу, који је до то доба био само радостан и весео опажа, да је врло жалостан и тронут. Зорка је девојком љубила Ђорђа, али, не знамо извесно из каквих узрока, она не пође за Ђорђа већ за г. М. кога не љубљаше, и који беше већ „човек у годинама“. Колико Зорка доиста мора да пати, видећи Ђорђа ожењена Милом, а сама га толико, толико љуби! Наивност и искрено веровање лепе Миле: Ђорђево сећање на прошлост и зебња од садашњости: непрекидна и непролазна љубав и пожртвовање несрећне Зорке, која... „још пати“, па ипак вели Мили за Ђорђа: „Ох.... (љуби га, љуби... ја знам да те он искрено љуби....“ писац је успео лепо, а у онако кратком обиму, преставити. — „У *новом стану*“ Ђак се раздрагао нашавши слику неке девојке, која је пре њега у истој соби становала, загрејан и одушевљен њеном лепотом он (као у неком заносу поче да ствара разне слике из њенога становања: — Овде *се је* (?! њен мелодичан глас раз-

легао... А на овом јастуку, немарно је падала њена свилена мека коса.“ Случајно нађе на писмо своје газдарице, које је она изгубила, а којим јављаше својој сестри: да је код ње била на стану нека болесна девојка, која је пре неки дан, жалосница, и умрла, од сухе болести, мучећи се у највећој беди до последњега часа. Ово беше збиља неочекивани удар за заљубљена Ђака, и он „тешко зајеца у ноћној тишини...“ Нама се чини ова скица мало неприродна: заљубити се у слику, коју први пут видимо, толико силно, што се види из онога жарког описивања девојчине лепоте и осећања тешкога бола по дознању о њеној смрти, мало је.. претерано, да не кажемо и сувише реално. Зар не би природније и оправданије било: да је његову усељавању у стан, где је и та девојка становала, претходио какав састанак с њом, макар састанак из далека, без речи, без представљања, али би ту бар био почетак онога силног осећања, које би се још више развило у онолику радост при посматрању слике, и у онолику жалост за изгубљеном, умрлом јадницом. — *„Песник“* (Мирослав) начитан, образован и са „вечитим жељама за нечим вишим, нечим идеалнијим“, чији „живот беше буран, немиран, испреплетен по неким зрачним сунчаним данима и много суморним, данима јесењим“, љуби искрено, безгранично, песнички. Он живи али је незадовољан животом, њему је тешко око срца, он хоће нешто више: ни најближа му околина, његова жена, не разуме га и живи онако, како и он живи: радосна је кад се он смеје, тешко јој је, кад њега што тишти. Он долази до уверења, да је унесрећио ово младо и лепо створење, које толико љуби, и то га још више боли, још више раздире. Свет почиње да говори за њим да је полудео: и њега најзад сатиру речи његове жене, која га се већ боји, јер у своме неразумевању ћа и она мисли онако, као и остали свет, да је луд... он се убија. — Слици „Песника“ врло је слична слика уметника из *„Живота“*. И преко реда да кажемо коју о овој скици. Светлана је лепа, божански (писац врло често употребљава овај израз) лепа. Он је био вајар, и више ружан но леп, „и заљуби се смртно, очајно у њу.“ Он јој се не може толико приближити, да јој искаже своју силну љубав, зато, посматрајући је из далека, изради њену статуу. Свет се његову раду диви и велича га, али он непрестано мисли на њу, чека је и нада се. Она га исмева, демонски исмева... он пада под теретом презрене љубави, и „са његових усница падаху тихо болне речи: „Живот је само јад и чемер!““ Мислим да ће свак увидети, да су Мирослав („Песник“) и вајар два слична типа, наравно сваки у свом положају. Ми волимо и Мирослава и вајара, и искрено их жалимо у њиховој беди и несрећи. Само је песник са песничким осећајима могао онако лепим, одабраним и снажним речима оцртати љубав, наду, дубоке болове и крајње презирање живота. — *„Он га је познао.“* Петар Марић, који је као свршени великошколац добио за среског писара, упознао се са синовицом своје праље, Јелом, и с њом „пао у грех, ако се у опште, такав случај у ово модерно доба, кад се проповеда потпуна еманципација лепога пола, може

назвати грехом“(!!) (стр. 44—45). Марић је мало по мало прелазио степене чиновничке хијерархије, и најзад га сретамо као начелника министарства просвете. Њему долази с молбом Милорад Марић, који тражи ма где за учитеља. Петар Марић је сав узбуђен, ондрхти, сећа се прошлости, и у Милораду — познаје свога и Јелина сина, сина свога греха. Јела је пре краткога времена умрла, како Милорад прича, и то Петра још више дира. Он Милораду даје службу, у једној окружној вароши, даје му новаца, савета, и моли га, да му се увек обрати, кад је у невољи. Петар се дакле труди на сваки начин, да свој грех колико толико заглади, и да своју савест умири. Ми њему не замерамо, што тако ради *са својим сином*, ма колико га нападале опозиционе новине. Али никако не можемо веровати, да би човек млад, образован, онако песничка духа, као што је писац „Јутарње румени“, могао при хладну размишљању написати 2 последња реда на стр. 44. и прва три на стр. 45. Писац је у том доста погрешио, и то баш о „еманципацију лепога пола“, а још више, што он држи, да се „такав грех у пола прашта“! (стр. 45.). —

Звучан и складан стил одликује ове лепе скице, и писцу њихову препоручили бисмо, да у овом послу пође напред, те се можемо надати и много бољем раду од овога. Било би добро, да једну од оваких тема, какве су му у овим скицама, разради опширније, а ми му желимо, да и на њему постигне успеха. Нека нам је допуштено, да поменемо и неке погрешке у језику: оде кући *са* тужном душом (стр. 17.), стакло пуно *с* водом (стр. 20.), ладно (стр. 8 и 30.), полу-гласом. полу-светлост, (на што цртица?), потекну (стр. 34.), утешавајућим (стр. 46.), честа употреба *се је;* има доста и штампарских погрешака које не помињемо. Завршујемо напоменом, да су неке од скица штампане у једном београдском листу, а то је требало да писац помене.

Стева П. П.

Издала задужбина И. М. Коларца. Мигела Сервантеса Саведре велеумни племић **Дон Кихоте од Манче**. Са шпањолског превео Ђорђе Поповић. *Прва свеска* са 20 илустрација. Београд. — Печатња Петра Ћурчића, Обилићев Венац бр. 14. 1895. На 8-ни, стр. XXIX и 329, и 2 л.

— *Друга свеска* са 20 илустрација. — На 8-ни, стр. 274 и 1 л. Свакој свесци цена два динара.

О Сервантесу као и о његову роману над романима „Дон Кихота“, како га имају обичај звати они који о њему пишу, могло би се доста писати. Ми то нећемо чинити, остављамо позванијима да они реку коју више, те да упознају мало јаче наш свет и с временом оним, у ком се појавио „Дон Кихоте“, и с приликама, које су изазвале да угледа света овај роман, који је већ ушао и у пословицу. Ми хоћемо овде да при-

кажемо или још јасније рећи да јавимо читаоцима, да једва и српска књижевност добива у преводу „Дон Кихота“. Једва рекосмо, јер је досада скоро на свима језицима штампан: а на српском је чекао све досада правога преводиоца. Онај покушај учињен 1862. године остао је само покушајем, јер није имао ни литерарне вредности. Кака разлика! Док на шпањолском овај роман доживљује преко пет стотина издања, а на енглеском преко три стотине, француском 180, талијанском сто итд. на нашем тек излази прво издање. С тога је овај превод прави добитак за нашу сиромашну литературу у добрим преводима, јер се надамо, да је и добро преведен. Истина не можемо контролисати са незнања језика, с кога је превођено, али нам је добар јемац референат, који је препоручио одбору Коларчеве Задужбине да га може о трошку њену издати, а он важи као добар зналац шпањолскога језика.

Једно нас не задовољава. Српски језик у преводу није какав би требало да је. Туђинскога има доста, а и погрешности у језику. Ево само с неколико страна: жубор *од* извора, са пером за *увстом*, наблудују, како је *можно*, *далеко* веће, да издаш приповест *од* твога славнога Дон Кихота, ево злато, ево тело, колебе, удуб*иште* се, да*ва*јући ти да познаш, *једну* синовицу, *једно* слушче, према *веродостојном* памћењу, *збитије*, са пароком, а ако би се баш који могао с њим *барабарити* итд. Ударисмо гласом на ово с тога што бисмо желели, да даље свеске овога романа и у том погледу буду без замерке.

Најтоплије препоручујемо нашим читаоцима овај роман славнога шпањолскога писца, јер ће наћи у њему праве душевне насладе.

Ђ.

Српска краљевска Академија. Споменик XXVI. **Дубровачке туђинке од проф. Л. Зоре.** Београд. Штампано у државној штампарији краљевине Србије. 1895. — На 4°, 1 л. стр. 26. — Стаје динар.

25. јануара 1893. године Срп. Краљевска Академија примила је овај рад да штампа, а тек назад неколико недеља угледа света. Дакле без мало три године дана требало је да протекне па да се наштампа 26 страна овога „Споменика“. Желели бисмо да *од сада* у Академији буде реда, у штампању појединих радова, те да понеки не чека, као овај, неколике године да угледа света.

Рад овај има свакако филолошке вредности. Писац је скупио и изредао у овој радњи својој оне дубровачке туђинке, „које имају особити дубровачки печат и не чују се него само у Дубровнику или у дубровачком сусједству.“ Дакле у овај број није узео и оне туђице, које је већ усвојио сав народ, нити је набројао нове талијанске речи, којих има сад у дубровачком говору подоста, а није наводио ни неких старих туђих речи, „јер им се одмах погађа матица.“ Број дубровачких туђица, које нам проф. Зоре, овде износи броји скоро до тисуће, а пореклом су

или из старога или средњега латинскога, или из старијега или новијега талијанскога, или из млетачкога, или из грчкога, или из арапскога, турскога, мађарскога, персијскога, шпањолскога и француског. Некима не зна постања а некима је као да криво протумачено. Међу наведеним речима највише их има под словом *к*, *п* и *с*. Један део ових речи има шире границе, но што би писац хтео. Тако чују се и ван Дубровника и његова ужега суседства врло често: бисаге, гута, гутав, запинтачити и пинтачити, катарка, класа, купица лап, литра, мркатуња, пастрма, русмарин, самар, селен, тенџерица, тиган, фењер, шантав, шантати, а можда ће бити и још која. Разлика је у тим речима само по акценту, ако је акценат тачно забележен у проф. Зоре. Рад. Врховац реферишући о овом Зорину послу изнео је добар део речи, које се у акценту разликују од забележенога у Будманија (Rad, књ. 65.), те се пита с правом „ко сад има право и коме да верујемо?“ А изнео је и неколико, које има Будмани, а у Зоре се не налазе.

—пћ.

Vorlesungen über sociale Ethik — von Prof. Dr. Georg von Gizycki. 1895. Berlin.

Делце чији наслов исписасмо посмрче је професора философије на берлинском универзитету, др. Гицицког. Жена његова, позната списатељка Лина фон Гицицки, приредила је по смрти мужа свог, у пролеће ове године, рукопис за штампу, и за неколико месеца делце је доживело два издања. Ако ко по наслову књиге тражи у њој академско препирање питања о социјалној етици, — тога неће наћи. Социјални морал, који Гицицки пропагира, је постулат а не реална чињеница у садањем друштвеном животу. Данас постоји „сталешки морал“ (Klassenmoral) а не и социјални. „Сталешка“ саможивост гора је од личне. Резултати тог „сталешког морала“, — је садање социјално зло. Писац је позајмио од статистике и журналистике богати материјал да оцрта беду у садањем друштву, а с друге стране тесногруду саможивост посиднената. После ових негативних резултата „сталешког морала“, износи нам писац медикаменте овоме злу. — то су принципи његова социјалног морала. Принципи овог морала нису нови — они су нам познати, читали смо их у социјалистичким програмима. Треба укинути приватну својину продукционих средстава као и непокретну. Приватну својину заменити колективном, социјалном. Он иде дакле даље и од Хенри Џорџа, американског великог публицисте, који тражи да се само непокретна својина укине. Један део социјалне етике чини и питање о еманципацији женскиња, те му је писац у своме делу дао доста места исцрпавши све разлоге против и за.

То је садржина овога делцета које има више полемички но научни карактер. И ако научна вредност није велика, инак је дело не без значаја, јер је потекло из пера једнога немачког професора универзи-

тета и — покретача „друштава за етичку културу" у Немачкој, у којима су већином професори универзитета, с истакнутом задаћом да шире ћи етичке мисли у масу допринесеу решењу социјалног питања: Ова култура није етичка, њу треба етичка да замени! И ако већина чланова „друштава за етичку културу" не мисли овако радикално, ипак су многе мисли у „Соц. етици" изложене, и њихове. Неће ништа изгубити, ко се накани да прочита ово делце. И ако нема нових мисли о соц. етици, ипак топли филантропски тон којим је писано и доста факата, које илуструју садање зло, заслужују малу жртву у времену читајући га.

—Љ.—

Socialismus und moderne Wissenschaft (Darvin — Spencer — Marx) von Professor Enrico Ferri... übersetzt und ergänzt von Dr. Hans Kurella. Leipzig 1895.

Социјални системи који постоје претендују у име правичности и здрава разума на вечност трајања, и да као најцелисходнији најбоље одговарају вишим сврхама друштвеним. Ну, с истим правом системи, који се рађају или су још у сфери мисли, одричу им у име истих разлога и светиња људских право на опстанак и присвајају све то ексклузивно за себе. Борба о легитимитет опстанка претходи борби елементарних сила, које на крају крајева и решавају све проблеме социјалне. Исти је развој борбе и данас између капиталистичког и будућег система. Један од другога траже најпре да се легитимирају пред здравим разумом, и један и други присвајају само за себе истину. Литература о социјалном питању која је сваким даном све богатија таким покушајима, очит је сведок томе. И наши дани лиферују нам неколико интересних примера.

Прошле године покушао је један немачки зоолог, проф. Lextr. Ziegler, да једном повећом расправом (Die Naturwissenschaft und die socialdemocratische Theorie etc. Stuttgart 1894) докаже несагласност социјалистичких теорија са природним наукама. Покушај му је доста несрећно испао, јер се он окомио на Бебела („Die Frau in Vergangenheit" etc.), а овај пак код озбиљних људи не може да важи као научни представник социјализма, те није тешко с њиме и изићи на крај. Далеко је тежи посао носити се с Марксом, те се г. професор није ни усудио на тако што. Други је пак бранилац садашњег система баденски митрополит Амон Die Gesellschaftsordnung etc. 1895.) — и са више збиље и са више успеха. И из социјалистичког табора имамо један такав покушај са истом тенденцијом. То је делце италијанског професора Енрика Фери-ја. Један говор који је он у Милану држао месеца маја 1894 разрадио је у популарно делце за ширу публику.

И ако за човека мање или више верзирана у социјалном питању има врло мало новога у овој књизи, ипак је за то свaки с интересом и пажњом може прочитати. Писац сматра да су Дарвин, Спенсер и Маркс-

— три врховна представника науке и труди се да докаже сагласност социјализма са њиховим учењем. С Марксовом науком иде без по муке, јер је она економска теорија социјализма, са Спенсеровом теже али ипак успешно јер има доста мисли његових, — напр. свемоћни утицај околине. (прилика и институција а не природе духа људског,) који се може окренути разноликим правцима а које иду у прилог социјализму. Најтеже иде с Дарвином доказати сагласност. Он то чини с доста логичке смелости и оштроумља, те ако је све веровати писцу, успех је ту, и не остаје више никакав сумњив рест. Најинтересније је у том одељку — борба за опстанак (конкуренција) и социјализам. Ferri тврди да социјализам не избацује сваку конкуренцију, само хоће да услови борбе буду једнаки, не један да буде у изобиљу средстава за вођење те борбе а други без и једног. Комунистички пак појам о потпуној једнакости зло је прошао код Ферија. Социјализам признаје природну неједнакост (талената и др. умних подобности) само не конвенционалну. Отуда пак није ни онај захтев сентименталног ненаучног социјализма и „свакому по потреби“ — нашао у Ферију браниоца, јер је, при разноликости подобности и разној вољи за рад, неправичан. Нити пак онај оптимизам (који верује у добру природу људску) овде онако ватрено заступан, као код вулгарног социјализма. — Етичка страна социјализма остала је у делу недодирнута. А ни економски део није разрађен у нужној опширности, што се опет све циљем и обимом овог популарног делцета може оправдати. Ко хоће да се с основним принципима научног социјализма (а у лакој форми) упозна, нек не тражи згоднија упуства од Schäffle-ова Quintessenz des Socialismus и овог делцета Феријева. А интелигентну човеку, симпатисао или не новој социјалној струји, ово је од преке потребе, јер ми живимо у пуном јеку друштвене борбе, па је грех (који се љуто испашта) не знати смисао њен.

Ми топло препоручујемо нашим читаоцима — и поред малих махна не стварне колико формалне природе — ово делце Феријево.

—љ—

Dr. G. R. Beck v. Mannagetta штампао је у Verhandl. der K. K. Zool-best. Geselsch. in Wien 1895 одакле је и засебно отпечатао чланак „Die Geum-Arten der Balkanländer.“

Чланак има свега два листа. У њему се говори о вретама зечје стопе које на Балканском Полуострву расту. А има 8 врета и 5 хибрида. Две су врете ендемичке у Балканским земљама, то су Geum molle Vis. et Panč и G. bulgaricum Panč. Прва се распростире од Петрова хана на Балкану до Неретве а друга је до сада нађена само на три, једно од другога удаљена места (на Рилу, планини Zijavo у Ц. Г. и Прењ планини у Херц.).

Geum coccineum Sibth. et Sm. расте у Европи само на маћедонским и бугарским планинама а на кречњаку и шкриљцу. У Србији је нађен на Копрену и Три Чуке. Расте и по планинама у Анатомији.

Остале врсте (сем G. alleppicum Jacq. који је посматран код Сливна и Кокалена) махом успевају по свима балканским земљама.

Ж. Ј. Ј.

Dr Günther Ritter Beck von Mannagetta Flora von Südbosnien und der angrenzenden Hercegovina VII Theil p. 166—212. Wien 1895. (Annalen des K. K. Naturhistorischen Hofmuseums-separatabdruck).

За данас је понајбољи познавалац босанско-херцеговачке флоре г. Dr Бек. који је већ неколико пута путовао кроз те две покрајине српскога живља, и скупљао биљке које тамо расту. У својим путовањима он је загазио и у један део Старе Србије или у Новопазарски санџак, како тај део Отоманске империје аустријанци називају. Г. Бек је до сада објавио неколико чланака, различитих по садржини, у којима је саопштио своја проматрања о босанско-херцеговачком биљу. А најглавнији му је спис о босанско-херцеговачкој флори, овај што му натпис горе исписах. Тај састав издаје се трошком дворског природњачког музеја у Бечу. — Биљке, које су до сада у Босни и Херцеговини нађене, објављене су овде само по имену и код сваке је наведено и место рашћења где је она брата или виђена. Потпуни су описи само нових биљака за науку а које су у Босни и Херцеговини нађене. Опширније се говори и о оним ретким биљкама из тих покрајина Балканскога Полуострова. — По свему ово је само грађа за потпуну обраду Босанско-Херцеговачке флоре. У овој су свесци наведене биљке из 24 фамилије, почиње са папаверацеама а завршује с умбелиферама.

Ж. Ј. Ј.

БЕЛЕШКЕ

ДРУШТВО.

Српска књижевна задруга. — Друга редовна скупштина Српске Књижевне Задруге одржана је у недељу 22. октобра ове године, у дворници Велике Школе. После поздравна говора потпредседника Задруге Пере П. Ђорђевића, прочитао је секретар Х. Лилер извештај о раду Задругине управе за 1893. и 1894. годину. Извештај овај скупштина прими једногласно, а задругар Коста Таушановић, погађајући жељу целе скупштине, изјављује управи захвалност на доброме руковођењу Задругом и раду на остварењу њена задатка. Иза овога прочитао је благајник извештај о стању благајнице. Из тога се извештаја види, да је у 1893. години на дан 31. декембра било прихода заједно са сталним капиталом из прошле године, фондовима и приходима за разне потребе 67.077,02 дин. а расхода у 1893. години 38.221,95 дин. Према томе у 1894. годину ушло је сталнога капитала, прихода за разне потребе и фондова свега 28.855, 07 динара. Прихода у 1894. год. на дан 31. декембра заједно са сталним капиталом било је 74.272,41 дин. Расхода у 1894. години било је 47.753,88 динара. Према томе у 1895. годину улази сталан капитал, заједно са фондовима 26.518,63 динара Пошто је прочитан и извештај изабраних чланова прегледача Задругиних рачуна, који су нашли рачуне благајникове тачне и исправне, отвори се мала дебата поводом објашњења благајникова. Извештај заједно с напоменама скупштина прими. За овим изабрани су Милутин Марковић и Спасоје Стевановић за преглед годишњих рачуна. Тачка 6. дневнога реда била је бирање тројице чланова Управе, који су коцком испали из Управе. Скупштина поново бира сву тројицу: др. Ј. Јовановића-Змаја, Љуб. Стојановића и Љ. Јовановића. У садашњој су управи сем ове тројице још: Андра Гавриловић. Жив. Живановић, Љ. Ковачевић, др. Милан Јовановић, др. Милан Јовановић—Батут, Пера Ђорђевић и Урош Благојевић. Последња тачка дневнога реда биле су измене у правилима, које је управа предложила. С неким малим допунама и изменама скупштина прими све предложене измене. Оне су у овом: код чл. 8, додана је нова врста чланова „почасни чланови", а на крају тога члана и нова тачка „Правна тела (школе, општине, друштва итд.) могу бити само чланови добротвори или оснивачи без права у другој тачки члана 9." Члан 9. измењен је овако: „Чланови почасни, добротвори и они чланови, који су за двадесет година непрекидно били оснивачи, постају добротвори те престају даље улагати, добивају друштвену повељу, и њихова ће се имена објавити на друштвеним издањима". Члан 12. од сада гласи: „Управа се, према књижевним и економним потребама Српске Књижевне Задруге, може делити на одсеке". Члану 17. додата је нова тачка: „Управа може поједине књижевнике, заслужне за напредак Српске Књижевне Задруге, одликовати избором за почасне чланове задругине (чл. 8.)." У чл. 22. замењује се реч: „одборима" речју „одсецима". Пошто је и ова измена примљена, а нико се није јавио за реч, председник скупштине уз неколико топлих речи затвори скупштину. О извештајима, као и о раду на скупштини, проговорићемо опширније у свесци за овом. — На скупштини је било до педесет задругара — број, који не може да задовољи. Желимо веће интересовање задругара за ову корисну и неоцењену Српску Књижевну Задругу!

Матица Српска. — Књижевни Одбор Матице Српске имао је крајем августа своју седницу, на којој је: *примио за Летопис* ове радове: д-ра К. Суботића „Уговори између Леополда I и српскога народа," Ђ. Магарашевића." Патронат гимназије новосадске узима у одбрану Павла Јосифа Шафарика пред круг. намесништвом г. 1824.", М. Медића „Други додатак грађи за природописну номенклатуру и за рибарско оруђе"; дао је на реферат ове радове: „Тетка", шаљива игра у три чина од непознатога писца (Грчићу и М. Јакшићу), „Павла Јосифа Шафарика историја српске књижевности" од непознатога (Ђ. Магарашевићу), „Основе, развиће и погледи

на педагогију“ од непознатога (А. Јорговићу), „Успомене из 1848 и 1849 и много што старо и ново“ од Теофила Димића (Св. Савковићу на оцену); није примио „О бактеријама“ од непознатога према оцени д-ра П. Огњановића, „Наше више девојачке школе“ према реферату А. Варађанина, превод Шилерова „Валенштајнов око“ према реферату д-ра М. Савића. — На овом састанку јавио је секретар, да су изишле четири свеске „Књига за народ“ и то 52—55; у 52—54 је А. М. Матића „Топлина је извор живота“, а у 55. „Грчки учитељ Сократ.“ Упућен је одбору за издавање „књига за народ“ спис Мите Пешковића „Из давне прошлости. I Приче из Египта.“ —

Одбор је имао и 21. октобра седницу, али шта је на њој рађено још нисмо дознали.

31. октобра била је главна скупштина Матичина, на којој је биран секретар. На расписани стечај јавили су се били за ово место: Сава Петровић, др. Милан Савић, Милутин Јакшић и др. Данило Трбојевић. Избор је извршен тајним гласањем, те изабран са 132 гласа др. Милан Савић за Матичина секретара. Од других кандидата највише је добио гласова Милутин Јакшић (52). Рад Савићев показаће, да ли је избор срећан. Нека има само на уму, да се од њега много очекује, јер рад Матичин за ово последњих година пао је доста. — Председник је и на даље остао Милош Димитријевић, а за потпредседника је изабран Антоније Хаџић, досадањи Матичин секретар.

КЊИЖЕВНОСТ

Општа историја.— Добили смо на приказ другу књигу *Опште историје* за више разреде средњих школа, коју је написао директор I гимнасије Стеван Ловчевић. У овој је књизи историја Римљана. На првих десет страна говор је о земљи и народу, па за тим прелази на историју тога народа: I Рим под краљевима: краљеви и најстарије уредбе II Римска Република: 1. Доба сталешких борaба и ратова по Италији, а. Заснивање аристократске републике, б. Плебејске борбе противу патрицијске самовоље, в. Плебејске борбе за политичку једнакост с патрицијима, г. Спољашњи ратови онога времена, д. Ратови за уједињење Италије и ђ. Култура овога доба. 2. Доба римских освајања и стварање светске државе: а. Пропаст Картагине, б. Стварање средоземних држава под римском хегемонијом и в. Претварање вазалних држава у римске провинције. 3. Доба револуције: а. Браћа Граси, б. Владавина оптиматска, в. Марије и Сула, г. Помпеј и Цезар; пропаст републике и д. Култура III Римска империја 1. Царство као принципат: а. Владавина Аугустова, б. Императори Јулијево — Клаудијевске лозе, в. Флавијевци, г. Антонини и д. Култура. 2. Царство као апсолутна монархија, а. Доба војничкога деспотизма, б. Доба административних реформама и в. Култура. — Књига је велика стр. IX и 251; у њој има 25 слика. Штампана је у државној штампарији, а стаје 3·50 динара.

Продаја беочинске каје и саборски одбор. — Поступак угарскога министра председника, што је предложио цару, те је изузетно продано земљиште беочинскога манастира, изазвао је у нашој штампи праведан гнев. И Саборски Одбор дотакао се решења министрова и донео одлуку: „да изнимно највишу потврду уписног купопродајног уговора узме на знање с том оградом, да се том потврдом автономном праву српско нар. Црк.-Сабора за будућност ни у чему не прејудицира.“ Наша журналистика устала је и против одборскога оваквога решења. Дим. Руварац тим поводом написао је књижицу од четрдесет страница, у којој је изнео све писање штампе о одборској одлуци и гледао да докаже: да је данашњи саборски одбор већу одлучност у брањењу народно-црквене автономије показао, него што ју је показао народно-црквени сабор 1875. у погледу потврде „саборског устројства.“ — Књижица ова стаје 20 новчића.

Песме Алексе Р. Шантића. — У Мостару, штампао је Алекса Р. Шантић другу књигу „Пјесама“, наменивши чист приход ових песама подизању споменика српском песнику Војиславу Ј. Илијћу. Збирку ову песама поделио је у три одељка: у првом су 22 песме родољубиве тенденције; у другом 50 песама љубавних и у трећем 10, већим делом дужих. — Издање је врло елегантно. Стаје круну. Ми је најтоплије препоручујемо пажњи наших читалаца. У Београду се могу добити код д-ра Ђорђа С. Ђорђевића, професора.

Орао и Царић. — „Бранково Коло“ јавља, да су изишли из штампе календари *Орао* за 1896 *и Царић*. Први има богат и леп садржај и 37 израђених слика и ликова, стаје динар. Другом је цена пола динара. — Ми не добисмо ни један ни други на приказ, с тога о њима не можемо за сада ни више рећи.

Издања Српске Краљевске Академије. — У последње време изишло је од издања академијских: четири *Споменика: XXV Материјали за историју Црне Горе од М. Драговића* и *Сведочанство смрти Џива Франа Гундулића, XXVI Дубровачке туђинке*, о којима је реч напред међу приказима, XXVII *Српска и Хрватска библиографија за 1893 годину* од Дан. А. Живаљевића, о чем ћемо гледати да коју речемо до краја ове године, и у XXIX Новаковићеви прилози, о којима такођер у овој свесци доносимо реферат. Од *Гласова* изишла су два: Туроманова приступна беседа (48.) и нашега сарадника Станоја Станојевића *О склопу Немањине биографије од Стевана Првовенчанога* (Гл. 49.)

Трећа српска књига за народ. — Сима Лукин Лазић у трећој својој књизи намењеној народу описује живот и дела пок. проте Николе Беговића. Књизи је посебан натпис: *Србин од Србина* (На 8-ни 112 стр.). Стаје 30 новчића или 70 пара динарских. На крају је набројао књижевна дела покојникова већином која су посебице угледала света, а и поменуо је и листове, у којима је по штогод Беговић штампао. У књизи је и врло лепо израђена слика Беговићева. Да нема у писца онолико жучности а и развучена стила, овај би рад заслужио добру оцену; али и крај свега тога треба га прочитати, јер се наметан читалац њоме може доста користити.

Роман моје матере. — Тако се зове новела Енрика Кастелнуова у преводу Михаила Добрића. Књижица ова изишла је недавно о трошку Савића и Компаније у Београду, а има 49 страна и један лист огласа.

Из брачнога живота. — Књижарница Браће Савића и Компаније јавља да ће о трошку њихову кроз кратко време изићи песме Вл. М. Јовановића *Из брачнога живота.* Колико се ми опомињемо, иста је књижарница у свешчицама ове песме била почела да издаје, а докле је дотерала с тим, не знамо, јер нисмо имали прилике да их видимо, а у новинама нема се обичај да објављује. У овој збирци биће 70 песама, и то четири које су у одељку „Пред женидбу“ а остале у одељку „У браку“. Збирка ова изнеће 20 штампаних табака.

Реферат о изворима црквенога права. — У септембарској свесци „Дела“ донели смо реферат о „Изворима црквенога права“ у најчистијој намери, да се и та расправица прикаже нашим читаоцима. Али је тај реферат изазвао писца да отвори полемику. У „Српској Застави“ изишао је одговор пишчев, ком не бисмо замерили, јер је право да се и критикована страна чује; али није без замерака, што је писац уплео у одговору и личност референта, који се није потписао. Онако да одговара не треба бар један професор богословије. Одговор његов природно је изазвао и писца реферата да му одговори, а ово је опет подстакло Петра Протића и архимандрита Фирмилијана да и они коју реку. Ми жалимо, што се са научне и озбиљне полемике прешло на личну полемику.

Докторска дисертација. — Добили смо на приказ докторску дисертацију Милана Ј. Ћећанца „Die natürliche Verfassung der evangelischen Kirche“. Радња ова износи 2 л. и 90 стр. осмине, а поред увода и додатка, у ком су изводи из Reformatio ecclesiarum Hassiae, два су одељка с овим натписима: Welches ist die Kirchenverfassung, die den evangelischen Grundsätzen entsprechen würde? и Wie wäre das Verhältniss einer auf dem Gemeindeprinzip organisierten evangelischen Kirche zum Staate zu gestalten? Ћећанац је стекао овом радњом докторску титулу на бернском универзитету, а свршио је правни факултет бечког универзитета.

Жртва материна. — Такав је натпис приповести из недавне прошлости, прештампаној из „Обзора“ у књигу од 256 страна осмине. Писац јој је Јосип Зарић, жупник прозорски. „Вијенац“, јављајући о изласку ове књиге, проговорио је неколико речи о њој, те између осталога и ово: „Најновије повјести хрватске предочити одломке хрватскому опћинству било је на уму писцу. Но како је у тој новијој повјести готово мање аристокрација хрватска радила, за то је њој много мање пажње приказивано; грађански сталеж се освојио на своје ноге, па за то треба приказати његове фазе живота. Што нам ради младеж и какова је за својих наука, чиме се бави и какова се враћа са својих наука, писац је у потанкостима приказао. Какова је била узгојна страна Мирка Михановића, како је залутао, како се себи повратио, то је добро приведено крају: а пожртвовни рад жупника Милка напокон је доживио уз моментане на око неуспјехе потпуну побједу. Тридесет година хрватскога живота народнога приказано је у згодним епизодама, а све се по приповједању чини, да је и сам писац код тога нешто проживио. Племенита се тенденција дјела особито у том смјеру показује, што се младости, ђачкому животу лијеп дио посветио, не би ли се не само уз озбиљну науку прионуло, него да се оплемени и срце, које ће знати, како ваља ону прибрану науку на добро употребљавати“. С техничком страном није свуда „Вијенчев“ критичар задовољан; истиче као добру страну што је врло мало епизода сувишних. Опажа се и угледање на Шеноу. „Много диже вриједност књиге, што је све приказано сасвим реално, природно, без претјеравања а неке су личности такове, као да их гледаш пред собом, гдје говоре и раде. — Стаје форинту.

Свети сакраменти. — Писац „Есхатологије“ д-р Иван Бујановић штампао је од свога новога дела „Свети сакраменти“ по науку католичке цркве прву свеску, у којој је реч о сакраментима у опће, о крсту, потврди и евхаристији. Требало би да и наши богослови прелистају ову књигу, која и ако није удешена „по науку православне цркве“ и пак има интереса за њих. Прва свеска има 540 страна осмине, а стаје 2,80 фор. с поштарином.

Тирићева злочинства у нишкој учитељској школи. — Из „Одјека“ оштампани су у књижицу од 67 страна под истакнутим натписом чланци Ранка Петровића, који су одговор Б. Тирићу на његову броширу о истом заводу. У 203 броју „Одјека“ Б. Тирић огледао је да се огради у неколиким тачкама поводом ове брошире Р. Петровића, која стаје 20 пара динарских.

Нова позоришна игра. — Радоје Рогановић Црногорац написао је у стиховима позоришну игру у три чина под именом „*Бој на Трњине*". Овај се бој догодио за време владике Данила; у њему је пало, вели се, 15.000 Турака са 70 ага и бегова. Књига стаје круну. „Србобран" доноси од 124. броја ову позоришну игру у свом подлиску. Стаје 50 новчића.

Равијојла — Такав ће натпис носити песме Миодрага Слободаревића, који их је намеран штампати, те је и позив на претплату издао. Нежност и љубав — родољубље јесу одлике ових песама, вели нам у позиву песник. „У песмама се огледа сав жар песничке ми душе, и мислим, да ме неће посрамити пред друштвом. Мислим, кад буде суђено, те пођем Богу на истину, да ће ме горе — под оним плавим небом, пуним блаженства — дочекати и Бранко и Његуш — и српска младост и српски геније, а одакле, дај Боже, да Срб више не буде морао певати о тужном, већ веселом Косову, а ја — ето певам тузи и вају; тек каткад се осмјехнем". Преписасмо ове редове из позива, јер нам карактеришу и песника а и саму збирку. Песме ће изићи, ако се јави до 15. новембра довољан број претплатника трговачкој штампарији Ж. Д. Обреновића у Лесковцу. Стаје пола динара пет табака.

Француско дело о Србији. — Наше је уредништво добило на приказ од Léon-a Sentupéry-a једну свеску његова дела „L' E u r o p e p o l i t i q u e. Gouvernement. Parlement. Presse (Huitième Fascicule. Paris. Legène, Oudin & Cie éditeurs, 15., Rue de Clinu. — 1895. — На 8-ни 1344. Index XXXI—XLVI. Prix du fascicule 6 francs). У свима свескама овога дела говори се, као што се из натписа види, о целокупној управи, парламенту и новинарству свих европских држава, а у овој свесци о државама Saint-Marin, Saint-Siège, Serbie, Suede et Norvège, Suisse, Turquie. Нас се највише тиче онај део у овој књизи, који говори о Србији, а он захвата од 929—1008. стр. У овом делу има доста нетачности и непотпуности. Гледаћемо да коју више речемо у којој даљој свесци.

Два нова школска уџбеника. — Одлуком Главнога Просветног Савета и одобрењем министра просвете и црквених послова у наше гимнасије од ове школске године уносе се по ново Мочникови уџбеници као школске књиге. Поверено је било Ст. Давидовићу и В. Димићу да они преведу и то први „Геометрију" а други „Аритметику и Алгебру", и они су свој посао свршили. И књиге су већ изишле из државне штампарије. Прво је натпис: „*Геометрија за више разреде средњих школа*" од др-а Франца Мочника, прерадио др. Франц Валентин, директор реалке у Бечу са 227 слика у тексту. Превео Стеван Давидовић професор војне академије. Издање и штампа Кр. Срп. Државне Штампарије 1895. (На 8-ни, стр. X и 352. Цена три динара); а друге је натпис: „*Аритметика и Алгебра са збирком задатака* за више разреде средњих школа" од д-ра Франца Мочника. Превео са 24 издања В. Димић, професор III б-огр. гимназије. Штампа и издање кр. срп. државне штампарије 1895. (На 8-ни, стр. VI и 392. Цена три динара.)

Српско-француски речник. — Једном приликом јавили смо на овом месту, да се штампа *Џепни српско-француски речник*, саставио Ј. Н. Стевовић, а сада можемо јавити да је и готов. Речник овај изишао је у издању књижарнице Ст. Х. Поповића у Крагујевцу, на 8-ни, л. 2 и 480 стр. И ако у овом Речнику има и непотпуности, на које ће без сумње стручна критика указати, ипак је он добит за нашу сиромашну књижевност, која до сада није имала потпунога српско-францускога речника. Стаје четири динара у тврду повезу.

Нова народна епопеја. — Н. Дуафу, професор на колежу „госпође Јелене" у Букурешту, који долази у ред бољих румунских песника, својим последњим делом стекао је себи место међу најбољим данашњим румунским песницима. Његово најновије дело, народну епопеју „Ispravile lui Pacala" наградила је румунска академија првом наградом; а и румунски критичари веома похвалан суд изражавају о том делу. У свесци за овом донећемо нашим читаоцима приказ ове лепе „народне епопеје."

Најновији списи Л. Н. Толстога. — У штампарији код „Просвете" штампао је безимени преводилац под истакнутим натписом, а у једној књижици, ове ствари Толстога: *Закључак из извештаја о помоћи гладнима. Два Писма о Хенри Џорџу* (Писмо земљоделцу Бондареву и писмо Немцу). *Писмо Французу. Писмо уреднику лондонских новина* „D a i l y C h r o n i c l e". *Писмо о разуму и вери. Никола Палкин.* Књижица има 61 страну, стаје пола динара, а може се добити у књижарници Љ. Јоксимовића.

Насеље. — Под тим именом штампа М Ђ. Милићевић у штампарији Петра Ћурчића своју нову књигу радова, који су већим делом штампани. У ову нову збирку унео је како „Бранково Коло" јавља, између осталих ове: *Сећање о Бранку, Цетињска улица, Кочијаш Ђура, Ко се чега боји, Посинак, Две слике, Три крвава дана у Београду, Само да не грми* и др. Књига ће изнети око 10 табака, и стаје круну. Изићи ће до декембра месеца. Писац је дао овој књизи натпис овакав „Насеље", с тога, што се ове године сели у нову своју кућу.

Двије оскоруше. — Добили смо на приказ ову броширу Симе Лукина Лазића, којом одговара Ст. Станојевићу на реферат његових „Срба у Давнини", а и исправља неке нетачности у својој књизи. Писмо при-

јатељи ачења у књижевности и у књижевним одговорима, с тога и ова брошира не може нас покренути да коју добру о њој речемо. Има 40 страна, а стаје 25 пара динарских.

Српске приповетке у туђим језицима. — Словачки лист Národnie noviny, што излазе у Турч. Св. Мартину донеле су јесенас у преводу приповетку пок. *Л. К. Лазаревића Све ће то народ позлатити*, а у броју 115. и 116. причу *П. Марковића Адамова Први пут у колу*, која је изишла прво у Вијенцу, па после у другој књизи „На селу и прелу“. Преводилац је Влад. Ревка. Ово доносимо по „Бранкову Колу“.

Разновресне поуке за баштованство— У Панчеву, у штампарији П. М. Косанића штампана је нова књига *Разновресне поуке за баштованлук* са сликама. Књижица има четири табака, а стаје 10 новчића. Писцу бисмо препоручили, да, ако и други пут уснише, замоли кога да му језик поправи.

Змајовине Снохватице. — Пред нама је прва и друга свеска „*Снохватица Змајовиних*“ у лепу издању. На прва два непагинисана листа песник нам је написао кратак предговор, у ком прво захваљује Матици Српској, што му је наградила ове свеске, те је омогућила да изиду на свет; а за тим неколико речи о постанку њихову, задржавајући право да о том више рече на завршетку ове збирке песама у духу народном. Још песник објашњује што су неке песме испеване јужним говором претрпеле неке мање измене. Учинио их је хотимично. „Ја сам“, вели, „помишљао на жеље и разлоге који се са више страна чују, па и на могућност да ће, кад-тад јужно наречје у књижевности нашој сасвим потиснути остала наречја српског језика, — па ако је суђено да заиста тако и буде (у којој ствари ја сам за сад прилично равнодушан) — онда би се то догодило и брже и лакше, кад би се неке ситније особине јужнога наречја измениле према особинама наречја источног.“ Он пише, но дубровачком *гдје, лјетић*; али и дјео и дио; слово *л* замењује гдегод може словом *в* или *ј* итд. Издање је елегантно, само бисмо желели да и мат ријал песама буде сређенији, да се и у даљим свескама не деси као у овој, да се песме у истој књизи два пут штампају. Тако су штампане ове песме „Селаци варошани“ на стр. 67. и 122; Кроз бурму стр. 69. и 122, и Право му је стр. 68. и 115. Не би згорега било да имају ове свеске и пагинисни лист, који је случајно без сумње изостао. Критика ће свакако о овој збирци изрећи свој праведни суд. До сада су, колико знамо, проговорили „Бранково Коло“ у 18. бр. и „Вијенац“ у 13. бр. Нека је ова збирка с наше стране топло препоручена.

Беседа. — Из „Весника српске цркве“ оштампана је у засебну књижицу „*Беседа* коју је говорио ректор богословије архимандрит Фирмилијан у почетку ове школске године.“ На 8-ни стр. 7.

Годишњи извештај о београдској богословији. — Добили смо извештај о богословији за прошлу школску годину. На првом је месту беседа коју је говорио ученицима ректор богословије, архимандрит Фирмилијан, у почетку школске године (3—6), за тим стање богословије у тој години, наставничко особље, општи и посебни рад наставника у седницама и ван завода (6—11), па ученици богословије, успех њихов и награђивање (11—13), библиотека и физички кабинет (13—14), о добротворима богословским (14), о фонду сиромашних богослова (15—16). Од стр. 17—26 (краја) је класификација ученичка и именик награђених ученика.

Превод Пушкина. — У подлиску „Дневнога Листа“ изашао је превод Милана С. Ђуричића лепо Пушкинове *скаске о мртвој кћери и седам витезова*.

Земљопис. — Учитељ Рана Митровић издао је треће издање свога *Земљописа* за трећи разред основних школа. Писац нам вели, да је ово „најбољи земљопис од свију досадањих који су израђени за овај разред. Језик је добар (дечији).“ Карактеристично! Стаје четрдесет пара динарских.

Нов роман. — Српска књижевност имала је до сада сензационе романе у свешчицама од гроша али сада спадоше и на двадесет пара чаршијских. Први је такав роман „*Просјакиње код цркве Сен-Силписа*“ Прва је свеска већ изишла Без сумње прођа ће бити добра по издавача, јер је наш читалачки свет душу дао за таке грошићарске ствари.

Одговор Пироћанчев. — У „Одјеку“ штампао је М. Пироћанац *Неколике Напомене* поводом безимене брошуре „Српска народна мисао и М. Пироћанац“. Ово је и посебно оштампао у књижицу од 20 страна мале осмине. Стаје 25 п. дин.

Полицијско звонце и његова закулисна радња. — Тако се зове књижица, коју је написао полицајац Д. К. с ознаком да је скица из београдског живота. Стаје 30 пр. динарских.

Приповетке једнога каплара. — „Бранково Коло“ доносећи приповетку једнога каплара из српско-бугарског рата „Петар Дабић“, од Бранислава Ђ. Нушића, јавља, да се у Срп. Манастирској Штампарији у Карловцима штампају Нушићеве **Приповетке једнога каплара из српско-бугарскога рата 1885.** и да ће ускоро бити готове. У овој новој збирци биће до двадесет прича; девет је од њих штампано у засебној књи-

жици пре неколико година, а неке су изишле у листовима: Отаџбини, Колу, Стражилову, Преодници, Делу и Босанској Вили; сад их је у многом прерадио.

НОВИНАРСТВО

Бранково коло. — Од како последњи пут би речи на овом месту о „Бранкову Колу“ изиде четрнаест бројева, те сада имамо 17 бројева у рукама. Довољан број на да се изрече суд о листу. Нама се чини да „Бранково Коло“ сваким даном све боље напредује, чему се од свега срца радујемо. Желели бисмо, како је то једини наш недељни књижевни лист, да обрати пажњу нарочиту на белетристички део, те да у нашега читалачкога света чисти покварени укус. У ово четрнаест бројева (од 4—17.) ушле су ове песме ових песника: *Змаја* (*Ко ће као љубав! Чудан сан*—Е. Јакаб, *Ноћ је света*), *М. Андрића* (*Не опија. Било је. Мутни дани*), *Ник. Весина* (*Елегија* — Пушкин —), *А. Гавриловића* (*Једна жеља. Пред јесен. Пред крчмом*), *Ј. А. Дучића* (*Војиславу над гробом. Под липом*), пок. *Војислава Ј. Илијћа* (*Један монолог младога Слепчевића*), *Др. Ј. Илијћа* (*Изабраник*), *Милете Јакшића* (*Путник на одмору. Први и други састанак. У јесен*), *Св. Манојловића* (*У даљини. Љубав. Туга*), *Ј. Т. Марковића* (*Љубав*), *Б. Нушића* (*Цвеће са истока*: две), *Р. Ј. Одавића* (*Старчева песма* — Кољцова, *Да л' се сећаш*. — А. М. Мајкова), *Б. Петровића* (*И тако бист*), Потугина (*Ко што поврх реке* и *Иркиња* — Т. Мура), *Јулке Јовице Стратимировића* (*Занос. Освитак*), *Ал. Шантића* (*Вјечита младост. Под магленим велом*). *Јефтана Шантића*, (*Стара прича*) *Милана Шевића* (*Верни пратиоци*) и Сергија Поповића (*На олтару српске слоге*). Од *оригиналних приповедака* сем завршетка раније започетих јесу: лепа слика с пута *Концерат с мора* дра М. Јовановића; хумористична *Прича о томе како сам ја хтео да бацим мало светлости у српску историју и како су због тога мене избацили из редакције једног листа, у коме је расправљано то важно питање* од Б; слика из чиновничкога живота у Горњој Крајини *Управник Мученик* од Буда Будисављевића Приједорскога; из апинских прича *Леденице* од Андре Гавриловића; слика из крајишкога народнога живота *На брезовој пољани* од Милана Будисављевића; лепа прича из Црне Горе *Покајан гријех* од Симе Матавуља; прештампана из „Војислављеве Споменице“ слика из Србије *Нова Јевросима* од Манојла Ђорђевића—Призренца; из приповедака једнога каплара из српско-бугарскога рата *Петар Дабић* од Бр. Нушића; занимљиве сеоске слике и прилике *На попиној њиви* од самог уредника; и белешчица с пута *Само да не грми* од М. Ђ. Милићевића. Од *преведених* су: *Лептир од драгога камења* од Емилије Пардо-Басан (са шпањолског, *Велики дар* хумореска Коломана Миксата, *У пролеће* Ги де Мопасана, *Ноћ* (одломак) од А. Смирнова. *Црни хлебови* од Анатола Франса, *Ту би требало да су руже* од Ј. П. Јакобзена, и *Како сељак умире* од Ј. Кресника (са словеначкога). Драгиша Милутиновић наставља коментарисање „*Србијанке*“ и то друге песме *Побуд*. Од *већих чланака* у овим су бројевима: *Нови подаци о животу и раду Бранка Радичевића* (на основу писама Бранкових Ђ. Даничићу) од д-ра Ђ. С. Ђорђевића, *О поезији Војислављевој* од М. Цара, *Је ли владика Раде сијевао си Смрт Смаил-Аге Ченгића* од Л. Томановића, *О Николи Тесли* од д-ра Бр. Станојевића, *У Минхну* белешке и успомене с пута од д-ра М. Савића, *Света Гора* од Ј. Мелхиора де Вогие (превод). Даље у одељку: *Српски језик* чланак је Р. Врховца *Српски језик у индојевропском језичарству*; у одељку *Из историје српске књижевности* пет је чланака! *О Жефаровића Стематографији* од Р. Врховца, *о српском језику у катихизису Ј. Рајића* и *о Терлајићу* од Ј. Живановића, о *животу Доситијеву у хронолошком погледу* од арх. Илариона Руварца и о П. Јовановића преводу Метастазијева *Атилија Регула*. У одељку *Књижевност* је преведени чланак Јарослава Камшера *Годишњица чешке литературе*, а засеца у културну историју Маџарске чланак *Крвава грофица*. У одељку *Историја* говори опширније А. Бућић о књизи Јове Добановачкога Госпођинчанина *Успомене из народнога покрета 1848. и 1849.* год., а у одељку *Из природних наука* чланак је Св. Коларовића, израђен по немачком, *Каква је унутрашњост земљина?* У *Ковчежићу* су на првом месту приказана ова дела: Антологија дубровачке лирике, Ивкова слава, Гласник зем. музеја VII,2, Како краљица суди и Козак Хмељницки (приче С. Мазоха), Život i djela Fr. Račkoga, Крижанићева политика, Beiträge zur physischen Geographie von Montenegro (од Dr. Hassert-a) Босанска Вила, Нада, C. Julii Caesaris Commentarii de bello Gallico и Напомене Цесаровим коментарима о галском рату, Малая Катавасiа, Петрачића Hrvatska čitanka, Глас XLVIII, Слободни зидар и социјал-демократа (М. Марковића), Срби и Хрвати (а и издање латиницом приказано), Хрвати и језик српски, Међународно право у односима јужних Словена, Наставна основа за православне вероисповедне српске народне школе у Угарској, Споменик XXVI и XXVII, Ст. Бешевића Пјесме III, Бастаића Пуноједци, Чудомировића Сељанчице, Невин—осуђен, J. Bogdanova Spor izmedju Srba i Hrvata, Краљ Един и краљ Идин (у преводу Л. Зоре и Николе Јовановића), Квадратура круга (од Шуберта, превод К. Ивковића) и најзад најновији Летопис Матице Српске. Даље има 35 овећих књижевних бележака (не рачунајући ту и оне у којима је изнесен само тачан натпис књиге, а тих је приличан број), 5 бележака из уметности, 1 из науке, 10 из друштва, 3 из културне историје, 2 из статистике, 2 за домаћице; сем тога има ове одељке: добротворни заводи и закладе (1) Лица (3), Прославе (5), Стара писма (Мите Поповића д-ру П. Огњановићу) и Старине (1).

Наставник. — II октобарска свеска већ је пред читаоцима. Нов је чланак у овој свесци *Наука хришћанска у нашим средњим школама* од Драгољуба П. Поповића (Ово је читано на VII-годишњем збору Проф. Друштва). Даље је реферат Н. Ракића о „Основима Хемије“ проф. Р. Петровића, и приказ М. Симића Lehrbuch der Botanik für Hochschulen, који су израдили Dr. E. Strassburger, Dr. F. Noll, Dr. H. Schenck и Dr. A. Schimper. У „Новинама из науке и наставе“ су ове: електрична сила сунчева и телеграфисање без жица (од J. Михаиловића), новија испитивања о хрому и електролиза топлога раствора плавога камена (од пок. Б. А.), алуминијум као редуктивно дејство и просто хармониско кретање (од Мил. Д. Дукића), и нова болест на пшеници (од П. Ранојевића). У „рад у школи и за школу“ ушла је Св. Ст. Симића *Једна лепа паралела* успеха друге и треће београдске, врањске и софијске гимназије. Даље је статистички преглед успеха учитељског испита школ. 1894—95. год у беогр. учитељској школи и вишој женској школи, трећи и четврти састанак са седмога збора, из Управних записника и библиографија. У прилогу је свршетак „Грађе за флору гљива у Краљевини Србији“ од М. Симића.

Просветни Гласник. — Септембарска свеска изишла је и у њој читамо поред службенога дела прво у школском летопису четири извештаја надзорника средњих школа о другој беогр. гимназији, свилајначкој, смедеревској, пиротској, алексиначкој, књажевачкој, чачанској, горњомилановачкој и ваљевској гимназији, о београдској и ужичкој реалци, и о пиротској вишој женској школи. У одељку „Наука и настава“ на првом је месту рад Мих. J Ђорђевића *Српске земље у главним плановима за деобу турске царевине* (извод из његова професорскога темата); за тим је превод П. Вујића *Мадагаскар* (из Deutsche Rundschau), па Ал. Марића из Акермановних „Педагошких Питања“ *Дечја саморадња у настави.* С. Д(авидовац) износи *„Предлог за поправку српске и хрватске стенографије.“* Међу критикама је само М. М. Вукићевића о Ловчевића Општој Историји. Даље у овој свесци је Просветни ковчежић. Као прилог уз ову свеску долази *„Статистички подаци за Велику Школу у школској 1889—1890 год.“*

Нов привредни лист. — Српско занатлијско удружење у сремској Митровици покренуло је на место *Привредника*, који је власт забранила, *Занатлију*, ком је задаћа народна привреда, просвета и књижевност. Уредник му је Коста Ристивојевић. Излази недељно, а стаје годишње четири форинта.

Ласта. — II осми број овога илустрованога дечјега листа изашао је. Између осталога налазимо у овом броју: *Нешто о коси*, прича Косаре Цв., *Ласти у јесен*, песма Дим. Глигорића и *Очев савет*, прича по немачком од Вл. Савића. Уз овај број иде на по табака као поклон претплатницима „Ласте“, *Срце* прича А. де Амичиса у преводу Спире Калика. Уредник и издавач „Ласте“ је Миленко Марковић, секретар министарства просвете.

Нов дечји лист. — У Пожаревцу изишао је први број *Школице*, о којој јависмо, да ће изићи. И овај лист биће илустрован; у првом броју доноси слике: Окружни дом у Пожаревцу, занатска школа и изложба и уз причицу „Договарају се“ слику. У првом броју штампана је између осталога песма чика Јове Змаја „Моје Посматрање.“

ПРОСВЕТА

Словенска филологија на универзитетима. — „Български Прѣгледъ“ у септембарској свесци доноси „међу књижевним и научним записима“ и запис с истакнутим обележјем, израђен по „Minerva“ за 1893|4 школску годину. Како је ова белешка интересна, ми ћемо је прештампати допунивши је: шта се на бечком универзитету овога зимскога течаја предаје а и исправивши неке нетачности. Не можемо а да не напоменемо, да нам је чудно, да наши најближи суседи не могоше исправити и допунити застарелу грешку „Минервину“ о нашој В. Школи. — Словенска филологија предаје се сада у десет држава, и на 27 универзитета и великих школа. *Русија* у том предњачи. Тако у *Петрограду* предаје: редовни професор Влад. Ив. Ламански (слов. језике), редовни професор Ал. Ив. Соболевски (руски језик и литературу), изв. професор Алек. Незеленов (руску литературу), изв. професор Полихр. Сирку (слов. јез. и лит.), прив. доценат П. А. Шљапкин (руски јез. и лит.), пр. доценат Ив. Л. Лос (слов. јез.). У *Москви* су: редовни професор Р. Ф. Брандт (за слов. јез.), ред. професор Вс. Ф. Милер (за руски и лит.), изв. професор Ив. Соколов (за руску лит.), доценат Л. П. Бјелски (за рус. јез. и лит.), доценат В. М. Истрин (за руски језик и лит.), доценат А. А. Александров (за руски и лит.), доценат П. А. Лавров (за слов. јез.). У *Харкову* су: ред. професор П. А. Бесонов (за слов. јез.), ред. професор Н. Ф. Сумцов (за руски јез. и лит.), ред. професор М. С. Дринов (за сл. јез. и историју), изв. професор М. Ег. Халански (за рус. јез. и литературу), доценат Б. М. Љапунов (за слов. јез. и литературу). У *Кијеву* су: ред. професор Т. Д. Флорински (за слов. јез.) и ред. професор П. Вл. Владимиров (за руски и лит.). У *Одеси* су: ред. професор Ал. А. Кочубински (за слов. јез.), ред. професор В. А. Јаковљев (за руски јез.) и доценат Мочуљски (за руски и лит.). У *Варшави* су: ред. професор Ал. Ив. Смирнов (за руски и лит.), ред. професор Конст. J. Грот (за слов. јез. и историју), изв. професор Платон А. Кулаковски (за сл. јез. и лит.), доценат Ф. Ив.

Езбера (за југосл. језике.) У *Казану*: ред. професор Ал. С. Архангелски (за рус. литературу), изв. професор В. А. Богородицки (за руски јез. и упоредну граматику), изв. професор Ал. Ив. Александров (за слов. јез.) У *Јурјеву* (*Дерпату*): ред. професор Ан. С. Будиловић (слов. јез.), ред. професор П. А. Висковатов (за руски и слов. јез.), ред. професор Ив. Бодуен де Куртене (за слов. јез.). доценат Леонхард Масинг (за слов. јез.).

У Аустро-Угарској предају словенску филологију и то: у *Бечу*: ред. професор Ватрослав Јагић, ред. професор Константин Јиречек, доценат Венц. Вондрак (специјално за старослов. језик), доценат Карло Штрекељ, доценат J. Лећејевски (за пољски), доценат Милан Решетар. У *Прагу*: ред. професор J. Гебауер (за чешки јез. и лит.), ред. проф. Г. Поливка (слов. јез.), ред. професор Ф. Пастрнек и доценат Лад. Нич (за слов. етнографију). У *Кракову*: ред. професор Лад. Малиновски (за пољ. и слов. јез.), ред. професор Станислав Тарновски (за пољ. литературу), доценат Јосиф Третјак (за пољ. литературу). У *Лавову*: ред. професор Ем. Огоновски (за малор. јез. и лит.), ред. професор Ан. Калина (за слов. јез.), ред. професор Р. Пилат (за пољ. јез. и лит.). *У Грацу*: ред. проф. Грегор Крек (за сл. јез. и лит.) и изв. професор В. Облак (за слов. јез.). У *Черновицу*: ред. професор Ем. Калужњацки (за слов. јез.) и ред. професор Ст. С. Стоцки (за малоруски језик и литературу). У *Пешти*: ред. професор Оскар Ажбот. У *Загребу*: ред. професор Армин Павић (за срп. хрв. јез. и лит.) и ред. професор Т. Маретић (за сл. јез.).

У *Немачкој* предају: у *Берлину*: ред. професор Ал. Брикнер; у *Бреслави*: ред. професор Вл. Неринг; у *Липисци*: ред. професор Август Лескин, изв. професор Р. Шолвин, изв. проф. В. Волнер и доценат Азмус Серензен (за југосл. појесију).

У Румунији предаје се слов. филологија у Букурешту и то од два редовна професора: П. Хажде-а и J. Богдана.

У Данској, у *Копенхагну* предаје изв. професор К. Вернер.

У *Шведској*, у *Упсали* је ред. професор за слов. језике J. Ав. Лундел,

У Енглеској у *Оксфорду* је изв. професор В. Р. Морфил (за руски и слов. јез.).

У Француској, у Паризу је ред. професор Луј Леже.

У Бугарској у вишем училишту софијском има три катедре: једна је за старословенски језик и слов. језике; друга за историју бугарскога језика и трећа за историју бугарске литературе у вези с осталим слов. литературама. На првој је катедри Л. Милетић, на другој Б. Цонев, а на трећој А. Теодоров.

Наша велика школа, као што је познато, има два професора за словенску филологију: Светислава Вуловића (за литературу јужних Словена) и Љубомира Стојановића (за јез.).

На *бечком университету* предају овога зимњега семестра: В. Јагић историју југословенске литературе у XV и XVI в.; Јиречек: Византија и Словени у X—XII в. и Историјску географију Балкана у средњем веку; Вондрак: Словенску Палеографију и Решетар: Српско-хрватску граматику.

РАЗЛИЧНОСТИ

Институт Викра у Женеви. — Наш сарадник Др. Ђ. J. Николић, проговорио је у фебруарској свесци овогодишњега „Дела" о новом начину лечења туберкулозе — *антитуберкулозним серумом*, који је пронашао Др. А. Викра. Јављамо својим читаоцима, да је Институт Викра затворен и да је Др. Викра прошао са својим проналаском исто онако као и Др. Кох. Ово чинимо за то, што су се многи наши земљаци, на основу Хронике г. Николића, јављали самоме Д-ру Викри и многим нашим младим Србима, који се школују у Женеви," тражили обавештења и упутства о институту и путовању. Др. Викра нема дакле ни *једнога* болесника на лечењу чак ни у своме стану, нити ко има поверења у њему.

ЛИЧНИ ГЛАСОВИ

Јубилеј И. Вазова. — Септембра 24. прослављен је у Софији на свечан начин двадесетпетогодишњица књижевнога рада бугарскога песника Вазова. Што је још значајније по бугарски народ, јесте, да им је ово прва свечаност ове врсте. У 11 часова пре подне у згради Народнога Собрања у назочности пуне сале и галерије отпочела је свечаност „Вазова Маршем". На поздравни говор В. Д. Стојанова, песник одговори подужим дирљивим и пуним осећаја говором, у ком је испричао, како је пре 25 година, септембра месеца с бојазни ушао у редакцију „Бугарскога Књижевнога Друштва" у Браили да преда свој рукопис *Борътъ* за штампу, и с каким душевним расположењем изишао, када је сазнао, да му оба редактора „Период. Списания", данашњи митрополит Климент и В. Д. Стојанов, који га данас поздрави, примају рукопис да штампају у листу. Од тада, вели, постао је књижевником. На крају говора публика га поздрави тапшањем. Иза овога настало је предавање поклона песнику. Први дар био је кнеза Фердинанда и то орден за грађанске заслуге II степена са звездом; други црногорскога кнеза Николе орден Данилова реда, па јубилејскога комитета и др. лица. Свега му је том приликом предано 19 разних поклона, сем тога четири адресе, и два поклона из Казанлука и Пловдива не беху још готови. У част ове прославе Старозагорска прогимназија носиће од сада име јубиларово. У 1 час био је банкет, на ком је било преко 160 лица; у вече је био концерат, на ком су се декламовале и певале искључиво његове песме оригиналне

или преведене. — Овом приликом добио је песник са разних страна честитке, па и из Србије, и то од Милићевића и Љ. Стојановића. — За спомен на ову народну свечаност спрема се нарочити јубилејни зборник да изда.

Вазов је рођен 27. јуна 1850. у Сопоту, на подножју Старе Планине. На срећу његову мати му би писмена, те и њега дадоше да учи школу. Прво би у месту рођења, за тим у Калоферу и Пловдиву. А кад то сврши, оде у Румунију 1870. год., те се тамо позна с Љ. Каравеловом и Христом Ботјовим а и штампа свој први спев. Одатле оде за учитеља. 1874. враћа се дома у Сопот да тргује. Године 1876. услед неуспеха мора и он тражити склониште у Румунији, те је и био чланом револуцијског комитета. Кад се ослободи Бугарска, враћа се у њу, али не затиче ни оца ни матере; оца башибозуци убише, а мати заједно са свом породицом одведена у заточење. Од то доба био је на разним местима чиновником, а 1879. године поста у Берковици и председником суда. Од 1880. је у Пловдиву, те постаје председником „Научнога Књижевнога Друштва“ и главним редактором „Науке“ органа тога друштва. Због преврата 1886. мора бежати у Русију, у којој би све до 1889. и у којој написа најбоље своје дело *Подъ Игото.* Од последњих већих радова јесу му прича: *Немили недраги*, драма *Хъшове* и збирка сатиричких причица *Драски и Шарки.* Од ранијих да поменемо збирку лирских песама *Избавление*, најзнатнији поетски рад *Епопеята на забравенитѣ* и т. д. — Вазов је једини готово од бугарских писаца, који је превођен на туђе језике. Тако превода његових песама и већих радова има на руском (поема Грамада, приче: Немили недраги, Иде ли? Златната планина, и т.д.), пољском, чешком, словачком, српском (Митрофан прича и разне песме), француском, немачком, енглеском, талијанском, шведском, мађарском и холандском. Само његово најбоље дело *Подъ Игото* изишло је цело на пољском и то илустровано, на енглеском, шведском и холандском; у штампи су преводи овога романа на француском и хрватском, а и на немачком; у одломцима изишао је овај роман на руском, чешком и мађарском.

† **Иван Филиповић.** — Учитељство у Хрватској изгубило је 16. октобра ове године човека, ком има да захвали скоро за сва она добра која има. *Иван Филиповић* није спадао у ред обичних људи; он је био пун иницијаторскога духа, што најбоље сведоче учитељска задруга, хрватски педагогично књижевни збор и хрватски учитељски дом: они се не би ни основали да не беше њега да да идеју и да настоји да се она оствари. Филиповић је рођен у Великој Копаници 11. маја 1823. Свршио је гимназију и учитељску школу одлично. Год. 1844. видимо га као помоћника учитељу у Н. Градишци, а за тим као приватног учитеља у Загребу, па као учитеља IV разреда у Пожези, по том у Загребу од 1863. године, откада се и датује прави његов рад на препорођају основне наставе у Хрватској. Године 1874. постао је учитељем на вишој девојачкој школи у Загребу, а годину касније надзорником школским у жупанији загребачкој. У тој части био је све до 1888. када је стављен у пенсију. Филиповић је познат и са књижевнога рада. За време илирскога покрета у колу с Гајем помаже својим родољубивим песмама јачати народни дух; а доцније настоји да се што боља лектира даје омладини па и одраслима. У тој намери покрете *„Забавну читаоницу“*, издаде *„Листове за наш красни пол“*, преведе *Фрање Хофмана 150 приповједака за младеж“*, штампа *„Игроказе за младеж“*, итд. итд. Саставио је у друштву с Дежелићем, Модцем и Шимончићем *„Хрватско-немачки рјечник“*, који има својих добрих страна. Уређивао је и *„Књижевну смотру“*, која излази уз „Напредак“ орган педагошкога књижевнога збора. Лист овај најбољи је сведок с колико је мара пратио и српску књижевност. „Књижевна Смотра“ једини је у Хрватској лист, који је без икаких предрасуда настојавао да приказује и српске књиге онако исто као и хрватске. А и за то је једина заслуга пок. Филиповића. Он беше веран заговарач братске заједнице, што је показао и у другој једној прилици: радећи на зближењу српског и хрватског учитељства. Филиповић је био дописним чланом Српског Ученога Друштва, дакле и почасним чланом Краљевске Српске Академије, која је на глас смрти покојникове телеграфом изјавила своје учешће у тузи. Исто је то учинио и Главни Одбор Учитељског Удружења. Нека је светао спомен међу нама овом вредном трудбенику на народној просвети и истинитом поборнику братске слоге!

† **Венцеслав Маржик.** — 14. септембра умро је још један марљиви хрватски писац о школи и за омладину. Маржик, пореклом Чех био је по занимању учитељем изван Загреба и у Загребу, у ком је основао и педагошки лист „Напредак“. Од посебних дела да поменемо: *Народне приповијетке*; *Слике из хрватске повјести*; *Коменски велики учитељ народа* итд. Недавно издао је на чешком у Прагу „Horvátsko-České rozmluvy“,

УРЕДНИК
Др. М. Ђ. Миловановић

ВЛАСНИК
Ст. М. Протић.

ДВЕ ХАЈНЕОВЕ

1.

У облику најразнијем
Крај тебе сам увек, јао.
И ту, јадан, увек патим;
Ти ми увек чиниш жао.

Кад ходајућ' по лугови
Небрижице и безмиле
Згазиш малу лептирицу —
Зар не чујеш моје цвиле?

Кад узбереш пупољ руже
У твом лепом перивоју,
Па лист по лист кад му кидаш —
Зар не чујеш тугу моју?

Кад се ружин трн занесе,
Пак ти мали прст огребе —
Зар не видиш, зар не чујеш
Како плачем место тебе?

Зар не чујеш у свом гласу
Да га моји јади гуше?
Ноћу јецам и уздишем
Из дубине твоје душе.

2.

Кад се двоје растају
Не зна, јадни, шта ће, —
Уздише л' се, уздише;
Плаче ли се, плаче!

Наш растанак, драгана,
Без тог свега прође;
И сузе и уздаси —
То тек после дође.

Змајова.

ТРИНАЕСТИ

ПРИЧА

БРАНИСЛАВА Ђ. НУШИЋА

Одузели су му и звонце! Кажу да је г. капетана наљутило што Петроније Јевремовић сваки час звони. Г. капетан је том приликом рекао још и ово: «ама, мој господине, кад он као практикант има звонце, онда ја као капетан треба да имам читаву звонару на столу!»

Петроније је рђаво разумео г. капетана. Он је мислио, кад су му одузели звонце, да је оно потребно коме старијем, а кад је што потребно коме старијем он се онда увуче у се као корњача и ућути се у том положају под кором своје понизности. Мислио је: уштедиће од своје плате, па ће сам себи купити звонце. Али — г. капетан му је забранио «у начелу» да звони, казао му је: «Ви можете, ако хоћете, купити и клепетушу, али носите па звоните код своје куће; у канцеларији могу само капетан и писари звонити!»

*

А некад је, болан, Петроније Јевремовић звонио у сва звона. Било је то доба, кад је он могао да затресе главом, па да му се замрси коса. Носио је он тада и раздељак на глави и тесне ципеле, које су раскалашно шкрипале, па шарену кошуљу са лепршавом машлијом; па огледалце у џепу. Био је, ваљда, и коловођа на игранкама и члан певачке дружине, и фотографирао се у разним позама и носио ружицу у рупи од капута, и изјављивао љубав овамо и онамо. Та био је и он млад; извесно је све то чинио, али од свега тога данас остале

су му, ваљда, само лепе успомене у души и огромни жуљеви на ногама.

Са свим је то други човек данашњи Петроније Јевремовић. То је Петроније Јевремовић, вечити практикант, са подстриганим брковима, са ципелама без икакве форме, са капутом боје црвено-жутог багреновог листа, са глатком ћелом на глави, коју он брижљиво покрива са оно мало косице што му на потиљку заостало. Томе Петронију Јевремовићу одузео је капетан звонце.

Али, није то само звонце, звонце је, може се рећи, ситна ствар; него се ни иначе г. капетан није понашао према њему као према дугогодишњем чиновнику: другим практикантима је, на пример, слободно и да пуше у канцеларији; Петронију то није слободно, јер, каже се, има обичај да пљуцка кад пуши и направи читаво језеро око себе. Један пут је један практикант певао гласно у канцеларији, па некако му се прошло, а Петроније само што је хтео онако са «густом» да кине, потегао, па запевао оно дугачко пензионарско «а!...» које тако хармонично наставља кијање, а — капетан из друге собе, шта је радио? — Прекинуо га на три четвртине ноте и истерао га из канцеларије, с додатком «да у будуће увек кад му се кија изађе на сокак.»

— Разумете ли?! — додао је уз то још строго капетан

— Разумем! одговорио је Петроније.

Па није то само од капетана. И друге је беде Петроније трпељиво сносио и гутао. У среској канцеларији у којој је он радио било је још два практиканта, који према Петронију и не заслужују такво име, већ би се просто могли назвати «гризоперићи». Један је бивши глумац из неког путничког позоришта а други деградирани каплар из сталнога кадра. Па што су се они попели Петронију на врат својим будалаштинама, није се већ могло сносити. Они су се Петронију просто у брк смејали и чинили му све могуће пакости. Наместе му на столицу иглу и Петроније Јевремовић, са свим невин, седне на иглу па тако животињски дрекне, да се сви пандури окупе, или му сакрију акта, или му, као бајаги случајно, поспу мастилом што је грдном муком исписао; или тако некако удесе фасцикулу на врх рафа а над његовом главом, па кад се Пе-

тронije само мало наслони на раф а фасцикула се преврне и груне га као вола о земљу. Један пут су га нагаравили кад је као човек мало заспао после ручка, па га пустили да такав саслушава једну младу удовицу; а један пут, као бајаги нехотично, закључали на подне канцеларију и однели собом кључ, а Петроније остао унутра без ручка.

Али је све то Петроније кадар био трпељиво да сноси; на све то он је само слегао раменима, па се који пут чак и сам смејао, само га је нешто стално гризло и мучило: имао је двадесет и једну годину практикантске беспорочне службе, и никако, никако није могао указ да добије. А једна једина жеља на свету била му је та: да добије указ, па да поносно прошета кроз чаршију, да се поздрави лево: «Како си, газда Мијалко, шта радиш?»; да се поздрави десно: «добро ј'тро, газда Трифуне, како, како?» А и газда Мијалко и газда Трифун и сви остали да одговоре: «Хвала Богу, господин Петроније, ето, како ви? Честитамо, честитамо!»

Ето, толико је само желео Петроније Јевремовић, па из чаршије да оде кући и да — умре Са свим не жали да умре. Па ипак ту жељу узалуд је желео.

*
* *

А ево како се може објаснити таква судбина Петронија Јевремовића:

Петроније Јевремовић био је најпре тринаесто дете своје мајке. Оно није увек срећа бити ни прво дете, али тринаесто заиста значи бити сувишно. Проклињала га је мајка па, и ако су друга деца изумрла, никад га нису волели у кући. Од тога доба он се увек осећао невољен од људи и од судбине, једном речи, он је увек био тринаести и у животу.

Оде у школу, на пример. Учитељ уписује на А, Б, В, Г па тек Петроније тринаести у списку. И онда већ зна се како је прошао кроз школу. Ако је ларма и галама, учитељ се накострешни, па мерка: кога, кога, кога, и хајд' Петронија дугачким лењиром, па све по ушима и по прстима. «Петроније, голанферу један, тебе ћу ја у кацу, па ћеш омекшати као туршија!.» А Петроније заврне очима, засузи и задршће му доња вилица, и осећа да га нешто по телу гризе као да је већ у туршији.

Хајд' ништа то, него дође испит. Петронија прозову тринаестог.

— Петроније, душо — увија учитељ пред кметовима и туторима — кажи ти мени где лежи Ваљево?

Петроније се згране:

— Ваљево... Ваљево.. Ваљево...

— Дакле, где се налази Ваљево?

— Ваљево... љево... Ваљево се... налази на мапи.

— Петроније, преисподње магаре! Петроније, смрдљива уштво! — почне учитељ, заборавивши да су ту кметови и тутори — шта мапа, шта Ваљево; каква мапа какво Ваљево, штене једно! Говори што те питам. Говори, говори, говори, кад ти кажем!..

А Петроније гута пљувачку и жалостиво блене у таваницу и дубоко се загледа у једну мушицу.

И тако дете пропаде. А то не што није учио, Боже сачувај, већ учило је дете, учило, али бадава. Не да се тринаестом ђаку, па не знам како да је научио.

Изађе из школе, оде на занат. И добро почело дете, таман ухватило свој пут за живот, али газда га истера. Истера га; вели, да је глуп, не зна да дочека муштерију, не зна да испрати, не уме кусур да израчуна, не уме ништа. Лепо, хајде код другог газде. Седи тамо, седи неко време, па га и овај истера. Хајд' код трећег, четвртог, петог и тако све даље. Један га истера што је глуп, други што није за посао, трећи што не зна ништа, и тако за пет година промени тринаест газда, а тринаести га лепо измеси, испребија, па онда тек истера. Најпосле га нико у вароши није хтео више да прими.

Његова једна сестра од тетке била је удата за пандура у среској канцеларији, а та се сестра познаје са персоналом канцеларијским, и кад јој оде муж у срез каже она млађем писару, овај старијем писару, старији писар капетану, и тако се једва некако удеси, те Петронија приме за бесплатног преписивача.

Тако је ушао у ту службу, у којој је још и данас, и у којој већ двадесет и једну годину очекује указ.

А један пут је помишљао и да се жени, али га ђаво не упути ни на коју другу него на најбољу девојку у вароши.

Девојка из добре куће, носи двеста дуката тепелук од бисера, шест ћилима, четири тепсије и бунду. Просили је многи, па неће, а Петроније као вели сам у себи: «Шта ће боље. Ја сам чиновник, нисам да кажеш глуп, па се нећу помаћи с овога места, него данас сутра, ако Бог да само, бићу и нешто више, па ћу лепо миц по миц, само разуме се полако а сигурно, да дођем и до веће плате. Дакле шта ће боље?! Па је већ замишљао и свој живот кад буде имао већу плату и кад буде жењен. Са 200 дуката узеће кућу, лепу малу кућу «али да има башту». Па како ће он лепо да уреди ту кућицу, све да буде чисто и свака игла да се зна где је у сред дана као и у сред ноћи. Па не само што ће кућицу да уреди него и сам живот. Дође, на пример, недеља, нема канцеларије, он се пробуди рано у јутру и шета по соби, све по самим ћилимовима, нигде нема нога на го патос да му стане; прође кроз ходник и поносно погледа у четири тепсије које као злато чисте и изрибане висе на дувару; оде код берберина, обрије се, подстриже бркове, па оде у цркву и стане с десне стране, тамо где чиновници стоје. Сврши се служба, он узме две нафоре: једну за себе, једну да понесе жени. Дође кући и она га чека на капији. Попију заједно кафу, па се она онда обуче, метне тепелук и бунду и пођу да праве визиту г. капетану. Уз пут ко их сретне сваки: «Добар дан желим! Добар дан! Како сте, кад ће те ви, г. Петроније, код нас мало са госпођом?» — «Па доћи ћемо који дан. Мислили смо баш данас, али, знате, госпођа капетаница се љути ако јој не одемо чешће. Доћи ћемо, доћи ћемо!» — «Молимо изволте!»

Тако је све то лепо замишљао Петроније Јевремовић и, истина, све би тако и било само да се оженио. Проводаџика је са самом девојком разговарала и, ево, ово су баш девојчине речи: «Господин Петроније је красан човек и мени се он много допада. Ево, имала сам толике просиоце и ни један ми се није допао толико колико г. Петроније, али само због нечег не могу се решити, јер се бојим рђаво бисмо живели. Знате, десило се да ми је он баш тринаести просилац, па само због тога!»

Проводаџика се куне да је девојка тако казала све реч по реч, а ако лаже нек је Бог казни оном казном, која ће извесно постићи и све остале проводаџије на оном свету. Од

тога доба није никад више ни мислио на женидбу, али је за то постојано мислио на указ.

Све је и сва чинио, и све је и сва било узалуд. И писао молбе и добијао препоруке, и молио сам и молили за њега други, на — бадава. Један пут је било лепо дотерана ствар. Ишла из вароши депутација у Београд да моли, мислим, да се исплати срезу реквизиција. Он ишао од једног до другог и молио да «узгред» проговоре министру и за њега. Сви су му дали реч и, истина, сви су и испунили реч. Сутра дан изишао је Петроније далеко на друм да испрати депутацију, изашли још многи из вароши. Броји Петроније: четворо кола. У првим колима тројица, у другим четворица, у трећим тројица и у четвртим колима тројица. Сабере то све Петроније и изађе му тринаест, њих тринаест, дакле, у депутацији. Махну Петроније зловољно главом и рече: «А ја, неће ништа учинити, ништа, ништа, ништа!». И, истина, министар целој депутацији дао реч и опет је не испуни. Петроније остаде без указа и даље.

А један пут је био још и даље догурао ствар. Поп му обећао да ће писати својој сестри, а сестра попова удата за једног професора, а тај професор седи у Београду, кућа до куће са неком госпа Јелком, која има сина наредника у академији, и тај син госпа-Јелкин наредник, има доброг друга у академији, опет наредника, који је био ручни девер неком поштару, а тај поштар узео је за жену неку Мицу, а мајка те Мице, госпа Сара, подојила је прво дете господин-министрово и данас му још иде у кућу као у своју кућу. И тако се то некако удеси, па почне ствар од попа и дође до госпа Саре, а госпа Сара, Бога ми, каже госпа министарки, а госпа министарка господину министру, господин министар ствар забележи и, разуме се, — заборави. Опет седне поп, па пише сестри што је удата за професора, ова каже госпа-Јелки, госпа-Јелка сину нареднику, син наредник своме другу, друг каже Мици поштаревој, Мица каже мајци госпа-Сари што је подојила прво дете господин-министрово, госпа Сара, Бога ми, ни пет ни девет него опет каже госпа министарки, а она господину министру, и господин министар и по други пут ствар забележи. И цела истина, лепо први указ кад је био метне господин министар, поред многих других, и Петронија Јевремовића.

Дакле, ствар скоро готова. На конференцији министарској прошао указ, и тако све је било у реду. Донесе у вече момак кући министровој лепо преписан указ, па као у јутру ће се носити на потпис, а ту за вечером и министрова тетка. Г. министар, онако уз јело, још један пут разгледа указ, па ће, више онако уз реч, рећи:

— Сутра ће се обрадовати тринаест сиромаха. Ово је баш право било!

А тек се пљесну рукама г. министрова тетка, па онда, Бога ми, пљесну се рукама и г. министрова жена:

— Зар тринаест? Немој болан, од куд баш тај број нађе? Умреће један у овој години. Метни, тако ти Бога, још једног, нека буде четрнаест, али немој да потписујеш тринаест.

Г. министар се као прво нађе у забуни, па најпре не хтеде ни да чује женске будалаштине, али жене окупиле, те хоће бити, неће бити, док није г. министар попустио.

— Ама, немам никог више да метнем.

— Па онда избриши кога нека буде дванаест.

— О, мај, хајде да вам учиним — рече г. министар; узе перо, па мери овог, мери оног, помаче један пут перо до једног па га одмаче, помаче до другог па одмаче, па де овог ће, па де оног, па тек спусти перо и учини квррррц и написа једну дугачку линију. А кога ће него грешног Петронија Јевремовића, који је чак и у указу морао бити тринаести.

Била је дакле пропала свака нада. Годину дана г. Петроније није умео ништа ново да измисли, али после годину дана опет као сину једна нада, или нова уздања у празно срце г. Петронијево и он се три пут прекрсти пред иконом Св. Марије са речима: «Мајко, Богородице света и века, сад или никад!»

Доћи ће дакле у срез г. начелник, а то је нови г. начелник, који први пут обилази округ и чија реч много вреди код г. министра. Г. капетан већ недељу дана раније нервозан; госпођа капетаница још нервознија. А баш није требало још недељу дана раније бити нервозан, јер је капетаница услед тога разбила три тањира и једну главу осуђенику, који је пуштен из притвора да госпођи капетаници у кујни помаже. Капетан је почео у канцеларији већ и за најобичније ствари да се баца лењирима на персонал, док је то пре тек по где кад, и то само за важније ствари чинио.

Фасцикуле су биле чисте као злато и уређене као апотекарска стакла по рафовима; пандури очистили револвере, па се сјакте и капетан им већ три дана раније наредио да чисте сваки дан чизме; једном практиканту, — оном што је био глумац, наредио је такође три дана раније да се сваког дана чешља. Соба, у којој ће г. начелник спавати, украшена великим огледалом, што га је капетан позајмио од газда Мијалка, а кревет капетаничин са јорганом, украшеним широким чипкама испод којих се провиди роза свила, а то је онај знаменити јорган, што га је капетаница као породиља имала и о коме се много по вароши говорило као о нечем особитом.

И у опште све је било тако уређено, да је г. начелник, ако је само хтео, могао три дана раније доћи. Али он је дошао кад је и казао да ће доћи.

Петронија се тог дана лепо избријао и подстригао бркове, обукао црни капут и негде, на дну сандука, нашао стару помаду, намазао бркове и улепио длаку уз длаку као да их је у топљен восак умочио. Пришио је сву дугмад где их није било, извадио «флеке» са панталона, подсекао нокте и очишао оне длачице што му вире из ушију и прочитао неке чланове из полицијске уредбе, ако би се нешто, Боже га сачувај, повео разговор и о званичним стварима.

Елем начелник као начелник, воле да се добро угости у срезу, а капетан као капетан, ужива да добро угости начелника, па тако, поред осталога, позове на једну вечеру и неколико одличнијих грађана, од оних што се у новинама називају „цвет грађанства", а позове и чиновнике своје т. ј. два писара и Петронија Јевремовића као најстаријег практиканта. Ма да се Петроније топио од претеране среће, био је опет тужан и снужден. Једнако га је мучила мисао: како ће вечерати са г. начелником, можда ће и спустити виљушку или ће преврнути столицу; ко зна: можда ће што год требати да проговори а он ће ћутати, или ће можда требати да ћути а он ће казати што.

Најпосле, шта Бог и добра срећа да! Петроније идући на вечеру свратио је у две три кафане, где је било доста света, и, као неког је тражио.

Изволте, седи да попијемо по једну! — вели му газда Васа у првој кафани.

— Не могу, хвала, бојим се одоцнићу. Знаш, вечерас је свечана вечера код капетана... г. начелник и остали .. позват сам и ја, знаш, па —

— Како је, господин Петроније? — пита га газда Мика у другој кафани.

— Молим те, опрости — одговара г. Петроније — немам кад, проговорио бих с тобом коју реч, али сам вечерас код г. капетана на вечери са г. начелником, па се бојим одоцнићу, опрости....

А овако су поседали око стола: горе начелник, до њега капетан с једне а капетаница с друге, с капетаничине стране „цвет грађанства“ а с капетанове „персонал“, тако да је Петроније био на доњем крају стола и осећао се врло задовољан, што је лампа била на сред стола, те тако није морао гледати у очи начелника.

Пазио се, држао је далеко руке и од ножа и од виљушке и само их је у највећој нужди употребљавао. Управо више је гледао у тањир но што је јео. Било је красних јела. На пример зец којега би Петроније Јевремовић могао целог да поједе, али, сиромах, морао је рећи да не једе зечје месо само за то што се бојао; бојао се што ће, једући то јело, бити обавезан да има једнако у рукама нож и виљушку, а ако су му те ствари непрестано у рукама, он ће или нож или виљушку морати испустити. Па зар му још и то треба!

После другог јела устане један „цвет“ и наздрави, у име свег осталог грађанског цвећа, здравицу у којој је било 74 речи. Петроније је бројао реч по реч. Од тих 74 речи здравица је била овако састављена: 37 речи „народ“, 6 „у име“, 8 „таквог начелника“, 4 „ми представници“, 19 „отаџбина“, 3 „живео“. Г. начелник је подуже говорио и много је више речи казао, само што Петроније није имао куражи да гледа г. начелнику у очи за време здравице, па тако није могао све да разуме. Разумео је свега две речи: „народ просвећен“ и „пољопривреда.“

За тим је г. начелник постао љубазнији; док је пре разговарао само са „цветом грађанства“ сад се окрете и „персоналу“ и поче најпре најстаријег писара да пита: колико има година службе, где је пре служио и т. д. Пређе за тим па другог, на трећег писара. У Петронија већ дршће и душа и срце

и ноге под столом, и руке што их држи на коленима. Сад ће доћи на њега ред. Истина дршће, али се у једно и радује, чисто му се суза збира у оку, јер ово је прилика ка ни једна до сад, ово је прилика да каже о себи све што треба, јер свака реч овога начелника вреди код министра. Доста је да каже само да је двадесет и једну годину практикант Заиста је доста, ако само у г. начелника има и мало душе.

Елем начелник сврши разговор са млађим писаром, па се обрне Петронију и онако љубазно отпоче:

— А ви се зовете Петроније Јевремовић?

Петронију ударише доњи зуби о горње, нешто му пролете крај очију, зажмури најпре, па отвори очи и таман зину али.... зину и госпођа капетаница, зину и пљесну се рукама' па прекиде одговор Петронијев.

— Јух! Па зар нико није приметио, па нас смо тринаест за столом. Јух за Бога!! —

Сви се окретоше лево и десно и пребројаше се, и — јест тринаест за столом.

— Боже, како то нико да не примети — настав.ьа госпођа капетаница — слатки господин Петроније, ви сте добар човек, не ћете се љутити. Није лепо овако у сред вечере, али молим вас, ено, ми ћемо вам наместити у другој соби. Ето, ја ћу сама наместити само, молим вас, немојте се срдити!

— О молим, молим — одговори збуњено и црвен до ушију Петроније, и две крупне сузе наиђоше му на очи и грло му се за један час осуши као да годину дана није пио воде.

Како ли је у другој соби јео; како му је било, и шта је осећао сиромах Петроније, који је већ тако близу циљи дошао и опет морао да буде — тринаести!

Тако је, ето, све већ пропало и шта му је, дакле, још остало? Ништа више но да сачека, на пример, тринаести фебруар те, рецимо, да на тај дан умре!

Али пре но што ће да изгуби чак и вољу на живот, он се реши на нешто, на што се иначе не би никад у животу решио. То је био последњи и одлучан корак.

— Или-или! — узвикнуо је одлучним гласом у својој соби после оне вечере код капетана и лупио је песницом о сто тако да је са стола пала на земљу машина за кафу, четка од

ципела и глицерни сапун, којим се он недељом и празником умивао.

Он најпре покупи мирно те ствари, метне сваку на своје место, а за тим седне и напише врло учтиву молбу за одсуство.

Дакле, у Београд, министру! Њему, јест, па очи у очи и казати му све: „така и така, и така и така, и така ствар!" Нема се више како, не може се више заобилазним путевима, већ лепо министру, па или или!

Како му је било кад је та молба добила званичну нумеру, па онда решење, па онда он се потписује на решењу: «примам са захвалношћу к знању одобрено ми одсуство». Па онда оде кући својој, да вади наново „флеке" са панталона, да однесе кројачу црни капут да му се метне нова сомотска јака, па ово па оно.

— Казаћу — говори гласно Петроније Јевремовић у својој соби слажући ствари у мали један коферчић — казаћу: ето, господине министре, двадесет и једна година, кажите сами је ли право? За двадесет и једну годину један пут кажњен и то петнаесто-дневном платом. Шта је то, није ништа! И за што сам кажњен? За ништа, просто за ништа! Кад сам саслушавао неког сведока, ја сам му онако узгред опсовао оца и мајку. И то није што сам ја хтео да му опсујем оца и мајку, него испитујем га, испитујем, па у један мах не могу више да се сетим шта имам још да га питам; ћути сведок, ћутим ја, па као велим, док овако ћутим хајд' да му кажем што год уз реч, колико да прекинем ћутање, а дотле ћу се већ сетити, ваљда, шта имам још да га питам. Ето, тако сам му опсовао и оца и мајку колико да прекинем ћутање, али капетан то узео не знам како, па, хајд, петнаесто-дневна плата. Као да је то мала ствар петнаесто дневна плата Али давно је то било, поменуло се, а не повратило се....

Заћути мало Петроније Јевремовић, узме по какву ствар коју ће метнути у кофер, разгледа је одовуд и одонуд, слаже је полако, премишља и разговара сам са собом.

— Кажу да је министар добар човек. Разуме се, како би и могао бити министар да није добар човек! Најпосле, мени је довољно ако има душу; то је главно и то је доста!

Онда се замисли, поче да броји од како је он у служби да није ово нешто тринаести министар. Преброји и — није, хвала Богу!

Увуче за тим конац у иглу и почне да пришива један рукав, који се прилично одвојио од капута, и да звиждуће песму: „збогом, немарна душо!“ У опште, није био још много забринут: или што је веровао да ће сад већ један пут свршити оно што је толико желео, или, ваљда, што је био далеко од Београда и од министра, те га не беше још обузео страх.

Ишао је па је казао многима и збогом, као да ће на хаџилук. Сви су му пожелели много среће, јер је већ цела варош знала о његовом путу, на који се он први пут у животу креће.

У јутру се на два сата раније пробудио и чекао у авлији и истрчавао на капију да сачека кола. Осећао се врло нестрпељив. Најзад стигну кола, он узме куферчић, закључа своју собу, прекрсти се и седне у кола.

Путем није хтео ништа да мисли о министру, за што би се још уз пут расплашио. Све је о другом мислио, макар о чему, на пример: о арњевима, о прашини, о газда Мијалку, о једном диреку у авлији среске канцеларије у који је укуцано један, два, три јексера. За три је сигуран, а све му се чини да има и четврти. Ето, све је тако којешта мислио, мислио, мислио, па тек му на један пут изађе пред очи министар и почне строго:

— Како се ви зовете?

— Ја сам слуга покоран Петроније Јевремовић.

Па брже боље забашури ту мисао и почне тек са кочијашем разговарати:

— Па како, како, пријатељу, јеси ли жењен?

— Јесам, господине.

— Ако, ако! А имаш ли дечице, да ти их Бог поживи?

— Немам, господине, ни једно, помрла ми.

— Ако, ако .. одговара г. Петроније расејано, јер баш у тај мах изађе му опет пред очи г. министар, и он већ више не чује шта му кочијаш одговара.

Кочијаш окрете мало зловољно главу, па удари појаче коње и пођоше брже.

— Тај ти је левак стар! — поче опет господин Петроније.

— Па... стар, господине, али тегли боље него многи млађи коњи.

— Колико му има?

— Нећеш ни веровати, биће да му има двадесет и једна година. Не знам сигурно, али толико ће ваљда бити

— Двадесет и једна, а?... ако, ако... и тегли боље него многи млађи... тегли.. да боме да тегли.˙. Па онда се ућута г. Петроније и поче да мисли о овом коњу: како му има двадесет и једна година и како „тегли боље него многи млађи", па се онда много о томе замисли и од један пут му опет изађе пред очи г. министар, онако грдан велики човек с брадом и страшан и строг, па пита:

— Како се ви зовете?

— Ја сам слуга покоран Петроније Јевремовић?

Кад већ виде Петроније Јевремовић да га овај министар неће оставити мирна да путује, он да га избегне, тврдо закључи да прислони главу на арњеве, па да спава.

Ма колико да је Петроније Јевремовић тврдо спавао, кад се кола, доцкан у ноћ, успеше на београдску калдрму и задрмусаше се силно арњеви, он отвори очи и виде се тако близу свога министра. Та у истој су вароши већ!

Ту ноћ, у кафани, Петроније је за чудо врло слатко и врло тврдо спавао. Чак ништа није ни снивао. А сутра дан пробудио се пре него што су се пробудили кафански момци и једва је чекао да се отворе врата. Отишао је за тим код берберина, ошишао се, обријао браду, и врат, подстригао бркове, обукао црни капут са новом сомотском јаком и упутио се Теразијом у министарство. Теразијом је једнако бројао кестене и набројао је тридесет и два.

Кад је дошао до министарства, он осети како су му ноге све краће и краће, и учини му се као да га неко вуче за капут од натраг, па се и окрете да види ко је то. Таман да пређе праг, а њему паде на памет да се нешто размисли који је датум данас, да није од некуд тринаести. Био је први април, хвала Богу. Дану душом, па уђе у чекаоницу

Још, кад је пошао да се брије, купио је од мало бољих цигарета и метнуо у џеп. Знао је Петроније како ваља. По-

нуди најпре момку, који стоји пред министровим вратима, цигару, пусти га да припали и да повуче два три дима, па ће тек онда почети

— А, овај, је ли већ дошао г. министар?

Момак прво повуче један дугачак дим пусти га кроз ноздрве и гледајући за димом, одговари равнодушно:

— Неће данас долазити у канцеларију!

— А, тако!

И Петронију Јевремовићу нешто лакну. Баш му је било мило што неће министар доћи данас у канцеларију. Он понуди момку још једну цигару и оде врло расположен.

Шетао је тог целог дана по Београду, и где год је ког човека срео под цилиндером, скинуо му је шешир. Који га зна, неко измеђ' њих може бити и његов министар.

Сутра дан је министар био у канцеларији, али је одмах отишао.

Прекосутра министар је у канцеларији, али неће примати.

Четвртог дана код министра су друга два министра и „имају неки важан разговор" (то му је момакповерљиво казао), па се не зна да л' ће стићи да прими.

Петог дана министар је казао, да ће примити само оне који имају врло важан посао, који се не може до сутра одложити.

Шестог дана Петроније Јевремовић морао је опет да обрије браду и врат, да подстриже бркове и наново да се дотера. Али тог дана опет г. министар није долазио у канцеларију.

Седмог дана била је министарска седница, па није могао г. министар никога да прими.

Осмог дана г. министар неће примати.

Деветог дана г министар је био у канцеларији, али је одмах отишао.

Десетог дана г. министар је примао; примио је њих седморо осморо, а за тим момак рече: који су још остали, да дођу сутра.

Тринаестог дана Петроније је морао опет да обрије браду и врат и да се дотера, али кад је прешао праг на министарству, он се, са упрепашћењем, сети да је данас већ тринаести

април. Господе Боже умудри господина министра, да данас не прима, или у опште и да не дође у министарство. Или, како било, да се Петроније врати, па сутра да дође. Јест, али је јуче предао своју карту, написао је на парчету хартије своје име и презиме, и министар је казао за оне, који су од јуче остали, да дођу данас.

Био је као утучен. Осети неку малу језу и неку грозничицу у костима, и проби га зној по челу, под мишкама и под коленима. Онако збуњен, поче министровом момку да даје по три цигаре на један пут. Па онда седе на једну клупу и загледа се у оног момка, како сваки час улази код министра, улази и излази, гледа га и завиди му.

— Боже, овај момак, — мисли се у себи — да Боме, он је момак као и сваки други момак, али тек, он.... тако рећи.... — па не доврши мисао.

После гледа на чифилук, на којем виси министров капут, постављен свилом. Гледа гледа, и ту се дубоко замисли.

— Са свим леп капут ... И, ето, како ми је близо његов капут....... Биће средњи човек, судећи по капуту..... Зими, мора бити, носи дебљи капут !.....

Тако све размишља, а међу тим једнако броји како један по један улазе код министра. Већ је седми ушао, а њега још не зове. Може бити, неће га ни примити Ала би сад волео, да га не прими , или бар да каже, да дође сутра , четрнаестог априла.

Седми изашао са свим весео. Уђе и осми.

Девета је ушла једна жена, али се мало бавила. Ушао је за тим и десети, који се врло дуго бавио, и изашао је сав црвен и озловољен. Једанаести се мало бавио, али изађе врло задовољан, па даде чак и момку неки бакшиш.

— Благо њему — мисли Петроније — да ли нешто ја имам ситних пара, ако устреба да дам што год овом момку ? — И поче се пипати по џеповима.

Уђе и дванаести , а Петронију нешто паде на памет да броји, колико ће он тамо да се бави. Броји један, два, три, четири и доброја до 146, али у један пут пресече — паде му на памет, да је тај, што је сад унутра, дванаести и да ће онај, који ће доћи на ред, бити тринаести.

То га порази и поче, не зна ни сам за што, да чита у себи: „Оче наш, иже јеси на небеси.....” и таман да дође на „хлеб наш насушни”..... а дванаести изађе и момак викну с врата:

— Петроније Јевремовић!

Петроније се загрцну код „хлеб наш”..... па се онда само за један секунд два пут озноји и осуши; па се поче да окреће где ће да остави штап, и кад му нађе место, он се узврда и не зна шта ће са шеширом. А момак још један пут викну:

— Петроније Јевремовић!

Он се и по трећи пут озноји и осуши и пође несигурним корацима ка вратима, и таман да пређе праг министрове собе, а њему паде на памет најнесрећнија мисао на свету: „да ми није где год дугме откопчано?“ Та га мисао још дубље увуче у неку грдну рупу, у коју је јасно осећао како стрмоглавце пада. Кад је већ био у министровој соби, он се управо осећао као да је на дну те рупе.

И ако је био у соби, он у ствари није видео министра. Једну је руку држао на грудима, а другом се свуд редом пипао да види: је ли му које дугме откопчано.

Око њега је тама нека, виде се само два велика, грдна велика прозора. У један пут се из те таме чу неки глас:

— Шта ви хоћете?

Али Петроније није могао јасно да осети, одакле је дошао тај глас. Прва реч „шта” учини му се као да је пред њим речена; ону другу реч „ви“ учини му се као да је с лева чуо, а трећу реч „тражите“ с десна.

Он не одговори ништа.

— Јесте ли ви Петроније Јевремовић? — рече опет онај глас, али, сад му се учини као одозго, с тавана.

Петроније за један час зажмури и изговори у памети: „но избави нас од лукаваго“, па онда прогута своју пљувачку, што му се била набрала у устима и најзад зину:

— Ја сам слуга покоран Петроније Јевремовић.

— Па шта хоћете ви? — опет онај глас, али сад као одоздо.

— Двадесет и једна година.... беспрекорне службе.... има један коњ, што ме је возио, толико исто.... ја препокорно мо-

лим ...ја, господине министре, и... препокорно молим ...ја, господине министре....

— Добро — рече онај глас, али сад већ пред њим, — ако имате шта ви поднесите писмену молбу своме старешини, а немојте долазити министру за то. Идите на своју дужност!

Како је изишао, како је отишао до кафане, како је легао: ништа не зна. Тек кад се после четири сата лежања пробудио, видео је прво да штап није собом донео, већ га је заборавио у министарству, и друго, да је онако са црним хаљинама и с ципелама заједно спавао у кревету, покривен јорганом преко главе, више него четири сата.

*
* *

Петроније Јевремовић вратио се на своју дужност болестан, био је озбиљно болестан. Ја знам, да вас читаоце не занима толико то питање, да ли је он у опште умро, но, ако је већ умро, кога је то датума дотичног месеца било. Али он није умро; на против, он је оздравио и теглио је још дуго и дуго. У томе и јесте баш његова зла судбина, што неће још за дуго умрети.

ЛОВЋЕНУ

Уздига'си горду главу, замота' је вјечном славом;
Подупирућ' српско небо, и пјесника диже с' њом.
Гдје слободе сунце грије
И света се љубав лије
Ради борбе за свој дом.

К'о харивда у сред мора гледао си многу борбу
И крвавих таласова бројао си кивни ред;
Твоји крши и брегови
И синови соколови
Сретали су њихов гред.

А са тмурним облацима вјечиту си свађу има',
Ал' те нико јошт не виђе, да те сакри њихов мрак, —
Но си гледа' у висину,
Маглу баца' у низину
И вјечни те грија зрак . . . .

Кад задрхта црна земља и сломи се српско небо,
Под теретом јасне луне, парајућ' га њезин зуб,
Те небеске развалине
Подига' си из прашине
И оста' му јаки стуб.

Тад азијска чељуст зину и западни вал се диже:
Вал те такну, чељуст зину, непомичан оста ти,
А низ брда и планине,
Уске кланце и долине
Јуначка се крвца сли.

Сатрвена нада сину, а свети се тамјан диже,
По олтару нашег неба нове среће сину зрак, —
Ти раскиде ропске ланце,
Окрвави многе кланце
И растјера густи мрак.

А над врхом висине ти слободе се ора' вије,
Да те злобе гром не згоди, раширио своју груд,
Љутој муњи с' вихорима
И твоијем злотворима
Строги пр'јети његов суд.

*

О геније! чије луче зрак напаја наше груди
И кити нам мушка чела твога в'јенца горски сплет,
Дух надмоћни, живот смјели,
Лавор-в'јенца неувели
Одгониће крвав смет.

Нека вихор силно звижди и Перун се гњевом срди,
Распињући огањ живи и облака тавни крд —
Спавај мирно, о пјесниче,
Твој се Ловћен не помиче,
Но за нав'јек стоји тврд! . . .

Оногошт.

Новица Ј. Николић.

НАШИ ТРГОВИНСКИ УГОВОРИ

3

Трговински уговор између Србије и Аустро-Угарске од 1881 год. спутао је Србију, као што смо видели, и у економном и у финанцијском погледу. Сплет његових одредаба везао је економске интересе наше отаџбине чврстим везама за суседну монархију, и упутио је наш економски живот правцем, који води у потпуно економско асимиловање Србије. И циљ, који је у њему обележен, премаша преко обичних трговинских и економских користи, схваћених у својему најширему смислу. Читав политички програм са далеким погледима и плановима, мудро смишљен, доследно и обазриво изведен кроза све детаље, огледа се у њему. Аустро-Угарска је вршила, склапајући га, свом збиљом своју нову улогу на Балкану, коју јој је доделио Берлински Конгрес и која отпочиње мандатом за окупацију двеју злосрећних српских земаља, Босне и Херцеговине.

Етапе, кроз које има да пређе Србија на путу, који је води у крило хабзбуршке монархије, ту су већ једне дефинитивно обележене и изведене, друге наговештене као скица, која се тек накнадно има попунити.

Најпре, као прва етапа на томе фаталноме путу, као полазна тачка, са које се — да се послужимо оном старом али за ову прилику згодном метафором — државни брод Србије отискује у воде аустро-угарске; то је утврђивање неке врсте економне заједнице, још доста лабаве и неодређене, али за то ипак стварне и на солидном темељу засноване, која српску извозну трговину упућује искључиво на пијаце аустро-агарске, и која, у исто време, погодбама тарифским, утврђеним и са једне

и са друге стране, спречава трансформисање српске производње и економске еманципације Србијине.

Данашње економско уређење модерних друштава створило је, тако рећи, преокренути, неприродни фактички однос између произвођача сировина и оних који те сировине прерађују. У унутрашњости модерних држава сељак, земљорадник и сточар, који производи сировину, који врши рад најнеопходнији за одржање и човека и друштва, рад на који се ослања целокупна друга производња друштвена — стоји у зависности према капиталистима, препродавцима и прерађивачима, који на берзама спекулишу са његовим производима и откупљују му их по ниску цену, остављајући му једва неку мизерну зараду. Исто је тако и у економским односима што везују разне државе у међународној заједници. Оне између њих, које производе и продају сировину, стоје као зависне, као економски потчињене према државама, које ту сировину купују и прерађују. Силне и богате европске државе, на чијем челу у економском погледу стоји Енглеска, развиле су у свима правцима и у свим гранама своју прерађивачку, индустријску производњу, па су се састарале, да у својим колонијама за експлоатисање осигурају себи клијентелу, која ће куповати њихове прерађевине и снабдевати их у исто време својим сировинама. Аустро-Угарска, која нема својих колонија у туђим деловима света, и која их данас није стању ни имати, упућена је из Берлина пре 17 година, да свој домен за економску експлоатацију тражи на Балканскоме Полуострву. У колико је тај домен имао да се прошири преко граница окупационог мандата, могли су јој га прибавити једино трговински уговори. И трговински уговор од год. 1881 одговорио је томе своме задатку.

Трговински уговор у свима својим одредбама, које се тичу трговинских послова, које регулишу чисто трговинске односе између Србије и Аустро-Угарске, тежи једном утврђеном циљу: да Србија остане земља, која производи сировину и да своје сировине продаје на аустро-угарским трговима, купујући у размену за њих аустро угарске прерађевине. Ниске царинске стопе у српској царинској тарифи, нарочито за оне прерађевине, које би се успешно могле производити у Србији, с једне стране; изузетно повољан, привилегован царински поступак за све

српске сировине, српску храну, српску стоку, српске суве шљиве, при увозу у Аустро-Угарску, с друге стране — све је то мудро срачунато, хармонички скомбиновано у смеру, да се задовоље економски, па поред њих и политички интереси суседне монархије у Србији, да Аустро-Угарска одговори оном задатку, успешно изврши ону мисију на Балкану, коју јој је Берлински Конгрес доделио.

У истоме духу, вођен истим смером, уговор је од г. 1881 везивао Србију и у финансијском погледу, лишавајући је права да за подмиривање својих културних потреба, за подизање и усавршавање своје производње, за вршење своје народне мисије, слободно прибира средства начинима, које је вековно финансијско искуство код разних модерних народа показало као најпогодније и најцелисходније. У годинама, које су следовале Берлинскоме Уговору, независна Србија морала је нагло повећавати свој буџет државни, једно с тога, да би одговорила задацима модерне државе и спремила себе за вршење даљих својих народних задатака, а друго с тога опет, да би извршила оне обавезе, које јој је сам Берлински Уговор наметнуо као погодбе за признање њезине независности. Међу тим трговински уговор, поред тога што утврђује сразмерно ниске царинске стопе чак и за оне артикле, које не интересују ни у колико аустро-угарску производњу, већ су предмет чисто фискалног цариљења, не допушта Србији, да потражи себи изворе за подмирење својих нових потреба и извршење својих нових дужности и обавеза баш у оним облицима посредних пореза, који су најиздашнији и који се најлакше дају у дело привести. И право завођења државних монопола, и право ударања трошаринских такса сведени су за Србију у далеко тешње границе, него што захтевају аустро-угарски трговински и чисто економски интереси, и него што се то обично чини међу државама, које регулишу своје трговинске односе уговорима закљученим на најширој основици.

У току десетогодишње примене овога трговинскога уговора Србија је имала прилике, да осети сав притисак, сву тежину његових одредаба, колико на економском, толико и на финансијском пољу. Али према самој природи ствари, њезино држање било је и морало је бити разнолико према одредбама

уговореним, према обавезама, које је она на се примила, у колико су оне имале један или други, економски или финансијски карактер. Економски се притисак трпео и морао се трпети, јер Србија у данашњем своје економском стању, са данашњом својом производњом и данашњим својим извозом, нема куд на другу страну до на аустро-угарске пијаце. После какве самовољне забране извоза, предузете под каквим било притиском, Србија би протестовала, доказивала би своје право, претила отказом уговора, тражила нове пијаце за своје производе. Али чим би се затим аустро-угарске границе отвориле, а то је бивало пошто је циљ пресије постигнут, пошто је Србија спречена да нешто учини, или принуђена да се умери у својим народносним идеалима, или опоменута тек сама колико да не заборави, како је Бог високо, цар далеко, а земунске и бајзашке станице са својим марвеним лекарима врло близу — све је бацано у заборав, и нови трговински путеви и пројекти за подизање индустрије, која једино може донети Србији економску еманципацију. Једино што би преостајало после сваког таквог економског окршаја, то је мало више страха, али зато и мало више мржње према моћној суседци. Пшеница српска, намењена Аустро-Угарској, увек би се тада још мало дубље у џеп завукла, али би се зато опет у толико јаче и стискивала!

У финансијским питањима морало је већ ићи са свим друкише. Тесна ограничења која је уговор трговински поставио финансијскоме кретању наше отаџбине, нису се могла одржати у целини. Кад је у развоју нашега државнога живота наступила неодољива потреба, да се отворе нови обилнији извори финансијама државним, који се више нису могли наћи у преустројствима и повећавањима непосредне порезе, српске се владе нису устезале да обиђу та ограничења, која су постављале одредбе трговинскога уговора.

Већ у години 1886., закон од 31. октобра «о изменама и допунама закона о порезу од 14. јуна 1884.», начинио је прву широку брешу кроз онај сплет од финансијских ограда, у које је уговор трговински од год. 1881. спутао Србију. Њиме је заведена тако звана „допуњујућа пореза од капитала уложеног у радње", који се наплаћује према целокупном годишњем обрту, и која је боље позната под именом обртне порезе или просто

обрта. Тадашњи министар финансија, г. Чедомиљ Мијатовић, коме се свакако не може спорити барем духовитост, дао је, с обзиром на одредбу трговинскога уговора, своме новом финансијском проналаску овакву мотивацију: „с погледом на то, да се приход од капитала у радње уложеног лако порезу измиче, све радње трговачке, индустријске, шпекулативне, лиферантске, у опште које капиталом на добит раде, подлеже плаћању једне порезе, која порезу од капитала допуњује, а на име порезе од обрта." Закон је затим одређивао да трговачке књиге имају послужити као основа за наплату ове порезе. Али доцније, на представку самих трговаца, који су желели да по сваку цену избегну преглед својих књига, влада је српска пристала, да се обртна пореза на сав еспап, који се довози из туђине, наплаћује на царинарници, у исто време кад се буду наплаћивале и царина и друге узгредне царинске таксе. Стопа обртне порезе за радње са прерађевинама, а то ће рећи за увозну трговину, била је утврђена законом од год. 1886. на 5%, док је стопа за радње са сировинама, т. ј. за извозну трговину износила свега 1%. Доцније је, год 1888., ова обртна пореза на радње са прерађевинама подигнута од 5% на 7%. И на тај начин на царинарницама београдским наплаћивана је на сву увезену робу, поред царине и других, уговором предвиђених, узгредних царинских такса, и ова нова пореза од 7%, чија је сума у последњим годинама примене уговора трговинског од 1881. износила више него ли целокупан царински приход.

Аустро Угарска није пропустила протестовати противу таквога самовласнога изигравања уговорних одредаба. За њу није могла бити никаква тајна, да обртна пореза у својој суштини није никаква „допуњујућа пореза на капитал", већ да она допуњује у главном царинске стопе, утврђене уговором трговинским. Али, она је исто тако добро осећала, да је неодољива потреба нагонила српску владу, да се огреши о одредбе уговорене. И како је у Србији тада царовао напреднячки режим, који Аустро-Угарска није имала интереса нити да руши, нити да га слаби и ауторитет му убија — обртна је пореза остала у снази, постала је de facto саставни део српскога царинскога поступка и послужила је у брзо као подлога, као стварна гаранција једном новом српском државном зајму.

Са другим огледом да се обиђу одредбе трговинскога уговора и да се српским државним финансијама отворе нови извори, без обзира на ограничења утврђена у уговору, није већ ишло тако глатко! Али тада није била на управи у Србији напредњачка влада, којој је Аустро-Угарска могла имати разлога да поклања своју благонаклоност. Кад је у год. 1891. на предлог г. д ра М. Вујића, министра финансија у радикалном Пашићевом кабинету, донесен нови закон о трошаринама, којим се, противно чл. X. и додатку ка чл. X. у закључном протоколу трговинскога уговора, заводе нове и повећавају старе трошаринске таксе, Аустро-Угарска се одлучно одупрла примени тога закона, претећи репресалијама, па чак и отказом уговора и прекидом сваких трговинских односа са Србијом.

Трговински уговор између Србије и Аустро-Угарске, који је данас у сили, и који је закључен 28. јула 9. августа 1892. ратификован 19. јуна| 1. јула| 1893. а важи до 19|31 децембра 1903, нема у историји нашега економскога живота ни из далека ону важност, нити онај утицај, који припадају уговору од 1881. године. Уговор од године 1881. дао је обележје и оквир трговинским односима Србије с Аустро-Угарском, и истим махом одредио правац, којим ће се кретати економски живот наше отаџбине. Уговор од године 1892. није био у стању променити у суштини карактер тих односа и упутити економски живот Србије рационалнијим путем, на којему се једино могу наћи потребне гаранције за њезину економску, па следствено и за њезину политичку будућност. У дугим и мучним шестомесечним преговорима у Бечу, изасланици Србијини успели су постићи, у колико се тиче битних и најважнијих питања регулисаних уговором, у колико се тиче саме природе економских и трговинских односа између Србије и суседне монархије, само побољшице у детаљима. И трговински уговор од године 1892. исто као и трговински уговор од године 1881., упућује Србију читавим системом својих одредаба на производњу сировина и продају тих сировина на аустро-угарским пијацама, с једне стране; на куповину, у замену за своје сировине, аустро угарских прерађевина, с друге стране. Ништа се боље, у осталом, није могло ни очекивати.

Десет година трајања уговора од године 1881. прошло је а на економском пољу, у погледу подизања привреде народне, није било ништа, апсолутно ништа урађено. Већи део тога времена проћердан је у безумним огледима, да се сломи дух народа српског и да се Србија поврати у стање од пре 1858. године, у коме ће се по ново аутократска самовоља спорити око власти са саможивом, импровизираном олигархијом, која нити има каквог вишег државног идеала, нити зна и за какве патриотске традиције. Последње непуне три године потрошене су на мучноме послу рестаурисања политичког, на тешкоме задатку, да се народу српском поврати поверење у своје државне установе, а са њиме заједно и вера у своју народну будућност.

Али пристајући, по невољи, да они трговински односи, који су већ десет година стајали утврђени између Србије и Аустро-Угарске, послуже и даље као основа за нову уговорну периоду од пуних једанаест година — од српске се стране употребило овога пута све и сва, да се консеквенце таквог пристанка сведу у што уже и одређеније границе и да се, у исто време, прецизовањем смисла уговорних одредаба одузме могућност самовољним тумачењима, која увек иду у прилог јачој страни уговорници. Понављајући отворено и без зазора, да све тековине задобивене новим трговинским уговором на пољу економском нису измениле у суштини онај карактер односима између двеју земаља, које је ранији уговор оставио у наслеђе — држимо ипак да се не може порећи, да те тековине имају свога крупнога значаја. Ми ћемо их овде резумисати у кратким потезима.

Царине на увоз аустро-угарских производа у Србију остале су, изузев оних које имају чисто фискални карактер, у главном ниске и недовољне да даду најпотребније и најправичније заштите домаћој прерађивачкој производњи. Са аустро-угарске стране обратила се нарочита пажња на то, да царине српске не добију заштитни карактер за најглавније занате, за домаћу индустрију и за ону фабричку производњу, која не тражи ни великога капитала ни дуге предходне спреме код радника, ни пространу и компликовану фабричну организацију. Писац ових редова, као један од српских изасланика за вођење преговора

око уговора трговинског, био је сведок непопустљивости аустро-угарске у овом погледу. Питање о царинским стопама на готово одело и на готову обућу изазвало је нарочито дискусије, које су претиле да осујете и сами резултат преговора Тек у последњем часу, кад је већ постигнут био споразум по свима другим тачкама, и кад је једино још од утврђивања царинских стопа на одело и обућу зависио потпис уговора, а већ је више него јасно било, да је залудно рачунати у том погледу на предусретљивост и попустљивост аустро-угарску, са српске је стране дат пристанак на трансакцију, која не даје ни из далека довољне заштите српским кројачима и обућарима.

Осетне царинске повишице постигнуте су искључиво на предметима, који немају интереса за српску производњу, као што су финије и луксузне израде, које не могу имати у сиротној земљи, као што је Србија, ширега потрошачкога круга, или оне прерађевине, чију је производњу немогуће импровизовати и за које се, следствено, Аустро-Угарска није имала бојати српске домаће утакмице. Па и у томе обраћена је увек пажња, као што се то нарочито даје констатовати, кад се проучи склапање разних тарифских група вунене и памучне робе, да се осигура и унапреди потрошња на српским пијацама оне робе, која образује индустријске специјалитете аустро-угарске.

У години 1892. Аустро Угарска нити је смела тражити од Србије нити је могла прихватити какву понуду српску да узме себи еквиваленте за своје трговинске уступе Србији у каквим нарочитим привилегијама, које би фаворизирале њезин извоз на српске пијаце на штету њезиних других туђинских утакмичара. Нов систем њезине међународне економске политике, заснован на интимном споразуму са Немачком, није јој допуштао, да било у Србији, било у другој којој балканској земљи осигура себи, под ма каквом фирмом, привилегован царински поступак, да уговори за себе нарочите царинске уступке, који се не могу у исто време дати и Немачкој. С тога у уговору од године 1892. нема више за увоз аустро-угарски у Србију диференцијалних тарифа царинских, прикривених под именом пограничнога саобраћаја. Један једини заостатак је од тога у групи тарифској 21 а, 1. прилога А. који утврђује у пододељку *a* за вина у бурадима произведена у околини Вршца, Беле

Цркве, Панчева и у Срему, царинску стопу од 2·50 дин на 100 кгр. докле сва друга вина у бурадима и из Аустро-Угарске и из ма које друге земље, која стоји са Србијом у уговорним трговинским везама, имају платити при увозу у Србију царину од 10 дин. на 100 кгр.

Али при свим овим тешкоћама, које су стајале Србији на путу да своју уговорну царинску тарифу доведе у склад са својим економским потребама, учињен је и у овоме погледу одсудан корак у напред, добивена је једна тековина од големе вредности, самим тим што је специфична (по тежини) уговорна тарифа, израђена на основу опште српске тарифе, заменила стари систем уговора од 1881. год. по коме је тарифа по вредности била правило, а тарифа специфична изузетак, утврђен на искључиву корист увозника, као максимална царинска такса. Ми се нећемо овога пута враћати на излагање користи, које цариљење специфично показује у сравњењу са цариљењем по вредности и са гледишта финансијског, као и са гледишта јавнога морала и правде. Свраћајући пажњу на оно што смо већ раније рекли о томе, ми ћемо сад констатовати само тај факат: да су са применом нове уговорне царинске тарифе, царински приходи порасли одмах за више од 50 |₀₀, као и да су у исто време, престали сви спорови око наплате царине. (Међу тим, наплаћивање обртне порезе, које се и даље, под режимом новога уговора, врши по вредности на основу фактура и вештачких процена, дало је већ места и непрекидним споровима између царинских власти и увозника и једноме тешкоме заплету између Србије и Аустро-Угарске).

Извоз српски у Аустро-Угарску добио је, и по уговору од године 1892. као и по уговору од године 1881 исти привилегован, диференцијалан царински поступак: он је ушао највећим својим делом у погранични саобраћај. Систем првога трговинскога уговора између Србије и Аустро-Угарске остао је, дакле, и даље у сили. Србија је и сад поново, и својом увозном тарифом и привилегованим поступком за свој извоз, упућена, да и даље, за нових једанаест година производи сировину, да је доноси на аустро-угарске пијаце, са којих ће се она, у колико није потребна аустро-угарској потрошњи, разуме се са посредничким провизионом, препродавати, и да у за-

мену за њу купује аустро-угарске прерађевине. За нових једанаест година Србија је, гоњена својим неодољивим животним потребама, продужила васалске економне односе према Аустро-Угарској. Али само, као што смо већ видели, у колико се то тиче увоза аустро-угарског у Србију, и као што ћемо то сад видети, у колико се тиче српскога извоза у Аустро-Угарску, те су везе васалства економског сад у исто време и расла бљене и тачније одређене.

У одељку под III прилога *В* новога трговинскога уговора исписана је иста она одредба, коју налазимо, опет у одељку под III прилога *Б* ка трговинскоме уговору од године 1881. «Ниже означена роба, вели се ту, која је непосредно увезена преко заједничке границе у аустроугарску царинску област уживаће, под погодбама да је српско порекло прописаним уверењима доказано. ове спуштене царине и повластице.»

Овај повлашћени царински поступак простире се на све врсте жита, на суве шљиве и пекмез без шећера, на волове, на мед, на ракију шљивовицу од највише 38 гради алкохола, али то само при увозу преко босанско српске границе, најзад на вина у бурадма из околине крајинске, тимочке, крушевачке, моравске и топличке Један од најважнијих српских извозних артикала, а то су свиње, није сад већ више ушао у повлашћени царински поступак, с тога што је Аустро-Угарска, с једне стране, спустила и према другим државама своју царинску стопу на 1.50 фор. по комаду, и што, с друге стране, у погледу њега није се плашити за Србију никакве друге, изузев домаће угарске утакмице.

Изузев за жита царинска је стопа за све ове артикле што су ушли у погранични саобраћај остала иста као и у уговору од 1881. год У погледу вина учињена је једино та измена, што су околине Пожаревца и Смедерева, као произвођачки крајеви, на које се простире повлашћени поступак пограничнога саобраћаја, замењене тимочким, крушевачким и моравским околинама. Побуда је тој замени била, што је, према стању филоксерне заразе у доба кад је грађен уговор, могло зар и бити још изгледа за извоз вина из тих крајева, док су, међу тим, смедеревски и пожаревачки виногради били већ сасвим сатрвени. Замена ова, у осталом, даје само још далеко

шири обим царинској повластици, која се подразумева под пограничним саобраћајем, јер се њоме уносе у тај повлашћени поступак на место пограничних крајева други крајеви Србије, удаљени од заједничке српско-аустроугарске границе.

Жита су такође сва ушла, према овоме уговору (што није био случај, као што смо видели, код уговора од 1881. год.) у погранични саобраћај са *утврђеним* диференцијалним царинским стопама: *0.75* фор. за *пшеницу, наполицу* и *раж*; *0.60* фор. за *зоб*; *0 50* фор. за *елду* и *просо*; *0·25* фор. за *кукуруз* и *јечам*.

Ове царинске стопе, и ако су, нарочито за најважнији извозни артикал међу житима за пшеницу, знатно више од царинских стопа, које су биле у вредности за време трајања уговора од 1881. године, садрже ипак у себи пространије уступке, повластице од веће вредности него што су биле оне, које је у томе погледу Србија раније, пре закључка овога новога уговора, уживала· Оставићемо на страну тај факт, да уговор од год. 1881. није осигуравао српском житу никакве повластице у диференцијалном царињењу, већ да је Србија доцније, кад је Аустро-Угарска нашла за потребно да, следећи општој европској тенденцији да се земљорадња заштити, подигне своје царине на жита, морала куповати за се царински Status quo и стећи себи на тај начин тек накнадно диференцијалне царинске стопе, *новим уступцима* Аустро-Угарској трговини. И без обзира на ту важну околност, која иде у прилог уговору од год. 1892, несумњива је ствар, кад се све прилике правилно узму у оцену, да је царински режим за српско жито, при увозу у Аустро-Угарску. повољнији данас под новим уговором него што је раније био.

На питању овом ми ћемо се уставити с тога што је оно дало места дискусијама и у српској штампи и у крилу српске Народне Скупштине.

Кад је трговински уговор од 1892. године предан био јав ности и поднесен на одобрење Народном Представништву, једна од главних замерака, која му је учињена и у штампи и од стране народних посланика, била је у томе, што су царине на српско жито при увозу у Аустро-Угарску повећане, и што су, на тај начин, отежане погодбе за ову важну грану српскога извоза. Отварајући дебату о трговинскоме уговору на-

родни посланик г. Јован Ж. Јовановић, уставио је поглед свој на овоме питању и њега је истицао као један од главних разлога што не може дати гласа свог у прилог њему. „Ја сматрам, вели он, завршујући свој говор, да је овај уговор и са гледишта наше пољопривреде тежак. Ви знате, да се 90% нашег становништва бави земљорадњом и да се врло велика количина хране извози из земље. Овим уговором попета је стопа извозна. Бар да је остала стара такса на извозе: зоб, шеницу и раж, то би добро било, али кад је та стопа попета ја сматрам да је овај уговор тежи но прошли угов р и са овога гледишта ја ћу да гласам противу уговора." Готово сви говорници и из радикалне скупштинске већине и из напредњачке опозиције, који су после њега узели учешћа у овој дебати, дали су исту оцену о одредбама новога уговора, које се односе на извоз нашега жита у Аустро-Угарску, и ако нису делили мишљење г. Јовановића да тога ради ваља гласати противу пријема уговора.

Оваква оцена могла је, међутим, бити заснована, у колико не потиче, код опозиције тадашње, из чисто партијских политичких побуда, само на сасвим површном посматрању и на недовољном разумевању наших економских односа према Аустро-Угарској, као и општих европских прилика у погледу земљорадничке производње и житне трговине. Повишавање царине на жита српска, нарочито на пшеницу и на раж, утврђено новим трговинским уговором, отежава само собом утакмицу српскога жита на аустро угарским пијацама према домаћем, аустро угарском житу. Таквом повишицом то се не да порицати; аустро-угарска земљорадња добила је повећану заштиту противу српских увозника. И кад би српско жито имало да се бори на устро-угарским пијацама са домаћом производњом, кад би Аустро-Угарска имала пред очима циљ, да српско жито истисне са својих пијаца у корист своје земљорадње, онда би се са разлогом могло и тврдити: да су новим трговинским уговором, који повишава царинску стопу на српско жито увезено у Аустро-Угарску, отежане погодбе српском житном извозу.

Али ствар тако не стоји. И ако једна половина аустро-угарске монархије, Угарска, производи више жита него што га потребује за своју домаћу потрошњу, ипак зато израда

брашна, које се из Угарске извози у великим размерима у Енглеску и многе друге европске земље, потребује поред домаћега још и знатну количину туђинскога, увезенога, жита Тај додатак, ту потребну допуну у житу могу таман дати Угарској балканске земље, а међу њима поглавито Србија. И далеко од тога да српско жито одбије са својих пијаца, да страхује од његове утакмице домаћој земљорадњи, Угарска баш напротив предузима разноврсне мере, да обезбеди довоз и продају српскога жита на својим пијацама. С једне стране, она одредбом под 2 ка чл. VIII у закључном протоколу трговинскога уговора забрањује Србији да диференцијалним извозним царинама упућује своје производе другим правцем на друге светске тргове. С друге стране, она једним законом својим о поступку за извоз брашна (Mahlverfahren) осигурава сваком извознику брашна повратак царине која је плаћена за сразмерну количину увезенога жита у пограничном саобраћају са повлашћеном, диференцијалном царином, што другим речима значи, да је Угарској за њезину трговину са брашном потребна извесна количина туђинскога жита, и да она том житу, које задовољава овакве потребе њезине, допушта у ствари слободан увоз, без икакве царине, на њезине пијаце.

Питање је, дакле, главно у томе, откуда ће се, из којих туђинских земаља то жито довести у Угарску, и какве и колике заштите у томе погледу ужива Србија према туђинским државама извозницима жита, према Уједињеним Северо-Америчким Државама, Индији, Аустралији, Русији, па и према Румунији и Бугарској. И с тога сва тежина интереса за српски житни извоз у Аустро-Угарску лежи у диференцији и у сразмери, која стоји између царине утврђене на њезина жита и царине коју плаћају жита из других туђинских држава. Та диференција износи величину премије, која је осигурана Србији према њезиним утакмичарима у лиферовању угарским млинарима оне количине жита, која им је потребна за производњу брашна, које се извози из Угарске. А та количина у нормалним приликама износи знатно више него што је Србија у опште кадра извозити у туђину.

И кад се има јасно пред очима природа интереса наше Отаџбине у овоме питању, кад се са те једино правилне тач-

ке гледишта узму у оцену погодбе, које је нови трговински уговор утврдио за извоз српскога жита у Аустро-Угарску, видеће се јасно, да су те погодбе повољније за Србију, него оне што су раније биле у вредности. Јер кад се зна да с једне стране цене житу на европским пијацама падају све јаче, услед све јачег и све јефтинијег довоза из далеких прекоморских земаља, и да се с друге стране баш услед тога царинске тарифе у разним европским земљама, па и у Аустро Угарској, поступно али непрекидно подижу — онда ће се разумети да нове привилеговане диференцијалне царине на жито српско, које износе 0·25, 0·50 0·60 и 0·75 фор., према царинама што их плаћају жита из других земаља од 0·50, 0·75, 1·00 и 1·50 фор., дају српском житном извозу премију и заштиту, која је не само довољна и сразмерно знатнија него пређашња, већ која из године у годину, тако рећи, самим процесом опадања цена житу, а и не узимајући у рачун евентуалне царинске повишице за друге земље, расте, добија у својој вредности.

Систем аустро-угарске царинске политике у погледу царина на жито, као што се види, врло је мудро скомбинован, у циљу да одговори свестраним и разноврсним економским интересима монархије. Земљорадња, нарочито угарска, заштићена је од поплаве туђинских јефтиних жита. У исто време, да се не би укочио развој угарскога млинарства, које је добило силна полета у току последњих година, допуштен је изузетни, нарочито утврђеном привилегијом, увоз слободан од царине онога жита, које је потребно млинарима извозницима за производњу брашна. И, најзад. за увоз те количине жита Аустро-Угарска је дала премију у првом реду земљи, чији је економски живот везала за се, учинила га зависним према себи, нашој Отаџбини Србији!

Уговор од године 1892., ангажујући једном Србију за нову једанаестогодишњу периоду у овакве економске односе према Аустро-Угарској, постарао се да јој барем обезбеди стално и потпуно уживање свих користи које они собом доносе, утврђујући прецизно и детаљно права, која отуда за њу потичу, и затварајући врата самовољним тумачењима и поступцима од аустро-угарске стране. Ми нећемо овим да кажемо, да су самовољни поступци од стране Аустро-Угарске према

српској извозној трговини постали немогућни под режимом новога трговинскога уговора. Догађаји, који су се збили баш у току ове године, дали би нам иначе еклатантан демантн. Али од кад је нови трговински уговор ступио у важност, такви самовољни поступци, на штету српске изво не трговине, могу се вршити само са бруталним, безобзирним врeђањима јасних уговорних одредаба, о чијем смислу и о чијем домашају не може бити спора.

Диференцијални царински поступак при увозу у Аустро-Угарску за главну масу српских производа даје нарочиту, повећану важност питању о пореклу робе и о уверењима која то порекло имају констатовати. Ласно је разумети, да би без довољних мера предостројжности била отворена врата злоупотребама, да се туђинска роба, пореклом из других земаља уноси у Аустро-Угарску као српска роба, те да се и на њу плаћа она ниска царина која је српском извозу осигурана као нарочита привилегија. Волови и жито из Турске, из Бугарске и из Румуније могли би се на тај начин увозити у Аустро-Угарску као српски производи и плаћати царину, утврђену искључиво за српске производе. Али и с друге стране право самовласне оцене, остављено царинским властима аустро-угарским да по свом нахођењу приме или не као пореклом српску ону робу, која се увози из Србије непосредно преко заједничке границе, изложило би српску извозну трговину недогледним опасностима оставило би је на милост и немилост Аустро-Угарској. Искуство из последњих година важности старога уговора од године 1881 било је у томе погледу горко али и поучно за Србију. С тога је и уговор од године 1892. морао и бити врло обазрив и увијаван у питању о овим уверењима о пореклу и о визама, које имају потврђивати истинитост њихову.

У додатку ка чл. VII у закључноме протоколу уговора од 1892. године утврђено је, да увозници у начелу не морају подносити уверења о пореклу, али да ће свака уговорна страна «моћи захтевати да се таква уверења подносе, у случају ако уведе диференцијалну тарифу према пореклу робе и ако би према општем стању, колико у погледу на царинске таксе толико и односно услова о транспорту, било вероватно да се роба, која долази из неке треће државе и која у овом слу-

чају нема права на уговорне повластице, увози из области једне уговорне стране". На таква уверења о пореклу, која по правилу издају месне власти, може се увек тражити, као гаранција њихове исправности, консулска виза.

И према овим принципима највећи део српскога извоза, који је ушао у погранични саобраћај и добио диференцијални царински поступак, морао би се снабдевати уверењима о пореклу, потврђеним консулским визама. Али у петоме ставу те исте уговорне одредбе паралише се правило, изложено у претходним ставовима, и оставља се Србији могућност да избегне консулске визе на уверењима о пореклу за свој извоз, и да се на тај начин ослободи опасности од шикана, које се могу чинити и које су се раније чиниле при давању консулских виза. „У случају ако Србија вели се ту, наплаћује на жита и на стоку увозну царину, која би била најмање равна разлици између највише царинске таксе, која се примењује на те артикле при увозу у аустро-угарску царинску област, и нарочите царинске таксе која је уступљена у корист српских производа, Аустро-Угарска неће тражити консулску визу на уверења о пороклу, која се издају за те артикле докле год ова мера буде давала у пракници довољне гарантије." До данас се ова мера показала као добро смишљена и допустила је да се питање о визама консулским на уверењима о пореклу робе, које је Србији раније, нарочито у погледу житнога извоза, доста јада и штете доносило, скине са дневнога реда

У конвенцији о сточним заразама (епизотијама) исто су тако прецизно и детаљно утврђена правила о мерама, које једна од уговорних страна може предузети према сточном увозу из друге стране уговорнице у циљу спречавања преноса сточних зараза. И ако ове одредбе имају обавезан карактер подједнако за обе стране уговорнице, у ствари оне се односе по готову искључиво на српски сточни извоз у Аустро-Уагарску и кроз Аустро-Угарску, одређујући границе до којих се у томе погледу протежу права Аустро-Угарске према Србији.

И ова конвенција била је предмет оштре критике и у српској штампи и у српском Народном Представништву. Скупо искуство из минулих година показало је да је извоз стоке она осетљива тачка, у коју Аустро Угарска најрадије дира,

кад хоће да врши какву пресију над Србијом, или кад је жели казнити, што своје државне интересе и своју народну мисију у Српству претпоставља аустро-угарским интересима. Отуда и она страховања и она неповерљивост, која се манифестовала у српском јавном мнењу баш нарочито кад су у питању одредбе ове конвенције, не само у добру вољу Аустро-Угарске да своја уговорна права примењује у пријатељском духу, већ и у њезину одлучност, да при вршењу тих права остане у границама, које јој је уговор обележио. Црне слутње, да ће извоз српске стоке и даље, под режимом ове нове конвенције, трпети као и раније од самовоље аустро-угарске, нису се могле разбити. И, на жалост, није протекло ни пуне две године од како је нови трговински уговор са новом конвенцијом о сточним заразама ступио у снагу, а већ се обистинило најгоре, што се предвиђало: у току ове 1895. године за читавих неколико месеца забрањен је био увоз српских свиња у Угарску и преко угарске територије.

Али, да истакнемо то одмах, ова је забрана била један акт безобзирне самовоље, очигледне, бруталне повреде уговорних права Србијиних. Због ње Србија не може жалити ни у колико на конвенцију о сточним заразама, јер у њезиним одредбама не само да нема ничега што би могло дати оправдања или само бар претекста за овакав поступак, већ се шта више забрана ова коси са изречним, јасним и прецизним њезиним наређењима. Одредбе ове конвенције могу бити строге, могу у појединим случајевима давати непотребна и сувише простране права, чија употреба премаша преко рационалнога циља ради којега су она утврђена. Али она није оставила никаквих неодређености, никаквих празнина, кроз које се могу провлачити самовољна тумачења, која одговарају искључивим интересима или и само расположењима једне уговорне стране. У осталом, баш и што се строгости њезине тиче, у погледу права која она оставља држави, у коју се жива стока увози, према другој држави уговорници, можемо слободно тврдити да она долази у ред таквих конвенција, које су најблаже и најповољније за државу извозницу стоке. Што при свем том, и поред такве конвенције, чији је циљ, као што је то у самом њезином преамбилу уводу) изречно констатовано, да се „и у време

кад сточне заразе владају, олакша трговина са стоком, кожама и другим сировим сточним производима, у границама које изискује предохрана противу ширења ових бодести", српска извозна сточна трговина стоји непрекидно под Демокловим мачем забране, трпи сваковрсне и крупне и ситне самовоље — то није више ствар уговора, нити се путем уговорним то даје отклонити. У питању је ту једино, како Аустро-Угарска схвата своје међународне дужности у односима са државама слабијим од себе. Све што ту Србија може, то је да своје право несумњиво утврди, и да противуправне поступке своје моћне суседке поднесе суду јавнога мњења европског.

По систему ове конвенције увоз стоке из једне земље уговорнице у другу подвргнут је, пре свега, разним ограничењима и формалностима којима је циљ, да се здравље стоке, која се извози из једне земље у другу, може строго контролисати Тога ради утврђено је: да се сточни увоз ограничава на нарочито одређене пограничне станице (чл. 1. и ноте бр. 1 и бр. 2, придодане конвенцији); да се стока и сточни сирови производи не могу увозити из области једне уговорне стране у област друге, без уверења о пореклу и здрављу (чл. 2.); да су обе уговорне стране дужне периодично објављивати и саопштавати непосредно једна другој билете о стању сточнога здравља, извештавати се узајамно, преко надлежних пограничних власти, непосредно и без одлагања о појављивању заразе у пограничним крајевима, а сваку појаву говеђе куге јављати једна другој непосредно телеграфским путем (чл. 8). Поред тога Аустро Угарска је задржала себи још и то право, да подвргне српску стоку по прелазу њезином преко границе накнадном прегледу и посматрању ветеринарском. Тај пак преглед не може бити дужи од 8 дана и може се вршити или на самим пограничним тачкама, преко којих је стока увезена, или на главној сточној пијаци на коју се стока гони ради продаје. Да би се избегли самовољни поступци и шиканерије уговором је изречно предвиђено, да ће се тај накнадни преглед и проматрање тако вршити, како ће стока бити за време његова трајања «угодно смештена, одржавана и продавана »

Све те формалности које утврђују потребне гаранције да је стока, која се извози из једне државе уговорнице у другу,

здрава, тачно су предвиђене и прецизоване. Од српске се стране није у том погледу ништа оставило нејасно и неодређено. Брижљиво и с највећом пажњом избегло се све што би могло дати прилике аустро-угарским властима, да једнострано, без икакве контроле одређују смисао уговорним одредбама и решавају, да ли су уговорне погодбе извршене или не. И у тој тежњи, имајући такав циљ пред очима, од српске се стране нарочито настало, да се и у погледу ових уверења о пореклу, која се односе на здравствено стање стоке, избегне конзуларна виза. У закључноме протоколу ка овој конвенцији под 2. српска је влада тога ради примила на се обавезу: «а) да ће се постарати законским путем, да сваки фалсификат уверења о пореклу и о здрављу, као и свако друго лажно назначење на овим уверењима буде строго кажњено; б). да ће изашиљати на све станице, преко којих је допуштен извоз стоке, марвене лекаре наименоване од стране државе, који ће својом визом потврдити тачност уверења.» У замену за ове српске обавезе Аустро-Угарска је потом бр. 3. придоданом конвенцији, изјавила «да је готова не тражити више консуларну визу, за уверења о пореклу и здрављу, којим се снабдева увезена стока, у случају и за време докле мере које Србија буде предузела на основу тих обавеза, буду у практици давале довољно гаранције.» Доказ пак да су ове мере биле добро смишљене лежи у томе, што се Аустро-Угарска није још до сад машала за ово оружје противу Србије, што питање о консуларним визама на уверењима о пореклу и здрављу стоке, није до данас још ни у једној прилици ни покренуто.

Ограничења извоза сточног, која се могу предузети у случајевима, кад се сточна зараза већ појавила, исто су тако тачно предвиђена, детаљно класификована. Она су од три врсте: забрана увоза за читаву земљу; забрана увоза за заражени крај у Србији округ); враћање натраг појединих транспорта стоке.

Општа забрана извоза стоке, која се простире на читаву државну област, допуштена је само у два случаја, у једном као чисто превентивна, у другом, више као репресивна мера. Први је случај предвиђен чл. 5., кад се говеђа куга појави у једној од уговорних страна. Забрана у том случају има престати четрдесет дана пошто болест ишчезне и дезинфекција се из-

врши. Други је случај предвиђен чл. 7., кад се из једне уговорне стране, при промету стоке пренесе у област друге каква заразна сточна болест, односно које постоји обавеза јављања. Таква забрана, као што се то изречно у самој уговорној одредби помиње, има бити привременог карактера.

Забрана извоза, ограничена на заражене крајеве (на округе у којима се зараза јавила), допуштена је кад се међу стоком једне од уговорних страна јави зараза запаљења плућа. Према стоци из других незаражених крајева (округа) могу се тада предузети само извесне, уговором предвиђене мере, у погледу транспорта, којима је циљ, да се спречи свака мешавина и сваки додир са зараженом стоком (чл. 6).

Најзад, поједини сточни транспорти могу бити враћени натраг: кад нису испуњена сва наређења уговорна у погледу уверења о пореклу; кад при самом прелазу границе марвени лекари државе, у коју се стока увози, буду нашли, да је стока болесна или сумњива или да је ма и само заједно терана или имала додира са болесном или сумњивом стоком; и напослетку, кад се на стоци, превезеној непосредно железницом или лађом на земљиште државе у коју се увози, констатује заразна болест тек доцније, после прелаза, све док не буде истоварена. Да би се избегле злоупотребе при оваквом враћању сточних транспората, уговорне одредбе изречно наређују, да кад се стока враћа са граничне станице марвени лекар на дотичној граничној станици мора забележити узрок враћању на самоме уверењу и потврдити то својим потписом, а пограничпа надлежна власт увозне земље дужна је доставити непосредно, најбржим путем и без одлагања, враћање транспорта и узрок тога враћања административној власти пограничног огруга извозне државе. Исто тако и у случају, кад се сточни транспорт враћа натраг пошто је већ прешао границу, мора државни или од стране државне власти нарочито одређени марвени лекар протоколарно утврдити разлог, на основу кога се врши то враћање; копија од таквог протокола има се такође без одлагања предати влади извозне земље.

Да се правилно оцени у како су јакој мери са правне стране гледишта (злоупопребе које се врше повредом права не дају се ни предвидети ни отклонити путем уговора заштићени

интереси српске извозне сточне трговине погодбама, утврђеним у овој конвенцији, треба имати на уму још и ово: да у Србији говеђа куга никад није могла узети маха, и ако је у једној прилици била пренесена из Угарске преко Босне на српско земљиште, и да је зараза плућна код стоке у њој апсолутно непозната. Отуда пак излази, да је према одредбама конвенције о сточним заразама, једини стваран разлог за забрану сточнога извоза у случају, ако се утврди да је сточна зараза пренесена у Аустро-Угарску из Србије. А то ће рећи, да је под режимом новога трговинскога уговора и конвенције о сточним заразама, која уз њега иде, забрана извоза стоке српске у Аустро-Угарску могућна практично, разуме се, док се врше уговорне одредбе, само као репресивна а не никако као превентивна мера, да Србија, дакле, има једино да се стара да своје уговорне дужности скрупулозно врши, па да избегне сваку забрану свога сточнога извоза која би у уговорним одредбама могла наћи ослонца и оправдања!

На финансијском пољу тековине, добивене новим уговором трговинским, још су од далеко пресуднијег значаја. Без претеривања може се тврдити, да је нови трговински уговор повратио Србији слободу финансијскога кретања, еманциповао је у финансијском погледу од надзора и туторства Аустро-Угарске. Државним финансијама српским отворили су се нови обилни извори, из којих се дају лако и у широким размерима црпсти приходи за подмирење српских државних потреба. Поред тога што је нова царинска тарифа, израђена у целини на специфичној основи, сама собом имала повећати царинске приходе са више од 50%, обртна пореза, која је дотле била само толерирана, призната је формално новим трговинским уговором као унутрашња српска дажбина која се наплаћује на царинарницама, у исто време кад и царинска такса. У погледу трошарине у закључноме протоколу новога трговинскога уговора ка чл. X утврђено је начело: да се таксе на трошаринске предмете при увозу у Србију могу наплаћивати и онда, кад се они не производе у Србији, утврђујући само за извесне изречно побројане такве предмете, који нарочито интересују извоз аустро-угарски, максималне таксе. Али и те, по изузетку, утврђене максималне трошаринске таксе просечно су знатно

јаче од такса које је на исте предмете утврђивао ранији уговор. Најзад, што се монопола тиче и ако нису Србији остављене потпуно одрешене руке, као што је то случај у већини трговинских уговора, закључених међу разним државама у последњим годинама, њој је остављено право да поред већ утврђених монопола може монополисати, према својем нахођењу, било производњуа било само продају, још и ова четири артикла: петролеја, цигар-папира, жижица и алкохола који се добија од скробних материја или меласа. Укупан број ових монопола износи више но што их има данас ма која држава. И поред богатих и погодних извора финансијских, које држава налази у њима, они могу још и послужити као средство да се у Србији створи, под монополском етикетом и са државном организацијом и државним средствима, производња и жижица и цигар-папира. Успеси, које је већ постигао и преко граница Србије, српски монопол дувана, нарочито са својим цигаретама, дају разлога мишљењу, да се на подизању разних грана фабричке производње може још најбоље и најбрже радити под заштитом државне монополске организације. Ваља свакако озбиљно прионути послу у томе смислу. Савремене економске тежње у цивилизованим друштвима, на којима се у знатној мери огледа утицај социјалистичких учења, нису више противне таквој организацији шире фабричке производње, нарочито кад она, као што је то случај у Србији, нема да руши пред собом већ раније организовану капиталистичку производњу, нити да вређа стечена индивидуална права.

Да завршимо, сводећи ова наша досадашња посматрања у основне, капиталне поставке и указујући још једном на поуку која се из њих императивно изводи, и ако се та поука сама собом већ казује.

Уговор од године 1881. утврдио је у трговинским односима међу Србијом и Аустро-Угарском погодбе, срачунате у својој укупности на тај циљ: да се од Србије створи зависна економска област према Аустро-Угарској. Тога ради у свим одредбама овога уговора, и у онима, које утврђују погодбе за увоз аустро-угарски у Србију, као и у онима које се односе на извоз српски у Аустро-Угарску, огледа се јасно неумитна.

гвозденом логиком у све детаље утиснута воља, да се у Србији одржи економски status quo, да Србија остане и даље земља која производи сировине, продаје их у туђину, снабдевајући опет себе потребним прерађевинама из туђине. Природни путеви упућују већ сами собом српске сировине на аустро-угарске пијаце. Систем царински, који је Србији обезбедио на аустро-угарским пијацама за све производе, за које је то потребно било, заштиту од сваке друге туђинске утакмице, дао је том природном трговинском кретању нове, силне, тако рећи неодољиве импулсе И под режимом уговора од године 1881. економске везе између двеју земаља већ и иначе, по самом њиховом географском положају многоструке, умножиле су се и разгранале у толикој мери, узеле су на се такав карактер интимности и искључивости, да Србија врши данас свој међународни промет, црпе користи, које модерним државама даје широка економска организација цивилизованога човечанства, по готову искључиво преко Аустро-Угарске. Јединствен је пример данас у Европи, да независна држава извози у једну земљу преко $^3/_4$ својега целокупнога извоза и прима од те исте земље пуне $^2/_3$ својега увоза

Велика интимност у економским односима, која узима на се карактер искључивости, између двеју држава, од којих је једна много јача од друге, увек је опасна за ону слабију. Кад се заједница једном утврди и развије тако, да се интереси једне не могу више одвојити од интереса друге, онда ће обично слабији друг у брзо осетити како је у јачему нашла себи господара. У односима Србије према Аустро-Угарској, поред неједнакости снаге и моћи, стоји још и та за Србију тешка околност што је она према Аустро-Угарској произвођач и продавац сировине, и што је већ и са тога разлога данашња капиталистичка економска организација осуђује на потчињен, зависан положај. Србија, економски интимно везана за Аустро-Угарску, која своје сировине продаје по готову искључиво на аустро-угарским пијацама, а снабдева се највећим делом аустро-угарским прерађевинама, добија све то јаче карактер државе, која није свој господар, опомиње све то јаче на оне државе под туђинским протекторатом, којима управљају министри резиденти држава заштитница!

Пут, којим је Србију повео уговор од 1881., води правце у царински савез у Zollverein, са Аустро-Угарском. А у таквоме Zollverein, у нема места самосталној државној егзистенцији за Српство, нити српској народној мисли остаје шта друго, до да се и она прилагоди политичким аспирацијама хабзбуршке монархије на Истоку европском.

Уговор трговински од године 1892. није упутио и није ни могао упутити Србију другим правцем, еманциповати њезине економске интересе од Аустро-Угарске. Као што смо већ раније рекли, за времена десетогодишње примене овога уговора од године 1881., Србија ништа није урадила на подизању и трансформисању своје производње, на припремању своје економске еманципације. 1892. године Србија је стојала у истом економском стању, у коме је била и године 1881., у толико само још и погоршаном, што су се у томе року од десет година стекле навике, развили интереси у духу трговинскога уговора и у правцу, који је он одредио. Приватна иницијатива није могла одолети притиску, који су вршиле на њу одредбе уговорне, она их је морала примити, прилагодити се њима, поћи оним правцем, камо су је оне водиле, заложити се да свестрано и исцрпно употреби користи, које су српској производњи остављене по њима и на које су је оне упућивале. Држава је српска, међутим, била у том истом времену заузета другим пословима: изигравала је данас и газила законе, које је јуче створила, изнуђавала је силом и ескамотирала фалсификатом изборе народне, изазивала је и гушила буне. Делатност српске државе, у колико је нису заузеле бриге о спасу отаџбине, у облику објава ванредних стања и још ванреднијих мера за истребљење хајдучије, састава преких судова, исцедила се била сва у састављања државних шематизама. Производња народна и економски односи Србије према туђини остављени су себи самима, да се развијају како према приликама могу, како сами произвођачи то за потребно и корисно нађу, а то ће рећи, ништа више и ништа мање, него онако, како је то Аустро-Угарска одредила трговинским уговором од године 1881.

И тако у времену кад се приступило преговорима о новоме трговинскоме уговору, Србија је извозила на аустро-угарске пијаце више сировине но икад, развијајући нарочито сваке го-

дине све то јаче извоз живе стоке, који је налазио сразмерно најповољније цене на пештанском тргу, али који је зато у накнаду био и упућен искључиво на Угарску, и према томе највише излагао Србију пресијама и каприсима суседне монархије. У таквим приликама Србија није смела ни помишљати, да загази у прекид уговорних односа са Аустро-Угарском који би собом неминовно донео затварање границе и економски рат. Држимо, да нам неће бити потребно доказивати, да се све то свакако и у Аустро-Угарској знало, бар исто тако добро као и у Србији!

На крају крајева, трговински се уговор са Аустро-Угарском морао закључити и потписати. У години 1892. Србија није могла остати без њега И кад се услед политичких прилика у Србији јавила немогућност, да нови трговински уговор прође кроз све уставне форме пре истека старога уговора, тадашња се српска влада није устезала, да, вређајући изречне уставне одредбе, замоли Аустро-Угарску, да онај стари по Србију штетнији и неповољнији уговор, одржи и даље привремено у важности. — Најбољи доказ, да би Србија год 1892 била принуђена примити ма и онакав исти уговор, без измена, од корица до корица, какав је био онај закључен у години 1881.

Не треба да се варамо. Разлози, који су повели Аустро-Угарску, да буде попустљивија према Србији, да пристане на многе детаљне измене уговорних одредаба у корист Србије, и нарочито да дигне оне бране, које је раније била поставила финансијском кретању Србије, не леже никако у непосредним обзирима према Србији, нити у страховању да ће Србија, притешњена њезиним претераним захтевима, моћи се ипак решити да прекине своје трговинске односе са њоме и приступи одмах раду на своjему економском еманциповању. Предусретљивост и релативна попустљивост Аустро-Угарске има се тада приписати у главном обзирима према финансијским интересима немачким у Србији и тежњом да се изб'егне све, што би јавноме мњењу европском, а нарочито у Русији, изгледало као злоупотреба права јачега и што би дало повода, да се евентуални прекид трговинских преговора тумачи као негодовање тадашњем режиму у Србији, који је уживао наклоност Русије. И тога ради, задовољавајући се да у суштини одржи и даље Србију

према себи у односу економске зависности. Аустро-Угарска је пристала, после дужег или краћег устезања, на све оне исправке у корист Србије које су српски заступници могли, било образложити неодољивим финансијским потребама, било довести у склад са принципима, који су преовладали у најновијим уговорима трговинским и на којима је и сама Аусто-Угарска утврдила своје трговинске односе са осталим државама.

Осам нас година само још раставља од дана, кад ће истећи наши данашњи трговински уговори. И данас још ми смо опет исто онако неспремни, као што смо били и године 1881. и што је још горе, ми још вазда као хипнотисани стојимо пред оним истим политичким проблемима, који нас забављају већ готово читаве две деценије, које ми залуд до данас решавамо, а који се, међутим, не дају обићи и мимо којих се никакав крупан привредни посао не може успешно предузети. Србија је још и данас у уставној кризи, и то оштријој, мучнијој, заплетенијој, него икад. Србија ни данас још нема својега сталног државног уређења или бар таквог, које би било признато као стално.

Данас на измаку овога века, чији је почетак видео њезино ускрснуће политичко, Србија, признајмо то отворено, још није решила питање, да ли је у опште у стању живети самостално животом модерне културне државе. И, на жалост, ваља нам констатовати горку истину, да у последњим годинама, баш у времену од кад је Берлински Уговор признао нашу Отаџбину за независног члана међународне заједнице, број оних, који сумњају у повољно решење тога питања, нагло расте. Земља, која не даје наде; земља, која се троши у узалудним напорима да се организује, да себи створи принцип владавине, земља трула ... то су осуде, које се сваким даном све то чешће чују, и за које се, на жалост, налазе обично озбиљни и оправдани поводи.

Ваља приступити без оклевања, не губећи ни једнога часа, тешком али зато неизбежном, неопходном послу: економском препорођају Србије. Иначе, нити има будућности за Српство, нити самосталнога, независнога опстанка за Србију. И зато решавајмо што пре уставно питање, па на рад, на прави и корисни рад, од кога народи живе, јачају, богате се!

Др. М. Ђ. Миловановић.

ПОСЛЕ СИМФОНИЈЕ

Нежни ти прсти магиски маме
Са пијанина заносне звуке;
А ја их слушам и с пажњом пратим
Како се крећу беле ти руке.

То говор срца музика јавља,
То прича људма шта срце збори:
То прича сету и нежно миље,
И топли пламен што срце мори...

Та нежна песма утиче на ме,
На моје срце, на моје груди.
Ал' опет... опет... мало ми каже,
Те чудну мис'о у мени буди.

Ја бих да нежно главу ти милу
На своја прса заносно свијем;
Да чујеш песму неиспевану
Коју у својим грудима кријем.

И тад' би само дознати могла
Да худо, слабо музика збори
Крај страсна гласа мојега срца,
Срца што пламом љубавним гори.

Р. Ј. Одавић

ОН?

НАПИСАО ГИ ДЕ МОПАСАН

Драги пријатељу, ти не можеш томе веровати, је л'? И мени самом изгледа невероватно. Ти ваљда мислиш да сам полудео? Могућно је да сам мало и полудео, али није томе узрок оно што ти мислиш.

Јест. Ја хоћу да се оженим. То је већ свршена ствар.

Међу тим моје мишљење и убеђење није се ни у чем изменило Ја сматрам брак као највећу глупост. Уверен сам да од десет мужева њих осам стеку рогове. У осталом они су то и заслужили, јер су учинили лудост и окивајући се у ланце одрекли су се слободне љубави, а то је једина весела и добра ствар у човечјем животу, и тим су поткресали крила оној тајној сили, која нас непрестанце нагони да желимо све жене и т. д. Ја сад најмање осећам моћи да волим само једну једину жену из разлога тог, што ћу свагда волети све жене. Желео бих да имам хиљаду руку, хиљаду уста и хиљаду снага, да бих могао притиснути у загрљај читаву војску тих дивних безначајних створова, што се женом зову.

Па ипак хоћу да се оженим.

Ја и не познајем своју будућу жену. Видео сам је свега четири пет пута. Знам само да ми није одвратна, а то је довољно за оно, што ће ми она бити. Она је мала, плава и пуна. Прекосутра ћу извесно желети да ми је жена висока, црномањаста и сува.

Није богата. Породица јој је осредњег стања. То је сасвим обична девојка, каквих има гомилама за удају; без икаквих особитих врлина, а нема ни мана великих, једном речи

обична девојка из грађанског сталежа. Сад за њу говоре: «Госпођица Лажол је врло мила девојка». Сутра ће опет говорити: «Веома је умиљата та госпођа Рајмонова». Као што ти рекох, она спада у гомилу честитих удавача, и онај ће бити срећан, који се њом ожени, разуме се, до оног дана, кад се увиди да су све друге жене сто на сто боље од оне, коју смо себи изабрали.

Па што се онда жениш? рећи ћеш ти.

Не смем ти ни казати чудни и невероватни узрок, који ме нагони да учиним ту будалаштину.

Женим се за то, да нисам *сâм*.

Не знам како да ти то кажем и објасним. Ти ћеш ме сажаљевати и презирати, тако је моје душевно стање јадно

Не ћу више да сам сâм ноћу. Хоћу да имам неко створење у својој кући крај себе створење које ће моћи говорити, рећи ма шта, тек само нек се чује његов глас.

Хоћу да га могу у свако доба пробудити, упитати га нешто изненада, упитати га за ма какву глупост, само да чујем људски глас, да осетим неки живи створ у својој кући, да осетим нечију будну душу, разум који ради; да видим, кад изненада свећу упалим, људски лик крај себе... јер.... јер.... (чисто не смем да ти признам своју бруку) јер се страшим кад сам са свим сâм.

Ох! ти ме још не можеш разумети. Ја се не бојим да ће ме ко напасти. Кад би какав човек ушао, ја бих га убио, а не бих ни оком трепнуо. Не бојим се ни духова, јер не верујем у натприродне створове. Не бојим се ни мртвих, јер сам убеђен да сваки створ потпуно угине, кад га нестане са овог света.

Онда чега се бојим? Бојим се самог себе! бојим се страха, који ме спопадне, бојим се оног удара, који у мозгу осетим и који ме до лудила доведе, бојим се тог грозног осећања, неког непојамног ужаса

Смеј се, ако ти је до смеха. Али ово је ужасно и не може се излечити. Ја се бојим зидова намештаја, сваке и најмање стварчице, која у очима оживи и постане право чудовиште. Нарочито се бојим оне страшне забуне у мом мозгу, у мојим мислима, које се замршене разлете неком чудном и очајном брзином.

С почетка осетим неки немир у својој души и свега ме језа прође. Станем разгледати око себе. Нема ништа. А ја бих хтео да пронађем што год А шта? Нешто, што се може разумети. Јер ја се страшим само за то, што не разумем од куд долази тај страх.

Ако проговорим, страх ме спопадне од мог сопственог гласа. Ако почнем ходати, страх ме обузме од оног што је, може бити, иза врата, иза завеса, у орману, под креветом. А међу тим са свим добро знам да нигде ништа нема

На један пут се нагло окренем, јер се бојим оног што је иза мојих леђа, и ако поуздано знам да нема ништа.

Узнемирен сам, осећам да мој страх расте; закључам своју собу, легнем у кревет, завијем се у покривач, скупим се као какво клупче, очајнички зажмурим, и тако лежим по читаве сахате, а једнако мислим како је остала неугашена свећа на мом столу и да би је требало угасити — а ја не смем.

Зар то није страшно, кад се човек у таком стању налази?

Некад нисам тако што осећао. Долазио сам својој кући са свим мирно. Ходао сам тамо амо по својој соби, а ништа није узнемиравало мој дух. Да ми је ко онда рекао да ће ме ова болест невероватног, глупог и грозног страха, спопасти. ја бих се од свег срца насмејао Некад сам без икаква страха у мраку отварао своја врата, легао мирно, а нисам се закључавао. и никад нисам у по ноћи устајао да видим јесу ли сви излази моје собе добро закључани.

Ово ме је снашло лањске године и то на веома чудан начин.

Било је то у јесен једног кишовитог вечера. Ручао сам и кад моја служавка, пошто успреми сто, оде, ја се почех питати: шта сад да радим? Ходао сам неко време по соби. Био сам веома уморан, осећао сам како ми неки терет притискује душу, а ни сам не знам за што; нисам могао да радим, чак ми се није ни читало Ситна киша шибаше у моје прозоре, бејах веома тужан, спопала м· нека непојамна туга која нагони човеку сузе на очи; у таким тренуцима желите да се ма с ким разговорите, да бисте отерали онај терет, који вам душу притискује.

Осећах да сам веома усамљен. Мој ми стан изгледаше тако самохран како никад дотле. Окруживала ме је бескрајна

самоћа, која ми је срце парала. Шта да радим? Седнем. На један пут обузе ме тако нервозно дрхтање да нисам могао ни тренутка мирно седети. Устанем и почнем ходати. Може бити да сам имао и малу грозницу, јер осећах како су моје руке, које сам за леђима држао — као што човек обично чини кад хода — јако вреле. На један мах сав се стресох, јер осетих како ми нека студен прође по леђима. Мислио сам да је томе узрок влага, која с поља долазаше, те наумим да наложим ватру. И наложим је—то је било први пут те године. Па онда седнем и почнем гледати у пламен. Али опет ме обузе оно нервозно нестрпљење, које ми не даде седети, већ морадох устати и увидех да ми ваља ма куд отићи, те се мало прошетати и наћи кога познаника.

Одем од куће. Ишао сам тројици својих другова, али их не нађох код куће. Решим се да прођем по булевару, не бих ли срео ма ког познаника.

Свуд је изгледало жалосно. Тротоари се свеглаху од кише, која је непрестано ишла. Свуд се осећала тешка, несносна влага, једна од оних јесењих влага, која вам и у саме кости улази; чак су и гасни фењери, притиснути том влагом, некако тужно светлили.

Ишао сам полагано, а непрестано мислим: „Да ли ћу наћи кога год, с ким бих се могао разговорити.

Обишао сам све кафане, почев од Мадлене па до подграђа Поасонијер. Људи, веома тужних лица, сеђаху за столовима и чинило ми се као да нису кадри ни свој оброк довршити.

Дуго сам тако лутао, и око по ноћи кренем се кући. Био сам веома миран, али и веома уморан. Мој вратар, који је увек легао пре једанаест сахата, одмах ми отвори, и ако није тако обично чинио, и ја помислих: «Мора бити да је неки други укућанин сад дошао.»

Кад год сам од куће полазио, увек сам два пут окретао кључ у брави. Сад нађем врата само притворена и то ме изненади. Мислио сам да су ми каква писма, за време мог одсуства, донесена.

Уђем. Ватра је још горела и по мало осветљавала моју собу. Узмем свећу и пођем ватри да је упалим, док на један

мах, кад управих поглед према камину, угледам како неко седи у мојој фотељи и греје ноге, а мени леђа окренуо.

Нисам се уплашио, ох! не, ни мало се нисам уплашио. Дође ми на ум једна са свим вероватна мисао: мора бити, рекох сам себи, да је неки мој пријатељ дошао к мени, да заједно проведемо вече. И вратарка, која је знала да сам отишао, рекла му, да ћу се одмах вратити и дала му свој кључ. И сад ми све постаде са свим јасно: и што је вратар одмах отворио, и што су моја врата била само притворена.

Мој пријатељ, коме сам само косу видео беше заспао, очекујући мој повратак, и ја пођем да га пробудим. Видео сам га са свим добро: десна му рука висаше низ фотељу, претурио ногу преко ноге, а главу наслонио на леви наслон од фотеље; јасно се видело да спава. Ја сам се питао: Ко ли ово може бити? У соби се није баш најбоље видело. Пружим руку, да га продрмам за раме!... И прихватим за дрво столице! Нема више никог! Фотеља беше празна!

Ох! какав ужас, Боже мој!

С почетка сам узмицао с тог места, као да је нека страшна опасност искочила преда ме.

На један пут окренем се веома брзо, јер ми се учинило да неко стоји иза мојих леђа; онда ме опет обузе неодољива жеља да још једном погледам у фотељу и ја се окренем. Стојао сам као укопан и једва сам дисао од страха; тако сам се био изгубио, да нисам могао ништа мислити, у мало што се нисам срушио.

Али ја сам хладнокрван човек, и одмах се приберем. Рекох сâм себи: то није ништа друго до халуцинација. И одмах почех размишљати о тој појави. У таким тренуцима човек веома брзо мисли.

Са свим је јасно да је то била само халуцинација. Онда је мој разум за све то време био потпуно здрав, радио тачно и логично. Нема дакле никакве забуне у мозгу. Само су се очи превариле, и превариле су моју машту. Очима се појавило привиђење. Привиђења оваке врсте и јесу узрок, те наивни људи верују у чудеса. То се догодило због нервозности у органима вида, а, може бити, и од навале крви.

Запалим свећу. Кад сам се сагињао према ватри, осетих да сав дршћем као прут, и исправим се тако нагло као да ме је неко остраг гурнуо.

Никако се нисам могао умирити.

Крочим неколико пута по соби, а гласно говорим, чак сам и неку песмицу почео певушити.

Закључам два пут собња врата и мало се као умирим. Бар нико не може ући.

Седнем и дуго сам размишљао о томе, што ми се догодило; на послетку легнем и угасим свећу.

Неколико минута све је било добро. Лежао сам на леђима прилично умирен. На један пут нека неодољива сила стаде ме гонити да разгледам по соби, и ја се окренем на страну.

На ватри су горела још два три дрвцета и осветљавала ноге од фотеље, и мени се учини да опет онај човек седи на њој.

Брзо упалим жижицу. На фотељи није било никога, опет сам се преварио. Устанем и сакријем фотељу иза кревета.

Онда угасим свећу и пробам не бих ли заспао. Није прошло ни пет минута како ме је сан обузео, кад на један мах видим у сну, тако јасно као на јави, све оно што ми се мало пре десило. Устанем ван себе од страха, запалим свећу и останем тако седећи на кревету; нисам се смео усудити да опет заспим.

Међу тим сан ме је два пут, и преко моје воље, обузимао, и опет сам два пут видео у сну исту појаву. Чинило ми се да ћу полудети.

Кад је свануло, свега је нестало и спавао сам мирно до подне.

Све је прошло, са свим прошло. Могућно је да сам био и грозничав, а, може бити, да је то била и мора. Био сам болестан, то је све. Изгледао сам са̂м себи веома глуп.

Тога дана био сам веома весео. Ручам у гостионици, одем у позориште и после се упутим кући. Али што сам се више приближавао свом стану, све ме је већма обузимала нека чудна зебња. Бојао сам се да опет не видим *њега*. Нисам се бојао њега, нисам се бојао његовог присуства, у што нисам ниј најмање веровао, али сам се бојао да се не понови она забуна мог вида, бојао сам се страха, који ће ме обузети.

Више од сахата ходао сам горе доле по тротоару, на послетку постанем сам себи веома смешан и решим се да уђем у кућу. Тако сам тешко дисао, да сам једва ишао уз степенице. Стајао сам више од десет минута пред вратима. На послетку добијем особиту храброст и одважност. Метнем кључ у браву, јурнем напред, држећи у руци запаљену свећу, нагло отворим врата а поглед управим камину. Нисам ништа видео. — Ах!... Како сам лако дисао, како ли сам био весео; чинило ми се да сам се неке велике беде опростио. Ходао сам тамо амо веома радостан. Али ипак нисам био потпуно миран; сваки час сам се освртао; плашио сам се и од најмање сенке.

Те ноћи спавао са̂м врло рђаво: сваки час сам се будио, јер ми се чинило да нешто шушка. Али нисам га видео. Хвала Богу, нестало га је.

Од то доба бојим се кад сам са̂м ноћу. Осећам да је то привиђење ту, близу мене, око мене. Није ми се више појавило. Ох, не! У осталом шта се то мене тиче, ја у привиђења не верујем, јер знам да нема ништа.

Међу тим то ме ипак мучи, мучи ме с тога, што непрестано о њему мислим. Десна му рука висаше низ фотељу, а главу наслонио на леви наслон од фотеље, јасно се видело да спава.... Али доста о томе, ако Бога знате, не ћу више ни да мислим!

Каква је ово напаст? И за што не могу да је се отресем? Његове ноге беху са свим близу ватре.

Он ме походи, то је глупо, али тако је. Ко, *он?* Ја врло добро знам да он не постоји, и да то није ништа. Он се налази само у мом неспокојству, у мом страху, у мом ужасу. Ох! доста!...

Могу ја какве хоћу, разлоге износити и тим себе храбрити, али ипак не могу више остати сам у свом стану, за то што је *он* ту. Више га нећу видети, то врло добро знам; он се неће више појавити, то је извесно. Али ипак он је ту, у мојим је мислима. Он остаје невиђен, али то ништа не смета да он буде ту. Он је за вратима, у орману, под креветом, у сваком ћошку, у свакој сенци. Ако гурнем врата, отворим орман, ако спустим свећу под кревет, осветлим ћошкове и она

места што су у сенци, он више није ту, али онда осећам да ми је иза леђа. Окренем се, и ако знам да га нећу видети, да га никад више нећу видети. Па ипак он је иза мојих леђа!

Ово је веома глупо, али је ужасно. Шта ћеш? Ја не могу да се спасем од тога.

Али кад бисмо били двоје у мом стану, осећам, јест, уверен сам, да он не би био ту. Јер он је ту само с тога, што сам ја са̂м, једино што сам са̂м.

С францускога превела
*
* *

ЈА ПИТАХ....

Там' поток бистар умива луг,
Ја питах: зна ли, ко ми је друг ? —
Он оде дољом, жуборећ' сâм,
Не рече срцу, ком да га дам !
Ја питах тицу у лугу том,
Уме л' ми певат' о драгу мом....
А она прну, ширећи лет,
Певајућ', оде у незнан свет.
Ја тргох цветак мирисав тад,
Па питах њега: ко ме је рад ? —
Цвет просу мирис — мирис му благ —
Не мога рећи, ко ми је драг !
Тад питах сјајни, сунчани дан :
Де, реци, судбом ко ми је дâн ? !
А дан се смешећ' у поћи губи,
Не рече срцу, кога да љуби !
Још позва поноћ и звезда час,
Не би ли знао жељи ми спас;
Поноћ се прели у зорин зрак,
Те румен осмех разгони мрак,
Па радећ' љубну успаван свет
И оде сунцу у слађан срет...
. .Ја залуд питах и хтедох знат'
Коме ћу срце, ком љубав дат' ! .
Те пођох путем певајућ' сад,
У песму низах цео мој јад —
Враг песма оде момчету том

Те каза жудњу у срцу мом.
Још срце њему полете, гле,
Да тврди песме жељкање те.
Остави мене, треперећ' сво
Шапнув' ми тихо : драг ми је то !..

Београд, 1886.

Јунија

У ОЧИ РЕВОЛУЦИЈЕ 1848. У УГАРСКОЈ

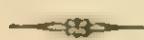

Догађаји, који су се крајем прошлога и почетком овога столећа збили, и социјални и морални поредак европског друштва из основе изменили, нису били без утецаја и на словенски свет. Најватреније пак прихваћена је једна творевина ових историјских преврата — принцип националитета, који код Словена, као људи од осећања, доби скоро сентиментални карактер, окренувши се у панславизам, без позитивних практичних циљева.

Под утецајем принципа националитета и романтичког правца западних књижевности развио се политички и литерарни панславизам. Кнез Адам Чарторишски творац је политичког панславизма. Будући у руској државној служби, он је гледао да руском помоћу, а не револуцијом, оживи своју несретну отаџбину, будећи мисао о заједници и братству Словена. У романтици расположеноме Александру I подстицао је мисао о мисији свесловенској, коју би он, као поглавар једине потпуно слободне словенске народности, имао да изврши. У Европи требала је да завлада једна нова, засебна, слободна од западног утецаја, словенска култура!

Западна романтика, као реакција противу рационализма, који беше раскрстио са свима традицијама и историјом, тражила је сада своје идеале у животу средњега века. И словенски књижевници и песници, као и немачки, који на њих имађаху непосредна утецаја, певаху о старим националним херојима, истраживаху умне творевине и традиције народне и извлачаху из заборава време, када су Словени у заједници живели, да би могли конструисати општи дух словенски. Че-

сима, као најкултурнијем народу, припада заслуга иницијативе у овом литерарном словенском покрету. Ханка издаде свој „Краљедворски рукопис" који је истина касније као лажан обелодањен, али му се за то не може порећи историјски значај — утецај, који је имао у буђењу словенске свести. Добровски је рестаурирао стари слов језик, Шафарик пак својим «Slovanské starožitnosti» положио је основу за изучавање историје Словена. Исто је то урадио за литерарну историју својом «Историјом слов. литература и језика свију наречја», а Словак Штур пак за изучавање националне поезије словенске делом «O narodnih písnich a povesteh plemen slovenskych», Јунгман је дотле пак у журналистици пропагирао панславизам. Најсређеније пак нашле су панславистичке мисли израза свога у Коларовом делцу „О књижевној узајамности код Словена", и ако се из њега јасно документује слаба страна панславизма — одсуство практичних циљева! Коларова «Dcera Slavý» је пак поетска глорификација панславизма и доста сретан покушај те врсте.

Разуме се, да су општи правац европских литература и литерарни панславизам утецали и на српску књижевност, која се нахођаше у доба препорођаја. Посао је литерарне историје да обележи тај утецај као и развитак срп. књижевности. Ми се овде на литерарну историју у толико морамо осврнути, у колико су и литерарне чињенице допринеле буђењу националне свести угарских Срба. Не смемо, дакле, не напоменути заслуге оца нове српске књижевности, Вука. Народне умотворине, које је он покупио, буђаху доста успавано осећање заједнице српских племена. Народне песме певаху о националним јунацима, о историји, о слави срп. државе и владара, будише, дакле, успомену на прошлост, која у поређењу са бедном садашњошћу изгледаше веома сјајна. У истоме правцу делала је и патриотска муза Лукијана Мушицког; млаке романтичке приче Видаковића — истина без уметничке вредности али не без заслуга, јер за јунаке њихове бираше лица из српске историје. И млађи један драматик, Јован Поповић извођаше на позорницу такође јунаке из српске историје. Одвело би нас далеко од циља набрајање патриотских књижевника, јер је свакако национална патриотска жица у старијој периоди нове српске књижевности далеко јача но у модерне. И из тих чи-

стих патриотских мотива никла је једна установа — «Матица Српска» — 1827. г. са сврхом, да буди националну свест књигом и у опште подизањем образованости. „Летопис", орган матичин, има несумњивих заслуга за развитак народне свести.

Под директним утецајем литерарног панславизма потекао је књижезно-политички покрет Словенскога Југа, — Илиризам, покрет без јасно одређене сврхе а мутних идеја. Илиризам —то је панславизам en miniature а творац му је Љ. Гај човек чврсте воље и не без литерарног школовања. Збрисати, све племенске разлике и све Јужне Словене претворити у један народ, најпре литерарно а после политички, то је била идеја Илиризма. Какво племе беху стари Илири, да ли беху у ма каквој вези са Словенима? Гај их без велика устезања огласи за Словене: Како су, дакле, стари Илири Словени, а већи део Јужних Словена живели у старој Илирији, и под тим је именом познати у старим царским повељама, то Гај веровао да има доста разлога уништити провинцијална имена Срби и Хрвати, и т. д. и заменити их општим — Илири. 1834. г. Гај поче уређивати «Novine horvatske" и «Danicu h rvatsku» etc. а 1836. преокрену их у „Danicu ilirsku". Срби су дочекали Илиризам врло хладно. Од познатијих Срба прихватише га само др. Јовановић, уредник «Бачке виле», др. Стејић и Бркић; већина интелигенције беше му противна, а Суботић, познати песник, затражи у «Летопису" (за 1839.) да име «Срб» узму и Хрвати и Словенци. Аустријска влада не беше с почетка рђаво расположена према Илиризму, и ако Мађари веома зловољни беху. Метерниху требаху Јужни Словени противу Мађара, који му чињаху јаку опозицију и непрестано тражаху нове политичке слободе. Гај подиже (1837.) штампарију и даде јо име „цесаро-краљевска привилегисана илирска штампарија". Али не потраја дуго и аустријска влада окрене други лист Чим она би принуђена да попусти Мађарима, напусти своје штићенике. 1844 донесе мађарски сабор закон о увођењу мађарског језика и остави за извођење рок од 8 година. Бан хрватски, барон Халер, забрани и име „Илир" и забрани да се носи илирски грб (звезда с полумесецом). Новине Гајеве не зваху се више „илирске". Тиме би Илиризам, који имађаше мало животне снаге, угушен, али му се за то, и ако кратка

века будући, не може одрећи историјски значај Он је на дневни ред изнео један нов проблем, проблем заједнице Јужних Словена, који дотле никако и не постојаше. И ако мртво име „Илир" није могло да одушеви, ипак је идеја заједнице и од противника (а Словена) и присталица му жарко прихваћена. Илиризам је највише допринео те су два племена једнога народа, које само религија двоји, Срби и Хрвати у 1848. г. једно другом приближили се и заједнички стали у борбу за заједничку националну ствар. Примањем пак српског књижевног језика за књижевни језик хрватски, на место провинцијалног чакавско кајкавског постаде литерарни језик Срба и Хрвата један исти. а осећањем заједнице и морална снага отпора далеко јача но пређе.

Још један фактор допринео је јачању моралне свести угарских Срба, а тај је — васкрснуће српске државе с оне стране Дунава и Саве. Први носиоци културе у Србији беху угарски Срби. Политички разједињени они се ујединише у области духа, умни рад доби и већег полета и јаче заштите. У књижевнни Србији гледаху угарски Срби, као Талијани у Пијемонту, зачетак ослобођења политички разједињених делова српског народа, слику будуће велике Србије, која је некада постојала.

Вера у моћ Русије и њену заштиту, где је тада у програм спољне политике унесено штићење Словена у Турској, идеја панславизма, која беше електризовала све духове и створила једно ново осећање, осећање заједнице свих Словена, као контраст дотадањем тешком осећању усамљености, — све то било је од великог моралног утецаја по самосвест угарских Срба, те су они без очајања могли сачекати догађаје од 1848. г. Идеја заједнице словенске имала је у опште огроман утецај на држање Словена. У преврату 1848. г. јасно се опажало заједничко и резервисано држање Словена, и да су они, не без великог устезања, отварали врата новим либералним идејама запада. Ово осећање заједнице код Словена у 1848. г. несумњив је факат. Разуме се да је тиме и држање Срба било у напред одређено према заједничким противницима Словена, јер су и Срби искрено прихватили славенску заједницу.

Али и историја угарска има да покаже напретке у развићу националне свести. Идеја националитета тешко да је где раширенијих руку примљена него на средњем Дунаву, у Аустрији, конгломерату народности, које се вечито пру, и где је борба и жучнија и опаснија. Либералне идеје брзо освојише земљиште демократског народа Угарске. Замена мртвог латинског језика живим маџарским у државним установама вршила је свој утецај на јаван живот. У литератури беху либералне идеје ватрено прихваћене и нађоше своје апостоле у млађим талентима Petöfi, Vörösmarti, Pulszky, Szalay. Eötvös, Horvath и др. А како Маџари највише даваху отпора Метерниховy полицијском систему и одликоваху се јако развијеном националном свешћу, то беху они међу првима, који се, кад букну револуција на западу, дигоше противу старе Аустрије. Њима се одмах и попусти и задовољише им се сви захтеви, но они горди због својих тековина не хтедоше их ни с ким поделити.

Ништа јасније не обелодањује, да је не нешто но много трулога било у старој Аустрији, као напрасан крах полицијског система од прве олује револуције и факат, да јој није могла дати никаква отпора. Полицијско-апсолутистички систем Метернихов бедно се срушио. Обелоданило се да систем туторства не само што није могао угушити идеје о слободи, но је одгајио неки скоро анархистички дух. И добре и зле страсти масе и народа ослобођене стега, добише сада маха подједнако. Наде и жеље, до сада скривене од агената реакције и у јавности неизношене, мисли које се нису смеле саопштавати, беху сада отворено исказане. Народи, које официјална етнографија Аустрије не познаваше, беху сада пронађени — Словаци, Словенци! Било је природно у земљи тако шареног становништва, као што је Аустрија, када је полицијски ауторитет срушен и анархија га заменила, да се захтеви и осећања разноликих народности, који сада добише слободна маха. а из разних извора потицаху и сваки други карактер имађаше. и једни с другима косити морадоше. Шаренилу становништва аустријског одговараше и шаренило захтева и идеја — Словена, Маџара и Немаца. А сирота стара Аустрија стајаше ту

немоћна као играчка разноликих и често супротних жеља њезиних поданика. Само један мали, врло мали део становништва аустријскога, који чисто ишчезаваше у маси, стајаше чврсто уз стару Аустрију; то беше племство, па и оно не све. Ни Словени не беху за стару Аустрију, и ако их противници радо као такве сматраху.

Револуција 1848. г. у Аустрији није само борба конзервативне и либералне струје или борба друштвених класа, не само борба да се за либералне идеје освоји земљиште, извојују права индивидуе, већ се овде борило још за слободу толиких народности. Није се овде борило за реформу Аустрије, већ за радикалну измену целокупног система. Идеје, које су их кретале у борби. са смелости карактера им, нису смеле бити јавно исказане. У оном хаосу од жеља и захтева јасне су ове четири струје: старо-аустријска, немачка, маџарска и словенска.

Франкфуртски парламенат тражаше од Аустрије, да ступи у немачки савез. Да ли је требала цела Аустрија, или без Маџарске, или само немачке земље да ступе у немачки савез? Од Маџара се није тражило да пошљу своје посланике у парламенат, али се за то беше из петних жила упело, да се у Чешкој изврши избор посланика, у чему се због отпора Чеха није могло успети. Тиме је парламенат већ ћутке признао деобу Аустрије. Аустрија (у ужем смислу) с Чешком и осталим аустријским крунским земљама требала је да се утопи у немачко море, а Угарска недирнута да остане самостална. Ову идеју помагаху Маџари свим силама, — успе ли се њоме, мишљаху они, тада су се отресли Немаца и једног великог дела Словена. Није се још било на чисто како да се уреде односи између Немачке, Аустрије и Маџарске. И маџарски парламенат изабра два изасланика, Szalay-a Pazmandy-a да као пуномоћници заступају Угарску код немачке централне владе. Они беху снабдевени пуномоћствима парламента и министарства, па, дакле, можемо сматрати њихове изјаве не као приватна мишљења, већ као израз и мишљење тадашњих меродавних кругова Угарске. Маџарско министарство енергично устаје — у датом им пуномоћству, противу намере да маџарски елеменат утоне у немачки. Тиме би маџарска народност изгубила своју органску снагу и из мешавине маџарских и немачких

елемената произашло једно бастардско племе, од кога не би било вајде ни по једне ни по друге. А тако исто штетно би било по интересе Немачке и Угарске, када би Аустрија морала бити претворена у ваздан словенских федеративних државица, јер би тиме колосална моћ Русије још већма порасла. Неће ли Немци да признаду ову истину, то ће Мацари бити принуђени да потраже савезника ван Немачке[1]). — Гроф Телеки баш у то доба рече једном у парламенту мацарском, «нема аустријског патриотизма!» Тиме је казао оно што је на срцу му већине земљака лежало. Мацари хтедоше по што по то да се отресу Аустрије и на средњем Дунаву заснују једну самосталну угарску државу. Две им сметње стајаху само на путу и оне требаху да се уклоне — једна беше династија и историјска веза са земљама аустријским, а друга Словени.

Сасма друге мисли владаху Словенима па, дакле, отуда и сасма другаче држање њихово у покрету 1848. г. Словени не прихватише либералне идеје, слободу и права индивидуе, онако жарко као националну идеју. Нема индивидуалне слободе без народне — то је била лозинка Словена. За то су их пак радикални револуционари кривили да су већи реакционари но што су они у ствари могли бити. И Словени су допринели да се сруши оно, што је требало срушити, али на што једном немом слобода говора или човеку без ногу слобода кретања? На што лепе фразе о слободи збора и договора, када народ, као целина, као индивидуа, нема слободе но стоји под вечитим туторством? Зар се, да би могли уживати плодове слободе, треба одрећи матерњег језика? Тако се питаху словенске патриоте.

Франкфуртски парламенат са својим тежњама и захтевима наиђе одмах на отпор код Словена. Аустрија беше још непре-

---

[1]) „Непријатно ће Угарску изненадити, ако аустро-угарска монархија буде тако измењена да се оне провинције монархије, које су до сада припадале немачком савезу, претворе у словенске државе. Таква измена могла би симпатије тих провинција кренути правцима, који су супротни тежњама немачким и надмоћност једне и до сада већ огромне силе увећати, силе, чији утецај на западне државе све већма расте и грози опстанку Мацарске, тако, да би Мацари, у случају ако се оваква измена аустро-угарске монархије на штету њену, дакле, изврши, бити принуђени да себи савезнике потраже и ван немачке народности". Тако гласи један пасус из званичког текста у пуномоћству Szalay-у. —

Szalay. Diplomatische Actenstücke zur Beleuchtung der ungarischen Gesandschaft in Deutschland. 1849. P. 4.

стано слабо заступљена у парламенту и с тога се овај беше обратио позивом на вићекије политичаре и државнике да дођу у Франкфурт. Међу њима беше и чувени чешки патриота и историк — Палацки. Он одби учешће у франкфуртском парламенту мотивацијом, која би усвојена од свију Словена — када не би било Аустрије требало би је створити ![1])

Природно је било да они, који беху угњетавани и од Немаца и Мацара и немађаху своју државну самосталност, не могаху ни тежити да друге угњетавају и на рачун туђе слободе националне подижу своју, да Аустрију претворе у словенску монархију, у којој би немачки и мацарски елеменат играли улогу потчињенога. Најприроднији облик нове Аустрије, у којој би интереси свију народности били задовољени, то би био, по уверењу Словена, федеративни — равноправност нација. Немци тражаху, да се Аустрија поцепа, да један део утоне у немачкоме елементу, а у другоме да облада мацарски живаљ. Мацари, да би дошли до своје самосталности, жељаху то исто. Словени пак шћаху, да Аустрија и даље остане у целини, али на федеративној основи. Старо-аустријска странка, састављена из највећег дела племства свих народности, морала је пактирати са Словенима — боља је и федеративна Аустрија но никаква. Отуда и цео покрет словенски носи династички карактер, те их противници могаху, и ако не оправдано, кривити да су реакционари. Да су пак Словени били далеко од реакционарних прохтева ништа боље не сведочи но словенски конгрес, одржан у Прагу, где су словенске жеље у најодређенијем облику исказане. — Идеја о словенској заједници требала је да добије реалнији базис, отуда, а и из потребе једнодушног рада, поникла је мисао о конгресу. Изгледа да су покретачи дискусије о конгресу били опет Хрвати. Идеја би прихваћена од целокупне словенске журналистике и 1-ог маја (по новом) изиђе проглас, потписан од графова Туна и Дајма, ритера од Најберга, Павла Јос. Шафарика, Палацког, Карла Малица, Венцеслава Ханке, Људевита Штура и кнеза Љубомирског. У прогласу овом беше истакнуто за решавање питање: како се имају Словени држати у овом бурном времену? Провизорни комите беше се свечано оградио од прекора, да

[1]) Писмо Палацкога објавио је Нил Попов у „Србија и Русија" св. 4.

Словени теже ма каквом сепаратизму, русизму или панславизму.[1]) На самом пак конгресу беху, поред осталог, још и ове важне одлуке донесене: 1) да Словени закључе међусобни савез за одбрану и нацад; 2.) да се Аустрија организује у једну федеративну државу, подједнако правних народности; 3.) савез свих словенских народности у науци и уметности и 4.) одбити сваку мисао о потчињењу ма којој народности па, дакле, и протестовати противу ступања Аустрије у немачки савез, а везати пријатељске везе са немачком и осталим народностима. Би изабрана једна депутација, која је имала да поднесе цару жеље конгресове.[2]) Ну конгрес и не доврши свој посао, а мораде се, што је брже могао, растурити и побећи из Прага због револуције, која тада би потпирена а коју на скоро крваво угуши кнез Виндишгрец. Само што је имао времена да стилизира и упути прокламацију на европске народе, у којој се тврдило да Словени не теже за владавином нити имају каквих освајачких циљева, већ једино што траже, то је слобода за себе и свакога.[3])

Немци и Маџари тежаху сепаратизму, старо-аустријска странка централизацији а Словени федеративној Аустрији[4]).

---

[1]) Од познатијих Срба беху на конгресу: прота Матија Ненадовић, Лазар Арсенијевић, Јован Мариновић, Зах (доцније генерал), владика Стаматовић, архимандрит Ник. Грујић, Топаловић, др. Д. Суботић и др. Вредно је забележити да је на конгресу живо учествовао и у патриотском правцу делао чувени руски револуционар Бакунин, који изнесе и свој детаљан програм о федерацији словенских племена.

[2]) „Ово су молбе наше, које ми верни Словени аустријски, подносимо Њ. Величанству. Из њих се јасно види да ми и за нас тражимо најсветије благо човечанства — слободно и независно развиће националитета и равноправност са нашим саотачаственицима, Немцима и Маџарима, а никако пак да не желимо, као што нам противници подмећу, да створимо једну словенску државу,“ — тако се свршавала молба цару. Види Actenmässiger Bericht über die Verhandlungen des ersten Slavencongresses in Prag von Dr. J. P. Jordan. Prag. 1848. — стр. 47.

[3]) Jbidem p. 35. „Словен бројно јак, још јачи пак енергијом и вољом, и постигнутом братском слогом свих племена, остаје веран својим принципима и својој природи, — он не тражи да киме влада већ само слободу за себе и за свакога“. У истој пак прокламацији образложује се за што Словени траже националну слободу. „Није индивидуа, није појединац у држави, у име чије ми дижемо свој глас и стављамо наше захтеве, нама је толико исто свето право човеково, колико и народа једног и његових целокупних духовних интереса“. Jordan. стр. 37.

[4]) Идеја федерализма није специфично словенског порекла. Седи маџарски патриота Вешелењи тражаше у једној својој брошири да се Аустрија у пет националних група подели: 1.) немачке провинције са Корушком и Крањском, ну ове да имају аутономни положај, као што је случај са Ерделом; 2.) Чешка и Моравска; 3.) Галиција; 4.) итали-

Поеле словенског конгреса сва словенска племена узеше Палацкове речи у свој програм. Бан Јелачић беше наредио, те се на националној застави хрватској извезоше речи: „Када не би било Аустрије. требало би је створити!“ И Срби, дакле, прихватише заједнички програм словенски, али ватреније но и једно племе. Без сумње је да их је држање Мацара нагнало, да се овако драговољно упрегну у јарам аустријски и кулуче најмање за себе...

1843. и 44 године угарски сабор изгласао је закон о државном језику с овим одредбама: 1.) језик законодавног тела, владе и службене преписке мацарски је; писмени акат и документ, написан ма којим другим језиком, нема важности; 2.) језик у јавној настави такође је мацарски, употребу његову у елементарним школама одредиће нарочити закон; 3.) комитати славонски могу се до 1. јануара 1850. служити старим званичним језиком, по истеку овога рока дужни су увести мацарски језик; 4.) све врсте новца морају бити са угарским натписима и угарским емблемима ковани, исто тако сви приватни заводи, угарска пристаништа и заставе могу имати само угарски национални грб; 5.) у Хрватској важи латински језик у свима јавним и приватним пословима, али само у територији њеној.

Пре је био латински језик званичан у свима државним институцијама — у сабору, административној управи и судовима. Сви држављани имађаху, у колико се државног језика тицало, подједнака права и Словени и Румуни и Мацари. У овом погледу не беше ни једне потчињене ни привилегисане народности. Са свим се друкчије изменише ствари, када мртви латински језик, од кога ни једна народност немађаше да за свој рођени страхује, замени живи маџарски. Први пут се у Угарској чује о једној привилегисаној нацији и потчињеним

јанске провинције и 5.) Угарска са аутономном тројелном краљевином. Разуме се да је брошира писана далеко пре револуције. Али баш и у првим данима револуције слобоумнији Немци аустријски гражаху такође федерализам. „Ми смо најчвршће убеђени, да је управо немогућно Аустрију одржати на другој основи и под другим погодбама ни за дан, ни за годину“, — сем на федерализму. Тако објављиваше угледни аустријски лист „Oester. Beobachter“ Nr. 92. 184~.

народностима. Маџарски језик требало је свуда да завлада и у школи, и суду, код власти и код свих општих послова. А када буде Угарска добила и војно министарство то ће морати скоро сваки, и који није прошао кроз школу, учити маџарски. Па ни црква није остала недирнута од маџаризације. Још 1840. једним законом беше наређено да сви црквени протоколи буду вођени на маџарском, а за свештенике постављани су они који су вични маџарском језику.[1]

Све немаџарске народности обузе страх за њихову националну егзистенцију, у толико пре што се код Маџара умеренија странка мораде повући пред живом агитацијом екстремних елемената, који сада узимаху све више маха, опијени неочекиваним успесима. Речи вође умерених[2]), графа Сечењија, које он довикиваше екстремним патриотама, не хтеде нико саслушати. Гроф Сечењи позиваше своје земљаке, да се са другим народностима на културном пољу такмиче, да културном борбом угарски језик осваја себи земљишта, а не да се силом и притиском шири. Ну глас патриотскога графа, оснивача Угарске Академије Наука, беше угушен виком, која се диже на њега из логора занесених родољуба, Зај-а, Пулског, Вешелењија. Са словенске пак стране довикивано је Маџарима, да од ширења маџарског језика грубом силом неће бити ама ни трунке користи по европску културу, јер они не стајаху од немаџарских противника својих на вишем ступњу развића; — а културну борбу хтедоше Словени радо да прихвате.[3]) Паралела, коју Словени повлачаху између маџарске и

[1]) Види текст § §. 7. и 8., VI члана закона (о цркв. управи) од 1840. којим се тражаше од свештеника знање маџарског језика и вођење цркв. протокола на маџар. језику — у „*Летопису*“ за годину 1851. стр. 127.

[2]) „Подбадајте народности противу маџарске и гневите их, бацајте запаљену лучу у колебу сељакову, да овај силом себи извојује правичност, коју сте му ви формулисали а он је сâм дефинисао; терајте са интересима наше целокупне отаџбине до крајности, препуните пехар вашим отровом, па гледајте онда покоре ваше агитације!“ — Politische Programmfragmente, vom Grafen Stephan Szechenyi. Leipzig 1847. стр. 138.

[3]) „Да ли ћемо тиме — насилним увођењем маџ. језика — постати једнодушни образованији, а индустрија узети полета? да ли ће на политичком кантару тежина наша бити замашнија?“ — „Ми имамо, све што знамо да захвалимо немачком језику (изузевши класике). Немачки језик дао нам је и даје средстава да гредимо благостању. На и саму реформацију познасмо помоћу немачког језика.“ Стр. 22. Ungern's Industrie u. Cultur von Johann v. Csaplovics. Leipzig 1843.

„Маџарским језиком хоће Маџаромани да отаџбину начине једнодушном и јаком, да пробуде осећање заједнице и слоге. Место тога ниче свуда незадовољство, неслога, мржња, непријатељство. Све ово последица је неразмишљености Маџаромана и нецелисходних средстава, насиља и гоњења, која већ прелазе у глупост.“ Стр. 74. Ibidem.

словенске културе, подобности духа једне и друге расе за цивилизацију, испадала је на основу тадањих чињеница с пуно права на штету Маџара.[1])

Можда се маџаризација може донекле правдати географским положајем маџарске земље и изолованошћу расе у Европи. Али средства маџаризације и самохвалисање урођеном љубављу маџарског народа према принципу слободе стоје једно с другим у опреци.

Први који се Маџарима одупреше беху Хрвати. Они беху у далеко бољем положају но Срби, јер од вајкада имађаху своју политичку територију и свој народни сабор. Још у доба краљева из угарске националне династије стојаху Хрвати према Угарској у односу сличном персоналној унији. Имађаху, дакле, своју политичку организацију, па им је и било могућно да поведу легалну борбу противу маџаризације. У изборима за сабор 1847. г. би илирска странка побеђена, а маџаронска продре са својим кандидатима. То беше у ствари победа сељачког племства — Туропољаца[2]). Али илирска странка не хтеде никако

[1]) 1842. беше прва маџарска изложба, произвођачка и занатлијска, у Пешти. Како је бедно стајала маџарска производња, казује најбоље статистика награђених, међу којима прво место заузимљу Немци и Јевреји, па Словени и на послетку Маџари, и то у врло незнатном броју. Немачки „Siebenbürger Bote“ Nr. 84. од 1842. овакав резиме доноси о тој изложби: „И ако му Немци и Словени вековима вредноћом у производњи и индустрији земаљској предњаче, ипак је то на маџарски народ веома мало утецало: шта се, дакле, може рећи о једном таквом народу, који за културу што је има, треба да је оним двема народностима захвалан, а хоће баш да нагна Словене и Немце да их нестане у његовој оријенталској народности!“ — Интересна је статистика великих и малих капиталиста, која најбоље казује у чијим су рукама били индустрија и капитал. У Пешти беху 46 хришћана и 66 Јевреја — великих капиталиста. Од 46 хришћана беху 35 Немаца, 4 Грка, 4 Србина, 3 Маџара. Од 175 мањих капиталиста беху 135 Немци, 26 Срби, 8 Маџари, 3 други Словени, 3 Грци. У Будиму од 55 трговаца 44 Немци, 9 Срби, 3 Маџари. У Пожуну 6 великих капиталиста и сви Немци, и 41 трговац такође сви Немци. У осталим већим варошима још је већа несразмера сем Дебреџина. Ово су дата званичне статистике — објављене у Wiener Zeitung за 1840. г. — Види Csaplovics. стр. 36, 37, 38. —

[2]) Цела Угарска пре револуције бројала је на 15,000.000 становника. Код тога броја било је 1,000.000 племића, — дакле сваки петнаести! За тим 1,800.000 грађана и остало сељаци „поданици“. Краљ је могао становнике читавог једног краја да дигне у племићски ред, отуда велики број тако званог Brief. u. Rechtsadel. Туропоље, крај у Хрватској, беше само племићско. Ово сељачко племство није плаћало порез и није подлежало обичној јурисдикцији.. За верну слику социјалног стања Угарске, и карактеристику духа јавног живота, види „Magyarenspiegel oder wahre Schilderung und Richtung d. ung. Reiches neuester Zeit. Von einem Magyaren (J. Mailath) Leipzig. 1844. — из кога и вадимо ове податке; и Pulszky Mein Leben, meine Zeit, Pressburg и Leipzig 1880.

да преболи пораз, она се спремаше за нову борбу. Бан Халер не хтеде допустити држање једнога збора илирске странке сазивачи и учесници беху оружаном силом растерани. И ово није било без жртава, јер војска пуцаше у масу и количина хрватских патриота платише главом. Али ипак Илирци не клонуше духом, већ се решише да воде легалну борбу у саборима — угарском и хрватском.

Мађарски језик требало је да се и у Хрватску уведе у року од 6 година. Посланици, који припадаху странци илирској, узалуд протестоваху противу тога, позивајући се на стара права и аутономију своју, доказујући да угарски сабор није компетентан да Хрватској прописује званични језик. Уочивши голему раздраженост духова и незадовољство хрватског народа, Мађари попустише, и ако не много, допустивши Хрватима употребу латинског језика, јер овима беше сада и безопаснији и дражи мртав латински но жив мађарски језик.

Пред сам пад свој, Метерних, мислећи да је Мађарима и сувише попустио, окрете са свим другу политику у Хрватској — он поможе националној странци да опет дође до пређашње своје моћи. Нови бан, по упуству Метерниховом, једним малим државним ударом, који је у осталом доста невешто извео, изјури из сабора мађарску странку — Туропољце а уведе Илирце. Тако доби Гајева странка опет маха у Хрватској, дакле политика сасма противна оној, коју аустријска влада вођаше према Мађарима.

Ну Метерниху не беше суђено дуго водити ову дволичну политику. Прва олуја револуције, која плану у Бечу 13.(1.) марта 1848. одвеја и њега и његов систем. Мађари беху први, који се користише догађајима. Под притиском прилика и бечке камариле бечки двор попусти Мађарима у свему. Они добише своје министарство, и целокупни положај Угарске доби карактер персоналне уније. Из овако пак испуњених захтева мађарских ниче још већа директна опасност по немађарске народности. Први почеше опозицију Мађарима Хрвати. Илирска странка стаде на чело покрета и приреди живу агитацију по целој земљи. Образова се одбор од хрватских патриота, који изабраше себи за председника Гаја и сазва за 13. март земаљски збор да већа о мерама за чување хрватске народ-

ности. Још у првој седници овога збора, састављеног већином од саборских посланика, би истакнуто питање: треба ли Хрватска да остане и даље у заједници с Маџарском или да се оцепи од ње? Збор се реши за заједницу, али захтеваше потпуну аутономију, и одлучи да пошље једну депутацију цару, која ће му поднети молбу хрватскога народа. Депутација ова од 180 људи оде у Беч и би пуштена пред цара. Цар даде реч да ће се потпуно чувати национална права хрватскога народа, али не одобраваше пут којим пођоше Хрвати, јер се њиме слаби веза са Угарском.[1])

Догађаји у Хрватској покретоше и Србе. Фермената за незадовољство било је доста. Разуме се да је најпре избило у журналистици, где се препираше стара тема: историјско-правни положај Срба у Угарској и идеја о војводини. Из штампе пређе у предмет дискусије ширих кругова. А револуција и новији догађаји беху и од Срба радосно поздрављени. По селима и градовима беху нови догађаји револуције плакатама објављени; где је било штампарије, није могла сада, претрпана рукописима, да отаљава послове. У првој ватри заборавише на стару племенску мржњу и братимише се с Маџарима. У Новоме Саду и Темишвару примише Срби 12 тачака пештанске петиције на цара, као своју.[2]) У Н. Саду поздравише револуцију са 101 топовским метком; православни, католички, протестантски и јеврејски свештеници држаху благодарење

[1]) Од захтева хрватских, којих има у петицији на 30, — интереснији су ови: 1.) да се потврди Јелачић; 2.) да се Далмација, Славонија и Војничка Граница чвршће присаједине Хрватској; 3.) своје министарство, које је сабору одговорно; 4.) слобода збора и договора, вере и школе; 5.) годишње сазивање сабора редом у овим местима: у Загребу, Осеку, Задру и Ријеци; 6.) национална војска за време мира налази се само у земљи, туђа не сме никако боравити у Хрватској; трупе се заклињу на верност уставу, краљу и слободи свих народности аустријских; 7.) увођење националног језика у све унутарње и спољне јавне и државне послове Хрватске и 8.) укидање целибата и увођење народног језика у цркви по старом хрватском праву и обичају. Види „Oester. Beobachter“, Nr. 91. за 1848.

[2]) Дванаест тачака маџарске пештанске петиције: 1.) слобода штампе и уништење цензуре; 2.) одговорно министарство у Будим-Пешти; 3.) годишњи сазив парламента у Пешти; 4.) једнакост грађанска и религиозна пред законом; 5.) народна гарда; 6.) подједнако сношење државних терета, порезивање свију; 7.) укинути урбаријалне законе; 8.) поротни судови, народно заступништво на принципу једнакости; 9.) народна банка; 10.) војници се заклињу на устав и не могу напуштати отаџбину; 11.) амнестија политичких криваца; 12.) присаједињење Ердеља. Види: Archiv des ungarischen Ministeriums und Landesvertheidigungsausschusses. I Bd. Altenburg 1851. стр. 1.

под ведрим небом. «Нема више немеша, сви смо сада једнаки!» — радосно се разлегаше на све стране. Детињском раздраганошћу клицало се: «Живео Кошут, што укину немеше»! У Сентомашу искупљена гомила света обе народности и религије с угарском заставом оде најпре мађарској па онда српској цркви и пред овима држаху се говори, који славише брство, слободу, једнакост, и светковина се заврши банкетом, на коме учествоваху и немеши.[1])

У то доба још непреварених нада изађе и прокламација бана Јелачића хрватском и српском народу. У прокламацији бан говораше да је револуција срушила стари социјални ред, али исто тако и раскинула вајкадашње везе са савезном земљом, Угарском. Треба обновити везе с Угарском, али тако да одговарају духу слободе, једнакости, самосталности, а дотле све односе сматрати као прекинуте. Све то пак треба легалним путем постићи. Бан позива Србе да поштују мир, слогу, љубав и брство и да забораве на религиозну разлику.[2]) Ова прокламација била је од не малог утецаја на развитак догађаја код Срба; она је охрабрила Србе на делање, казала им да су везе с Угарском прекинуте. Све се изменило око Срба — и Хрвати и Мађари и Аустрија, па за што они сами да остану при старим приликама?

Нови Сад беше седиште српске интелигенције, а Карловци народна метропола. Оба града посташе сада средишта по-

[1]) Једна комична сцена, која се збила на томе банкету, лепо илуструје таблабировски дух Мађарске пре револуције. Јован Миковић, немеш, седамдесетогодишњи старац, поред осталих здравица о брству и слободи, напи и он једну: „Браћо и децо, истину да вам кажем, тако ми је жао и тешко што сам с вама раван, као оно малом детету што је жао, кад га мати одбије од сисе.“ Ово наивно признање претворило је прославу братства и једнакости у братски неједнаки бој, где су немеши добро повукли — Успомене из народног покрета 1848. и 49. год. Написао и на свет издао Новак С. Голубски. Н. Сад. 1893. — Стр. 6.

[2]) „Револуција је и т, есла и срушила старе основе социјалног живота, националне и државне односе, нарочито наше односе са нашим старим савезником, Угарском; отуда је никла потреба, да с обзиром на нашу прастару везу с угарском круном на томе делмо, да наш положај према њој заснујемо у духу слободе, самосталности и једнакости, како то и приличи једној слободној и јуначној народности, а дотле пак нека буду наше везе с новом угарском садањом владом прекинуте.“ „Разлика вере и цркве у социјалном и државном животу не чини никакву преграду — једнакост је прокламована.“ — (Превод са немачког издања: Actenstücke zur Geschichte des kroatisch-slavonischen Landtages und der nationalen Bewegung vom Jahre 1848. Herausgegeben von Stephan Pejakovic, Landtagsabgeordneten aus der Militärgrenze im Jahre 1848. Wien 1861. стр. 2. и 3. прокламација банова.

крета. У Новом Саду беше моћнија светска, либерална странка а у Карловцима конзервативна, клерикална У обадва града призваше се велики скупови, на којима је имало да се већа о захтевима, који ће се у форми петиције упутити на угарско министарство. Већ се беше збио један догађај, који је злослутио неуспех свих оваквих српских корака. Још 17. марта беху Срби пештански сазвали збор из целе земље, на коме је доиста до 100 места било заступљено. Би написана једна петиција, у којој се у опште мољаше за гарантије за српску народност и матерњи језик. Ну скуп не могаше ни довршити свој, посао. Маџарска омладина прећаше да учеснике његове у парчад раскине а полицијски комесари изјавише, да им не могу јамчити за личну безбедност. 12.(24.) марта министарство одговори на поднету петицију: неће и не може трпети, да каква друга народност постоји у Маџарској сем маџарске. И опет за то, не гледајући на овај неуспех, решише оба града, Нови Сад и Карловци, да поднесу петицију угарском министарству. На једноме скупу 15.(27.) марта у Н. Саду би стилизована петиција за угарско министарство. Маџарска је влада, да је хтела водити рачуна о расположењу народности, могла без штете општих интереса државних усвојити захтеве изнесене у петицији.[1]) Срби беху још далеко од тога да траже војводу и аутономију. Тежње које петицију прожимаху беху црквена и школска аутономија — обезбеди школу и цркву — а не територијална и политичка. Далеко пак радикалнија беше карловачка петиција. Карловчани не хтедоше заборавити на своје старе привилегије и захтеве своје базираху на њима. Позивајући се на прошлост и историјска права српског народа, они се, позвани од Хрвата и Маџара «у своје коло», решише за савез са Хрватском. а да би верски и национално били обезбеђени, они траже

[1]) Петиција новосадских Срба има овај скроман пасус: „Као први најглавнији основ тежења свога, срећу и напредак отечества, који се само обштом слогом и једнодушним стремљењем к једној цељи постићи може, свагда пред очима имајући и у таковом одушевљенију своме најусерднију привржeност прама отечества, брат ку слогу и најтешњи союз са милим соотечественицама, драгом браћом Маџарима, не само показати желећи, но и за љубав једнообразија државног драговољно признавајући првенство и власт маџарског језика и народности у свима, обште државним и обште отечественим отношенијама, — не само да нова, особена, но и неки права и преимућства строго испуњење не захтевају, која су им негда обећана и дана, и која су не само свагда заслуживали, но и сад по свакој правди заслужују.“ Летопис, за 1851. Част I. стр. 116

јемства у одређеној територији са политичком аутономијом. Срем, Банат (са дистриктом кикиндским), Бачку (са дистриктом бечејским и шајкашким батаљоном) и Барању — дакле деспотовину Стевана Штиљановића, требала је нова војводина да обухвати. Нова војводина требала је да ступи у државну везу с Хрватском, сличан однос који постоји између Угарске и Хрватске; у хрватском министарству треба и Срби да седе; председник заједничког сабора да буде бан Хрватски а потпредседник војвода српски... Таква беше садржине петиције, коју карловачки Срби на збору, држаном 2. априла, донеше.

Међу Србима могле су се опазити две струје: једна *умеренија*, која с пуно преданости вероваше да је национална слобода природна консеквенца индивидуалне, те није ни потребно тражити ради обезбеђења своје националности специјалних гарантија; и друга, *радикалнија*, која не гледаше оптимистички на развитак догађаја и не шћаше да зна ни за какво попуштање те само у позитивним добицима, у црквеној и политичкој аутономији, гледаше јемства за слободан опстанак. Једна од њих, умеренија, беше модерним либералним духом запојена, а друга — радикална, конзервативно-националним; у првој преовлађиваше више грађанска а у другој свештеничка интелигенција. Докле год постојаху наде да се с Маџарима може и мирно споразумети и вера у часност рада угарских апостола слободе дотле беше умеренија струја и надмоћнија. Тако и петиција умеренијих елемената победи. На основу одлуке новосадског збора написа се петиција угарском министарству од 19 тачака. Помирљиви дух прожимаше ову петицију. Срби признају угарски народ и језик као државни, али траже да им се народност законом зајемчи; независност и равноправност вере им са другим верама у држави; црквену и школску самосталност; периодично позивање националних конгреса, као и право да се његове одлуке и петиције директно цару упућују — то беху главни захтеви петиције, која се одушевљено завршиваше са „краљу верност, за отаџбину свака жртва а Маџарима братска љубав!" Депутација од десеторице, којој вођ беше Александар Костић а један од чланова, касније чувени, Ђ. Стратимировић, требала је да преда петицију. Она би лепо примљена од маџарског сабора. На по-

здрав Костића, отпоздрави Кошут говором, који се морао допасти да не беше једног доста арогантног пасуса: «да Мађари неће кратити Славенима да и ови уживају слободу, коју су они извојевали!» Са „eljen“ би испраћена депутација. Ну све то беху лепе фразе, али позитивних и формулисаних одговора не доби депутација, с тога се она реши да потражи гласовитог министра финанција. Он јој допусти аудијенцију као депутацији мађарске вароши „Ujvideka“. Депутација је очекивала од министра позитивна обећања, а министар даваше пак реторске одговоре: да ће и Срби имати истих права и истих дужности као и Мађари. Кошут мишљаше само на индивидуална права а никако не и национална. Један од депутираца — по свој прилици Стратимировић, не могаше а да Кошута не подсети на народне привилегије, као и да су они позвани од аустријских императора да се, као народ, преселе у Угарску. Кошут му не остаде дужан, спорећи Србима услове, које један народ мора да испуни, ако хоће да буде за народ признат, — Срби нису никада имали своју политичку територију! Та мала али ватрена дискусија сврши ла се тиме, што је Кошут отпустио депутацију речима: «Кад је тако, онда ће спор наш решити мач»!

Тако је протекла ова знаменита аудијенција код Кошута. Horvath правда Кошута и сву би кривицу хтео на Србе да баци[1], Szemere га криви да је био груб према Србима и уверен је да је одговор Кошутов веома много учинио за расцеп Срба и Мађара, јер се речи Кошутове узимаху као речи владе и народа мађарског.[2] Интересно је, да Ирањи у својој историји револуције,[3] коју је Кошут инспирисао те се може сматрати као веран отисак његових уверења, као што он и сâм у делима својим за нека тврђења признаје, не спомиње ништа о овом мучном растанку и о оној огорченој дискусији. Ова

[1] Horvath, Fünfundzwanzig Jahre aus der Geschichte Ungarn's. 1823—1848. Leipzig 1867. Стр. 624 и 625. II. Bd. Дело ово има више карактер мемоара но историјске монографије, јер га је писац далеко од архива, у прогонству, на основу личних успомена писао. Ну за то има баш вредности, разуме се после критичке епурације партијских тврђења.

[2] Szemere B. (под Кошутом министар председник) L. Kossuth. Leipzig 1850. Такође лични доживљаји, доста жучним стилом писани — противу Кошута. Стр 102.

[3] Histoire politique de la revolution de Hongrie 1847. — 49. par D. Irányi et Charles Louis Chassin. Paris 1859. I. стр. 240. Види о току дискусије још и „Срп. покрет у Угарској“ св. I.

аудијенција је обртна тачка у целоме спору између Срба и Маџара. Спор узе сада свој стари карактер, који смо на другом месту изложили. 1848. г. је природна консеквенца оне сто педесетогодишње борбе, коју смо у прошлој глави скицирали, — исти мотиви борбе једне и друге стране, исти аргументи и исти захтеви. Срби тражаху сада територију и политичку аутономију, а Маџари их не хтедоше признати за политичку народност. Срби су дрски позивајући се на своје националне привилегије и неко уображено позивање од цара Леополда, по коме су се у Угарску преселили, њихова су тражења прекомерна — тако мишљаху Маџари. Маџари су неправични кад тврде да су они извојевали слободу и да Србима само допуштају уживати је, али по цену матерњега језика — тако мишљаху Срби. Од тада радикалнија струја, свештеничка, узе маха код Срба, умеренија беше одиграла своју улогу. Исто је тако било и код Маџара.

Угарске патриоте у 1848. години тежаху да постигну два циља: потпуну маџаризацију немаџарских народности и самосталну маџарску државу. Обадва циља изгледаху остварљива и опет оба у један мах беху немогућна. Или су требали да са својим сепаратистичким тежњама не иду тако далеко да вређају династију и раскидају с њом, и тада би маџаризација била остварљивија, или су се морали измирити с немаџарским народностима и тада би био други циљ — самостална држава, могућан. Не хтевши да се одреку ма кога од ових циљева, они најпре отуђише народности од себе а после раскрстише и с династијом. Бечки дворски кругови рачунаху на незадовољство немаџарских народности, али екстремне патриоте маџарске не. Њихов вођ беше Лудвик Кошут. Он репрезентоваше Угарску, кроз његова уста говораше Угарска. Нико од вођа не располагаше тако великим говорничким талентом, не познаваше тако детаљно добре и зле стране свога народа, нити га умејаше тако одушевити за своје принципе као Лудвик Кошут. Сувише велики патриота, он често превиђаше границе, где се престаје бити државником и постаје шовинистом. У једној саборској седници — 1847. г. — питаше он хрватске посланике: «где лежи Хрватска? Та она је тако мала

истом сабору рече: «он неће допустити да се у земљи круне Св. Стевана призна ма која народност још сем мађарске»; он зна да „има људи и раса. које говоре другим језиком, али више од једног народа, мађарског, нема у мађарској држави». Сем претеранога патриотизма и неконсеквентност, слаба страна карактера његова, сметаше му да се испне на државничку висину, и често се идеје његове сукобљаваху са делима. Као министар Угарске, док она још чињаше са Аустријом једну државу, он протестоваше противу одашиљања трупа у Италију, а као револуционар који је произашао из пештанског Radicalcör-а он дражаше бечку владу противу Ауле и револуције. Снагу свога народа прецењиваше: он озбиљно помишљаше као на једну могућност, да најпре уништи Русију, па онда васпостави Пољску, у којој би нашао свога савезника.[1]) И поред свег свог безграничног ентузијазма за слободу, он би да улије животне снаге и Турској и да је одржи! Претерани патриотизам сметао му је да схвати смисао догађајима и разуме словенски националии покрет. Њему су Хрвати и сувише велики реакционари који веле: „Мени је твоја слобода сувише велика, ја не ћу то што ми ти поклањаш, већ идем да поново приклоним главу у јарам апсолутизма.“ Срби су му прости бунтовници, које треба вешати.[2])

А тако као што Кошут мишљаше, мишљаше и већина патриота мађарских. Pazmandy је у горњем дому довикнуо: «Ми Јужним Словенима не дугујемо одговора.“ Horvath прича како се већина мађарских саборских посланика 1848. наивно ишчуђаваше, за што се Хрвати противе да приме живи мађарски језик и претпостављају му мртви латински[3]). Szemere пребацује Кошуту да није поклонио довољно пажње словенском пода није довољна ни за један доручак».[4]) А другом приликом у

[1]) Види L. Kossuth. Die Katastrophe in Ungarn. 1849. Leipzig. (Писано из Видина у емиграцији) стр. 8.

[2]) „Друга једна неприлика на Југу, то је српски устанак. Пронаћи побуде и узроке његове тешко да ће моћи и једна дијалектика успети. Хрватска, земља везана за нашу круну, и ако се та веза не може раскинути а да се не нанесе увреда Величанства, ипак је бар земља. Али ко на угарској територији тежи да заснује оделиту државу, тај је бунтовник, ребел, који само штрангу заслужује“. Archiv, II. Bd. стр. 53. Летопис за 1850. г. II част. стр. 64.

[3]) Horvath, II стр. 194, 195.

[4]) Szemere. Kossuth. стр. 102.

крету.[1]) Клапка[2]) и Силађи слажу се у тврђењу, да је била велика грешка што су националности отуђене од Мађара и тиме онемогућили слогу и једнодушносст унутра у земљи противу општег непријатеља спољњег. То исто, касније 1849. г., признаваше и већина истих екстремних патриота као погрешку и труђаше се да је поправи, али беше већ и сувише доцкан.[3])

Др. Драг. М. П.

N. B. Скрећемо пажњу наших читалаца на ову главу, коју овде доносимо, из докторске дисертације г. Драг. М. Павловића „О борби за националитет угарских Срба у 1848 и 49 год.“ Ур.

[1]) Szemere. Kossuth стр. 116. „Беше сујетан и нетолерантан према тражњама других народности, и њихове покрете он посматраше са уског гледишта позитивног права, као адвокат а не као државник“.

[2]) „Жалосна је консеквенца принципа легалитета, који служаше првом министарству као базис, што је драгоцено време пропуштено и нису употребљена сретства, те се безобзирним и брзим споразумом с народностима није прекинула интрига реакције и једном импозантном народном одбраном није јој се пресекла артерија животна (реакцијска; овај грех пропуштања на скоро је се љуто осветио. Устанак Срба противу Мађара букну“. Klapka. Der Nationalkrieg in Ungarn und Siebenbürgen in Jahren 1848. и 49. Leipzig 1851. II Bd. стр. 8.

[3]) Szilagyi Die letzten Tagen der ung. Revolution. Leipzig 1850. стр. 36. и 40.

СЛОБОДИ

Видим те, видим тамо далеко...
У твојој руци буктиња блиста,
Уза те иду две кћери миле:
Вјечита правда, истина чиста.

Спутана мисô окове кида,
Узор се људски из гроба диже,
Маска се дере са подлих лица
А човјек греде све Богу ближе. —

Далеко тамо... Рука ми дркће
А сузе саме из ока лете —
Немоћан гледам ђе с' подлост диже
И блатом каља подвиге свете...

Слободо света! Буктињу дигни
И смјело ступи међ стјене ове!
Мој јадни народ, пасторче бједно,
Жудно те чека, давно те зове.

Ох, он те воли, ох, он те љуби
Кô степу своју спутани лаве;
Теби се нада, тобом се тјеши,
Превраћуј' књигу прошасте славе...

Мостар, 12./9. 95

Јеф. Р. Шантић

ПРИЧА
о
СИМИ СТУПИЦИ И СЕЛУ ВРАЧИМА

написао

И. И. ЂУКИЋЕВИЋ

(свршетак)

Али шта све то вама вреди, кад не знате оно што треба знати. Молим вас, на пример, шта је ово овде... овде на крају?

— Лептир, рече Ступица.

— Знам, знам, али какав?

— Шарен.

— Не, не... Његово име?

— А од куд лептиру име?

— Ето ви'те! А да знате да се зове Papilio Mahaon и да излеће у лето, и да му је гусеница така, и ларва така, како би то тек било.

Ту се Ступица сети нечега и помисли: та ваљда и ја нешто знам! па рече гласно:

— Причала ми моја баба Журна да је нека Стамена из Тикава, близу Врача, кувала неке траве и крила од слепог миша и мазала тим лесков штап, па само каже две речи, као те што ти рече, а смук оволики те пред њу и све се, вели свија око ње, као мачка на матичњак. Ти, видим, знаш и то.

— Ех, ех! учини Васпитатељ и не би му право. Ово је друго, оно је друго. Е, па лепо, а шта је ово? — Господин Панта остави кутију и донесе једну књигу велику и дебелу, те је пружи Ступици. —

— Знам! рече Сима.

— Знате ?... Молим вас изволите казати!

— Књига.

— Ехе! А каква ?

Ту Ступица ућута, а Васпитатељ рече весело:

— Ви'те како не знате! Књига се зове по ономе о чему она говори.

— А зар та књига говори ? упита Ступица и загледа је троструко.

— Не... не говори. То је само израз! На пример земљопис говори о земљи; катихизис о вери; тако се само каже. Читанка говори .. то јест, управо она не говори ни о чему, она се само чита. Ово је ви'те овде земљопис и ево овде пише: „Врачи, село, доста мало, на потоку, који нема имена... "

— А! викну Ступица, није тако!

— Како, није тако ?

— Наш се поток зове Змијица.

— Змијица!... Е па лепо, врло лепо! Написа ћемо својеручно овде под знаком звезде: «поток Змијица тече кроз Врачи, сазнано изворно од једног очевидца." Сад ја опет знам више него ви... После ви'те ово. — Ту господин Панта остави књигу и донесе једну гвоздену кутију са стакленим поклопцем и белом поставом, на којој се попречила једна танка и дугачка игла. Ступица отвори очи још јаче, али опет ништа више не виде.

— То вам, знате, показује, како ће кад време бити. Овде је, ево, киша, овде је, ево, лепо време. По некад само није увек тако! Данас ме је, знате, преварио обешењак један, али ћу га каштиговати... Зато га нећу два дана погледати.

И после доκле је још дуго господин Панта говорио о срећи и науци, и гледао онако укочено у Ступицу, Сима већ не чу, нити разумеде ишта, и тада га опет стиже оно што га је увек спалазило, а то: да ли неће бити у том тај тражени лек и како би било да поведе собом овог Васпитатеља, те да он спасе Враче и избави од зла Врачане. А када најпосле рече то господину Панти, скочи овај те се поклони пред Ступицом до саме земље, па после пружи руку и викну гласно :

— Примам се, јер је моја света дужност да свет васпитавам и да палим свугде свећу науци.

Ту му Ступица рече као и онима пре тога, како није сâм глава, и како му ваља питати и остале, нашто господин Панта одговори онако као да се заклиње:

— Спреман сам сваки час, дочекати вас!

Одавде је Ступица оборене главе пошао својима и превртао по памети све што је до сада видео и чуо и виде сâм да је његова глава мала и да из ње саме не може изаћи ништа тврдо и ваљано. То га саломи, те већ и не виде где гази и већ се толико пута дизао из прашине, а када најпосле угледа Враче, у његовој малој глави сену ово: казаћу им све, па како изберу!

То га диже као ветар сламку, те весело и брзо утрча у Враче. Кад је Ступица овога пута стао пред Врачане и казао редом шта им из света носи, диже се од једном граја са свих страна и не би лако знали на чему ће остати да поп Павле не викну, као никад дотле, и не употреби име Божје, те закле све редом од старца до детета. Па и онда не би све низ длаку нити се два Врачана сложише како треба, но једни навалише за Ненада, други за Цинцарина, а трећи за господин Панту. Тако Матеја, Сретен и још неки изабраше храброг Убојицу. Здравац и Дика Певач са својом мâлом изабраше мирнога Наума, а Здравац му још унапред даде свој шљивак, где ће онај подићи меану и Троглав се закле од срца, да ће га служити без паре и хасне, докле год који од њих двојице живи. Остали, где је била и баба Журна, изабраше ученога господина, а кад је Ступица полазио после по њих, викнула му је баба да су је сви чули: «На рукама да ми га донесеш!“

Само поп Павле оде кући брижан и невољан, а кад прође поред цркве, сврати се у њу, те паде лицем пред олтар и ту је остао дуго сâм, а нити се у себи молио Богу, нити је речима скидао терет са душе, него је тешко осећао, да се све више гаси жижак у кандилу што је горело пред распећем и да све више тамни свети крст на дверима и да се као преко њега навлачи црн облак, од кога се спушта мрак, као кужан дим, и тешко покрива цркву, порту, па после све Враче и Врачане. Ту се сети, како је некад Бог казнио ватром и водом грехе људске, те му само срце заплака за његовим грешним стадом...

Сутра дан пође опет Сима од куда је и дошао и доведе брзо редом Ненада, Наума и господин Панту.

XVIII

Први су дани у Врачима били весели! Точило се старо вино и пила се ракија шакама; људи и жене се ваљали по ледини, а небо је мирисало на пијанство.

Прву реч, што тада рече Ненад Убојица Матеји, била је: «Божи рај!» а Наум опет кад год види ново буре или нов бардак, намигне сâм за се и каже себи самом: «Мало лудо, ама добро село. Две ћу кесе да носим!» Сâм господин Панта ишао је редом од једнога до другога са раширеним рукама и викао на сав глас: „Још само васпитање!"

Али кад прођоше ти весели дани и кад се душе пренуше од пића, обрте се све другојаче. Прво преста вика и наиђе неки мир, а то би на пречац и тако, као да је нешто зашло у свачију кућу и свакоме затисло уста. Све се разби у гомиле и свака гомила свом имену служи! Тако се Убојица нашао са својима, прича им неке крваве работе и потеже се за колајне редом од најмање до највеће а они око њега гледе злобно и љутито, на све остале мâле врачанске. Матеја још од првог дана, кад Ненад дође, не остави своју пушку и чим овај помене које од својих јунаштва, Матеја омане пушком или лево или десно, а види му се по очима да живо гледа у оно, што му онај прича. Него му се уз то увек олабаве жице којима је пушка привезана, те је после целе ноћи стеже и оправља, док се сутра опет не поквари. Док једном преко воље не окреса ороз на кремен, те пушка пуче у ветар и барут разнесе цев на све стране а Матеји оста кундак у рукама. После од муке мету кундак за појас, а Ненад га благослови два пут и тако од пишмане направише пиштољ.

Они око Наума подигли већ механу, па се скупе у њу и кад запну врата, слушају где им он прича о паметном Ставри и гледа како бележи рачун кредом на врагима.

— Шта ћу да в'м казујем реч по реч, што 'но је реч, кад се то и само види. Тој за оној ценабет там' викам — ту Наум показа руком крај, где се Ненад наместио. — 'Оће да гледа и заповеда на с'в свет, и да једе и пије џабе! Је ли је он како цар голем и силан? Кој ће му донесе толик намет!?

Кад ми прође поред мејану, а ја немам срце да останем ту, но се кријем у подрум и све гледам у које ћу буре да се завучем...

— А ја на таван! упаде Троглав и сети се Сретена.

— И гледам га отуд из рупе, како с оба ока гледа на мејану. С очи ће је изеде! Морам д' ударим гвоздене шипке уз џамове и на џам ћу д' обесим мој кубур нек се само види. С таки људи свака мудрост престаје. Аку му кажеш лепу реч, ће да намигне и да звизне како на ветар, па да те поједе како печено пиле!

А од господин Васпитатеља не оста ни буба, ни лептир какав на миру. И сви они што су око њега били, па мушко или женско, вас дан јуре по селу и доносе му шакама и што лети и што скаче, те он све то после набада на иглице, а иглице опет у кутије. Али прво његово дело, што се виде и осети у Врачима, било је ово:

Једнога дана скупи он све жене из Врача и кад их поређа по реду и гласу, где баба Журна дође на чело, поче им овако говорити:

— «Љубазне моје! Ви и не знате шта сте и колико је важно ваше место, илити положај на коме сте, то јест у вашој кући. Али љубазне моје, што ви пре нисте знале, ја ћу вам сад изнети и пред очи ставити, како би и ви и други умели ценити и чувати, боље рећи, бранити од свакога, који се дрзне вас у важем положају напасти.

Пре свега ви сте старије на вашем месту илити вашој кући од ваших мужева у сваком погледу. Ваши мужеви треба да вас у свачему штују и слушају, а ако они то неће хтети, ви ноктима и језиком, тако званим вашим природним оружјем на њих брзо скочите и своје право извојујте...»

И већ кад мрак и ноћ прекидоше господина Панту, те и он и Врачанке одоше кућама, њему се сијало лице и светлело око, јер му се свака реч прими, као жито у родној земљи, а Врачанке опет, као да су за читав пед порасле, тако су им конђе нађикале од његове науке и његова разговора.

Те ноћи ко зна шта је било по врачанским кућама, тек пре зоре и дана, виде се ово:

Маринко Осичин стоји за читав пушкомет више своје куће

и страшљиво погледа на њу, а чим што тамо мрдне или промакне, Маринко се тргне и загледа боље, да види шта је, а саме га ноге подижу уз брдо. Тако је он завиривао да се не изброји колико пута, докле не пуче сува грана више њега и чу се уз то, како неко иде кроз честар, те Маринко наже у страну. Но кад виде да је то Здравац био, заустави се и причека да се онај провуче кроз честу.

И Здравац изађе из шуме, а био је без капе и само с једним опанком на нози, па му и са њега кајиш виси и вуче се за њим, као змија. Још и он као и Маринко бунован и мутних очију, а кад сад угледа изненада Маринка, трже се, као пред вампиром, и хтеде, види се, натраг у честар. Али то само би у први мах и на први поглед, а већ се после ослободи и приђе Маринку, одскакујући час по час са оне босе ноге. Кад се поздравише, упита га Маринко:

— Од куда ти овуда?

Здравац прво обви кајиш око ноге, а после рече, али не погледа Маринку у очи:

— Снио сам ноћас, вели, да ћу сабајле наћи траву расковник, па се, ево, дигох да је потражим. А ти?

— А мени се разби сан јако, те да не ломим кости по даскама, дигох се рано да видим воће и остало.

Него и један и други плашљиво гледа око себе и несигурно стоје где су. После се дигоше да обиђу све село, као некад кад су момци били, а нити Здравац загледа на расковник, нити Маринко на своје воће.

Кад су били на потоку, дрекну неко испод обале и утече уз поток. И Здравац и Маринко чуше, где тај исти викну у два пут: «Старија си! Старија си!» После глас умуче и не чу се ништа више, но само како вода пада преко камена.

С друге стране уз брдо промакне лено по који Врачанин и сваки се чак окрене иза себе, те погледа доле у село, а кад нађе на каку чистину, с које може видети све око себе, седне ту, па ил се нешто крупно замисли или пажљиво гледа у село. Док наиђе тако и Крста Помози-Бог, намрштен сав као мартовско небо, па и он, као и остали, брзо врти главом на све стране и још брже види све око себе.

Упита га Здравац из далека

— Шта је, Креста, јутрос с тобом?

Помоз' Бог трже се на то и после љутито одговори:

— Не питај!

И тако се сакупише њих десетак, а сваки, види се, да је ноћашни, а нико ником не казује право, зашто је целе ноћи звезде бројао. Стоје они, гледају на Враче, у којима се виде саме Врачанке где млатају рукама око себе, стежу песнице и прете нешто небу и планинама. После виде Ненада где чисти оружје, Наума како отвара своју механу, а у сред ливаде господина Панту, како по некад поскочи право или криво, загледа око себе или у вис и маше својим зеленим џачнћем.

Тада баш засија сунце с Истока и запали првим зрацима врхове од брда, а први ветар пови класје по богатим њивама, те се сва у околу зашарени, као лисичја кожа.

Али ни једном Врачанину није ни памет ни очи за тим, но сваки гледа, само што очи има. Док најпосле рече Здравац:

— Ама казујмо право, шта је ово с нама од јутрос, ако се није сваки, као ја, дигао да потражи траву расковник.

— Или као ја, да гледа воће и имање! рече Маринко

И таман један поче први истину на среду, док други дрекну:

— Ето је! и одмах удари преко једног трњака, где му оста пола од кошуље, а он с оном другом утече распутом у шуму. Тога часа видеше остали женску хаљину, где мрда путем иза ситногорице и кад их угледаше два женска ока, сваки наже испред себе и нити се више састадоше.

А то је била баба Журна, којој ноћ и кућа није било доста, но је за мушким трагом пошла у шуму, а кад виде где сви утекоше, викну весело: „Доћи ћете на легало! Нека, нека!"

Но већ истога дана нестаде у гори толико лескови штапа, колико је кућа у Врачима било, те се брзо заборави слово господин-Пантино и Врачанке не одоше више њему на поуку.

С друге стране опет Ненад са својима радио је другојаче. Прво јунак, као што рече да је, не хтеде ником ни у кућу да уђе, а још мање да се у женске послове плеће, но прикупи све мушке главе из своје мâле и раздели редом звања

и имена, тако да Матеја поста војвода, Сретен сердар, и после сви редом до једнога, који тада оста без обележја, али му Ненад тврдо обећа, да ће до прве прилике «и он улећети међу своју славну браћу и стећи име према себи.» А то и би у брзо и овако:

Бејаше у врачанском широком пољу један пуст коњ, од кога и газда бејаше дигао руке, јер се ни седлом оседлати није могао, нити у рукунице натерати. А на очи био је леп и згодан, длаке алатасте и ватрених очију.

Запази њега Ненад и рече једном својима:

— Ама виђесте ли ону 'алу гђе вас дан пасе на пољани. Кад га видим онако згодна и лијепа, мислим да би' и ја био још бољи и ваљастији, ако то још може бит', да ми га је само једном усјест' и викнут: ха, Ждрале!

Матеја му прихвати одмах реч из уста и рече:

— Па дела, војводо, само да га који зауларн, а онако је Божи па твој!

— Знам, чоче, али чији је?

— Реко л' ти ја, Божи па твој:

Онда Ненад погледа по свима па викну:

— Ха, ко је ђетић и јунак на мегдану, нека скочи на ноге јуначке и нек веже коња и доведе, честитим ћу њега учинити!

Сви ћуте, док најпосле онај без обележја рече:

— Је л' ти рече: ко сме?

— Јес, соколе, ко је јунак и ко сме?

— Вала, ево ја ћу!

А ту га Ненад одмах похвали и обећа му ред међу браћом док отрси та посла, а кад онај нађе улар и пође, диже се за њим и Матеја, а за њима Ненад с осталима.

Кад стигоше до пољане, коњ алат диже главу и погледа својим сјајним очима на њих. Тада Матеја пође лево према репу, а онај десно према глави, још скиде вес и поче њиме њихати као зобницом. Алат диже главу и загледа се у вес. Ненад викну из далека: «Ха тако, соколи!» и тада Матеја спусти руку алату на врат. Али то би само за први мах, јер од једном искочи бес из коња и он трже врат и главу и однесе Матеју за собом. Матеја дрекну оном: Јаши! и сам скочи

коњу на леђа. У исти час и онај седе иза Матеје и стеже алата петама под трбух, те коњ диже реп и удари на Ненада и остале. Матеја полегао по коњском врату, а страх га пресекао, те само на махове дрекне: «Не дај! Не дај!» а онај му се с леђа припио сав као пијавица и све јаче стеже коња петама, а алат све љуће избацује ноге и скаче у пропнице.

Најпосле једном приклече на предње ноге и задње баци високо те Матеја јурну преко коњске главе и разри носем један бајат кртичњак с кроз на с кроз, као да га је ралица пресекла, а онај други паде на другу страну и потеже ширим крајем на ледину. У који час тресну земља под њим, у исти мах састави Ненадов глас: «Држ' се барјактару!» А кад се Матеја диже с кртичњака и барјактар изби руком прашину из тура, алат умаче на крај поља, стаде мало и погледа Ненада и његове и поче по том мирно да пасе.

Ненад после рече свима на окупу:

— Јест' и било тешко, ал' ево где данас добисмо једног међу нама да је као брат међу браћом, а за војводу Матеју видех ја, а виђеше и остали да је јунак и војвода први.

Али после Рубија Матејина не погледа девет дана у лице Матеји и свакоме се тужи, како, вели, сву ноћ сања влажну земљу и орање.

Сам барјактар није сео за читаву недељу као што треба и кад год после угледа алату у њихову пољу, окрене главу као на чини, а у себи мисли: «Нећеш више!»

Тако је све било по Врачима од дана до дана, од недеље до недеље. Као што и мора бити: сваким се даном све више одвајали један од другога, и како оно кажу, што даље од очију, даље и од срца, већ се они међу собом поборавише и сете се једни другог, само кад се виде. Једино још срећом оста међу њима име Божје, јер бар Бога једно другом називаху. Али ђаво испод воденице пресече и то. А то би овако:

Једне ноћи поп Павле изађе доцкан из цркве, где је цео дан провео, молећи се Богу за спас и милост својих грешних Врачана. А како га је мука убила и рана седина му извукла памет из главе, то заборави да затвори врата, но их остави незакључана, те ђаво уђе у цркву. Онда скочи на часну трпезу, а с ње на кандило и изручи зејтин из њега, и са жишком

га запали са четири краја. И чим први пламен изби кроз слеме црквено, оде весео у свој јаз.

У Врачима мир и тишина, само у својој соби седи поп Павле, седи на постељи и пребраја у памети сва зла што их је ево доживео, па кад се у невољи прекрсти, осећа да му и рука малаксава и виде да лека ни у молитви нема том злу.

У то засија пламен из цркве и обасја небо над собом, обасја га бојом крвавом, од које се одби светлост исто тако крвава и паде на Враче Поп Павле виде шта је и потрча право порти.

Скочи све село и свако са својима потрча цркви. Али ту стиже и ђаво испод воденице! Он шину репом кроз сваку гомилу, дуну у свачије очи, те се сви окаменише и сви ослепеше Неко рече гласно из гомиле: «Ко ће први да гаси!» И тада стара јогуница врачанска искочи између њих и нико се не маче. нити хтеде први.

А црква сија и пламен је једе са свих страна.

Поп Павле погледа у њих и викну:

— Ту сте се крштавали, спасите је!

Нико не хтеде први.

— Ту сте се венчавали, спасите је!

Нико не хтеде први.

— Ту су вам се ваши опојали, спасите је!

Нико не хтеде први.

Онда поп Павле диже очи небу, прекрсти се и благослови своје стадо и лагано уђе у цркву. За мало, а кров пуче по среди и све се сјури у недра црквена, а кроз дим изађе чиста и тужна душа попа Павла.

Тада се остали креташе сваки својој страни. Погледаше се љутито и мучки и први пут неста међу њима имена Божја.

Епилог

Нема већ више старих Врачана. Нема више ни старог села Врача. Остали су њихови потомци, у којима је остала мржња отаца њихових. Порушене су мале куће и подигнути бедеми око нових, да брат брату не дође и да пријатељство одбију од својих прагова...

Матеја је први умро. Пред смрт се ражалио, јер, ето, са Здравцем је живео као са братом рођеним, па је прошло и

више година, а да се нису ни видели. Једном га виде и викну: „О Јовица!“ Здравац окрете главу на глас, намршти се и оде даље. Матеја леже, заплака се, оде Богу на истину.

Баба Журна је умрла од буквара. Учио је Васпитатељ слово *б*, учио је три године, кад четвртог новог лета поче опет од почетка, Журна се тресну букваром по глави и паде мртва Васпитатељу на руке.

Кад стиже час Здравцу да се растаје са светом, зовну све своје око себе, а сам седе у средину и поче:

— Децо моја, ево где осећам да ми ваља променути светом и отићи да одговарам Богу за грдне своје грехе. Али пре но што пођем тим страшним путем, чујте ме како сам живео и како сам стекао терет и муку, коју ми ваља понети да је пред Господа изнесем. Било је некад једно село Врачи...

Ту Здравац диже руке небу, погледа више себе и угледа светог Архангела!

Сима Ступица није умро. Нико не зна шта је с њиме било. Само кад ветар ноћу дуне или кад се бујица слије на Враче, чује се уз ту хуку танак писак где прелеће над кровове Врачанске и сваки се стресе од стра и нехотице помисли на душу малог Симе. Њу је мора бити Бог осудио, да иде и долази у Враче, да ветру показује пут и да кишу наводи, да тако опере и очисти зло, које је и преко своје воље донео у Враче. Виђали су му сенку у гори и у води, а она је иста као што је и он био: мала, јадна и убога!

Нема ни Ненада ни Наума ни господина Панте Васпитатеља. Они су од срца сејали своје жито у нову земљу, али нико од њих не погледа у жито: како је, ни у земљу, у коју га бацише. И зато од њине шенице ниче коров, и од њихових трудова — невоља! Они проклеше земљу неплодну, а земља њихово жито неродно. А грех је био раван, јер је и жито било добро, али за другу земљу, а земља је била плодна, али за други усев.

*
* *

Једном о поноћи засија небо под Врачима и обасја оба свода небеска. У средини бљесну бео крст и на њ изађе са̂м Господ Бог! И он погледа на Враче и виде што није видео и рече брижно својим анђелима:

— Шта би са овим мирним местом?

— Господе, рече један анђео, ниси га давно погледао и зло је усадило своје семе и ето где је уродило.

Бог погледа дуго доле, погледа од порте до воденице и од потока до прве мâле, па рече:

— Ово се лако не поправља. Нек остане све овако докле памет и грех не натерају оне доле, да себе победе.

И тад се приклопише небеска врата и небо се смрачи као што је и пре било.

У то изађе ђаво из јаза засмеја се весело и рече, као да Богу одговара:

— Био боље причувати своје књиге, да их ђаво не преврће!

Београд, 1895. г,

ЈЕДНА ГЛАВА ИЗ ИСТОРИЈЕ ЈУЖНОСЛОВЕНСКИХ ЈЕЗИКА[1])

ОД В. ЈАГИЋА[2])

Треба имати на уму друге моменте од значаја, а не просто географско суседство, ако се хоће упоредно да проуче јужнословенски дијалекти. Иначе би се ваљало обазирати и на немачки, талијански, арбанашки, румунски и новогрчки, шта више и на турски и мађарски. Доиста, много што шта говори у прилог тому, да се упоредно, а по географским појасима проучавају језици. према овом гледишту дође на видик где која опћа појава. И кад нема никаквог граматичког и лексичкога сродства, развијају се међу суседима односи разноструки, гласовни, морфолошки и синтактички, којима је најпосле могућно наћи објашњења у географским одношајима. Треба се сетити губитка спиранта *х* у српском и бугарском и са њим довести у свезу исте појаве у талијанском и новогрчком. Или треба упоредити ишчезавање инфинитива у бугарском са истом таком појавом у новогрчком, румунском; и у српском може се уочити, како слаби осећај за инфинитив. Постпозитивном члану у бугарском одговара нешто слично и у арбанашком и румунском и т. д. И ако ово гледиште може бити од велике користи, није ми могућно усвојити га, те се ограничавам на упоредно расматрање јужнословенских језика, међу које, као што сваки зна, убрајамо бугарски, српско-хрватски и словеначки, дакле према данашњем стању ствари три књижевна језика, у ствари пак много већи број народних дијалеката.

1. Као бакву у даљим расматрањима узимам поставку, да уобичајено мишљење, чији су представници и таки ауторитети као Копитар и Миклошић, о некаком тобож дуализму при насељавању Словена у Дунавским, Балканским, Јадранским и Алписким областима, треба сматрати као

[1]) Одломак из предавања, држаних летњега течаја 1894. год., штампан у Archiv für slav. Philologie, XVII. Band, стр. 47.—87.

[2]) Мислимо, да нам многопоштовани академик и професор, г. Јагић, неће замерити, што у срп. преводу објављујемо ову студију ширем кругу читалаца, који ће се из ње имати многому чему научити. Да додамо и то, да смо, преводећи, пазили да што тачније изнесемо погледе и расправљање, не могући свуда одговорити захтевима одабраног слога каким влада г. писац.

погрешно. Представљати јужнословенске родбинске односе тако, да се у почетку једно исто „словенско“ становништво, (Словени Јорнанда и византиских повесничара), што бејаше по пореклу у блиском сродству, беше настанило на свем оном големом простору, који обухваташе Панонију, Дакију, Балканско полуострво и јужне делове Алписких покрајина све до Јадранскога мора. Истина, да су се донекле морали одвојити дачки, трачки, панонски и корушки Словени, ипак је увек вредело начело, да је све ове Словене спајала чврста веза блискога сродства по језику, све док на силу не продреше туђи им елементи међу њих. Ово је гледиште неколико пута излагао Копитар у својим списима. У чланку од 1838. г., „Pannonischer Ursprung der slavischen Liturgie“ спомиње он назалисам, на који иначе није много полагао, и вели, да од свих живих јужнословенских дијалеката имају носне самогласнике само бугарски и корушки, истина, нешто промењене, с тога их у једну врсту стави, од које се у овом погледу разликује потпуно како илирски (српско-хрватски) дијалекат, тако и руски (стр. 8.). „Сва су друга обележја због ове главне разлике: *ронка* и *рука* излишна за главну разредбу.“ Ни разлика између *шт* и *ч*, *жд* и *дж* не измаче Копитару из вида: не без досетке назва он *шт жд* словенским дорисмом, али се, да им побије значај, послужи неколиким софисмима. Тако он вели на пр., ко зна, није ли у панон кодексу од 870 стајало „notsch“, па је истом бугарски препис од 970 или 1070 отуда направио „noscht.“ Или овако: негда су дорисам имали и Карутанац и Бугарин, само што га је овај последњи очувао до наших дана, док га је онај изгубио, но не ринезам, као што га осим Бугара, изгубише други Словени (стр. 9.).

Копитар мисли, да је трајно језиковно јединство свих Словена истог племена, на простору између Црнога и Јадранскога мора, пореметио доцнији упад Хрвата и Срба, којих језик тада обично називаху илирски дијалекат,

2. Истога мишљења бејаше и Миклошић. У више махова, и на пр. у новом издању науке о гласовима он говори о језиковној области Словена, Хрвата и Срба, а прво име објашњава речима „стари, нови, дачки и бугарски словенски језик“ (стр. 31.), на стр. 33. још јасније: „Између словенских језика назалисам знају пољски с кашупским и полапски, затим словенски, т. ј. језик оних Словена који се седећи у VI. в. на левом брегу доњега Дунава, именују у Прокопија и Јорнанда Σκλαβηνοί: један део од њих оде на југ преко Дунава и доби име Бугари од народа, што беше сродан Хунима и Турцима: други се део упути к западу, и продре у Норичке Алпе: новословенским називом језик ових Словена, који би и норичко-словенским могао назвати: део их се настани у Панонији и рашири се преко Дунава до под Карпате: језик ових Словена зовем старословенским, могао бих га и панонско-словенским назвати: део од њих заоста у старој постојбини: језик се ових Словена може назвати дачкословенским. Још у историско доба сва четири дијалекта словенска

имаху носне самогласнике . . .“ Миклошић се, дакле, не устеже, да обухвати више дијалеката (које и набраја) као једну целину језиковну историским именом „Словени“ и да тој целини насупрот стави српски језик као другу, хрватски пак као трећу. При овом је остао дужан одговорити на питање, да сада о другим невероватним закључцима не говоримо, које му је тако близу било, а на које се није обазирао — како то заузеше Словени све јужно и западно Подунавље с Нориком и Панонијом, оставивши само у средини vacuum, те као да су наслућивали догађаје, што ће за тим настати.

Миклошића је ово необично груповање, спајање и раздвајање навело и на друге настраности. Веома је незгодно прогласити Фризингенске одломке за споменик новословенског језика. Исто је тако чудновато тврђење на стр. 219. као да су *ц* и *з* Кијевских одломака (место *шт* и *жд*) старословенски гласови или да је онако како је написано, а не другојаче, гласило nzemogoki Фризин. одломака, дакле као ki. Треба имати на уму и ово тврђење стр. 229.: „vrat ati , kadjati говораху Прокопијеви и Јорнандови Σκλαβηνοί Sclavini, који у VI. веку живљаху на левом брегу доњега Дунава и одатле се расељаваху на југ и на запад. Из tja и dja поста шта и жда (šta и žda) : враштати, каждати у оних Словена, што се на југ одселише и касније назваше Бугарима. Тако је у највише крајева , у некима пак претеже глас *к'* место шт, као у српск. јез *ћ* (ć)... *ђ*. т. ј. tš tž, tj и j. пред којим је d испало, находимо у оних Словена, што се прво упутише к западу и најдаље у том правцу допреше, у оног племена, што се још и сада зове словенско Као у Бугара пређе tja и dja у шта и жда и у оних Словена, што доцније оставише своје боравиште на доњем Дунаву: То су они Словени , чиј језик употребише немачки мисионари, а у IX веку браћа — апостоли Ћирило и Методије за проповедање речи божје — језик, који се никада другојаче до словенски не зваше.“

По што овом објашњењу са свим супротно тврде факти , у толико више баква за његово расправљање изгледа необична Откуда се зна и како ће се доказати: да су у почетку сеобе на леви брег доњега Дунава, сви који се зваху Словени, говорили **вратјати* **кадјати?*

Могло се некако ово тврђење још и бранити половине с ове стране Дунава, бар што се тиче Словена западних, да је Миклошић уз ово додао и језик Срба и Хрвата, ако и није никад било доказао и допуштено. Или да је узео *к'* Фризинген. споменика као ć, бар би се увећала област tj = k' = ć. Он сам уништава своју теорију, коју је напред извео, искључујући и српскохрватски етнички елеменат из оних Σκλαβηνοί идући устопице за Копитаром, претпостављајући у оних Словена, што их норичкима зове, *ч* (ć) као замену tj без обзира на Фризингенске одломке и на приморске Словенце.

3 Ловро Махнић (†), млади словеначки радник из шездесетих година, држаше се Копитар — Миклошићеве теорије, и ако је оставио Миклошићев ред : старослов., новословенски, бугарски и заменио га Хата-

линим: старобугарски, новобугарски и новословенски (Програм Осечке гимназије 1863. год.). Главни доказ, да бугарски беше најближи сродник словеначком, тражаше у принципу полувокала (слабих самогласника): да у тесном сродству стојаху, изводио је отуда, што и сада имају бугарски и словеначки мутне — слабе вокале. Међутим он зна, да и српско-хрватскому језику беху познати мутни самогласници, бар један од њих, све до XIV века. с тога се не може изводити на тако колебљивом обележју теорија о блиском сродству, јер је оно обележје у новије доба самостално даље развијано. Руски језик, као што је познато, према физиологији гласова, има слабих и мутних самогласника. Ова особина није, дакле, само властита језиковном материјалу јужнословенскому. Па ипак има, како изводи Махнић, неке поправке Копитар—Миклошићевој теорији; само за се узето, правилно је тврђење, да је већ тако звани старословенски био подељен у две групе, у словенску и бугарску онда, док у животу беше стари црквенословенски језик.

4. Чим можемо доказати, како се ова деоба извршила? Свакако није на расположењу много материјала, али су и Фризингенски одломци довољни, да се поткрепи тврђење, како не могу бити узети у једну исту групу и „старословенски“ и стари црквенословенски, као што би хтели Копитар и Миклошић. Не може се тврдити, да је оно, што се у Фризинген. споменицима подудара с обичним старим црквенословенским, у исто доба и рефлекс тадашњега „старословенскога“ (старословеначкога?), но што ми нешто другојаче схватамо Фризингенске одломке, но што се то пре чинило. Ипак већину одступања Фризингенских одломака од старога црквенословенскога језика — толико се сме с поузданошћу тврдити — треба сматрати као праве рефлексе народнога старословенског (словеначког) језика. Треба да кажемо, да будемо обазриви у оцењивању, бар једнога наречја старословенскога (словеначког), које не мора лежати тако далеко на западу, као што се то обично мисли.

У X се веку дакле говорио место старог црквенословенског *шт* — *ћ* (*ć*), глас, који је графички означаван са *к*: choku uzemogokí, na pomoki, priemlioki bozzekacho, (= посѣћахѫ), malomogoncka, zavuekati ze, crisken; а за *жд* глас *j* (можда с нешто јачим денталним изговором): segna, preise (= прѣжди же), tomoge, tazie (= таци жде), tige (= тижде), toie (= тожде), choise (хождьше). Још је онда био обичан данашњи изговор ѫ као *o*: bodi, bodo, bodete, vvosich (= вѫжихъ), vsemogoki, uzemogokemu, zaglagolo ze, zemlo, mo (моѫ), moki (мкы), mosenic, zodit, zodni и т. д., при чем мало значи, кад се узму у рачун, оно неколико примера с on и un: два пут mogoncka, na poronso, два пут vuerun као instrum. и једном sunt. Једном има и en — ѧ у: vuensich. Врло су необични многобројни примери с *u* (у) ѫ, које не разумем тако добро. Могућно је, да су дошли из изворника, који је у глаголској ортографији мењао ѫ са оу, такав је могао бити и споменик црквенословенски — словачки, а могућно и црквенословенски — хрватски. Из области консонантизма треба упоредити свезу tere, у којој промена ž у r (р) није никако црквенословенска.

Према таквима је одступањима са свим немогућно говорити о некаком „словенском“ јединству, које би обухватало Корушку или Панонију, па чак и Маћедонију. Овамо иду и прави словеначки изрази из морфологије, као: svetemu, nepravdnega, mega, поред inoga. mnogoga takoga, даље acc. pl. и gen. sing. f на *e*: greche gresnike, od slodeine oblasti поред старијег облика на — i (ы), roti moki krovi. Ово колебање између *e* и i не мора представљати управо два различита слоја: црквенословенски и старословеначки, можда је у њима изнесена и борба двају облика у једноме истом језику (старословеначкоме).

5. Како је могла постати и тако се дуго држати теорија, против које говоре не само факти из садашњости, о којима ће доцније бити говора. него и из такве прошлости, какву показују Фризингенски одломци, којој се мора вера поклонити?

Један осврт на историско предање, које је овде употребљено и једнострано тумачено, даје нам потпун одговор. У опће је познат факт да византиски извори непрестано спомињу, у доба кад поче словенска сеоба Дунавом к југу и западу, име. које пишу *Σκλαβηνοί* (Прокопије). Sclaveni (Јорнанд) у складу са народним обликом Словѣне (већ у Павла Ђакона има доцније обичан облик Sclavi). Према заједници у имену изводило се, потпуно самовољно и нефилолошки, да је постојало и племенско јединство. Име је Словѣне, као у Нестора, једнога од знатнијих домаћих извора, колективно, а то ништа не смета, да су и појединп делови ових опћих имена употребљавали као свој специални назив, на пр. у Русији Новгорођани, исто тако као у Византинаца, оно име не беше назив једнога само племена или једног познатог народа, већ читаве масе, која се из данашњих бесарапскорумунских равни креташе преко Дунава. За то се ни пошто не мисли, и ако је у Маћедонији била провинција *Σκλαβινία* (по Теофрасту, Нићифору, Констант. Порфирог.), и ако има и данас између Саве и Драве земља „Славонија“ — а то је одиста исти назив, који би у мештана (домородаца) морао гласити Словѣне и Словѣньско. јер би *Словѣнија имала туђ наставак — да су Словени из оне маћедонске области и земље између Саве и Драве припадали једному истом племену, говорили истим наречјем.

Она прича у Константина Порфирогенета о некаком доцнијем доласку оних Словена, што их он зове *Χρωβάτοι* и *Σέρβλοι*, у јужне земље, још је више ишла у прилог теорији о „словенском јединству.“ И овде је византиничева прича узета у „буквалном“ смислу, поверовало се верзији да су се Срби и Хрвати у време Хераклијево доселили из северних земаља и са свим се погрешно ствар замишљала: да не беше у овим крајевима, пре него што их населише ова племена, никаквих Словена. дакле ни ових „Словѣна“, о којима је реч. Све те различите поставке, које су скроз погрешне, а које уживају популарност још у где којем новинарском чланку као грађа за полемику, допуштено је избацити новијој критичкој историографији.

Ни најмање није умесно сумњати, да и они Словени, који се од времена Константина Порфирогенета именују Срби и Хрвати, беху у оној силној бујици — струји, која се полако разли у другој половини VI века преко Подунавља, Балканских крајева, Јадранскога приморја и Алписких покрајина и даде свему том пространом земљишту поступно нов етнички карактер. И ако су у X веку засебна имена Срба и Хрвата већ добро позната, само што нису спомињата још у доба Прокопија и Јорнанда и у доцнијих Византинаца пре Константина Порфирогенета — из тога ћутања закључивати да пре времена Константина Порфирогенета на полуострву није било никаквих Срба и Хрвата, исто би тако било брзоплетно и неосновано, као што би то тако било, ако би се извело за то, што и баварски географ (из краја IX века), који наводи Vulgarii и Merechani, не знајући ни за какве Србе или Хрвате, да таких имена није ни било на југу, дакле ни Срба ни Хрвата.

6. Сам правац, којим се ова сеоба словенска кретала, довољно сведочи да су оном опћом струјом биле обухваћене и земље, у којима се касније јављају Срби и Хрвати као политички самосталне јединице. Већ је 548. г. једна *Σκλαβηνῶν στράτευμα* (словенска војска) опустошила Илирик до Драча. Ова крајња тачка доста јасно обележава правац пљачкаш ком походу кроз земље, што ће доцније бити српске. Још је јасније од године 551.: *Σκλαβηνῶν ὅμιλος ὅσος οὔπω πρότερον ἀφίκετο εἰς* ***Ῥωμαίων*** *τῇ γῇ* . . . (кад чете Словена, којих толико никад пре не дође, стигоше на међе римске царевине . . .) *ξύμπαντα ὄρη τὰ* ***Ἰλλυριῶν*** *διαμείψαντες ἐν Δαλματίᾳ ἐγένοντο*, (превалившн све планине у Илирику, ступише у Далмацију). У овој прилици мета беше Салона (Солин) а прича додаје да се првима придружеши *ἄλλοι οὐ πολλῷ ὕστερον* ***Ἴστρον*** *τε ποταμὸν διαβάντες* (и други, што пређоше преко реке Истра — Дунава), па се сад не јавља о каком год боју или да ове масе бише уништене, већ се само вели: *κατέθεον ἐν πολλῇ ἐξουσίᾳ τὴν* ***Ῥωμαίων*** *ἀρχήν* (упадну у римску државу потпуно слободно), т. ј. они су жарили и палили како су хтели. Из византинчева се пуна тужбе гоњора може извести, да их је доста заостало, јер они нису само при упадима, како он вели, пленили, него осташе *ὥσπερ ἐν χώρᾳ οἰκείᾳ διαχειμάζοντες οὐδέν τε δεδιότες πολέμιον* (као да су у својој земљи, зимујући без икака страха од непријатеља). Од значаја је, што историк (Procopius) окривљује остготскога краља Тотилу (Totila) у Италији, као да је он дозвао Словене, да би смео Византинце, да не предузму каких одлучнијих мера против њега. Од ове белешке има одјек у 7. глави Томе Архиђакона (спљетскога), који вели да је Салону разрушио Тотила. Он узима, да је овај дошао ex Partibus Poloniae cum septem vel octo tribus, а то је одјек Константинове приче о петорици браће и о двема сестрама: свакако је тим исказано код Томе Архиђакона, да су Хрвати освојили Далмацију, но што он не зна ништа више о осталој садржини Константинове приче о доласку Хрвата.

Авари, сазнајемо између 579.—581. хтедоше подићи мост преко Саве код Београда (Singidunum), да нападну Словене (*κατὰ Σκλαβηνῶν*), тако

су ови, дакле, већ јужно од реке били насељени. Једно аварско посланство, које би послано да изради допуштење за грађење моста на Сави, при повратку кроз Илирик, праћено малом византиском пратњом, одиста беше од Словена, што живљаху у Илирику, и предузимаху непријатељске нападе, поубијано.

Ово је сведочанство Реслер (Rösler) са свим изгубио из вида и употребио само вести, у којима се говори о доцнијим словенским упадима из данашње Влашке преко доњега Дунава. Свакако треба разликовати Словене, самосталне од Авара, који дејствоваху на доњем Дунаву, од оних Словена, који живљаху већ у VI в. у Панонији, Посављу и с оне стране Саве, па шта више и у земљама, што се данас зову Србија, Босна, Далмација — а непрестано под врховним старешинством аварским или се спремаху да то учине. Поједина сведочанства потврђују изреком, да главну масу становништва у Аварима подчињеној земљи чињаху Словени. Кадно се на пр. 592. г. аварски хаган спремао да пређе преко Саве код Београда: *τοῖς Σκλαβηνοῖς προστάττει ἀκατίων πλήθη τεκταίνεσθαι* (наручи Словенима да саграде множину чунова — лађица), а код Сирмиум-а *πλήθη τε Σκλαβηνῶν ξυλουγεῖν παρεσκεύαζεν* (нареди да Словени саграде множину . . .). Опет 597. год. аварски војвода *τὴν ἅπασαν τῶν Σκλαβινῶν θρησκείαν καὶ θηριώδη ζυλὴν* (Sclavinorum sectam omnem immanemque gentem) посла с неким Аварима, свакако официрима, на Солин, па се изреком вели *ὑπέκειντο γὰρ αὐτῷ τὸ ἔθνος ἅπαν* (јер му се сав народ покораваше). Папа Григорије 600. г. изјави сажаљење салонском (солинском) владици Максиму de Sclavorum gente quae vobis valde imminet.

Кад су такe прилике, може ли се веровати да Словени нису заузели Далмацију и земље у унутрашњости, док се не јавише Срби и Хрвати на историску позорницу, готово као да су с неба пали? Свакако према другом извору и Константин Порфирогенет прича, а не према оном, који казује да Хрвати дођоше из Беле Хрватске, — како су Словени — Авари освојили Салону, стр. 29. de Administr. imp. Језгра је у причи истинита, и ако она сама некако чудновато гласи. С Дунава, некадашње границе царства, дођоше Словени — Авари и преваром освојише град (*Κλεῖσα, κλεισοῦρα*), па за тим град Салону, тако, да су мало по мало из свих отворених места Романе потисли *καὶ τοὺς τόπους αὐτῶν κατεκράτησαν* (eorumque loca invanserunt).

Да би ову верзију сложио с другом о доцнијем доласку Хрвата и Срба, Константин је тако ствар узео, као да су се у Далмацији населили они Словени, у 29. гл. споменути, који се одједном претварају у чисте Аваре: *ἰδόντες οὖν οἱ Ἄβαρεις καλλίστην οὖσαν τὴν τοιαύτην γῆν κατεσκήνωσαν ἐν αὐτῇ*, (тако видећи Авари да је та земља врло лепа, ту се наместише да живе). Да се чергашком народу, као што беху Авари, могла свидети планинска земља као Далмација, на то не ћу да полажем особиту вредност. Без сумње, Словени чињаху главну масу становни-

штва, баш ако би и био омањи процепат Авара у Далмацији. Далмација је (у отвореним местима) још пре тобожњега доласка Срба и Хрвата била словенска. Да су Хрвати истом доцније дошли, а из врло знатне даљине, „с оне стране Баварске“ *ἐκεῖθεν Βαγιβαρείας*) прича византиски цар, а и да им нико није сметао; само се не каже, којим су путем дошли — и у Далмацији су — Аваре затекли. Разуме се, да је борба била неминовна, а по што дошљаци беху јачи, једне су Аваре поубијали, друге покорили себи.

7. Историска ће језгра овој причи, ако се из ње поуклањају пуни противуречности додаци, гласити овако од прилике: словенске масе у друштву с Аварима и њима предвођене дођоше у западну половину полуострва, оставши неко време под врховним старешинством боље организованих Авара. Ну Авари не поступаху са Словенима никад човечно, зна се, да су варварски злостављали жене својих поданика и робове. Једно је појаче племе словенско могло окушати срећу да се против мрских му Авара дигне на оружје, па да му то и за руком пође. То се племе могаше одликовати чвршћом организацијом, имати већи број ратника и носити име *Χρωβάτοι* (Хръвате), име, које се чешће сусреће у словенском свету. Оснивање политичке моћи и имена — то беше последица извојштене победе за ово племе, као што су, основавши политичку моћ, учинили да им и име нађе општег признања, Срби у унутрашњости полуострва, Бугари на истоку му, Руси у поречини Дњепра, Чесу у сред Чешке.

Самосталност Словена, што се ослободише Авара, није дуго трајала, јер ускоро за тим Франци т. ј. Каролинзи раширише своју владу и над маленом државицом хрватском, не уништавајући месне домаће жупане, само задржавајући право да им Каролинзи на владу потврду дају. Извештаји из онога доба врло мало јављају о Хрватима, а то је нов доказ за оно, да с тим именом беше скончана политичка моћ, а чим је племе било принуђено уступити мало у позадину мало је стало било до имена, које се иза општега етничкога губило (Sclavenia, Rački Docum. 385.) као што сам то већ истакао поодавно.

Поодавно је, како сам скренуо пажњу на то, да се увек јавља terminus technicus онде, где се говори о Chroatae, као о народу, којему се увек приписује некака политичка индивидуалност, чим се говори о њихову језику. У chirografum-у Петра Крешимира (Petrus Cresimirus), који се зове Croatiae atque Dalmatiae rex, за језик се употребљава израз vulgare sclavonicum (sclavonicum је, разуме се, = словѣньскъ) Рачки 73. У другој се његовој листини неко место именује „sclavonice“, Rački 88. Овога се пунозначајног начина изражавања држи и Константин Порфирогенет, упореди *καὶ γὰρ Παγανοὶ κατὰ τὴν τῶν Σκλάβων γλῶσσαν* (Pagani quique Sclavorum lingua) de im. c. 29. Rač. 371.: *τὸ δὲ Χρωβάτοι τῇ τῶν Σκλάβων διαλέκτῳ ἑρμηνεύεται* (Хрвати се словенским језиком називају c. 31. ibid.). *τῇ τῶν Σκλάβων διαλέκτῳ ἑρμηνεύεται τὸ Ζαχλοῦμα ἤγουν ὀπίσω τοῦ βουνοῦ* (словенским се језиком Захумљани зову, што иза брда живе, стр. 33.),

Τεοβουνία δὲ τῇ τῶν Σκλάβων διαλέκτῳ ἑρμηνεύεται ἰσχυρὸς τόπος. τὸ δὲ Καναλὴ ἑρμηνεύεται τῇ τῶν Σκλάβων διαλέκτῳ ἁμαξία (Травунија на словенском језику значи утврђено место. а Конавли на словенском језику значе. ibid. 34.). *καὶ γὰρ Παγανοὶ τῇ τῶν Σκλάβων διαλέκτῳ ἀβάπτιστοι ἑρμηνεύεται* (јер се Пагани на словенском језику називају и некрштени. cap. 36. d. adm. стр. 410, Rač. Documenta).

Кад Константин Порфирогенет говори о Хрватима у одређеним границама, да с тим не мисли само на политичку моћ и јединство, увек се треба тога мишљења држати. Он је врло мало знао о унутарњим етничким односајима појединих састојака оне целине. што је *Χρωβατία* зове. као што је мало знао о односају јој према суседима. који јој први лежаху на истоку и југу изван тога савеза. Тако је било „ученому“ XIX веку намењено да позове за врховнога судију у претанким дијалектолошким питањима византискога цара из X века.

Може се поставити питање, како је могла постати цела прича о досељавању Срба и Хрвата. коју свакако није измислио Константин. Као врло згодна може се, мислим. извести овака поставка. По што су заузели Словени Далмацију, у далматинским су градовима дуже времена имали Византинци својега намесника. Они су или ко год од њих ступио је у ближе односаје с којим од одличних Хрвата, можда и од кнежевске крви. Дуже но прости народ одржавају кнежевске и одличне породице предања о својем пореклу, оне их радо ките. Да су Хрвати пореклом из северних крајева, о том је Византинцима могао такав човек приповедати. — а то је била истинита успомена. по што су и сви „Словени“ (дакле с њима и хрватско племе) дошли с јевропског северо-истока испреко Дунава, — где је наравно све било у великим размерама. Да доведе у склад оне старинске нејасне успомене са својим историским знањем, колико се може, то је задавало посла Константину.

О пореклу је Срба још мање знао Константин, но и о хрватском. Из говора му се јасно огледа јединство у предањима свих ових племена из њихове прошлости и симетрија у његовом назови-научном тумачењу. И Срби, вели он, долазе са севера, из исте готово земље, из које дођоше и Хрвати. Стављајући некрштену или Белу Србију *τῆς Τουρκίας ἐκεῖθεν* (с ону страну Мађарске), одређује и земљу *Βελοχρωβάτων* исто тако *ἐκεῖθεν Βαγιβαρείας*, а према cap. 13. находе се и *οἱ δὲ Χρωβάτοι πρὸς τὰ ὄρη τοῖς Τούρκοις παράκεινται*, док су се према 31. cap. *Τουρκίας ἐκεῖθεν*. Или: Хрвати беху *Φραγγίας πλησίον*, а и Срби *πλησιάζει ἡ Φραγγία*. Разуме се, да се према овом мора извести закључак, да се обе земље додириваху. о чем и вели изриком историк у 31. и 32. cap. Тако је постала очигледна паралелност, ка којој се тежи. И Срби (и ако не сви, већ само неки) дођоше на југ и без препрека допреше до Солуна, разуме се, добивши допуштење цара Хераклија, па се населише у округу, који се прозва *τὰ Σέρβλια* (не далеко од Олимпа и Тесалије тако се звало једно место). После некога времена одавде су отишли, са

свим одлучивши се, да се с југа уклоне; и кад стигоше на Дунав, предомислише се, да другу земљу траже за насељавање од византискога цара. Он им сада у накнаду за остављене земље даде неке тобож опустеле земље због аварских најезда, ово сад не беше само један округ него *Σέρβλια καὶ Παγανία καὶ ἡ ὀνομαζομένη Ζαχλούμων χώρα καὶ Τερβουνία καὶ ἡ τῶν Καναλιτῶν* — једном речју све, што у југозападној половини полуострва беше словенско, а не би у пређашној дано Хрватима — цар даде Србима, досељеницима са севера, који су се раније као бајаги морали задовољити једним тесалиским округом. Свако одиста увиђа, да то није права историја.

8. Из свега излагања долазимо до ових закључака: 1) постоји паралнзам, који пада у очи, у свеколиком расправљању цареву, у колико се оно тиче Срба и Хрвата; 2) узевши, да су оба племена дошла са севера под заштитом и с допуштењем византискога цара, остало му је да између њих раздели и све земљиште, оставивши све оно Србима, што не могаше назвати у политичкоме смислу хрватским. За то пристаје да из српске некрштене земље изведе не само Србе у Србији *κατ' ἐξοχήν*, него и *οἱ Ζαχλοῦμοι* (cap. 33.), *Τερβουνιῶται* и *Καναλεῖται* (cap. 34.), *Παγανοί* (cap. 36.). У осталом он не говори само о Србима и Хрватима, него све делове набраја поименце: *οἱ Χρωβάτοι καὶ Σέρβλοι, καὶ Ζαχλοῦμοι καὶ Τερβουνιῶται καὶ Καναλεῖται καὶ Διοκλητιανοὶ καὶ οἱ Παγανοί*, и то у 29. cap. два пута, и по што је Хрватима посветио 30. и 31. главу, опет прича у 32. cap. *περὶ τῶν Σέρβλων*, а с овим упоредо у 33. cap. *περὶ τῶν Ζαχλούμων*, у 34. cap. *περὶ τῶν Τερβουνιατῶν καὶ τῶν Καναλιτῶν*, у 35. cap. *περὶ τῶν Διοκλητιανῶν*, а у 36. cap. *περὶ τῶν Παγανῶν καὶ Ἀρεντανῶν*. Само то, што Босни није нарочиту главу посветио, сведочи, како је мало о тој земљи знао. Исто је тако створ фантазије Бела Србија, као што је и некрштена земља, Бела Хрватска. У ствари је и становништво, што га Константин из северне Србије довођаше, било састављено као и оно, што дође из северне Хрватске, из више малених сродних међу собом племена, код којих опће име Словене би посебним именима „Србија“ и „Срби“ замењено, јер је, без сумње, име *οἱ Σέρβλοι* било испрва ограничено на врло малу област.

9. Не би било тешко показати, како је једно и друго име све више било ширено у току историје. Ово није толико посао филологов, колико историков. Садашњи историци, према том да ли се зову „Срби“ или „Хрвати“, теже, да, што се може више, рашире међе час Хрвата, час Срба, узимајући погрешну бакву: 1) као да је од почетка историскога живота на целом српско-хрватском простору етничком било умесно и употребљавано само једно од ова два за данас главна имена, тако да би се морало некада звати хрватским све, што се у данашњем смислу зове српски и звати српским, што је хрватско; 2) као да је било могућно свуда и на сваком месту двојити Хрвате од Срба. Историски оно прво није истинито, као што ово друго није могућно извести. Пре се савила идеја о политичкој концентрацији око имена Хрвата, но око

Срба, али је код првих врло рано претрпела знатне губитке. Ну све до најновијега доба кроз векове историскога живота ових племена, никада није било периоде, у којој би оба имена све српско-хрватске земљиште обухватала, јер је вазда било пространих области, које одржаваху стари етнички назив словѣньскъ, који су изговарали дијалектички „словински“ и „словенски“, бар га онда употребљавајући, кад дође реч на језик. — Крајем XII в. босански бан Кулин говори само о Босни, а српски краљ Стефан Немања вели за познату српску земљу, да му је то наслеђе прародитеља и дедова, којему је додао, освојивши је, Зету „одъ морьске земле“, његов син зове се господин „вьсе срьбьске земле и Диѡклитие и Дальматие и Травоуние и хльмьске землѥ.“ Зар не опомињу у свем на деобу из времена цара Константина Порфирогенета ова домаћа имена из почетка XIII века? Држава српскога краља обухваташе поред праве Константинове „српске земље“ (срьбьска землıа) тада и ове „словенски“ области: Диоклеју, Далмацију, Травунију и Хум, које у брзо примише, због овога политичкога савеза са Србијом, име језгре — земље. Већ се за бана Нинослава у Босни, колико нам је познато, прво употребљаваше назив Срьблинь у верскоме значењу за православнога (а можда и патарена) за разлику од католичких Дубровчана, које „Власима“ зваху. Потпуно се међу тим развило и јединство српскога имена ширењем политичке моћи Србије, јер је у почетку оно означавало православнога. Наметати ресултат процеса, који трајаше читаве векове, најстаријим временима — т. ј. оне осећаје о јединству, који данас постоје — то би био прави анахронисам. Данас се могу сударити два имена главна, „српски“ и „хрватски“, по што су далеко ван исконскога им домашаја раширена: у старија је пак времена било пространих појасова или области, у којима се није употребљавало ни једно од ова два имена, у којима беше опћим термином етничким за језик — „словѣньскъ“ као битни критериум народности уза само географско име земље. На северу овамо на пр. спадаше цела Славонија, чиј словенски облик значаше „словенска земља“ или полумаџарски „словенски орсаг“ (русаг). Та се покрајина, као што је познато, простираше све до штирских међа. Кнез Христофор Франкапан, Хрват, који говораше чакавски, писаше сењскому владици (бискупу) Јожефићу, да ће доћи у Дубраву к загребачком бискупу: „онди oћемо купити *словински* русаг и чекати краљеве заповиди“, а мало за тим: „зач су наши људи достигли *словинску* господу јошће з ову страну Драве“, и даље: „и на то су наше слуге потрибовали од бана, да би скупил ону господу и племените људи *Словинце* ки су онди ва 'ном табори били.“ У исто би време неки загребачки писац, пишући о истоме предмету, употребио облике *словенски* и *Словенци*. И одиста владика Петретић наређује, да се за загребачку цркву преведе један јеванђелистар на „словенски“ језик (на наше право загребачко слово): овде се није помишљало на данашњи словеначки, који зваху тада крањским, него на језик већ спменутога мало час „словенског орсага“, чиј

западни народни говор (у потоњој грађанској Хрватској) беше различан од народнога говора на истоку (у доцнијој „Славонији“).

Непристрасноме је судији довољно јасно, да је све до најновијега доба била средња зона, где се непрестано држало и познато било старинско име „словинско“, које је у књижевности веома цењено било: то је било између далматинскога земљишта, које се овим именом служило још одонда, кад стара хрватска држава би основана, и које је од њега врло рано направило себи етничко обележје, — и између оних предела, који су врло рано, по што су ступили у тесне одношаје са Србијом, исконском земљом с овим именом, од XIII и XIV века усвојили српско име, које им пређе свакако не беше обично. По најпре овамо спада дубровачка република са својом околином, у којој се читава столећа не хтеше служити ни хрватским, ни српским именом, премда су за оба знали, држећи се стародавнога, домаћега имена „словинскога“, кад је реч била о језику, а које још не беше пало у заборав. У versus Miletii (1206.) чита се „Rhagusan dicunt quae sciavonice Dubrovnik dicitur.“ Близу је извести закључак, да је околина — а Дубровник се могао пословенити само под утицајем своје околине — (Херцеговина и Босна) у град унела оно старо етничко име (за народ и језик „словенски.“)

10. Шта вели разглоб језика данашњих Срба и Хрвата о овим историским осртама? Пре него што одговорим на ово питање, потребно је бити на чисто с читавом поворком погрешних појмова. Добровски ређаше у познатој разредби словенских језика, држећи се оног назови-дуализма Константинова и имајући на уму стварно именовање својега доба, у А—групи поред руског још ове језике: Slavica vetus, Illyrica seu serbica, Croatica, Slovenica seu Vendica. Како беху прилике онога доба, Копитар, с обзиром на њих, сматраше кајкавски диалекат као хрватски, све му друго беше илирски или српски. То је пак било погрешно. Копитар се није умео узнети до правилнијега схватања од онога напред споменутога гледишта, које заузимаше са својим дуализмом. Да је хрватски, како се тада звао (тадашњи кајкавски), био најближи виндиском, то му је свакако било врло добро познато, с тога и не беше никако задовољан, што се у Загребу још од почетка овога века све већа пажња поклањала штокавском диалекту. Тако вели он у једноме писму од 1810. год.: „Да само загребачки богослови имају правилне погледе о хрватскоме диалекту: него уопће влада некакво уверење да је прави словенски дубровачко-илирски“ (Преписка 189.). Тридесет се година након тако показао пристрастан, те је осудио пламените књижевне тежње Гајева Илиризма за сједињењем, препоручив загребачким литератима, кад баш хоће да мењају свој месни диалекат, да одмах узму *немачки* или *мађарски* (Hesych., стр. 60.). Да се правилно оцене и рашчисте истински историски одношаји, свакако не бејаше могућности, имајући на уму такве изливе незадовољства.

Добро су познати Вукови и Даничићеви погледи, док овај још не беше основније проучио историски развитак српскога језика и Мікло-

шићеви из ранијих година: сви завршују теоријом, која се ослања на причање Константиново, на веру узето како су била само још два племена поред Словена, српско и хрватско и да овој деоби на двоје, овому дуалисму још онда одговараху два главна дијалекта: штокавски-српски, чакавски-хрватски дијалекат. Миклошић је своје мишљење изнео у Lautlehre (1852) стр. VIII—IX које је завршио речима: „Малене су разлике између српскога и хрватскога учиниле да о њима заједно расправљам“. Миклошић је дакле 1852. год. мислио да су између оба дијалекта разлике тако малене, да их сме уједно проучавати. Још је исте назоре имао код словачкога. За то у толико необичније изгледа његово гледиште, које он заузима у доцнијим издањима свога дела, као што ће се одмах видети, према овом питању.

Своје напомене о разликама између штокавскога и чакавскога дијалекта, изложене у чланку „Срби сви свуда“ (Ковчежић 1849.), спроводи Вук Караџић, који није историски изучавао јужнословенске дијалекте: „Свак може виђјети да су ове разлике, кад се говори о два различна језика и народа, врло малене; а још кад се узме да их је највише могло и морало постати у нашијем крајевима (пошто су се Срби и Хрвати амо доселили) за хиљаду и двјеста година, тако врло ласно може бити да су Срби и Хрвати, кад су се амо доселили, били један народ под два различна имена.“ Својим је здравим разумом Вук дошао, као што се види, да истину именује правим јој именом.

11. Вук, један од она три светила јужнословенске лингвистике, у ово се питање није више упуштао. Од вредности је међу тим пратити даље Даничићеве и Миклошићеве кораке. Према ондашњим приликама, за Даничића у Београду беше немогућно, да би се могао дубље упуштати у проучавање прошлости српско-хрватскога језика, истом онда доби обилату грађу за то из дубровачко-далматинске књижевности, кад се преселио био у Загреб. Бавећи се овима студијама, из којих је потекла и његова Историја облика, стекао је уверење, судећи према утицајима међусобних односа, што трајаху читаве векове и према променама што се догодише у народу, који чини српско-хрватску целину, — да не може одвојити онако српски од хрватскога, као што је то пре огледао (Гласник Срп. Учен. друш., књ. IX). У исто је доба нашао, да се с именима што данас вреде, не поклапају дијалектичке разлике, које се могу уочити, и да од онога мешања народа за читава столећа и из онога процеса обнављања (препорођаја), што је за тим наступио, имамо као последњи видан резултат простран појас оног, што је у језику заједничко, тако да сада најбоље одговара истини, главној мети нашег изучавања, ако се пође од потпуне равноправности имена, узимајући да је језик сам по себи скроз исти. Пишући расправу „Прилог за историју акцентуације хрватске или српске“, Даничић је објавио ово уверење у XX књизи Rada; а још је речитије исказао своје гледиште у највећем му делу, Академиском Речнику, на историској основи основаноме. Човек, који би се поводио за струјом јавнога мишљења, који би тежио

за краткотрајном популарношћу, који би ма и за длаку са каквих било разлога или ради личног угађања или чега сличног ради уступио од свога уверења — колико ја знам, такав *не беше* Даничић. Сваки се, који би хтео узети, да је доцније измењено име (српски или хрватски, хрватски или српски), управо уступак, који није основан на научном уверењу, како се то где што од стране ситничарских оценилаца истиче — сваки се греши о успомену ненакнаднога мужа. Даничић је дошао до уверења, да не одговара фактима и да није довољна она двојна деоба, коју је Миклошић увео у обрт, само проучавајући историју језика и књижевне споменике, раније наштампане, премда онда не беху познати многи и многи прилози за српско-хрватску дијалектологију, као што су познати данас. И моја су испитивања одношаја између штокавскога и чакавскога дијалекта, год. 1864. објављена (у Književnik-у I), могла делимице на њ утицати да он тако промени погледе. И ако се и дан дањи држим главних мисли, у оним расматрањима изнесених, треба ми ипак нагласити, да у појединостима треба много што шта поправити. Погрешно је на пр. рећи да је икавштина хрватска, екавштина српска, као што је тамо речено: исто је тако погрешно полазити само од једнога штокавскога и од једнога чакавскога дијалекта: пре ће бити истина, да је било много дијалеката, који су поступно поназмештани једни уз друге, прелазећи тако из једног у други неосетно.

12. Доцнији Миклошићеви назори теку у супротноме правцу Даничићевима, који све напреднији постајаху, и мојима. Правац Миклошићев беше апстрактан—доктринерски, површан, док је међу тим Даничић, водећи озбиљна рачуна о чињеницама, све дубље продирао у свој задатак. Познат је Миклошићев испрпкрајка на мене и Даничића наперен напад, који овако гласи (Lautlehre, 302.): „Још се овде може напоменути, да ми српски и хрватски вреде као два језика и да сматрам да је израз, језик српски или хрватски погрешан“. На ову се реченицу врло често позива савремени духовни правац, који тегли за одвојеношћу, и ако је Миклошић, да је ублажи, додао овакн додатак „Ово мишљење, и само је по себи јасно, не треба тумачити као оглед, да се одређују обема народима политички путеви: они не могу један без другога бити“. Потпуно је излишан овај додатак, да будемо искрени, а поглавито с тога што сваки треба и без тога да одваја филологију од политике. Није посао филологије, но политике да у овом или оном смислу употреби филологиске истине: да увећа снагу праскавих материја, хемија се о том све више брине, ну нико не ће рећи да је она крива због атентата на живот човечји и на дела људске културе. Мало је филологији стало за тим, да ли су Србима потребни Хрвати или обрнуто, нити јој је потребно обазирати се на то у својим истраживањима. Опоменама на политичку слогу није потребно улепшавати га, ако је правилно гледиште Миклошићево. Поред заједнице у језику, да подељен политички живи неки народ, не само да се може замислити, него врло често и бива — то је већ у опће познато. Ономе додатку једном

речју, у једној упоредној науци о гласовима није било места. Тако држим да је теорија мојега незаборављенога пријатеља погрешна и да не одговара његовим некадашњим изјавама, о којима не може бити спора. Засебно говорити о двема језицима, који се тако мало разликују, да просто није вредило уложена труда — то баш беше врло редак лингвистични проблем! Кад би доиста српски и хрватски били два језика, Миклошићу је требало да их је оделито обрадио као малоруски оделито од великоруског, или горњолужички од доњолужичкога. Он то није учинио, ни у новом издању науке о гласовима, у којој је и изнео оно занимљиво тврђење, али је то урадио у синтакси и у етимолошком речнику слов. језика (1886, Беч), али се може сматрати да му је овај оглед остао без успеха.

Верујући у етнички дуалисам, који се оснива на невероватној причи Константиновој, Миклошић га је тражио и у језику: то је била главна Миклошићева погрешка. У првом га је издању своје науке о гласовима био нашао у *што* и *ча*: у другом се није тим задовољио, већ држећи се мога напред споменутога дељења на икавштину и екавштину, он о том вели: „Ко доведе у свезу гласове Константина Порфирогенета о домовини Хрвата и Срба с географским распоредом ијекаваца и икаваца, пристаће да узме, да су последњи управо Константинови Хрвати, прави Срби". Да с овим сложи разлике штокавскога и чакавског дијалекта, Миклошић узе, заједно с Вуком, да треба сматрати све икавце, који су иначе штокавци, као посрбљење чакавце — а то је тврђење, које није ни на чем основано. Доиста човек мора чинити такe скокове, ако хоће да утисне у калуп некаког исконског дуализма свеколико оно шаренило дијалектичко. Не само да ће човек слободније дахнути, него и поћи слободним путем у испитивању дијалеката, оставивши напред створено мишљење, те ће наћи на множину и чакавских и штокавских дијалеката, који полагано и неосетно један у други прелазе, само ако се мане мишљења, што га је унапред скројио, и ако се престане бојати од оба имена, српскога и хрватског, као неких суштих противуречности, које код већине испитивача седе као неки лавови у заседи, спремни за напад. Ако човек не ломи главу о том, шта ће изићи, наћи ће да има чакавских крајева с изговором ѣ—*е*, с тога није потребно на силу бога замишљати, како је то настало из мешавине с кајкавским, нити се пак мора рећи, како су икавци, што *што* употребљавају, негда били чакавци.

Две су тачке, којима Др. Решетар у својој студији „Die čakavština und deren einstige und jetzige Grenzen" приписује вредност Differentia specifica, остале на крају крајева: *ђ—ј шћ—шт*. Огледао сам, да уништим веру у ова два обележја, ако се само могу апсолутно узети, т. ј. не би требало веровати, да се може наћи и читав низ других чакавских одличја називаних, ако се у штокавском нађе *меја* место *међа*. Правилније је рећи, да је било и штокавских крајева, у којима се чешће или ређе у меком-непчаном изговору чуло место *ђ—ј*. Исти је таки слу-

чај са *шћ* и *шт*. Да је некада *шћ* било раширеније, у то не треба сумњати: само није било потребно стару чакавштину гледати у *шћ*.

У неким коренима с палаталним почецима има место коренитога ѧ (обичног *е*) северно-далматински чакавски дијалекат (не тако одлучно као онај у Хрватској) — *а* на пр. *пријати*, *начати*, *јазик*, *жајан*. То зна помало и стари језик дубровачки. Још Др. Решетар, пишући споменуту расправу, не беше слободан од чакавске бојазни за Дубровник, с тога рече о преласку ѧ у *ја* у колико има свезе с глаголима, да је по „обема дијалектима заједнички глас“ (Archiv XIII 101); у свима је другим случајима само чакавскому властита замена ѧ с *ја*. Из овога се примера најбоље види, каких се извијања човек мора латити, само ако хоће да добије два преградом одељена дијалекта, дакле *пријати* је српско и хрватско, *начати* само хрватско! Има међу тим доиста примера. да понеки чакавац не употребљава облик *начати*, као што ни свима штокавцима није позната форма *пријати*, па се тако долази до закључка, да је у свеколикој југозападној области местимице било раширено *ја* за ѧ, јер су новија дијалектолошка испитивања доказала, да је и горичкому и корушкому (словеначким дијалектима) био познат исти такав гласовни прелаз.

(СВРШИЋЕ СЕ)

СУМОРНА МИСАО

(Јован Гаврило Сајдл)

Са свих страна радост навалила на ме,
И ружичне замке разапете стоје;
Ал' за праву радост, за безбригу праву
И весео живот — не зна срце моје.
И ја чујем шапат, у сред звеке чаша,
Кад нектаром друштво живот дерни слади:
Овде игра, песма, радост и весеље,
А на другој страни умиру од глади!

И кад бројим своје сиромашко благо,
Па захвалим Богу из дубине груди,
Што ми моје труде по награди плаћа
Осећај се чудан у мени пробуди:
Залогај ми худи заседне у грлу,
Умукне спокојство, умртве се нади;
Јер ја имам хлеба, без крвава зноја,
И на другој страни умиру од глади!

И кад грлим љубу, грлим чедо своје,
Све благо на свету, пун чедне милоште,
Осећам и тада неку тугу тајну,
Да ми ипак нешто недостаје јоште;
Да не буду гладни, ни голи, ни боси,
Моја мушка рука неуморно ради;
Благо оном, ко се за то двоје бори!
А на другој страни умиру од глади!

Ја остављам сваком оно што му треба,
И нека то ником украђено није;
Што желим за себе, желим сваком брату:
Нек' га сунце јарко, к'о и мене греје.
Ја не мислим никад: «зашто нисам богат!»
Ох, ал' кад бих био! Ну не себе ради —
Мислио бих и тад: имаш свега доста,
А на другој страни умиру од глади!

Уметност је мени гост с небеса вечних,
Што ружичне венце нашем жићу снује,
Ал' ме само плаши уметничка врева,
Што времена нашег збиљу заглушује;
Место благослова, опијеност влада;
Заман складност тражим да снове заслади:
Овде туча цветна дијаманска киша,
А на другој страни умиру од глади!

О љубави људској они много зборе,
Препиру се о том: шта је моје, твоје,
И, к'о полетарци у животу бурну
Опружају свуда нежне руке своје,
И усеве златне будућности сеју,
Хвале кад што никне, кад им се награди,
Зборе, пишу много, светују се дуго,
А на другој страни умиру од глади!

И зато ми облак ведро чело мрачи,
Ишчезава радост и веселост права;
За утеху нужде тих нових времена,
У песничком мозгу шта ли сада спава?
Шта помажу песме и стихови наши,
Кад се за хлеб чује вапај сирочади?
Из сваке ми врсте одјекује тужно:
„Ах, на другој страни умиру од глади!»

С. Д. Мијалковић

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД

Од како смо се с читаоцима „Дела“ у „Политичком прегледу“ прошле свеске растали, па до данас, када региструјемо догађаје за овај месец, источни заплети нису престали бити предмет најживљег интересовања не само јавног европског мишљења, већ и оних фактора, који посредно, али можда пресудно, утичу на интернационалну политику. Политички барометри — европске берзе за ова два деценијума мучно да су нервознији били но што су у нашим данима. Већи европски листови одржавају стално рубрику „Криза у Турској“; телеграфи су пуних руку посла, да брзином електричне струје умире грозничаву радозналост позваних и непозваних политичара. Јер болестан човек, а ко још не зна за ову историјску истину, који давно већ болује, лежи у агонији. Наследника много, али који су легитимни? Не може ли се зар овај спор око наслеђа изменити у европску кризу или катастрофу? А ко је тај смртни, коме је позната перспектива и најближе будућности? Мучно да би политички аугури — дипломате, и у сибилинским књигама нашли одгонетку оног пентаграма европске историје, који се зове источно питање!

Није, дакле, без разлога оно живо европско интересовање за судбину Турске, која баш у овај мах преживљује најмучније дане. Одмах пошто су под пресијом страних сила изнуђене јерменске реформе, плануо је гневом увређени фанатизам мусулмански. У Анатолији букти грађански рат свом страхотом својом — оријенталском рафинираном свирепошћу. Живот човечји не вреди ни колико мушица, а куће и огњишта, мал и имање, само толико, колико пламенови могу да утоле сврепи гнев. До сада је, по уверавању енглеских листова, до 15,000 Јермена измасакрирано а неколико стотина милијуна динара у имању и малу попаљено и разнето. И докле се тако у Јерменској крволочно коље дотле турска влада, свесна очајног свог положаја као и немоћи своје, нерешљиво се повија час по утицају европском час по мусулманском фанатизму. Она се налази у очајном положају zwischen Hammer und Amboss — између маља и наковња! С једне стране Европа хоће пошто по то да види поврађен ред у Турској, угушен рат, уведене реформе, а с

друге стране мусулмански фанатизам неће да зна ни за какво попуштање хришћанским поданицима Турске. Као жртва мусулманског фанатизма пао је — 25-ог октобра — велики везир Ћамил паша а заменио га човек старога кова, Халил Рифат паша. Ну поред овога ушао је у кабинет и Тефик паша, бив. посланик на берлинском двору, човек савремених мисли. Оволико се везира за непуну годину дана није никада измењало у Турској. Ну променом личности није промењен и систем турске унутрашње и спољашње политике. Рат је и даље беснио и бесни тако, да је Европа била принуђена да одсудније затражи повраћај реда у М. Азији. И никада се није енергичнија и непријатељскија реч из уста енглеског министра чула но реч лорда Солсберија, држана 28 октобра у Guildhall-у на банкету лорда мера. У земљи где јавно мњење има пресудни утецај на ток политике, лорд Солсбери сматрао је за дужност да јавно да рачуна о догађајима на Истоку и раду енглеске дипломатије али с тога и искреније и отвореније но ма који државник на континенту. Лорд Солзбери окривљује султана лично за млитавост у угушењу устанка у М. Азији, као и да он попушта камарили у свему. Из његових уста чула се и страшна реч „пропаст Турске“, ако се грађански рат не угуши!

Како је морао овај енергични и отворени говор лорда Солсберија, нечувен у историји турско-енглеских односа, деприммирати државнике на Боспору! И нешто нечувеније и парадоксније но и сâм говор лорда Солсберија, збило се. Калифа правоверних нашао је за опортуно да својеручним писмом упућеним на лорда Солсберија, корєгује говор овога. Султан одбија од себе да он није присталица реформама, он ће то и делима показати; а за досадањи неуспех као и за обмањивање јавног мњења европског, криви су извесни сплеткаши у Турској и Европи. — До сада је ово први пример да један суверен пише једном страном министру, с оваком садржином и мотивацијом, молећи га да обавести европско јавно мњење. Неки би хтели у овоме кораку султанову да виде прави државнички Griff, када он као калифа правоверних заборавља на све тешке предрасуде околине му и противу свих мусулманских традиција води рачуна о јавном мишљењу европском. Несумњив је пак факат, да је ово писмо потекло из свесности очајног положаја, у коме се Турска находи; оно нас и нехотице гони на поређење сјајне прошлости отоманске са бедном садашњошћу, на рефлексије о историјском фатуму, о сталности промене и промењивости свега! Sic transit gloria mundi!

Док се тројни савез ограничавао само на пријатељске савете, дотле се Турска надала да ће у њему наћи бар моралне потпоре. Али како су портини државници морали бити изненађени, када баш једна од сила тројнога савеза, Аустро-Угарска, узе иницијативу да сложи све европске силе у источном питању. И по досадањем развоју догађаја

*) Вољи Аустро-Угарске не одговара и снага. Ескадра јој не импонује; аустроугарске лађе тек су од 6000 тона, прави пигмеји према енглеским колосима. Неке од лађа нису се могле ни кренути са неспреме.

изгледа да је предлог Аустро-Угарске успео, да је Европа једнодушна у питању судбине Турске. Као прва манифестација те једнодушности је маринска демонстрација. Ескадре свих сила, сем Немачке, налазе се близу Цариграда. Посланици свих сила решавају корпоративно о заједничким корацима и заједнички их код порте предузимљу. Пред оваквим фактом морала је и оријенталска шерет политика одуговлачења и заваравања уступити места другој, енергичнијој. С постављањем контролне комисије за извођење реформама није се више оклевало, именовани су 6 чланова, међу којима су 2 хришћанина. Турска влада одмах за тим позвала је 128 батаљона редифа да угуши грађ. рат у Јерменији. Морала је још кроз Дарданеле пропустити по једну лађу свих великих сила да узму у заштиту Европљане, који живе по градовима црноморским. По Европи је и ово мало за безбедност својих држављана и преставници великих сила тражили су једном заједничком нотом од Турске, да се допусти пролаз кроз Дарданеле још по једној лађи. Овај други захтев Европе изгледао је Турској и сувишан и опасан. Једна министарска конференција, држана 17. новембра, којој је присуствовао и Кучук Сајид паша, бивши велики везир, решила је да се умоле преставници великих сила да одустану од своје тражње, јер Турска гарантује за живот Јевропљана, те је излишна још по једна лађа, — тиме би се само охрабрили јерменски устаници. Европа, разуме се, неће остати на овоме, но ће извести своју вољу.

Тако, дакле, изгледа да се ствари на Истоку окрећу на боље и да их неће у томе помести ни устанак Араба у Јемену ни грчки огледи на Криту. А једнодушност Европе као да је најјача гаранција да ће се мир очувати. Ну последњих дана опет избијају песимистички гласови о овој хваљеној једнодушности. Факт је да Немачка није послала ни једну лађу у воде белога мора. Из тога факта изнели су новинари читаве легенде о неком пријатељству немачкога цара и султана, да је цар Виљем у једном разговору с турским послаником осудио маринску демонстрацију и да је султан на то изјавио своју захвалност. Отуда би следовало да Немачка има неки резервисани положај. Разуме се да су овакве неполитичке изјаве далеко од истине да постоје, али се сумња у једнодушност Европе ипак може допустити. Истина је да је Европа данас једнодушна пред опасношћу да се због источних заплета не поремети европски мир, једнодушна у пресији над Турском да угуши грађански рат у Јерменији. Не успе ли Турска пак да угуши грађански рат, ко ће онда још веровати у једнодушност Европе? Ко ће онда узети мандат да „пацифицира“ земљу, која је, како би то Немци згодно рекли, Zankapfel између великих сила — Русије, Аустрије, Енглеске, па и Италије? Тада би се интереси великих сила исто онако разишли као што су се данас сложили пред заједничком опасношћу. За сада пак још никоја од великих сила не жели ликвидацију Турске до само — Енглеска. Ово изгледа невероватно, али је истина. Енглеска, која је за најважнију тачку програма спољне политике имала: интегритет турске царевине,

сада ради на ликвидацији Турске! Има пуно сумњивих околности, које наводе на веровање, да су Енглези криви или заслужни, како се узме, за јерменски отпор у М. Азији, садањи грађански рат и демонстрације јерменске у Цариграду: да они подстичу Јермене и морално их храбре. Енглески листови пуни су страховитих детаља о масакрирању хришћана у М. Азији, а штампа је десна рука дипломацији енглеској. Ову сумњу појачава и писмо руског посланика код Порте, Нелидова, патријарху јерменском у Цариграду, кривећи у њему много Јермене за покоље и буне, и тражећи од патријарха да он својим утецајем стиша своје земљаке, који полажу неоправдане претенсије на заштиту великих сила Потражимо ли узрока оваквом енглеском држању, наћићемо га у узајамном и универзалном карактеру интереса данашњих културних народа, у ономе, што смо у прошломе броју „Дела“ наговестили. Енглеској требају одрешене руке у Источној Азији да би поправила свој положај и надокнадила морални губитак, претрпљен у кинеско-јапанском рату. Русији треба дати пуне руке посла на другој страни, да би се њен утецај из Кине лакше потиснути могао: треба растурити руско-кинески споразум и не сачекати неспреман довршетак сибирске железнице. Буде ли се пак дефинитивно решавала судба Турске Енглеској не гине Мисир, јер од протектората до анексије само је један корак. Источна Азија а за тим Мисир диктовали су енглеској дипломацији, поред хуманитета, који овде игра безначајну улогу, да се тако ватрено прихвати јерменско питање. Свакако је и један споредан разлог био ту. — идеја о јерменској самосталној држави, која би имала утецаја и на Јермене у Русији. Тиме би се Русији дало такође посла и у М. Азији и својој рођеној територији. Све остале пак заинтересоване силе хтеле би да одложе решење источнога питања. — свима је сада незгодан тренутак. Русија из истих разлога брани интегритет Турске, из којих Енглеска жели ликвидацију, — њој треба времена да у Кини и Кореји учврсти свој положај и није јој до заплета на Истоку. Аустрија, која се још налази и у сретном положају beati possidentes, не могући да рачуна на енглеско пријатељство, које је сувише спекулативно, не може ни желети сада решавање источнога питања, јер је једногласност интереса двојног савеза далеко и опробанија и реалнија но тројнога. За Немачку, држећи се Бизмаркове политике, који не би дао ни једног пруског гренадира за балканске ствари, не би морао да важи casus foederis и у источном питању. Она би радо уверила Русију да им се интереси не косе и будећи суревњивост код Француза ваљда би успела да растури двојни савез и тиме скинула с дневнога реда питање о реванжу и Елзасу и Лотрингији. Страх од неизвесности исхода оваквога рата, последица његових, војна неспрема за њ, љубав к миру итд. — само су секундарни узроци са којих се жели да се одложи решавање судбине Турске. Све велесиле, сем Енглеске, желе, дакле, категорички да се очува мир на Истоку. Два су средства да се циљ постигне — угушити грађански рат у М. Азији и дати реформе у целој отоманској

империји. Турска се решила да живи, да продужи своју егзистенцију докле се може. С тога, као што већ поменусмо, енергичније и ради на угушењу устанка — и на увођењу реформа. Један наш полузванични комнике, који је донела већина београдских листова, тврди да је порта изјавила и нашем заступнику у Цариграду, као оно пређе бугарском, да ће се реформе распрострети и на Европску Турску и одредиће се комисија, која ће „испитивати" и „жеље народне." Страни листови пак донели су вест, датирану из Београда, да су чланови комисије већ наименовани: Хаки беј, Хасид беј и Кувери ефендија! — Све ово је доказ да се хоће на порти да појми ситуација и потреба времена, да се хоће да огледа и с реформама.([1])

И ако је вероватно да ће, под притиском прилика у земљи и великих сила с поља, веровање у потребу реформа победити старо-турске предрасуде на Порти, ипак је тешко веровати у успех свих оваквих огледа, макар били задахнути и најбољим жељама. Тешко је, управо немогућно је не бити скептик, познавајући прошлост и базиз државног живота Турске. Турска испашта судбину свих освајачких држава, где један малобројан народ притисне толике територије и народе и уз то још не у име културе већ као противник сваке културе и прогреса! Да је само овај, тако презначајан факат, па довољно је веровати у немогућност успеха свих реформа, али ту је и други од истог значаја. Држава, заснована на религиозном базису, немогућно је да корача са духом времена а да не измени свој целокупни догматички карактер; изменили га, онда није оно што је, постаје сасма друго што, пушта сасма друге елементе да владају и уводи сасма друге институције! Мусулмански фанатизам никада се неће решити да изврши самоубиство у корист других, — допустиће да од другога буде убијен, али сам се неће убијати! Да пак још постоји и Comité liberal Ottoman образован од самих мухамеданаца, (који тражи либералне реформе у смислу Устава од 1876.) и који баш сада даде знака живота свом изјавом да он не стоји у вези с јерменским револуционарима, доказ је да има наивних људи који неће да разумеју наук историје. Реформе ће се — ако развој догађаја не буде другачи — дати и увести можда, али је судба њихова унапред позната. Ну ипак се не може одрећи једна корист њихова: оне ће одложити кризу. Кризе неће нестати, она је као латентна увек ту, али ће решење њено реформе потиснути за неко време. —

Источни догађаји за овај мах бацају у присенак све друге у Европи, јер су сви само локалног значаја. Једва да се можемо зауставити на неко-

([1]) Разуме се да нестрпељиве публицисте не ће ни да сачекају резултате „реформама", већ хитају да распореде наслеђе још жива а смртно болесна човека. Madame Новиков похитала је прва да раздели Турску. Та брбљивица новинарска и заборавила је да и Срби постоје и да они имају права на наслеђе. Далеко је правичнији био члан енглеског доњег дома, Stevenson, у Daily News-у. Он пристаје да Македонију поделе Срби, Бугари и Грци. Аустрији даје западни део Мале Азије, источни Русији, Јерменска краљевином постаје, Сирија припада Француској, а Мисир и јужни део Сирије — Енглеској!

лицима, који заслужују нашу пажњу. Ипак је Француска земља, која и сада највише буди пажње својим политичким животом. Министарство Буржо-а, коме су противници прорицали век од четрнаест дана, саставило већ читав месец! Мислило се да ће се већина радикално-социјалистичка у парламенту у првим седницама претворити у мањину. Али се до сада није то обистинило. ма да је кабинет стајао пред таквом опасношћу. Ну и то се мора признати, да кабинет по мало заборавља на своје порекло и показује доста тенденција опортунистичких. И ако су пређе неки од чланова кабинета били за укидање закона о анархистима, ипак је кабинет, изјавивши да је и сада у начелу за то, одложио укидање на неодређено време, правдајући то силом прилика. Исто је тако срећно прошло са законом о порези на наслеђе. Дипи. бив. председник министарства, вели да је он спремио тај закон; Рибо рачуна себи у част што га је акцептирао. Тако је тај закон у начелу примљен без опозиције. Најтугаљивије питање пак за нови кабинет било је мадагаскарско. због кога је прошла влада управо и пала. Противници кабинета хтели су још у првим седницама парламента да покрену дискусију о Мадагаскару. На захтев Буржо-а одложена је дебата док не стигне нарочити курир с Мадагаскара Чим је овај стигао — 26|14. новембра изашао је Буржо-а с извештајем о Мадагаскару пред парламенат. Министар спољ. послова, Бертло, изјавио је да ће се Француска користити свима правима. која потичу из права анексије једне земље. Тиме је у принципу призната анексија а одбачен протекторат, ну није и крајња левица, сада владина странка, задовољена, јер она тражаше категорички да се анексија у најодређенијем облику изврши. Тако Мадагаскар не може се категорички рачунати ни као анекторат ни као под протенторатом. — Поводом изјава министарских о Мадагаскару развила се била жива дебата о раду прошлога кабинета. Паскал Грусе, радикални социјалиста. предлагао је. и то као хитно, да се кабинет Рибовљев оптужи. Разуме се да влада није пристала. Кавењак је бранио вођење рата на Мадагаскару, не кривећи личности већ прилике и установе. и признао је да Француска нема још добро уређену колонијалну војску. Исто тако срећно је прошло министарство у два маха на веома тугаљивим питањима — о ревизији Устава и деоби цркве од државе. И ако се министарство изјаснило у принципу за обадва питања да их треба решити, ипак је веома политички одложило решења њихова на неодређени рок. Савезници социјалисте као да се осећају раздрагани, што им кабинет Буржо-а не одговара надама. Опортунистички листови злурадо бележе вести о неслози досадашњих савезника, као и да кабинет Буржо-а хоће са свим да порече своје порекло. Nommez les rouges, ils deteignent toujours! Тако. по уверавању опортунистичких листова, разочаране социјалисте суде о садашњем кабинету — који. дакле. никако неће да носи црвењачки револуционарни карактер. Поред умешности. кабинет Баржо-а не може се потужити на срећу. Одмах на неколико дана по образовању кабинета енглеска полиција. помоћу француских дедектива. ухватила је Артона.

десну руку барона Рајнаха, чувеног јунака панамског скандала! Код њега су нађени папири, који ће канда компромитовати многе опортунистичке посланике, а олакшати посао кабинету да опали морал парламентараца подигне енергичним корацима противу морално сумњивих.

Милитаризам и социјализам то су два јада немачког политичког живота наших дана. Немачки парламенат муку мучи с њима Он се налази у мучној ситуацији аргонаута између синфалидских стена! Нити може пригрлити милитаризам нити прискочити у помоћ социјализму, на кога се сада баш диже хајка у Немачкој, а у опасности је да га судар ових противника не смрви. Када је влада немачка пропала са својим „Umsturz vorlage" — предлогом закона, који је потпуно хтео да пригњечи сваку слободну мисао и реч, као и рад, — то је министар „енергичне руке" von Köller потражио modus-а у пруским законима, који постоје, да доскочи социјализму. По пруском закону о зборовима од 1850. г. политичка удружења не смеју стајати ни у каквој вези, па дакле ни главни одбори странака са својим месним. Пошто су најпре претресени станови „Vorwärts-а", главног социјалистичког листа и виђенијих социјалиста, и нађени компромитујући папири, то је министар Келер суспендовао сва социјалистичка друштва у Пруској. Ну решење министрово још није извршено, ту има још суд да каже своју реч. — Разуме се да је овај корак министров озлоједнио не само социјалисте већ и све странке без разлике боја, јер се с истим разлогом може тај закон применити и на остале странке. Тиме би, разуме се, јавни политички живот био немогућан у Немачкој. С тога се с највећим нестрпљењем и очекује решење највишег суда. Остане ли одлука министрова у снази, социјалистичко вођство преселиће се у другу коју немачку државу; не нађе ли ни код ових гостопримества, напустиће своју отаџбину и у иностранству ће сигурно наћи заштите. Место јавних удружења организоваће се тајна, а ова су и много опаснија! У осталом социјалистима и не треба слобода збора и договора, а опет их могу држати. Фабрике, пуне радника, то су социјалистички зборови, којима не присуствују полицијски комесари! Ту је доста и шапат од уста до уста, место новина и звучних говора. Свакако се, дакле, социјализам не може уништити насилним мерама, а можда реформама!

— Љ —

ДРУШТВЕНА ХРОНИКА

Попис становништва и домаће стоке у Србији, 1895. г.

Крајем ове године, 31. децембра, извршиће се попис становништва и домаће стоке у целој земљи. То је други редован попис, према закону о том, од пет година на пет година.

Све јевропске земље не врше попис сваке пете године. Има их које попис становништва врше сваке десете године, а има их, опет, које, као Русија, још нису успеле увести у живот ову важну статистичку операцију у свој опширности и правилности њеној. Русија сад први пут огледа да изведе правилно општи попис становништва у целој царевини. Кад се сетимо колико је огромна територија њена, онда ће се јасно појмити ова заосталост њена у том погледу.

Од држава, које сваке десете године приступају редовно попису становништва, да споменемо ове: Енглеска од 1801., Сједињене Северне Америчке Државе од 1790., Холандија од 1819., Белгија од 1848., Аустро-Угарска од 1870., Швајцарска од 1849., а, за тим, Норвешка, Италија, Данска, која је последња пре 1860. године попис вршила свако пете године.

Сваке пете године врше попис становништва ове државе: Шведска од 1775., Француска од 1801., Немачка од 1875. г. и Србија.

Правилан, општи попис становништва прво су отпочеле Северне Сједињене Америчке Државе 1790. године.

Колико толико уређено бројање становништва почиње у опште тек од краја 17. века, али поузданији подаци датирају тек од почетка овога века, пошто је знаменити *Вобан* у свом делу Projet d' un dîme royal 1707. изнео формалан план заједно са формуларима за табеле. Најпре се у већем размеру попис становништва вршио за војничке смерове, па је према томе и подешаван.

Међу тим у мањим размерима, за разне практичке потребе попис је, разуме се на доста примитиван начин вршен још у старини, не само у Грчкој и Риму но и на Истоку. (Handwörterbuch der Staatswissenschaften, B. VI, чланак Volkszehlungen von J. Lehr).

Спремајући се да приступимо и другом општем попису становништва и домаће стоке, ми смо ради да овде укажемо на важност ове статистичке операције, и да обратимо пажњу свима читаоцима Дела, а нарочито учитељима, свештеницима, чиновницима и општинским писарима, те да они као главни радници, пописивачи, са своје стране учине све што до њих стоји — а до њих стоји врло много — да попис испадне што потпунији и тачнији. Сваки у свом кругу ваља да обавести своје суграђане о важности овога посла и да их упути на предусретљивост према пописивачима и на тачно извршење свега онога што они, према добивеним упутствима, од њих буду захтевали. Њима, пак, руководиоцима пописа не треба, мислимо, овде да доказујемо, колико је данас државна статистика од велике важности не само за науку, но и за практичне државне потребе за напредак и развитак земље. Никакав иоле озбиљнији рад од стране државе, никаква иоле озбиљнија реформа ма у ком правцу, не може се ни озбиљно почети а камо ли успешно извести, без помоћи добре, обилне и тачне статистике.

И статистика становништва, уз коју у нас иде и статистика домаће стоке, важна је исто онако, као и други облици и врсте статистичкога пословања.

У научном погледу шта више, као што вели Јулијус Лер на наведеном већ месту, статистика становништва је најблагодарнија област статистике, јер том приликом се може да сазна и нађе велики низ факата од врло замашнога значења, а у исто време да се с повољном поузданошћу утврди и законитост, узајамна и узрочна веза њихова, која се само код великога броја показује.

Познато је да уз попис становништва не иде само сазнавање броја становништва, такође врло важно у многом погледу и за практичне државне потребе и за науку, нарочито кад се то чини редовно, периодички, те се зна не само стање у датом тренутку него и његово кретање кроз дуги низ година. Уз попис становништва згодним и релативно лаким начином сазнају се многе друге важне чињенице и практички и теоријски важне: стање односа између мушкога и женскога становништва, морални и фамилијарни односи (жењени, нежењени, удови разведени), сродство, писменост, вера, држављанство, занимање, језик итд. Све те, пак, чињенице несумњиво су важне и практички за државу и теоријски за науку.

Факат, пак, да у нас уз попис становништва у ширем смислу, т. ј. уз дознавање не само броја становника но и оних горе поменутих чињеница, иде и попис домаће стоке, где се такође пописује и бележи не само просто бројно стање, но и врсте, доба, употреба — даје још већу важност попису, који се има да изврши крајем ове године по други пут.

Према објављеним, одобреним и већ свуда по целој земљи разаслатим правилима и упутствима за извршење пописа, ми имамо у нашем попису скоро све елементе и погодбе, који се од таког једног рационалног статистичкога посла траже.

Попис становништва има седамнаест рубрика, од којих кад изузмемо другу као више моментално важну (име и презиме), све имају важан практички и теоријски значај. На првом је месту број па онда сроднички или службени положај према старешини куће, за тим пол и старост, брачно стање, занимање, где се поред главнога бележи и споредно ако га има, што је, нарочито у нас, врло важно за сазнање друштвених и економских односа, имаовина непокретности, где се опет засебно бележи кућа, а засебно остала непокретност, место рођења (и округ, и срез, а ако је из друге државе и држава, а за турску и област: Стара Србија, Македонија, Босна, Херцеговина и т. д.), поданство, вера матерњи језик, писменост (читати и писати, и само читати, две подрубрике), телесни и душевни недостаци (слепи, глувонеми, умно болесни), место сталног становања за разлику од места у ком се при попису затекло, место где је онај члан породице који се при попису није ту затекао, и најпосле, примедба у коју се убележава ко је сакат, ћорав, шашав, (за Румуне, Цигане и т. д. да ли говоре српски).

Као што се види и ових седамнаест рубрика имају још неколико подрубрика, те је број чињеница које се пописом имају да добију тиме још повећан на преко двадесет.

Од умешности, заузетости и тачнога извршења упутстава, која су доста опширна и јасна, код оних који попис непосредно имају да врше као и код оних који имају пописиваче свуда да нађу и за посао их заинтересују, а у првом реду од окружних и среских старешина, општинских органа и свештенства и учитеља зависиће и успех или неуспех овога важнога посла, у коме треба сви синови и грађани отаџбине нам да помогну колико ко више и боље може, те да он буде од оне и онолике користи и за државу и науку колико се од њега с правом очекује.

Уз сам попис становништва иде једновремено и попис домаће стоке с овим рубрикама: коњи (за јахање, за тегљење, товарни), говеда, биволи, магарци, мазге, свиње, овце, козе и *кошнице.*

Као што се види овом приликом чини се и статистика пчеларства, што је такође врло важно и потребно знати. — Само оне главне рубрике за стоку подељене су опет на уже рубрике. Тако код коња бележи се: ждребад испод 1 године: ждребад од 1—4 године: коњ, пастув, кобила од 4—12 година: коњ, пастув, кобила изнад 12 година. Код говеда: телад испод једне године, јунад од 1—2 године, волови, бикови, краве преко 2 године: код бивола: исто тако. Код свиња: прасад, назимад, вепрови, нерастови, крмаче. Код оваца: јагањци до 1 године, овнови, овце. Тако исто и код коза.

Чини нам се да не би много посао отежало, а да би, међу тим, добро и корисно било да се за попис стоке узело још бележити: и раса, сој. Кретање у том погледу важно је.

Попис овај обухвата становништво и стоку, који се затеку *до поноћи 31. децембра* 1895. године.

Ради тачнијега и бољега извршења овога пописа упутства препоручују: да општински судови поделе општину на *пописне кругове*, тако да у једном пописном кругу не буде више од 150 ни мање од 50 домова — изузимајући брдска и тешко пролазна места, где пописни круг може бити и мањи. Ови пописни кругови треба свуда већ да су одређени — до 1. новембра. Кругови ови треба да су тачно обележени како се не би десило: било да се неки дом два пут попише, било да остане непописан.

За сваки пописни круг одмах ваља одредити пописиваче и о том известити надзорну власт. Пописивачи такође већ треба, према упутствима, да су одређени — до краја новембра. — Примедбе окружних статистичких одбора обавезне су за општине. — Сви пописивачи морају бити у својим одређеним општинама 27. децембра у вече, како ће се одмах сутра дан моћи упознати са својим пописним круговима и проучити сва наређења и упутства о извршењу пописа. Пописивачи који нису из места имају по закону (чл. 6. закона о попису) право на накнаду, коју им је општински суд дужан одмах исплатити, чим свој посао сврше

Попис се врши *пописним листама*, које даје министарство и разашиље свим општинама. Уз пописне листе иду и контролни спискови, који се такође имају попунити. За сва објашњења ваља се обраћати *окружним статистичким одборима*. За сваку породицу, задругу, као и за свакога појединца који самостално и одвојено живи и ради, даје се засебна пописна листа. Ако је за једну породицу или задругу недовољна једна листа, онда се дају две или више, али све оне морају бити означене *једним истим бројем контролног списка*. То вреди и за болнице, школе, војне команде (чете, батерије, ескадроне). Војнике сталног кадра пописују само војне власти по пописним листама, осим ожењених, подофицира, који станују ван касарне. Стражаре и скретничаре на железничкој прузи пописује у свом рејону шеф железничке станице.

Попис се закључује 1. јануара 1896. године, тако да се из њега сазнаје стање које је било до по ноћи 31. децембра. Пописивачи с тога треба да отпочну разношење и раздавање листа још 29. децембра, којом ће приликом одмах попуњавати одређене рубрике у контролном списку. Писмени ће листе сами попуњавати, а код неписмених пописивачи ће привремено у пописној листи прибележити све што се о дотичном лицу, породици или задрузи има да побележи, па ће 1. јануара заћи поново од куће до куће, те од писмених примити листе и упоредити с контролним списком па исправити што се има исправити, а код неписмених извршити по својим прибелешкама коначан попис, а белешке своје у пописним листама и контролнику исправити према стању до по ноћи 31. децембра.

Који су пописивачи општински суд пре почетка пописа објави, и свакому пописивачу да уверење писмено, које је он домаћину дужан показати на захтев. Суд је још дужан дати пописивачу у помоћ и једног одборника.

Кад отпочне пописивање пописивач најпре у свом контролном спиcку забележи име и презиме старешине дома или задруге, па онда у трећу рубрику број мушких, а у четврту број женских душа, у петој рубрици чиј је дом (кућа), па онда наставља попис на *листи.* Онај исти редни број, под којим је старешина записан у контролном списку, долази и на његову пописну листу.

Под једним домом или кућом разумеју се све зграде, које су у једном дворишту и под једним бројем, па ма и не биле све под једним кровом. — За Цигане, који немају куће но живе под чергама и у земуницама бележи се: „живе у земуници“, или „живи под чергом.“

Попис болесника по болницама, ђака по школама осуђеника, притвореника, путника по гостионицама врше старешине, односно руковаоци, закупници тих завода или радња. Они који станују у тим заводима или радњама (управитељи, чиновници, фамулуси, служитељи, гостионичари) записују се на засебним пописним листама, а тако исто и сваки ђак који има засебан стан, а није и на храни ту код какве породице.

Суд је општински дужан сваку сметњу отклонити, чим му то који пописивач достави, као што је и дужан рад својих пописивача контролисати.

Ако пописивач не нађе ни старешину ни кога било од укућана, он ће попис извршити по казивању суседа.

Ко умре до по ноћи 31. децембра тај се у листу неће записивати или ако је записан избрисаће се: а што се роди до по ноћи 31. децембра записује се накнадно као „новородче.“

Чим пописивачи покупе и оставе пописне листе, они ће сабрати и бројеве лица и домова из контролног списка. За тим ће потписати и контролни списак и сваку пописну листу па све то предати *до 3. јануара* 1896. године општинском суду.

Кад општински суд прими листе и контролне спискове, он их одмах с одбором и пописивачима прегледа, па ако се нађу какве грешке оне се одмах исправљају. Пошто се то сврши, пописивач саставља извод пописа из пописних листа по спремном обрасцу, а тако исто и извод стоке, па оба извода предаје општинском суду, који ће потписати контролне спискове, прошити и описне листе сваког пописнога круга на по се и придружити их контролницима њиховим. — За тим ће суд верно преписати све пописне листе и задржати их за своју потребу, а оригиналне листе, с њиховим контролницима и изводима шаље, по датом обрасцу, надзорној власти, а ова их доставља министру привреде. Препис пописних листа за општину мора бити готов до 16. јануара, а сав пописни материјал надзорне власти морају послати министру до крај јануара 1896. године.

* * *

То су у главном општа упутства за овај попис становништва и домаће стоке, која су, у осталом, у свој опширности разаслата за целу земљу и све пописиваче. С мало пажње сваки ће се пописивач лако

наћи и тачно извршити што се њима тражи. То исто вреди и за општинске судове и остале органе.

Нашим пријатељима, а нарочито учитељима и свештеницима, нека је најтоплије препоручено, да обавесте свакога у свом кругу како је нарочито важно: да сваки истинито и тачно покаже оно што пописивачи од њега траже, јер од тога управо и зависи и сва вредност и значај целога овог посла, који је, како још у почетку нагласисмо, од велике важности и за државу и за науку, и који се с тога у свима културним и напредним земљама с нарочитом пажњом и тачношћу изводи, негде сваке десете, а негде сваке пете године.

С. М. П.

СЛАВА УМЈЕТНОСТИ

сценски пролог у 3 слике*)

написао

Стјепан Милетић

Прва слика

(Врх велебитске горе, облацима застрт. У цик зоре још је позорница маглама прекрита кад се застор дигне. У оркестру тајна потиха глазба, ришући пробуђење нарави. Кад се застор дигне, тмина; виђевају се поједине креснице, за тим се дижу ноћне магле у фантастичким облицима пут неба, пробија румено свјетло излазећег сунца. Дотле пјева збор нарави невидљив).

З б о р.

Поноћ прође — ноћне тмине
Већ се губе у висине,
Већ сунашце из облака
Шаље стријеле свијетлих зрака;
Већ се море златом пјени
А горица сва румени.
Свуд се гласа из тихана:
Зора пуца — ето дана!
Њему дика, Њему слава,
Кој из земље ствара рај —
Њега милост обасјава
Нарав сву и цијели крај.

(Кад пјесма мине, успиње се на врх дјед с гуслама у руци, вођен од млађахног унука, а кад стигне на врх, прозбори)

---

*) У вези са нашим извештајем о отварању новога позоришта у Загребу, штампаном у октобарској свесци „Дела“, доносимо, као што смо то обећали, у целини овај пролог интенданта загребачкога позоришта, г. Стјепана Милетића. Држимо, да ће он из више разлога интересовати наше читаоце. (Уредн.).

Д ј е д:

Тако, синко, води дједа свога,
Откуд поглед далеко нам сиже
Куд се море и обзорје ближе —
Туј на врху старца Велебита,
Жедна душа да ми усуд пита
И будућност хрватскога рода,
А на крају животног ми хода!
Ура веља у повјести свијета
Већем сутон овог вијека каже
И судбину будућему слаже;
Сад је хора упитати виле
За будућност домовине миле!

У н у к:

Ој бабајко — сва ми душа стрепи —
Тамна ноћца — дружица хајдука —
Још прикрива земљу уморену.
Истом нарав иза сна се буди;
И даница — дана вјереница —
Још у магле прикрива си лица,
Страх ме дједе — погибли и биједе!

Д ј е д:

Рано рани — тко земљицу тежи;
Прије зоре на посо му поћи
Дуље вријеме да откине ноћи;
Већ свуд нарав на санак се спрема,
Веће јесен горицу позлати
Свијетом бијелим дијелити се треба,
Стог ме ето састанку посљедњем
Да с' опростим вилом посестримом,
Да положим струне испуцале
На олтару домовине драге.

(чује се из даљине првашња пјесма).

Ал, какав се глас с далека чује?
Гледај синко, тко се врху ближи.

У н у к:

(Попне се час на врхунац нешто више и гледа, ставив руку пред очи, доље за тим сиђе).

Многи народ оку на дохвату
У проводу свечаноме иде
Пјевајући побожне пјесмице.
Предводи их јунак Миловане
Жеља опћа доводи их амо
Да ти с усне откину истину
Чуј им пјесму — све се више ближе;
Ето вођа већ им до нас стиже.

(Народ свечано долази са свију страна, носећи барјаке, вијенце, крст и друге знакове славе).

Милован:

Добри дједе, том народу прости,
Што Ти стопам по горици слиједи,
Уходећ те на путовим тајним.
Знаде народ, што му пјесник вриједи.

Дјед:

Умијеће ми кукавно је скромно
Ко храст горски, кој од себе расте
Оно скочи из народне душе,
Да нам слави домаће јунаке
И у пјесми да нам повјест живи,
Добро то је за домаћим огњем
— Од Михоља до Ђурђева данка —
Ал пред свијетом — и западом хладним
Руг би било . . . .

Милован:

Не говори тако!
Нема руга пред светињам рода;
Свака с' земља својим цвијећем кити,
По народу — вјековат ћеш и Ти!
Пуст Европи велика умијећа
Помно знање — душе светилиште,
Док је наше ово борилиште
Накваљено са дједовском крви,
На том мјесту увијек бијесмо први

Дјед:

Ал се коло у около креће;
Прође доба крвавих ратова
Сада свијет по *просвјети* живи.
А наш народ хрватски и српски,
Кроз стољећа што браником бјеше
Европи пред душманом љутим
— Од гробничког до Косовог поља —
Борећи се за свијетлога краља
Лијевајући крвцу и сузице
Цвијеће крви, росом суза шкропећ,
У коло се сад народа хвата,
Да *умијећем* извојшти си мјесто,
Што *десницом* припада му давно
С тог ме ево, гдје се старац попех
На Велебит — до видика далког —
Бијеле косе врх бијелога снијега.
Да одавде мили род свој путим
Новом стазом да га циљу водим
Уживајућ у народној срећи.
А к том дјелу светоме и часном,
Ја дозивљем, вило посестримо,
Помоћ Твоју — Ти што толко пута

Побратима свога свјетоваше,
Мајко ведра народне нам пјесме:
Сиђи доле до народа твога
И кроз врата неба отворена
Дај нам зријети будућност далеку!

(Док дјед ове задње ријечи говори, чује се сферичка глазба уз мотиве народне пјесме „виле Велебита“, магле се по све раствараjу, а вила се спушта лагано с неба, до ногу јој два малена генија сипљући цвијеће. Народ задивљен клекне у разне групе са стране).

Милован:

Зар чудеса јоште земља носи?
Гледај дједе — бесједе Ти снага
Распрши нам тмине поврх глава
И небеса већ се отварају,
Вијеснике нам поручујућ своје!

(Дјед ступи нешто више тако, да настане слика слична познатом „Гуслару и вили“ која је ресила и главни застор старог глумишта).

Вила:

Ој пјесниче вилам побратиме,
Са небеса ја ти поздрав носим
И судбину пророкујем роду,
Што столеће намире столећу,
Вијек уморан своме крају иде
Стављајући уз колијевку новом
Јавор гусле и ловоров вијенац
Ко оружје будућих вијекова.
Радосне Вам гласе носим
Велика се слава спрема
У њедарцу домовине!
Тамо поглед свој сад обратите
Гдје поносно из магле се диже
Нови феникс народног живота
Град млађахни, славнога имена
Загреб бијели — хрватска Атена.
Усред њега хиљаде пчелица
Мед доносе са шарена цвијећа,
Што по расте широм отаџбине
И просвети дограђује храме.
Све се диже од народног дара
Уз Мецене, рука убогара
Дарак даје откидајућ с уста;
Љубав к роду није тлапња пуста.
Виле наше њекад вичне,
Босоноге трњем ићи
Сад у храму народноме
На олтару пресјајноме
Службу служе умјетности.
Свуд из крви проливене
Просвјете нам цвијеће ниче:
А да цвијеће љепше цвате,
Сунашца га траци злате

Краљевска му милост сије
Краљевска га љубав грије!

(Док вила ово говори, јавља се из магле слика Загреба. — Дједу).

Тамо сада пођи, побратиме,
До олтара вилинскога храма
Тамо стави гусле услужене
Да крај гроба колијевка им буде.

(Вила се лагано диже у висине, док дјед кано опчаран, а наслањајући се на унука, за њом гледа. Народ се лагано прене хватајући се у коло).

М и л о в а н:

(Као из сна гледајући задубљено у град, што се пред њим диже).

Не, сан није — што ми око гледа
Залуд ја се будућности плаших
Свог народа — који је толко вриједан!

(Усхитно).

Ој дижи се бијели граде дижи
У средишту народног светишта
Вјечно свјетли на зренику свијета,
Ти огњиште народног живота
Баштиниче Дубровника славног!
Док Те љубав целог рода прати,
Ти му рађај на уздарје синке,
Који ће Те свијетом прославити,
Да имена Твојег свијетли траци
На земљицу допадну без сјене
Ко сунашце о подневу своме!
Ој расти ми, племенити граде,
И сјаји се кроз стољећа многа
Вијек се младећ по вриједности својој
У *прошлости* спомеником славним,
Садашњости огледалом чистим,
Будућности светлиштем буди!

(Из далека чују се звуци народне химне „Лијепа наша домовино“, док се на град Загреб спуштају три генија у народним бојама носећи натпис: „Живио краљ.“ Народ упадне под крај одушевљено у химну и спрема се на полазак).

(Застор паде).

Друга слика

(Кратка позорница. У проспекту ново глумиште. Прозори су транспарентно освијетљени, а врата се отварају и затварају. — Пред глумиштем сабран народ из разних крајева у народним ношњама, у појединим групама, које предводе: Бакач бан, Дубравка, Краљевић Марко, барун Тренк и други. Кад се застор дигне, пјева збор своју пјесму, а дечица долазе дотле с обију страна и сипљу цвијеће).

З б о р:

Свану нам данак народне среће,
У сто кола народ се креће
У срцу гојећ срећу и сласт:
Бог нам се вјечни смилова с неба,
Народу дао, давно што треба,

С тога му вечна слава и част!
Славимо, браћо, свечани год:
Уз нас се читав радује род!

(Народ се састаје у скуп и креће у коло. Иза плеса).

Бакач бан:

Ондје народ сабрао се
Умјетности пред светиштем,
Бановина сва се клања
Пред народним тим огњиштем.

Барун Тренк:

Славонија поносна и равна,
Сад пригиба кољена си славна
На олтару отаџбине свете!

Краљевић Марко:

Полумјесец и даница звијезда
Зору носе дану народноме;
Брат уз брата сред мајчина гнијезда
Свака птица лети јату своме.

Дубравка:

Од славнога Дубровника
У повјести града знана
Ја долазим милолика
Од пјесника одаслана.

Данак ови, дружбо мила,
Над све друге славит треба,
Јер се слоге липа вила
Сред нашега каже неба!

Стог, што уста ријет не могу,
Нека збори ово цвиће . . .
(Спиље цвијеће).
Нека пјева хвалу Богу
И његово слави биће.

Грга:

Јест, Бога ми, много вриједи
Родољубља свети мар
Пред њим скида капу сиједи
Нелужени граничар;
Трули зубе; глава стара,
Али нека чује свијет:
Бог да живи дом и цара
За обоје сласт је мријет!

(Дјед и унук долазе са стране).

Д ј е д:

Овдје, синко, уморна ме смијести,
Туј на циљу починут ми лијепо
Сред народне радости и среће.
Ој старости, ој јесени жића,
Благо Теби, гдје радосна видиш
Труд прољетни где нам рађа плодом.
Сад ме мирно до мог гроба води;
Из прошлости, будућност се роди,
Док је свијета, би ће на млађима.
С тога Теби ето гусле ове,
Производи на њим пјесме нове!
Ново доба, нове пјесме тражи
Што ми старци трудно започесмо,
То Ви млађи славно изведите.
Широм земље домаће проходи
Од сјевера ј' широка до југа
Од истока до запада дуга!

У н у к:

Немој тако, ој бабајко мили,
Докле свуда чиста радост влада
По народа узбуђењу светом.

(Загледавши се постранце)

Гле оданде већ се пјесан чује;
Иду виле роду у походе
На посвету храма вилинскога!

(Од стране долазе: *кипарство, сликарство, глазба, плес, трагедија, комедија**): пред њима иду генији сипљући цвијеће; кад се приближе глумишту у проспекту, отворе се врата, а на прагу се јавља *Талија* свјетлошћу обасјана).

З б о р:

Дођите мед нас
Сестрице миле,
К народу своме,
Народне виле!
У овом храму
Ваше је мјесто
У срцу нашем
Вама је пријесто.

Дођите мед нас
Сестрице миле,
Вијеком нам цвале,
Млађахне биле

*) *Опаска редатељу!* Од ових фигура може свака бити провиђена својим емблемима али све према хеленској предаји. Дозволи ли простор позорнице, могу примјерице сликарство слиједити генији са кистом, бојам и т. д. трагедију узвишене приказе као Антигона, Хамлет и т. д. глазбу разни класични типови опере, плес група баханта и т. д. Све ово мора носити *строги класички* карактер, да буде у складу са свечаношћу овога чина.

Радост и дика
Хрватском роду
Слава ој слава
Вашему году!

(Кад пјесма престане, ступи прва вила, *кипарство* напријед и про говори).

Кипарство:

Од сестара најстарија
Ја се клањам Твојој слави;
Мом умијећу колијевка је
У истини и нарави.
Ја природи живот дајем
Споменике градим свијета,
На олтару Твојем ето
Да ти служи моје длијето.

Сликарство:

Ко прољеће у природи
Шаренилом цвијеће кити,
Моје боје Теби служе
Да процвјеташ кроз њих и Ти!
Што пјесничка душа снује,
То по мени живјет има;
Што му душа пророкује,
По мени се људства прима.

Глазба:

Ко што ронац у дубине морске
Запути се, да бисерје тражи;
На дну душе и мени је станак
Жедно савјест вјечну стражу стражи.
Ја сам души, што је сан животу,
Ја ју крепим, по мени се диже
И кроз сфере чисте хармоније
По мени се душе рају ближе.
С тог ме прими у крилце своје,
Мајко блага, харно чедо твоје!

Плес:

Уз сестрицу глазбу слађаним ритмом
Водим ја коло земљицом свом
Ножице хитре радо ме слиједе
Хрватски вијек ме љубио дом.
Видљиви израз радости ја сам,
А и љепоте вјечите знак;
Врх збиље свјетске весело титрам
Сунчаним трацим златећи зрак.

Т р а г е д и ј а:

Гигантски усуд кажућ и ком људи дорасли нису,
Који их подиже тек, кадно их сурва у прах.
Облацим црним судбине небо закриљујем плаво
Настаје бљесак и гром, оплада тмина и ноћ.
Бјеснилом борећих страсти људске душе тад чистим
Кроз милосрђе и страх постижућ етички циљ!
С тог тик пријестола Твога, о Талијо, мјесто је моје
Хоћеш ли учити пук храмом се просвјетним зват.

К о м е д и ј а:

Кад Вас снаће иза дневних брига
Зловољица — а ви похрлите
У храм овај за окрјепу душе
Ведрим смијехом тад ћу туге црне
Протјерати са вашега лица
И са шалом — што не вријеђа никог —
Упознат Вас с дражести живота.
Најмлађа сам у колу сестрица
Чисте душе и румена лица!

З б о р:

Дођите мед нас,
Сестрице миле,
Вијеком нам цвале
Млађахне биле;
Радост и дика
Хрватском роду.
Слава ој слава
Вашему году!

Т а л и ј а:

Ћери моје, радосно Вас примам
Јер по Вама свом народу служим;
Красне ли сте већ по себи свака
А за једно све љепоте узор!
Тек ми нигда не сметните с ума,
Умјетности што подаје вриједност,
У нарави вјечитоме врелу
И Вам младост извире вјечита.
Вјеру своју тражте у *истини*
А по обим служте *домовини!*
Сада ајдмо! Већ нас народ зове
На раскоши и радости нове.
На том мјесту рода службеници
Радит нам је на народној дици.

(Док Талија, а за њом и цијела поворка улази у глумиште, пјева збор уводну пјесму „Свану нам данак народне среће“ и т д. Кад се пјесма сврши, пада с обију страна лагано застор међу чина Оркестар преузме пјесму те игра, док се сценска промјена не доврши, те прелазећи у химну, зачимље трећу слику.

Трећа слика

Апотеоза

(Кад се застор растави, види се високи вилински храм, ношен идеалним ступовима. У средини на практикабелу, до којег воде високе стубе, налази се на мраморном сталку биста Њ. Величанства краља, под њом вјенчајућ ју свјежим ловор вијенцем стоји *вила*, малко ниже *Талија*, а до ње *кипарство, сликарство, глазба, плес, трагедија и комедија.* Даље су се по стубама поредали у сликовитој групи разни умјетници у костимима својих најбољих улога или партија. Док сасма спреда стоје у узбуђености разне народне групе, исто како и у другој слици. Даље у позадини генији, виле, анђели итд. машући палмовим гранама. Под крај слике, кад се свира „Краљевка" пада са софита цвијеће. Чим се застор отвори, остаје час нијема слика, коју глазба у окестру прати, затим ступи малко напријед да проговори).

Вила:

(Окренувши се Талији)

Овдје, сестро, пријестоље је Твоје
Овдје расти, дижи се и цвати
И поносом свој нам земљи буди!
У том храму столуј поносноме
Слава роду, а дика оному,
Кој бринућ се за потребе наше
И Тебе се прегалице сјети!
А Ти, роде, вијеком пази на то
Да је овдје високо прегнуће
Стављено Ти народном животу
Ка олтару умјетности чисте.
Ти ми буди марним свећеником,
Да тај огањ не утрне вјечни
Туј Олимп Твој — побједа и слава!
Вама пако, рода врли синци,
Што тај наум смјело замислисте
А мисао крају доведосте,
Умјетници, рода угледници,
Вјечна харност, а највише оном
Кој том чину красном кумоваше
Он да живи чувар наших права
Узор владар по срцу и крви
Краљ наш славни *Фрањо Јосип Први!*

(Кол задњих ријечи виле упада оркестар интонирајући „Краљевку", док се главни застор лагано спушта).

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЈА.

Archiv für slavische Philologie unter Mitwirkung von A. Brückner (Berlin) J. Gebauer (Prag) C. Jireček (Wien). A. Leskien (Leipzig), W. Nehring (Breslau), Stojan Novaković (Belgrad), V Oblak (Gratz), A. Wesselofsky (St Petersburg)—herausgegeben von V. Jagić, Siebzehnter Band, 8° 640 стр. (2 свеске), Berlin Weidmannsche Buchhandlung, годишња цена 20 марака.

Редовно је у нашој периодичкој књижевности Arhiv für slav. Philologie приказиван већ неколико година (у Просв. Гласнику, Наставнику и у Делу), с тога је, мислим, излишно истицати му вредност за славистичке студије или опширније говорити о његову значењу у повесници словенске филологије и лингвистике. И ова је XVII књига Archiva, као и све досадашње, богата у разноврсној грађи научној а исто тако пуна нових мисли и погледа, нових научних тековина, којима се словенска наука унапређује. Али и поред научне вредности многих прилога није нам на ино но ограничити се на најважније предмете, који се у првом реду тичу прошлости јужнословенских језика и јужнословенске књижевне и политичке повеснице.

Међу прилоге, које с хвалом морамо споменути, спада: „Прилози за историју драмске књижевности у Пољској“ од Вл. *Перинга* (Beiträge zur Geschichte der drammatischen Literatur in Polen), „Vita Adae et Evae“ у старочешкој књижевности од Ђ. *Поливке*, за тим „Стари дуги акценат у српском“ (Alter steigender Accent im Serbischen) од М. *Решетара*, прилози „За познавање малорускога у Угарској“ (Zum kleinrussischen in Ungarn) од *Олафа Брока*, „Прилози за грчко-словенску хронографију“ од *В. Истрина*, „Напад Бугара на Цариград године 896. по Хр.“ од *Р. Абихта*. Стари летски оченаш“ од *Рудолфа Мерингера*, „Једна бугарска листина цара Јована Срацимира“ од *Ј. Богдана*. „Polonica“ *А. Брикнера*. па и „Ситни прилози за историју балканскога полуострва“ од *Ил. Руварца*. О њима нам због малога простора у часопису није могућно више говорити, и ако би од њих сваки заслужан био пажње.

О *Решетаревој* студији „Дубровачке листине XIII—XVI века“ већ је у „Делу“ раније било говора, кад је приказивана XVI књига Archiva. У овој је свесци завршетак, у ком писац даље износи своје лингвистичко проучавање споменутих листина.

Босанске и херцеговачке су листине XIV и XV в. већином икавске, и ако се спорадички нађе *е* за ѣ, чему ће свакако узрок бити не толико мешовит изговор, колико црквенословенски утицај на писаре им. Поред *и* находи се іе и *ие* за ѣ свакако онда, ако је тако говорио сâм писар. Решетар набраја све такве писаре хронолошким редом. Ово пак истраживање — ако се сме генерализовати — показује, да су готово исти одношаји данас у изговору ѣ у Босни и Херцеговини, каки беху у XIV и XV в. јер се и данас негде говори јекавски, негде икавски, негде мешовито. Само није могућно и данас одредити границе простирању сваког од те три врсте изговора, као што је немогућно то извести ни по листинама, пошто многима нису познати писари, а другима писарима — што је исто тако значајно — ни завичај ни вера, чиниоци и сад од значаја за карактер изговора ѣ. Пошто Херцеговина беше саставни део Босне у политич. смислу, за то су многи властели њени могли бити пореклом Бошњаци, који су са собом доводили у пратњи чељад из старе постојбине,

Поредећи дубровачке и босанско-јекавачке листине, Решетар није могао наћи разлике у замени ѣ, осим у ортографском погледу, јер у босанско-јекавачким листинама старо *и* веома ретко бива ѣ-ом замењено.

Даље Решетар огледа, да с помоћу босанско-херцеговачких листина будући да оне не могу послужити за ближу одредбу, докле се географски простирао изговор јекавски ѣ, — покаже фисиолошко-историске погодбе за постанак овога говора. Фонетички-фисиолошки іе је могло постати само из затвореног *е*, не из і. као што сведочи преглас *е* у іе у сродним језицима: руском, чешком, и у несловенским: француском и талијанском. У данашњој јекавској области све се до половине XIV века писало *е*, на и изговарал : а одмах за тим се стадоше сретати поред јекавских и икавски облици. Допуштајући да је некада икавски говор даље на исток захватао, и ако то није *доказано*, ништа нас не овлашћује да проширимо преко целе говорне области процес, који је могло или био вероіетан у неким крајевима њеним. За то закључује Решетар да су знатни делови Босне и Херцеговине колонистима, што с југа надираху за све време турскога господства, „појекављени“: али и да сама историја извођење іе из *е* потврђује, као што га оправдава и гласовна фисиологија.

Решетар даље на основи грађе дубровачких листина још боље утврђује Јагићево објашњење да је *ль* у српским споменицима не чист утицај црквенословенске традиције, како узимаше Миклошић, већ основано писање у изговору срп. језика. У XIII и XIV в. пише се *ль* и *л*. али још и *елъ*, *олъ*: *делове*, *келънемо*, Ѕиельценић, *Волькась*, сведочанство, како је тешко писар-роман Give de Parmesano могао означити со-

нант *л* $\underset{\circ}{l}$ — Руско пише *ль* и *л*, али примери *с у* (ȣ) и *о* сведоче, да се већ одређивала природа замени сонантнога *л*. Никша Звјездић има неких пет начина за глас из *л* постао: ль (*л*, ьл) *л*ȣ, ȣ*о*, *о*, ȣ.

Колебање је трајало прилично дуго, док се не разви глас одређене каквоће — *у* преко прелазнога ступња, који су графички означавали ȣо понајбоље. Писац је могао и у овом случају указати на гласовне-физиолошке погодбе овога прелаза. — У Дубровнику је крај XV био и крај поменутом колебању. — Како јекавске тако и икавске листине XIV в. већ место старога ьл имају ȣ и прелазни ступањ ȣѡ (*уо*), србијанске још понајпре од свих.

Исто су тако кубурили дубров. писари при писању сонантнога $\underset{\circ}{r}$: у XIII. в. *ерь*: *дерьжали*, *тверьди* и *Серблинь*, па и ѣрь: *кѣрьсть*: тако у XIV в. сви писари, а у другој половини XV в. један писар писаше *ар*: *сарца*, *царвога*. Сво је познато и другим срп. листинама, али не и *ар*: биће оно *ар* постало под утицајем латинске графике. Овамо не спада ар у *угарски* место ȣ*грьски*.

У српској се области ѧ редовно замењује с *е*, само (неки?) чакавски говори после ч, *ж*, *ј*, у старије доба нарочито, имају *а*. Дубров. листине имају за ѧ: *ја* у ꙗти, *приꙗли*, *заꙗсмо*, *прѣꙗсмо*, реће, али и *јети прието*, *приѥль*. У босанско-икавским листинама *упри-јати* се находи *ја* као год и у јекавским, док листине у Србији и Зети писане имају *е*: *приѥше*, *емьше*. Ова замена ѧ с *ја* (*а*) зове се „чакавизмом“ пошто је нарочито честа у чакавским дијалектима: али Решетар лучи ову појаву, пошто се она јавља у другим језицима словенским.

Особина је дубров. листина оно замењивање *о* с *в* у именима *Матевь* (*Матео*), *Павк*ȣ (*Паоко*), *Гавже* (*Гаоже*) — можда графичка погрешка, јер се **о** и **в** лако у курсивној ћирилици погрешно писало. — Да ли је оно секундарни појав преласка *в* у *о* у *ово* (ѡво), **ото** или ће се то на други начин објаснити, тешко је одлучити, а писац прво као позитивно узима. — Примери **ј** између **и** и вокала за њим верно указују на изговор, кад се развија паразитно $\underset{\circ}{i}$ као што начини писања *н-и-нь* (=*ни инь*) *б-и-хь* (=*би ихь*) *с-и-хь* (=*си ихь*) сведоче о сажимању у у говору два вокала у речима, што чине један говорни проклитички) такт. Од ових случаја одваја Решетар неке скраћенице и писар. грешке: *ко-и-ои* (=*који јој*), *каде-хь*. — Не ће бити сажимање *свимь* место *своимь* ни *мои* место *мојој*, већ писар. погрешка, дакле не дисимилација слогова — познати фонетички појав. — Даље дубров. листине рефлектују говорни језик изостављањем *е* из **ре** посталога из **же** ротацизовањем **ж**: *нерь*, *нищорь*: али ѣ у годѣ остаје, сведочанство да то није било исто *е* као у *же*, за тим изостављањем *о* у: *докле*, *докли* поред *докѡле*.

Према дубров. се листинама не може ништа одређено говорити о акценту, који ни у србијан. листинама није бележен, изузев неколике веће које се служе за бележење цркв. начином. Исто се тако мало може рећи о дужини, а има и самогласника и сугласника удвајаних: први за

означај дужине, други за означај краткости претходнога самогласника. Само је *а* чешће удвојено: *запѡвѣдаа, стваари* и где је кратко: *опкинаа, пријатель*; од сугласника најчешће *н*: *истинна, иѹнню*: у писара Никше и л: *Ѥллена, Єллена, алли*, и то цигло правилно. Они први случаји удвајања (а и и) као да су рефлекс цркв графике. Србијанске листине знају за удвајање, само што чешће удвајају *и, о у. кто лии, оѡвѣмеи литоѡ, люѹди.*

ћ и *ќ* су најкарактеристичнија обележја српских дијалеката према осталим словенским језицима. Ови се сугласници (сугласнички дифтонзи према гласов. физиологији, види L. Masing-ову студију о тим гласовима) били од XII—XV в. мекши но што су данас као што сведоче листине и споменици, а и данашњи чакавски изговор. Ово је само пример за то како су сугласници у срп. све више тврђи бивали — Дубров. листине имају ђ: *мегахь, такоѥ сѹдѹ* (1. л. јед. praes.). *грађанима*: поред овога *и ј*: Юришемь, Юраша, и *Гюргю, Гюргевикь.* Многе листине с *ј* преписи су босанских, то треба напоменути. Како је *ќ* и *ћ* у глаголу *ити* и његовим облицима све више продирало, лепо нам сведочанство дају дубров. листине: *поидѹ, наидѣ, поити.* — Икавске и мешовите листине босанске имају *ј* за *ћ*, друге *ћ*, неке јекавске блиске дубровачким *ћ* и *ј*: Юркомь, *госпога*, слажући се и у *ити* са дубров. листинама. Зетске само ђ, глаголу *ити* форме с *ќ и ћ*, србијанске пак листине обично *ћ*, али *госпоја*, а од глагола *ити* сложенице поред *ќ* и *ћ* још с *т* и *д*. — Гласовни спојеви *стј, здј*, дали су š't' и žd', који су у југоисточ. срп. говорима отврднули у *шт* и *жд*, у северозападним прешли у *шќ, жј* (ž'j) или *жђ* Дубров., србијанске, зетске и већина босанских листина имају *шт* и *жд*, део последњих и глагољашке š'ć и ž'j (писано щ као и код оних).

Претварање је сугласника *л* у *о* на крају слога најважнија појава из групе *р*—сугласника: у дубров. листинама се не јавља пре XV в.: *весеѡ, изиѡ, нарѹчиѡ.* Старији дубров. секретари пишу *ль*, Никша и о (ѡ): *даѡ, диѡ* и *поль, диль*, у чем се види колебање и доцније, што ће бити донекле и утицај писања ранијег и одблесак самог говора. У босанским споменицима претвара се *ол* на крају слога у *о* још пред крај XIV в., али ређе у прошаст. глаг. прид — Старослов. *вь* и *въз* у штокавским говорима је *у-уз*: у дубров. листинама *въз* гласи у глаголу възяти: *вазети* иначе *ѹзети*. Никша пак у *невааздръжимо* према цркв. словен. срп. изговору, честом и у другим споменицима (босан. *ваѹнѹкь*. Гласовни спој *св* писао се у далмат. споменицима *сф*: *сфѣтнакь* (= *свѣтнакь*): *ф* има у *ѹфати*, у Руска пак *увати* и *ѹфано*: *хв* остаје, доцније се пише *ф*. Иначе *ф* у туђим речима, а често у *и* претворено: *Пеличевика логопеть*.

У срп. општеслов. појава претварања грлених (веларних) пред *и* и ѣ прошири се због слевања *и* и ы и изван свога старијег опсега: нпр. *трьгми* из старе форм. *трьгы* контаминоване са облицима на — *ми*, тако *лѹдьми*. Још је силније промењена придевна промена, прешавши у заменичку, те стари фонетички завршеци: ыимь, ыихь, ыми, ыихь бише за-

мењени с — ѣмь. — ѣхь. — ѣми, или с — имь итд. Основу за прелаз имаше и сама придев. деклинација: *градьсцu*, *дꙋбровьчци*, *рашцѣхь*, а после и нов облик контаминације, где је остао тврд сугласник пред прономиналним завршетком. С дубров. се листинама потпуно подударају босанске. подједнако имајући облике с гутуралом и сибилантом: док зетске и србијанске имају сибиланте: *добрьцїиеми*, *зетьцїимь*, *велицѣми*, *друзѣмь*.

Сибилант с краја препозиције једначи се у писању са сугл. што иде: *ш нимь*, *ш нѥговѣмь*, и ако често остаје: *сьш ними* итд. представља контаминацију писане и говорене форме: још има *беж негова*, и *иж нихь*. Даље има да се *с* пред *к* претвори у *ц*, *цкнѣта* (из *кьснѣги*): *покажуємь* контаминација основа *(по)каз* — са *(по)каж* — у *(по)каж-ем*. Остаје *ч* пред *р*: *Чрьне*: у Руска и ц: *црвлѥни*, доцније Руско и Маринко само *цр: Црѣвикь* и *црьвенога*. Србијанске место чр још раније имају *ц: црьнога*: пред *т* остаје ч: чтѕіє. *почтенои*, настав. — чки. Само је у чьто врло рано *што*. Често *же* прелази у *ре*: *море, нере*. Треба узети да је био глас *џ* место ч и *ж* пред *б* и у туђицама, и ако се то непосредно из писања не види: *срьдьчбѕ*, *сведочбомь* и *сеидожба*, *сведожбу*, где је почетак афекције гласа пред *б* у правцу к џ: још ће пре бити да ж не значи чист глас свога квалитета, јер и туђе ge и gi, данас *џе* и *џи* изговарано, у старосрп. листинама пишу са ж: *Жань*, *Жоре*, или са ч: *чинѕвѣзѕ* (Genovese). *чорьжи*. — Појава у срп. честа, асимилација сугласника првога према другом. кад испадне вокал, находи се и у листинама означена: *згоди*. *зде*, *тадьбе*, *слатки*. *припчикь*: и међу речима што ступају у један говорни такт под утицајем акцента: *г богу прѣт кога*. *исьТѕракь*, *пот печатю*. — Има у срп. да сугласници чине спојеве с ј секундарно посталим или из *је* место ѣ јекавских дијалеката: док примарно ј мења претходни сугласник: изузетак: *поглавлѥ* и т. д. — Ортографија не треба да нас вара да није извршена асимилација јасних и муклих сугласника, ако нису и написани: пошто су они долазили у додир. чим је нестало полувокала: на пр. *тс—дс* према Вуковом правопису непромењено и код Руска остаје, Никша пак пише *стц: госпотцтва: девет цать, пет цать*. Испред *ц* и *ч* избацују се t и d: *мьрьца*: *мрьвць*: *срьцемь*; испред *ш* ретко: ѡчтетите. *дошадьче пошаче*. — У свима се листинама в испр. *л* избацује: *посталеь*, *прамаше*: босан. *исправлю*, зет. *посталѣни*, србиј. *Прибисал*, и с *в*: *Владисавьла*, *направлм*. — *к* у *њћи*, *кьћере* остаје, Руско и *кѥре* и *хки*, *гк -хк*: *лахка*; *л* испада у *благосовь*, *благосовише*, човѣкь: а пише се ски: *плоскна*. Испадање бива и код речи у један такт акцентом обухваћених: *безь зьлѣ*, *и з Стона*, ѡ длтезлахь. — Метатеса честа у *вьсь всега* — од најстаријих времена: *своиь* instr sing. f. *свако*. *сви*: ређе у босанск. споменицима: зет. и србиј. имају по правилу *вс*. — У дубров. дијалекту и гиљ пред лаб. m се умеће пред сугласницима: *сиензѕ*. Што се тиче — ј у замен. облицима, Даничић га је пропратио, а дубр. листине нису од осталих одвојене: и прилози с — ј: *такои*, *тѕи ѡндеи*. — Испада в у *кралество*; на крају т у ѥс и т. д.

Изговор гласова у дубров. дијалекту може се одређивати и по латин. и талиј писаним листинама у Дубровнику, јер се у њима иста имена лица и места спомињу, која у срп. листинама; само на жалост издање није критичко (Љубићеве Listine и Monum. ragusina у Monum. spect. his. Slav. merid.). Нарочито је овај извор за одредбу изговора знатан, по што су их писали Талијанци слободни од утицаја црквено-слов. јез. при предавању срп. речи: писаху их, како су говорене. Секундарно *а* до почетка XV. в. се пише е, ређе i: s e t n i c h u s, s t a n e c u m, s t a n i c u m, S e n c o, C r e s t e z, ређе а: G r u b a z, s t a r a c; P e t r a z и B o r a z а још из прве половине XIV в. — у складу са српским листинама: крајем XIV у поч. XV в. пређе мутно e^a у *а*. — Старослов. ѣ је у овим листинама *е*: G r u b e s s a, S t e p a n, R a d e n, C u e t a, V g l e s s a, P r e v o r; у XIV и јекавски облик: S t i e p e, B i e l e, B i e l o e u i c h, L i e s (Лѣшь): ређе икавски: T r i b i g n a, S t i p e, R a d i n, T i s s a (Тѣша?). Икавске форме изузеци у складу са ресултатом према срп. листинама добивеним. Још прве четврти XIV в. има *јекавских* облика у лат. и тал. писаним листинама, док се јекавске у срп. листинама први пут јављају у Руска (1392.—1430.). Биће то за то, што је Руско традиционално *е*=ѣ писао. док у народ. говору већ е беше постало ie. Тако се, дакле, може рећи према лат. и тал. сведоџбама. да се ie већ говорило у почетку XIV в. — До краја XIV в. као ћир. листине имају и лат. и талиј. l као el ol писано: V o l c a s s i u s, V o l c h; од краја XIV в. и у XV има *о* и *u*: V u c h, V u o c h, V o c h o t i ć h, V o c h a z. — Латин. талиј. листине за ђ у *Ђурађ* имају: J u r e и G i u r e, и G u r a g и M e r g e n o i c h у босан. оригиналу: *Мрьновић*8).

Имајући на уму, шта је Даничић у „Историји облика" изнео и о облицима дубровачког дијалекта, Решетару је било овде стало да истакне случајне особине дубров. дијалекта у облицима. Из поређења се пак са савременим језиковним стањем види, да има мало разлика. као што их је мало наћи између дубр. листина и босанскохерцеговачких: тако на пр. меке *о* — основе имају — *ом*, не само после *р*, *ц*, *з*; *с покривачѡмь*. нема i—основа изједначених с о—основама мушк. и ср. р. Треба споменути генитиве с—*х*: ѡдь *вьсехь людехь*, ѡд *вьсехь людехь краиинанехь*, *вьсѣхь с8дииахь*, које Даничић узима за локале. у ствари је утицала заменичка деклинација на именичку. У листинама није наћи под утицајем меких основа постале новотворине заменичких основа, т—. ов—. он—. које што доцније све већма чешће бивају, те данас само—*га* бива употребљавано (*тега*, *тему*). Находи се пак у дијалектима незаступљени скраћен датив из —*ом8*,—*ем8*: као —*емь*, —*омь*: *вьсемь, вашемь*. Наће се и инструм. мн. са датив. мном. изједначен само у дубр. листинама: *колицѣмь позлакиенѣмь*. -- Дубров. листине имају пуне бројеве на — *десете*: *иеданадесете*: *два на десете*, друге листине са синкопом: — *десте*: *два на десте*, *два на дести*. — Из коњугације вреди спомена дубровачко: *заповѣгь*, *вигь*, *хѡкь*. — Основе —*е*, —*ете* (ѧ, —ѧте) у осталим дијалектима прелазе међу основе на —*о*. у дубр. листинама и

каснијим писцима међу основе на **а**: *Вьчета, Андрет8.* — У листинама се находе раширени адверби, заменице и речце с **но**, **зи**, **ђе**, **ре**: *каконо, този, вакиђе, ђкоре*, и *таконози*. *Зи* се умеће у саму основу: ѡвѣзѣхь: у јекавским крајевима се *зи* сматра за рефлекс *зѣ*. Аорист за потенцијал употребљаван бива ценан: *не би имь смо, да би ви смо дали.*

Дубров листине имају и својих речи а често долазе и туђице или неупотребљаване као *книжа* за *кућа* узета из босанске листине. Особине су речника дубров. листина: *не8мѣтельство*, вѣсть 'scientia', *видѣ* 'certe', словиньски-срп. језик: многобројни талијанизми: *барька, комишионь, може8л, протестати, странѣр, т8рма, облегати.* Дубровачки писари узимају изразе за веру и обреде у православних у обичају, поглавито што су то изрази црквенословенски: *Исус аминь*; *Иван* и *Ирод* по новогрч. изговору. —

У синтактичном погледу има много погрешака у дубр. листинама XIV в., које је лако објаснити, кад се зна, да их писаху племићи талијанском вичнији но српском и црквенословенском: таки су случаји неправилне употребе предлога: *ѡдь ѡпькина градьска, сь д8бровчаномь* (dat. pl.), *вь свѣт8ю м8ченике* Предлог *одь* с loc.: *ѡдь вашемь пришьстию* итд. *одь* постало према талијанск. **di** из правилнога *о*. Из талијанског је особина дубровачкога диал. узимати предлог с инф.: *за почтити те, за 8годити вамь*; даље инфинитив с *будем*: *када хотѣти б8д8.*

По што су писари у државној канцеларији дубровачкој били мештани, а који су често писали ћир и за домаће потребе, може се закључити, да је диалекат, којим су писали, био дубровачки, па било писане писмо херцегу св. Саве или босан. краљу или деспоту у Србији и да се тај диалекат доста одваја од диалеката, у којима писма ових кнезова Дубровнику упућена беху писана. А што се није ни сад као ни пре баш много одвајао дубр. диалекат од херцеговачкога, узети треба, да је пре XVI и XVII в. овај диалекат још ближи био херцеговачком. Одрицати језику дубров. листина, што нема одлика говора дубровачкога садашњег, да се није говорио у Дубровнику — то никако није умесно.

Други за нас врло знатан посао: „Једну главу из историје јужнословенских језика“ В. Јагића дајемо читаоцима у срп. преводу. Нарочито је од вредности и трећи посао, критичка студија *В. Облака* под натписом „Неколико глава из бугарске граматике“ (Arch. XVII., стр. 129.—185. 430,—477.), Овај је чланак израдио Облак у облику рецензије изнев поправке и допуне познатом делу *А. Калине*: Studija nad historija jezyka bulgarskiego Kraków, 1891, część I. 385 стр. II. 205. (оштампаном из Rozpravy i sprawozdania akadem. umjejętnośći wydz. phil.).

Држећи се споменутога дела, Облак је себи ставио у задатак да о најзанимљивијим одељцима из науке о гласовима и облицима бугарскога језика рече неколико речи, критички пропраћајући Калинино расправљање, местимице га допуњавајући и исправљајући. И ако је Калина у своjем делу изнео све што му је могло доћи до руке, да расветли исто-

риски развитак бугарскога језика, те му је оно у једну руку „историска граматика бугарскога“. Облак находи, да се Калина није могао послужити богатим диалектолошким градивом, што је угледало света у исто доба с Калининим „студијама“ или мало после њих, а које би му много помогло при објашњењу многих појава и лингвистичких одношаја. Така се грађа находи у збиркама етнограф. матерјала Илијева, Шапкарова, па у „Књижицама за почит“ и „Сборнику“ бугарскога министарства просвете (под редакцијом Шишманова), и другим мање поузданим збиркама. Али ни многе старије ствари није употребио Калина. ослонивши се само на неколике збирке (Миладиноваца. Верковића, Јастребова, у Период. Списан.). Још би понеку погрешку избегао, да је Калина знао за монографију Цонева о источнобугарском диалекту, Милетићеву о историји деклинације у бугарском, Матова „За историята на новобълг. грам.“ све радове, који су пре његова рада угледали света.

Овај је оглед Калинин био одиста смео: није шални посао предузети писати историју језика бугарскога, коју није смео нико предузети од gens bulgarica. Као што вели Облак. и као што су и други зналци раније рекли, Калинино дело није у многим тачкама одговарало захтевима, који се стављају једној историји језика. Истина, у њем су изнесене многе црте и особине диалектичке, али географска им раширеност и доследна заступљеност по диалектима није изнесена или су то само спорадички случаји. јер до чега стоји одредити погодбе за поједине промене и њихово објашњење о том нас Калинино дело не може обавестити. Тому је много крив и сам недовољан матерјал с којим је Калина располагао. Због овога је посао изишао прави мозаик — често набрајање имена географских. Калина је путовао по бугарским крајевима, да на месту проучи диактолошке одношаје и сабира грађу; али се на свој матерјал врло ретко позива. Из путовања је бар могао извући толику корист, да схвати у каквом одношају стоје прави гласови живог језика према оној крпежи у ортографији, којом су записани многи текстови. — Нешто боље употребљена је грађа из споменика бугарскога језика, и ако су и ту пропуштени неки знатни споменици издани Прајсом, Шафариком. Срезневским и Венелином. То је до душе Калина надокнадио. што је у путу по Бугарској (у Софији и Пловдину) проучио више од 100 непознатих и необјављених споменика бугарских. Главна је заслуга Калинина у том, што је не само прикупио диалектичке особине садашњег бугарског. него и што се трудио да им прати развитак у средњо-бугарским споменицима. Тако пак поступајући могао је прикупити доказе за то, да се главне особине бугарских диалеката простиру у најстарије доба бугарске писмености. Облак пак држи, да није требало остати на средњо-бугарским споменицима, пошто Калина старо-словенски узима као маћедонски диалекат — бугарски, него прећи у својем расправљању и на словенске — панонске споменике. Исто би тако боље било, да се пустио у проучавање нарочито споменика с великом мешавином народнога језика, у место што је бележио многа од-

ступања од старословенскога у гласовима и т. д. Пошто су средњобугарски споменици већином издавани у одломцима тешко је разликовати оно, што се говорило, од обичне графике, отуда пак различно одређивање квалитета неких гласова у Миклошића и Лескина.

Критика у обради оваког градива много заостаје иза саме грађе: често су тумачења површна, многе појаве одвојено посматране, не на правом им месту. Опажа се оскудица у паралелама из других словенских језика, нарочито из српског и словенског, јер би отуд узете паралеле биле умесније него ли пољске, које погрешно наводи, мислећи да су привидно истим процесима не сасвим други но исти узроци. Опажа се да писац много верује ономе, што је написано. Ортографске навике, или писарске погрешке бивају узимане за израз изговараних гласова Не опажа се никаких критичких погледа на нерационалну и нетачну ортографију у неким бугарским збиркама употребљавану. У оваком послу, разуме се, могло се поткрасти и нехотичних грешака, јер је човек грешан створ.

Облак је истакао најзнатније моменте из науке о гласовима и облицима за историју бугарскога, те је могућно према њима представити приближно, како је текао развитак језика у опће и дијалеката понаособ.

Носни самогласници (ѫ и ѧ). Калина је судбини носних самогласника и њихових рефлекса посветио неких шесет страна, али се ипак објашњење не може сматрати исцрпно и тачно. — Данас се ѫ чува у *вънди*. *гънглив*, *ганглививт*, *окънти*, *блънда* и т. д. (примери из костурске околине). Облак је нашао чуо у grǫnd'ä säkande *у суховском* дијалекту. За ѧ има напр. назал *звентел*. *лендина*. *пенгавац*. *телента*; унесено ѧ на историјски неоправдано место: *вентар*, *врентено* из *костурског* краја, у *суховском* дијалекту pęntel, а у бугар. јеванђељу из XII.—XIII. в. пѧтелъ. Секундаран носни самогласник находи се у гегском дијалекту арбанашкога (Gust. Mayer, Alb. Studien III.). — О ринесму треба напоменути 1.. није познат у јужним маћедонским дијалектима свима, већ само око Сухог (источно од Солуна) и око Костура с Корчом: 2. оба се носна самогласна у дијалектима са сачуваним ринесмом потпуно разликују, мешајући се у употреби онамо, где стоје место чистих самогласника. — Ринесам нас упућује, где треба тражити између маћедонских дијалеката домовину старословенском — црквеном. У овом је погледу врло старинска разлика, а судећи по XIII слова Григор. Панзијанскога допире до у X. век: 3. Ринесам се чува само у затвореним слоговима коренитим. pеће суфиксалним, никад у отвореним ни на крају речи (упор. пољски. у чијим су дијалектима назали у последњим слоговима прешли у чисте самогласнике). — Има остатака ринесма и у другим маћедон. дијалектима: у охридском *ренде* (3. л. једн.). *девендесет* (девет), преkoдримском: *пендесет*, воденском и мгленском: *ренд*. *мъндър*. исто тако у кукушком. струмичком, демирхисарском. неврокопском. ајватовском. разградском. У Брацигову (код Пештере) досељеници су из костурске околине и чувају назале. У дебарском дијалекту нема носних самогласника сем у позајми-

цама: *манджа*, *трандафил*, и словеначки дијалекат у *Гаилској* долини има да се ѧ рефлектује с en, ѫ пак увек с *о* замењује, а пољски дијалекти носално *е* замењују простим самогласником. Калина зарад објашњења насала у маћедонском скреће пажњу на преглас пољских насала: zonb zenba. Облак вели да међу њима не може бити никаке свезе а изузеци као *сембота*, *ренка*, *менчно* пре ћо бити да су нетачно записани, по што ни Матов, ни Новаковић ни Драганов не дају потврде у публикованој грађи. Исто је тако погрешно тумачен *мендр*. облик који спомиње Григорович у Очер. пушеств. нити је пак лако изићи на крај с *ленг* и *ремб* узајмљених у другим језицима, јер Словени само изговарају *лока*, а несловени *лънга* арб. мутан глас близак је к *е* (ẹ), отуда на геогр. картама *е*. Гласови у *јандза* (=ѩза) *јантърва* (ѩтры) ѩренбица (ѩрѧб-) не одговарају пољским гласовима у donb—denbu, по што овде није узрок квантитета промени као у пољском но *ј*. За старо ѫ сви дијалекти са сачуваним ринесмом имају *ън* и *ъм* или n̥ m̥ или an, am а не on. Објашњење on у ottonde не стоји у свези с носним рефлексима, као што то сведоче сложене партикуле у север. маћедон. дијалектима otonde otovde где је ot-onde **онъ-дѣ* и *овде*: **овъ-дѣ* — Према овим сведоџбама Облак сумња, да је насала било у бугарскоме у XII. в. јер данашња велика разлика између јужних маћедонских и свих осталих дијалеката допире у XII в. те није хронолошка колико локална (дијалектичка) особина. У Душановој грч. листини има насала: *σουντιασκές*, *Σφενδόσλαβος*, *πρωτοκνένζη*.

ѫ се у бугарском замењује с ъ, *а*, *о*, али је ъ најчешће: готово у свима источним дијалектима, за тим у јужним и источ. маћедонским говорима (солунски, кукушки, мгленски, воденски, лерински, ресенски, костурски на охридски, струмички, демирхисарски, неврокопски), за тим у западним крајевима бугарских земаља: у софиској, видинској и врачанској покрајини. Изузетак је у том, што источни има ъ без обзира на акценат и положај носнога самог. у речи, док маћедонски има у средини речи ъ, на крају *а* за ѫ, софиски и видински акцентовано ѫ—ъ, неакцентовано *а*, као што се находи местимице у источним дијалектима (габровски котелски, хасковски, сливенски, панађуришки — по сведочанству Цонева) У средњим и северним маћедонским дијалектима и суседнима им бугарским ѫ се изговара као *а* (Велес, Штип, Битољ, Ћустендил, Самоков, Разлог, Џумаја, Дупница, Орханије, Корча Сер. и Централна Средња Гора). У Кратову је обично *у*, ређе *а*. Чепински ѫ наглашено *о*, ненаглашено а, дебар. дијалекат има *о* и а, родопски — рупчански исто тако, а ахърчелебиски има у наглаш. слоговима *оа*, у ненаглашеним *а*. — Калина вели да се *у* фонетички из ѫ развило у бугарском преко on, о — сужавањем као у пољ. и румун. Ово је *у* по мишљењу Облакову српски глас, као што сведочи и раширеност му (трнски, брезнички, царибродски, ломски, кратовски, кумановски), а у ѫ се се чује у *кућа* по целој Маћедонији осим најјужнијега јој дела, у прилипс говору има и *у* у *кус*, *гуска*, *усудиле*, *мученици*, *мудро*, *обружан* и т. д. У Верк. збирци биће у и у сереском говору: *судим*, *мудро*. путни-

ке, *мушкото*, *рубове* и т. д. док суседни солунски, ајватовски, суховски, демирхисарски говори имају ъ: чак *у* има и у родоп диалектима напр. ахър-челебиском: *јуруже*. — Друкчије треба узимати *у* у ст. словен. и у источним диалектима, но што је у праслов. било гласовних дублета као што сведочи словенач. n u j n o пољ. n u d z i ć, слов. g n u s n o пољ. g n u s' n y, ст. слов. *ноужда, ноудити, гноушати сѧ, соумьнѣти* — све дакле примери који у истом или у слогу за овим имају n или m. то је била дисимилација слогова: *n o n d j a : *n u d j a m e n s e n-ьсь: *мѣсѧць* = *помѣнѫти*: *помянуть* (руско). Али оно често оу = ѫ у Marian cod. није могуће другојаче објаснити но српским утицајем, као оно оу у Supras. cod — дачким му пореклом. У Зогр. јеванђ. оу је погрешно постало асоцијацијом са *оу* што иде за њим. И у средњобуг. споменицима има примера за *оу* у чије бугар. порекло Калина не сумња (Струм. октоих: *силоую, плътию*, у Берлинск. зборнику од 17 примера у наставку ѫ је замењено с *оу* у пет примера.) За рукописе мисли Облак, да треба претпоставити да су *оу* добили из српских прегледа или од срп. преписивача, и ако је у средњем веку српски утицај на маћедонски могао бити сплнији. — У средњобугар. споменицима XIII—XVI в. има а = ѫ само на крају, од XVI в, и у коренитом делу речи ъ за ѫ се раније јавља — у XII в., као што сведочи употреба ѫ за ъ, ь (јеванђеље Григоровићево: Загребач. октоих — у средини речи ъ, на крају а под утицајем говор. језика . Калина наводи четири *о* за ѫ, све саме погрешке, јер је оу и ȣ могло бити у писању непотпуно изведено: нити је о = ѫ у Cod. Marian, Синај. псалт. у којој свези. будући је погрешка, с дебарским *о*, јер би се рефлекса изговарању ѫ као *о* морало наћи у доцнијим рукописима. Немогућно је *е* из ѫ преко ъ после *ј*: није фонетички, но аналогијом пренесено из осталих облика. Калина погрешно доводи у генетичко-историску свезу рефлексе из ѫ постале: није *а* и *о* из ѫ основа за ъ, већ ъ место ь у родоп. говорима развијало о и а, ако је био акценат на ъ: ного-та, главоа-та (acc. sing.). Ово сведочи и историја речи у среди : од XII в. имају ъ, не *о* и *а*: истом доцније и ови гласови, кад и *а* за ъ из ь.

Према замени ѫ Калина дели диалекте у пет група, а та деоба не одговара стању ствари, јер су појаве из разних диалеката у једно скупљене: четири групе нигде не постоје· Различито језиково понашање према ѫ у среди и на крају није само диалектичка особина, но хронолошка, а основа му је чисто физиолошка: ст. слов. је било ѫ = on (в. пѫп— тѫскоумоу, сѫндарь *σουνδάριον*): слов. елементи у румун. un, um = *on, *om и ɪn an (ɛn) = *an и ɪn Јужнословенски диалекти, што се говораху у области старословенскога (црквеног) језика или у близини му имају замену за ѫ: ъм ън, m̥ n̥, т j. ѫ = on је ън. Калина је огледао и да да̂ сведочанство за петоструку промену ѫ из историје бугар. језика. Али само ради примера да споменемо, како је то несигурно. Нашао је међу филопопољским и софиским споменицима неколико с *оу* = ѫ, за које Об-

лак. вели да је то просто српски рефлекс, јер Прохоров поговор (postscriptum) пре је српски но бугарски, исто тако Абагаров.

Прасловенско ѧ у бугарском је *е*, које неки пут у неакцентованима слоговима у неким диалектима источним постаје і: *иет*, *питъ*; у неким опет диалектима у акцент. слоговима ѧ је = ${}^{i}a$ (ја), *а*, у неакцентованима ъ: *ттиаски* има *јазiк*, охридски: *јъзик*, *са*, *та* (сѧ, тѧ). трновски: — *девьат*. *девит*. *мьа*, *мъ*, *са*, *съ*, разградски: *дѐвьът*, свиштовски: *кулади*; варнански: *колầдници*: *коледа*, јамболски: *куладе* итд. Ова је замена налик у неколико на замену прасловенскога ѧ у словач. и руском. Замена је ишла према акценту: ѧ с акцентом ^{i}ä, ${}^{j}a$, а без њега ^{i}ъ, ъ, по што је у овима диалектима свако неакцентовано *а* = ъ. Дакле ѧ је дало отворено ^{i}ä, из кога је могло постати, кад отврдне група сугласника напред: ä и даље *е*: l'ä, n'ä, t'ä или с очуваном мекошћу: l'a, n'a, t'a или lä, nä, tä: le, ne, te. Ово нам помаже разумети, откуда у средњобугарскоме ѣ место ѧ, јер то ће рећи, да се у неким бугарским диалектима ѣ поклопило по изговору с ѧ. Сличан прелазак ^{j}ä у ^{j}а имамо у чешким и моравским говорима, у којима после п, б, в, м, л, н, т, д има а. — Другога је порекла *а* из ѧ у почетку речи после непчаника: *јазико*, *јачит'*, *ожаднети* и *братучед* и ѧ = ъ: *јъзик*, *јъчмен*, *чъдо* (чедо), у дебар. *јозик*, *јотрва*. За ѧ Калина поставља шест група бугарских диалеката, при чем спорадичне појаве генерализује у опће типове, јер нема диалеката с оваким обележјем, напр. да се ѧ претвара само у *ја*. — Погрешно узима Калина да су се ѧ и ѫ у средњобугарском претворили у ъ — као што то показују савремени диалекти. Истина и данас има примера за мењање ѧ у ѫ и ѫ у ѧ: acc. sing. *душе*-ta *зиме* (terram), *диње* (дању). — од Варне до Дебра. Данашњи бугарски има место ѫ — ѧ (= е) после l', n', p', r', b', v', m', и палаталâ, и то само на крају а не у почетку речи, а не у свима диалектима. Управо ѫ (= on) је прешло пре у ѧ (en) него што се претворило у an (an). — ѧ пак прелази у ѫ само у почетку речи и у основнима слоговима, под којима и ѫ у ѧ. *Лескин* (Archiv II, 287, IV, 568) је доказао да су ѫ и ѧ после l', n', p', r', b', v', m' и непчаника имали вредност *е*. Примери genit. *свое*, *своѫ*, *наше*, *нашѫ*, *никое*, *никоѫ*, accus. pl. на — *е* и ѫ; *криетъ*, и *крижтъ*, *криеше* и *крижше* у Берлин. Зборнику, Загребач. рукоп. Миханов. октоиху, Прашк. рук. XV в. — сведоче, да се рефлекс од ѧ (е) и онде изговарао, где се у средњобуг. споменицима писаху ѫ и ѧ — а у последњим слоговима речи. Својом прошлошћу ова мешавима ѧ и ѫ допире у X в. и физиолошки је основана. — дакле из онога је доба, кад још живљаше назализам у бугарском у почетку и у средини речи: а прелаз ѫ у ѧ на крају речи онда је извршен, још док су се ти гласови назално изговарали. Облак износи нарочито мишљење о претварању ѫ у ѧ у среди и на крају речи — не слажући се с Лескином (Archiv II, 280).

Многа су питања скопчала за ѣ у историји бугарскога језика и правописа. Према ѣ-у се бугарско-маћедонски диалекти деле у три групе, не као што се од Григоровића уобичајило у две. Западна група диале-

ката има ѣ = *е*. средња: од Родопе до Солуна има ѣ = *ʲа ʾа*, источна ѣ = *ʲа* (*ᵉа*) и *е* према одређеним погодбама. Западна и средња су једноставније. Источна има дакле *ʲа*, које умекшава претходни сугласник, ако је акцентован слог и ако нема за овим мек слог, иначе је ѣ = *е*, у једној групи тих дијалеката акцентовано ѣ: *ʲа* (*ᵉа*), неакцентовано *е*, i: vrᵉàmi, dv ᵉàti. Средину између прве и треће групе чине дијалекти источно од Солуна па до Родопе, у којима је ѣ = *ʲа* (*ᵉа*): *л'ак*, trᵉàva, *б'аше*, d'ati, s'aćeha. — Западна група обухвата Маћедонију без југоисточних јој долова (два часа источно од Солуна к североистоку идући све до Дунава између река Вида и Искре. — И онај средњи појас с ѣ = *ʲа* (*ᵉа*) обухвата дијалекте од две руке: према квантитету и нагласу. Али у источним дијалектима замена ѣ с *ʲа* и *е* није стајала до акцента, јер је пред тврдим слоговима ненаглашено ѣ = 'ъ посталом из *'а* —, као што је и і из ѣ место ѣ пред меким слоговима, — дакле према природи слога иза ѣ: 'ä се преглашавало у *'а* и *е*. Иначе је у дијалектима с *ᵉа* и *е* за ѣ, јер све стоји до акцента, а не тврдоће или мекости слога, те и нема правог прегласа ѣ: ѣ = ä (*eᵃ*) под акцентом: *ᵉа*, *'а*, без њега широко е (eᵃ). Такве је судбине у неким дијалектима било и чисто *е*: а сва је прилика да је такога квалитета било црквено словенско (старословенско) ѣ, које често прелажаше у ā, као што се то находи у словачком ѣ = ʲā, ја и у словенач. дијалектима. Што се тиче ове замене ѣ према акценту, бугарски другује са другим јужнословенск. језицима: а словачки и пољски имају сличних појава с источним бугар. дијалектима. — Прасловенско је ѣ = ē, али глагољско ѣ је. = ʲа, ᵉа, као што се и данас говори у солунској околини. Тако се вредност ѣ глагољскога провлачи у панонску периоду. Само нам дијалекти из солунске околине помажу да објаснимо употребу глагољ. ѣ за ѣ (= ē) и ꙗ. У суховском се дијалекту *а* после *ч*, *ж*, *ш*, *љ* изговара као и ѣ: č'ä, ž'ä š'ä l'ä. Према овом глагољ. ѣ рефлектује изговор гласова ѣ и ꙗ у јужним маћедонским дијалектима, док би ћирилица представљала с ꙗ и ѣ северномаћедонске. Онакав глагољски јужномаћедонски изговор ѣ могао је некада бити раширенији, као што сведоче узајмљене речи у цинцарском у Маћедонији или из византијских извора: *Πρίλεπος* (*Прилѣпъ*), *Πρισδριανα* (*Призрѣнъ*). Ну врло лако имаће те речи и цинц. ciarp (чрѣпъ) и др. изговор средине, кроз коју су дошле Византинцима.

Самогласник *а* редукован је у источним дијалектима у ъ с ређим изузецима, ако је веровати графици неке грађе, а баш је за источне дијалекте бугарске тешко удесити ортографију, која би бележила све гласовне нијансе. Калина узима — али не с разлогом — да је *а* нередуковано чешће у источ. говорима, уврштујући овамо и *а* из — ѫ accus. sing. именица ā — сколопидбе. Јужни маћедонски говори. а и средњи исто тако имају редуковано, само не тако често, а = ъ. Али се редукција ограничава у источ. дијалектима на неакцентовано *а*. Калина узима, *а* с њим се слаже и облак, да је на истоку пре била изгубљена дужина ā но на западу, само што је неакцентовано *а* прешло у ъ. У некима

опет дијалектима неакцентовано *а* даје *о*, само што није обема процесима: а—ъ, а—о иста хронолошка основа, као што узима Калина́, јер је а=о ограничено на западну Маћедонију. Из рукописа̂ цитоване потврде нису ништа друго до писарске грешке. Исто тако није основано ни доказано Калинино тврђење да слабљење а у ъ као стара појава датује из XI века, јер су најстарији примери из Струмич. октоиха. А баш и да се не сумња у поузданост примера̂, косили би се са савременим језиковним стањем, јер у њима ъ долази место наглашенога *а*.

Калинино тврђење, да се у целој области бугарскога језика, и ако не свуда, е изговара после грлених, непчаних и течних као руско и пољско *е* а у неким дијалектима и после свих сугласника, није истинито, јер он преноси на самогласник мекост сугласника, остатак старе јотације (палатализације). Само се онда може говорити у смислу руском и пољском о мекости *е*, ако са̂м сугласник није мек, допуштајући после себе мек и тврд изговор. У западним се дијалектима никако и не зна за меко *е*. Ово тврђење Калина преноси и на споменике, претпостављајући да є означава ^i^*е*, али је оно немогућно у опће применити. — Међутим се у бугарском опажа, како нестаје јотације — умекшаности и онамо, где је пре ње било, те се у том погледу примиче малоруском. Тако је и *е* отврднуло и почело се ка гласу *а* нагибати (у ахърчелебиском говору ^е^*а*), и ако је у опће врло тешко одредити, где је *е*, ^i^*е*, '*е* и *је* због нетачне бугарске ортографије. У току развитка бугар. језика нестаде јотације и мекости. Глагољица, као што се зна, није имала знака за прејотовано є (ѥ), а то се ставља на терет нетачној графици, па се узима да је црквенословенски имао само меко е (^i^е), а тому иде у прилог и то, што ни сама ћирилица, иначе потпунија азбука, у почетку немаше свих знакова, особито за бележење јотације, но се помагаше на више начина. Али нам ипак некако сумњиво изгледа, што Зограф. јеванђеље, које прави необично танке разлике, пред *е*, кад дођу *л*, *н*, *р* ипак означава мекост особитим знаком — да тако писање нема основа у самом старословенском, т. ј. да оправдано беше тврдо *е*. Нејасно се чини, за што не би и за *је* направљен био знак, кад је за ю скројен, у ћирилици чак и за ѥ, а иначе се пише у глагољ. споменицима *ле*, *не*, *ре*. Можда ће потребно бити манути се мисли, да не стоји ни у какој свези са његовим немањем у данашњим бугарским дијалектима то неозначавање прејотованога *е*. Лако је се могло старословенско ѥ претворити у *е*, а само му се мекост очува у ле, не, ре. Може бити да је у источ. бугар. говорима, судећи према ћирилици, било ѥ за доцније е, а да се због доцније промене с тим не слажу данашњи дијалектички односаји. — Из богатога се дијалектичког материјала види, да је у маћедонским дијалектима и і долазило место *е*, нити је чак то фонетичка замена у оним случајима, што их Калина наводи из дијалеката: прилепског, охридског, кукушког, јер ти дијалекти не знају за таку појаву, осим као ресултат аналогије: *плачиш*, *речиш* према гла-

голима $Ш_2$; у воденском и већем делу кукушкога изједначили су се аналогиски глаголи IV вр. с глаголима I и II врсте. — Да *е* пређе у ъ, помогли су сонанти l, r, n : *лицъ*, *светуеъ* *ъьмој*, *стинъ*. Ово није општа појава. Место *е* долази у неким примерима а, на пр. демирхисарско *аднеч*, *адин* и *един*. Ово маћедон. а из е није на истом ступњу на којем белоруско у *адзин* из *одинъ*. — Још треба споменути колебање између *о* и е у *оште*, *одва*. Они примери имају а замењено ъ-ом на крају, а то је чисто морфолошка појава — синкретизам nomin. и accusat. облика. Сви су дакле старији од XVI века облици сумњиви, производ погрешне графике: за *а* нема ъ, а што се нађе ж, питање је, је ли то вредело ъ. — Калина, а с њим ни Облак, не узима као Миклошић да је ъ за *а* из трачкоилирскога у бугарски дошло, и ако је врло примамљиво истим начином објашњавати и бугарско као и румунско и арбанашко ъ, у бугарском је ъ редуковано *а*, у румунском *а* и *е*, у арбанашкем *а*, *е*, і. Међу тим би га требало пре очекивати у српском и хрватском, но што се опет находи у словеначком за *а*, *е*, і, који нема никаке свезе с трачкоилирским језицима. Источна Бугарска није била средиште Трачана и Илира, а камо га у западном бугарском? Ако би пак основу ъ требало тражити у романизованом становништу, пре би га требало очекивати у западним дијалектима. Понајпре ће бити истина, да се овај кратки и редуковани глас јавио фонетичким путем, као редукција пунијега гласа, као што се развио у руском и словеначком у доцније време. И румунско је ъ домаћега порекла, као што се спонтано-фонетички развило и у другим местима романске језиковне области (сев. Француска, Абруци, Напуљ имају редуковано *а*=ъ, други крајеви за *е*, трећи за *и* имају редуковани самоглас, управо полувокал). Гастер је румун. ъ доводио у свезу са туранско-бугарским утицајем, што не одговара истини, како мисли Облак. —

Као год што се према изговору ѣ деле бугарски дијалекти у три групе, исто се тако разликују према прегласу мекога а (*ʲа*, *ˋа*). — у е. У источним дијалектима преглас се јавља у акцентованим слоговима после ч, *ж*, *ш*, *ј* ако је иза ових мек слог, на пр. ловечки дијалекат има *јàснъ* и *јесни*, *жàлобъ* и *желби*. Ненаглашени се слог без обзира на мекост слога за њим редукује: а у ъ: *јъки* (Цонев). Али овај преглас није одлика свих источнобугарских дијалеката: варнан. *увчари*, хасковско *чаши*, а у онима, у којих има, пореметила је аналогија односаје. — Друга група бугарских дијалеката зна за преглас *а* у *е* само под другим погодбама: тако родопски дијалекти и суховски свако *а* после непчаних сугласника, било с акцентом или без њега, био за њим мек или тврд слог, претварају у ä(*еа*), којем у ахърчелебиском одговара шире е: *нашеа*, *еäбалка*, *жаба*, *чäша*, у рупчен. *Стојене* и *твојана*, *овчаро* и *дочекам*. Сви западнобугарски дијалекти немају овај преглас, и ако они ретки случаји, што се дешавају, сведоче, да је и овде било склоности к преглас у, само што су палатали могли пре отврднути, него што је преглас наступио. Још се и сад чува разлика у мекости, узрок прегласу, у источним и западним дијалектима бугарским: у првима се још мести-

мице држи, у другима је врло рано ње нестало као у осталим јужнословенским дијалектима. У словенач. се нађе трагова прегласа, у српскохрватском има на пр. у *чекати*, где је *če* из *čʲa*, *ča* преко *čä*. Својом се мекошћу источнобугарски дијалекти примичу пољском и руском. Преглас *a* у *e* у источнобугар. дијалектима не датује из велике старине, нити је старији од редукције а у ъ. Најмлађи је појав бугарскога прегласа претварање гласовнога споја *ав* у *еј*: *превј* из *прави*, *остеј* — *остави*, налик̑ује на сличну појаву у словач. и чешком: *vejce* — *јаjце*. Калина се у опће није умео наћи у овом прегласу, с тога му се ни тврђење, да је преглас из старије језиковне периоде, не потврђује примерима, старијим од XVI в., већином писарским погрешкама. Исто је тако погрешно схватио преглас у неким речима туђицама (турским и др.) где у самој ствари и нема прегласа, већ је то ствар схватања и предавања туђих гласова словенском азбуком у разним дијалектима.

Неакцентовано о прелази у *и* (у), а од вредности је при одређивању места, где је писан који рукопис. Ова је особина раширена на истоку, у средњим и јужним маћедонским дијалектима све до Лерина и северне околине солунске. Налази се на њу и у софиској области. Неакцентовано *о* у вокативу остаје непромењено у већини источних дијалеката. Глас, који из *о* постане у јужном маћедонском, није *и* (у), него нешто средње и, који је врло тешко према квалитету му разликовати од чистога и (у), на пр. охрид. *ногу*, битољ. *на јопаку*, прилепско *многу* поред *много*, што ће пре бити производ аналогије према осталим прилозима на —*у*. Ова се промена може преко споменика пратити до XI века и траг је говорнога језика у њима. Замене пак *у* с *о* има мало случајева: *родно* итд. Облак је нашао више примера но Калина. У споменицима се доста примерâ замене *о* место *у* тумачи и тим, што су писари из својих прегледа и из црквенога језика врло често *о* као *у* сматрали, отуда и погрешно их замењивали. — У једном месту ахърчелебиске области находи се и „акање“, т. ј. *о* се замењује с *а*: *оставил* аставал, *атишли*, *аднёли* *дашјол*, *вадица*. Други примери, што их уврштује, вели Облак, немају места. — Још треба споменути да на место *о*, које није акцентовано, дође ъ, па после аналогијом и у акцентованима слоговима.

(Свршиће се)

С. Н. Т.

Деспот Стефан Лазаревић. Историјска расправа, написали: *Мат. Станојловић и Мил. Ј. Гајић*. Ову је расправу наградила општина београдска. — Београд. Парна радикална штампарија — На 8-ни 2 л. и стр. 267, — Цена 1·50 дин.

Влада Стевана Лазаревића, са свима узроцима и последицама оних догађаја, који карактеришу његову владавину, без сумње је најзаним-

љивије и уједно најпоучније доба у историји нашега народа. То је доба. када је наш народ ступио на праг модернога „живота“ ондашње Европе. када је готово стигао био до онога степена, на коме су се тада налазили народи који су били покретачи оних чињеница, које се данас називају „историјом света.“ Деспот Стеван Лазаревић је први модерни владалац српскога народа у средњем веку. Колико за сада можемо да мотримо на наш народ у то доба без обзира на навалу Турака, види се у њему нов живот, нове тежње, нове мисли, један нов степен у развитку, напреднији и снажнији него икоји, што га је прешао наш народ у својој историји од Немање. Недаћа је хтела, да је баш у то доба кристалисања и врења, које је носило у себи клицу привременога растројства, дошла навала Турака. Али је услед тога новог укрштаја тај периjод наше историје добио још више чара за студију. Осем тога олакшава проучавање тога доба приличан број извора, чега нема у ранијим вековима. С тога су од почетка наше нове историјографије готово сви писци с особитом вољом приступили том периjоду.

Али баш с тога, што су се у то доба на Балкану укрштали тако силни утицаји, и с тога што има доста извора, али ипак не толико да нам све потанко осведоче — поред свих радова најбољих наших снага, то доба није нам још свестрано, јасно и верно изнето. Извори нису покупљени (има их доста и неизданих), на оцени њиховој још је доста мало рађено, народне традиције још утичу толико, да се ни најбољи писци не могу са свим да ослободе предрасуда: све то скупа било је узроком, што ми до данас још немамо добре радње о том материјалу. Али се опажа рад и — напредак. Само тако и можемо једном добити оно што нам треба.

Тај периjод наше историје тако је важан и тежак, да је заслужно испитивање једнога Ковачевића и прагматичку студију једнога — Ранке-а (јер ми га још немамо).

Погрешка је већ била што је београдска општина (односно Академијски Савет Велике Школе) истакла награду на тако велику и тешку тему. Ми смо имали прилике видети, да су награде београдске општине биле издаване на лоше радове и онда, кад је тема била лакша и ужег обима.

Расправу о деспоту Стевану Лазаревићу, за коју би требало и потпуно спремним људима доста времена да је добро израде, написала су два великошколца за — два и по месеца!.... Па ипак се проф. Вуловић о тој радњи „веома ласкаво изразио.....

Три су главне мане ове расправе: цело причање полази сувише са данашњега гледишта: — као главан материјал су употребљени извори другога реда, — на послетку многи извори (особито првога реда нису никако употребљени.

Средњи век није био век, у коме је љубав спрам народа и отаџбине избијала на површину и бивала покретачем великих дела. Још мањи фактор, него та љубав, био је готово у свима државама средњега века — народ. Па ипак се у том погледу код нас готово редовно греши. Тако

се и у овој расправи вели: „Да је било у српских великаша, а нарочито у Вука, више патриотизма, и да су већу пажњу поклањали спољној политици, они би претпоставили своје интересе и претензије државним*), а не би чекали, да долазе Турци да им решавају њихове чисто унутрашње ствари, т. ј. династичко питање и т. д. „(стр. 19.). Али где тога није било у средњем веку? Ко је отворио Маврима пут у Шпанију? Таквих ствари има у овој расправи на више места. Тако на пр. говорећи о једној повељи, из које се апсолутно не може извести оно, што они хоће, мисле писци да „мора човек и из дубине душе зажалити, што нису Бранковићи жртвовали своје личне интересе интересима општим српске државе“ (стр. 115.). Заиста је занимљив појав у најновијим радовима наших историка претерана осуда Вука и његове породице. У осталом писци су смели с ума, да су онда били интереси куће Лазареве и „српска државна мисао“ једно и исто. О неправедној осуди Вукове породице говорио сам већ опширније у приказу Новаковићеве расправе „Срби и Турци“ („Стражилово“, 1893.), која је очевидно утицала у том погледу и на писце ове књиге. С тога нећу поново о томе говорити, тим мање што се против Новаковићева мишљења изјаснио и проф. Јиречек (Archiv für slav. Phil. 17, 261.).

Колико су писци далеко отишли оцењујући ондашње људе и прилике са данашњега гледишта, види се из њихова мишљења, да је „Стефанова држава после 1413. год. била у правом смислу народна“!...

Напред сам поменуо, да је једна од главних мана ове радње, што је један извор другога реда (Константин Философ) узет за основ излагања, са свима погрешкама и непотпуностима. Та погрешка је тем већа, што ни сви радови о том добу и извори првога реда готово никако нису употребљени. Јако је исцрпена (поред Константина Фил.) изврсна расправа Љ. Ковачевића о деспоту Стевану за време турских међусобица, Новаковићева „Срби и Турци“ и Мијатовићев „Деспот Ђурађ.“ Остали радови о том периоду или нису никако употребљени или непотпуно и непажљиво. Али много је горе с изворима. Богат материјал млетачке архиве, који нам је сада готово сав приступачан, није *никако* употребљен: важна писма дубровачке архиве (код Гелчића и Јиречека) такође нису употребљена. Чак нису ни близу колико треба исцрпљени ни Миклошићеви и Пуцићеви Зборници. Све то скупа учинило је, да је слика деспота Стевана и његових савременика бледа а често и са свим погрешна, због чега цела књига губи сваку вредност.

Расправа ова врви историјским погрешкама. Продирање Турака врло је кратко изнето: види се да писци немају јасну слику о томе догађају, нити о узроцима његовим. Догађаје, који су добро познати и о којима је у нас заиста већ сувише писано (1402.—1413.) развучени су тако да њихов опис никако не одговара целини радње; да су ту употребљени извори, који су у досадањим радовима испуштени, не бих ни-

*) Очевидно је овде омашка у стилу; писци су без сумње обратно мислили.

шта замерио. али овако је то развучена парафраза и сувише познатих догађаја. Међу тим догађаји. о којима Конст. Ф. кратко говори и о којима није до сада готово ништа писано (1420.—1427.) изнети су тако кратко, као да из тога доба нема никаква материјала: међутим за то доба има доста извора. само их писци, наравно, нису употребили. — Али је без сумње најкарактеристичније. како је у овој радњи описан Стеванов сукоб са Млецима (1421.—1426.). Нама је тај сукоб познат у свима појединостима: ми знамо цео развој сукоба, све преговоре, одношаје у оним крајевима и т. д. О свим тим догађајима има у овој књизи — 20 реда! Па и у том је толико нетачности, да је готово свака реченица погрешна.

Прилике у околним покрајинама и државама или су једва додирнуте или већином нема о њима ни речи. Догађаји у Угарској, Зети и Влашкој, одношаји властеле босанске, стање у Византији, тежње млетачке. и т. д. — све је то у оном мутном времену имало утицаја на државу деспота Стевана; али о свему нема у овој радњи ни говора. Наша се историјографија толико већ развила, да *оваквих* радова не треба. —

Наводити све погрешке и непотпуности, које су ме нагнале, да се о овој књизи неповољно изразим — не би имало смисла. јер бих морао написати читаву књигу готово као сама расправа што је. —

Писци су читали Руварчева „Кнеза Лазара“ (бар се позивају на њега), па ипак пишу онолико и онако о томе, који је Горјански био зет Лазарев (стр. 23; в. Рувар. „Кнез Лазар“, 9.).

Поменуо сам да зборници Миклошићев и Пуцићев нису исцрпени: него као да су и те изворе писци тек из треће руке употребљавали. Како се иначе могла поткрасти погрешка (и то три пута) да је Вук 21. Нов. 1392. писао *Дубровчанима!*

Да су писци прочитали Хуберову расправу: Die Gefangennehmung etc., они би зацело потпуније и тачније изнели угарско-српске одношаје 1389.—1394. и не би писали. да су на Ровинама Турци потучени.

Писци мисле. да се кнегиња Милица „противила удружењу Стефанову са Жигмундом“ и да се „тек по смрти Миличиној Стефан више приљубио уз Маџаре“ (стр. 98.). Наравно. писци су према Ковачевићевој расправи у трећој „Годишњици“ узели, да је Милица умрла 1404. г. Но како се она још 1405. налазила у животу (Споменик 11., 49.—50.), а Дубровчани још за њена живота пишу, да је Стеван са Жигмундом „ꙋ великои любвѣ и ꙋ ѥдинствꙋ“ (Пуцић, 63.), то је њихово мишљење са свим погрешно.

Понајбоље је израђено унутрашње стање у држави деспотовој. Међу тим и ту има доста погрешака и многе су ствари врло непотпуне.

Карактеристика деспота Стевана, коју читалац из целе радње добива, са свим је погрешна, као што су погрешно схваћени и изнети и поједини моменти. Многа факта, која бацају јаку светлост на оно доба и на деспота Стевана, нису никако употребљена. Тако на пр. писци

мисле, да је Стеваново помагање Турака 1389.—1402. г. било оправдано, а сâм Стеван је 1406. г. поручивао у Млетке „quod respectu erroris, quem alias commisit, quando adhesit Turcho, dispositus est omnino velle mori christianum“ etc. (Listine. 5, 76.). Или бар да су писци употребили оне Стевапове повеље Хиландару и Милешеву, које су заиста врло карактеристичне и занимљиве (Monumenta Serbica 331.—4.).

Из писама, која су Дубровчани Стевану писали, не сме се ништа изводити. Колико је важнији за оцену личности Стевапове догађај са децом Мароја Цинцуловића! Г. 1423., баш у доба, када је Стеван ратовао у Зети, умре у Србији Дубровчанин Мароје Цинцулић и у свом тестаменту остави деспоту Стевану 105 литара сребра. Стевану је онда требало новаца, али „видевьши немкость негове (Мароjеве) госпоге и негове дѣце и неговѣхъ шсталѣхъ“ пише Дубровчанима: „Разсꙋдисмо да би шнози къ намь ꙋ рꙋке не дошло: онѣхзи сто и петь литарь сребра *шстависмо дѣтци Мароıеви да се шни тѣмзи помоꙋ*“ (Пуцић, 2. 79.). Свакако је за оно доба и за деспота Стевана најкарактеристичније писмо, у коме Дубровчани јављају његову смрт Жигмунду (31. јулија 1427.). Die 18. presentis mensis Julii magnificus dominus despothus Rassie suam extremam diem clausit, de cuius morte, quamvis erga nos et cives et fideles vestre civitatis Ragusii durus et rigidus quandoque plus debito fuerit, tamen quoniam fidelis erat sacri diadematis celsitudinis vestre et erat malleus et propugnaculum inimicorum fidei Christiane, non possumus non dolere summeque lamentari“ Diplomatarium Ragus. 324.).

На послетку морам још напоменути, да у овој књизи има често израза, који не доликују историјској расправи, на пр. Вук је *шуровао* са Угарском: цар Манојло је *обијао прагове* западних дворова и т. д. Причање је често развучено, кад икад сасвим споредним стварима (на пр. стр. 12—13, 14—15, 27, 40, 52, 230. и т. д.). Ко хоће да види какав је где-где стил, нека прочита другу половину 57. стр. — неће се покајати!

Беч, на Митров дан 1895.

Ст. Станојевић

Almanach de la question sociale pour 1896., sous la direction de P. Argyriadès. Paris. Цена 1·50 д.

Ово је шеста година како г. Аргиријадес издаје овај алманах, посвећен друштвеном питању. Поред календарскога дела, који је просто али лепо уређен и у ком има доста ситних а потребних података, алманах доноси низ малих чланака у којима се расправљају поједина дру

штвена питања. Наравно да сви ови ситни чланци нису једнаке вредности, а неки су чак и слаби.

Од чланака најважнији је онај од самога уредника, који говори о једној врло интересној, карактеристичној и крупној појави данашње економне организације: о централизовању производње, канарисавању и такозваним Trusts-овима и Rings-овима: за тим чланак Ласалов о том шта је и у чем се састоји суштина Устава, који и ми имамо у српском преводу.

Ми ћемо се овде позабавити мало само с првим чланком уредниковим, који ће нам дати и објашњење оне скорашње појаве, о којој је и у нашој штампи било помена: о наглом и изненадном поскупљењу коже чињене за обућу, на тим самим и о поскупљењу обуће.

Карактеристичан је појав данашњег економног уређења, да се производња, што се даље развија и напредује, све више концентрује у руке све мањега броја крупних капиталиста. Тај је појав тако сталан и општи, да се може сматрати управо као економски закон данашњега друштва. Писац за то даје неколике примере, који су томе потврда:

У Немачкој од 1871. до 1875. било је н. пр. 623 рударске радње, а у години 1889. није их већ више било *од 406*, ма да је производња угља скочила и попела се од 34,484.400 тона годишње на 67 милијуна и 342.000 тоне. Производња се, дакле, увеличала са 100 %!

У Сједињеним Америчким Државама 1880. године било је 1445 индустријских завода, а 1891. године само 904: капитал, међу тим, ангажован у те радње, увеличао се од 217 и по милијуна динара на 354 милијуна динара!

У Белгији било је 1845. године 91 велика већ (топионица) са 2.321 радником, а године 1890. број тих радионица спао је на — 19 са 2784 радника. — У години 1850. било је у истој земљи 180 фабрика гвожђарских, године 1890. није их било више од 62. Пописом од 1846. године нађено је у Белгији 21 133 индустријске радње за лан и кудељу, а пописом од 1850. године нађено их је само 2.249 — пропало је дакле за 34 године 18.884 радња индустријских!

За тим писац даје и неколико примера, где се сродне али једна од друге зависне гране индустрије спајају у једну радњу. Тако н. пр. у овој години филаделфијска кућа Балдујин, најважнија у свету за фабрикацију локомотива, спојила се с електричном Компанијом Westing House у Питсбургу тако исто великим индустријским предузећем у једну само радњу с капиталом од 100,000.000 динара!

Најновији пример раширавања радње, па и концентровања, писац наводи нов проналазак за мешење и печење хлеба, примењен у радњи Fuller et Comp. у Њујорку.

Ова је радња израђивала 30.000 хлебова дневно, тај нови проналазак јој даје могућност да удвоји производњу и на тај начин и број радника да смањи и конкуренцијом друге сличне радње да утуче. Бра-

шно се помоћу тог новог проналаска, сеје, замешује, кисели, мери и пече без икаквога учешћа радникова!

*

На извесном ступњу развитка економскога ово концентровање производње изазива и рађа један појав, који је у директној супротности с основом на којој почива цела данашња економска организација — појав који савршено уништава *конкуренцију*.

Карактеристика је данашњег капиталистичког начина производње, да појединци, који производе за пијацу, не могу никад унапред одредити колико треба пијаци еспапа који они израђују. Сваки фабрикант ради независно један од другога, и нико не зна колико ће други једног истог еспапа произвести. Услед тога се јављају кризе и краховн, који погађају и мале и велике; а у колико су поједине капиталисте више у своје рање уложиле капитала, у толико је и криза за њих опаснија и штетнија.

Отуда се код великих капиталиста природно са свим родила мисао: да се сви који један еспап производе удруже, па да заједнички и цене одређују и да производњу према потрошњи удешавају. Оваких капиталистичких удружења има и у ужим, провинциским и националним границама, а има их и светских, интернационалних, те су онда *најчистији монополи*.

На тај начин почетак или први ступањ данашњег начина производње обележава се као рушење монопола и инаугурисање конкуренције, док се њен виши ступањ обележава као рушење конкуренције и васпостављање монопола!

Као примере ових индустријских монопола, капиталистичких удружења, писац наводи неколико радња: за шећер, петролеум, коже, бакар, хемијску индустрију и т. д.

У Сједињеним Североамеричким Државама сва је производња шећера у рукама једнога синдиката, који командује за целу унију и производњу и продају шећера: он је узео под своје окриље све оне који имају интереса у производњи и продаји шећера — изузевши, наравно, потрошаче. Из свога главнога стана, 117 Wall Street, у Нујорку сваки дан он шаље телеграме за своје агенте на Куби, утврђујући цену шећеру на овом месту производње. Друге депеше иду у Сан Франциско те јављају „Кубину цену“, која служи као основа за одређивање цене шећера хавајског, а у Лујзијану опет да јаве колику цену синдикат нуди, с обзиром на цене на Куби и Хаваји, за шећер амерikански. У исто време синдикат телеграфише својим агентима у целом свету цене, према ценама Кубиним, по којима они могу узети шећер аустралијски, с Јаве, с Филипина или бразилијански, кад оне почну за неко време падати. Синдикат утврђује цене, по којима се шећер у трговинама мора продавати у Сједињеним Државама. Преко четири велика комисионара, која су близу синдиката и с њим у вези, ове цене се саопштавају че-

тридесеторици комисионара нижих у Нујорку, и за тим стотинама других комисионара, растурених по целој земљи, који чекају заповест синдиката. Ови комисионари одмах о том извештавају своје клијенте, хиљадама великих бакала, тако да је пре него што су ови и отворили своје дућане свака опасност отклоњена за цео дан да ма ко купи шећер испод синдикатом одређене цене. Трговци на велико разним начинима се одмах и богато награђују за своју „лојалност“, т. ј. што ка продају по нижој цени. На случај политичке кризе или каквог напада на синдикат, цела ова огромна организација улази у борбу, бомбардује народне посланике депешама, прети им непријатељским гласањем, т. ј. гласањем против њих, и не стаје све донде док се опасност не отклони. Синдикат на тај начин удара формалну порезу, коју му земља мора платити, а публика — пек иде до ђавола!

Овај опис рада шећерног синдиката у Америци саопштио је са̄м Journal des Débats.

Други један страховит пример Trust-а јесте Trust за петролеум, који је баш почетком ове године направио велику ларму повишењем цена петролеја. Он је још чистији и апсолутнији монопол.

Капитал овога картела је хиљаду милијуна динара · он се развио овако:

Standard Oild Compangny да би учинила уштеду у коштању транспорта избраздала је целу територију Сједињених Држава спроводним цевима, кроз које спроводи петролеум као воду из Oil City у Филдалфији и Балтимору. Сви сопственици извора петролејских принуђени су, ако хоће да продаду свој петролеум, да прођу кроз овај каудински јарам Rockfeller-а, моћнога директора поменуте компаније, која је сопственик свих спроводних цеви за целу Северну Америку.

Рокфелер имао је још да савлада два конкурента па да постане апсолутни господар продаје петролеума за цео свет. Ова два конкурента су му били: руско Ротшилдово друштво и компанија и трговци петролеумом из Пенсилваније.

Ротшилд се борио неко време са свима руским произвођачима петролеума на Кавказу и јачином свога капитала победио их је. Једна железница везује изворе у Баку с Батумом, пристаништем на Црном Мору, и ова железница има вагоне цистерне за спровод петролеума: Ротшилд сад закупи све те вагоне и држи их пуне доста дуго да његови конкуренти не могу на време испоручити своје поруџбине, а управи железнице он за то накнади: тако су његови конкуренти били принуђени продати му по ниску цену своје изворе.

Да би одузео, пак оној американској компанији аустријску пијацу, Ротшилд установи на Ријеци (Фијуми) рафинерију — да рафинира рафинирани петролеум! На тај начин он је добио ово: возио је из Русије рафиниран петролеум, али вештачки замућен, и услед тога је на царинарницама аустријским плаћао царину само 2.40 форинте у место 10 форинти, колико је морао да плаћа чист петролеум. Ротшилдова рафине-

рија у Фијуми чистила је, дакле, руски петролеум за новац аустро-угарске царинарнице!

Али сад Рокфелер измисли боље средство против Ротшилда: у Батуму се образовала једна велика компанија, која је милијуне потрошила да сагради лађе цистерне, велике пловне резервоаре за транспорт петролеума, и на овим лађама је Ротшилд вукао петролеум за Јевропу. Рокфелер сад закупи све ове лађе и одузме Ротшилду могућност да превози свој петролеум.

Тако Ротшилд буде принуђен да се удружи са Standard Oil Compangny. Исто тако се начини споразум и са трговцима пенсилванским. Резултат свега овога наједанпут би овај: цена петролеуму страховито скочи! Од 12 динара, колика му је цена била 1894. године, она наједанпут скочи у почетку маја ове године на — 34 динара!

Ову погодбу између ова три или управо два горостаса капиталистичка — имаћемо скоро да плаћамо и ми у Србији!

Ево нас сад да рекнемо реч две о Trust-у *за коже.*

Године 1892. године он је основан у Сједињеним Америчким Државама с капиталом од 500 милијуна франака. У њ је ушло 80% свих табака посредника и трговаца кожарских, да контролишу две велике кожарске пијаце у Бујенос Ајресу и Монтевидеу, као и пијаце целога света. Ова дружба дигла је одмах цене кожама и нечињеним и чињеним. Чињене су коже одмах скочиле у Америци за 200%, а нечињене за 100%. Од месеца јануара до месеца јула 1895. године синдикат је добио — 65 милијуна динара!

Од ове дружбе страдала је и публика и радници обућарски.

Надница радника за пар обућа била је пређе пет динара, а сад је 3, 2, па чак и 1 динар и 40 пара!

Овај Trust је покуповао чињене коже чак и с јевропских пијаца: у Паризу, Антверпену, Хавру и Лондону, те је тако утројио цену чињеним кожама. У Немачкој у округу Пирмасенском, где су сви становници: људи, жене, деца, обућари, који су познати са својим производом по целом свету, наједанпут су сви остали без рада, јер је цена обући скочила са 30%, и поруџбине су одмах почеле опадати.

Страдали су и лиферанти за војску, и велики фабриканти, који нису ушли у онај амерички картел.

Оваких истих Trusts-ова, картела, има и за зејтин, памук, стакло, шешире, олово, воштано платно, ланени зејтин, артију, глицерин и т. д.

Капарисање је, такође, један облик овога појава: он се разликује од Trusts-ова, картела, Rings-ова поглавито у томе, што се он односи *само* на куповину и продају, а не обухвата и саму производњу.

Капарисање се нарочито јавља код предмета који су преко намирнице за живот: жито, раж, кафа, зејтин, месо.

У Чикагу куће Армур, Смит и Морис закупе *све месо*, и онда му дигну цену — по 25 пара динарских на кило за врло кратко време! Разуме се да онда сиротиња мора престати да једе месо.

Слично овоме раде и с артијама од вредности. Образује се друштво с капиталом од 20, 30 милијуна динара. С тим новцем купују се н. пр. акције каквог златног рудника — по 25 динара. Али кад друштво све акције покупује, онда им се цена вештачки дигне на 100, 150 и 200 динара, па се онда по ту повишену цену распродаду: они који су акције купили изгубе, а они који су их тако згодно продали добију за кратко време силан новац!

С. М. П.

Serbski zemjepisny slowničk. T. j. Dospolny alfabetiski zapisk serbskich mĕstnych a druhich zemjepisnych mjenow. Přiručna knižka za serbskich spisowaćelow a čitaćelow. Z přidawkom nadrobnejše ethnografiskeje kharty Serbskich Hornich a Delnich Lužicow. Druhy wo wjele rozmnoženy wudawk. Zestajał a wudał dr. Ernst Muka, ryćer serbskeho rjada Sw. Sawy. Budyšin. Z nakładom spisaćelowym. 1895 — На 8 ни, 40. стр

Ернст Муке, професор гимнасијски у Фрајбергу после Хорникове смрти заузео јо његово место међу Лужичанима својим радом на проучавању свога народа и буђењем свести народне. Под његовим уредништвом излази Lužica, месечник за забаву и поуку наше браће северних Срба, а и Časopis maćicy serbskeje. Недавно је изишло и друго издање његова „Српскога земљописнога речника“, који нам и даје повод, да нешто о њему речемо. У речник овај д-р Муке прибрао је све месне народне називе, који се у народу чују или којима се помен налази у старијој и новијој литератури. Појаву такога речника изазвала је прека потреба, јер је већина места понемчено, те се литературом увлаче све више у народ. Да не би тога било, писцима се српским даје прилика да сазнаду како народ које место зове, те да тако и пишу. Речник дакле овај може и нашим да послужи, који буду писали о Лужичанима и њиховој земљи, јер је боље узимати права словенска имена, него искварена и понемчена. Овај Муке-ов речник има три дела. У првом су називи покрајина, места и река горње Лужице; у другом доње Лужице; а у трећем су имена главнијих места изван Лужица, како их они зову. На крају је карта обе Лужице, коју је израдио још 1886. сам др. Ер. Муке.

Ђ.

Vladimir Varićak професор реалке у Осијеку (Славонија). Note éclaircissant la définition des fonctions elliptiques qaprès G. H. Halphen (Штампано у Novvelles Annales de Mathématiques, 3 serie t. XIV 1895.

У своме класичном делу „Traité des fonctions elliptiques" Halphen се за дефиницију елиптичких функција и разних количина, које су с овима у вези често пута служио геометријским конструкцијама. Т. Варићак у овеме своме раду објашњује и допуњује неколике Halphen-ове резултате, а на име оне који се тичу аргумената и модула елиптичких функција.

Наводимо да су од г. Варићака изишли и до сад и ови радови:

1° Remarque sur la valeur iⁱ (штампано у Now. Ann. de Math 3. serie t. XIV 1895.

2° Prilog teoriji Descartes-ова lista (Штампано у Radu jugoslavenske Akademie znanosti, knjiga CIX 1891.).

3° Jmaginarni sferni trokuti (Штамп у Radu jugosl. akad. knj. CXVII 1894. г.).

4° Prilog teoriji eliptičnih funkcija (Штамп. у Radu jugoslaven. Akad. knj. CXVII 1894.).

А. Б.

Minutes d' Orient, propos des Cours et Paysages (Avec un portrait de S. A. R. le Prince de Bulgarie et un portrait de S A R Madame la Princesse), par Alexandre Hepp — Paris E. Dentu éditeur.

Јуна месеца 1894. год. писац ове књиге, као и многе друге журналисте европске, кренуо је пут Истока. У Србији долазак краља Милана и суспендовање Устава, у Бугарској пад Стамбуловљев — то су били крупни догађаји, који су изазвали и париски лист Gaulois да пошаље г. Хепа у Балканске земље.

И путне белешке г. Хепа, штампане најпре у ступцима Gaulois-a, сакупљене затим у овој књизи, носе у колико се Србије и Бугарске тичу пресудни политички карактер.

Да искажемо одмах нашу мисао без околишења и без фраза. Г. Хеп није дошао ни у Србију ни у Бугарску да сам истражује, да проучи природу и карактер догађаја који су се у њима јавили, да се потруди разумети, предвидети последице које они собом носе. Он је, радови који су испали из његова пера то сведоче несумњиво просто на просто поручен. И тиме се једино даје објаснити, што се на листовима једне и исте књиге у исто време и правда догађај који је у Србији лишио народ слободе и уставних права, и глорификује као велико историјско дело отпуштање Стамбуловљево, које је у Бугарској било сигнал враћања народу раније одузетих му слобода и уставних права.

Једна разлика стоји у овој књизи ипак између Србије и Бугарске између земље у којој се суспендује и земље у којој се обнавља уставни поредак. И ако се листови њезини баве подједнако приликама и једне и друге земље, на челу је њезином ипак само слика кнеза бугар-

ског и његове супруге. Да ли је то само зато што се морало водити колико толико рачуна о расположењима публике француске, која се радије одазива уставним рестаурацијама него ли уставним суспендовањима, или ће бити томе још и каквих разлога.. друге природе — нећемо да разбирамо.

Свакако оваква писања не могу ни у ком случају допринети угледу новинарства. Сем тога, такво је бар наше оптимно уверење, она, у случају бар кад толико јасно показују своје порекло, као што је то у овој књизи, не могу никоме бити ни од какве стварне користи.

М.

Sur l'équation différentielle binome du premier ordre од Др. Мих. П. Петровића, проф. Вел. Школе. (Рад. саопштен француск. Академији Наука и штампан у Ctomptes Rendus de l' Academie des Sciences, Nr. од 4. нов. 1895).

Писац решава питање: распознати на датој биномној диференцијалној једначини да ли је њен општи интеграл функција са коначним бројем вредности, и показује како се у томе случају једначина интеграли. За тим проширује своја истраживања и на случај, кад општи интеграл има бесконачно много вредности, али кад постоје партикуларни интеграли са коначним бројем вредности.

П.

БЕЛЕШКЕ

ДРУШТВО.

Српска књижевна задруга. — Управа задругина отворила је већ упис за четврто коло књига, које ће, како изгледа, бити готово до краја јануара месеца. У четвртом колу, знамо поуздано, биће: Змаја Јов. Јовановића *Друга леванија* у редакцији проф. М. К. Драгутиновића, Д. Обрадовића *Басне I* у редакцији Андре Николића, д-ра Милана Јовановића *Тамо амо по истоку II*, Ђокe М. Станојевића *Из науке о светлости*, *Низ старијих приповедака* (У ову збирку ушле су ове приче: *Четири каранфила* од Павла Поповића Шапчанина, *Јелка* од Дамјана Павловића, *Карловачки ђак* од К. Руварца, *Грех* од Мила — Милисава Милисављевића, *Наша сестра Милка* и *На бадњи дан* од Ђорђа Звекића) у редакцији проф. Андре Гавриловића и Молијера Тартиф и Тврдица, прво у преводу Јов. Ђорђевића, а друго у преводу д-ра Владана Ђорђевића. Овако пробрано материјалом ово четврто коло заслужује, да број задругара још више повиси.

Матица Српска. — Као што смо већ јавили у прошлој свесци, 21. октобра књижевни одбор Матице Српске имао је своју седницу. На тој седници, између осталих послова, *примио је* за *Летопис*: по реферату Милана А. Јовановића чланак „Богић Стратимировић“ од Ђ. Стратимировића, по реферату д-ра Стевана Павловића чланак „Тукидид и његова значајност на пољу историографије“ од д-ра Ђ. Дере; *наградио је* са 25 дуката према оцени Милана А. Јовановића и д-ра Стевана Павловића, а из фонда задужбине Јована Остојића и жене му Терезије, расправу непознатога писца „Буњевци“; према оцени Ђорђа Магарашевића позваће се путем новина непознати писац, да према оцењивачким напоменама попуни свој састав „О Павлу Ј. Шафарику“, па ће му се онда и награда издати; није досуђена награда, према оцени Ј. Грчића и Милутина Јакшића, овим позоришним играма, које су стигле на расписане награде из фонда Јована Паке В. С. Миклушкога: Народни посланик (шала у 3 чина), Кућевни пријатељ (шала у 1 чину) и Тетке (шала у 3 чина). Од лањске скупштине па до овогодишње (до 31. октобра) књижевно одељење имало је четири седнице, књижевни одбор шест, а одбор за издавање „Књига за народ“ из задужбине Петра Коњевића пет седница.

Матица Хрватска. — Ове године „Матица Хрватска“ даје својим члановима десет књига, и то: *поучне*: Naše nebo, цртице из астрономије од проф. О. Кучере (441 стр. са 142 слике у тексту и четири прилога), Ruska književnost u osamnaestom vieku од проф. В. Јагића, *Око Кире i Kогапе* од пок. Р. Лопашића (са 23 слике и једном картом); *забавне*: Za kralja — za dom II од Јос. Е. Томића, драму Ekvinocij од Иве Војиновића, Beznade приповест из мостарскога живота од Османа Хаџића и Ивана Милићевића, Bogovićeva pjesnička djela III (завршна књига, са повећим приступом и оценом Боговићева књижевнога рада од М. Шрепла), Izabrane pjesme од Ауг. Харамбашића, Потапенкове приповетке Generalova kći и Seoski roman у преводу И. Гојтана (чини трећу књигу „Slavenske knjižnice“) и превод свих трагедија *Софоклових* са повећим уводом о грчком позоришту у опште и на по се о Софоклу и његовим трагедијама. Превео их је проф. Кон. Рац (Ово чини 12. књигу Prievoda grčkih i latinskih klasika). „Матица“ је овогодишња издања штампала у 12.000 примерака.

КЊИЖЕВНОСТ

Збирка галицизама, идиотизама и пословица у француском језику. — Капетан Ђорђе Трифуновић позива на претплату на књигу напред исписанога натписа; у њој је прикупио до десет хиљада галицизама идиотизама и пословица из француског језика, па све то удесио на облик речника и посрбио, користећи се одабранијим писцима и зналцима француског језика, руским, немачким и француским. Како овака збирка може знатно олакшати свакоме изучавање

француског језика, писац је рад да да̂ своју збирку у штампу, ако се јави довољан број претплатника, да се књига може штампати. Књига би изнела до 20 штампаних табака, а стајала би три динара.

Четврто јавно предавање Професорскога Друштва. — Професор богословије, Стеван М Веселиновић држао је 15. октобра у дворници Велике Школе јавно предавање у корист благајнице Професорскога Друштва. Тему за свој говор изабрао је врло занимљиву, изнесавши у јасним цртама *„васпитање у језуитским колегијама“*. Предавач долази до закључка, да језуитизам, место васпитања, пружа дресуру и њом спрема чланове свога реда за борбу са свима силама овога света. Та борба не тежи идеалима истине, права, општега добра, већ само интересу папства, које и није, по себи, ништа друго, до чист језуитизам. Предавање ово штампао је у „Учитељу“, одакле је оштампано у посебну књижицу од 27 страна, па се продаје у корист Професорскога Друштва. Ко хоће да се упозна са језуитизмом и њиховим васпитавањем, треба да прочита ову интересну књижицу, којој је цена врло малена — 20 пара динарских.

Зелени Вајати. — II друга свеска овога низа приповедака Јанка М. Веселиновића изишла је; у њој је приповетка *„Богати сиротани“*. Стаје пола динара.

Са виноделског конгреса. — Љубомир Којић, по наређењу министра народне привреде и на захтев пољопривреднога друштва, поднео је *Извештај са виноделског конгреса држаног од 1. до 5. јуна 1893. године у Монпелију (јужна Француска)*, који је недавно дат и јавности у књижици истакнутога натписа. Има 72 стране велике осмине.

Насеље. — У прошлој свесци јавили смо, да се штампа Милићевића *Насеље*, збирка причица, путних бележака и других краћих састава. Она је сад готова, има 130 страна, а овога је садржаја: 1. Отаџбина, причица, 2. Три крвава дана, 3. Две слике, 4. „Бог да прости попа Милосава“! 5. Капетан Жика, оснивалац Делиграда, 6. Бранко Радичевић у Штубику, 7. Ко се чега боји, 8. Цетињска улица некад и сад (1856—1892), 9. Кочијаш Ђура, белешчица с пута, 10. Посинак по народној причи, 11. Само да не грми..., 12. Какав су народ Срби у Старој Србији и 13.Срби и Бугари. — Стаје динар.

Мајка у нашој народној пјесми. — Из сарајевске „Наде“ оштампана је у посебну књигу *Мајка у нашој народној пјесми*, грађа за народну педагогију, што је прибрао Јосип Милаковић. Има седам одељака: I Штовање мајке у свих народа. II Мајчин узгојни рад у опће. III Спомињање мајке у разним приликама у народној пјесми. IV Љубав мајчина. V Мајка узгајатељица. VI Ријетке мајке и VII Закључно разматрање.

Радничка библиотека. — Као друга књижица ове библиотеке, коју издаје уредништво „Социјал-демократа“, изишао је превод с француског *Земаљски рај*. Књижица ова продаје се у корист радничкога фонда, а има 31 страну осмине. Стаје 20 пара динарских.

Историја српске цркве. — Добили смо на приказ другу књигу *Историје српске цркве* од епископа Никанора Ружичића, која је недавно угледала света у Београду. У овој књизи писац нам разлаже, према свом умењу, историју српске цркве од Св. Саве па до проглаве српске патријаршије у једанаест глава. У првој је глави говор о претходним радовима и спреми за установу светосавско-жичке архиепископије, другој је натпис: Установљење автокефалне архиепископије у Жичи и даља радња Св. Саве као првога архиепископа жичког; трећој: Стање српске цркве у жичко-пећској архиепископији после абдикације Св. Саве с архиепископскога престола па до краља Милутина (1233.—1282.); четврта опет говори о времену од 1282. до 1346.; у петој третира историјски живот и развитак српске цркве у српско-охридској архиепископ. српско-мачванској митрополији и у српском приморју; у шестој је кратак преглед цркава све три вере у Босни; у седмој је говор о црквеним установама и српским светињама, а у осмој о светитељима. Девету је одредио црквеној јерархији и јуриздикцији; десету: међусобним одношајима цркве и државе; а последњу посветио религиозно-моралном и народном образовању у другом овом периоду. — О овом раду стручна критика изрећи ће већ свој суд. Ми можемо овом приликом толико казати, да је писац врло мало познат са литературом предмета, о ком пише; то се види у сваком ретку, а нарочито се то опажа у делу, који говори о писцима другога периода. — Књига ова има на 8-ни, стр. 641 и 1 лист, а стаје три динара.

Нов роман. — Књижевност од 10 пара динарских у последње доба броји још једно ново дело. Историјски роман Ернеста Медзабота *Језуит* у преводу Марцијала излази у свешчицама. Биће до 20 свешчица, а стаје, како рекосмо, свешчица 10 пара динарских. „Мале Новине“ препоручују.

Историја српскога народа. — Од трећега поправљеног издања *Историје српскога народа* за средње школе у Краљевини Србији од Љ. Ковачевића и Љ. Јовановића изишао је *први део прве* књиге за III разред. Ово 64 стране стаје 60 пара динарских.

Ђурковићеве ћерке. — Под овим натписом, а у издању књижарнице Браће М Поповића у Н. Саду, изишла је у српском

преводу приповетка (или низ сличица) Фрање Херцега. Овај мађарски писац родом је из Вршца, а пореклом Немац. Својим књижевним радом стекао је већ признато име Он је стални фељтонист Budapesti Hirlap, а уредник је и недељнога листа Uj Udök (Нова Времена). Сем приповедака пише песме, а у последње доба и драме с успехом. Оригинал „Ђурковићевих ћерака“ изишао је у 1893. години; у њој нам црта једну буњевачку породицу. Књига је на 8-ни, има 2 л. IV и 120 страна. Стаје круну.

Зборник закона. - У државној штампарији штампана је „*прва књига пречишћеног издања зборника закона и уредаба од 1835.—1894.*“ На в. 8-ни, стр. XI и 432 и 1 л. „Одјек“ је у 193. броју приказао ову књигу и на првом месту замера плану и реду; јер није узет ни хронолошки ред, како су се ово 130 (колико је у овој књизи) закона и уредаба јављали, нити је ред по струкама и гранама законодавства. Регистар је остављен за крај издања, те се ни тим не може помоћи. Референат овај мишљења је, да „овакав начин издавања зборника „пречишћених“ нити је озбиљан ни државе достојан, нити он може корисно послужити оној потреби задовољења чему се намењује. И за то га ваља напустити одмах сад, док се још није даље отишле кривим путем.“ Једино у хронолошком реду треба радити овај посао. — Стаје ова прва књига пет динара.

Саћурица и Шубара, и Шокица. — Ове две омиљене глуме и наше београдске позорнице познатога Илије Округлића — Сремца штампају се поново ћирилицом и то у једној књизи. Књига изнеће до 13 табака, а стаће две круне. Рок је претплати до краја овога месеца.

Два нова календара за 1896. — „Босанска Вила“ у 20. броју јавља, да је добила „Српски великокикиндски календар“, који уреди Љубомир Лотић и „Годишњицу“ коју уреди Анд. Матић у Н. Саду. У првоме има радова од: Милете Ј. Јакшића, Милутина Трбића, А. Јорговића, Љуб. Лотића, J. J. Кнежевића итд.; а у другом од: Мар. С. Поповића, Ив. М. Поповића, Андре М. Матића итд. Од слика у првом су ове: Павла Кенђелца, Тод. Павловића, Немање, срп. уч. школе у Сомбору, читаонице у Сомбору итд.; а у другом су опет ове: д-ра Св. Милетића, Ст Новаковића, Војислава Илијћа, Л. Нанчића, Љ. Ненадовића, Полит—Десанчића, А. Хаџића, Љубљане после потреса, Светлости Теслине итд. Први стаје 25 новчића а други круну.

Дечји годишњак. — Мих. М. Станојевић учитељ издао је и ове године „*Школу*“ илустровани ђачки календар за годину 1896. У овај годишњак унео је уредник већином чланчиће (забавне и озбиљне природе) израђене по немачком; оригиналних је ствари врло мало. Ништа из историје није унео, и ако је то требало, па и опис какога српскога града могао је наћи места покрај „*Изласка на Мучањ*“. Децу треба упознати што више са својом околином, својим народом, обичајима итд.; отуда има више користи, него преносити чланке из туђине, који могу бити и лепи, али никако и прилагодни нашој деци из основне школе, јер се њој и намењује. Уредник није пазио на језик, а то је требало пре свега да учини као наставник омладине. Тако: возио је *у средини* октобра (са свим по немачком); најдражији (м. најдражи; задобијаху (м. задобиваху); циљ и цељ; божија, дечијег (м. божја, дечјег; како би... могли посматрати (м. како бисмо...); итд. Ради стила ево једне само реченице: Богаташ један у Пољској, возио се је једне зиме у саоницама у малу варошицу у Острво, праћен само једним слугом, коме је било име Јаков који је јахао на коњу пред оним саоницма.“ Кога интересује, нека загледа па ће наћи још и лепших примера туђинскога стила. — „Школа“ има и неколико слика; на почетку је слика Краљева На малој је осмини, има 80 страна; стаје 60 пара динарских.

Веселиновића „Мушкобања“. — Ове причица Веселиновића, која је у првој свесци „Учитеља“ штампана, изишла је у бугарском преводу у октобарској свесци „Учитеља“. који већ трећа година излази у Пловдиву.

Дела Љубе П. Ненадовића. — Друго поправљено и умножено издање „*Целокупних дела Љубомира П. Ненадовића*“ довршује се. Претпоследња, деветнаеста, свеска већ је угледала света и у њој је довршетак класичних писама о Црногорцима; а у штампи је и последња, 20. свеска. У овој ће свесци бити ови покојникови радови: Бог ће платити, Војиславу J. Илијћу, Вражји Дурбин, Грего, Записи, Зле очи, Јабука, Нека је срећа ма и луда била, Просјак, Први лонац, Поцепани скут и Цару Александру III. Претпоследња свеска има 122 стране, а стаје 1·50 дин.

Љубин вијенац. — Тако се зове збирка ситних лирских песмица, које је посветио дому и својој љуби Људевит Варјачић. „Као да слушамо у штокавштини“, вели „Вијенац“ приказујући ову књижицу, „више пута Менчетића или оригиналнијега Ђора Држића, а онда измјењивање и пријелаз у песмама имала би бити имитација Вразових пјесама домовини и љуби“. Неке песмице подсећају на познате песнике. „Стихови су глатки, али по мислима не надамо се састати још с једном оваком збирком“. Књижица је изишла о трошку књижарнице Ф. Лудвига, у Загребу на 12°, од 64 стране. Стаје 30 новчића.

Рђава појава. — „Одјек“ у 208. броју у одељку „Књижевност“ износи: да чланчић

М. Д. Дукића „Просто хармониско кретање“ („Наставник“ за октобар ове године стр. 485.—490.) и Свет. Видаковића „Лекције из физике о вибрационом кретању“ (у „Извештају београдске реалке“ стр. 7.—53.) нису оригинални, већ преведени. Првом је извор американско дело „Elementary text-book of physics, by Prof. W. A. Anthony and Prof. C. F. Brackett, fifth edition, New-York 1888; а други Dr. P. Reis-a Elemente der Physik, heteorologie und math. Geographie. Firfte vermehrte Auflage Leipzig 1892. Саопштавајући ово, не можемо а да не пожелимо да се овакве појаве — штампање превода као оригинал — више не десе *бар* међу професорима, јер су свакако за осуду.

Мајски цвјетови. — Под овим натписом изишла је латиницом збирка песама Славољуба Магдића. Стаје 30 новчића.

Награђена драма. — На расписану награду од 500 форината хрватском народноме позоришту у Загребу стигло је четрнаест драма. Према реферату Милетића, Андрића, д-ра Ф. Марковића, Ђалског (Љ. Бабића) и д-ра М. Шрепла, досуђена је награда драми „*Еквиноциј*“, коју је написао Иво кнез Војновић, узевши за њу предмет из домаћега живота тужних и запуштених пристаништа дубровачких. —18. октобра и представљала се у загребачком позоришту. Садржај ове драме, у којој се слави материна љубав, овај је: Капетанска кћи Јеле загледа се у Ника Мариновића, који је пред заручењем остављa обешчашћену и бежи у Америку. Јеле роди сина Ивана, и погрђена побеже од куће, Мучи се и злопати да исхрани сина, па се у једном местašцу настани; људи је примише са доброте њене. Кад син порасте, поста поштеним и врсним учитељем на шкверу. Ту заволи Иван Аницу, кћер кап. Франа Дражића Старац не воли те љубави, ако Аница радо има Ивана. Посао донесе Ника Мариновића, те запроси Аницу у Франа. Фран је приволи. Ту се сусрећу отац и син. Син носи белег очев на себи — плаху крв. Супарници се састају, али један другога не познаје, но старица Јеле позна свога заводника. Ту је крај првога чина. — Аница очајава, не може да се утеши, што је отац даје богатуну Нику, који се показује страшним материјалистом; он све схваћа с практичне стране, па и онда страшним цинизмом пита Јеле, ко је отац њену сину, кад је ова дошла да га потражи, не би ли је узео за жену, а сина узаконио. Тиме се и последња веза крши између њих двоје. Диже се еквиноциј. Очајна Јеле оде уз обалу. Еквиноциј бесни, море се баца, громови ударају. На тамном небу гоне се облаци, муње се укрштају, па од часа на час расветљују страшни призор. Грозна ноћ. На једном се укаже Никин брод „Слобода“. Јеле ломи руке, мрнари престрашени, што су дотле за каменом стеном заклоњени били, излазе. Грозан је призор. То је посве оригинално уметнути intermezzo. — У трећем чину је посело код Јеле. Еквиноциј бесни једнако. Људи се разилазе, кад се врати Јеле. Нађе се на само са сином. Од ње Иван дознаје, да ће Аница за Нику, те страшно омрзну свога супарника. У тај час зову Иву да веже „Слободу“ јер је вихор однести. И сам Ника долази да га моли. Ива пристаје под погодбом да и Ника с њим пође на куверту. Јеле, опазивши силан гнев Ивин, наслућује намеру његову те га заставља, али кад не мога, она му призна, да је Ника његов отац. То је кулминација читавога чина. Иван очајава, сцена ј- да потресе, он нема ни речце за своју мас тер. И ако му се она исповеди и оглода да оправда, он иде без опроштаја. Кућа се тресе из темеља. Несрећна мати стоји крај прозора па из гласа виче по имену сина, док је снага не изда, те паде онесвешћена. Нађе је слепац Влахо, те обоје моле пред сликом богородице, те звезде морске, за душу Ивanову. Иван се враћа, чу молитву материну, па јој прашта. Он је спасао брод Мартиновића. Ту је крај трећега чина. — Разведрило се. Осмога дана после св. Николе држи се „божји суд“. Неки младићи хоће у Америку. И Иво хтеде, те затражи од Нике две карте. Нико упознаје свога сина — али се прашта зловољан. Иво се опрости с Аницом па се укрца, а пре одласка даде матери карту за Америку. Она на молбу даде Аници, е ова поб еже за Иваном. Ника дозна за то па пође телеграфу, да јави да Иву на првој тстаници задрж-. Јеле то разјари. Пред гробаревом кућом лежи мотика, она је подиже и расцепи главу Никину. „Божји суд“ досуди јој да узме просјачки штап па да пође на гроб Спаситељев у свету земљу. Тим се свршује ова драма, коју „Вијенац“, и ако јој чини неке замерке, ставља међу прве наше драме. — У овогодишњем колу књига „Матице хрватске“ штампа а је ова драма.

Развој уљуђенога живота. — Под овим натписом изишло је латиницом делце J. G. Courcelle-Seneuil-a „Conduite de la vie civilisée“, које је превео Милан Крешић. Стаје 20 новчића.

Миловanке. — Др. Фрањо Марковић и Иван Милчетић у договору с удовицом пок. хрватскога песника Вјекослава Вежића намерни су издати покојникову *Миловanку* у сврху подизања споменика на гробу песника „Сигетскога јунака“. „Матица Хрватска“ дала је за издање 300 фор., али како је то мало, издавачи су издали проглас за претплату. „Миловanка“ износе око 13 штампаних табака с песниковом сликом, биографијом и оценом рада му. У тврду повезу стаје за пријављене 70 новчића „Миловanка“ има девет одељака: I Старац Милован, II Од Дубровника са видика, III Св. Сава и Косовски мученици. IV Из равних Котара. V Разговор угодни преко Велебита. VI Ускрсење. VII На Сави. VIII Преко Дрине и IX На

Ловћену. Из прегледа се овога већ види, да је Вежић овим радом пошао стопама Качића, те слави све јунаке, који се појавише овога века у нашем народу на перу и на мачу. У последњој песми IX одељка песник се моли Богу, да се сложи народ српски и хрватски, кад им је један исти језик.

Из бугарске литературе. — *А. Авгеклион* (Г. Николаев) штампао је *Три дружки* елегически актъ — књигу од 107 стр. „Български прѣгледъ“ приказује првенче овога писца, који је толико дрзак да већ обећава да ће до јануара издати још две књиге песама са по десет табака и по 4–5000 стихова! Састав овај нема никакве литерарне вредности ни по садржају ни по облику. У стиховима нема ни ритма ни риме, а ни — смисла.

Толстога „*Господар и слуга*“ изишао је на бугарском у три превода: у засебној књижици у Пловдиву, као фељтон у „Прогресу“ и у „Искри“. Сва три превода Матов је прегледао и ниједним није задовољан. Онај у „Прогресу“ је најбољи, али и он пати са преводиочева незнања матерњега језика, те му превод кипти русизмима. Она друга два не показују ни да преводиоци довољно познају руски језик са кога хоће да преведу ову, за превођење доста тешку, причу.

У Пловдиву штампао је Антон Безеншек *Немачку синтаксу за Бугаре*. Цѣновъ, реферишући о њој у „Прѣгледу“ вели: „нее твърдѣ много за прѣпоръчване“.

Нова збирка народних песама. — Уредништво добило је другу књижицу: Сборника отъ български народни умотворения“, који издаје А. П. Стоиловъ. У овој другој књижици његова зборника јесу „пѣсни изъ политическия животъ“ и то на броју 15 са три места: отъ Горно-Джумайско, Малешевско и Мариовско. Три су песме о Марку Краљевићу: Марко Кралевичъ и дѣте Дукатинче, Марко Кр. избавля три синджира робье и Марко Кралевичъ и самовила. Само две песме у овој збирци имају више од стотине стихова; то су *Савакинъ Тодоръ и царь* Сулиманъ“ (од 111 стихова; овој песми одговара Вукова „Смрт војводе Пријезде“, која има 112) и Янкула и братъ му Стефанъ од 156 стихова; остале су све испод 100 стихова. — Стаје ова књижица од 31 стр. 30 пара дин.

Руска књижевност. — *О руској читалачкој публици.* — Врло интересна брошира: *Этюды о русской читающей публикѣ* од Н. А. Рубакина угледала је недавно света у Петрограду. Писац овде фактима и цифрама до врло жалосних резултата по руску читалачку публику и по руску књижевност. Поделивши читалачку публику на двоје — на привилеговану класу (чиновничко-трговачку) и на народну — износи измећу осталог, да на свакога човека из привилегованих класа долази годишње само $3^1/_2$ до пет примерака књига или мање од два дела на хиљаду људи! И број журнала, као и број примерака, у колико се они растурају, је мален према осталим државама. У Русији у сразмерици, има око 900 журнала и листова дакле 7 пута мање но у Немачкој, 5 пута мање но у Француској, а четири пута мање но у Енглеској. Ако се узме према броју становништва слика је још блеђа. Док на један милион становника долази у Швајцарској 230, у Белгији 153, у Немачкој 129, у Француској 114, у Норвешкој 89, у Енглеској 88, Шпанији 68, Италији 51, Аустрији 43, Грчкој 36, Србији 26. дотле у Русији долази само *девет.* — Руска је критика примила ову брошурицу врло предусретљиво. Стаје рубљу и по.

Французи о Бугарима. — Од непозната писца изишла је ту скоро у Паризу, трошком Plon-а књижара, „La Bulgarie au lendemain d' une crise.“ У скоро ћемо проговорити у нашем листу, како о овој књижици, тако још о неколикима, које изидоше у последње време на француском језику о нашој браћи Бугарима.

Нова литавска граматика. – После Шлајхерова Handbuch-а der litauischen Sprache није било згодне књиге, која би подесна била за темељно изучавање литавскога језика. — Шлајхерова „Handbuch-а“ у продаји више нема; с тога је и радосно поздрављен у научном свету глас, да је познати др. Оскар Винеман дао у штампу Handbuch der litauischen Sprache, у ком ће бити поред граматике, и текстова и речник. Изнеће око 16 штампаних табака.

О Плинију. — У задарском гимнасијском програму за школску 1894—5. годину штампање на талијанском језику чланак Јосипа Берсе *О моралнијем мислима Плинија млађега.* Берса је и раније писао о Плинију млађем. Тако је штампао у „Стражилову“: за годину 1893.: „Службено дописивање Плинија млађег и Трајана“ и „Плинијево писмо о Хришћанима“, а за год. 1892: „Плиније млађи на љетниковцу“, „Плиније млађи као сенатор“, „Плиније млађи и Трајан.“

L' Almanach de la Question Social. — Овај алманах изишао је већ за 1896. годину у Паризу под уредништвом П. Аржиријадеса, а уз обилату сарадњу многобројних научника и књижевника. Шеста је година како излази, али је ове године својом садржином далеко одмакао од пређашњих година. На првоме је месту уредников чланак *о индустријској капиталистичкој концентрацији.* Париски посланик Вајан превео је Ласалов чланак *Шта је то Устав?* Ту је и драматичара Шарла Рајмона још нештампани му комад *Монсењер,* а ту је и леп чланак социолога Летурноа *О рату.* Има на 80 радова Бебела, Енгелса, Жореса, Жила Геда, Луизе Мишел, Алмана, Бареса, Дежана, ректора бриселскога универзитета

Хектора Дениса, Ж. Ришара, Рошфора, и др. социолога, па су у њему заступљени и Зола, Франсоа Копе, В. Хиго, Октав Мирбо и други одлични радници на француској књижевности. А сем овога књигу красе 60 лепих слика и карикатура.

Издање је на осмини и има 272 стране а стаје заједно с поштарином само 2 динара. Ко одједном наручи пет комада, добије сваку књигу за 1·50 дин. Новац треба слати на ову адресу: L' administration de la question Social, 5. boulevard Saint-Michel, Paris

НОВИНАРСТВО

Наставник. — II новембарска свеска већ је давно изишла. У њој имамо три чланка: С. Максића *У каквом односу треба да стоји латинска граматика према штиву и какво треба да је штиво*, Рад. Кандића *Неколике напомене о пуштању женске деце у средње школе* и Христине Ј. Ристићеве *Реч женскиња о женскоме школовању*. Даље су *три* реферата: М. К. Драгутиновића на прву свеску ђачке књижице, коју топло препоручује, П. А. Тише на нов превод Мочникове Геометрије и Драг. С. Обрадовића на Мочников Lehrbuch der Arithmetik за нижу гимназију. Иза овога је писмо Р. Петровића поводом реферата, који је у прошлој свесци о његовој „Хемији“ изишао у „Наставнику“. Има *пет* новина из наставе и науке: Откривање комета од Ј. Михаиловића, О животу и смрти од Љ. М. Пр., Слезинина улога од Љ. М. Давидовића, Сакате ли гуштери и скакавци сами себе од П. Аршинова и о узроцима леденога доба од К. Ф. Ков. У одељку *Рад у школи и за школу* на првом је месту *В. Димића* чланчић, који је изазвао распис министра просвете о програму математике. Димић је на овом месту изнео „мишљење осам наставника, који предају математику у све три београдске гимназије; оно је утврђено у једној конференцији, коју су они имали договарајући се о начину и о могућности увођења новога програма за математику“. Мишљења су, да је нов распоред математичкога градива“ неостварљив, да се сав проведе кроз све разреде у току ове године. Иза овога интересног и похвалнога чланчића, који даје доказа и о поимању дужности у наших наставника, долазе: извештај са XXXVIII збора Геолошкога Друштва; о реформи гимнастике од д-ра В. А. Поповића, и из Главнога Просветнога Савета са састанака 641.—645. За овим је: Пети састанак седмога годишњега збора Професорскога Друштва, Из управиних записника, Лични Гласови и Библиографија.

Луча. — Септембарска и октобарска свеска дође нам до руку. На првом је месту септембарске свеске чланак П. А. Ровинскога *Српско огледало*, који је потекао поводом новог издања под тим именом збирке народних песама. У овој је свесци само почетак. Ново је у овој свесци још и Ж. Драговића песма (по руском) *Пошљедњи тренуци пропалог генија*. Белешке су врло мршаве — само две. У октобарској свесци сем наставка Ровинскога чланка песма је Влсе Ешкићевића *Пропалица*, цртица из Сарајева Пајова *Пашина робиња*, песма Ал. Шантића ***, и почетак трећега чина Кастелвекијеве шале *Медузина глава*.

Српски архив за целокупно лекарство. — Од овога ваљанога органа српскога лекарскога друштва изишло је свега 20 бројева. У последњим свескама од оригиналних радова читамо: *О децидуо целуларном саркому* и *о хируршком и медикаментозном лечењу остеомалакије* од д-ра Ј. Ј. Јовановића, *Један случај нервозе слушнога живца* (Neurosis acustici) *излечен електриком* од д-ра Н. Ђорђића, *Два случаја из окулистике* и *Прилог операцији катаракте* од д-ра Ј. Станковића, *Прилог оперативној терапији илеуса* од д-ра Мих. Петровића, *Један случај микседема, излечен тиреоидином* од пок. д-ра Клеанта Теодоридеса, *Бронзани, шећерни диабет* од д-ра Е. Михла, *Случај хистеричне афазије, комбиноване са глувоћом, која је наступила после хистеро-епилептичног наступа* од д-ра Р. Ј. Вукадиновића, *О лечењу дифтерије Беринговим серумом* од д-ра Р. Далмајера, *Прилог за рецидву и диагнозу дифтерије* од д-ра Н. Вучетића, *О неоплазмама носа и њиховом односу према рефлексним нервозама* од д-ра С. Шраге, *Излечен случај људског беснила* (lyssae humanae) од д-ра Кочовића и *О положају државних лекара и потреби преустројства санитетске струке у Србији* од д-ра П. Лазаревића. Сем овога у сваком броју богати су одељци: Преглед Литературе, Извештаји о раду санитетских власти, закони и наредбе, Вести о стручним заводима и установама, Белешке, Пабирци Сталешке и личне вести, Библиографија и Ковчежић за прибирање медицинске грађе. Уређењем овога стручнога листа можемо се свакако поносити. Нека се и даље овако ради па неће свакако ни у материјалној помоћи оскудевати.

Нов дневни лист. — Од 1. октобра излазе у Београду *Београдске Новине*, које истакоше за задатак да бадрим оком посматрају и непристрасно оцењују политичке прилике и догађаје у Србији и у осталим српским покрајинама и да не буду органом ниједне странке. Новине се ове штампају у штампарији Петра Ћурчића, који им је и власник. Уредник је одговорни Урош Урошевић. Излазе свакога дана по подне, а стају за Србију за три месеца три динара. У подлиску овога листа излази роман Александра Диме *Краљица Марго* у преводу Јована В. Нестороврића.

Просвјета. — У осмом и деветом броју органа црногорскога министарства просвјете и црквених послова налазимо сем раније за очe-

тих радова: В. Масловарића учитеља *Религијско васпитање*, превод Л. Б. *Изабрана мјеста из дјела св. Тихона Задонског*, М. Ц. *Манастир Рождества св. богородице у Грбљу* (о цркви, о записима у њој и о поменима о овом манастиру у прошлости.), *С пута каноничке визитације Његовог Високопреосвештенства г. Митрополита Митрофана по Захумско-Рашкој епархији*, што је прибележио један из митрополитове пратње; *црква свете госпође у крпољима од М. Црн., свети мученик Агатоник од М. Н. богословца и упутство за предавање једне врсте рачунскијех задатака од Ан. Јовићевића.* Даље у осмој свесци саопштен је под одељком *Рад књ. црног. школске комисије* реферат Ф. Ковачевића о Геометрији за III и IV р. основне школе. У овим свескама има још црквени, школски и књижевни гласник.

Учитељ. — Од овога педагошко-књижевнога листа изишло је, од како последњи пут би на овом месту речи, четири свеске. Другу свеску уредио је био још нови уредник Дим. Путниковић, а даље свеске Милош Ј. Велицки. Од чланака у овим свескама, сем раније започетих, налазимо: *Друга потреба учитељска* од Д. Ј. Путниковића (тражи, кад нема сталности, бар да се распоред учитељски на време свршује); *О душевним болестима и васпитању* од проф. Ср. М. Аџића (поводом књиге „Душевне болести у Србији“ од д-ра Ј. Данића и д-ра М. Цвијетића); *О постанку српског буквара* од П. М. Стојановића учитеља (врло кратак и површан чланак, говори о Вукову Огледу српскога буквара, па прелази на руске букваре у нас у прошлом веку, а помиње и Берићев, Орфелинов и Соларићев. Вредно би било, да се неко, а најпозванији су учитељи, одважи, те нам изнесе потпуну историју буквара од првих десетина прошлога века па до наших дана. Материјала има прилично, а кад би се трагало, нашло би се још доста.); *Српско пољопривредно друштво о учитељима* од А. Голубовића, учитеља (износи представку управе пољопривреднога друштва министру привреде, да он поради код министра просвете, да „добре школске раднике, а заузимљиве за унапређење пољске привреде задржи у местима, у којима су досада у колико који не би сам желео да остави своје место.“); *Кратковидост у школама и реформа школских књига* од д-ра Јов. Станковића (истиче, како ситно штампане књиге веома јако увећавају кратковидост, износи резултат рада д-ра Жавала о штампању уџбеника и о словима за њих; а и резултат свог изучавања у погледу штампања уџбеника. По њему валя штампати књиге за I и II р. осн. школе словима, која су у квадрату 2mm.; за III и IV р. узети слова Галезовскога N. 1·50; за гимназију и остале школе, за новине и остале књиге не смеју се употребљавати слова испод 1·25; законом да се забрани употреба слова 0.50 и 1 mm. шта више и у напоменама; слова морају бити што је више могуће широка и интензивно црно обојена); *Књиге за децу* од проф. Св. Ст. Симића (Износи погледе Н. Познакова: какве треба да су књиге деци намењене?); *Учитељске неприлике* (слика из сеоске школе) од Саватија М. Грбића, учитеља; *Васпитање у језуитским колегијама* од проф. Ст. М. Веселиновића (и посебно оштампано); *Читање у основној школи* од Косаре Цветковићеве (изнето је неколико здравих мисли, које је изазвало постављено питање Андре Николића, бив. мин. просвете: шта се може чинити за ширење писмености и образованости у народу); *Нешто о српском правопису* од Ивана Мартиновића (Чланком овим хоће писац да потакне питање, да се писање великих слова свуда укине: и на почетку става, и иза тачке, и у особним именима итд. Једино би могла чинити изузетак реч Мати; она би се једино могла писати великим словом); *Књиге и књижице, писци и књижари у староме Риму* од проф. М. Петровића (ово је превод с чешкога). У одељку „*Предавања*“ имамо: Пантићево прво предавање у приправном разреду, Радосављевића О прилозима и Путниковића „Кумице“ дечја (а не дечија) игра. У одељку *Забава и поука*: *Искрице дечјег мишљења, Моје бистро дете* причица за људе од Бранислава Нушића и *Одобрена превара* од Ђ. Ивковића учитеља. *У књижевном прегледу* реферовано је: о преводу Големовића Дар доброј деци Пожаревац 1895 о Јорговића Српске дечје игре Н. Сад 1894, о Ласти, о Књигама за народ Н. Коњевића, о Стевановића Народној Школи, о Чутурила Педагогици Београд 1895. У свакој свесци има и библиографија добивених књига. За овим су даље у свакој свесци разни записи и изводи са састанака друштвених. — Не можемо, а да не обратимо пажњу редакционом одбору да припази и на чистоту језика у своме органу. Није лепо да се чита: *против никога* чуо нисам (м. ни против кога...) *часан* изузетак (м. частан), наградио је *са* одабраним књигама итд.

Нови листићи. — И ако нисмо на почетку године, већ на измаку, ипак за то наше новинарство доби два нова листића да послуже сваки својој сврси бар за који дан. Један је покренуо Пера Тодоровић уз „Мале Новине“ и крстио га *Зубљом*; а други је искреао у помоћ „Виделу“ и његовима, те је зато и добио име *Народнога листа*.

Нов хрватски лист у Дубровнику. — Недавно је отпочело излазити „Pravo“, којем је задаћа уједињење и слобода Хрватске, а припада праваршкој странци. Власник му је Ђуро Рашић, а одговорни уредник Филип Чароки. Како „Dubrovnik“ мисли, иза ових имена крију се неки тамошњи католички попови, чија је и заслуга што је лист покренут.

Наставни Вјесник. — Од четврте књиге овога часописа за средње школе у Хрват-

ској добили смо прву свеску, у којој читамо ове радове: Prirodopisna obuka u našim srednjim školama од д-ра А. Лангофера (1—9), Luka Ilić Oriovčanin (1817.—1878.) од д-ра Н. Шерцера (9—15). Илић је био од важнијих књижевника из млађега кола Илираца; у младости је писао песме, већином пригоднице, а у зрелијим годинама бавио се понајвише описивањем градова, градина, обичаја и издавањем народних песама. Од његових већих радова Шерцер наводи: Narodne slavonske običaje Загреб 1846; Slavonske varoške pjesme Загреб 1844.—47. у четири свеске; Barun Franjo Trenk i slavonski panduri, Загреб 1845; Lovorike gradiškoga narodnoga graničarskoga puka br. 8. Загреб 1874. и Historische Skizze der k. k. Militär—Communität Pančova. Панчево 1855. — Даљи су радови: Napomena o kosokutnom sferičnom trokutu од Д. Радовића (15 22), Imena životinja u prenesenom značenju од д-ра Т. Маретића (22—43. Врло интересна расправа), Prilog za razumijevanje hrvatskoga i nemačkoga akcenta од д-ра Ј. Флоршица (43—47. Писац хоће да покаже, „како би ваљало у школама нашим тумачити ученицима карактер акцента у језику нашем“), Prilog za hrvatsku geografijsku terminologiju од д-ра М. Шеноe (47-61. Попис географијских имена према новој карти Аустроугарске монархије. Имена су купљена по Хрватској, Славонији Далмацији, Босни, Херцеговини, Истри и Крањској. Сем тога прегледани су неки делови Јужне Угарске, Србије, санџака новопазарског и удинскога краја — у свему 156 карата.). У овој свесци приказане су четири књиге: Скетова Staroslovenska čitanka од д-ра Н. Гостише (62—69); Поседлова Емпирична психологија за школску и приватну потребу (Сењ 1892.) и Арнолдова Психологија за средња училишта (Загреб 1893.) од Вл. Вујића (70—74) и Строхалово издање Рељковићева Сатира (Беловар 1895) од Ј. Сарковића (74—80.) На крају су четири белешке (81—87. Конструктивно ријешење једнога задатка из стереометрије; Облик *шта* мјесто *што*; Fredericella sultana (Blumenbach); Два знатна открића: аргон и хелиј) и преглед ових часописа: Zeitschrift für das Gymnasialwesen, Neue Jahrbücher für Philologie und Paedagogik, Revue internationale de l' Enseignement, Zeitschrift für mathematischen und naturwisenschaftlichen Unterricht, Zeitschrift für physikalischen und hemischen Unterricht и Zeitschrift für das Reulschulwesen (88—96).

Indogermanische Forschungen. — Од овога стручнога листа, намењена истраживању индогерманских језика и старина, што под уредништвом *Карла Бругмана*, професора липиског свеучилишта и *Вилхелма Штрајтберга*, професора фрајбуршкога свеучилишта, излази у Штразбургу, изишла је и пета књига у пет свезака. Од радова, који су у овој књизи изишли, нас Словене ближе се тичу: Holger-a Pedersen-a Das indogermanische Sim Slavischen. (Ово исто третирао је скоро у исто време, Улепбек у Јагићеву Архиву, књ. XVI, о ком је било речи у нашем листу), H. Hirt-a Über die mit-m-und bh gebildeten Kasussuffixe, J. V. Roswadowsk-ога о словенској речи за „cunnus, vulva“ и S. Bulitsch-a Slavische Miszellen (1. Zur slavischen Palatalisierung. 2. Altrussisch домовъ доловъ.). Проф. Мусић приказао је своју рaсправу из Рада „Gnomički aorist u grčkom hrvatskom jeziku.“ — „Indogermanische Forschungen“ излазе у свескама од по пет табака, а пет свезака чине књигу. Уз њих излази и Anzeiger für indogermanische Sprach- und Altertumskunde, засебно пагинован, у три свеске, по пет табака. Књига стаје 16 марака. У првој свесци VI књиге биће између осталога од J. Мајера Etymologisches aus den Balkansprachen.

ПРОСВЕТА

Школовање калуђера. — Удружење свештенства монашкога реда у Србији одлучило је на својој годишњој скупштини, да сви манастири узајамним трошком школују своју млађу браћу, како у богословским тако и у пољопривредним наукама с тим да тако школована млађа браћа морају после живети у манастирима где буде потребно, те да користе манастиру, подижући углед његов и стварајући од манастирског имања угледна добра. Одлука ова заиста је за похвалу и има наде да неће остати само на том, већ да ће се и до краја извести, јер педесет манастира Краљевине Србије моћи ће ваља да уредно годишње давати 2670 дин колика је сума одређена за издржање неколико монаха у богословији и у пољопривредним школама.

ЛИЧНИ ГЛАСОВИ

† **Др. Клеант Теодоридес.** — 15. септембра премину на Цетињу после двомесечнога тешкога боловања од сушице др. *Клеант Теодоридес*, који је за кратко време стекао лепа гласа не само праксом својом већ и на књижевном пољу. Оба црногорска књижевна листа, а нарочито „Луча“ доносила је редовно од њега по који прилог. Његове популице из медицинскога света свакиј је радо читао. И на нашем „Српском Архиву“ отпочео је био радити, али га смрт прекиде. Теодоридес је пореклом Грк, али је одрастао у Црној Гори; те се са њим обикао, одакле је отишао уз припомоћ кнежевску на медицински факултет у Петроград, али оштра клима не даде му да доврши тамо медицину, него мораде доцније ићи у Цариград да сврши оно што је давно желео. Вредном овом трудбенику нека је лака земља!

† **Д-р Богослав Шулек.** — Хрвати су опет изгубили једног од својих најзаслужнијих радника, једног од илирских препородитеља. Д-р Б. Шулек, тајник југославенске академије, умро је 18. новембра, а сахрањен

20. у аркади илирских препородитеља. Шулек је Словак по народности, али дошавши млађих дана у Хрватску, он се природио тако да је сав рад свој посветио на обрану хрватскога права. Његови безбројни политички чланци о том најбоље сведоче. Њега називају оцем хрватске журналистике. Он беше уредником Slavenskoga juga, Jugoslavenskih novina, Pozora итд. Али није само политика његов рад. Он је био, како згодно рече „Вијенац“, полихистор. Састављао је и школске књиге, писао и природњачка дела и језиковне расправе, тумачио хрватски устав, сабирао доказе о хрватском државном праву, писао поучне чланке и издавао речнике итд. О значају Шулека и његову политичком раду посветио је Obzor неколико чланака; о животу и заслугама његовим писао је председник академије југославенске J. Торбар у „Вијенцу“ за 1883. годину. На погребу у име академије говорио је С. Брусина, у име обзораша J. Пасарић, један правник у име омладине, а Колачек, пастир еванГелички, опростио се с покојником на *немачком* језику. — Шулек је био дописни члан нашега Српског Ученог Друштва, а према томе и почасни члан Срп. Краљевске Академије. —

† АЛЕКСАНДАР ДИМА СИН.

Писац „Госпође с Камелијама“, писац „Полу-Друштва“ и „Назора госпође Обре“, „Денизе“ и „Франсине“, умр'о је 27. (15.) новембра у својој вили у Марли-ле-Роа, близу Париза. У њему умире највећи француски, а вероватно и европски драматург овога века.

Александар Дима Син родио се у Паризу 27. јула 1824., као ванбрачни син Александра Диме Оца и Марије - Катарине Лебе, шваље. Признат је и од оца и од матере седам година доцније, и од тада је понео презиме свога оца, Дима.

До своје седамнаесте године пробавио је у разним приватним заводима: у службеним се школама није учио; ни бакалауреат, наш испит зрелости, није полагао. 1841., напустив завод у коме је био, врати се своме оцу, који је тада већ био у велико чувен писац. Поред оца, Дима Син се поче посвећивати књижевности. 1845. објави своју прву књигу песама, „Грехе младости“; 1847. свој први роман, „Доживљаје четири жене и једнога папагаја.“ За овим романом, у кратким роковима, објавио је шест до седам других романа, од којих је најпознатији „Госпођа с Камелијама.“ Ова дирљива љубавна повест, која полако улази у ред својих класичних друга „Маноне Леско“ и „Павла и Виргиније“, поставила је темељ његовом књижевном гласу.

Још је већи успех постигао Дима, прерадивши тај свој роман у драму. У историји француског драмског песништва у деветнаестом веку, „Госпођа с Камелијама“ бележи корак унапред, и то ка тако званој реалистичној књижевности. Она је писана ван калупа, који су до тада били у обичају, и, нарочито, независно од условности, као што Руси зову конвенције, о којима су водили рачуна остали драмски писци. Стил, предмет, личности, све је то било мање више ново за ондашњу публику.

Од то доба, Дима Син, напустив роман, посвети се готово искључиво драми (обратно ономе што је био случај код његова оца, који је почео са драмом, а завршио са романом). 1855, Дима изнесе на позорницу комад којему смо горе превели наслов са „Полу-Друштво“ (француски „Demi-Monde“, израз, који је доцније, употребом, добио друго значење). Тај комад је био други главни корак у драматуршкој каријери

Диминој. Од тада је Дима већ онај драмски писац, каквог га данас цео свет познаје. Брига о наравствености, смело приступање решавању појединих друштвених питања, сигурност у руковођењу драмскога догађаја, извесна хотимична суровост, духовитост, реалистично и вешто цртање карактера, крепак, металичан стил, који су обележја доцнијега начина Димина, већ су ту. Комад је имао много успеха, изазвао много препирања, и тадашња напредна критика одушевљено поздрави у Дими обновиоца француског драмског стила.

За „Полу-Друштвом" даде Дима, од 1857. до 1859., „Новчано Питање", „Природнога Сина", „Блуднога Оца". Изнурен сувишним радом, крене се у то доба, ради одмора, на подужи пут. По повратку, оправљен, настави прекинути рад, и састави, 1864, своју познату озбиљну комедију „Женски Пријатељ", која ће се скорим прѐдстављати и на нашој позорници. Но пошто је критика није примила како је Дима очекивао, он се зарече — зарицања писаца позната су са своје сталности — да неће више писати драма. Реч није одржао ни годину дана. Већ друге године, 1865., напише, уз сарадништво Емила де Жирарден, нов комад. За тим, после још једне драме коју је израдио опет уз туђе сарадништво, и поред романа „Ствар Клемансовљева", напише 1867. једну од својих најпознатијих и највећма цењених драма, „Назоре госпође Обре."

После француско-пруског рата, управо после Комуне, он написа своја „Писма о савременим догађајима", због којих просвећени и толерантни едили Париске Општине нађоше за нужно не присуствовати његову погребу, и без мало не одлучише, да се Дима има одсада сматрати непријатељем рода људског.

Од 1870. до данас, написао је комаде: „Свадбену Посету", „Кнегињу Жорж", „Клавдијеву Жену", „Господина Алфонса", „Данишеве", „Грофицу Романи" (ова два последња уз туђе сарадништво), „Туђинку" (1876.), „Кнегињу од Багдада", „Денизу" и „Франсину" (1887.), која му је последњи представљани комад. У рукопису су му остали комади, готово довршени: „Пут у Тебе", и „Нови Слојеви", који се, ако се буде урадило по жељи пишчевој, неће никада ни представљати ни *штампати*. Међутим, ако је веровати мишљењу управитеља Француске Комедије, и личнога пријатеља покојникова, Жила Кларти, и извесним наговештајима самога Диме у његовим писмима и разговорима о тим комадима, изгледа да ти комади иду у најсавршеније што је Дима написао.

Осим поменутих драма и романа, Дима је у дужим размацима штампао неколико свешчица о моралним и друштвеним питањима, као што су поменута „Писма итд.", „Човек - Жена", „Убиј је!", „Жене које убијају и жене које гласају", „Развод брака"; од којих већина, као што се види, расправља женско питање у разним правцима.

* * *

Женско питање, то јест питање о њиховом друштвеном положају, о њиховим односима према људима, о правима љубави, о материнству,

о њиховим супружанским дужностима. било је најчешће, но готову искључиво, и предмет његових драма. Отуда су многи критичари од вајкада убрајали Диму у моралисте, у које је и он сам себе свагда рачунао. Међутим, по нашем мишљењу и ти критичари и Дима су се у том погледу варали. Ако под моралистом разумемо човека, који се радо бави моралним питањима, не водећи рачуна и о успеху с којим је он та питања решавао, онда је Дима доиста био велики моралист: јер, као што рекосмо, све његове драме и остали његови списи, не изузимајући можда ни прве (види његов роман „Роман једне жене“), занимају се решавањем понекога моралног питања или бране какву било моралну тезу. Али ако име моралиста хоћемо да сачувамо за оне писце који су, као Сенека, Ларошфуко, Лабријер, Честерфилд и други, или међу песницима, Џорџ Елиот, успели да проникну до краја у та питања, и да допринесу *правилном* решењу њиховом, онда Диму не можемо убрајати у њих. Велика већина теза које је он заступао нетачна је. Као Ибсен, као Толстој, (ми их помињемо упоредо сасвим независно од њихове респективне вредности), и Дима је у име неког чистијег морала, у име неког вишег идеала постављао моралне законе, који имају мало везе са стварношћу. По томе ћете увек познати човека неморалиста, што он иде много више за својом маштом, но што се обзире на животне и друштвене прилике и на човекову природу. И тако, превиђајући, при решавању, тако важне састојке целога задатка, он ће давати нетачна решења и бити у несугласици не само са стварним приликама, но и са самим собом: кад није основа сигурна, увек се и цела зграда љуља. То се дешавало и Дими. Његове су јунакиње готово увек у опреци са друштвеним законима. другим речима, оне без и најмање сумње, немају право. И то је Дима и нехотице признавао својим расплетима. Његова Франсина, којој Дима даје очевидно за право, не сме да изврши своју претњу до краја. Она је, наиме, своме мужу, који је варао, обећала, да ће, сат један, пошто се увери да он има милосницу, имати и сама милосника. Међутим, и ако је она привидно извршила све што је била мужу припретила, она се у ствари уздржала баш од онога што је било најглавније учинити, па да се докаже да је теза коју Дима брани у том комаду правична. Да је она извршила своју претњу до краја, она би нам поуздано постала несимпатична: али, најзад, што би нама била несимпатична, то је мање важно: него је важно то што би она престала бити симпатична и самом Дими. Да је тако, доказ је то, што јој Дима није допустио да одржи до краја своју реч. За што је онда Дима тврдио, јер то излази јасно из целе драме, да Франсина има права то учинити? Све је бадава, има у истини нешто тако јако, да она избија, самоникло, и код оних који не умеју да је сами нађу. Тако и Шпилхаген, да још један пример наведемо, у својим „Проблематичним Природама“, непрекидно исмева племиће и даје им на много места врло ружне улоге: међутим, на крају излази да је и јунак романа, који је у трајној борби са племићима, и сам племићски син. Има нешто јаче од умовања писаца, то је оно наслеђе по-

узданих истина или неминовних осећања, које се вековима слагало у људима.

Узмимо „Денизу“. Дениза је девојка, која је са својим вереником, који је доцније напустио, учинила погрешку. Сад је други човек проси. Али, пошто му се она исповеди, он и ако је био у њу дубоко заљубљен, одустаје. На то Тувенен, један од оних чувених raisonneur'a Диминих, који увек говоре у његово име у његовим комадима, убеђује свога пријатеља просиоца, да њена погрешка (Дениза је имала и дете, које је умрло) није довољан разлог да је он не узме. И његов га пријатељ најзад послуша. Међутим, тај Тувенен тврдио је још, опет у име Димино, да човек не треба да познаје жену пре женидбе, да треба да улази чедан у брак. Резултат ових тврђења био је тај, да је један критичар, сутра дан после представе, овако свео у закључак теорије Димине у том комаду: „Шта је управо хтео Г. Дима да докаже у свом комаду? Да човек треба да улази чедан у брак, а девојка да има бар једно дете.“

Кад таквих несугласица има у истом делу, још је природније да ће их имати у неколико разних дела. Тако и јесте. Дима је час говорио човеку: „Убиј је: жена је бестија из земље Нод“; *) час је говорио жени: „Убиј га!“ И једанпут је праштао, други пут немилосрдно судио, трећи пут чинио и једно и друго у исто време. И увек са тако мало наслањања на стварност!

Што се тиче његовог познавања жена, које му једнодушно признају, ми немамо мишљења: у осталом недостају нам и подаци о том: из његових се драма то не види. Дима је радо играо улогу световног исповедника, и како веле, имао је много клиенткиња. Могуће је, дакле, да их је добро познавао. Али бар се једном приликом преварио у својој дијагнози: наиме онога дана, кад је Марији Башкирцев, сматрајући је као занесену и разнежену девојку, саветовао, да леже у десет часова и да једе бифтеке.

Али, ако није био моралист, био је драмски песник првог реда, и по плодности, и по вредности својих дела. Његова драма доминује међу драмским производима овога века. Утицај његов опажа се на свима европским књижевностима. Данашњи Судермани и Хауптмани немачки, који су само лоши подражаваоци његови, имају и за оно мало вредности своје, њему да благодаре. И по инвенцији, и по цртању карактера, и по вештом извођењу призора, и по неумитној драмској логици, и по занимљивости фабуле, и по стилу, Дима иде у ред најчувенијих драмских песника у светској књижевности. И њега ће историја књижевности забележити међу оне писце, до којих се, идући током деценија или полустолећа, долази само великим скоковима, под којима многи други познати писци остају као тумули између великих брда.

Ми не мишљасмо овде улазити у подробнију оцену његова живота и рада. Ми смо, у овој некролошкој белешци, хтели да дамо само неколико животописних података и неколико стенографских напомена о његовом књижевном раду: уз то, да расветлимо, ма и укратко, једну тачку његове карактеристике, поводом које би још могло бити неспоразума и заблуде међу читаоцима и гледаоцима драма Диминих.

Ђ. П.

*) Земља, у коју је Каин утекао после убиства Авељева.

ЈЕДНО ПИСМО АЛЕКСАНДРА ДИМЕ

На западу је већ давно женскиње повело доста огорчену борбу, да се у свему у *правима* изједначи с мушкињем. Не давно преминули гласовити француски књижевник, и нашим читаоцима већ познати, Александар Дима — Син овда онда и сам се дотицао овога питања. Њему су се, по већ утврђеноме обичају код Француза: да о свима важнијим стварима чују мишљење виђенијих књижевника и публициста, често обраћали за мишљење у овоме или ономе питању. Тако је постало и ово писмо. Марија Шелига-Леви умолила је Диму за мишљење о томе женскоме питању, и Дима се овим писмом тој молби одазвао. На писму нема датума, кад је писано, али се из поштанскога жига на завоју види, да је пошти предано 6. јула ове године. То интересно писмо гласи:

„Госпођо,

Моје мишљење о правима женскиња већ од дужег сасвим је утврђено. Ја сам га објавио у разним броширама као *„Жене које убијају и жене које гласају“*, (имамо је на српскоме. Пре петнаест година превео је М. Сандић, а издала књижара В. Валожића) и *„Истраживање оца ванбрачној деци“*. Ја желим да грађанска и политичка права женскиња буду равна правима мушкиња, јер су им и дужности једнаке. Плаћа ли женскиње порезу, као и мушкиње? Не гоне ли га као и мушкиње, кад не плати?

Ако женскиње не измири своје дугове, ако не исплати своје трговинске менице, ако не плати закупнине, узимају ли му покућство и продају ли га? Кад у крадеу дућану траке или чипке, воде ли га полицијском чиновнику и одатле пред суд као преступника? Кад се помишља, да Јованка Орлеанка не би могла отићи у општинску кућу, да пријави дете своје суседе, нити да гласа за општинске одборнике у Домреми-у, у овој лепој земљи француској, коју је она спасла!

Ми се поносимо славним писцима, као што су госпођа од Севиња, госпођа Стајеловица, госпођа Санд, а не дајемо им ни она грађанска и политичка права, која допуштамо њиховим кочијашима. Ми школујемо

девојке исто тако као и младиће, стварамо лицеје, који врло много стају, где оне постају професори и ставља им се у дужност, да расветљавају и износе истину о свима историјским, економијским, политичким, научним питањима у свету, а онога дана, када се њима указује прилика да засведоче напредак свога знања, онога дана, када је како бирање, где су заложени интереси земље, чију историју оне тако добро познају, њих моле да остану код куће, и ако чак и вратари имају право гласа.

Где је оно фамозно ослобођење женскиња, које је донело собом хришћанство, за које је Дева Марија поднела толике жртве?

Трубадури тврде, да ће женскиње много изгубити од својих дражи, употребом својих нових права. Али зар их бициклет чини дражесинијама?

Ви заборављате, кажу нам извесне озбиљне личности, да су женске ослобођене војничке службе. Али оне нису ослобођене од тога да не рађају децу, без које не би ни могло бити рата — што би много више вредело -- нису ослобођене од тога да не буду бремене девет месеца, да не доносе децу на свет с ужасним боловима, да их не доје, да не бде над њима, да их не негују годинама, да не подносе уображени страх кад им их одузму и пошљу на границу или преко ове.

Сви разлози, који се износе против тога, јесу остаци римскога права, које ће природно право у скоро оборити

Зар жена није створ, који и ради и мисли, истога порекла и истог облика као и човек, осем неке мале разлике, која, у осталом, иде у њену корист?

Зар не правимо од ње светињу, особито као мајку, супругу, кћер? Зар јој не намећемо у исто време толике дужности а у неким случајима и више одговорности него ли човеку? Да, онда објавимо и утврдимо и грађанску и политичку једнакост њену с човеком Што се тиче њене социјалне једнакости с нама, о томе не треба да се ми бавимо, то ће она сама ставити себи у дужност, и како ствари иду, за тим се неће дуго чекати. Заиста, само луде могу тражити слободу за човека, а не предвидети, да се она мора исто тако дати и жени.

Примите, госпођо уверење мог одличнога поштовања.

А. Дима — Син"

УРЕДНИК
Др. М. Ђ. Миловановић

ВЛАСНИК
Ст. М. Протић.

ХРИСТОС СЕ РОДИ...

Сн'јег је пао, смрзли су се
И потоци бистри, мали,
Што су некад пољанама
И горама протјецали.

У гајима давно замро
Глас славуја и пастира,
Свуд тишина — с неба плава
К земљи слази анђ'о мира.

А зв'јездице — кандиоце
У господњем храму силну,
Затрептале слушајући
Пјесму свету и умилну.

Мир господњи црној земљи,
Мир господњи вам, небеса,
Нек вас љубав увјек спаја,
Никад мржња не потреса.

А земљицом звона света
Зазвонише љупким гласом,
И људи се и нељуди
Поздравише: „Христом спасом".

Христос с' роди, Србе брате,
Христос с' роди, ви народи,
Што тирану робујете
И ви што сте у слободи!

Српског рода кад ћеш сићи
С плавог неба, наш анђеле?
Море крви пролићемо,
Само сиђи, спаситеље.

МИЛАН

ЗАНАТСКЕ ШКОЛЕ

(ЈЕДНО ПИТАЊЕ ИЗ НАШЕ ЕКОНОМНЕ ПОЛИТИКЕ)

У низу многих привредних питања која чекају своје решење на сваки начин долази међу прва и најважнија питање о индустријском и у опште привредном образовању народном, образовању које би нас спремило и оспособило да боље и научније освајамо спољну природу, црпећи из ње сва богаства којима је наша земља тако обилно одарена. У колико је човек спремнији да издржи борбу са природом, да лакше овлађује и руководи њезиним снагама, у толико ће његова борба са друштвом бити блажа и правилнија, јер је тим двема борбама сваки човек у својој привреди изложен. Ми смо до сада поклањали мало пажње настави земљорадника, занатлија и трговаца. Крајње је време да нешто озбиљно и систематски урадимо и за образовање друштвених редова од којих највише зависи наше материјално богаство и бољитак. Сви видимо да смо у домаћој радиности далеко изостали иза других народа и да помоћу ње нисмо у стању прибављати наше тако разгранате намирнице. Кућевна индустрија и занати не само да се нису развили јаче него су ступили у фазу распадања и такви, какви данас постоје, неминовно морају ишчезнути пред навалом стране радиности наоружане најбољим техничким знањима. Велики напредак који се изврши за последњих педесет година на пољу индустријском изменио је основицу привредног живота и створио нове услове опстанка. На место заната са старим рутинама и строгим ограничењима рада долази фабрична индустрија са бољом техничком спремом, великим капита-

лима, јаком поделом и слободом рада, појаве које доведоше занатлијски свет у веома мучан економски положај.

У земљама јачега привредног развитка у којима раније отпоче борба између велике и мале индустрије, или боље између нових и старих метода радиности, занатлије не могући да издрже утакмицу стадоше јако посртати, а где велика индустрија стицајем посебних прилика освоји земљиште, заната скоро са свим неста, као што је случај у Америци. Та иста судба очекује и наше занате, нарочито кад се погледа на њихову текничку страну. Утицај велико-фабричке индустрије која оличава већу текничку и економску спрему бива све већи, положај занатлија тежи и критичнији. Прерађевине са запада допиру у наше најмање кутиће, нуде се по сваку цену, отварају нове укусе, шире луксуз у све слојеве народа, потискујући све више нашу кућевну и занатску радиност. Није било давно кад су се и у најотменијим варошким кућама израђивале разне тканине и други рукотворски предмети који су подмиривали још узан круг наших потреба, а данас се престају израђивати и у сеоским. Сваки хоће да се одене страним фабрикатима, често далеко лошијега квалитета, јер му се чине за око лепши и шаренији и у цени јевтинији. Занати тако исто подлеже, занатлије се боре с душом за свој опстанак, и ако се продужи процес распадања у нашој индустријској производњи не ће им ништа друго остати до радови оправака и крпежа.

Потрошња предмета стране израде расте несразмерно развијености и јачини народнога рада. Варошки свет надмеће се, тако рећи, у набавци страних луксузних предмета. На варошане се већ увелико угледају сељани, и тако сви подижемо цифру страногa увоза. Истина наш прошлогодишњи трговински биланс показује мањак увоза за шест милијуна према увозу од претпрошле године (увоз у 1893. год. износио је 40.922.584 а у 1894. 34.981.173), што по свој прилици значи да је опала наша куповна моћ на страни. А наш извоз у прошлој години (46.023.249) надмашио је увоз за једанаест милијуна. Али све то, баш и да се поклони потпуна вера тачности наше царинске статистике, не доказује да је наше економско стање повољно ни у самој тој години. Ма шта нам цифре говориле наш међународни биланс пасиван је, ми у

крајњем случају плаћамо златом разлике које се јављају при нашем општем обрачуну са иностранством. Које увозом које јавним задуживањем на страни ми смо дотле дотерали, да морамо сносити економски трибут, плаћати једну врсту пореза коју нам нико силом није наметнуо. Ми је плаћамо за спремнију радну снагу страних народа. Ја тиме циљам на ажпо коме најглавнији узрок лежи у неразвијености наше производње и који стаје годишње милијуне народну привреду. То је привредни дефицит који поглавито ствара дефицит финансијски. Земља која се задужује и увози више но што јој допушта јачина њезине привредне снаге, иде на сусрет економском опадању. Последица је тога јаче и прекомерно оптерећавање приватних привреда разним дацијама, што ствара застој и зачамелост у народној привреди, и крајњи је резултат свега тога општа осиротелост.

Тешко се може помишљати на сузбијање страних прерађевина вештачким и принудним мерама. Ма колико жигосали луксуз који нам долази са запада и апеловали на патриотизам појединаца да се по могућности ограниче на потрошњу производа домаће прераде, то не би било у стању да измени наше појединачне погледе. Где се човек руководи личним интересима илузорно је говорити о патриотизму, о томе се не треба више варати. У осталом то се код нас сваким даном очитује. Између многих примера ја ћу навести само један, уздржавајући се да о њему дâм ма какво мишљење. Пре две године на учитељском збору, држаном у Београду, изнесе се предлог да се учитељице, ваљда и учитељи, одевају производима наше израде. Предлог није нашао одзива. Такав исти предлог изнет је на овогодишњем збору учитеља који је држан у Пожаревцу, па је опет пропао. Да ли су такви предлози умесни или остварљиви или нису друго је питање, довољно је констатовати само да се у томе није успело. Тај и многа друга факта гласно говоре да се у питањима такве природе не смемо руководити сентименталношћу. Једно време код нас се много препоручивала потрошња домаћих производа, па су се у томе циљу и дружине склапале, и при свем том увоз фабриката са стране непрестано је растао и он ће и у будуће расти, ако се и од сада буде водило тако мало бриге и старања

око подизања наше индустрије. Занатлије ће једнако тражити да се заштити њихова радиност од стране утакмице, наш свет све више ће увозити докле год буде могао. Ми смо и сувише проширили круг потреба да бисмо се могли ограничити на оно што се у земљи прерађује. Понегде се прибегавало формалним законским мерама као вештачким средствима да се заштити домаћа радиност. Бугарска је, чини ми се, издала закон да се сваки чиновник мора одевати домаћим тканинама. Такве мере, ако би се могле у данашње време оправдати, биле би саме по себи недовољне. Упоредо са растењем потреба ваља развијати јачину народнога рада и производње у земљи. Кад тежимо, можда и сувише, да се у намирницама изједначимо са најнапреднијим и економски најразвијенијим народима, кад хоћемо да живимо потпуно савременим културним животом, онда морамо с друге стране тежити и радити да им се и у развитку свих привредних грана бар приближимо. То је једини пут којим нам ваља поћи па да се колико толико сузбије страна навала.

Код нас се често чује мишљење како не треба да хитамо са развитком индустрије, него да се за сада ограничимо на земљораду и да на подизање те гране која се највише рентира концентришемо сву снагу. Ми истичемо на прво место земљорад ваљда за то што је то најстарије и најомиљеније занимање масе народа, а према индустрији показујемо мало воље и устаоштва, нарочито зебемо од велике индустрије, па смо у томе занемарили занате. Та зебња, која у неколико може бити и оправдана, долази поглавито отуда што се бојимо да увођењем велике индустрије не створимо у земљи бескућништво, једно болесно стање друштвено које се већ на западу почиње сматрати као неизлечимо. То стоји, ала тако исто стоји да ми ни овако не можемо опстати. Један културан народ, као што ми хоћемо и сувише брзо да постанемо, не може живети само од земљорада. Народи земљораднички више су изложени природним и социјалним калямитетима него индустријским, ма да и код ових могу да косе велике кризе. Дође време кад омане и изда година, затвори се граница извозу пољопривредних производа, и отуда настају велики губици који се с друге стране не могу накнадити Такве земље налазећи

се у нужди прибегавају зајмовима на страни, задужујући се више но што допуштају њихови материјални извори, а то није без велике штете по њихову економску и политичку самосталност. Један народ без своје индустрије који пољопривредне производе размењује за стране фабрикате човек је, по згодном упоређењу Фридриха Листа, коме у раду недостаје једна рука, па се мора ослањати на туђу. Он ће увек бити изложен на милост и немилост својих моћних суседа, као што смо ми данас изложени простим ћефовима с оне стране Саве и Дунава у извозу стоке. Наша економска немоћ као народа земљорадничко-сточарског најбоље се показала приликом најновије забране извоза свиња на мађарске пијаце. Познавајући нашу привредну зависност Мађари ће и у будуће сличне мере предузимати, кад год то буду диктовали њихови интереси Томе стању мора се једном учинити крај, па ма то било и по цену најскупљих жртава. Ми се не смемо више ослањати на њихову милост да нам пропуште коју стотину свиња. Ако мислимо испливати из борбе у коју морамо отворено ступити и која ће се све више заоштравати, ваља нам се поступно економски еманциповати, а то ћемо моћи само тако ако прегнемо јаче на подизање народне производње не само земљорадничке него и индустријске, којом ћемо отворити у земљи пијаце и моћи да подмирујемо већину наших потреба.

Некада се мислило да је у земљораду једини извор богаства народног, а доцније опет у новцу. Али ти појмови као једнострани и погрешни преживели су своје време. Модерна економска наука поставила је стално правило, утврђено самом практиком, да је извор богаства у свима привредним грапама и да је развитак једне условљен другом. Већ је опште позната истина да се рационалан земљорад не може развити у земљи која нема своје индустрије. Све су привредне гране у неку руку солидарне, и оне представљају зависне делове или органе у великоме организму народне привреде. Земљорад, трговина и индустрија узајамно се помажу и допуњују, сачињавајући једну хармоничну целину. Сам закон природнога развитка друштва чиј организам постаје сложенији и комплекснији захтева разноврснија занимања, јачу поделу и кооперацију радова. У једној земљорадничкој земљи не може бити

јаче поделе послова ни великих и разгранатих активности, ни јаче енергије и устаоштва, нити у опште може имати услова за развитак свих радних способности, какве налазимо у земљама индустријским.

Као што у свему корачамо стопама културних народа мораћемо поћи путем њиховог економског развитка. Ми се можемо томе неко време и опирати, али ћемо најпосле ударити истим правцем Ми не можемо умаћи закону општег индустријског напретка, нарочито данас кад сви народи теже да постану индустријске масе, ако бих се тако могао изразити. Покрет западњачке културе сувише нас је захватио да бисмо се могли оградити каквим зидом и створити нешто засебно и оделито. То нису у стању учинити ни далеко снажнији народи. Један народ нашега географског и економског положаја који би избегавао велику индустрију, бојећи се последица које она оставља, ризиковао би да доведе у питање и са̂м свој опстанак као политичке заједнице, а то би било на сваки начин кобније него истицање на дневни ред радничког питања. Избегавајући једну опасност пало би се у другу и далеко већу. Између два зла ваља бирати мање. У осталом питање је да ли ће и у будуће велика индустрија прождирати мале и самосталне произвођаче, правећи од њих просте фабричне најамнике као данас. Кад не би било другога излаза ни начина, онда је на послетку боље доводити стране фабриканте него увозити стране фабрике. Ту скоро један од наших угледних листова противи се увођењу парне фабрике за израду тканина, бојећи се да она не упропасти нашу ткачку индустрију. Но ми видимо да су је подриле и сваким даном је упропашћују парне фабрике ван земље. Питање о коме је овде реч у толико је код нас судбоносније у колико наша кућевна и занатска радиност пропадају под утицајем не наше него стране велике индустрије, највиднији знак наше економске зависности.

Наш економски спас није само у земљораду, сем ако бисмо се строго ограничили у нашим намирницама, него и у индустрији без које се не може ни помишљати на потпуну економску самосталност. Ми морамо настати да поступно развијамо ту најважнију привредну грану, а за то имамо све природне услове какве ретко која земља има. Нама за то највише не-

достаје наша привредна и техничка спрема. Ми нећемо толико оскудевати ни у капиталима колико у доброј спреми радне снаге. С тога мислим да је данас најпреча потреба подизање стручних индустријских школа. Но пре него пређемо на то по својој актуалности важно питање, ваља нам се бар површно упознати са главним фазама развитка индустрије и узроцима који створише преображаје у систему производње.

I

Први и најстарији облик индустрије јесте кућевна производња или рад у породици. Прастара фамилија, посматрана са гледишта економског, беше самостална јединица довољна сама себи у подмирењу задружних потреба. Све доцније фазе у развитку имају свој зачетак у тој ћелијци примитивног друштва, или да се изразимо економски, у оделитој кућевној привреди која је за толико векова била једини и нормални облик радности. Главне црте производње у фамилији ове су: Цео економски процес добара, представљен само у производњи и потрошњи, вршио се у затвореном газдинству: чланови фамилије сами су производили прве материје, прерађивали их и трошили. Врсту и количину производње строго је одређивала кућевна потрошња. За капитал се једва може рећи да је постојао, и то у најпримитивнијим алатљикама. Размене добара није било сем по ретком изузетку. Изгледа да људи у почетку нису показивали склоности ка размени из које као усељене црте човекове Адам Смит изводи начело поделе рада. Јер се зна да је у прастарим временима размењивати значило толико исто колико и варати Важење добара мерило се према корисности или њиховом економском својству да задовоље потребе.

Индустрија у том првобитном облику старија је од земљорада. Путници по новим земљама и данас наилазе на примитивне људске заједнице које се баве разним врстама индустријских радова, као што су многа црначка племена у Африци. Али тек сталним настањењем на једноме месту када земљорад постаде редовно занимање индустрија добија разговетнији облик. Људи се споредно или сталније одају на израду алатљика и других предмета потребних земљораду. Техничка вештина и савршеност у изради развијале су се у мери у којој се јаче обележа-

вала подела послова између чланова заједнице, што је омогућавао сам склоп фамилије у преисторијском времену као различан од данашњег породичног уређења. Она је обухватила читаве заједнице или групе лица (gentes, родове) везаних међу собом крвним сродством по праву материнства, а доцније по праву очинства (патријархална фамилија), са заједничком својином и газдовањем, а бројала је толико чланова да је заузимала простор, на коме је била настањена, читавих села, по примеру данашњих сеоских задруга.

Али тај самоникли економски склоп у коме се искључиво производило за кућевну потребу није се могао вечито одржати. Економски узроци највише су допринели његовоме распадању, они исти који дејствују на дезорганисање наших задруга. Кад би се показао вишак у произведеним добрима преко подмирења задружних потреба, тај би се остатак приметио, и тако се долазило до извесног дохотка који је попуњавао оно што земљорад у даљем ширењу потреба није могао давати. То наступи нарочито од времена кад се земљиште као колективна својина стаде делити међу задружним групама које се одвајаху од примитивне фамилије да продуже самосталну екзистенцу[1]). Сама оскудица и немаштина приморавала је људе да се довијају те да поред земљорада траже нове изворе опстанка у индустрији Ту лежи зачетак одвајања индустријске производње од земљорадничке. Случајеви размене сад постају чешћи. Размена прво отпочиње између чланова разних природних група који се међу собом сматраху као странци, а то ће рећи по ондашњим појмовима као непријатељи, и увек је била праћена лукавством, преваром, па често и насиљем. Да би се све то избегло размена између страна вршила се под надзором извесног јавног лица, у присуству сведока и са извесним симболичним знацима којих је пуно римско право.

Примитивни облик производње у породици одржао се до данас код многих народа који још нису достигли потпуну економску зрелост, нарочито на северу и југо-истоку Јевропе. У скандинавским земљама земљорадници поред свога главног занимања негују и индустрију, израђујући већину предмета по-

[1]) Les formes d' industrie dans leur developpement historique, par Karl Bücher, у Revue d' economie politique, 1892. juin.

требних сеоском становништву. Тамо се поодавна настало на препорођају кућевне индустрије наставом у школама у којима ручни радови заузимају прво место. Тако исто налазимо кућевну индустрију у Швајцарској, Пољској, Румунији, многим крајевима Аустро-Угарске, а особито у Русији[2]) где су више милијуна радника заузети разним врстама сељачке индустрије са доста развијеном техничком вештином. Код нас се неке гране кућевне индустрије по селима још одржавају, и то оне које задовољавају још примитивне локалне потребе, а многе гране нагло пропадају, нарочито ткачка индустрија, потиснута страном машинском производњом.

Истраживања историјско-економна на пољу кућевне радиности отпочета су озбиљније од једно две деценије, управо од када сеоске задруге, одржане у понеким крајевима, по своме социјалном и економском склопу привукоше на се пажњу економиста. Досадашњим резултатима испитивања утврђено је да је кућевна индустрија најстарији облик индустријске производње, а не занати као што се обично узимало, и да је она као главни тип владала до почетка једанаестог века.

Занати представљају другу фазу у еволуцији индустрије, а развише се и процветаше у градовима средњега века у којима налазимо самостална индустријска занимања и јачу поделу радова. У занатској радиности производи се за потрошњу ван куће, дакле за размену, ма да је њезин круг веома ограничен. У тој фази пијаца се шири и постаје стално место на које се скупљају купци и продавци у циљи размене економских добара која добивају назив еснап или роба. Поред вредности употребе или корисности помиче појам о вредности размене, као меродавне на тржишту. У задружној кућевној производњи прерада првих материја везана је за земљиште, јер потребе пољоделског становништва одређују обим и систем производње. У фази занатске радиности занатлија, располажући извесним капиталом, није више везан за земљиште; он сâм прибавља сировине и израђује их по поруџбини. У тој периоди развитка индустријска производња узима већи размер и са свим се одваја од земљорадничке. Ради боље израде сад се више полаже на развитак занатске технике, прописују се

[2]) Ein Beitrag zur Darstellung der Hausindustrie in Russland, von Stellmacher, 1885.

извесни услови учења и начини рада, уводи се шегртски систем као нужан услов за обављање заната. Тиме се у главноме занати разликују од кућевне индустрије.

Град у самоме почетку беше паланка или боље повеће село, окружено зидом, са пијацом на средини, зградама за становање, стајама за стоку, житницама, и др., служећи као уточиште суседним становницима који напуштаху села од притиска и намета феудалних господара. У несигурним временима средњих векова сваки је могао са својом породицом и малом наћи прибежишта у граду, а у накнаду за то стављало му се у дужност да сноси све дације око утврђења града и да га брани у случају напада. То право склоништа коме је одговарала дужност одбране добије назив право грађанства, а становници града прозову се грађани cives или burgeuses од речи бург, како се град звао у почетку. Отуда реч буржоазија или трећи сталеж који пониче у градовима средњега века као јединим центрима индустрије, трговине и политичких слобода оних мрачних времена[3]).

Становништво по градовима није се у почетку по занимању разликовало од сеоског. По кад се градови толико намножише да им земљорад није могао давати све намирнице, прибегло се прерађивању сировина, и тако прерађене предмете варошани размењиваху за пољопривредне производе са околним сељанима. Град није обухватао велики простор, неколике миље у наоколо, да су сељани могли долазити на градску пијацу и враћати се својим кућама обданице. Тако се сад подела занимања јаче обележава, градско становништво одваја се од сеоског, па дакле и занати од земљорада. Између та два друштвена слоја заснивају се тешњи економски односи. Градови постају једина места за прођу земљорадничких производа, размена се грана, трговина добија јачи окрет, а тиме целокупна привреда добија сложенији облик.

Занатску радиност као самостално занимање налазимо у почетку средњих векова прво на феудалним газдинствима (Frohnhofwirtschaft) која су имала карактер приватне кућевне привреде. По феудалном склопу господари или спахије прите-

[3]) An Jntroduction to english economic history and theory, by W. J. Ashley, 1888. I, 69, 73.

жаваху велике баштине дате им у феуд са свим оним што је потребно за вођење економије. Тада се на дворовима владалаца, племића и по манастирима отпочиње неговање индустрије. Карло Велики издавао је потчињеним дворовима наредбе да морају држати извесан број занатлија који су радили као привезаници за потребу својих господара а ови су се старали о њиховоме опстанку. Стање радности тих првих времена није довољно расветљено. Зна се толико да су се феудални господари старали о развитку заната, доводили стране мајсторе преко којих се ширила римска произвођачка техника, сачувана у понеким местима, што је допринело јачем развитку заната, прописивали услове рада, начине изучавања заната, организовали поједине занатске професије и т. д. То су биле, као што вели Шемберо,[1]) школе из којих се ширило индустријско знање. У понеким слободним општинама било је занатлија слободних и независних од племства, али су се у исто време бавили и земљорадом. Доцније потчињене и привезане занатлије почеле су напуштати спахијска газдинства и бегати у градове и тамо су постајале слободни мајстори. Али свакојако занати су остали у скученоме стању све док се јаче не разви градски живот. Чим се градови намножише и ослободише од притиска феудалног, добивши слободну општинску управу, радност узима већи полет. Занатлије се сад деле према занимањима и организују у заједнице под разним именима: корпорације, гилде (у Енглеској) и еснафе. То је најмаркантнија црта средњовековне занатске радности у градовима на којој нам се ваља мало задржати.

Постанак еснафских заједница датира се од краја једанаестог века, а у 13. и 14. веку налазимо све занате у варошима организоване у еснафе. Уређење њихово извршено је извесно по обрасцу сличних заједница, задржатих још из римскога времена, у неким градовима који су имали своју самоуправу. Према времену постанка и тадашњим социјалним условима еснафе треба посматрати са две стране: економске и политичке. То беху с једне стране удружења занатлија којима је био задатак да регулишу стање радности у свима правцима, а с друге стране политички органи градске управе који су имали да се

[1]) Handbuch der Politischen Oekonomie, II, 469—472.

старају о благостању градског становништва. Те две стране нераздвојне су, но ми ћемо се задржати на првој која нас највише интересује.

Главна мисао која веје кроз средњевековне еснафе јесте измирење интереса произвођача и потрошача, а то се постизавало ограничењем слободе рада и такмичења. Еснафске заједнице у пуноме своме јеку представљаху организме у којима се самостално регулисао процес производње, поделе и потрошње добара. Само уређење еснафа почивало је на удружењу лица која у градовима обављаху ма какву грану занатску, ради одбране и заштите својих интереса. Три врсте лица тицаху се еснафа: мајстори као пуноправни чланови, помоћници (калфе) и шегрти који су имали само право на заштиту од стране еснафа. Ступање у прва два реда било је везано за испуњење извесних услова. Да је неко могао обављати какав занат, морао је припадати дотичном еснафу, а негде се то право везивало и за право грађанства. Као посебан услов тражила се извесна квалификација не само у погледу текничком него и моралном. Поред стручне спреме за мајсторе која се морала прописно показати, кандидат је требао да има по средњовековним појмовима неокаљано име и часно рођење. Шегрт да се произведе за калфу морао је провести у учењу заната код мајстора извесно време: три, седам година. Од почетка четрнаестог века систем шегртства сматра се као нужан услов за вршење заната. Ученици и калфе радили су заједно с мајсторима, хранили су се и становали са њима, сматрали су се у неку руку као чланови породице. Мајстори су о њима водили очинску бригу и били су дужни да их добро науче занату. То су били радници средњевековне индустрије чиј је положај био много бољи од положаја радника данашње фабричне индустрије.

Но најважније и најинтересантније је знати како су се по еснафском уређењу тога времена прописивали услови рада и контролисала радиност, црте које најбоље карактеришу тадашњи привредни склоп. Тако еснаф је преко нарочито изабраних лица вршио свакодневни надзор у радионицама. Предмети израђени противно прописима еснафским узимани су као прост фалсификат за који се занатлија први пут казнио, а у другом или трећем поновљеном случају истеривао из заједнице и гу-

био право на обављање заната. С друге опет стране да би се свакоме занатлији обезбедио самосталан економски положај и постигла умереност у ценама у интересу потрошача, то двоје имало се највише у виду, еснафи су се старали свима средствима да се дође до што потпуније једнакости у трошковима око производње, да сваки занатлија производи под једнаким условима. Тога рада забрањивало се појединачно куповање материјала за израду. Еснаф га је куповао преко својих људи, а затим га делио међу занатлије или подједнако или свакоме према потреби. То је важило као стално правило, ако не за све, а оно за неке гране заната. Понеки еснафи одређивали су место и време у које се сме куповати сиров материјал за прераду, само да би се избегле веће неједнакости у трошковима продукције. Поред свих испуњених услова кандидат за мајстора није могао на своју руку отворити радњу ако у граду није било упражњеног мајсторског места. Број мајстора био је дакле ограничен. Исто тако строго се прописивало колико један мајстор може имати помоћника и ученика, колико времена сме радити, а често пута забрањивало се да мајстор може имати више од једне радње. У многим врстама заната одређивао се максимум производње добара преко кога се није смело прећи. Занатлијама се забрањивало да одвраћају и привлаче муштерију другога и да примамљују момке својих еснафлија Према томе о слободној утакмици није могло бити ни речи. Свим тим и многим другим мерама ишло се на постигнуће једнакости у производњи добара која није смела прећи обим и границе малога газдинства[5]).

Слободан промет добара такође се сузбијао, нешто самим тадашњим приликама, неразвијеношћу саобраћаја, а нешто на вештачки начин, ограничавајући се у почетку на градско тржиште и најближу околину. Свако посредништво при размени домаћих производа забрањивало се Земљорадници који су доносили своје сировине на пијацу размењивали су их за занатске рукотворине непосредно са занатлијама. Размена се често вршила без новца, сем случаја у којима се морало давати прида да би се изједначиле вредности прометних ствари. Тај непосредни однос при размени развијао је код занатлија осе-

[5]) Schönberg, op. cit. 483, 484.

ћај личне одговорности за израду и доброту робу. Они су познавали жеље и потребе својих клијената, па су према томе и удешавали производњу. Пошто је градско тржиште било намењено искључиво промету домаћих производа, то су се стране прерађевине могле уносити само ако је потреба захтевала, а није било могућности да се у граду производе Размена добара подвргавала се јачем надзору који се још пооштри кад отпоче трговина са странцима према којима је владало неповерење. Мере за дужину и тежину одузимају се од заинтересованих страна при размени и стављају под контролу нарочитога лица, мерача, чије је присуство при куповини и продаји било обавезно. Мерач је испитивао робу и контролисао тачну предају ствари. Спољна трговина није имала карактер интернационални као данас, него интеркомунални, јер се вршила између појединих градова, слободних општина. У 13. и 14. веку странци су трговали по туђим земљама на основу владалачких повластица, и то ретко као осамне јединке већ као чланови извесних корпорација. У осталом спољна трговина узима јачи полет тек од крсташких ратова кад се Јевропљани упознаше са народима источним и њиховим радиношћу.

Својим строгим одредбама, како и колико да се производи и по којој цени да се продају добра, варошка економна политика спречавала је јачи полет у развићу индустрије, особито у произвођачкој техници. Проналазачки дух био је успаван, јер примена савршених алатљика тешко се примењивала због гоњења проналазача од стране еснафа. Интересно је поменути како је ковачки еснаф гонио славнога проналазача парне машине Џемса Уата, не дајући му да се настани у Глазгову и да отпочне примену својих проналазачких радова, те је најпосле заузимањем самога Адама Смита као професора нашао прибежишта под кровом университета те вароши, где отвори радионицу [6]) Произвођачи су се морали кретати по већ утрвеноме путу, новачења су се тешко допуштала. Настало се било да се сва радиност регулише као меканизам у часовнику, не би ли се одржала хармонија између интереса произвођача и потрошача Тиме се ишло у крајност услед које је наступила јало-

[6]) Lectures on the Jndustrial Revolution in England, by H. Joynbee, 1890. стр. 14.

вост у индустрији. Није било могућности да човек развије све своје снаге и њима се користи, пошто није било слободе такмичења. Свеколика делатност у тако крутом уређењу сматрала се више као општи извор из кога треба да црпе дохотке у приближно равној мери сви чланови еснафа.

Средњевековним еснафима не може се, при свем том, одрицати заслуга за трговину и радиност, а нарочито заслуга у томе што су дали прилике образовању грађанског сталежа који је био покретач свих слободоумних мисли на пољу политичком. Али они нису могли задовољити све стране људске природе. У своме првобитном облику еснафско уређење достиже потпун развитак у четрнаестом веку. У петнаестом већ се налазе трагови његова опадања, и у шеснаестом и седамнаестом наступа јачи процес дезорганизације. Најзад се еснафске заједнице изродише у затворена и неприступна удружења чији се чланови једино рекрутоваху из еснафских фамилија. С тога се на те установе почело јаче нападати. Први Тирго укида еснафе једним едиктом 1776. г као «тиранске установе». Но они се одмах после његова пада као министра успостављају. Уставотворна скупштина декретом од 14.—17. јула 1791. г. коначно их укида гледећи у њима неуставна удружења и атак на слободу рада и проглас човекових права. И у другим земљама, само доцније, укидају се еснафи, али не у тако радикалном духу француске уставотворне скупштине, управо одузима им се карактер првашње строгости и крутости. У Швајцарској 1830. ; Шведској 1830 —64. ; у Немачкој законима од 1807. и 1869. ; Аустро-Угарској 1859. и 1872. г. У Инглиској еснафа је нестало и без нарочитог укидања, сем што је закон о шегртима (Statut of Apprentices) донесен за време краљице Јелисавете (1562.) укинут 1814. Тим законима одузет је еснафима монопол на радиност и проглашена слобода рада. Еснафска удружења продужила су своју екзистенцу али у другом облику и са другим циљевима. Оне строге контроле коју еснафи вршаху над радиношћу нестало је, пошто се није могла сложити са слободом рада и кретања, и њу, у колико данас постоји, врши држава. Данашњи еснафи имају са старим само име заједничко. Њихов је задатак да негују и одржавају дух удружења као отпор претераном индивидуализму, да учвр-

шћују осећаје одговорности за бољу израду, да успостављају тешње односе између мајстора и помоћника, да се брину о бољој спреми ученика и т д. То су занатлијске задруге дотеране према савременим потребама.

У томе духу издата је и наша Еснафска Уредба 1847. год, која је и данас у пуној својој важности. Она није ничим бољим и савременим замењена, како би одговорила стању радиности које се у овој половини века из основа изменило. Било је неких незнатних измена више формалне природе, а у техничкој страни, у поправкама и усавршавању метода рада остало је скоро све по старом. И онда није ни чудо што наше занатлије у масама пропадају. Наша занатска политика од ослобођења била је веома мршава. Ништа се није озбиљније предузимало за препорођај кућевне индустрије и заната, нити се старало да се они заштите. С једне стране границе страноме увозу стојале су више или мање отворене, а с друге допуштало се отварање сеоских дућана, тих последњих сместишта стране робе, који су у многоме допринели пропадању наше сељачке индустрије. То се у кратко може рећи о нашој занатској политици, која је била више пасивне природе. политика laisser faire, laisser aller, чије последице данашњи нараштаји морају тешко да сносе. Узалудно би било заустављати се на изношењу наших прошлих погрешака, јер их сви данас увиђамо, и вајкати се за оним златним временима када занатлије сеђаху скрштених ногу на својим ћепенцима, радећи мирно и безбрижно свој занат, време кога се још добро сећамо. Данас је то све посрнуло под ударом стране фабричне производње То нам само казује, да се наша радљивост није развијала упоредо са растењем намирница.

Трећу главну фазу у развитку радиности представља велика фабрична индустрија, и она се развија упоредо са развитком народне привреде као једне органске целине. Народна привреда могла је нонићи у модерним државама или апсолутним монархијама као представницима народног јединства. Негде раније а негде доцније, тек крајем средњега века свуда се опажа мисао о политичком јединству народном. За остварење те мисли отпоче борба противу свих фактора, којима беше стало да се одржи старо стање. и она причини процес рас-

падања феудалнога склопа и спахијског газдинства и истаче на позорницу нове политичке и економске чињенице. Од почетка општег покрета те борбе која изврши народносно јединство и доведе владалачком апсолутизму негована је мисао, да је за постизање општег благостања нужно јаче концентрисање привредних снага, а то се могло извршити само на широкој основици народне привреде. Нове државе својим сложеним склопом изазваше читав низ потреба: увођење бирократског система или плаћање чиновника, стајаћа војска, велики и чести ратови, луксуз на владалачким дворовима и т. д., које се нису могле подмирити дотадашњим привредним изворима. Нове и веће потребе природно су створиле промене у привредном систему и финансијским методама. Дотле се старало да се истера што више пореза без обзира на привредну снагу оних који га сносе. Сад се погледи на финансијску политику мењају. Почиње се увиђати да финансијска снага једне државе почива на њезиној привредној моћи Владаоци, више заинтересовани сад него пре у подизању народне привреде, ишли су јој на руку. Све мере које су државе у томе циљу предузимале у шеснаестом, седамнаестом и почетком осамнаестог века, познате су под именом меркантилног система. Меркантилизам је почивао на тада владајућем појму, да се напредак једне земље не може сложити са напретком друге. Ако би се једна држава обогатила трговином, држало се да је она то могла постићи само на штету других. А сâм тај појам изданак је народнога духа или идеје о самосталном и одељитом животу народном. која изби на површину и рашири се са ренесансом и реформацијом. Величина и напредак народнога јединства, представљеног у модерној држави, зависили су у првом реду од материјалног богаства. Како јачи полет у трговини, на што се тада нарочито полагало, нада у времену притицања злата и сребра из америчких рудника када се поче развијати јаче новчана привреда, то се та два метала стадоше сматрати као највидљивији и најтрајнији облици покретног богаства народног. Тим путем дошло се на погрешну мисао да је народно богаство у новцу. Свака држава по томе појму старала се да увелича количину новца у земљи. Неке су државе прописивале и казне за оне који би износили новац на страну.

Али кад се разне вештачке мере умножавања новца показаше као узалудне и бескорисне, прибеже се другим начинима да се привуче новац у земљу, а то је каналом трговине. Настаде се да се што више прерађевина извезе на страну, како би се за исте добило више новца. Државе су ради тога увозиле сировине, прерађивале и у тако прерађеном облику извозиле, а забрањивале су увоз фабриката са стране који извлаче новац из земље Тај окрет у мислима чини прелаз од меркантилног система ка протекционизму или систему заштите домаће радности. Гледиште се дакле мења. У место да се забрањује извоз племенитих метала из земље, почиње се заштићавати домаћа индустрија од стране утакмице. Постанак тог новог система налазимо у радовима познатог француског министра Колбера који постави чврст темељ француској индустрији. Ми морамо, рекао је једном приликом Колбер, стране народе освајати нашом индустријом и надвисити их нашим укусом у изради. По примеру његовом све државе прибегоше заштитном систему, гледећи да својим фабрикатима изађу на стране пијаце. Та индустријска сурењивост изазвала је јачу економску борбу међу народима и била је повод многим ратовима.

Променом политичког склопа и проширењем економске области, која допре докле и област модерне државе, из основа се поче мењати блик радности. Унутрашње преграде између појединих области у земљи дижу се, узана варошка привреда шири се и постаје народна а развијањем саобраћајних средстава и отварањем прекоморских путова добија међународни карактер. Добра сад круже другим и далеко дужим путовима, док доспеју у стадијум потрошње. Подстицај зз производњу не долази више толико непосредно од потрошача колико од јачих спекулација произвођача и трговаца. На место локалне поделе рада у малој области варошке привреде развија се народна подела радова. Тако привредни живот излази из оног узаног круга градске привреде и добија облик привреде народне.

Државе сад одузимају повластице дате страним трговцима да могу по земљи трговати и настојавају да својом индустријом освоје светско тржиште. Од тога доба почиње, место куповине и продаје на локалном варошком тржишту, утакмица

на светској пијаци. Свака држава која је рачунала на економску победу морала се старати да сведе трошкове око производње на најмању меру, да производи што јевтиније и у великим масама. Ради тога предузимало се све што је било нужно, нарочито се врбовала јевтинија радна снага. Рад женскиња и деце већ се уводи у радионице. Стара индустријска организација није се могла измирити са новим правцем, те је морала подлећи. Индустријски покрет под режимом слободе рада произведе јаке промене, ако не савршену дезорганизацију еснафског уређења, и поче стварати велика предузећа која су напредовала упореде са растењем економске слободе. Тим путем почела се развијати велика индустрија у Инглиској у шеснаестом веку. Све јачи напори држава да што јевтиније производе и очајничка утакмица на међународном тржишту моћно су утицали на поправку и развитак произвођачке текнике, а главни резултат тога био је примена машинерије у индустрији. Преображаји на пољу индустријском, нарочито што се тиче савршенијих текничких оруђа и бољих начина рада извршени су силом економских узрока — ширењем пијаца. То је срушило стару занатску организацију, а утицај текничких проналазака и примена машинерије није узрок тим преображајима као што тврди Маркс, него њихова последица.[7])

Под таквим политичким и економским условима развија се у седамнаестом и осамнаестом веку систем велико-фабричке индустрије, која данас достиже највиши ступањ код народа западне Јевропе и Северне Америке. Разлика између велике индустрије и заната није у циљевима, него у средствима којима се постижу циљеви, и та разлика има више значаја за прошлост. Велика индустрија производи великим капиталима и савршенијим текничким оруђима, у великим масама и за светско тржиште, помоћу читаве војске радника између којих су јако подељени радови. На против занатлије производе са малим капиталима, примитивним алатљикама и за локалне потребе, обично по поруџбини. У овој првој врсти радиности преовлађује искуство, проста емпирија, а у оној другој стручно текничко образовање, бар код оних који дају замисао о предузећу и њиме руководе.

---

[7]) Die Ursachen der heutigen socialen Noth. 1889. стр. 12, von Lujo Brentano.

Очигледан је факт да у данашњој светској борби економских снага побеђују они народи који располажу најспремнијом радном снагом и најсавршенијим техничким оруђима. Велика Британија имађаше у томе до скора надмоћност, али је од седамдесетих година овога века мораде поделити са континенталним државама. Данас видимо да та надмоћност прелази с оне стране океана, у Америку. По извешћу свих посматрача привредног живота у новоме свету излази да Јевропа изостаје иза колосалног развитка Америке. Њезина економска превага не лежи толико у бујности и обилности природних извора колико у развитку произвођачке технике, у бољем и рационалнијем експлоатисању природних снага. Тај огромни развитак опажа се не само у индустријској него и у земљорадничкој производњи. Благодарећи томе Америка данас плави својим производима светске пијаце и одређује цене јевропском житу.

То је кратак преглед на еволуцију индустрије у главним типовима. Зачетак њезин налазимо у примитивној кућевној привреди где је сав економски живаљ био концентрисан на прибављање задружних потреба. Из кућевне и феудалне привреде поступно израста варошка привреда у којој индустрију и трговину беху монополисале разне привилегисане заједнице. А из градске привреде изменом политичних и привредних услова развија се народна привреда са потпуном слободом рада и комплексијом индустријским системом, машинском производњом. Стављајући се на гледиште природе обима промета добара, целокупан развитак могли бисмо упоредити са концентричним круговима, од којих најмањи представља кућевна, средњи градска, а највећи народна привреда која се шири и постаје светска (Weltwirtschaft).

(Наставиће се)

БОЖЈИ СЛУГА

ПЕСМА У ПРОЗИ

— МИЛОРАДУ ГАВРИЛОВИЋУ —

Три гроба један до другога. Ни по једном није трава никла. Кукавна Милица се вуче од једнога к другому, па љуби ону црну земљу и нариче да се човеку срце скамени.

— Синови !... Чеда материна !... Зар несрећна мајка и то дочека !... Зар сам вас за то гајила и снажила да вас на моје очи црна земља сакрије од белога дана !...

Ми занемели пред толиким боловима. Није шала: три гроба за недељу дана, и то три дива, три ожењена сина !... Не смедосмо од тешкога јада погледати у Милицу а од страха у Љубисава јер он беше онемео. Никад нећу заборавити његове страшне слике !... Сунце на заходу обасјало га својим последњим зрацима, а он као камени споменик, гологлав, разрогачио очи, па гледа у непобусане гробове на којима се још ни земља није осушила... Ветрић му разгони седе власи, баца их у очи и на лице а он се не миче....

Ћутимо, гледамо и слушамо...

— Боже !.. Зликовче !.. Крвниче !.. Гори си од Турчина и Татарина !.. цикала је очајно Милица....

— Ћути... ето попе !...

— Нека га !.. Крвниче Боже !.. Крвник си... крвник... бездушник !.. Хоћу да вичем ! Хоћу да га грдим !.. Не може ми ништа !.. Ја га се не бојим !..

Узаном стазицом упутио се стари поп Јова. Позвали су га да прекади гробове. Ишао је лагано, јер су клецале старе ноге под деведесетогодишњим теретом... Али је ишао старац осла-

њајући се на штап, свога старог другара... Од старости подетињио, па му се лице смешка и на јарко сунце и на зелену травку

— Помаже Бог! — поздрави нас.

— Бог ти помогао!.. Благослови оче!

И стадосмо му прилазити руци.

— Ја се мало задржао. Дођоше ми неки за молитву.... Него. . да свршимо часом....

Пободе штап у земљу, па на њега метну своју читу. Из зобнице што је на рамену носио извади требник који беше завијен у епетрахиљ, разви епетрахиљ, прекрсти га, прекрсти се и са̂м, па га набаци на врат.

— Кадионицу! — викну.

Додадоше му кадионицу и тамљан. Он спусти на жар два три зрна тамљана и поче читати Помен...

Милица је за све време лежала на средњем гробу обгрливши крајње рукама.

Сврши се Помен Сви се прекрстисмо и рекосмо:

— Бог да им душу 'прости!

Попа приђе Милици.

— Милице! — викну је.

Она ћути.

— Милице!.. Устани!

— Ј'ој, зликовче Боже! Ј'ој, душманине!..

— Није Бог ни зликовац ни душманин! — рече он неким чудним гласом, гласом који није трпео поговора, а опет некако благо...

— Јесте, попо!.. Ти не знаш шта су јади! Тебе никад није овако заболело, јер ниси ни имао свога болећег . .

Ми се запрепастили. Попа је врло млад обудовио и никад није имао деце.

— То је истина, Милице, али и ја сам мученик!.. Ја сам несрећник гори од тебе!..

Милица диже главу и погледа га право у очи. Сви видесмо да је заустила да му нешто крупно рекне. Али кад му погледа у очи она занеме ..

Он је узе за руку и седе поред ње. .

— Никад не реци: ни да си најсрећнија ни најнесрећнија!. Од зла горе а од добра боље има !..

— Али, попо !.. Три гроба за недељу дана !:. Три срца, попо, дадох ја црној земљи !..

— Имала си, па си дала !.. Бог је дао плода снази твојој, па имаш сад и да му вратиш и да себи оставиш !.. Дала си синове, али имаш унуке. Па имаш још једно несаломљено крило — ено Драгутина. Стоји као кап росе, румен као ружа и здрав као јелен из горе !.. Зар је то мали дар од Бога ?. . Зар ти је мало што имаш ?...

Њен јогунасти поглед поче попуштати... Хтела је говорити, али не проговори ..

— Видиш — продужавао је попа. — Ја те знам дететом. Ова је рука, у божје име, саставила твоју руку с Љубисављевом Ја сам ти сву децу крстио и венчао, био на весељу, па сад ево и у жалости твојој ! . И ево као што ти онда рекох у веселој дружини да се Богу молиш — и данас ти велим!..

— Али, попо...

— Не нужди се ! Ти ниси несрећна жена ! Ти си одужила свој дуг и Богу и људима !.. Имало се и узети и оставити. Савиј руке око остатка, па чекај позив божји !.. То што је тебе снашло — зло је, али има горе ! Ја рекох и опет велим : ја сам гори несрећник. Ја сам у лудо проживео деведесет година. Једне стварчице на овом свету нема за коју бих могао рећи: моја је ! Ја не знам шта је радост и бол родитељски ! Ја туђе добро крадем и својим. Ја сам желео деведесет година само један тренутак: кад бих могао помиловати плаву детињу косицу и рећи: хвала Богу ово је моје !.. Али ми Господ не даде !.. Сад чекам смрт, сâм као пањ, уверен да неће ничија суза за мном канути... Зар ја нисам гори несрећник од тебе ?..

Страшно је било погледати оно трошно тело како се тресе... Што нас беше проплакасмо. Љубисав му приђе, узе га за руку и пољуби је.

— Хвала, попо ! — рече и заплака се.

— Жив био, Љубисаве, па кажи: хвала Богу кад ово имам !.. Не јаучи од свакога бола !.. Има и љућих рана!.. Ето, ја и опет велим: Хвала је Богу !..

— Хвала је Богу! — рече и Милица. Боже опрости ми!.. Удржи ми, Господе, ово што си оставио!.. Ј'ој, грешна ти сам!..

— Моли се Богу!..

Па се диже старина... Сунце зашло али његово руменило на обзорју сјајаше као зора. Он је ишао лагано пред нама као светитељ какав... Сви смо ћутали; само чух Милицу како полако рече Љубисаву:

— Ово је божји човек!.

Јанко М. Веселиновић

ЈЕЗЕРКИЊА ВИЛА

(БАЈКА)

Седи ближе, моје мило цвеће,
Причаћу ти једну бајку стару:
О пастиру и језерској вили,
О љубави и њезину жару,
Бајка каже, баш у овој дољи
Живео је један пастир млади,
Весело је у фрулицу дув'о,
Никада га нису снашли јади.
Једне ноћи, кад је месец сиј'о
Спазио је из језера вилу:
Низ плећа је распустила косу
Лепшу него понајмекшу свилу.
Од тог дана све тужнији поста,
Ал' и даље певао је песме;
Фрулици је поверио тајну,
Њом казив'о што се казат не сме.
Блеђан месец кад на небу сијне,
Изишла би из језера вила,
Слушала је све сетније звуке,
Сваке ноћце све је блеђа била:
На фрулици јецали су звуци,
На валима појави се вила.
Нежном песмом и сузама сјајним
Молила је млађана пастира.
Од те ноћи не виде га нико.
Али увек, кад би месец сиј'о,

У дубини, у језеру плавом,
Чудне песме неко је извиј'о.
Па сад веле: кога љубав свлада
Умије л' се у језерској води,
Љубав света вечито га прати,
Мржња никад са њиме не ходи.
Па ми с' чини, мило моје цвеће,
Што се љубаб на нас осмехива,
Да нас вила из језера штити;
Те нам љубав све то јача бива.

13.–XI–1895.
Пирот.

Јела

СО

разне врсте вађења соли и њене многоструке употребе

по *Н Шведову*

Природа је многим и разноврсним благом даривала нашу земљу. А све те многобројне дарове, који се налазе у земљи или на површини ове, знао је човек пронаћи и умео их је употребити на своју корист. Једноме од тих природних дарова посвећене су стране које исписујемо после ових врста. А тај дар јесте со, од потребних најпотребнија супстанца, исто као што је брашно, месо, угаљ и т. д.

И доиста, једно од најважнијих места заузима кујнска со међу даровима, којима природа из неорганског царства човека дарује. Та јој важност долази са њене велике вредности по човечји живот, као и због многоструке њене примене. Због тога и заслужује овај минерал нашу пажњу, па и ако Србија није тако срећна да у својој утроби скрива ово благо,[1]) бар према досадашњем нашем познавању њене површине и из нутрине.

Од свих руда што их из земље копамо со је по човека од највеће вредности и највише користи. За њом тек долази гвожђе, па онда фосилни угаљ и др. Јер, као год што се без гвожђа и угља не може развити индустрија и народна имућност, исто тако без кујнске соли не може да буде људска па ни сточна храна. До душе, у свакој храни, па била она биљна или месна, има и соли. Али, док се у биљној храни налази со у врло незнатној количини, дотле је у месној храни увек има

---

[1]) Истина, по новинама се писало, у два маха, да је у Србији нађена со, али то су биле само новинарске вести!

више. Па, и ако је у овој другој храни има више, ипак је то за човека у недовољној мери, те с тога човек и мора обема врстама хране соли додавати, а тиме приправља онај пријатан укус својим јелима. Со потпомаже, као и шећер, јаче лучење сокова за варење; она ствара у организму сону киселину желудачног сока, потпомаже растварање беланчевине, која је у храни, и тиме олакшава прелазак хране у крв. Она суделује и при лучењу утрошеног градива кроз бубреге. А изгледа да со снабдева жуч са натријумом и као да стоји у вези са постајањем ћелица у организму.

Свак познаје со а зна и каквог је она изгледа и укуса. Тако исто сваки зна да јело, незачињено сољу, не само што нема никаквог укуса, већ је бљутаво, те с тога и јесте потребно да јела солимо. Али многи не знају где се и како со налази, како се она добива, који су јој саставни делови и др. Научењаци су доказали да се со, коју употребљавамо за зачињавање наших јела, састоји из два тела, и то из *натријума* и *хлора*, те отуда је и њезино хемијско име *натријум-хлорид*.

Свакоме је познато злато, сребро, гвожђе и бакар, који се зову општим именом метали, па и натријум је један такав метал; у чистом стању он је сјајан, сребрасто бео и мек као восак, те га је за то лако и сећи. Многима је познат под именом светлећи гас онај *гас* што се запали и гори кад му се принесе упаљена кресавица и којим се осветљавају позоришта, фабрике, излози, па и по неки домови. И хлор, који с натријумом образује со, такође је гас, али он не гори, има непријатан мирис, а боје је жућкасто-зелене. Хелор је врло нездрав. Удисан у мањој количини гони на кашаљ, а у већој количини изазива запаљење слузних кожица у телу, а може и да угуши. Како то бива, да се хлор као гас може сјединити са натријумом, који је метал, те да образује со? Без сумње свакоме је познато, да гвожђе порђа, кад се изложи дуже времена влази, а то ће рећи покрије се мркожутом прашином, која са назива *рђа*. Рђа не садржи ни гвожђе ни ваздух; то је особита супстанца. Пошто гвожђе и ваздух једини суделују при образовању рђе, може се закључити, да се једињењем ових двеју супстанца производи трећа, чије се особине разликују од првих двеју супстанца. Тако, ако загрејемо парче на-

тријума и спроведемо га у стаклену боцу испуњену хлором натријум ће се одмах запалити и кад горењем буде сав утрошен, у боци више неће имати ни хлора ни натријума. Ова два тела биће заступљена новом супстанцом т. ј. белом сōном прашином, чији нам је укус познат. Ну, како је боца садржавала само хлор и натријум, очевидно је да се сōна прашина — со — састоји само из ове две супстанце.

Со, коју смо на тај начин добили, потпуно је чиста, а састављена је само из хлора и натријума; ако је неко време оставимо да стоји у соби, она се неће овлажити нити упити влагу. Дакле, чиста со, и без икакве примесе, не упија влагу, које увек има у ваздуху. Али сасвим се друкчије понаша со, која није чиста, особито пак сива со. Сива со у ваздуху постане тако влажна, да се почне и растварати, а то је поуздан знак, да со није чиста и да у себи садржи таквих супстанца, које јако упијају влагу.

Познато је да се со раствара у води, као и шећер, скоро подједнако како у хладној тако и у топлој води. Ако саспемо неколико шака соли у чашу воде на обичној топлоти и ако се то брижљиво штапићем меша, приметићемо после извесног времена да последња шака соли, коју смо у чашу сасули, остаје нерастворена на дну чаше, па ма како пажљиво мешали ту садржину чаше. Овако добивен раствор зове се *засићен сōни раствор*. Овај пример показује нам, да на одређеној топлоти вода раствара само извесну количину соли и више не. Излијте ову течност у чанак и оставите га на миру на топлом месту, па пазите шта ће бити. После кратког времена ви ћете приметити да у чанку има мање воде, јер ће вода на површини да се постепено претвара у пару те тако да испарава, а горњи слојеви раствора ће се згуснути, и као тежи пашће на дно суда, где ће се све више и више прикупљати густ и засићен раствор сōни. Густина раствора рашће, дакле, од површине ка дну суда где је најгушћи. И, што дуже буде чанак стајао на томе месту, у њему ће све мање воде бити јер се она непрестано претвара у пару и тако испарава. Најзад ће раствор да буде пресићен сољу и она ће почети да се скристалисава. То што сте овде приметили, можете опажати свакога дана при кључању воде, јер тада вода у облику водене паре испарава. Па и из чанка вода је тако исто испарила и ако се пара није

видела. Слично томе, само у много већем размеру, опажа се испаравање воде у сланим језерима, која имају слатководних притока, јер су и тамо слојеви идући од површине ка дну језера све гушћи и засићенији сољу. Рекосмо да ће из пресићеног раствора да се скристалисава со на дну чанка; ти су кристали ситни и имају сви једнак и правилан облик, који има дужину, ширину и висину једнаку и назива се ***коцка*** или ***хексаедар***.

Да би смо добили ове кристале није потребно справљати сваки пут засићену воду сољу, јер се раствор испаравањем воде увек згушњава и постаје засићенији, а из овог раствора падају поједини молекили на дно где образују кристале. Што је испаравање брже, ови ће кристали бити мањи; што је оно спорије, кристали ће бити већи. Дакле, испаравањем кујнска со кристалише у малим коцкама, које су често стављене једна изнад друге и припубљене једна уз другу, тако да целина добија облик левка, који личи на тетраедарску пирамиду. А то је облик сличан оном у коме виђамо жути шећер по бакалницама.

Каткад се дешава да кристалићи соли, приликом свога образовања, заклопе међу листиће по мало воде, те с тога така со пршти кад се њени кристали баце у ватру. А то бива с тога, што вода, која је у унутрашњости кристала заклопљена. испарава приликом згревања и чини да ситни кристали искачу као прах.

Со је обилато распрострта у природи. Она се налази у земљи наслагана у слојеве или гомиле, као и друго камење, и зове се сланик или камена со. Оваква се со налази у свима геолошким формацијама и у свима деловима света, јер је свагда и у свима геолошким добима било погодаба за стварање соли у складовима. Геолошки је најстарији онај сланик, што се налази у околини Петрограда, а најмлађи су Карпатски складови у Галицији, Угарској, Румунији и т. д. Сем тога со се налази растворена, и то у морској води, неким језерима и сланим изворима.

У многим државама европским сланик се налази у великој обилности. Важнији европски рудници јесу ови: Вијеличка у Галицији, Хал у Тиролској, Салцбург и Ишл у Аустрији, Штас-

фурт и Шперинберг у Пруској, даље код Szovara у Мађарској[1], код Визанке у Ердељу, у Русији поред других Илецк, Брајнцевски мајдан и т. д. Негде се сланик налази у знатној дубини земље, другда се опет јавља скоро на површини ове. У неким местима со је потпуно чиста и прозрачна, као стакло средње дебљине; у другим пак она је бојадисана сиво, ружасто или зелено, а то је опет доказ да у тако обојеној соли има страних супстанца, које јој и дају ту различиту боју.

Вађење сланика у разним местима врши се различито. Природно је, да се увек бира најлакши и најевтинији начин. Навешћу примере како се вади сланик у околини Вијеличке у Галицији и у Русији близу Илецка, где се налазе најмоћнији складови чистог сланика.

Не далеко од Вијеличке слој камене соли заузима површину од 57,358 ара, а у дубину се пружа више од 266 метара. Ту се со налази поређана у три, један од другога, различита слоја. Горњи је слој сиве боје, јер је со помешана са иловачом од које јој и боја долази; средњи је слој помешан с песком; доњи слој садржи чисту со, која је прозрачна, као најбоље стакло, а састављају је кристали, који су чврсто један уз другог припијени. Она је тако чврста, да од ње праве поједине предмете у самоме руднику, као: свећњаке, сланике и др. Тај слој почиње од 64 метра дубине и та се со вади. Да би до тога слоја дошли, рудари копају четвртаста окна, кроз која силазе до доњега слоја. Таквих окана има више. Два служе за силажење у рудник, један је употребљен као димњак за подземне ковачнице, а четири су окна употребљена за спуштање воде у рудник. У окну се со одваљује као и обично камење помоћу гвоздених пијука и полуга, то се све износи ван окна; и тако се све дубље копа, док се не дође до чисте соли. Кад се до ове дође, онда се ту копају поткопи (галерије), који се пружају десно и лево, високи као кућа, широки као улице. Главни поткопи спајају се ходницима међу собом и тако образују под земљом праву мрежу путова. Отварањем појединих ходника пази се на то, да се тамо амо остави један

[1]) У Мађарској се копа камена со још и у овим местима: Szlatina, Rónaszék, Akna Sugatag у мармарошкој жупанији, а још више у Maros-Ujvari, Parajdu, Dees-Akni. (Dr. Szterényi H., Asvanytan p. 28).

део соли у облику стубова, који ће да подупиру и одржавају свод. Због огромне тежине сôног склада у Вијеличкој је ископано пет спратова једно испод другог. Извађена со из подземних поткопа преноси се до отвора окна у вагонима трамвајем; одатле се извлачи чекрком на површину земље, по том се туца у мање комађе, што је врло лако, јер је со крта као и стакло. За тим се меље у парним млиновима, одакле се добија со ситна као брашно. Овако самлевена со сипа се у бурад, и трговци је разносе на све стране света те продају.

Прича ставља откриће сôног мајдана у Вијеличкој у 1105. годину, и вели да га је пронашла Св. Кунегонда, супруга Болеслава V, краља пољскога. Данас се тамо разастрла читава варош под земљом, камо не доспевају сунчани зраци, нити се опажају промене годишњих времена: она је много већа од Вијеличке на површини земље. У сва три ката разгранао се прави лавиринат ширих и ужих поткопа и ходника. И цела та варош је од саме соли и у соли. Под по коме ходају, огромни зидови и стране недогледних улица, големи стубови и грдни сводови, многе степенице, две црквице и величанствена дворница за светковине, све је то сама со, све је то у сланику ископано и изрезано. Сем тога у појединим ходницима налази се мноштво колеба, у којима становници рудника и њихове породице живе. Овде онде подигнуте су коњушнице и шупе за сено као и врло пространи магацини за смештање извађене соли. За тим се виђа и по које језеро, чија вода није за пиће, јер је врло слана; језеро постаје сливањем подземне воде са свих страна рудника

Ова подземна варош увек је осветљена мноштвом пламенова, као наше улице ноћу фењерима или сијалицама, јер сунчеви зраци тамо никад не допиру. Целе године тамо је температура подједнака, нити је врућина ни зима, тамо нема ни пролећа ни лета, ни јесени ни зиме. Ваздух је обично похладан, а сôне прашине у таком изобиљу има, да радницима за кратко време побеле од ње коса и трепуше; отуда многи радници често ослепе, али они ипак и даље раде у руднику, јер је ту рад увек истоветан. Радника обично има око 1200; а израђују годишње 78—82 милијуна килограма соли.

На исти се начин вади со код Szovara у Угарској и код Визанке у Ердељу, одакле се со у крушцима довози и у Србију.

Брјанцевски мајдан и околина Илецка још су обилатији сољу. Време открића ових рудника соли непознато је. Последњи је државна својина од 1754. године, и ова их од 1868. године издаје под закуп. Ту се со налази у огромним складовима и не може се тачно казати колика је дубина а колика ли ширина тих слојева. Приближно се може рећи, да један склад заузима 102,371 метар у простору а силази преко 145 метара у дубину. Тамо се со налази скоро на површини земље, јер је озго покривена само једним слојем песка који је измешан с глином. Тај је слој дебео око 8 и по метара. Пошто се слојеви соли налазе тако близу саме површине земљине, то је и вађење простије и лакше. Прво се та песковита земља откопа и кад се дође до соли онда се сони слој озго поравни; затим се у самом слоју соли праве уздужни и попречни жљебови који су на близу једни другима. Кад се то изврши, онда је крушац соли тим жљебовима растављен од сòног склада и то у облику четвороугла. Крушац је сада у вези са слојем само доњом својом страном. А да би га сасвим одвојили служе се великим полугама, чији један крај метну у жљебове а другим крајем дотле пимају док се крушац не одломи, а кад и то буде, онда га изместе. Со, овако извађена, или се оставља у крушцима или се разбија у крушце. Ситна и ситнија парчад соли засебно се скупљају. Извађену со радници преносе на колицама, и крушце слажу у засебне гомиле, а ситну со изручују у дрвене колебе. Со из Илецка спада између најбоље врсте камене соли. У крушцу је чиста, прозрачна као најбоље стакло и врло је чврста: самлевена со има врло лепу белу боју и врло пријатан укус. Тамо се годишње извади до 25 милијуна килограма.

У Русији се камена со вади још и у околини Астрахана, у брду Чипчачи а на 90 и по километара од Волге, испод Кавказа и у Сибирији у губернији Јакутској.

Сад нам је познато како се вади со кад је чиста и кад као сланик образује читаве складове, на били они у дубини или скоро на самој површини земље. Али са свим се друкчије

добија со кад је нечиста или помешана са земљом. У овом случају и сама природа донекле помаже човеку. А ево како:

Вода, што пада из облака на земљу у облику кише, или она што отиче из отопљеног снега и леда (атмосферска вода), спушта се кроз шупљике слојева, пукотине и расeлине трошнога земљишта до оне дубине док не нађе на такав слој земљине коре који воду не пропушта. Слојеви глине или камена су такве природне преграде, које спречавају даљи пролазак те воде кроз земљу. И онда се ту вода скупља те прави већа или мања подземна језера, из којих ће она моћи отицати тек онда, кад буде нарасла до оних слојева, који је пропуштају. Кад доспе до тих слојева, онда се вода из подземних језера прелива, и ако стоји више од околних места, онда та вода избија из земље на површину ове и то ми називамо изворима. Пробијајући се кроз земљине слојеве, ова вода наилази кашто на соне скадове или на слојеве земље помешане са сољу. У оба случаја та ће вода испирати те слојеве и растварати со, те ће тако постати слана, па и засићена раствореном сољу, и избијаће на површину земље у облику *сланих извора*. Глава тих извора је неки пут тако далеко под земљом, да би требало копати врло дубоке бунаре, те да се дође до соли, коју та подземна вода раствара. Друга је опет скоро на самој површини земље. — Ако планинска вода пролази кроз подземни слој соли, онда ће она у подножју брда да избија као слан извор, одакле се може просто црпети со растворена. Сланих извора има увек тамо, где се налазе подземни слојеви соли, за које се обично овим путем и дозна.

Из воде сланих извора со се добија таложењем или испаравањем воде, а под утицајем топлоте. Пошто један део воде испари остатак ће постати гушћи, и ако се испаравање воде продужава, онда ће се из ње најзад сталожити ситни кристали соли. Познато је да вода брже испарава кад кључа, па тако ће и из соног раствора вода пре испарити ако је загрејемо да кључа, али за тај посао потребно је много дрва, те за то и јесте тај начин врло скуп, нарочито у оним местима која су шумом сиромашна. С тога се и служе тим начином само тамо где има шуме и то онда кад је раствор врло густ и кад садржава у 100 делова бар 12—14 делова соли. Кад је вода сла-

них извора сиромашнија сољу, онда се она остави тако, да вода испари природним путем, те да заостали раствор постане гушћи За ту сврху праве се у близини соних извора нарочите зграде за испаравање воде; те грађевине могу бити дугачке до 300 м. а широке 10 метара. У згради су направљене дрвене решетке и поређане једна изнад друге на подједнаким одстојањима, а све су изнад једног великог корита. Растојање двеју узастопних решетака напуни се грањем и прућем. Изнад тих решетака, у горњем делу саме зграде, намештен је велики олук или корито у које се шмрком сипа сони раствор. Овај је олук избушен ситним рупицама и кроз те отворе пролази слана вода. а разливајући се и падајући у врло ситним капљицама с прута на прут она испарава. Сама зграда поставља се тако, да обичан правац ветра иде попреко а никако уздуж зграде. Што буде сони раствор у ситнијим капљицама падао на пруће, то ће све више воде испаравати а уз припомоћ ветра и летње топлоте. Очевидно је да ће раствор постајати све гушћи што буде даље преко прућа прелазио, а скупљаће се доле у дрвено корито. Ако раствор у овом кориту није довољно кондензован, онда се ово исто понавља. А кад је раствор већ довољно згуснут онда се он сипа у велике гвоздене казане и ту се загрева до кључања, те да вода на тај начин што више испари, а раствор у казану да постане што гушћи.

Изворни раствор ретко је кад чист, већ обично садржава ситне делиће корења, лишћа, глине, песка а поглавито гипса. Један део од ових супстанца нахвата се на пруће и под именом „камен с грања“ употребљава се за ђубрење, јер садржи доста гипса. Што је још од страних супстанца заостало то се при првом кувању дигне на површину раствора у казану и образују пену, коју радници скидају кутлачама за тај посао направљеним. Кад се то неколико пута понови, онда раствор постане много чистији. Чврсте супстанце, које се налазе у томе раствору, таложе се на дну казана и образују талог који се назива *камен казана*. И овај се талог употребљава за ђубрење. Пречишћен раствор сипа се у казане са равним дном у којима се кондензује лаганим загревањем док се најзад кристали соли не почну таложити. Од времена на време радници скупљају ове кристале и разастиру их на сунце, те да и оно мало воде

испари што се на кристалима налази. И кад се со добро осуши, онда се сипа у вреће или у бурад и трговци је одатле разносе те продају. Таквих солана има много, али поменућу само ону у Русији, у Пермској Губернији, у којој се извади годишње близу 213 милијуна килограма соли.

Ну, нас ће Србе више интересовати да дознамо како се вади со у Босни, а из сланих извора који се налазе у Доњој и Горњој Тузли и њиховој околини.

Слани извори, како у околини Доње и Горње Тузле тако и у околини Коњица, били су познати и експлоатисани још на неколико стотина година пре Христа, што тврди овај интересантан извод из Страбоа:

„Аутаријати беше највеће и најјаче племе илирско. Оно је с племеном Ардијеји водило дуге ратове због соли, која се на њиховој граници таложила из воде што је с пролећа из једне долине долазила. Када се ова вода захвати и остави на миру, после пет дана добија се из ње со. Они беху уговорили да ове слане изворе заједнички употребљавају, али су затим покварили уговор и заратили су се.»

У најновије доба у околини Коњица констатована је права камена со, те се може мислити да су и та племена ту со вадила и да су се била заратила око тих окана.*)

Горња и Доња Тузла постојале су још пре турског завојевања српским земљама и звале су се «Горње и Доње Соли», где је у половини X столећа био утврђен град Соли (Salenes), који је са целом облашћу припадао Србији. А када Турци овладаше Босном, та су места променила своја имена и по турској речи «туз», која означава со, добише име Тузла.

У околини тих двеју вароши има сланих извора и бунара у Горњој и Доњој Тузли, у Сланој Долини јужно од Мајевице и код Шибошића на северном подгорју Мајевице. За време турске владавине вађена је слана вода само из два бунара, један је био у Горњој а други у Доњој Тузли. Онај први био је дубок 18 м. и давао 9 кгр. соли по ектолитру, други је био 9 м. дубок и давао 5 кгр. соли по ектолитру. Експлоатација је стајала под контролом турске управе, а производњу су вршили сами мештани на примитиван начин. Свакога дана

*) A. Rücker. Ueber die bosnischen Salinen.

изјутра долазили су произвођачи на бунар са судовима и куповали слану воду, коју је сваки пред својом кућом у нарочитом казану искувавао и испаравао, пошто би претходно додао извесну количину беланчевине. Испаравање је трајало цео један дан, а тако добијена со имала је прљаво зеленкасту боју. У Горњој Тузли радило је 12 а у Доњој 24 казана. Један казан испаравао је 10 ектол. воде на дан а отуда се добијало дневно: у Гор. Тузли 30 ока — 37.50 кгр. — а у Доњој Тузли 70 ока — 89.60 кгр. — соли. Пошто вода испари со се таложила на дно казана. При том раду трошено је врло много дрва, те су за то шуму по околини јако урвали

Од како је Аустро-Угарска окупирала Босну и Херцеговину од тада се промени и вађење соли из тузланских сланих извора. Јер Аустријанци се не задовољаваху оном количином слане воде из тих извора што се налази скоро на самој површини земље, већ су прво бушили читав низ рупа а по том копали врло дубоке бунаре. Први бунар ископали су (1883. г.) близу старога у Горњој Тузли. Он је био дубок 151 м. а давао је 24 кгр. соли по ектолитру. За тим је (1885. г.) ископан бунар у Доњој Тузли и опет у близини старога. У овом бунару на дубини 379 м. нашло се на доста велику количину сланице, која је давала 18 кгр. соли по ектолитру. Копањем другог бунара у Д. Т., 20 м. даље од првог, отворен је поткоп, у коме се на 221 м. нашло на камену нечисту со и она је праћена до 264 м. дубине. — У тузланској околини сада се црпе слана вода из неколико бунара (9) од којих је један дубљи од другога. Бунар, што је ископан више Доње Тузле, дубок је 263 м а сланице у њему има на 142 м. Над тим бунаром подигнута је парна машина са јачином од 8 коњских снага; том се машином црпе вода из бунара непрестанце, и дан и ноћ. За 24 часа њоме се извуче преко 1000 куб. метара слане воде. Извађена сланица сипа се у огромну дрвену кацу, која је у истој згради намештена. Из те каце вода непрестано отиче дрвеним цевима, које су под земљом, у солану код Симина Хана — између Горње и Доње Тузле — или у солану на потоку Креки.

Да би из сланице лакше испарила вода подигнуте су солане у којима се со изварује. Прво је подигнута солана код

Симина Хана (1885. г.), која је у прво време имала два казана са 118 квадр. метара загревне површине, а доцније су намештена још два казана са 156 кв. м загревне површине. У години 1890.—91. подигнута је солана испод Д. Тузле, на потоку Креки са два казана за испаравање сланице, чија је загревна површина 144 кв. м. и два казана за сушење изварене соли. Солана је голема, двоспратна зграда. При земљи су магазе у које се смешта осушена со, и две велике пећи које се загревају мрким угљем из угљаника крај Креке, а који је само 5—10 минута хода удаљен од солане. На горњем боју, и то у свакој половини зграде, намештен је по један врло велики казан у коме се изварује слана вода. Варење се врши непрекидно. Из сланице а на дну казана таложи се со. Уза сваки казан намештено је по једно сушило на које радници дрвеним гртачама изгрћу сталожену со. Кад се со на сушилима добро осуши, онда је сносе у магазе и сипају у бурад или је односе у млин, који је нарочито за млевење соли подигнут. У млину се со самеље ситно као брашно. Том ситно самлевеном сољу пуне се џакови од 5, 10, 25, 50 и 63 килогр. и тако је разносе у трговину. А и пресују је у нарочитим пресама у калупе који имају облик цигље и тако је продају (брикета)

Солана код Симина Хана производи нечисту — грубу — со а солана код Креке чисту — рафинирану — со. Нечисте соли, која се за стоку употребљава, толико се производи, да она подмирује потребу босанског становништва.

У 1892. год. изварено је	чисте— рафиниране —соли	49.173	мет. цената*)
	грубе — нечисте — и	25.620	« «
	брикета	2.517	« «
	Свега	77.310	« «

А од 1885. г. до 1892. године добијано је из тузланске околине чисте, грубе и брикета соли:

		1885	1886	1887	1888	1889	1890	1891	1892
у метарним центама		18.570	23.615	31.798	49.436	53.567	49.914	59.704	77.310
Ту су количину соли израђивали радници	мештани	35	42	42	51	61	51	65	96
	туђинци	18	12	11	14	14	15	17	18

Поменуто је, да је бушењем земљишта и копањем бунара око Доње Тузле нађено да тамо има и камене соли, али

*) Метарска цента има 100 килограма.

је она врло нечиста и обојена је тамно сиво. Та јој боја долази од многе глине са којом је со помешана. Слој те камене соли дебео је 40—60 мет. Али због велике количине подземне воде, а и с тога што су слојеви те соли нечисти, и не ваде је као чврсту со, јер би радови око тога били врло скупи

Сланих извора има још у Далмацији код Хана и у Хрватској у околини Вараждина и Штубика. Растворене соли у води има и у изворима код Сланкамена у Срему.

Највеће и неисцрпно стовариште соли јесте море. Морска вода садржи 3½ дела соли у 100 делова воде, с тога она и има слан укус. Водена маса што образује мора заузима три пут толико простора колико сува земља, те за то и имамо у њој неисцрпан магацин соли. По приближном рачуну кад би могла сва морска вода испарити, онда би се образовао на дну мора слој соли од прилике 256 метара дебео. А кад би се тај слој соли пренео на чврсту земљу, онда би могао образовати слој од 775 метара висине. — Пошто морска вода садржи соли у раствору, то се со добија и из морске воде.

Со се издваја из морске воде на разне начине, а при том послу нарочито се користе летњом жегом као и зимском хладноћом. У топлијим земљама тај се посао врши овако: на обали морској изабере се мала равница, која се лепо очисти и поравни, па се онда ископају четвртасти јендеци, али не дубоки, а на близу један другом. За тим се дно и зидови сваког јендека малтеришу, те да се вода у њима сачува од свакојаке нечистоће и да се спречи да земља не упија раствор соли. По том се сви јендеци споје међу собом прокопима, како би могла вода протицати из једнога у други. И тако кад се пусти морска вода у један јендек, она ће се подједнако разлити и у остале. — Ако је морска обала стрменита, онда шмрковима пресипају морску воду у јендеке; а ако је обала ниска, онда се ископа поширок прокоп од јендека до мора и тим прокопом морска вода прелива у јендеке. Кад су јендеци довољно водом испуњени, онда се прокоп затвори уставом Топлота чини своје, т. ј она загрева воду у јендецима, те ова испарава; раствор постаје гушћи и најзад се со из тога раствора таложи на дну солишта. Доцније се она скупља, износи и оставља у гомиле око јендека, те да се ту потпуно исуши.

Нас ће, Србе, без сумње највише занимати да дознамо како се добија со из слане морске воде у Далматинском приморју. Не далеко од Дубровника, на полуострву Пељешцу, код Великог Стона, пружила се повећа равница поред мора чија је обала овде врло ниска. У тој равници ископано је неколико четвртастих солишта у која се морска вода упушта једним каналом. А после из једнога јендека прелази вода прокопом у други у коме ће бити гушћа и засићенија сољу него у првом и т. д. Нешто пречишћена морска вода, у којој има до 12°/₀ соли, улази у палате. Одатле се вода преспа дрвеном прекретачом («баланча») у службенице, у којима она услед жеге јако испарава. У тој води може да има до 17°/₀ соли. Одавде се, већ у неколико згуснут раствор соли, преспа опет прекретачом у гувна где се со сталожава. У гувнима вода садржи 25°/₀ соли, ређе мање. Гувна су или патосана каменом и из тих се вади *сива со*; или су асфалтисана и из ових се вади *бела со*. Водени раствор соли у гувнима је толико концентрисан, да се по површини хвата скоруп од чврсте соли. Радници грабуљама разбијају тај скоруп и на тај начин нагоне со да се таложи по дну гувна. Пошто се у гувнима со сталожи а вода испари, онда лопатама згрћу ту со у омање хрпе. Са тих хрпа, после неког времена, износе со у врећама на обалу солила, где је остављају у великим хрпама да се сасвим осуши. Суву со смештају у стонске магацине, одакле је трговцима продају.

Величина поменутих гувана је различита; у средњу руку површина им је од прилике 56 квадратних метара, а има их 10 на броју. Из 8 вади се бела а из 2 гувна сива или тмаста со. Сива со вади се и из две службенице.

Тамо ради тридесет радника дневно а за годину дана извађе до 25.000 метарских цената соли. Рад се отпочиње у мају и траје до новембра. Колико ће се соли за то време извадити из морске воде зависи највише од тога каква је година, да ли је лето сушно или кишовито.

На исти се начин добија со из морске воде и на острву Пагу и Рабу, опет у далматинском приморју.

Та се со махом продаје по Далмацији, Херцеговини и Црној Гори. — Једна метарска цента беле стонске соли продаје се за 7,20 фјорината, а сиве соли за 4,65 форинте.

На исти се начин вади со у Бугарској из морске воде Црнога Мора, а код Анхиалоса и Балчика. Код Анхиалоса има 6390 соница, које су врло старог порекла, а из њих се добија годишње 10—15 милијуна килограма соли. Код Балчика сонице су основане 1884. год. а има их сада 185 на броју. Из њих се добија 120—150.000 килограма соли годишње.

У хладним пределима со из морске воде вади се мржњењем. Тамо поред морске обале ископају дубоке јендеке које напуне морском водом и онда чекају да се вода у њима смрзне. Смрзнуту воду, а то је лед ваде и заостали раствор оставе да се поново смрзне и т. д. Лед, извађен са површине тога соног раствора, садржи врло мале количине соли. Јасно је да ће у 100 делова заосталог раствора у јендеку имати више соли него ли пре мржњења, јер је један део воде издвојен у облику леда из овога раствора. Остатак раствора, који је у неколико већ згуснут, поново се мрзне, лед се разбија и поново вади, те се тако добија још засићенији раствор соли, из кога се у соланама изварује со. — На овај се начин вади со из морске воде у северној Русији и у Сибирији*).

Осим оних огромних слојева соли у земљи ње има доста и на површини саме земље и то по степама и пустињама као и по обалама многих сланих језера. Те с тога и смемо казати да нас великом количином соли снабдевају степе и пустиње, које су обилате солилима или местима у којима се налази кристалисана со на површини земље. Таква со тамо образује читаве слојеве, а поједини кристали су превучени сивом кором, што је знак да су помешани са земљом. По степама има доста сланих језера из којих преко лета вода испари а со се сталожи на дну језера. У току дугога низа година у језерима се, испаравањем воде, све већма згушњава раствор, све се више прикупља со идући од површине ка дну, и кад наступи стање пресићености она скристалисава и ствара соне складове.

*) Канда је некада, на овај начин, вађена со и на обали Јадранскога мора, јер Стјепан Митров Љубиша пише: „Раван солиоцког поља пружа се са сред грбаљске жупе чак до Котарскога залијева. При обали подно поља лежи блато и мочвара, негдашњи рибњаци манастира Превлаке а послије њега солила, гдје су Млечићи у плитким потконима мијешали слатку са сланом водом, да од њих слеђенијех начине бијелу и тмасту со.“ Приповијести стр. 324.

И на Превлаци има прекрасно поље, поред мора, звано „Солило“ где се пређе морска со исушивала.

Најчувеније слано језеро налази се у Палестини, у Азији, не далеко од гроба Исус Христова; оно је познато под именом *Мртво море* или језеро *Асфалтит*. Мртво море лежи испод нивоа (површине воде) осталих мора на 400 метара. То је највећа низија (депресија) што је на земљиној површини има. Због тога је у његовом котлу ваздух гушћи но игде на земљиној површини а врућине најнесносније. Мртво море има тако густу воду и сољу тако засићену, да у њој не може живети никаква риба нити друга која животиња, те отуда му и име мртво море. Ако рибу или другу коју животињу, која у води живи, спустимо у воду мртвога мора, она ће с места угинути. Изнад овога језера непрестано лебди густа и слана магла. Обале су му тако инкрустиране соњу да изгледају као да су окречене. Не далеко од обаль подиже се огромна стена са свим чистог сланика; она се да цепати у крушце велике као кладе које Арапи, оближњи становници, скупљају и за домаће потребе употребљавају. Из мртвога мора со се не вади, али има у другим местима сланих језера из којих се ваде огромне количине соли.

Сланих језера има доста у Русији, поглавито на Криму, у провинцијама познатим под именом Нова Русија, а још у већем броју има их поред Каспијског мора. Најзнатније међу њима јесте језеро *Елтон* у царевском округу а Астраханској губернији, на 140 километара од Волге. Ту је може бити најбогатији склад соли што се у Русији налази. Језеро је дугачко 19 а широко 15 километара. Дно његово покривено је слојем чврсте соли, изнад кога се налази најгушћи и најчистији раствор соли. Не зна се тачно дебљина соног слоја, али се поуздано може рећи да је ово језеро изванредно богато соњу. Довољно је поменути да је за 122 године вађења добивено 9 милијарди килограма соли. Кад би се покрило дно језера са свом том количином соли, извађеном за тих 122 године, онда би се у језеру образовао слој само од 3½ сантиметра дебљине. И према томе могло би се рећи да за 122 године вађења није ништа од његовог богаства одузето.

Начин вађења соли тамо је врло прост. Радници поседају у сплату (велики чамац са равним дном) и од обале се удале на извесну даљину, ту изађу из чамца и загазе у језеро, чија

је дубина лети до 20 сантиметара, а у пролеће језеро је мало дубље од пола метра. Ту одбијају велико комађе соли, оперу га у сланој језерској води и утоваре у сплату, коју после одгурају до обале; тамо комађе истоваре и оставе га на обали те да вода испари. То велико комађе после разбијају и праве четвртасте крушце. За десет година (од 1870. до 1881. г.) извађена со из језера Елтона тежила је 164 милијуна килограма; последњих година ова је цифра почела знатно спадати а због подигнуте цене за пренос дуж Волге.

Вађење соли из кримских сланих језера много је знатније, годишње оно достиже број 230 милијуна килограма. Мало-Руси праве нарочита кола за пренос те соли. — Најбољу со у Русији даје Баскунчакско језеро из кога се извади годишње на 14,768.878 пуда соли.*)

До сада видесмо одакле се и како добија со. Напомињем да није могуће тачно сазнати број до кога се уздиже експлоатација соли у свима државама на земљи, с тога што со свуда не води тачан рачун о томе. Овде ћемо поменути укупне производње соли само у неколико држава, и то пре 10—15 година. Тако:

У Енглеској	вади	се	соли	у	току	године	до 2.332.704	тона
„ Русији	„	„	«	«	«	«	1.200.000	«
« Немачкој	«	«	«	«	«	«	884 337	«
« Француској	„	«	„	„	„	„	500.000	«
„ Аустрији	„	«	„	„	«	„	264.771	„
« Шпанији и Португалији	«	„	«	„	„		700.000	«
« Италији	„	«	„	«	„	«	242.000	„
« Швајцарској	„	«	«	„	„	«	35 000	„

Сад ћемо прегледати разне употребе соли, њену корисност па и неопходност за нас.

Со је један мали саставни део човечјег, животињског па и биљног организма. А доказано је да се со налази и у секрецијама човечјег тела, па било у чврстом или у течном стању, као у зноју, пљувачци, сузама и т. д. Пошто наше тело издваја посведневно те секреције то онда оно непрестано губи со. А како је со саставни део нашега тела, онда је нужно да се тај губитак надокнади, а то се врши само храном. Проце-

*) Пуд је мало нешто више од 16 килограма.

њено је да одрастао човек, који се храни мешовитом храном, троши дневно у средњу руку око 17—20 грама соли, а годишње 7—8 килограма. Ну, у разним земљама и та је потрошња соли различита. Има држава у којима на једнога човека пада 12—15 килограма соли. Код човека је варење правилно само онда кад је храна зачињена сољу, јер ова потпомаже образовање гастричних сокова, а ови опет олакшовају претварање чврсте хране у течну и тако помажу сваривање. Артеријама крв струји кроз цело тело и она односи собом један део соли, те тако надокнађава оно што се секрецијом изгубило.

Да ли је со збиља неопходно нужна човечјем телу као храна, или је ми једемо само за то да нам дражи уста и желудац? — Нисмо ли ми можда навикли само наш организам на со исто као и на дуван, каву или вино?

Ако погледамо на животиње оне ће нам дати најбољи одговор на горње питање. Животиње се на дражила тешко даду навикнути, па ипак оне со врло жудно траже, јер им је она неопходно нужна као храна. Па тако исто и човек не може без соли живети, ако жели да му се здравље тела не поремети.

Сама се природа побринула да животиње, па и човек, никада нису без соли. Дете добија со у материном млеку; а соли увек има у месу, беланцету и готово у свима деловима биљака којима се човек и животиње хране. Нађено је да у пепелу свих биљака увек има соли, па биле оне гајене у градинама или расле као дивље по пољима. Видели смо да се со налази у огромним слојевима у земљи, даље знамо да је има у морској води, у морима, из којих се са паром диже сваки дан извесна количина соли у ваздух, а одавде пада са кишом или снегом на земљу и ту служи биљкама за храну. Биљке добивају дакле со из земље. А кад биљку опасе која животиња, онда она тиме уноси у своје тело и со која јој је потребна, као храна. Али сву примљену со животињско тело не утроши, већ извесан део соли изађе из тела животињског у облику мокраће или балеге и доспе на земљу одакле је биљке употребе за своју храну; биљку опет опасе животиња и т. д. Човек, као и животиње, храни се биљкама, те од њих добива и соли, истина, у врло малим количинама. Дакле со вечито кружи

у природи, прелазећи из једних тела у друга. Со је неопходно потребна како у ратарству тако и у сточарству, јер где соли има тамо ће и биљке боље и бујније успевати, а где су травњаци добри тамо је и стока напредна.

Из овога што рекосмо јасно је дакле да ми не бисмо могли бити без соли не само због навике или што она као зачин даје пријатан укус нашој храни, већ и с тога што је то једна супстанца без које се наше тело не би могло ни хранити па ни постојати. Ето за то и јесте со нужна свуда подједнако, како у сиромашним колебама тако и у царским дворовима; ето због чега је со и неопходно потребна и веома корисна целом свету.

Пошто је со једна кујнска потреба, један кујнски додатак, којим се домаћице служе при готовљењу јела, с тога је често зову и *кујнска со*. А сви знамо да се јела кувају обично у посуђу: металном, земљаном или лажно порцуланском, те с тога неће бити згорег објаснити утицај соли на те разне врсте посуђа.

Со не дејствује никако на злато и сребро, који се метали у осталом и не употребљавају за кујнско посуђе. Али слана вода врло јако дејствује на бакар и на туч, како онда кад јела кључају тако исто и на обичној топлоти, те зато врло слана јела могу лако постати опасна — па и отровна — кад се кувају у бакарном посуђу. Да бисте се уверили како слана вода дејствује на бакар, замочите комад чистог и углачаног бакра у слану воду и видећете да ће се на то парче бакра навући један зелен слој. Ова зелена супстанца која се образовала по површини бакра постала је утицајем слане воде и зове се *бакарна рђа*, и она је врло опасна по наш организам. Али много слабије дејствује сони раствор на калај него на бакар. Па с тога се калај и употребљава при калајисању бакарног посуђа. Дакле јело не треба готовити никако у кастроламa које нису калајисане, као ни у онима које су рђаво калајисане. Олово и гвожђе се прекомерно кваре под утицајем соли. Свако јело, макар врло мало било посољено, постаје шкодљиво кад се готови у оловном суду; у гвозденом суду пак није тако јако шкодљиво, али јело добија непријатан укус. С тога се и такви судови морају калајисати, ако желимо да

их сачувамо од дејства соли, а јела да учинимо безонасним по наш организам. То се исто ради и са судовима од ливена гвожђа. Со не дејствује никако само на оне судове који су од стакла или глине начињени.

Со се додаје и сточној храни. Она је марви врло корисна, нарочито онда, кад јој се даје храна средње вредности, јер со, поред другог чега, спречава и многе болести. Стручни агрономи саветују, да се не меша со са храном и тако да се даје стоци, већ препоручују да се крупица соли метне у шталу или у стан, те да марва може лизати со за време одмарања. Стока поред добре хране, а уз довољну количину соли, брзо се опоравља, добро се угоји, длака јој се сјаји и лако не оболева. За овце пак држи се, да је неопходно потребно мешати со са храном, јер она потпомаже да брже и боља вуна расте, а то опет даје могућности да се овце чешће стрижу. Посматрана су стада која пасу по пашњацима, где има сланих извора, и примећено је да су таква стада увек боља од оних која тога немају. У новој Холандији, Капланду и др. где по ливадама расту траве, које више соли у себи садрже, и овце имају најфинију вуну.

Животиње, које се хране само биљном храном, потребују много више соли, него оне што једу месо. Има доказа, да и сама марва осећа потребу ове хране. Јер у америчким пустињама има више сланих мочвара, камо биволи, јелени и друге животиње у великим чопорима иду, те да се тамо соли налижу. Око мачвара стоје огромне наслаге балеге, што је знак да су животиње од вајкада тамо у великој множини долазиле. А у другим пустињама опет налазе се стазе дугачке по више десетина километара, које је дивљач направила и угазила, идући оним местима где има солила или пусте соли.

Со се корисно употребљава и за ђубрење поља. За тај се посао узима поглавито онај остатак, што се у соларским казанима ухвати по дну као камен. Сољу се ђубре поља за то, што је она и биљу потребна као храна, па и ако је оно у себи садржава само у малим количинама. Независно од онога што им се помаже при њиховом рашћењу, она им олакшава и усисавање разних супстанца растворених у води, а које су им потребне за храну. Већ је речено, да на оним местима, која

су сољу богата, расту само по гдекоје биљке и то оне, које за своје успевање траже већу количину соли. Око људских домова настањују се неке биљке истом онда, кад се ту подоста соли просуло, такве су биљке, на пример, лобода, пепељуга, целер и т. д. А што је које место сољу богатије, то је све мање и биљака које на томе месту повољно успевају, јер се у земљи налази соли у много већој количини него што је њима потребно. Па ипак у морима живи врло велики број биљака, које своју храну црпе из морске воде у којој, као што знамо, има прилично растворене соли, од које јој и долази онај слан укус.

Сем тога, што се со у великим количинама троши сваки дан при готовљењу сваковрсних јела, она се много употребљава и за усољавање различитих јестива, као: меса, рибе, купуса, краставаца, паприка и т. д. То усољавање је особито нужно у оним местима, где се не могу добити свежа јела, као на лађама и бродовима, или кад се јела морају носити на велику даљину, или најпосле кад се хеће да сачува неки плод за дуже време или и преко целе године, а који сазрева само у извесно и одређено доба године. Усољавање се врши за то, да се јела не покваре. А управо ево зашто: вода, коју месо или плодови у себи садрже, раствара со и образује слану воду, која чува те предмете од трулежи. Јер је доказано, да плесан и неке друге ситне гљивице, што се не виде слободним оком, а које се налазе у свима јелима кад се ова почињу кварити или трулити, не могу ни да живе а камо ли да се множе у соли или у сланој води. Ето, с тога и могу усољена јела дуже времена да се сачувају него несољена јела.

Потпуно је немогуће прорачунати, колика се количина соли употребљава за усољавање сваковрсних јела, као: рибе, ајвара, сира и т. д. као што се не би могао одредити тачно ни број људи, који се баве тим послом, нити означити сва места у којима се то ради. Не можемо ни приближно замислити ту количину соли, кад се само сетимо колике се огромне количине харинага, јегуља и многих других риба сваке године усоли, јер понегде становници појединих покрајина само се тим послом баве. А колика ли се количина соли утроши на усоља-

вање свињског меса? Та само се у Америци годишње закоље и усоли преко два милијуна комада свиња.

Да поменемо и то да се у Америци сољу натапају огромне количине дрва и грађе, која се употребљава за прављење лађа и бродова, а то се врши зато, да се тиме спречи трулење дрвета. Тако се исто натапају сољу железнички прагови и мн. др. Али ово је могуће радити само у Америци, где има много соли и где је она врло јевтина.

У индустрији со се тако многоструко употребљава, да би било врло тешко набројати све њене гране у којима со налази примене. За пример навешћу Немачку, у којој је било 29 грана индустрије ослобођено од плаћања увозне таксе на со, као: творнице соде и содне воде, сапуна, стакла, памука, артије и т. д и т. д. Па ни кожарство не може да буде сасвим без соли, јер се при преради кожа стипсовањем додаје томе раствору стипсе и кујнске соли. Таквих повластица је било и у Русији, али оне су укинуте 1880. године.

Једна од главних супстанца која се справља помоћу соли у творницама, нарочито за то подигнутим, јесте *сода*, коју скоро сваки познаје у облику белога прашка. Сода, кад се помеша са којом киселином, образује течност, која се пенуша и која је позната под именом содне воде. Она се употребљава и као лек противу разних болести. За фабрикацију соде некада се употребљавао пепео од морских биљака, јер оне повише соли садрже, али такво справљање соде било је врло скупо, и од како су научници пронашли да се може сода препаровати помоћу кујнске соли, од тада све творнице, које справљаху соду, спустише цену својој роби. А и стакло, сапун и др. од тада су појевтинили, те зато се ти предмети данас употребљавају и у најсиромашнијој кући, па и колиби.

У творницама где се справља сода од кујнске соли, у тим истим творницама препарује се и *сона киселина.* Помоћу те киселине справља се опет у творницама памука једна супстанца, која се зове бели плајваз Ова супстанца садржи хлора, — а то је гас о коме смо у почетку овога списа говорили, — и употребљава се за бељење памучног ткива. То се врши тако брзо и са тако мало трошка, да се ова ткива због

тога и продају данас врло јевтино, а то чини опет да их сваки, па и надничар, може набавити.

Збиља, ви сте приметили да по неки често пута, кад проспу црно вино по трпежњаку, а они те мрље од вина посипају сољу, замишљајући да ће се очистити умрљано место на трпежњаку. Али то је обмана. Истина, саставни део соли јесте хлор, и он бели платно, али хлор не испарава у додиру с вином, те и не може се на тај начин убелити упрљано место. Бељење хлором налази примене и у творилама артије за писање, нарочито онда кад се хоће да има чиста бела артија. Што се настава више у масу шири, то се и прођа овога предмета увећава, а сем тога данас се више не задовољавају сивом артијом као некада, већ се тражи да је она бела. А само помоћу хлора дошло се до тако јевтине беле артије као данас. У фабрикама у којима се прави посуђе од глине, со се употребљава при глеђосању тих судова. То се ради врло просто. Баци се неколико шака соли у пећ у коју је метуто посуђе да се глеђоше. Услед топлоте со испарава, додир ове паре са печеном глином производи на зидовима судова ста класт слој, који је сјајан и непроходљив, а зове се глеђ или глазура.

Кујнска со има велике примене и при вађењу сребра. Велике количине сребрних руда у Америци не би се могле експлоатисати, да се није пронашао начин да се сребро вади помоћу живе; али при том послу треба претходно сребро довести у везу са хлором, а то се опет постиже пржењем сребровите руде, измешане са кујнском сољу.

Со се много употребљава и при справљању тако званих расхлађујућих пића и разних расхлађујућих смеса. Познато је, да со кад се раствара, т. ј. кад се као чврсто тело претвара у течно, да се тада тај раствор расхлади. На тај начин, кад топимо снег или кравимо лед који је претходно посут сољу, онда ћемо добити воду далеко хладнију од оне, коју бисмо имали без употребе соли. Тако на пример, ако узмемо два дела снега или спрашеног леда и један део соли, онда ће та смеса имати хладноћу од 18°. Ето, с тога они, што праве сладолед, увек посипају сољу лед, који се налази свуда у наоколо око онога суда, у коме ће сладолед да се направи.

Кујнска со употребљава се и при справљању *Глауберове соли*, чији кристали имају облик прозрачних игала, а добија се у твориљама које соду справљају. Глауберову со лекари прописују за чишћење органа за варење, а њоме се служе и у фабрикама стакла.

Глауберова као и кујнска со налази се и у *минералним водама*, које дејствују оправљајући у многим болестима. Такве су минералне воде само у Србији: Рибарска, Врањска, Брестовачка, Шарбановачка и Гамзиградска Бања [1]). У страним земљама има такође много оваких сланих минералних вода, које су врло корисне. У соларама, где има много соне паре, многи радници слабога здравља оздравили су услед те паре, нарочито људи шкрофулозни и рахитичног састава. Ето, то су у главноме користи које нам даје со као медикаменат.

Све оно што смо рекли о употреби соли при готовљењу јела, о њеној примени у разним гранама индустрије, у творницама и у лекарији, све нам то вели, да со има врло велику вредност по човека. Она нам је тако исто потребна као и ваздух, вода и хлебац. С тога су још и стари народи, знајући да не могу опстати без ње, оличавали со као божанство и празновали су нарочити дан у част тога божанства. Кинези још и данас светкују празник соли, а Мексиканци имају засебну богињу соли. Либиг, немачки научењак, тврди да Црнци на обалама западне Африке, у Гвинеји, дају једнога или два роба, само за неколико прегршти соли и т. д.

Словенима није ни један природни предмет тако светао и толико важан, као што је хлебац и со. А ретко се дешава да ће који Србин сести да руча, док није со и хлебац метнут на трпезу. Не само у нас, већ и код других Словена, хлебац и со су симболи гостопримства, и кад некоме путнику или странцу понуде со и хлебац, то значи добро нам дошао.

августа 1892. год.
у Црној Бари.

Жив. Ј. Јуришић

[1]) С. М. Лозанић: „Анализе минералних вода по Србији", Београд 1886. год. стр. 23—48.

ИЗ „СЀТНИЦА̂“

I

При сећању на те дане,
Што задрхте моје груди?
Шта ме тако морит' стане,
Сузан поглед куда блуди??

Шта ли траже?.. Ко их гони
У самоћи тужних снова?
Зашто суза оку рони,
Кад забруји песма ова?

Да ли срећа прошлих дана
Чедо мами остављено,
Ил' је каква слика знана,
Тужни спомен што је крен'о;

Па се дигла да пробуди
Мирис овом цвећу свелом,
Што кићаше бо̑не груди
Паћенику невеселом?

Или црни удес буди
Злог демона неспокоја,
Да разори пусте груди,
На крила ме узев своја?

II

Често пута, расејана,
Кад се душа снима преда,
Сред спомена младих дана
Занесе ме слика бледа,

Што к'о анђ'о чувар лепи
Врх суморне јаве блуди,
Порушене наде крепи,
Ране блажи бо̂них груди.

И тад' мп̂ри свело цвеће
Из давнашњих успомена,
А мисао сетна креће,
Куд је мами љупкост њена.

И ја познам лице бледо
Отргнуте среће своје
И то мило, бајно чедо,
Што заноси мисли моје.

У њој гледам срећу давну
И времена прошла, би̂ла;
У неповрат што их тавну
Мрачна прошлост сахранила...

Ал' врх тужна гробља тога
Спомена је никло цвеће
А тај спомен, несретнога,
Оставити никад неће.

Њега чува анђ'о лепи,
Љубави ми отргнуте,
И сузама својим крепи
Цветке бледе и свенуте.....

Београд, 95.

Ст. М. Луковић

САМОУБИСТВО
НАПИСАО ГИ ДЕ МОПАСАН

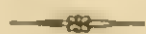

Не прође готово ни један дан а да се у новинама међу разним вестима не прочита и ово:

«Ноћу, између среде и четвртка, становнике у кући број 40, улица... пробудила су два пуцња, који су се један за другим чули. Пуцањ се чуо из одељења у ком је становао Г. Х. Отворе врата и нађу Г. Х. свега у крви, а у руци држи револвер којим је себи смрт задао.

„Г. Х. је било око педесет година, био је доброг стања и имао је све што човека може усрећити. Не зна се шта га је навело да на тако грозан начин живот себи одузме.»

Какве су то велике невоље, какви болови у срцу, какво тајно очајање, какве ли невидљиве ране које нагоне тако срећне људе на самоубиство? Распитују на све стране, измишљају љубавне драме, велике новчане губитке, али се никад ништа поуздано не дозна, и обично се о тим самоубиствима само ово рече: «Узрок је непознат».

Једно писмо, које се нашло на столу једног, „који се без икаква узрока убио». и које је он последње ноћи крај пуног пиштоља написао, дошло је до наших руку. Ми мислимо да је веома занимљиво. Истина оно нам неће открити ни једну од оних великих катастрофа, које се обично траже после таких очајних корака, али оно нам показује како лагано човек почне осећати све већу и већу тегобу овог јадног живота, показује нам растрој једног човека, оно нам износи прави узрок тих несрећних самоубистава, који могу само нервозне и осетљиве душе разумети.

Писмо гласи :

«По ноћи је. Кад довршим ово писмо убићу се За што ? Потрудићу се да овде то објасним, не ради оних који ће ове ретке читати, већ ради себе самог, да бих ојачао своју храброст, која ме почиње изневеравати, и да бих се уверио како је потребно да учиним овај корак, који би се могао само одгодити, а никако избећи.

Родитељи су ми били простодушни људи и у све су веровали, па су и мене тако васпитали, те сам и сâм као и они веровао.

И та је моја вера дуго трајала, али се на послетку раскиде вео који ми је очи застирао.

Има већ неколико година како се десила нека промена са мном. Све што се у животу пред мојим очима као јутарње сунце блистало поче мало по мало губити своју светлост Ствари ми се показаше у правој својој боји, па и сама најнежнија и најидеалнија љубав постаде ми одвратна.

Ми смо вечито играчке глупих и лепих илузија, које се непрестано понављају.

И тако старећи ја сам подносио живот овакав, какав је, са свима његовим јадима, безуспешним напорима, неостварљивим надама, док ми се очи сасвим не отворише и ја угледах потпуно ништавило свега што на овом свету постоји. То се десило вечерас, после ручка.

Некада сам био веома весео. Све је за ме било примамљиво: жене, које сам сретао; улице, којима сам пролазио; куће, у којима сам становао; чак сам водио особиту бригу и о кроју свог одела. Али ово понављање једног те једног постаде ми несносно и одвратно, исто онако као кад би неко свако вече одлазио у једно исто позориште.

За пуних тридесет година устајем у једно исто време; пуних тридесет година одлазим у једну исту гостионицу и једем једна те једна јела, која ми доносе различити момци.

Пробао сам да путујем. Усамљеност, коју човек у туђини осећа, поплашила ме је. Учинило ми се да сам веома сâм и незнатан на овом свету, зато сам се брже боље вратио у своју отаџбину.

Али један исти изглед мог намештаја, који пуних тридесет година стоји на једном месту; извештале фотеље, које пам-

тим кад су биле нове; мирис, који се у мом стану осећа (јер сваки стан временом стече нарочити мирис) тако су ми постали одвратни, да сам осећао неописану тугу што на овако јадан начин живот проводим.

Све се непрестано и жалосно понавља. Начин, на који свако вече мећем кључ у браву; место, на ком увек нађем жижице; први поглед, који бацим по соби, кад жижицу упалим, доведу ме до таког очајања, да сам више пута долазио на ту мисао да скочим кроз прозор, и учиним крај тим монотоним појавама. од којих се човек не може никако ослободити.

Сваки дан, кад се бријем, осетим неодољиву жељу да бријачем пресечем свој гркљан. Па и само моје лице, које сваки дан, намазано сапуницом, виђам у огледалу, нагони ми сузе очајања на очи

Не могу више да трпим ни људе, с којим сам се некад са задовољством дружио: тако добро знам шта ће ми рећи и шта ћу им ја одговорити. тако добро познајем њихова непромењиве мисли и расуђивања. Сваки је мозак као неки циркус, у ком вечито трче бедни затворени коњи. Ма какви били наши напори, кривудања, странпутице. ипак је свему близу граница, сасвим лепо заокругљена, без икаких кривина и без икака излаза у нове и непознате пределе. Мора се непрестано вртети све на једном те једном простору, у једним истим мислима. истим жељама и истим шалама, истим навикама, истом вером и истим јадима.

Вечерас се спустила густа магла и сав булевар тако покрила да су гасни фењери личили на лојане свећице. Неки необичан терет притискиваше ми груди. Мора бити да ми је желудац рђаво варио. Јер од доброг варења зависи све у животу. Оно одушевљава велике вештаке, од њега се код младих људи јаве љубавне жеље, оно помаже великим мислиоцима да своју замисао добро представе, оно је узрок што се свету мили живот и оно допушта да се може много јести (и то је врло велика срећа). Болестан желудац чини човека скептичним и неповерљивим, рађа празне снове и жељу за смрћу. О, више сам се пута о том сâм уверио. Може бити ја се вечерас не бих убио, да ми је желудац добро варио.

Кад сам сео у фотељу, у коју пуних тридесет година сваки дан седам, погледао сам око себе и осетих таки јад у својој души да сам мислио полудећу.

Премишљао сам шта бих могао радити, да бих се ослободио својих грозних мисли. Сваки ме је рад плашио и чинио ми се несноснији од беспослености Онда намислим да уредим своје хартије.

Одавно сам се спремао да очистим своје фијоке, јер тридесет је година како без реда бацам и писма и рачуне све у један исти сто, и тај ме је неред више пута доводио у неприлику. Али чим би ми дошла мисао да ма што у ред доведем, одмах ме је обузимао такав и физички и морални умор, да се никад нисам усудио да се прихватим тог одвратног посла.

Дакле седнем за писаћи сто и отворим га. Хтео сам да одаберем све старе хартије, па оне што ми не требају да спалим.

С почетка сам стајао збуњен пред толиком хрпом пожутеле хартије, на послетку се реших и узех једну.

Ох! ако вам је живот мио, не дирајте у те старе ствари, у то гробље, што се зове преписка из младости. А ако кад год случајно отворите фијоку, зграбите пуне шаке тих хартија што у њој стоје, зажмурите како не бисте могли ни речце прочитати, да вас не би познат рукопис гурнуо у море успомена, и баците у ватру те проклете хартије и кад сасвим изгоре растурите и пепео њихов... иначе сте пропали... као што сам и ја сад пропао...

Писма, која сам прва прочитао, нису ме ни мало занимала. У осталом то беху скорашња писма, добио сам их од људи што су још живи с којима се често виђам и који ме се ни мало не тичу Али на један мах сав уздрхтах, јер ми паде у очи једна куверта. Било је на њој крупним словима написано моје име и ја осетих како ми ударише сузе на очи. То ми је писао мој најбољи пријатељ, друг из моје младости, коме сам све своје наде поверавао. И он ми изађе пред очи тако јасно, као да је одиста био предамном и смешећи се пружао ми руку; од тог ми прође нека језа кроз саме кости. Јест, јест, мртви се јављају, јер ја сам га видео. Наше је пам-

ћење потпунији свет од овог што нас окружава, јер оно оживи и оне који су одавно преминули.

Кроз сузе сам читао што ми је он писао. а рука, у којој држах његово писмо, дрхтала ми је, и кад га прочитах осетих у свом ојађеном срцу такав неописани бол да почех гласно јецати као неко ком кости ломе.

И тада. као кад човек иде уз реку да јој извор пронађе. почех се и ја враћати путем свог живота. Појавише ми се људи, које сам већ одавно био заборавио чак им се ни имена нисам сећао, само се њихово лице сачувало у мојој памети. Читајући писма моје матере сетих се свих старих слугу, изгледа наше куће и свих ситница, које се дубоко урежу у дечјој памети.

Јест, видех све негдашње тоалете моје матере, које су биле разног кроја, према моди која се кад носила; видех разне шешире, које је моја мати, такође према моди, мењала. Нарочито ми је остала у памети слика моје матере у шареној свиленој хаљини и сећах се добро како ми је једног дана, кад је ту хаљину носила, рекла: «Роберте, дете моје, ако се не уздржиш право, остаћеш погурен целог века свог.»

За тим отворим другу фиоку и нађох се пред гомилом успомена моје негдашње љубави. Ту ти је било свакојаких ситница: једна балска ципела, расцепљена џепна марама, прамење косе, осушено цвеће, па чак и једна подвезица. И те ми залоге мојих бивших љубавних романа, чије су јунакиње истина још живе али са седим главама, показаше горку истину да је све за на век свршено. Ох! млада чела, преко којих се лепршају прамени злаћене косе, миловање руку, погледи што говоре, срца што куцају, осмех што обећава пољубац, уста што обећавају загрљај!... Па онда први пољубац... пољубац дуг, код ког се очи склопе, а свака мисао престане, и који вам обећава да ће ваша бити она, коју грлите.

Зграбих пуне шаке тих старих залога моје умрле љубави и обасух их грчевитим пољупцима, а у мојој разореној души јави ми се сваки тренутак кад сам коју од ових успомена добио и осетих тако грозно мучење, које се не може испоредити ни с каквим мукама на овом свету, па ни с оним што се у паклу муче.

Остаде још једно једино писмо. Писао сам га ја пре педесет година, а диктирао ми га мој учитељ. Ево тог писма:

«Мила моја мамице,

«Данас ми се навршило седам година. У то се доба почиње озбиљније мислити и ја хоћу овим даном да се користим, те да ти благодарим што си ми живот дала.

«Твој син који те обожава

«Роберт.»

Све је свршено. Дошао сам до извора и окренух се да видим шта ме чека у будућности. Угледах старост бедну и усамљену и све болести што са старошћу долазе. Све је свршено, свршено, свршено! И нигде никог крај мене!

Мој је револвер овде... на столу.... Ја га запињем.... Никад не читајте старих писама »

Ето за што се већина људи убија, а после се узалуд траже неки чудни и необични узроци.

С француског превела

*
* *

УПРАВА У СТАРОМЕ ДУБРОВНИКУ

ПРИЛОГ

ПОЗНАВАЊУ УНУТАРЊИХ ОДНОШАЈА ДУБРОВАЧКЕ РЕПУБЛИКЕ

написао

Др. Лујо Кнез Војновић

I

Устав и административни органи

Лоренц фон Штајн говори негдје да ће се у Државн која озбиљно мисли што хоће и што ради, па било то у ма којему облику, вазда пробудити поврх осјећаја о пространости сфере њезинога дејствовања на друштво, други осјећај високе моралне одговорности. Па расправљајући о *ендемонистичкој* идеји државе, по којој би ова имала бити отац својијех поданика, некаква врста института у коме би се социјално добро имало рађати у име скупнога друштва, Штајн зове мртвом теоријом наче лажном пресудом ону историографију која и данданашњи неће да призна узвишеност посланства такве државне мисли у прошлости[1]). Овај оштри суд великога нашега учитеља против оне модерне и блиставе школе која не шћаше видјети у средњевјековној организацији друштва него «мрзост опушћења» и назадак човјечанства, има у себи велику дозу морална јунаштва. Јер у вријеме скрајнога *индивидуализма*, наказно укрштанога са *омнипотенцијом државне мисли*, није било нимало лако, ни препоручљиво узети у обрану оно што смо ми дијеца Револуције, договорно, назвали l' ancien Régime. Ну Штајнове се ријечи почињу размишљавати; обожаваоци по-

---

[1]) Die Verwaltungslehre, Stuttgart 1866. II Theil, стр- 8. и 13.

вога реда ствари осјећају да је лакоумно било учинити tabula rasa од баштине прошлијех покољења; осјећају да ни модерна Држава ни модерно друштво нијесу реализовали у оноликој мјери мисао *солидарности* и *слободе* како неки тер неки организми прошлости о којима се једнако говори каоно ти о прошлој архивалној успомени, да кад се н. пр. над гомилама државнијех и друштвенијех рушевина учини једном биланса о суми добра што је Революција, уцијепљена на нашу *задругу*, донијела српскоме народу, сва је прилика да ће рачун испасти повољно по онај републикански средњевјековни облик српскога генија који се одличио у Дубровачкој аристокрацији и да ће наш Ancien Régime доживљети потпуну рехабилитацију. Виђеће се да између оне *енденмонистичне* државе и наше модерне државне творевине Дубровник је онај коме остаје првенство осјећаја моралне одговорности и узвишености посланства у нашој историји. Истина: Људи су имали лијегати на уру ноћи. Главар државе није смио излазити из двора него на дан биљежен у Ћеремонијалу. Госпође нијесу смјеле носити накита, ни становитијех свитâ Сенаторима бијаше одређена дуљина плашта. За продају вина из новијех земаља имао је бит' проглашен Senatus-Consultus. Држава се пртила у све и свашта од зоре до мрака. Али је владичанствени дах неке више моралне дужности провијавао кроз све гране државне управе. Али су најчистији хришћански мотиви надахњивали дјела бескрајнога милосрђа. Али је љубав «која св'јетом влада» била мјерило радњи властодржаца и граница њиховој самовољи. Али је социјално питање било за оно доба и у одређеној мјери ријешено небројеним корпорацијама, онијем тако озлоглашенијем arts et métiers које модерни легислатори у Француској тешком муком сада повраћају и давају за углед радницима и господарима.

Није ли ово најпокоње вријеме да будемо праведни према толикој несталој величини, према толиким примјерима добре владе? Има ли једна чудна, паче једна од најчудноватијих државних појава у свијету, крв наше крви, она генијална смјеса српскога и латинскога свијета, пропасти у заборав, а да се не окористимо примјерима поштене и моралне управе, оригиналнијех установа у самој регламентацији дневне радње, необуздане чежње за слободом и грозничаве активно-

сти у свијем гранама живота? Ова је кратка студија одговор на ово питање. Биће, мнијемо, дошла у добри час, јер мало је кад српски свијет имао више потребе да послуша гласове прошлости и да се окријепи у здравоме ваздуху пожртвовне државне акције. Архиви су отворени. Тајне које је република чувала, окружена душманскијем свијетом, блистају на свјетлости дана. Дубровник има да настави своје социјално посланство само у другом облику. У ономе првоме, згрчен и затворен да га непријатељ крста не опази и да му не завири у благо, одбијаше на Истоку валове османлијске најезде, млетачко-далматинске културе на Западу. Сада након хиљадугодишњег живота, ишчиљен и обезглављен задобио је право да свјетује младо, обијесно друштво које се тек буди из четверовјековнога сна, задобио је право на часно име Учитеља Народа.

Један цио човјечји вијек не би био довољан да се дубровачка историја исприча у свој разноврсности њезинога посланства, у свијем фазама онога гипкога организма. Ове су странице дакле тек мали оглед да се per summa capita нацрта управа у старој Републици, тек вођ кроз лавиринаг једне средовјечне државе, израђен на основи дубровачкога Statute Book[1]). Из мртвијех устала повјест Дубровника треба прије свега добријех монографија да се, кад тај нехарни посао буде свршен, омогући радња настојнога вијека да исприча Југославенству *повијест* најчистије његове славе пропале под мамузом великога корсиканца

Дубровник
На Канапу, Ђурђевдан 1895.

---

[1]) Први и најглавнији законик дубровачки је *Статут* обнарођен 9. маја год. 1272. за владања кнеза Марка Ђустинијана а „confirmatimi per populum Rhacusinum more solito congregato“. Сви познији закони до пропасти Републике зову се: „Reformationes“. Ове садржавају до год. 1378. у хронолошком реду закључке (reformationes) од сва три вијећа. Од те се године дијеле одлуке Великога Вијећа од одлука Сената и Малога Вијећа које се од год. 1415. уписују за свако вијеће у особиту књигу. Закони од год. 1358. до 1460. садржани су у *зеленој књизи* (Liber viridis) а од ове године до год. 1803. у *жутој књизи* (Liber croceus) До сада нијесу нечатани него Libri reformationum до год. 1359. трошком Југославенске Академије, а Статут, зелена и жута књига, једнако се налазе у рукопису по разнијем библиотекама и у окружном суду дубровачкоме. Не би ли се Краљевска. Академија латила једном те узвишене задаће?

I

Дубровник је имао срећу не само да латински елеменат превлада у његовом уставном процесу, не само да се тај процес развио по опћим законима средовјечнога талијанскога опћинскога организма, него је још срећнији био што му се Устав уобличио под упливом Млетака, тога најсавршенијега типа Републике што је Италија познала након републике Римске Да је у њему засио самодржавни господар, један талијански tiranno, или да је засјела демократска влада флорентинскога типа, пропаде Дубровник за рана Или би га tiranno био продао лено моћнијему господару — како се редом догоди у италијанским градовима гдје завлада једна цигла породица — или би га демократске факције биле предале раноме расулу и учиниле да се утопи у море млетачко или у море турско[1] Али Дубровник удари другом стазом. Ријешивши се за рана тирјанства једне породице, Млеци засједоше у психолошки час на корман дубровачке лађе. Нађоше у тој опћини смјесу пуно различитију од оне која бјеше родила муниципије сусједне Далмације и Арбанашке. Сусретоше се са расом која је од искона била надарена цртом освајачком, цртом државничком. И Дубровник прими уставни облик од Млетака, али се краљици Лагуне не продаде ни у само оно доба кад му ова шиљаше своје кнезове. Пошто се Дубровник дефинитивно ријеши млетачкога савезништва, пук, дакле демокрација, поче све мање и мање утјецати у државну радњу древне опћине. Стара формула закона: „cum voluntate minoris maioris de generalis Consilii, et cum laudo populi sono companorum more solito conogati in platea communis“ престаје мало по мало одговарати правоме стању ствари. Млетачки се аристократски дух раскрилио над дубровачком опћином, пак, ако нам и није могуће одредити годину кад се мјешовити облик владања провргнуо у чисто аристократски — ако нам и није позната дубровачка Serrata del Maggior Consiglio, ипак се та промјена

[1] Cicero у „De Republica“ изриче дубок суд о доброти аристократске владавине, који би могао служити као девиза и обрана Млетака и Дубровника:

„Sic inter infirmitatem unius temeritatemque multorum medium optimates possederunt locum, quo nihil potest esse moderatius; qiubus rempublicam tuentibus, beatissimos esse populos necesse est, vacuos omni cura et cogitatione; aliis permisso otio suo, quibus id tuendum est, neque committendum ut sua commoda populus negligi a puincipibus putes.“ De re publica, lib I. XXXIV.

збила по истоме државноме процесу млетачке опћине, а тај је облик недвојбено спасио Дубровник и од похлепе моћних држава и од трзавица странака. Није наш задатак да утврдимо ту чињеницу, ни да покажемо како је *имперсонални облик аристократске владе* био једини кадар да јединством своје радње, једнаком раздиобом одговорности, узајамном контролом, ограничењем фуркција, безименим, реко бих, начином владања учврсти слободу Републике упутра и с поља. Ми ћемо само напоменути како се дубровачка аристокрација, оно двије стотине породица које у златно доба Републике сачињаваху Велико Вијеће, широком основом њезине конституције највише приближила ономе идеалу републиканске властеоске владавине, чију је похвалу изрекао бесмртни писац «О духу закона». Може се рећи с Монтескјеом да се у Дубровнику «аристокрација на неки начин налазила у Сенату, демокрација у властеле, а да је пук био ништа.»[1]) У Дубровнику је тек у XVIII вијеку завладала олигархија До тога времена, у очи расипе дубровачке државе, аристокрација је пространих мисли била загрлила све пучке стихије и рекрутовала своје чланове тако широко и либерално, да је опет могла рећи са великим философом «да је најбоља аристокрација она гдје је често пук без дијела у владању врло незнатан, тако да га властодршци немаду разлога угњетавати.» И опет да «аристократске породице имаду бити *пук* колико могу више. Јер колико ће се једна аристокрација више приближити демокрацији, толико ће бити савршенија.»[2])

„Le parlement једном рече Роаје Колар (Royer Collard,[3]) «ne doit pas gouverner, parcequ'l gouvernerait sans rapidité, sans secret et sans suite. Tout au plus une aristocratie très-forte, très-vigoureuse et très rigoureuse, concentrée en un conseil héréditaire et peu nombreux a-t-elle pu, quelquès fois dans l'histoire, mener un peuple.“[4]) Роаје Колар пишући ове ретке мислио је на Млетке, али се они примјењују и на Дубровник. И велика Република која владаше половицом сјеверне Италије, Далмацијом, Епиром, Морејом, Кандијом и Кипром и чији се главар назн-

[1]) Montesquieu — L'esprit des lois — Livre II ch. III es Lois relatives à la nature de l' aristocratie.

[2]) Ibid.

[3]) Знаменити француски публициста.

[4]) Revue des Deux-Mondes, 1. Mais 1890. p. 170.

ваше Dominus quartae partis et dimidiae totius Imperii Romanorum, и мала Република међу Клеком и Суторином којој историске околности одрекоше простране границе, да јој опет надокнаде губитак освајачки беспримјерним моралним трговачким државним престижем на Балканском Полуострву; и једна и друга су жив примјер да је једна аристокрација врло јака, врло жилава, врло строга и усредоточена у наслиједном и малобројном вијећу кадра водити један народ у недогледне стазе моћи, богаства и славе. После је таква аристокрација кадра, како у Дубровнику, проврнути географијску слабост државе у моралну и државну јакост првога реда. У таковој аристократској републици главар државе (le chef du pouvoir exécutif) не може и не смије бити него прости сјен. „Dans toute magistrature“ говори Монтескје „il faut compenser la grandeur de la puissance par la brieveté de sa durée.“ Али је у Млецима дуждевска част била доживотна, а не мјесечна како у Дубровнику, па сасвијем тијем дужд није имао нимало веће стварне моћи од дубровачког кнеза. Монтескје се дакле преварио. Не, није у краткоћи владања јемство против тираније, него у духу аристокрације — строгој државној контроли, у *мјери* власти која је једна у аристокрацији справна одузети себи а приставити своме главару. А то је и у Млецима и у Дубровнику било врло мало.

У Републици Св. Марка дужд (Doge) бјеше изабран за живот. Части и спољашњи сјај обавијаху га као сваку овјенчану главу. Зваше се Serenissimus (прејасни); краљеви и цареви називаху га: fratello carissimo; одлуке Сената, у којима он ипак немаше никаква дијела, бјеху написане на пергамени само на *његово* име, а, да иронија буде савршена, он сâм о себи говораше: Dei Gratia Dux Venetiarum, сасвијем да ниједан владар на свијету није мање примао власт од Бога а веће од људи! Али власти немаше готово никакве, а од вијека до вијека мање. Сваки нови дужд имаше потписати нову promissione ducale којом изборници стјешњаваху прерогативе и моћ главара државе. И колико се веће провргаваше у прости сјен, у просту персонификацију свемогућности Вијећа, толико му је спољашњи сјај више растао, тако да је Романин могао рећи: „A compenso quasi delle introdotte restrizioni al

potere del Doge, ne fu accresciuta la pompa esteriore, e resa vieppiu sacra e tutelata la sua persona."[1])

Република св. Марка није се у томе савијала државној логици. Дубровник би логичан одмах у почетку. Ако главар државе није смио имати фактичнога дијела у владању, наравно бијаше да не сједи него врло кратко вријеме на пријестолу. Између једномјесечне владе дубровачкога кнеза и септемата предсједника француске републике има пуно мање разлике него између доживотнога владања изборнога млетачкога дужда и исто тако доживотнога владања изборнога немачко-римскога ћесара. Млеци бијаху дакле аристократска република с монархичном етикетом. Дубровник бјеше и у суштини и у етикети права република оптимата.

Дубровачкога кнеза означује згодном фразом Серафим Ћерва на освитку XVIII вијека: «Principis nomen ac speciem praebat» говори учени доминиканац[2]) «reipsa tamen privato cive haud superioror censetur". Кнез као primus inter pares, у црљеном плашту, «читом» на рамену, у знак врховне власти, предсиједаше сједницама Великога Вијећа и Сената. Али тајник Сената често заборавља му напоменути име чело записника Вијећа. Зове се *Преузвишени* (Excellentissimus Princeps). Чува државне печате, најтајније државне исправе, кључеве града. Не излази никада из двора него кад му то наређи дворски Ћеремонијал. А кад изиде, прате и њега као и дужда виши чиновници, властела, и 24 дворскијех стражара (у Дубровнику се зваху *Здури*, а имаху црљену одјећу) и свира пред њима музика. Он, заједно са Малим Вијећем, прима посланике спољашних држава и отправља посланике републике туђијем дворовима. Његово се име, са Малим Вијећем и са Сенатом, чита на државним исправама које потписује државни тајник. Кад умре „in Rectoratu", кад није више опасности да се ни за један цигли час осили над другом властелом, обаспу му мртво тијело највишим частима. Лијеш носе млада властела на раменима у стону цркву гдје му опијело чита архиепископ са четири бискупа; како и млетачкоме Дужду држи се и кнезу латинско слово „о заслугама стеченијем за слободу и моћ Дубров-

[1]) Storia documentata di Venezia. 1853. T. II стр. 92.

[2]) Prolegomena in sacram Metropolim Rhagusinam 1744 у рукопису библ. Дом. стр. 61.

ника, док за живота није чуо гласа бодрења, а камо ли похвале, јер је вршио просто своју дужност."[1]) Прате га на гробље замјеник кнежевске части, Сенат, Свећенство, Братовштине, Народ, а од јутра до мрака шаље звоно Великога Вијећа поздрав мртвом кнезу.

Мало Вијеће (Consiglio Minor) сачињава са Кнезом оно што зовемо le pouvoir excutif, и заједно с њиме бјеше спољни носилац државнога суверенства, или, да се послужимо ријечима онога времена: „repraesentabat, cum Excellentissimo Domino Rectore, Majestatem principis." О њему ће бити више говора кад означимо функције управе у нашој Републици, јер ћемо видјети, како није било управне гране у којој не би Мало Вијеће имало дијела. «Мало Вијеће, кратко и савршено пише Баро Бетера, задњи подтајник Републике, било је од *седам* чланова, изабранијех сваке године од Великога Вијећа између сенатора. Мало је Вијеће имало егзекутивну власт. И тако извршивало је законе и све одлуке Великога Вијећа и Сената. Могло је рјешавати незнатне грађанске, државне и криминалне парнице. Пријављене призиве у поморскијем парницама судило је у задњему степену; сачињавало је писма на све стране владаоце и своје чиновнике, и на њих ударало печат државни; примало је у јавну или приватну аудијенцију стране посланике, министре, духовне достојанственике и остале знамените странце; било је поглавита област редарствена.. .. најпосле Мало Вијеће бјеше оно посредством кога морале су се слати свеколике прошње, меморандуми и позиви спадајући у надлежност Великога Вијећа и Сената за дотично рјешење. С тога је било власно ова два поглавита збора сазивати на редовне и ванредне сједнице.

Извршивање пак одлука егзекутивне власти припадало је најмлађему маловијећнику, који се сматрао за државнога министра Ministro di Stato[2])."

У *Великоме Вијећу* (Maggior Consiglio, Consilium Majus) бјеше оличено суверенство аристокрације, крозањ владаху утемељитељи Дубровника народом. Сâм Сенат, тај најмоћнији државни

[1]) В. Расправу мога оца Državno ustrojstvo republike dubrovačke. Zagreb 1891. I стр. 16.

[2]) Записци Бара Бетере о политичкој и грађанској уредби бивше Републике дубровачке. Забавник Нар. Шт. Дубров. за год. 1867. Сплет 1866., стр. 185—186.

збор, није него проста еманација Великога Вијећа. „Сваки од осамнаест година одрасли властелин приказао би се у служденом одијелу великаша у овај поглавити збор, који пошто би превидио његово племство и његове године у златној књизи Lo Spechio dell' Eccellentissimo Maggior Consiglio и пошто би свједочанство учињено од равнитеља јавне наставе о његовој науци и ћудоредности прегледао, онда би га као свог судруга свечано умјестио.... Велико је Вијеће изабирало све чиновнике и одређивало њихове дужности у граду и околинама; постављало је нове законе, а старе када би нужно било уништаало; установљавало је исправне порезе и различне царине; рјешавало је државоправне и уставне одношаје; одлучивало је о миру и о рату; чинило је милост у криминалнијем стварима, и придруживало је нове породице у ред властеоски." [1]

Број чланова Великога Вијећа расте и пада како кад држава цвате или вене. Велико је Вијеће прави барометар дубровачке повијести. У сједници, у којој би ратификован уговор са угарским краљем од 27. Јунија 1358. бјеше присутнијех 130 Велевијећника, у XV и XVI вијеку, на зениту моћи и престижа дубровачке државе, било је у сједницама до 300 чланова.[2] А у суморној сједници 10. Јунија 1667. након ужасне трешње, која обори град и готово уништи Републику, нема него *тридесет и седам* Властелина!

Један пут на годину Велико се Вијеће састане у потпуноме броју. Не смије нико извинути одсуство. Дођу властела из туђине — из Рима, Париза, Болоње, Мадрида, Млетака, Беча. У тој свечаној сједници државни тајник отчита *златну књигу*, гдје су побиљежена имена све властеле по реду година, кад је који приступио Великоме Вијећу. Понављајући тако своја права на држање врховне власти, даваху свједочанство вјековима слободе који их затрудњеше.

У почетку педесет и шездесет и један, а, након велике трешње 6. Априла 1667. четрдесет и пет чланова изабранијех

---

[1]) Записци Бара Бетере, стр. 183—184.

[2]) На пр. у сједници 11. Децембра 1510. гласају 278 Велевијећника. Али то је ништа према броју чланова млетачкога Maggior Consiglio. У сједницу 9 Новемб. 1463. у којој би објављен креташки рат проти Турина, гласовало је 1024 Велевијећника! Који се модерни збор Француске Constituante или енглеско House of Commonse, може мјерити оваквом величанственом скупштином?

тајним гласовањем у сједници Великога Вијећа сачињаваху: il Consiglio dei Pregadi (Consilium Rogatorum), бива *Сенат*. Част сенаторска бјеше доживотна. «Али са свијем тијем Велико Вијеће сваке године потврђиваше сваког појединог сенатора у своме достојанству. Тим начином влада употребљаваше право надзора над годишњим понашањем поменутијех достојанственика» .... [1]) Бјеху чланови Сената de jure сам Кнез, Маловијећници, чувари правде, казнени и цивилни судци, три Властелина над обртом вуне (di tre Signori dell' Arte della lana) и збор двадесеторице (Il Collegio de' Ventinove).

Сенат бјеше на неки начин дубровачки House of Commons са готово свим прерогативама круне. Он сједи најмање два пута у недјељи. С његове дворане влада Републиком у свима послима унутарње и спољашње политике. Он расправља државни буџет, он има право ревизије казненијех парница; именује поклисаре, министре, консуле код спољашњих дворова; даје им напутке и заповијести; пише владарима. Он је, дакле, мандатар Великога Вијећа које је, како рекосмо, *народ*.

Чувари правде (Provisores Reipublicae) овјенчавају и заглављују државну зграду. Они су на броју *пет* Сенатора изабранијех за годину дана у сједници Великога Вијећа. По закону 6. Новембра 1477. најмање *два* чувара правде имаду присуствовати сједницама Великога Вијећа. Они су de jure чланови Сената. У сједницама једнога или другога државнога збора они сједе крај Кнеза. Када се државни тајници прошетају царом гласовања у руци, поклоне се најприје Кнезу, а одмах за тијем *Чуварима Правде*. Они бдију, по римској форми: „ne quid Respublica detrimenti capiat.» Пригледају државну макину. Држе равнотежу међу државним зборовима. Ни један се закон није могао гласовати ни у Сенату, ни у Великоме Вијећу, ако би Провидници Републике подигли veto у име Устава. Њихова би ријеч обуставила вас посао и ствар би се вратила Сенату на поновно вијећање. У записницима сенатскијех сједница налази се често сакраментална формула: Proveditores se intromiserunt. Ова ријеч падаше често у буриијом сједницама Сената и подсјећаше вијећнике на штовање закона и вјечне правде.

[1]) Бетера, op. cit. стр. 185.

Они, напокон, пречесто састављаху *Законске Основе*, те имаху власт обуставити свако извршивање закона, те би било управљено проти очитим намјерама легислатора. „Provisorum partes" говораше *Серафим Црва* „sunt animum advertere, ne quid contra leges decernatur vel fiat."

Ово је, у кратким цртама, Устав што је Република св. Влаха узела од Млетака и уцијепила на свој организам промишљено и умјерено, према своме темпераменту и према својим потребама. Овај је Устав дао Дубровнику снагу и јединство у борби за живот У њему нема дуждева престижа, који може бити увијек погибелан држави, али нема ни онијех безименијех Вијећа *десеторице* и *тројице*, подземна, и рек' би, extra - уставна радња којијех слабљаше слободну игру установа, спонтани развој живијех сила у држави. У Дубровнику нема трзавица, нема промјена у монотономе раду владе. Све се збива на јави. Узајмична контрола државнијех зборова није подложена ни једној другој спољашњој сили, него оној наравној, нормалној, која има свој извор у самој формацији тијех зборова По томе Уставу влада Дубровником једнака диоба одговорности, јака и имперсонална радња. Појединe амбиције тону у колективности. Најважније одлуке излазе из Вијећа као безимена ријеч једне невидљиве власти којој бисмо ради били приписати очинство каквога великога човјека: сенатора, посланика, државника — Фрања Гундулића или Маројице Кабоге — отимље се *извору* да пође равно к' *цијељи*, бива пра̂ву опстанка града јаднога бијенога валовима бескрајне пучине и душманскијех царства. А тај идеал *имперсоналне колективне владе* није се могао привести у живот, него највећом сумом дисциплине што је једна народна стихија била кадра држати над самом собом. Без милосрђа беше Сенат за сваки превратни покушај. Без милосрђа за гријехе саме властеле који владаху државом. Тако се умањиваше погибао сиљења и деформација властеоства, умањиваше се помоћу «демократске једнакости патрицијата, грађанске умјерености и страха страховитијех освета.» О Дубровнику се може рећи као и о Млецима: «да који је имао сјен власти, није имао суштине, а ко је имао су-

штину, да није имао власти него за кратко вријеме. Свак свакоме бјеше потребан, свак се од свакога бојаше: то бијаху двогубе свезе грађанскога удружења властеле.»[1]

На тај се начин Дубровник сам одржао у слободи мимо заробљенијех другарица своје крви.

II.

У том дубровачком Уставу има једна чудна појава: не само да се *управа* мијеша до половице XV вијека са *судством*, него и сами духовни зборови обављају измјенице и у исто доба најразличитије, најситније *управне функције*. Ни једноме Вијећу није оштро одмјерена надлежност Сваки час настаје погибао *конфликта* између једнога и другога једнако суверенскога збора И та погибао траје вјекова и вјекова! И државни посао не запиње никада! И никада нема акутних уставних криза због јурисдикционијех питања. Када ће концем XVIII в. ослабити основи, на којима почива државна зграда, опет неће него *партизански* разлози бити узрок љуљања државе До овога посљедњег уздаха држава хармонично дјелује у свијем гранама *управе* сасвијем да је оно што се у данданашњи зове la séparation des pouvoirs нејасно и ембрионално. Вриједно је погледати боље у ту особиту појаву заједничку свим оновременим талијанским Републикама.

Мало Вијеће имало је у вријеме млетачке заштите пуно више моћи, јер је млетачки Кнез настојао да придржи себи и своме Minor Consiglio избор државних достојанственика и чиновника, пaче и потврду самога Великога Вијећа![2] Његова пак јурисдикција обухвата у XIV вијеку све гране јавне управе. Управља спољ. политиком и забавља се око најситнијих послова унутрашњега живота Дубровника. По реформацијама да-

[1]) Склопис (Sclopis) Storia della legislazione Italiana Torino. 1857., III. 216—217. „Les inquisiteurs sont un mal nécessaire", писао је француски посланик из Млетака своме двору 13. Марта 1762. „Cet aveu n'est pas à l'honneur de la noblesse Vénitienne, surtout de la pauvre, qui est la seule qu'on a à régir, mais il est vrai que si elle n' avait pas un frein, on ne pourrait vivre ici sous ces mille souverains." Ова се духовита фраза примјењује једнако Млецима и Дубровнику В. Склопис Op. cit. III, 256.

[2]) 1330. Die penultima septembris: In Minori Consilio ad sonum campanae ut moris est congregato, firmatum fuit consilium maius. (Ref. I. p. 13.—14·).

кле Мало Вијеће устаје око *хигијене* и аннопе, набавља храну за град, дијели је пуку, даје у закуп разне даће и приходе града, опредјељује цијене меса и вриједност новаца. Именује пак кнезове на отрвима, Затона, Ријеке и Гружа, Жупе и Шумета, Царинаре, надгледнике врху градње путева и врху болнице, поручнике на бродовима. Именује како надтуторствена област туторе. Пред Малијем Вијећем рачунају се Procuratores S. Mariæ Maioris — министри финанција. Мало Вијеће прима у државланство, именује и шаље посланике. Као врховна ратна власт утврђује тврђаву Ловрјенац и утврде на Рату; шаље галије против гусара; ставља капетане и војску на обрану града. «Човјек се чуди», говори писац дубровачкога Устава[1], разноврсноме знању и огромној дјелатности, које би дан на дан развијало дванаест људи, за којијех ни један посао слободнога града не бјеше толико мален, а да не би оном истом ревношћу и савјести обављали, којима би управљали најзамршенијем дипломатским договорима и обранбенијем мјерама проти непријатељима Републике.» Али се ми још чудимо како се та разноврсна и пространа сфера дејствовања могла мирно подносити са сфером Великога Вијећа. Јер је и ово у XIV в. изашиљало поклисаре. И ово је одређивало мјере за чување и утврду града. Ако Мало Вијеће опрједељује цијену меса, Велико Вијеће одређује пристојбу пећарима. Ако онај збор шаље у туђину да се набави храна за град па је дијели пуку, овај дозвољава продају вина у граду и забрањује продају грожђа у Дубровнику и у котарима. Мало Вијеће одређује вриједност домаћега новца; али Велико Вијеће уређује пунцирање истога новца. Па повише тога овлашћује грађане на репресиље против туђинаца одређује јавне благдане, организује болницу, забрањује ношење оружја, одређује наднице тежацима. Истина, Велико Вијеће повјерава често Маломе Вијећу потпуну управу државе осим «facere armatam, accipere stipendiarios, facere improruptum, imponere gabellam de novo». Јер је Мало Вијеће еманација Великога и наравно, да је у области овога дати и одузимати potestatem administrandi егзекутивном органу.Ну повише овијех зборова опстоја Сенат који ће мало по мало постати највећи збор у држави, а који се за рана уплиће у

[1] Војновић, Op. cit. I., 20.

сферу дјејствовања Великога и Малога Вијећа. И махина ипак ради, и ради савршено!

И Сенат шаље поклисаре на спољашње дворове, и Сенат настоји око утврђивања града и обране државе, и Сенат врши врховну полицију и влада свагдањим сутним животом народа; одређује царину на жито, удара полицајне глобе, наређује „domicilium coactum", бира људе у Шумету и Жупи да чувају винограде. А он је већ тада суверен у државн, јер је освећен врховном власти и трајањем, без којега праве власти нема. [1]

Једини разлог овој чудној појави имамо тражити у *духу* републиканских установа, који обавијаше у једној заједничкој атмосфери све многоструко дјеловање државнијех зборова. Све преразличите супротне природе, створене час у једном Вијећу час у другом, бијаху мучке признате од Великога Вијећа, бива од суверенске аристокрације. Мало по мало, прогресивном еволуцијом уједињена судства, проширењем управне сфере, отвори се стаза раздијељену посала. Али „separation des pouvoirs" неће до краја бити доследно произведена. У томе је дакле средњевјековна пракса надбила модерну теорију. Органски живот друштва остајаше нетактнут сасвијем да су функције појединих уда биле исцрпљене и у међусобној спољашњој опреци

Ред је сада да разглобимо дубровачку управу у саставне њезине органе. Јер под државнијем зборовима који гдје тер гдје сами заступају управу Републике, има важнијех уреда којима су повјерене најзнаменитије гране државне администрације. Нећемо се освртати ни на *судство* ни на *цркву*, ни *дипломацију*, ни на *ратне послове*. Ове су друштвене функције у свако доба и од искона одијељене биле од ужега појма управе. Прибројићемо напротив финанцијалну управу, јер се у старијем Републикама ова налазила у најинтимнијој органској свези са управним животом државе.

А. *Финанцијална управа*

Државне су се финанције у Дубровнику повиле и узрасле у сјену Богородичине цркве како Млетачке у сјену Св. Марка.

[1]) „Summa est huijus consilii auctoritas". Вели Серафим Ћорва „nam non datur ab eius consultis provocativa". (Metrop. Rog. passim.)

И овдје и ондје главно старање општине бјеше градња и украшење првостоне цркве око које се град бјеше прикупио, око које народ бјеше изаткао своју историју, пролио и осушио своје сузе, рађао се, вјенчавао, и умро, благодарио Богу на побједама, прикупљивао задобивене барјаке и кључеве тврђава, стицао се у вријеме пораза — просто прави медиоевални почетак: тако како се с цркве разгранао народни живот, тако се финанције држава разгранаше с цркве и очуваше и послије религиозно обиљежје. Министри финанција зваху се дакле у Дубровнику Procuratori или Tesorieri di S Maria Maggiore (Ризничари Св Марије) а у Млецима Procuratori di S. Marco, име приличније амо него тамо, јер Св. Марко бијаше доиста протектор републике, символ њезине освајачке силе, док у Дубровнику стона црква није (како би се мислило и како би имало бити) посвећена Св. Влаху, него Богородичину Узнесењу (S Maria Maggiore или l' Assonta).

У почетку ризничари С. Марије имали су сабирати прилоге за грађу те гласовите цркве[1]) и управљати њезиним иметком, бдити над градњом, наручивати градитеље мање и више (Prothomagistri operis Ecclesiae S Mariae. V. Status I, Cap. 28). чувати свете моћи и најважније државне исправе које су се готово до велике трêшње (1667.) налазиле ad Reliquios S. Mariae Maioris, како свједочи Рести.[2])

---

[1]) Првостона црква Богородице (Дубровчани је зову једном самом ријечи: „Госпа") би саграђена год. 1192. већим дијелом новцима енглескога краља Рихарда Coeur de Lion кога олуја баци на острво Локрум кад се враћаше од Свете земље. Потрошила се била на грађу за оно доба силна свота од 80.000 дуката, а другијех 20000 за украшење унутрашњости цркве. Градила се 44 године. Бјеше сва од мрамора здвора и изнутра, олтари од чистога сребра. (V. Resti, Croniche di Ragusa, ed Nodilo стр. 66 и 388). Велика трêшња год. 1667 обори је до темеља, а пожар растопи сребро и злато и тако нестаде једне од најгласовитијих у историском и архитектонском погледу цркава на западу. Садашња „Госпа" би зграђена на истоме мјесту год. 1720. и на њој се чита умјетничко пропадање и материјална тјескоба ишчиљеле републике, сасвијем да јој је врло лијепо кубе, а да је, наравно, мила свакоме Дубровчанину.

[2]) Исписујемо из статута занимљив почетак поглавља: „Qualiter elligantur Procuratores Ecclesiae S. Mariae et de officio eorum" (Lib. I стр. 25) „Dominus antem Comes qui per tempora erit in Ragusio cum judicibus suis et Parvo Consilio elligere debet et ponere duos Procuratores vel plures ad suam voluntatem super opera et redditus Ecclesioe S. Mariae Majoris, quos D. Comes constringere debet per sacramentum ut bona fide procurent negotia ejusdem Ecclesiae et Procuratores isti debent recipere totum, quod pertinet ad opus dictae Ecclesiare et custodie illud fideliter ad utilitatem Ecclesiae..." Значајна је за оно доба вјере и идеалнога схватања државнога raison d'etre она установа статута да сви поморци имају приложити једну чест добитка грађи Богородичине цркве. Како је лијепа у својој наивности глава 24. прве књиге: „De parte quae datur a narigantibus Ecclesiae S. Mariae."

Мало по мало сфера дјејствовања Ризничара Св. Марије обухвати све гране државнијех финанција и овај се чин проврже у право *министарство државнијех добара.* «Њихова беше дужност побирати све државне дохотке, а владу снабјевати потребитијем новцем за разноструčне трошкове, те слиједовате.њно држати све рачуне о приходима и расходима. Бјеше им такође дужност управљати државним благом и новцима побожнога завода (opera pia) давајући расположиве главнице на добит, свршетком пак сваке године поднијели би попис државнијех дужника путем Малога Вијећа Сенату који њихову радњу прегледаше.»[1])

Ризничара бјеше три до год. 1347. пак пет, пак опет три пак напокон шест. Бираху се између чланова Сената у почетку доживотно[2]), а законом од 10. Јулија 1500. на три године, како је и остало до пада републике.

Ризничари имаху још једну презнамениту задаћу: бдити над благом које српски и други владари предаваху од старине републици на оставу као најбогатијој и најсигурнијој држави на Балканском Полуострву.[3])

„Осим поменуте врховне власти", вели Бетера[4]), «још бијаше један нижи финанцијални уред састављен од три сенатора који ношаху наслов *Државнијех Пјенезничара* и бијаху једна врста пригледника". То је она област коју ми у данданашњи зовемо: Рачунарски Двор (la Cour de comptes). Статут их зове illi qui recipiunt rationes Communis" (II 32). Закони 3. марта 1408. и 23. декембра 1838. реорганизовали су потпуно ову знамениту државну установу. По овијем законима изабираху се сваке године по пет сенатора — који ће, како у Млецима, и-

„Quaelibet navis tam magna, quam parva et omne aliud lignum, quae, vel quod navigaverit in omnibus mariis cum denariis, de quocunque lucro, qnod Dominus dederitt eis, ipsi debent dare partem unam completam operi Ecclesiae S. Mariae sicut recipit unus de marinariis illis cum omnibus denariis, qui navigant ipsi marinarii in Eutica, exceptis Barcis piscatornm, et quae irent ad tollendum ligna pro foro vel calcinaria quae nihil dant."

[1]) Bettera стр. 190.

[2]) „Ittem statnimus et ordinamus, пише статут I, Cap. 4 qnod Thesanrarii S. Mariae et Procuratores S. Mariae fieri debeant in vita et per illum modum quo fiunt Judices „Consiliarii."

[3]) „Solent", вели Филип де Диверсис у XV вијеку, „profecto Domini Convicinii eorum divitias aurum et argentum apud pricipatum politicum Ragusinum, taaquam in tutissimum portum collocare". Н. Брунелијево издање, cap. VIII стр. 74.

[4]) Стр. 191.

мати *прегледавати државне рачуне* и одобрити их или им одрећи санкцију.[1])

Мимо овијех главнијех уреда, управа финанцијална бијаше раздијељена на слиједећијех 6 уреда: Camerlenghi, бива управитељи државне благајне, примаху за државу новце и предаваху их за три дана Ризничарима Св. Марије. Њихова је заклетва садржана у Статуту (Lib. II Cap. 15). Бјеше их до године 1345 три, а године пропасти Републике (1808) бјеше један сâм.

Giustitieri надзираху трг, бива тржне цијене, мјере и мјерила и сачињаваху живежне тарифе. Бјеху то с почетка *три* властелина а послије пет, изабранијех у Великоме Вијећу.

Ufficiali al fontico[2]) (област што храном управљаше) бјеху три властелина којима у тој бијеној држави, саграђеној на хридима и на пучини а без жита, бјеше повјерено оскрбљивање мјеста са потребитијем житом, уљем и вином «У граду," пише Бетера»[3]), «бјеше једна тврда, пространа и у најљепшему укусу сазидана зграда која се употребљавала за јавне житнице. У њима бијаше увијек жита старањем поменуте власти, која имаше на свом расположењу једну знатну главницу, чиновнике, пећаре, и остала потребита срества за пећи крух, и народу га сваки дан продавати на цијену коју би Сенат ударио и која свагда бјеше нижа од трговачке цијене у мјесту."[4]).

Овим се двјема службама придруживаху *Велики Царинари* (Doganieri della Dogano Grande) који пресједаваху примању царина и пресуђиваху о размирицама које би се породиле при крцању и искрцавању робе; *Уред државне ковнице новаца* (Zecchieri) и *Соларски уред*, бива три Сенатора који се зову у дубровачком диалекту *Сопрасолинари* те управљаху стонскијем солинама и свом продајом соли у држави. Овај бјеше један

[1]) „Ili administrantium" лијепо вели де Диверсис" „imo oorum qui iam ministrarent bona Aerarii Comunitatis libros examinant, et si quid a quoquam usurpatum invenerint id um pocna guasti exlgunt, et si quae ipsis videatur vel superflua vel inanis expensa eam et eorum opinionem Senatui minori indicant, ut illi impensoe salutaris fiat provisio." Op. cit. 81.

[2]) Од латинске ријечи fundicus—житница. У Реформи зову се fundogerii fundacharii fondacarii. Де Диверсис зове их такођер Massarii bladorum. V. Статут II, 19; VI, 32 „de illis qni sunt super frumentum et omnem aliam Blavam.

[3]) Стр. 196.

[4]) Де Диверсис (који наставаше у Дубровнику у XV вијеку) приповиједа: „Tanta est enim comedentium multitudo, ut urbem et eius districtum oporteant staria bladorum septuaginta millia et plura." Cap. XIII.

од главнијех фананцијалнијех уреда Републике, јер со бјеше готово најзнаменитији извор богаству Дубровника. Републици припадаше *монопол соли* по Турскоме Царству и тако згодним уговорима са Султанима обнови старе повластице српскијех царева и потисну једну грану млетачке трговине из српскијех земаља.

Б. *Поморска управа*

Дубровник је живио од мора. Сва је његова повијест исписана на валовима Јадранскога и Средоземнога мора, на стазама једнога и другога Оћеана. Барјак Св. Влаха крсташи по морима Леванта између млетачкога Лава и ђеновешкога Крста. У XVI вијеку Република се броји међу поморскијем semi puissances. Нема популарнијег имена у поморству до дубровачкога. И све тјескобе његовога положаја — коме нема равна међу самосвојним државама на свијету—знао је откупити загрљајем оћеана, како је Антеј додиром земље обнављао ишчиљеле силе. Повијест дубровачке мрнарице јест дакле већим дијелом повијест Републике.

Ми не можемо него напоменути да се установе о бродарењу у Дубровнику губе у тмини Средњега Вијека. У XIV вијеку папе дозвољавају Републици бродарење у завјерничким водама. Та се дозвола утврђује и раширује булом In Coena Domini 5. Маја 1434. У овоме XV вијеку Дубровник не позна границе својој поморској акцији. Велике породице иду у Америку за стопама првијех бродара Република се удружује са Шпањолном сасвијем да јој у војнама Карла V погибе силни број мрнара и бродова, па ипак је још у Дубровнику богаство силно [1]; његова је поморска радња бескрајна. Да није било велике трешње год. 1667., Република би била пребродила трговачку кризу прве половице XVII вијека и Кандијски рат између Млетака и Турске био би бацио у недогледни напредак дубровачко поморство. Жалибог оном се катастрофом обустави дјелатност Дубровника на мору, која оживље тек у очи пропасти Републике. Та се нова и пошљедња велика епока поморске силе Дубровника означује франческо-дубровачким трговачким уговором од год. 1776.

[1] У банкарској улици *Пријеки* трговци имаху и у XVI вијеку главницу од 30 милијуна франака.

Најзнаменитији је закон Републике о мрнарици такозвани ordo marinariciae од год. 1535. који установи дефинитивно поморски суд или *бродарску канцеларију*[1]). Бјеху то пет властелана изабранијех сваке године у Великоме Вијећу, те имаху бдити над добријем радом у народноме бродарству, па уједно и судити у свијем распрама између капетана поручника и мрнара. Бјеше то, дакле, у духу времена, мјешовит управно-судбени збор, ну као судачка канцеларија није имао дуга живота. Суци бијаху оптерећени свом силном управом мрнарице, па тако би у дуго рјешавали поморске спорове, да се законом 17. Маја 1540. (V. lib. Croc стр. 224.) све парнице повратише збору *цивилнијех консула* (consules causorum civilium)

В. *Градска полиција*

Као права медиоевална опћина Дубровник је налик на оборужани чадор под којим грађани без престанка стражe по дану и по ноћи и чувају мир у граду, сигурност државе споља. Сви држављани бијаху позвани на оружје у вријеме рата (levée en masse). Стајаће војске није било, осим посаде у граду и по тврђавама Републике. У граду самоме би наређено год. 1323. да сви дубровачки грађани од 15—70 годишта имају измјенице сваки мјесец стражити у граду. Год. 1343. над ову оружану силу бјеху стављена четири Capitanei custodiae који се бираху у Великоме Вијећу сваки мјесец.

Праву полицију градску, коју обављаху у XIII вијеку и у почетку XIV вијека сâм Кнез са Малим Вијећем, обављају од године 1343. duo officiales custodiae noctis. То су она властела позната у Француској под именом les chevaliers du Guet Ови се чувари ноћнога мира зову од првога Октобра 1358. domini de nocte. Сваке се вечери бирају у Великоме Вијећу. Они бдију над ноћним миром у граду, они гледају да се у град не уведе забрањен трг. Год. 1359. прошири им се власт. Од то су доба смјели апсити кривце по кућама, па имаху jus gladii против онијех те би се супротставили њиховој власти или би се дали у бијег.

1) Старији закон ordo marinariciae 16 окт. 1508. почиње овијем ријечима. „Attenta temporis satis bona conditione quod Dei clementia navigia nostra moltiplicato sunt, et navigatio aucta et in dies augetur". Lib. Croc. c. 136.

Знамените су још слиједеће државне полицајне службе: 1) Officiali all'aquedeotto (чиновници над водоводом) 2) Officiali alle cloache (чиновници над канолизацијом) 3) Officiali al Palazzo (чиновници над Двором). Они први имаху скрб над монументалном грађом напулитанца Онофрија Оносифора Ди Ла Кава (Onofrio Onosiforo di La Cava), који приведе год. 1438. воду у град у даљини од осам километара кроз планине Ријеке (Ombla).

Чиновници над двором бијаху властела, који надгледаху грађу кнежеве ресиденције, то ремек-дјело романско-готскога стила, тај најљепши грађевни споменик у Југославенству. Наравно та служба није опстојала него док се довршила зграда, „Finito Palatio," пише Де Диверсис, «hic similiter pricipatus desinet». (стр. 90).

Над каналнзацијом града бјеше мјешовита полицајно-санитара служба од три властеле изабране у Великоме Вијећу, који имаху пописати све заходе, означити главне подземне цијеви и постављати строго правила за основу канализације у граду.

Г. *Санитарна полиција*

«Граничење државе Дубровачке с Турском, пише подтајник дубровачкога Сената[1]), и свагдашња трговина што с њом по суху и по мору имаше, принуђивало је Дубровчане на строге мјере контумације да би се сачували од куге која је готово непрестано Исток заразивала и увлачила се периодички свако 20 годишта у сусједне покрајине Босну, Херцеговину Србију и Арбанашку.

Али влада дубровачка, својим брижљивим и мудрим наредбама, вавјек је ову несрећну заразу од своје отацбине одвраћала, тако да је у погледу здравознанства у цијеломе свету на гласу била.»

Мало је која страница Дубровачке повјести кадра занијети философскога историка како баш ова борба нашега града против незгода којим радикална лијека нема. Треба промислити да је у сто годишта *дванаест* пута куга похарала дубровачку државу. Овај гробовни попис, удружен са државном радњом

[1]) Бетера op. cit. стр. 197 et 199.

коју је имала Република да врши у најтежим приликама за њезину слободу, дава пуну мјеру ове чудне и јединствене државе.

Прва куга год. 1348. покосила је 160 властелина (између којијех 110 чланова Великога Вијећа) 300 грађана и 7000 простога пука. Куге од год. 1363., 1374., и 1381. покосе 80 властелина, а 18.000 душа! Год. 1400.—1401. однесе у граду 2500 а по држави 4000 душа. Куга год. 1416. покоси 3800 људи. О страховитој куги год. 1437. Сенат пиша ћесару Алберту: „Civitas nostra incendio pestilentiae destructa, non est vobis visa civitas, sed nec simulacrum civitatis apparuit."[1]) Год. 1480., 1500., 1517., 1518. страховите куге харају Дубровник. У овој потоњој куги погибе 1500 грађана и 140 властелина....

За вријеме куге год. 1416. Сенат створи врховну здравствену област од два властелина који се звaху: Offiziali Cacciamorte (од тога дубровачки: Каџ̀морат) „qui, пише Де Диверсис, vigilantissime a venientibus inquirunt quae urbes, quae oppida et quae loca ac regiones morbo contagioso infectae sint" Cap. XIV.) Али већ у XIV вијеку здравствена област у Републици бјеше потпуно уређена. Сенатус-Консултус 27. Јулија 1377. ријеши да се ни домаћи људи, ни дошљаци из окуженијех мјеста не смеју примати у град, ни у државу, него се имају прије чистити на Мркани (острво на југо-истоку Дубровника) или у Цавтату мијесец дана. Тако исто да нико из Дубровника или околице не смије ићи к' онијем људима из окуженијех мјеста и не смије им носити јестива без дозволе одређенијех чиновника. По закону од 27. Марта 1439. здравствени чиновници имаху сумњиве случајеве пријавити Маломе Вијећу, па нађе ли се да је доиста куга, Мало Вијеће има позвати Сенат да нареди оружање једне галије на стражу града и околице. Сенат за тијем изабере пет властелина из различитијех породица за страже по територији. У тој се петорици за вријеме епидемије концентрира влада. Сам кнез излази из града, *ако не припада чети коју су они Пентарки позвали на стражу!* Ова установа тумачи више нарав оне владе, него ли десет дебелијех књига! *Колективност* аристократске државе је све, личност кнеза је сјен...

[1]) *Гелчић* — Diplomatarium Hungaro-Ragusinum passim.

Република основа, након Млетака (1403.), прва Лазарете против куге. То би год. 1422. на острвима Мркана и Бобара за пук, а на Данчама за властелу. На Плочама гдје долазијаху караване с Истока управа санитарна бјеше повјерена великоме здравственоме персоналу. Управитељ, подуправитељ и тајник владаху готовом војском стража и здравственијех помоћника. Над овијем беше *Кацаморат Велики*, властелин изабрат од Сената и овоме одговоран, коме, у вријеме куге, припадаше на *Табору*[1]) jus gladii. „Кацаморти Мали" разасути по пограничнијем мјестима слушаху наредбе Кацаморта Великога.

Мимо наредаба против *губе* и оснивања знаменитога Лазарета за губаве (1463.) најзнаменитије дјело санитарне управе Републике је гласовита боница „Domus Christi". (Христов Дом). Би подигнута Сенатус-Консултом од 17. Марта 1540. слиједећом мотивацијом, у којој читамо узвишене мотиве оне Штапнове ендемонистичне државе средњега вијека по којима држава осјећаше сву моралну нарав свога посланства:

„Сваки Христијанин, вели Сенат, има, како је коме дао Свемогући Творац, творити дјела милосрђа, еда би сваки својим иметком располагао на овоме свијету у корист другијех. Милостиња је пака тијем угоднија Богу, чим је више дата просјацима по ријечима јеванђелија: quodcumque uni ex minimis meis fecistis, mihi fecistis.... И тога ради, да би се Бог смиловао овоме граду, чувао га и ослободио од толиких настајнијех погибљи, би ријешено да се има подигнути боница у овоме граду, да се у њу скупе немоћни просјаци, који, не имајући кога да се за њих скрби, често умиру путем."

Управитељ бонице зваше се gastaldo те је имао бити „као отац немоћнима". Четири момка, пет чуварица, један свештеник, неколико лијечника и кирурга сачињаваху персонал завода. Знаменита је и она установа којом се, у чистој католичкој држави, дозвољавало свакоме немоћнику да *по својој вјери* живи.[2])

Д. *Индустријална управа*.

У Дубровнику, као и у свој медиевалној Јевропи, обрт бијаше и децентрализован и стијешњен у братовштине (arts et

[1]) Мјесто на источноме предграђу Плоче гдје се стјецаху караване с Истока.

[2]) „Ma sendo l'infermo di altra fede lassarasse she viva secondo la sua legge." S—C 17. Марта 1540.

mètiers) у те негације модернога индивидуализма. Држава имаше, дакако, над њима врховну контролу. Али се та извршавала ријетко и више у судбеном облику. Удружење бјеше право али и дужност свакога грађанина. Индивидуализам тонуо је у колективност, па ако је и ова убијала донекле велику иницијативу, рјешавала је опет боље тјескобни проблем материјалнога живљења и свеопће обране радничкога свијета.

Трговина и обрт у Дубровнику бјеху преко везани са патрицијатом и са грађанством. Особито је грађанска класа црпала у ове двије гране друштвене дјелатности силу, богатство и организацију онога tiers état који није имао времена да се роди у српскоме царству и чије недостајање ускори пропаст његову пуно више него ли најезда турска. Како се у латинско-германскоме средњем вијеку све оснивало на начелу удружења класа, тако се и у Дубровнику грађанство било кристализовало у великој и моћној конфратернити Св. Антуна (XIV вијек) а доцније, у XVI вијеку, усљед циновне трговине са Истоком, у новој конфратернити Св. Лазара. Учини се селекција. Ова два друштва роде и одвоје од простога пука угледну буржоазију која би позвана и у државне службе, особито у XVII вијеку пошто се број властеле умањи, а Република се проврже у олигаркију. Confraternita di S. Lazzaro имаше своју главну факторију у Биограду на томе мосту између Запада и Истока. Колонија имаше Устав гласован у Сенату год. 1645., имаше своју цркву, судбену и грађанску јурисдицкцију и печат на коме имена Биограда и Дубровника бијеху братски удружена.

Мимо великијех и разноврснијех обрта у Дубровнику[1]) (послиједак силне трговине са Истоком и са Италијом) подиже се на највиши глас *обрт вуне* који у Фиренци[2]) и у Дубровнику због своје знаменитости постаде државна функција. Република већ под свршетак XVI вијека организује управу *вуненога обрта* «per sovvegno e sostegno» вели један закон у Зеленој Књизи „del popolo minuto" (у корист и помоћ простога народа). Ве-

[1]) У Дубровнику је било фабрика стакла, сапуна, папуча, кожа, браварскијех фабрика на гласу на Балканскоме Полуострву, лијевао се метал, правила се и мâстила свита и т. д.

[2]) Овај је град експортирао у XVI вијеку 100.000 комада свите из својих 300 фабрика.

лико Вијеће бираше сваке године три чиновника који се зваху officiales artis lanae, те имадијаху сваку власт, и управну и судбену, над овим знаменитим обртом. О правилима који везиваху ову управну грану и о протекцији којом је држава закриљивала говорићемо у другоме дијелу овога покушаја.

Е. *Управа територија.*

Горда српско-латинска опћина прошири своју власт на Западу и на Истоку града даровима српскијех владара, посвети проширење својијех граница измјенице дипломацијом и ратом, задржа земље против Турака и Млечића еквилибристичком игром својих државника која српски геније обасјава бесмртном славом. Република добива *Мљет* од Деше Немањића год. 1151. *Лопуд* и *Колочеп* од српскога жупана Михајла, *Ластово* прима од Шћепана Немање II., а *Стоњску превлаку* од краља Уроша III (1332.) *Конавле* купи у српске (херцеговачке) властеле Сандаља Хранића и Радосава Павловића. Али концем XVI вијека експансивну политику Дубровника обуставља најезда турска. Сва се мудрост Републике од то доба примјењује на грчевиту обрану стеченијех земаља како би у том тијесном оквиру извршила своје историчко посланство. За то је и администрација територија јака, власт Сената осјетљива

Држава је раздијељена у шест губернија (Comitatus) и двије капетаније. У Стону, на острвима Шипану, Лопуду с Колочепом, Мљету и Ластову, пак у Конавлима сједи *кнез* (comes) изаслан од Великога Вијећа на 6 мјесеца или на годину дана. У Јањини пак и у Цаптату (древни Епидавр) владају у име Републике два капетана. Свака је од овијех губернија један Дубровник en miniature Прошетајте се по развалинама кнежевскијех дворова, погледајте готичке балконе обраштене сада брштаном и перанчама, водоводе, цркве, путеве засуте гомилама рушевина! Модерни ће се статиста дивити колики је очински дух обавијао републиканску администрацију и коликом државничком величином та администрација бјеше прожета!

«Комудраго, вели нам Диверсис*) без страсти, душевно и мудро размотри скупштине, судове, трајне и времените др-

*) Стр. 90—91.

жавне службе, увјериће се како и ја, да је управа града Дубровника мудро уређена и утврђена од законодаваца. А да је томе тако, то очито показује благостање и мир Републике, плод шест добара без којијех савршенога града бити не може. Та су добра: приправа хране, спремност за рат, обрт и обилност новца, суд и свештенство.[1]) Овијем знаменитијем ријечима из год 1440 заглављујемо прву чест нашега прегледа. Угледни писац који је Де Диверсисово дјело првом објелоданио, проф. Брунели, приставља овијем ријечима да су хвале тога Талијанца из XV вијека о малој Републици у велико знамените кад промислимо да се у пишчевој машти дизаше владичанствена и сјајна успомена на тосканске градове и на Млетачку Републику супроћ којој је дубровачка држава била ништа.[2])

Кад је Дубровчанин *Ђоно Рести* почео, при крају XVIII вијека, писати анале Републике, а Швицар *Јован фон Милер* у својој Weltgechichte проницавим оком замјетио још у овом вијеку величину Дубровника, и једноме и другоме блистала је пред очима велика мисао: да се у томе маломе организму човечанство боље огледа него у великијем државама. У Дубровнику философу историје и философу административне зналости отвара се пространо поље, у овој се машинерији интензивније и симпатичније приказују сва лица друштвене еволуције, у овој су држави органи фино и деликатно испреплетени за да слабо тијело узможе одољети великијем и моћнијем душманима. И повијест Дубровника свједочи за потпуни успјех такве организације. И та повијест није него тријумф управне моћи нашега племена искрсташена са латинском расом. Па ако су административне установе онога времена донекле остарјеле за овај вијек — донекле велимо, јер друштво почимље трпјети од носталгије за оним јаким удружењем — *дух* којим је прожет вас тај српско-латински микрокозам имао би још лебдити над реформама и над управом пробуђенога дијела српскога народа.

Ова ће мисао бити у другој чести наше студије још потпуније оправдана, па ће се видети које је часно мјесто Дубровник заузео био у државноправној знаности сред моћне Јевропе онога времена.

---

[1]) Op. cit. стр. 90—91.

[2]) Jb. стр. 7.

ЈЕСЕН.

Плаче жбуње, плаче трава
Плаче поље и дубрава,
Лаки поток не жубори . . .
А по шуми, а по гори
Не чује се песма тицâ,
Не види се рој звездицâ
Да сијају на висини,
У самоћи, у тишини;
Облаци су мрачни пали, —
Васелену умотали! . . .
Сетно душа блуди, лута
И без мете и без пута;
Нема смеха, нема збора,
Ни весела разговора —
Само вазда од некуда
Васеленом бруји свуда
Тужна песма, пуна јада,
Песма знана од вајкада —
Што по врту и по стази
Гласе неба распростире:
Јесен хладна да долази,
А пролеће — да умре!

25. октобра 1895.

Сокољанин

У ИСКУШЕЊУ

— ЦРТИЦА ИЗ ХЕРЦЕГОВИНЕ —

Сви га зваху: Стојан пијанчина.

Било му је око осамнаест година, кад му умрије отац, — а матере ни запамтио није, — те тако остаде сâм самцит, да се потуца од немила до недрага.

Отац му бијаше сиромах човјек, те му ништа оставио није, осим једну малу кућицу, — која бијаше више налик на појату, — бијаше стара и оронула — те је изгледало, да ће се сваки час срушити.

Стојан је, дакле, морао да ради на надницу, у разнијех газда, — који имађаху своје винограде, — па да се исхрањује.

А био је ваљан као кртица.

Ради и мучи се колико друга тројица, а никад да се потужи на умор.

— О, Стојане! — рекао би му ко год.

— Шта је?

— Јеси ли се уморио?

— Јок ја.

— Ама, болан, ти не почиваш.

— Свêдно.

Па ипак га нијесу најбоље плаћали.

Није се он знао много цергати и погађати, па су му газде своједвољно плаћали, али увијек мање него другијем.

— Да није мало, газда? — запитао би он каткад, кад би му се учинило криво.

— То је доста! — вели газда.

И Стојан одмах миран.

Покупио би оне новце, па одмах пошао — у механу.

Пиће му бијаше омилило.

Имао је неколико пријатеља, који га често чашћаху ама је он њих морао још боље частити.

Но и у пићу био је добар.

Нико није чуо, да он што год опсује, или да кога наружи. Он само накриви фес на лијеву страну, па безбрижно пјевуца:

О, јабуко зеленико,
Зелен ти си род родила,
На три гране три јабуке,
На четвртој соко сједи.

Због тога га зваше *пијанчина*.

— Ама, јадан Стојане, окани се пића, — говораху му неки остарији људи.

— Не могу без њега, — вели он.

— А што не можеш?

— Не могу 'нако.. Чини ми се, да би свиси'о без ракије. Ако се не напијем, све ми је криво, па ми се чини да ме вас свијет гледа преко ока. А кад се напијем, онда се не бојим свијех седам царева...

— Баш ће пропасти, — рекоше сви.

— Уништиће се.

Е, али људи нијесу вазда и пророци.

*

Једне вечери враћао се Стојан из шехера[1]). Био је п'јан као никада, те се једва држао на ногама. Сваки час је запињао час о ово, час о оно, али је ипак некако ишао.

Тако је дошао до бијеле ћуприје[2])

Ћуприја је била и стара и слаба, а њему је ваљало преко ње прећи, па да дође барем до баба Стојине куће, а ту би, — пред кућом, — могао ноћити.

И он коракну на ћуприју, те пође.

Док уједанпут омаче му се нога и он се стропошта доље......

Зора је била заплавила, кад се освијестио у — баба Стојиној кући.

Баба Стоја нашла га је онесвијешћена, па га са својом Горданом унесе и намјести у кућу.

— Нека га, док се освијести. — рече.

— Нека га, — рече и Гордана.

Па га обје почеше трти сирћетом, само да прије дође к себи.

Једва у неко доба отвори очи:

— Ђе сам ја? — запита и погледа око себе.

— У мене, — вели баба Стоја.

— А кад сам дош'о?

— Ми смо те донијеле.

Стојан покуша да устане, али се опет завали.

— Јао, — зајеча — глава ме боли.

— Богме и боли, — рече баба, — није то шала панут' са ћуприје.

Он само уздахну, па опет јекну:

[1]) Варош, град.

[2]) Ћуприја — мост. На селу у Херцеговини има дрвених мостова, испод којих има воде само зими.

— Воде.

Гордана потрча и донесе му воде.

— Ево воде.

Он је погледа, па обори очи.

— Ево, — рече она опет.

Он није могао да дигне главе. Гордана му приступи, па га придржа док се напије.

— Вала ти, — рече он, ама није смјео да погледа у њу.

Стидио се.

*

Прошло је неколико дана, а он није могао да се дигне. Имао е чак и огњуштину.[1])

Баба Стоја и Гордана добро су га пазиле, баш као да им је својта.

— Како га трпите? — питаху неке жене.

— Није ми тежак, — вели баба, — нема никога болећега да га узме, а 'нако би свиси'о.,. Нека га..

И она је сваки час трчала и тражила некакве траве, те их је давала болеснику.

— Узми, узми, — говорила му је вазда, — па од сад буди паметнији. Сад знаш, како је падат' с ћуприје.

Стојан је вазда шутио и слушао.

Док се једном опорави.

— Сад сам добро, — рече.

— Нека си, 'вала Богу, вели баба.

— Па да иђем..

— А ђе ћеш?

— Иђем радит'.

— Јок, — рече баба, — сад још нећеш. Кад добро оздравиш, онда хајде — четири ти пута...

Право да речем и Стојану је жао било да оде.

Сваки дан била је код њега Горда, па му баш омилила. Ни сâм не зна зашто, ама би најволио, да је она поред њега, па да се никуд више и не миче. Осим тога чини му се, да му је и болести мање, кад га она нуди и кад му даје траве.

А кад му проговори, срећан је до неба.

— Је ли ти лакше? — пита га она.

— Јес'.

— Не боли те сада к'о прије?

— Не боли.

— Их, јадниче, баш ми те жао.

Е, да је могао, волио би је тада загрлити, него да му читав свијет дадеш на поклон. Нико га до данас није пожалио, а она га жали. И због тога никад му ни једна ђевојка није могла за срце да прионе, а Гордана му је баш драга.

[1]) Врућица.

— Баш је добра, — говорио је он у себи, — добра је к'о анђ'о. Па како ме пази и гледа — к'о брата.... А шта сам јој учинио?... Ништа.... Ако сам им што и урадио, платили су ми.... Не знам, ама ми се вазда чинила боља нег' друге ђевојке... Никад ми се није ругала... Али опет нисам знао, да је 'вако добра....

Тако је говорио, па је увијек гледао у њу као у икону. Сад је тек видио, да је она анђео у души, па макар што није кршна и наочита као друге.

И он би јој сада учинио све што хоће, па да му рекне, да и у воду скочи.

*

У очи Велике Госпојине опоравио се сасвијем, те је пошао.

— Иђем опет у шехер — рече, — да упитам кога газду, има ли рада, па да нијесам беспослен.

— Хајде, — рече баба Стоја, — ама буди паметан. Нек ти је вазда ћуприја на памети.

— Добро, — вели Стојан, па му чисто жао, што баба спомиње ћуприју пред Горданом.

— А мени купи један вес и округу, ама ми донеси одма вечерас, јер ми сутра треба, — рече Гордана, па му даде паре.

— Добро, — вели Стојан.

— Ама немој заборавит' да ми вечерас донесеш, — рече она опет — јер ти кад си у шехеру заборавиш на све.

— Нећу ја заборавит'.

— Да видимо.

— Збогом, — рече он и пође.

— Узећу јој лијеп вес, — помисли путем, — нека рекне да сам јој добро купио.... Па ћу јој донијет' баш вечерас, нека види, да сам од ријечи... Нећу у механу ни завирит', само да њојзи угодим... А шта ћу у механи?.. Нећу, волим да ме *она* пофали.

Тако је дошао у шехер.

А ту се одмах сврнуо у дућан Николе Недозвана.

— Ђе си ти? — дочека га Никола одмах. — Био си хаста...[1]) Како си?

— Добро, 'вала Богу.

— Нека си дош'о, — вели Никола, — а безбели имаћеш и посла.

— Јā, — рече Стојан, — дош'о сам да те питам, има ли у тебе ра̑ђе око винограда?

— Има.

— Има ли много?

— Има.

— Добро, онда ћу у тебе радит', — рече, па задовољно поглади брк.

— Е, сад ми дај један лијеп вес, ама лијеп за куће, знаш за моје куће....

[1]) болестан.

— А зар си се оженио? — запита Никола.

Стојан се зацрвени:

— Нијесам, ама ми то треба ’нако...

Никола се осмјехну, па му извади фес.

Стојан га добро огледа.

— Добро је, — рече, — а сад ми дај и фину округу.

Никола изнесе и округу, а Стојан извади паре и плати.

— Шта ћеш још? запита Никола.

— Нешто бих лијепо...

Док му паде поглед на један красан ђердан.

— Аха, — рече, — ево ово ћу.

И купи ђердан.

Кад је све уредио, пође натраг.

Ишао је полахко, ама бејаше поносно дигнуо главу, потпуно задовољан са̑м са собом.

Док га неко зовну:

— Стојане!

Он се окрену.

Био је то Тодор механџија.

— Зар се не’ш сврнут’? — запита га.

Стојан стаде.

Бијаше му заиста драго, да попије коју чашицу, а сада, кад је овако задовољан, баш би му било слатко. Само га срце повуче у механу.

— Ходи чојече, — викну Тодор, — што си стао на тести, наблехнеш.

— Па баш да свурнем, — помисли Стојан, — само ћу једну чашу попит’.

И баш да пође, а у џепу му звекну ђердан

Стојан се трже.

За час му паде на памет и баба Стоја и ћуприја и *она*.

— Шта би ми *она* рекла? — једва проговори, — како ли би јој изиш’о на очи, кад не би дош’о на вакат?...[1]) А рек’о сам одмах, вечерас донијет’...

Па готово трчећи пође низ чаршију, — на механу се и не освриу, а ђердан му у џепу звекеташе.

*

Стојан је поправио и уредио кућицу, па ти се чини као нова. Окопао је и башту око ње, и засијао је.

— Шта је то, Стојане? питају га.

— Па ево... радим... треба ми... — вели он, а смјешка се.

— Што си се тако развањанио?

— Да нијесам беспослен, одговара, а у себи мисли:

То знамо ја и Гордана.

Свет. Ћоровић

---

[1]) вријеме.

ЛЕОПОЛД РАНКЕ
(Поводом стогодишњице рођења његовог).

Деветог децембра ове године навршило се читаво столеће од рођења, не једног од највећих, већ, по тврђењу самих његових сународника највећег историка немачког, Тукидида немачког, praeceptor-a Germaniae, Леополда фон Ранке-а. Немачки народ, а нарочито немачка историографија, с пијететом се сећа рођен-дана овог великог инспиратора, који јој је дао тип и одредио правац, којим иде. Пу готово и цео културни свет с истим га се пијететом сећа, јер је дух великог историка у прошлости већине европских народа расветлио многа тамна или слабо осветљена места.

И ми Срби дугујемо пијетета великоме писцу «Српске револуције», те и сетити се стогодишњице његова рођења.

*

Живот једног научника, нарочито немачког, нема много разноликости. Он тече монотоно један исти ритам од почетка до свршетка каријере, без перипетије и скокова. Посвећен сав своме раду, немачки научник живи више својим унутарњим животом, а за спољни ретко који да има много талента и воље.

И живот Л. Ф. Ранке-а је живот једног немачког научника. миран, и био би без оно мало промена сасвим монотон. Као и Сибел тако и Ранке води порекло од једне протестантске свештеничке породице. Најстарији му предак, за кога се позитивно зна, Израел Ранке, беше од 1671.—94. свештеник у Борништету близу Ајелебена (у Тирингкој). Унук овог Израела, деда Ранке-ов. Јохан Хајнрих Израел, беше такође свештеник.

Тек отац Ранке-ов, Готлиб Израел Ранке, напушта свештенички позив и не студира теологију већ права. Свршивши права он постаде адвокат у Вие (Wiehe), где се и ожени ћерком једног ритера поседника 1795. г. 21., а нашега 9. децембра роди му се најстарији син Леополд, будући велики историк. Ранке беше веома нежно дете. слаба телесна састава. Болести навалише на њ и све до 13. године страховало се да ће и остати у животу. Само необична пажња родитеља, добра нега, кретање у чистом ваздуху, гимнастика, јахање — Ранке беше као младић добар јахач — сачуваше му живот.

Његови родитељи беху веома побожни протестанти. И религиозно васпитање, које он доби од својих родитеља остало је онако интезивно кроз цели му живот. Дела његова најбољи су сведоци ових живих и неизгладимих утисака првога детињства. 1807. би одведен у оближњи манастир Дондорф, у школу, где проведе две године. Напустивши Дондорф он се пресели у средњу школу у Шулпорте, где остаде 5 година. Ту је добио темељну спрему из класичних језика. Најрадије се задубљивао у читање Омира и Софоклеса, а колико га је био освојио класични дух сведочи његов метрички превод «Електре» и „Филоктета". — Свршивши раније, но што је требало, средњу школу, он, пошто је навршио 18 година, оде на универзитет лајпцишки. Ту је провео 4 године, од 1814.—1818. Најпре се бавио теологијом, а после напусти ову и одаде се филологији. Ну и за време теолошких студија он не осећаше ни мало воље за догматику а највећма га интересоваше црквена историја. 1818. промовиран је за доктора философије. Имајући доста браће није могао без зараде да од породичних прихода живи и он се прими државне службе, — би постављен за наставника у Франкфурту на Одри, где је пуних седам година (1818. —1825.) остао. Ово време, проведено у Франкфурту, од највећег је значаја за цео његов живот. Тек ту се у њему разбудила воља за Историјом. Видели смо да се он на универзитету није бавио специјало историјом, већ теологијом и филологијом. Имајући да предаје на гимназији Историју, он у место помоћних удбеника и књига. узе саме изворе да студира, — Тукидида Тацита и т. д Ове студије указаше му на један за њега дотле мало познати историјски свет. Свом жудњом за сазнањем предаде се студији класичних и модерних историка, архива и

споменика, и извршењу планова и идеја, које се беху зачеле и сазреле у њему. 1824. изашло је прво дело Ранке-ово «Историја романских и германских народа» од 1494.—1514. И прво дело је имало успеха, оно је задовољило и Нибур-а, Шлајермихда, и Раумера. Ну важније беше, што и «надлежни» у министарству просвете беху задобивени овим делом. Већ је 24. (12.) децембра 1824. Ранке добио приватни одговор од министарског саветника, v. Kamptz-a, где му се нуди, у случају упражњених места, катедра Историје. 1825. год. већ би постављен за ванредног професора Историје на берлинском универзитету. Сада се тек могао посветити сав својим студијама. Ово прво време доцентовања — па и доцније — није било особито пријатно. Ранке живљаше еримитским животом — без општења интимног с колегама и без велика познанства. Једина познанства беху му Varnhagen von Ense, који му се тако рећи сам наметнуо, и у чијој се кући познаде са познатом списатељком Bettina v. Arnim, женом, чиј је дух Ранке ценио. Ну за то се ипак могао више одати раду и резултат тога беше 1827. «Османлије и шпанска монархија у 16 и 17. веку». —

Да би сабрао што богатији материјал за своје студије, министарство му даде подуже одсуство и он се крену за Праг, Беч и Италију, да проучи тамошње архиве. У јесен 1827. стиже у Беч, где је провео пуну годину дана Ту се упознао с чувеним публицистом Генцом, који је играо тако значајну ролу у новијој историји европској. Његове политичке идеје, и ако их Ранке није без критике примао, нису остале без утецаја на великог историка. Поред Генца стекао је још неколико драгоцених познанстава: Метернихово, Копитарево и Вуково! Наш Вук му није био по имену непознат, а познавши се лично с њиме он га је очарао. Српске патње, српска јунаштва — једном речи нова историја српска по складном и лепом причању Вуковом освојише га свег и он се реши да пише «Српску револуцију“. Чак је и српски језик почео да учи. 1829 изађе „Српска револуција“ (1879 изашло је треће издање «Срп. револуције» под другим насловом «Србија и Турска у XIX веку», где је ушла и новија историја наша). Ово дело из наше прошлости утврдило је научни глас Ранке-ов у Немачкој. Гете сад тражаше његово познанство а Нибур је «Српску револуцију“ це-

ино, als Historie, das vortrefflichste was wir in unserer Litteratur besitzen".[1])

Из Беча је Ранке отишао у Венецију а за тим у Флоренцију. После овог подужег одсуства и обилне студије, Ранке се врати у отаџбину тек око Ускрса 1831. г. Први плод ових студија по страним архивима беше «Завера противу Венеције у години 1618.»

По повратку у Берлин Ранке-у је било суђено да постане активни политичар, и ако то парадоксно изгледаше. Пертес, издавач «Српске револуције», по политичким убеђењима конзерватив ац. гајаше мисао да покрене недељни лист, који би војевао противу, како се њему чињаше, разузданог тона демократске штампе. Пруска је била циљ свих жучних напада демократске штампе, те су и владини кругови делили мисао Пертесову о потреби једног таквог часописа. Чак ни краљу не беше та мисао непозната и он је одобраваше. Ранке-у би понуђено и он се прими уређивања листа Historisch-politische Zeitschrift, који излазаше у месечним свескама. Ранке је у њему третирао дневна питања академским тоном. Најрадије се његово перо бављаше на француским приликама, рестаурацијом. парламентаризмом и. т д. Ипак није ово време уређивања часописа било изгубљено за историјску науку. Покренут баш дневним политичким питањима он је публиковао неколико есеја трајне вредности. „Staatsverwaltung des Kardinals Consalvi» и «Die grossen Mächte.» „Fragment historischer Ansichten», изашле су у истом часопису,

Уређивање часописа ништа му не сметаше да настави радове своје, које беше још у Италији отпочео. У год. 1834.—36. изађе дело, које му је прибавило европски глас, „Die romischen Päpste, ihre Kirche und ihr Staat in 16. и 17. Jahrhundert». 1836. престаде часопис, и Ранке би исте године постављен за редовног професвра Историје на берлинском универзитету.

Историја рим. папа била би непотпуна без историје реформације. Природно је да је одатле никла мисао о немачкој историји у 16. и 17. в. „Deutsche Geschichte in Zeitalter der Reformation» и ишла је у 5 свезака од 1839.—43. год., 1841. год. би Ранке постављен за пруског државног историографа Гоњен

[1]) Види писмо Нибурово у Lebensnachrichten von B. G. Niebuhr III, ст. 238.

жељом да изнесе верну слику француске револуције, као једног важног историјског догађаја, који се може правдати, али се њиме не може одушевљавати, доби одсуство да проштудира париску архиву. Мињe, тада државни архивар, био је веома предусретљив. Ту се и с Тјером спријатељио. Материјала новог није нашао за историју револуције, али јесте за пруске односе. Свуда лепо примљен, као историк светског гласа, стекао је за оно кратко време бављења многе пријатеље и познанства, ну најмилије му без сумње беше са Miss Klarissa Graves. И ако му већ 47 година беше, он затражи њену руку. У Лондону се венчао и с њом сретно живљаше све до 1871. год. када му је смрт оте.

Прве године овако стално настањеног домаћинског живота одредиле су му и правац рада. Он се реши да проучи берлински архив, и на основу овог материјала и оног који је собом из Париза понео, написа «Neun Bücher preusischer Geschichte.» Ну и ако из париских архива није могао да прикупи новог материјала за франц. револуцију, ипак га је то навело на мисао да обради и један део новије француске историје. Пошто је још једном париску архиву походио и допунио покупљени материјал, предаде у штампу «Französische Geschichte vornehmlich in 16. и 17. Jahrhundert — које изађе 1852.—56. г. У то доба покушаваше краљ Макс баварски, да склони Ранке-а да се стално настани у Минхену, — у чему не могаде успети. Само толико пак успе, да је Ранке радо проводио слободно време у близини краљевој. Из тог интимног пријатељства, а на захтев краљев постала су предавања «О епохама новије историје», која је 1854. г. септембра и октобра месеца држао краљу. Предавања ова су резиме историјских погледа Ранке-ових, философија његове историографије.

Као што је историја папа тражила као допуну историју реформације, тако је и историја француска и пруска тражила енглеску. После дугог рада, 1867. г. када се спремао да прослави педесетогодишњицу докторског јубилеја, изишла је и последња свеска његовог највећег дела «Englische Geschichte vornehmlich in 16. и 17. Jahrhundert“. Француска историја одликује се лепом дикцијом и кореговањем погрешних историјских тврђења. У «Енглеској историји» уметничка страна дела

далеко је слабија, монотонија мори читаоца. Његов биограф Dove правда свог учитеља, што је Ранке почео дело кад је навршио шездесету, а довршио га кад је претурио седамдесету годину. Универзалност историјског процеса, то је главна карактерна црта обеју историја. Револуција у Енглеској 1688. изазвана више спољњим узроцима, а унутарњи јој је карактер конзервативан. Ранке корегује у многоме либерализам Мекол-јева излагања енглеске историје. Сувише је далеко ићи с тврђењем, да је Ранке хтео да узнесе «енглеском историјом» торизам, и ако се не може порећи јак конзервативни тон целог излагања јер је у овом делу он дао највише маха својим субјективним политичким уверењима У дубокој својој старости, Ранке је младићском енергијом радио на једном циновском предузећу које би потпунце и одговарало његовим снагама да није онолики број година проживео. Он израђиваше Општу Историју. 1880. год. изађе прва свеска, а кад је 1885. г. 9. децембра славио своју деведесетогодишњицу беше изашла већ и 6. свеска. Бојећи се да га смрт не спречи да види довршено ово дело, он удвоји рад око њега. Вид га беше још 1871. год. издао, од тада он не писаше више, већ диктоваше. До пред саму смрт, диктоваше он своју историју. Последњи диктати беху о Хенрику II и «inter tormenta scripsi», тим је речима довршио диктовање, да већ седму свеску није доживети могао. 13. маја 1886. год. у својој 91. год. он је издахнуо.—«Историја света» и ако јасно показује упадак духа Ранкеовог, нема оне свежине и пластичне снаге, она ипак достојно стаје у ред осталих му радова и сведок је превелике моралне енергије и моћи духа његова. Само се један Ранке могао латити посла да сам а по изворима изради Општу Историју.

Нема важнијег феномена историјскога на коме се није Ранке-ова пажња заустављала, није га проучавала и објашњавала. Ми смо навели само важнија дела, а још масу омањих студија и есеја изоставили смо. Ну Ранке не само као човек од пера да је био продуктиван, већ и као иницијатор. 1858. г. уз владалачку припомоћ краља Макса баварског, установљена је иницијативом Ранке-овом «Historische Commission bei der Akademie der Wissenschaften", којој он беше председник и чланови најпризнатији млађи историци немачки. Рад је ове комисије

онако је исто монументалан и од истих заслуга, као и Pertz-a Monumenta Germaniae. Сем чувених издања Reichsackten, Ранке-ова је заслуга што је ова комисија стала публиковати: „Jahrbücher der deutschen Geschihte“ „Die Geschihte der Wisenschaften in Deutschland“ и «All. Deutsche Biographie.»

Оволико грдна продуктивност и трајна вредност његових радова донели су му још за живота признање. 1865. као државном историографу дато му је наследно племство. Labor ipse voluptas, — рад је уживање, ове речи узео је као inscriptum за свој племићски грб, — речи, које и одговарају садржини живота његова.

Ранке је оставио иза себе два сина, од којих је један свештеник, а други официр.[1])

*

Историја не припада само науци већ донекле и уметности. То доноси собом природа самога објекта којим се бави Било то политичка историја, која се интересује само малим бројем изабраних — историјским херојима, било то генетичка или културна, које траже строгу каузалност у културном и историјском процесу, ипак се све своде на психичке чињенице. Јер глад у светској историји не би могла бити узрок ма каквом покрету када се због ње болови не би осећали.[2]) И економска борба за поделу добара није ништа друго до борба за угодност, пријатно осећање, а противу беде и нелагодности, непријатних осећања. Свакако је дакле личност, или у маси као друштвени атом, или појединце, као историјски херој, носилац историјског процеса, а који је као што рекосмо, у крајњој истанци психички процес. Сав пак психички процес не бива изнад прага свести, те се и све не може подвести под логичке форме. Историја, као што Ранке вели, није дијалектички процес. Велики део психичког живота бива испод прага свести.

Историку дакле као и уметнику прискаче у помоћ стваралачка машта, удубљујући се у историјски материјал, он, донекле, и сам доживљује психички процес објекта, који је пред-

[1]) За биографију Ранкеа види: 27. Band „Allg. Deutsche Biographie“, чланак „Ranke, von Dove Leopold v. R. Leopold v. Rankes Leben u. Werke von Eugen Guglia. Leipzig 1893 и Zur eigenen Lebensgeschihte von Leop. v. Ranke Leipzig 1890.

[2]) Die Probleme der Geschichtsphilosophie von Georg Simmel. Leipzig 1892. стр. 3.

мет његове студије. Истина да историку није као уметнику допуштена слобода проналаска, ни комбинације објеката ни његових односа, али он даје мртвоме материјалу живота, ствара, не удаљујући се од истине, људе од костију и меса, преноси се у мисли његове, и осуђује или одобрава мотиве делања њихова. Творачка машта, интуиција, моћ дикције, — врлине правог уметника требају донекле бити и одлике ваљана историка.

Ранке их је у пуној мери имао, можда и на штету научне стране историје. Тај уметнички инстикат историка код Ранке-а је толико моћан да он строгу нужност историјског процеса жртвује личноме моменту. У историографији Ранке-овој личност је primum agens. Овај значај личности он налази у неједнакости индивидуалних моћи, што он зове Geheimniss der Persönlichkeit или Kern des Individuums. Ово се не може укалупити у дефиниције или апстракције, јер се «срж садржине», «тајанственост личности» огледа у делању, у животу, у тежњама и патњама; нити га пак свачије око може опазити. У чистој непомућеној унутарњости, апстрахованој од сваке спољашњости, лежи оно произворно, ursprünglich, оригинално, индивидуално једне личности. У «тајанствености личности» у целокупности и оној унутарњој повезаности подвојених догађаја манифестује се у Историји божја сила, као свети јероглиф. Тај свети јероглиф хоће он да покуша да одгонетне, да из феномена пронађе производ свега историјског живота, да схвати и разуме овај «напрасити, силеџијски, племенити, добри, укаљани и чисти створ, нас саме, у постању и развићу.» А све пак то из учешћа и љубави — двеју неминовних особина правог историка — према бићу људском, нашем, „које је тако свагдашње, обично и опет увек другаче, тако добро а и тако зло, племенито а и зверско, питомо, образовано и сурово, које тежи вечитоме а опет је везано за моменат, тако блажено, срећно, а и тако бедно, с малим задовољно а и пуно жудње за свачим". — Ко има тих особина — учешћа и љубави — тај ће без других циљева пратити и проучавати развој историјског живота, из чисте радости, онако као што се радујемо цвећу и не мислећи у коју класу Линеову или у који Окенов ред долази.[1])

---

[1]) Речи Ранке-ове у Vorwort-у Dove-a X Weltgeschichte IX Theil.

Ну индивидуалност није атрибут само историјских хероја, и појединца, и народи су индивидуе. И народи имају свој индивидуалитет, подобност или неспособност, даровитост за културу, и амбиција и, као и људи. Турци су увек остали варвари, никада се нису узвисили до потребе да дух слободно развију. И ако им се омање врлине не могу порећи, никада од светских лепота нису могли ишта друго да схвате до жене и новац, нити се икада у њих јавила потреба за сазнањем истина у појавама, већ су увек фантоми заблуде остали довољно јаки Та одлучност да историјски процес објасни мистеријом индивидуалитета личности и народа, толико је моћна, да и онде, где, како изгледа, хоће узроке његове у социјалним установама да угледа, ипак на крају крајева каква субјективна сила из њих изађе. У друштвеном и војничком систему Османлија лежала је њихова снага. И ипак су ти системи само они, који су творевине познатих историјских личности, те их субјективне силе могу произвољно овако или онако изменити, а тиме и оне погодбе за живот и снагу раднога друштва. А зарад првенства субјективних сила често се објективни узроци каквог догађаја морају en passant да наведу. Ранке је у неколико реди изнео праве узроке прве револуције енглеске. Претестантизам уведен одозго, предао је у руке владаоца и сву религиозну власт, — тиме је апсолутизам добио необично снаге.
Ну исти протестантизам, као идеја по себи, развио се доле у маси, критички дух и свест о слободи. Мисао о политичкој слободи (масе) и мисао о апсолутној власти (владаревој) морале су се сукобити и судар је био неминован. Ну оно право уметничко цртање карактера Карла I, као и да у целом низу догађаја видимо само личности и личне мотиве, контрасте карактера, одводи нас од оне мисли, којом би требала да буде проткана цела историја

Појам народности код Ранке-а има широк смисао. Час је језик главна одлика њена, а час се поклапа с државом, у смислу како данас његови сународници разликују природну одлику Volk, и историјско-културну Nation! Народност ниче из једнакости културних тежња и особености културних тековина.

Због овако значајне улоге индивидуалитета у историји, неминовни је атрибут његов — слобода делања, слобода воље али не и у смислу самовоље. Кад би индивидуално делање личности и народа — у историји било зависно од каквих општих принципа, онда би лични елеменат у историји био илузоран. С тога је и слобода делања консеквенца онаквог схватања историје. Ну неограничена слобода делања била би што и анархија, самовоља, зато је поред слободе за разумевање историјског процеса потребан још један принцип—нужност. Нужност има своје основе у ономе што је већ створено што већ постоји, што личност ступајући у историју затиче као готово Није могућно све порушити, што се затекло, и створити све ново,— таква моћ је божанска а не и човечја. С оним што постоји личност мора рачунати као са фактом, који се не да потрти. „Кад семе падне у земљу, оно оживи“, вели Ранке-ова пријатељица Bettina v. Arnim, „кад семе не би још пре тога носило у себи живота, то се он у њему не би ни могао разбудити: живот је тојшто у живот прелази“.[1] Овом се фигуром односи слободе индивидуалног делања иисторијске нужности лепо илуструју. Живот у семену, то је оно што би Ранке назвао Geheimnis des Individuums, извор индивидуалитета, али да се он развије треба земљишта, — друштва са свима реалијама његовим. Без семена нема живота, биљке, а без земљишта не би се могао разбудити, развити. Из противности личне слободе и нужности историјске, из нових тежњи и реалних прилика ничу нови идеали, нове епохе. Та испреплетаност индивидуалног и општег, узајамност утецаја њихових, контраст слободе и нужности, чини драж Ранке-овог схватања историје и даје му донекле принципијални карактер, те није само култус хероја.

Из контраста између слободе делања и отпора реалних прилика, развија се *морална енергија*, коју од историјских агенаса, Ранке највећма цени. Све што има правог живота, ниче из тог слободног елемента у историји, из моралне енергије. Тиме је уједно нађена и норма, Wertmesser, за оцену вредности историјских агенаса— личности, народа и установа. Истина да се Ранке поред савесне објективности ретко јавља као судија, али се ипак на много места ова норма истиче. Њего-

[1]) Guglia, S. 60.

ви следбеници куражније су повукли консеквенцу из слободе индивидуалног делања. Где је слободе делања, у смислу, који познасмо, ту је места и за моралну одговорност. У колико је свест о потреби жртвовања личних интереса целини јача, у толико је и морална па дакле и историјска вредности тих личности, народа и т. д. в ће. Морално мерило једино је мерило за оцену вредности у историји.

Историографија Ранке-ова је на чисто шта је у primum agens историјски. Ну где је поље његова делања? По Ранке у и његовим следбеницима то је држава, Историјски живот по чиње с државним, где нема државе нема ни историје. Без државног живота нема ни историјске свести, и народи који нису имали државне прошлости, немају ни историје. Држава је, како Трајчке вели, Gesammtpersönlichkeit, она је она жижа у коју се сутичу резултати свих страна културног живота. ни философија историје, ни културна историја немају места већ као главе политичке историје или помоћне дисциплине. Има само једна историја, то је — политичка Дужност је историка да објасни пратећи у времену развитак државног — политичког — живота. Оваква историографија одговара постулатима Фримановом и Дројзеновом да је: „историја оно што је јуче била политика, а данашња политика биће сутра историја". Тај par excellence политички карактер, има данашња историографија немачка, којој је Ранке творац.

И ако Ранке у историјском процесу даје оволико мах оном мистичном извору одакле потиче индивидуалитет историских личности и народа и манифестацији божје силе у повезаности догађаја, ипак, а како би се то могло очекивати, не види он у историји и какав шаблонски развитак, било то по путевима божјег Промисла било ма које једне идеје. Сам историјски инстинкат не допушта му такво рационалистичко схватање И ако сам Ранке признаје утецај Нибура и Фихте а на њ, ипак се из свих дела његових врло мало идеја Фихте-ових може пробрати. Он студираше радо само популарна дела Фихте-ова. У њима је пак могао пронаћи само патриотске мисли немачког философа, који устајаше у одбрану индивидуалних права народности од прождрљивих планова једне универзалне монархије Бонапартине.

У историји човечанства нити има плана по коме оно греди, ни циља коме оно греди. Схватање, да у историји човечанства има и циља и плана, може бити двојако: или има једна општа воља, која води човечанство одређеноме циљу или се у самом човечанству опажа овакав карактеристикон његове духовне природе. Или би човечанство било као марионетка једне опште воље, и тада не би могло ни бити речи о каквој слободи већ о фатализму, или би, ако је тај духовни агенс, који води циљу, у духу самога човечанства, били људи богови. Где би се тај план и циљ могли огледати ако не у самом прогресу. Ранке признаје да има историјских духовних сила човечанства и да се опажа поступни напредак из примитивног стања ка све вишој култури. Али да ли сви народи иду путем напретка? Пут прогреса замишља Ранке као и Лоце[1] да је не обим једне велике реке већ узана струја матице, која кривуда средином њеном. Па и онај део човечанства, у коме се опажа покрет у напред, не сведочи да је прогрес сталан. Ено вам Азије. Прва епоха била је и најкултурнија, друга и трећа већ су пут у назад, тако да кад су Манголи напали, култура већ беше на измаку. Нити пак има смисла хипотеза, о географском ширењу културе, — као што Петар Велики тврђаше, да је Западу дошла култура од Истока и да се она опет враћа Истоку. Нема ни континуитета у целокупном прогресу. Европска уметност стајала је у XV и у првој половини XVI в. на врхунцу развића, у XVII и све до друге четврти друге половине XVIII века показују највећи упадак. Исто је то и са поезијом. Ако се призна континуитет прогреса да се живот човечанства у свакој даљој епоси све више потенцира, да је у једној периоди нижи у другој виши, онда поједине генерације губе своје историјске значаје. Свака генерација, која настаје, имала би више вредности од прошле, која само у толико вреди, у колико она у себи носи клице живота оних што иду за њоме. И последња генерација била би једина вредна, а остале у толико, колико су јој помогле да ступе у живот. Промисао није неправичан. Никада није, вели Ранке, једна доктрина ни ма која историјска сила апсолутно овладала у Европи, увек је поред ње било места и за друге. У свакој епоси влада по једна одређена

[1] Lotze, Mikrokosmos III. Bd. S. 24.

тенденција. Напредак је пак то да се покрет духа човечанства у свакој периоди манифестује час у једној час у другој тенденцији.

Свака дакле епоха има свој специјални значај и свака има своје особите тенденције и идеале. Историја треба да проучава ове посебне тенденције епоха а и ону унутарњу нужност, како једна другој следују. Не може се порећи једна врста прогреса, али његов пут, Ранке вели, није права линија, већ личи на ток реке, која сама себи крчи пут. Тај прогрес који се манифестује у историји јесте прогрес у области материјалних интереса. Баш и кад наступе радикални преврати ипак ту не може бити назатка. У моралном пак погледу не може се констатовати прогрес. Моралне идеје шире се екстензивно, тако се на пр. може тврдити да сада већа маса људи разуме и ужива у уметности и литератури, али је смешно тврдити да може бити већег епског песника од Омира или већег трагичара од Софиклеса.[1])

Нема народа, који би са свим изолован стајао у историји. Историја није агрегат појединих осамљених догађаја без унутарњих веза. Заслуга је Ранке ова, што је први онако енергично нагласио универзалну узајамност историјског живота и онако рељефно у свима својим делима изводио. Ма колико да га је спонтаненитет нашега народног покрета, по причама Вуковим занео, ипак му се нису могли измаћи додир и односи с другим народима и отуда узајамни утецај. И најскривеније народности културног света не могу се оградити од додира и веза с другима. Нема, вели Ранке, националне историје у којој не би универзална играла замашну улогу. Догађаји који нам се чине да су потекли из локалних узрока и да имају само локалан значај, крију често у себи универзални карактер. Како је лепо изнесен овај узајамни утецај универзалних и локалних прилика у француској и енглеској историји. Спољна политика Јакова I и Карла I постаје разумљива познавањем унутарњих, а унутарња познавањем спољних прилика. Титрање Јакова с парламентом кочило му је сваку акцију с поља, њему су биле везане руке, без помоћи, без средстава да прискочи у помоћ

[1]) Weltgeschichte IX Theil, Ueber die Epochen der neueren Geschichte. Erster Vortrag 5. 6.

своме зету Фридриху Пфалцком, што су и енглески интереси категорички тражили. А кад је на то озбиљно помишљао, он је морао онда попуштати парламенту и бивати неконзеквентним. Или опет онај други презначајни факат, да религија престаје бити искључиви мотив у политици и уступа места светским интересима — из испреплетаних интереса спољних и унутарњих Француске, Шпаније и Немачке. Из суревњивости Енглеске и Француске противу Шпаније подигле се и ослободиле Холандија и Португалија. Биготска Шпанија помагаше хугеноте противу француског католичког двора, а француски државници, који у својој земљи угушиваху протестантизам, пружаху руку немачким протестантима, да би лакше сломили династију Хапсбурга. И оваких дивних проматрања универзалности локалних догађаја пуна су дела Ранке-ова.

„Wie es eigentlich gewesen ist", да покаже «како је заиста било», — тим је речима изашао Ранке још 1824. први својим делом у јавност. И он је остао своме принципу веран. Ранке је по тврђењу земљака његових, с много истине не један од најобјективнијих већ најобјективнији модерни историк. И ако је добар хришћанин, побожан протестант, ипак су ретко када његова религиозна субјективна уверења узела маха на штету историјске објективности. И религија је један моћан историјски агенс. Прве културне заједнице заснивање су на њој, али то је његово објективно схватање Историје. Исто тако био је господар и својих политичких конзервативних принципа. Религиозна и политичка уверења моћнија су но ма која друга категорија уверења, и ипак их је могао жртвовати објективности.

Објективности се Ранке-овој мора дивити. Ретка је то прилика која је толико моћна да измени Ранке-ов субјективан суд. Лују XIV., који по субјективније писаним историјама изгледа само као ненаситим грамжљивац, против кога су сва формална и материјална права, признаје формално право у постављању реинона и одлукама ових, на основу којих је он приграбио Штрасбург и др. места. И први рат Лујев, холандски, имао је формалних оправдања, јер је деволуционо право наслеђа (да и женска деца из првог брака имају и пре че право но деца. било мушка ил' женска из другог) јер Шпанија није одговорила својим обавезама. Нити је пак у Шпанији само „лукава" фран-

цуска дипломатија однела победу над аустријском и Карло II под тим утецајем означио унука Лујевог за наследника, — већ је то заиста била и воља шпанског народа. Као конзервативвац он излаже и сувише објективно историју конфликта Карла I енглеског и парламента, да смо, хтели не хтели, вољни да признамо демократама да не носе кривицу за онакав свршетак сукоба, а да с пуно права окривимо ону претерану самосвест Карла I, оно високо његово уверење о божанској улози краља и апсолутној његовој власти Хенријету Бурбон и камарилу. А типичан пример Ранке-ове објективности је његова «Историја папства» Haiber је преведе на француски, истина фалсификујући нека места у корист ултрамонтанаца, а Alex. Chéron, вођ њихов, написа предговор преводу. Ранке није први, али он је најобјективније и најенергичније, као противник протестанат, одбранио историјску истину, да папство није било Lügenanstalt, — завод за лагање, већ да је било јаких и светлих карактера, и да је већина њих с уверењем, с дубоким убеђењем, да све што чине, чине у интересу општих интереса. Тек је карактеристично да «Историју папства», коју пише један протестанат, преводе ултрамонтанци! Објективност која прелази у хладноћу причања развоја протестантизма чак је разгневила његове земљаке протестанте. Трајчке га кори: «да би свет морао пропасти, кад би сви овако мислили као овај духовити посматралац (Ранке)».

Ранке пушта да документи говоре место њега, пошто је дубоко критички одвојио истинито од лажнога И пре Ранке-а је историска критика чинила своје али нико није с оном збиљом тражио истину као он. Не само критика већ озбиљност критике ново је у историографији од појаве Ранке-а. Па ипак ова велика врлина, објективност, није без замерака. Без поле топлине субјективног суда она није потпуно слободна од индиферентизма, — одобравања ћутке свега што је било. Документа не чине целину, већ делове, често без унутарње везе. Њих ипак мора историк да повеже по унутарњој садржини и по односима према догађају о коме су сведоци, дакле да унесе свог субјективног елемента у њих. Експликација и употреба докумената разнолика је према субјективној природи историка. Из истог материјала разнолике природе историка неће моћи истоветне слике личности и до

догађаја створити, нити исте односе уочити. Из тежње да будемо објективни, често упадамо у грешку да превиђамо слабе стране, да видимо само добре, да праштамо. Гервинус је укорео Ранке-а да он припада оној категорији људи којима је у историји и моралу метод „да хоће да оперу али да се не оквасе". А и кад је славио деведесетогодишњицу рођења свог, чуле су се о Ранке-у ироничке похвале „да он има редак таленат, да у свакоме пронађе оно што је у њему најбоље" (¹)

*

Да резимирамо карактеристику Ранке ове историографије *Лични моменат*, који је претежнији од других; *индивидуалитет народности, слобода воље*, која није што и самовоља и не искључује *нужност историјску*: да се затекнуто стање не може збрисати као да га није ни било, већ је оно једна од главних чињеница у историјском процесу; *морална енергија* која ниче из сукоба нових тежња и традиција, које су већ ту, па отуда и *етичка одговорност*; потчињење интереса појединаца интересима целине, па дакле *морално мерило једина норма за оцену вредности* у историји; *значај државе*; — то су елементи историографије Ранке-ове и оне којој је он дао тип. Антипатија према рационализму, који не води рачуна о сукцесивности развића; веровање да има континуитета само у прогресу материјалних интереса; објективност и универзалност схватања историјског процеса, — то су јој пак карктерне одлике.

Оваква историографија има par excellence карактер политички. Политичке моћи, чињенице, претежније су од свих других које су само секундарног значаја: огроман утецај материјалних прилика на историјски живот,, улога масе друштнене и значај институција. О строгој научности не води рачуна много, јер би је она одвела у фанатизам. С тога много што шта остаје необјашњиво, — и неодређене апстракције замењују често праве узроке. Неће да зна да култура ниче из заједнице материјалних прилика и идеалних тежња; и у опште питање о материји и духу у историји она решава једнострано у корист индивидуалистичког духа.

Политичка историја задобива својом уметничком страном, а генетичка логиком нужности, законости. И једна и друга, и ако су свака за себе једностране имају својих чари. Уметнич-

(¹) Guglia стр. 322.

ка страна историје, има далеко већега маха у политичкој но у генетичкој. И Ранке стоји уметничком страном своје историографије на висини свих захтева. Економија у речима, да нема ни једне сувишне, не смета духовитој дикцији, цртање карактера је уметничко, а психолошка анализа дубока

Махне и врлине Ранке-ове историографије су, које има и политичка историја. У овој врсти историје — политичке — нема сумње, он је један од највећих светских историка. Универзално интересовање за историјски живот — јер нема скоро области у историји, где није по какво питање расветлио — и необична продуктивност врлине су, које ретко који да је од новијих историка имао у тој мери као Ранке. Модерни немачки историци су већином ђаци Ранке-ови или под утецајем генија његовога.

Др. Драг. М. П.

ИМА РУЖА.....

У споменицу посестрими Олги.

Нема више ружа!.. «нема, нема!.. нема!»
Кроз бескрајни простор ко да ехо брују;
..Све је тако мирно,.. ћуте и славуји,
Ал' смркнуто небо к'о да нешто спрема.
    По свемиру мутном, на крилу оркана
    Облаци се гоне јесењијех дâна.

Са ружина грма просуло се цв'јеће,
А бисерна роса заман га цјелива;
..Оста голо трње да смркнуто снива,
К'о да га пупољче никад китит' неће.
    Само два.. три сува листка што не туже,
    Већ роморе, шапћу: «процвјетаће руже». —

«Нема ружа!».... Има!.. умукните гласи,
Ви вјесници први јесењијех дâна.
..Та ја имам ружу коју зора рâна
Руменијем зраком свако јутро краси.
    ...Посестрима моја мећ' ружама свима
    Најљепша је ружа;.. има ружа... има!

Спљет, окт. 95.

Ст. П. Ћешевић.

ЈЕДНА ГЛАВА ИЗ ИСТОРИЈЕ ЈУЖНОСЛОВЕНСКИХ ЈЕЗИКА

од В. ЈАГИЋА.

(СВРШЕТАК).

13. Према Константиновим властитим речима северну домовину морамо тражити „с оне стране Баварске" и „с оне стране Угарске" у суседству Франака, кад би било истинито, што Константин вели, а други историци с готовошћу и с малим изузецима примају, да су се Хрвати и Срби одељено доселили на југ. — Ова је земља могла бити само Галиција, западни јој део (Краковска земља), Моравска и Чешка, па и део земље уз Чешку с оне стране, јер се изриком вели: „*Οἱ δὲ λοιποὶ Χρωβάτοι ἔμειναν πρὸς Φραγγίαν καὶ λέγονται ἀρτίως Βελοχρωβάτοι ἤγουν ἄσπροι Χρωβάτοι ἔχοντες τὸν ἴδιον ἄρχοντα ὑπόκεινται δὲ Ὤτῳ τῷ μεγάλῳ ῥηγὶ Φραγγίας τῆς καὶ Σαξίας*" (Остали пак Хрвати живе до Франачке земље и данас се зову Белохрвати или бели Хрвати [Хробати], који се покоравају својем властитом кнезу [архонту], зависни су исто тако од Отона великог краља Франачке земље и Саске). Овај Отон ће бити Отон I, који владаше од 936., а то се добро слаже с временом владе Константинове (913.—959.). И земља, из које су Срби дошли, у суседству је с *Φραγγία*, а име јој је ***Βόϊκι***. Нико не ће пристати уз Шафариково мишљење, да је то источни део Галиције, но с Ресдером узети да под ***Βόϊκι*** *τόπος* треба подразумевати Boio-haemum. Али поред свега настају чудно сплетени односи. Константин ставља велику Србију у ***Βόϊκι*** (т. ј. Чешку), а према најстаријој повесници ове земље у њој живљаху хрватска племена, напротив тек с оне стране Чешке — Срби. Све то пак сведочи да је Константин нешто знао о северним Хрватима и Србима, који се из своје домовине никуда не селише, па бивши преварен због истих имена узе да су то прави преци Хрватима и Србима, који се у његово доба јаче истицаху. Једноме је византинцу лако опростити, што греши, узимајући једне место других, ну тешко је појмити, како могу узимати, не устежући се, сувремени историци и филолози, да су могла бити по пореклу она словенска племена, у чијем језиковном типу нема ништа северозападно-словенско, са севера, који заузимаху племена, чиј је језик одвајкада северозападно-словенскога типа. Ресдеру служи на

част, што је разумео ову тешкоћу, само је незгодно, што се латио одвећ смеле претпоставке: северни су Хрвати (чешки и саски) били другог диалекта но што је маса свих такозваних „Сорба" (Лужичана)! И ово је добро, да су говорили другим диалектом, који је према приликама могао бити само део чешкога језика. Зна се — с тим се слажу познати факти, како се Словени у истом распореду пасивно — би се рекло — шираху са североистока јевропскога на запад и југ, тако да су се оделита племена словенска и даље ширила у истом распореду, у којем се нахођаху у својој прадомовини, јер их везиваху сродничке свезе, које према географском растојању све слабије бivaху. Сволика северозападна словенска маса (Пољаци, Полабљани, Лужичани Срби, Чеси, Словаци) има у себи нешто подударно, што је знатно одваја од североисточне масе словенске (Руси): као што јужнословенска маса (Словаци, Србохрвати, Бугари) има читав низ језиковних карактеристичних обележја, властитих јој у целини њеној, којима се одваја од северозападне и североисточне масе словенске. Како ће се за љубав нејасној белешци византискога цара, који се повео за једнакошћу имена, игнорoвати тако значајан етнографски знак на тако што тврдити: да Константинови Хрвати из Чешке и Шлеске према својем језиковном типу, као изузетак од правила, нису били северозападно-словенско племе, дакле нису чешко племе? Закони словенске народне сеобе побијају Реслерову поставку. Али му и довијање у погледу Срба звучи као жалостиван призив у помоћ: „Не смем тврдити да се није због тога и рој северних Срба упутио к југу и ту помешавши се с јужним племеном српским, које дође Бог зна откуда, а беше различно од њега, дао повода да се створи прича, како су се сви Срби као и Хрвати доселили из својих северних станишта: али нико не може ни нешто тому супротно доказивати." Толико нам треба, мислим, рећи, да се може бити и без овога Реслерова довијања. Одбацујући пак целу Константинову верзију, није нам ни потребно.

14 Да језик данашњих Срба и Хрвата, као језик онога дела некадашњих Словена, што под оним двема специалним именима задоби политички и културноисторијски значај, читавим низом особина органски улеже у оно место, што заузима између Словенаца и Бугара — тај је факат од много веће вредности него ове приче и домишљања.

Је ли допуштено говорити о јужнослов. језицима као о неким непрекинутим веригама? Држим да јесте. Више не градимо јужнословенско стабло, него просто стављамо напоредо појав исте врсте. Најзначајније су, баш и кад их нема у првих суседа на истоку и западу, које обухватају целу област језика. Премда је секундарна замена *ѧ* с *е* и премда има спорадичких случајева замене с *ia* и *a*, она је ипак за целу област карактеристична јужнословенска појава, како према рускому истоку тако и према чешкословачком северозападу. Јужнословенска је особина, што су отврднули самогласници е — и і — врсте (на и ь: *кост*, *мост*), и ако к овом нагиње у многоме малоруски. Исто тако, што се по-

клонише *и* из ы и чисто *и* самогласно, овамо иде, и ако је овај процес сразмерно нов и има аналогије у јужноруском. Јужнословенски се дијалекти као једноставне вериге, које се даље продужавају у чешкословачком, од истока одвајају с tra и tla место toro и tolo. С правом се могу јужнословенски дијалекти прикупити у једну групу, у којој је карактерно обележје искључива употреба свезе *да*.

Али је ипак много знатнији факат, да језик средњих (централних племена — Срба и Хрвата) у много тачака показује на обема странама, истоку и западу, органске наставке (поступне прелазе), него што вреди могућност, да се свима јужнословенским дијалектима одреди, што им је опће.

Почнимо са западом и севером. Нема сумње да је прелазни дијалекат од словеначкога у Штирској и Угарској ка групи дијалеката, што се пружа далеко на југ (с једне стране к чакавскому, с друге опет корушкому) језик оних „Словена" (икавски „Словинаца," екавски „Словенаца"), што одвајкада живе у „Славонији," бар у западном јој делу, што се доцније прозва „грађанска Хрватска," између Драве и Купе. Још је Вук ове одношаје окарактерисао истина „plump", ну врло згодно речима, да кајкавски чини прелаз од крањскога ка српскому. Ми бисмо данас правилније казали, да је „хорватски"[1]) прелазни дијалекат између словеначког што се говори у Штирији и „Прекомурштине" и између чакавскога у Хрватскоме Приморју. „Хрватски" има са североисточним словеначким, заједнички самогласник *е* место оба старословенска гласа ъ и ь, док крањски у наглашеним слоговима више нагиње к појасу дијалеката с *а*. Није тачно, ако се узме да у опће вреди оно, што је у Arhiv-у XVI. 160. изречено: овај глас остаје или прелази у *а* у словеначком, у ком су ъ и ь били изједначени још у X. в.", јер се поправило, као што треба, и неколике стране за тим (стр. 163.): „напред споменута замена полувокала у словеначком није опћа, тако да се према том словеначки дијалекти деле у две групе". Тако и јест. Са словеначким из Штирије и „прекомурштином" заједничка је „хорватскому" и друга особина поред замене ъ и ь с *е*, особина, која у начелу није тако значајна, да су и ненаглашени вокали поред наглашених доста јасно изговорени (уочљиво), међу тим крањски и приморски словеначки дијалекат разви доста редукованих и помућених (слабих) вокала. Ова последња одлика, сва је прилика, не иде дубоко у давнину. Најстарија језиковна сведочанства још доследно пишу свуда *а* у место старослов. ъ и ь (то је потврђено за доњу Крањску у првој половини XV в., за горњу и за део Корушке целовачки рукопис, исто тако за млетачки дијалекат из краја XV в.). Изгледа ми сумњиво, што Dr. Облак налази да је под утицајем баварске графике поникло ово *а*. Не би ли се пре могло рећи, да је у XV в. било у наглашеним слоговима не само у млетачком него и у крањском дијалекту у место ъ

[1] Тако г. писац зове „кајкавски" из Грађанске Хрватске за разлику од „хрватскога" из Приморја.

ь сам огласно *а*, јасно и нередуковано, у ненаглашеним пак слоговима да се редуковано изговарало. али то ипак беше *а* самогласник. Крел је волео, као што је познато, и у наставцима *а*: добар, братац, кротак, похлеван, покоран, правичан, вганавац, конац, содац, козал, лубезан, болезан, песан, оган. Истина у овог писца сумњају, да није био под утицајем хрватским, ну то према његовим речима не могу извести. Он само вели, хтео се обазрети „на веч нашига имена ино језика луди киро около нас, Долонце, Истриане, Випавце ect., катери скорај повсод чистеши словенски говоре какор ми по Крану ино Корошки дежели доолу нембшки“ (VII *a*) Овде се не мисли на Хрвате. Од овога оњега словеначкога он одваја „Господ Труберјово краншчино.“ У новије је доба П. Стан. Шкрабец, који много мисли и размишља о словеначкоме, за полгласни елеменат предложио графички знак à, те би писао: tàmnica, zaćetàk. И он се позива на Крела, а највећма криви Копитара, што је пшао на руку употреби е: „Копитар в наглице не помислил, да је *е* в тех примерех тако мало eigentlich krainisch какòр *а*. Полгласник, ки је eigentlich krainisch, на се сам на себè з равно тисто правицо али кривицо пише з *а* kakòр з *е*; предност gre *а* зато, kèр се полгласник im eigentlich krainischen в *а* ојачује, не в *е*“. Он сем тога пристаје, да се одиста у многим пределима изговара полусамогласник тако, „да се од *а* мало али ниč не разлочи“ (из „Светје“).

С временом се умножио број прогутаних или редукованих самогласника при крају речи, пошто је у крањском и западном словеначком поступно претегао наглашени слог над ненаглашеним. Можда је поред теорије и нешто истине онде, где Крел пише *добар*, *рекал*, *вредан*, а Кастелец *добр*, *рекл*, *вредн* и т. д., т. ј. чини ми се да се у XVI в. врло често редуковано *а* изговарало нешто јасније, као *а* — глас, док је у XVII и XVIII в. толико онај глас ослабио, да је просто изгубио вредност. Ово је одличје крањскога дијалекта, којим се одваја од штирскога, у првом реду источнога. Да се покаже додир између крањскога и чакавскога, треба га тражити с једне стране у старијим језиковним споменицима, а с друге обазирати се и на трагове негдашњих прелаза, каквих је објавио д-р Облак не тако давно с острва Крка у којима је само у дугим слоговима чешће, док се у краткима с акцентом или без њега чује час *е* час *о*.

15. Према том, како се јужнословенски дијалекти понашају према слабим самогласницима, ъ и ь, опажа се некакав дуалисам — само не у смислу Копитар - Миклошићеву, него тако, да на једној страни стоје „словеначко-хорватски“ и српско-хрватски, на другој пак бугарски (ваља да с македонским? Превод.). Биће да су оба слаба самогласника стајала на граници прелазних гласова, с тако званом пасивном артикулацијом на уснама, тако, да нити је било пуно $^{o}/_{u}$, нити пуно $^{e}/_{i}$ — а у доба идеалне јужнословенске епохе, кадно се још не беху диференцовале црте јаче истакнутог индивидуалисма, у епоси, чиј потоњи акат би, кад се један јужнословенски дијалекат употреби за књижевни — црквени језик.

Од ове се границе јужнослов. дијалекти одвајају на двоје. Српскохрватски и словеначки, не идући обилазним путевима, пођоше потпуном изједначавању некадашњих разлика између *о*/*и* и *е*/і — у гласу e или і, чиј графички знак у Фрисингенским споменицима беше баш *е*, і (а не *о* и *и*), док старобугарски, чувајући још разлику између *о*|*и* и *е*і, поче тежити за тим, да ь претвори у *е*, ъ у *о*. Треба упоредити den и dine, dini, diniznego, vuez и vuiz, unizem, minsich timnizah и zesti, neztiden, nezramen, pocazen, iezem и gezim на и lisnih (лъжьныхъ), zelom (сълом), zil (сълъ), zemirt (съмрьть), zimizla (съмысла). Свакому ће бити јасна главна разлика између старобугарског и између старословеначког заједно са српскохрватским, ако се упореде с овим начином бележења полувокала, с којим се потпуно слаже за српскохрватски графика латинских листина, они силни примери замене ь с *е* и ъ с *о* у најстаријима црквенословенским споменицима бугарскога порекла (Асем., Мариј. јев., Клоч. глаг., Синај. Пс.). Ја бар не сумњам, да је у споменутима старословенским споменицима најстаријим с *о* и *е* означени изговор у неким случајима представљао изговор књижевнога језика: то вреди за *ложь* у Cod. Assem: али ми се чини опасно и даље ићи овим путем. За што се *стезь* у Еухол. говорило, а ложь у Cod. Assem. није? Пошто су у источноме бугарском данас врло ретки самогласници *о* и *е* као замена старих ъ и ь, готово их никад не заступајући (нарочито *о*), већ се ъ и ь замењују с ж — мутним самогласником вредности ъ, поводећи се за овим, изрече д-р Облак како *о* и *е* не могу имати вредност говорних гласова у првим периодама бугарскога језика. Да је оно *о* дошло за ъ, оно *е* место ь, онда одиста би био знак за оно, што се говори, и данас би морало стајати *о* и *е*. Ова се аргументација може ослабити, ако се још и ово узме у рачун. Кад би у бугарском сви ъ постали *о*, сви ь — *е*, онда би било необјашњиво, што данас у њем претеже ъ (= ж). Опоменемо ли се, да је у најстаријим изворима ређе употребљавано о него ъ, као што је и у средњобугарским споменицима *о* за ъ врло ретко наћи, онда се то лако може разумети, у новијој је периоди, ако се рече, наступила реакција ъ и у оним речима и облицима, где је у пређашњим периодама *о* било обично по аналогији — према примерима с ъ, пошто је у источном бугарском слабљење све више узимало маха. Нема разлога, као што изгледа, бојати се, те одрицати да је у старобугарском и средњобугарском било заменика — гласова *о* и *е* (за ъ и ь) зато, што садашњи бугарски више воли мутне самогласнике, не задовољавајући се ни етимолошким ъ, ь, ж. И без тога није број примера велики, свакако већи је за *е* = ь.

Не бих желео изводити закључак: да је разликовање између ъ и ь дуже трајало на бугарском истоку но у Маћедонији (Archiv XVI, 189.), због тога што се веома лепо осећала разлика између ъ и ь на пр. у Сав. књизи или у Codex. Suprasl., јер врло лако оба споменика могу бити дачки. И ако је наизменце у писању употребљавано једно за друго, (због поремећене графике, је ли слободно напротив узети, пошто је одржа-

вана потпуна разлика између ъ и ь, кад су замењивани с *о* и *е*, да је у Македонији у говору доста дуго прављена разлика између ъ и ь. Да ъ место прасловенскога ь нема гласовнофисиолошку вредност, то је д-р Облак истакао као што треба, т. ј. да се није свуда изговарао глас различан од ь онде, где се ъ писало. Као што је написана на пр. реч *тъмница*, није се изговарала да би се из такве форме могла развити **томница*. Такога случаја у ствари није било, па се наравно мислило изнети онај неодређени — мутни глас, у који су се слили ъ и ь. Ово је сливање у бугарском сасвим друкчије ишло, него што је било у српско-хрват. и словеначком, па га ваља другојаче и тумачити. У бугарском је, сва је прилика, прво било цепање ь у ь и е и ъ у ъ и *о*, језик се већ донекле привикао на то, одредио речи, у којима се може с *о*, у којима с *е* заменити, па је тек тада настало фисиолошко једначење ъ и ь, Да то није овим путем текло, тешко је појмити, како да се и данас прави разлика између *о* и *е* у таким примерима у Македонији, као што су *сон дом*, *дождот*, *стебло*, *теста* и др. У овоме правилном разликовању није могућно видети ништа друго до само даљи рад старије снаге. Оваком схватању баш иду у прилог поједина одступања. Уз *тенка* има и *тонка* уз *мъгла*, *меглен-могла*, *тежок* поред *тежек* и т. д

Од словеначкога се, па и од српскохрватскога у свима овим тачкама одваја бугарски. Први се слажу међу собом тако да се мора претпоставити да су се ъ и ь слили пре него што их је пун вокал заменио, а истом су онда на овакој основици наступили нови гласовни појави, по што је дакле разликовање ъ и ь сасвим ишчезло из памети. Разлику између *сон* и *ден*, *дожд* и *темница* не могоше сачувати ни српски, ни словеначки. Према природи гласа, што је дошао на место полувокала, јужнословеначки се и западнословеначки, наслањају на српскохрватски, радије употребљавајући *а* за ту замену, док у другу групу спадају северни и источни словеначки и „хорватски“, употребљавајући *е* за ъ и ь.

16. „Хорватски“ само у најстаријим огледими језика има за ѫ — ô, а то је онћи словеначки глас место старословенског ѫ: али се доста рано стаде узимати *у* (u) у кајкавским штампаним књигама. Међу тим „хорватски“ језик још и сада зна за затворено о за ѫ, само би требало тачније одредити области изговора о. Загребачке горе граница су, како изгледа, тому изговору, северозападно од њих чује се о, југоисточно *у*.

Мишљење, да српскохрватски никад није знао за насалисам, треба сматрати као погрешно. Траг се доисторском изговору ѫ лепо сачувао у ии властитога имена: Muntimir, *Μουντιμῆρος* којим се зваху један хрватски и један српски кнез. Нема ни у колико места сумњи код облика, што се находи у домаћој латинској листини: Muntimir (Muncimir, Rački 15—26.), ако би и био сумњив облик византиског историка. Ништа не смета претпоставити, кад се код оне речи, властитога имена насалисована форма могла нешто дуже одржати да е од VII до X в. још по неко апелативно име знало за изговор ѫ као un. У једној листини, писаној у старом „Regnum-у Slavonia-“ у XII в. читамо име некога места

Dumbro(v)a (Rački 158.), у Далмацији пак потврђује се име неког места Dubravica при крају XII в. Ова нам имена казују правце, у којима је текао губитак насалисма. Претпоставку, да је још у најстарије историјско доба ѫ спорадички гласило *ун* (un), подупиру паралелни облици с en за ѧ. Не само да Константин Порфирогенет пише *Ζέντινα, Τζέντζηνα*, него се и у домаћој латинској листини из најстаријега доба находи Cenntena (Rački 117, 149.) место касније употребљена облика Cetina. Уз ово треба додати и име робу Gorento (Rački 5.), географ. име у Константина Порфирог. *ἡ Πεσέντα*, па и име неког човека *Κοσένζης*.

У свима дијалектима словеначког, за тим у „хорватском" и чакавском у Хрват. Приморју ѣ се изговара као é (ie, *ej*) ређе као i, док међу тим бугарски има куд и камо другојачији изговор ѣ-а као — *ја*, ᵉa — а то се потпуно коси с Копитаровом теоријом. Маћедонско се ѣ придружује органски српском изговору тога гласа у источним и југоисточним дијалектима (ст. Србије), а то је опет лепо сведочанство како су дијалекти јужнословенски једни уз друге поређани по сродству као год по географском суседству.

Доказао сам, мислим, још одавна, како најстарије далматинске листине, латински писане, а које се тичу чисто чакавске области, имају место ѣ редовно и цигло *e*.

Само словеначки и „хорватски" имају додирних тачака у том, што су се сви *л*- гласови слили у један, сродан немачком, средњи сугласник: бугарски само не подноси *ље* и *љи*. Само се у „хорватском" и словеначком меки елеменат у r' (ŕ) дели у rj (ṗj), међу тим исто тако бугарски не трпи меко р (r'), као што га не подноси српски. Истина бугарски тежи да се ослободи мекога р (r') само у гласовним спојевима re и ri, јер га често има у споју с *a* (r'a, рьа: царьа, офчерьа. затварьа. врьаме, свирьахѫ).

Словеначко-хорватски и српскохрватски са *j* место *ђ* (dž, дј. стари црквенословен. и бугар. жд) дају врло јак доказ за то. како су се гласовне појаве поступно распоредиле.

Пре ће у чакавском него у кајкавском у овом погледу, може се рећи, прави словеначки имати јачега — савезника. У место очекиванога *j* често се у кајкавском находи *дј* (старим правописом се писало *dy*). Свакако су *j* и *ђ* једно другом много ближи, но *жд* у бугарском, које је од њих врло далеко. То исто вреди за *ћ* (ć), које — као год у српско-хрватском — још и сада живи у истарском, горичком и резјанском. ако се к овом додаду и Фризингенски одломци, онда је лако замислити, да је садашње словеначкохорватско *ч* у место *ћ* производ историских времена. Како треба протумачити маћедонско *к'* и *г'*? Јесу ли они основна црта маћедонскога прелазног дијалекта? Ну. у Маћедонији, како ми се чини, нема ни једнога краја, у којем би било употребљавано само *к'*—*ћ*, *г'*—*ђ*. већ свуда помешано са *шт* и *жд*. Како је постала ова мешавина? На то никако не умем одговорити. Али је ипак маћедонско *г'*—*ђ*, *к'*—*ћ* врло згодно, да нам покаже, како увек има додирних тачака

између првих суседа. Биће исто тако маћедонско *шћ* (или шч?) у којој било свези са *шћ* (šć), што још и сада живи у западним крајевима српскохрватскога, док се новије српскохрватско *шт* подудара с обичним бугарским *шт*. И српскохрватско се *цр* уместо *чр* пружа у Маћедонију.

Између словеначкохорватског и српскохрватског непрестано се находи додирних тачака и у морфологији, а оне се не би могле ни замислити, узме ли се, да су силом Срби и Хрвати упали у област, Словенима заузету. Из деклинације нарочито истичем облике на — *е* у место на — ы, овима језицима од памтивека познате: *рибе*, *робе* у место *рыбы*, *робы*, а оне су, ако не јужнословенске, бар српскословеначке. Заслужује да се спомене и инструментал на — *ом*. Није без значаја и пренос из једне деклинације у другу, као што се то види у генит. *имена*, дативу *имену*. Вредан је пажње и прономиналпи наставак — **га** у *тога*, *тега*, *тига*, *доброга*, *добрега*, *добрига*, пошто се находи само у српскохрватској и словеначкохорватској области. За чудо је како се додирује у личним глаголским наставцима 1. л. једн. на — *ем*, — *им* у српскохрватском и у хорватскословеначкоме, исто тако 1. лице множ. на — *мо*.

У синтакси највећу пажњу поклањам творби футура. Што се више примичемо од запада к истоку, све се више употребљава помоћни глагол *хоштѫ* (*штѫ*, *ћу*), те се у творби футура источни крајеви српскохрватске области више слажу с бугарским, него са словеначкохорватским у којем се по правилу за будуће време узима сложен облик — начин неодређени с помоћним глаголом *бѫдѫ*.

Карактеристично је синтактично помоћно средство, на које хоћу да скренем пажњу, а које у исто доба као веригама спаја све јужнословенске дијалекте: то је особита употреба свезе *да*, у ком се послу у чешком находи že, у пољском iž, у руском *что*. Баш да се не претера, могу се јужнословенски дијалекти окарактерисати као da - језици. Да су једни од других ову свезу узајмили, потпуно је то искључено, као што то није било могућно ни за све остале до сад спомињате једнолике појаве. Једнакост треба објашњавати само прастарим суседством, њу крије тајна постања дијалеката.

17. Је ли правилна уобичајена деоба на дијалекте *што* *ча* и *кај*? (штокавски, чакавски и кајкавски).

Ове су речи један уочљивији знак, али који још није довољан за разредбу. У употреби је пре свега позната упитна речца *чьто* и изван опсега јужнословенских дијалеката, и руски је *что* - кавски језик, као што је чешки или пољски и лужички *цо* - кавски (co) језик. На југу се чује *што* (что), *шчо*, *ча* и *кај*, али с овима речцама не стоје у складу и друге дијалектичне разлике. Свакако у најстарија времена не беху стављане одређене међе у употреби ових речца, као што је то данас. Кајкавски се дијалекат данас мора делити у две групе: *нич* и *никај*. Обичан словенски језик употребљава за позитиван облик *кај*, за негативан *нич*. На једноме се месту у Фисингенским споменицима чита *нич*. Хорватски је пак по аналогији с *кај* направио *никај*, па је ова речца

истисла из употребе старије *нич*. *Ништа* и *ништар*, а не *нич*, као што би се очекивало, гласи обична негација у дијалекту, који место *что* (чьто) употребљава *ча* (чакавском). Прави чакавски писац на пр. Ђ. Бараковић увек пише *ча*, а негативно пак тако: da l' uzdah moj plačni n i š t a r e opravi 12. v. 419: plemenstvo izgubi n i š t a r ni prijata 16 v. 40: bis tebe umara, ki t' n i š t a r ne prudi 20 v. 219; ni zada ni sprida n i š t a r e ostalo 23 v. 300: ti n i š t a r znadući 25 v. 367. I Zadar i Kotor n i š t a r e odlaga 29 v. 553; da n i š t a r nečisto jim zajde mod mlatci 37. v. 204.: zapovid nje zori a ništar besedi. За нѣчьто се пак находи *нич*: ugledat n i č malo kako ženska krila 17 v. 76: у Пољич. Статуту: ниѵь по законȣ, ниѵь по мисли, и т. д. Мора бити дакле да су и они што **ча** употребљаваху, знали у употреби замениччки елеменат — *то* (у *ништо*, *ништор*, *ништаре*, *ништар*).- Према том свакако треба претпоставити да **ча** беше употребљавано само у оним случајима, у којима се могаше енклитички наслонити на предлог или речцу, што пред њим стајаше. Некада су се ове енклитичне форме, тако изгледа, употребљавале и онде, где се говорило само чьто (дакле *что*, *чтo*) као упитна заменица у самосталној употреби. У својој је „Историји облика“ још Даничић правилно истакао, да се облик *ч* (чь) јавља наслоњен на предлог „не само у онијех, које сада по тој ријечи зову чакавцима.“ Исто нам тако прича и д-р Решетар, који је ствар и даље пратио, да се врло често находи употребљено *зач* у Шишка Менчетића и Ђоре Држића (*ча* пак само је, како он нађе, седам пута употребљено). Марљиво истражујући, исто тако он је нашао два три пута и у других Дубровчана употребљено, *зач* пак врло често. Ову ствар не узимам тако, као да би *зач* био узајмљен облик, који је врло згодан био за метар (у стиху). Пре ће језик, како ја мислим, бити на том ступњу развитка, када се ненаглашени, т. ј. енклитички облик *ч* чуо поред наглашенога *что* (ова се реч у облику *что*, како се чини, на западу много дуже држала него на истоку, где се врло рано *што* развило). Као што се *кај* поче уоnће употребљавати поред *никај*, те *нич* би истиснуто, тако је и *что* (из којега је *што*) поступно истиснуло енклитичке облике *нач зач* и т. д. тако да се даље употребљаваху само облици *нашто*, *зашто* и т. д. Пошто су пак и *ча*кавци доиста знали за облике *ништор*, *ништар*, пита се, није ли **ча** свакако у самосталној употреби од *что* (чьто)? И ако је теориски могућно, практички се не може доказати. Стари црквенословенски језик има у својим најстаријим споменицима као једино употребљавани облик *с* — то, али нас према своjем постању овлашћује једна реч, да тврдимо како пун облик ѵьто не беше у опћој употреби увек ни у старом црквенословенском језику. Грчки глагол ἐξουδενοῦν у црквенословенском гласи оуниѵьжати, оуниѵьжити — ова реч прилично убедљиво изводи као основу *ниѵьже* (а не ниѵьтоже). У Glagol. Cloz. 122. правилно баш се οὐδὲν преводи с ниѵьже: О своеі женѣ довълѣти сѧ. ниѵьже іно дальнее съмышлѣти. У Григоријевим се „Словима“, по сведоџби Востокова, находи ничьже три пута: а д-р Вондрак упућује на једно место у Euchol. Synaiticum. Тако је дакле у стар. сло-

венском било слабих трагова сачуваних из старијег стања, кад се подједнако употребљавало *чьто* и *чь*. Није прасловенско становиште оно чување само *чьто*, јер, колико се према приликама сме извести, сви Словени имаху *чь*; упореди на пр. чеш proče, и proč poč, nač и nič и т. д. поред *со* из čьso, čso. Могућно некад је било *чьто* и *чь*, отуд дијалектички развитак пође у два правца: у једном дијалекту претеже *чьто* (т. ј. *что*, *што*), у другоме *чь* (т. ј. *ча*, *зач* и т. д,). *Кај* је, то се лепо види, доцнији заступник прасловенскога *чь*, пошто сви словенски језици неутралну упитну заменицу изводе од *чь*. *Кај* је новотворина према *кь* у *къто*, судећи према том, што словеначки још и сад у негацији узима *нич*. Треба упор. на пр. рус. *пока*, бугар. *ка* = како, зашто, *отка* (откада), пољ. дијал. *кај* = где. У почетку је *кај*, како ми изгледа, значило „како", а не „шта." Упитноме *кај* одговара релативно *кар*: кар је од меса рођено, то је месо: ино кар је од духа рођено, то је дух (Krell.).

У приступу к новому издању Вукова Рјечника Јов. Бошковић износи мишљење, да се српскохрватски дели у четири дијалекта: два главна и два споредна или побочна: 1) штокавски, 2) чакавски, 3) шчокавски и 4) кајкавски. У тврђењу има више досетке но истине. Шта је шчокавски? Штампајући неколико народних песама у Загреб. Kolu IV 54. и V 33. напомиње Григорович-Враз уз облик *шчо*: Bugari maćedonski m. što kažu i šo i šćo. 1876. г. објавио је Дринов неколико народних текстова из Дебре, где пише: шчо ми мéтеш мои рамни дворве· Даље и кәшчи. Уз ово још он додаде да је пре мислио, држећи се издања Миладиноваца, да се у западној Бугарској исто тако изговара *шт* тврдо, као год у источној Бугарској; доцније се сазнао за белешку Григоровичеву и, дошав у непосредну свезу с Маћедонским Бугарима, од њих је чуо да щ изговарају као *шч*. У својем издању толико кућени Јастребов пише као што треба, *шч*, напр шчо чинеше наш господин 32, шчо неси имав ушче једна ћерка 48, да поменет шчица челичена 59. и распушчиф се домдес потишча 61, метејешчи прерамни дворови, гледајешчи твоја мила брата 62, от калдрми огневи пушчаше 64, да не имат нешчо греовито 68 и т. д. Према оправданим меким групама гласовним *шч* = *скј* и *стј* и оно је *шчо* место *чьто*. Исто је тако према *ништо* у Далмацији постало *нишће* због оних случаја, у којима је *шћ* имало оправдања, разма ако не би требало изводити *нишће* из *нич—же*, као што се узима да постаје у словеначком — хорватском *никче* из *никт(о) же*. Упор. Марулић, Judita 340: ка нишће не згриша, Dobri nauci 742: од нас веће нишће неће. Govori sv. Bernarda 327: нишће мање ниња тога ја ћу купат молит Бога. Бараковић: да бисер и благо сипињаху за нишће. Иванишевић: През његове нишће одлуке неће бити 22, нишће нишће нис у мени лише гриха 32, нишће немоі веће искати 62, не уздржећи нишће свога 116. Изгледа да у *нишће* има партикула *же*, пошто ови писци врло радо пишу „ништар", али никад „нишћер": *чж* даје *чш*, па *шш* и с уметком t: *ш*ᵗ*ш* = *шч*, *шћ*.

Треба на завршетку споменути, да је добро позната и у словеначкохорватском, у којем се *кај* употребљава, форма *нигитар* ништер — а то је residuum (остатак) из минулих времена, кад још не беше *что* или *чь* потиснуто с *кај*.

Да прикупим ресултате и desiderata овога историскофилолошкога разматрања:

1. Греши се, поводећи се за Константиновим причањем, баснама замућеним, ако се узима да су Срби и Хрвати својом сеобом пореметили етничко и језиковно јединство свих Словена. Пре ћебити истина да су Хрвати и Срби суделовали у оној великој словенској сеоби, која трајаше свега VI в. па се истом заврши у половини VII в. Из оног се опћега имена етничкога само понајлак јављају оба посебна имена народна: бар у почетку немајући основа за етничке несугласице између њих или између опћега имена, они посташе кристализацијона тачка за политичку моћ. Али и да издвојимо Хрвате и Србе Словени ни тад не састављаху етничку или језиковну целину, а оно издвајање никако није оправдано. Било је доста погодаба да постане самотвор језик књижевни у оном низу великом сроднošћу спојених и постунно распоређених дијалеката — само да је ишао на руку таком јединству политичко-верски живот.

2. Ни у најстаријим менама, као год у новијем језиковном развитку, није могућно повући тачну границу између српскохрватскога и словенскога с једне и између бугарскога с друге стране; прелази су били, као и сад што су, врло поступни — неосетни. За српскохрватски, особито за западни му део, словенски се веже, како гласовним тако и формалним особинама, као што се гласовне особине српскохрватскога, особито у источној му области, огледају у бугарском, и то управо у западном делу овога. Међу собом се крајњи делови (словеначки и бугарски) ове целине веома разликују и врло мало додирних тачака имају, много мање него што их имају заједничких с првим суседима с обе стране.

3. Нема управо шта, баш и ако би хтели одвојити српски од хрватскога — нема објекта за деобу. Нити у историји, нити у језику можемо наћи разлога за то да се хрватски издвоји и ограничи на цигло један дијалекат, на тако звани чакавски у Хрватској и у северној Далмацији, јер се ни онда не би нашло довољно грађе ни у гласовима, ни у облицима, ни у творби нити пак у промени речи да се одреде *одличне, начелне* разлике, те да се може говорити о хрватскоме као о засебном језику од српскога. Данас се истина може допустити да има засебна књижевност хрватска од српске, пошто су донета још и сад врло мало раширени изван уских међа производне области умни производи просвећених људи с обе стране, при чем много сметају да се књижевни производи са запада шире на исток и производи с истока на запад разлика у вери и двојака азбука (графика). С језиком међу тим ништа не стоји у свези ова појава вредна сажаљења које може нестати, што више узнапредују увиђавност и просвета.

4. Засада још није могуће одредити број дијалеката и однош ај им ка књижевним језицима. На проучавању јужнословенске дијалектологије највише је урађено у области словеначкога, премда ни ту није добре проучен северни словеначки. Читаве пак покрајине у области српскохрватскога нису проучене (Босна, Славонија) да не говоримо о таким тачкама, што заслужују особиту пажњу због дијалектичких прелаза. Кад би учена друштва у Загребу и Београду пронашла најудесније тачке за посматрање и тамо упутила добро спремљене испитиваоце -- то би био посао, који би донео красна плода. Необично богату прикупљену грађу за бугарске дијалекте находимо у публикацијама министарства, у „Сборнику" и т. д. мада ни овде није тако лако добити тачну слику говорнога свакидашњега језика према објављеним фолклористичким текстовима, као што се жели, да при том и не помишљамо и на то, што није она објављена грађа равномерно распоређена преко свих делова бугарске језиковне области.

Превео С. Н. Т.

ПСИХОЛОШКА КЊИЖЕВНОСТ

У психологији од *Килпеа*, вишегодишњег асистента Вунтовог, приватног доцента лајпцишког универзитета, а сада професора — по чувењу — на универзитету у Вирцбургу, налази се (на стр. 23—29) леп преглед психолошке књижевности, који ће, надам се, добро доћи многим читаоцима „*Дела*“. Ми им га овде саопштавамо са врло незнатним допунама.

1.

Преглед психолошке књижевности скопчан је са особитим тешкоћама. Над овом науком дуго и дуго је господарила философија, и све оне промене које је метафизика претрпела у току времена огледају се и на психологији. Па и дан-дањи није се још дошло до потпуне сагласности о томе шта је задатак психологији. Она реална унија са философијом у многоме се сада претворила у, више или мање, свесну персоналну унију. Тек понајлак отпочиње да се развија заједница у раду, која је од свега најпотребнија за успешан напредак ове науке. И ако је у некојим експерименталним испитивањима већ постигнута таква заједница, инак ње још у многоме нема где се тиче начелних погледа. Отуда је још скоро немогућно говорити о психолошкој књижевности а не карактерисати правац појединих дела, ма било и с неколико речи само. А да би се опет могла ствар разумети и да би се задовољила дужност историјске правде, излази да је у исто време потребно да се с оваквим књижевним прегледом вежу неколике историјске напомене, које нам могу објаснити првобитни почетак извесних назора и тежња.

У новијој психологији у стању смо разликовати у главноме два правца. Они су истина дошли у времену један за другим, али први од њих још се поред оног другога држи. Ми ћемо онај први правац назвати *дескриптивни* (описни) и *метафизички* а овај други *експериментални* и *психофизички*.

Онај први правац служи се искључно субјективним методама и језик му је главно оруђе, а излагање му је или чисто индивидуално или врло апстрактно; овај други, пак, тежи где год је могућно, да се пос лу

жи експерименталном методом и да дође до резултата који се могу подврћи под сталне законе. Теорија о душевним појавама заснована је у првог правца на метафизици: други, пак, правац гледа једину могућност за објашњење душевних појава у знању о узајамном односу између појава свесних и телесних, а нарочито можданих.

2.

Немачка психологија пре *Хербарта* припада сасвим првом од ова два горе изложена правца. Највећи утицај на њу имао је *Хр Волф* (Chr. Wolff, 1679—1754). Он је поставио разлику између рационалне и емпиријске психологије, од којих је рационална требала поглавито да постави метафизичку основу а емпиријска поглавито да изврши опис психичких чињеница. Он је увео у психологију појам о душиним моћима, који је употребљаван не само за класификацију душевних појава већ и за њино објашњење.

У времену после *Волфа* држали су се философи више емпиријске психологије те се у другој половини 18. столећа јави врло много испитивања у искуственој науци о души, која су сматрала као свој главни задатак: опис интересантних појединости. За све ове радове сме се слободно рећи да нису утврдили *ни један једини* психолошки закон о конкретнијој садржини. Они се скоро сви крећу у ненаучној казуистици, или у општем описивању, или у хипотетичким објашњењима.

Ни у Енглеској ни Француској није у том погледу било боље. Тамо су се поглавито занимали психолошком теоријом о сазнању, тј. само су се у толико бавили психологијом у колико се чинило да ће она дати објашњење о процесу сазнавања, о образовању појмова, о представама ствари ван нас, итд. Због тога је асоцијација представа била најважнија појава којој су тада били поклонили пажњу енглески психолози. О самосталној психологији, пак, могла се тамо сразмерно доцкан повести реч.

3.

При оваком стању психологије разумљиво је што јој је *Кант* (1724—1804) одрицао право науке (као год и хемији а из истих узрока), и што је покушавао да докаже да се психологија никад не може ни уздићи до ступња науке. Јер, вели он, нити се може на појаве свести применити математика — а у некој науци само је толико праве науке, тврдио је он, колико у њој има математике, — нити се пак може експериментално утицати на душу других.

Што је једно од ових сумњичења отклоњено, јесте заслуга коју је за психологију стекао *Хербарт* (1776—1841). Он је показао да психичке појаве не само што се дешавају у времену, већ да имају и разне ступњеве јасности (интензитета), и стога да се на њих може примењивати математика. Друга битна заслуга Хербартова у томе је, што

је доврыно потирање заблуде, као да се ма шта доприноси објашњењу тиме што су постављени појмови о душиним моћима и што се неке свесне појаве подводе под те појмове. Што ми при свем том Хербартову психологију увршћујемо у први од горе изложених праваца, узрок је то. што је он своју науку о души потпуно засновао на метафизици. Он учи, да су представе једина реална стања простог бића душиног, које се биће помоћу ових представа одржава према другим простим душевним бићима. Представе пак, у колико се јављају у свести, излазе као снаге које се узајамно смећу или потпомажу, и за оне промене у интензитету које отуд потичу удесно је *Хербарт* такву статику и динамику духа да јој се човек мора дивити, а у којој статици и динамици представе важе. под неким предпоставкама, као математичке величине. Но закони, који су отуд потекли. чисте су конструкције које једва да се могу заиста применити ма на који случај у искуству. Цео је покушај остао сакат, коме је само један од многобројних му ученика дао разговетнији изглед (D r o b i s c h, Erste Grundlehren der mathematischen Psychologie, 1850). Код *Хербарта* се може мало наћи тачније анализе субјективних доживљаја. и цела његова психологија почива на његовој метафици а с њом и пада.

У неким делима Хербартових последовалаца, која заслужују особиту пажњу. заузимају много већи простор чисто емпиријска излагања, а у њима је у исто време донекле дат и већи значај односу душевних појава према телесним. Таква су дела ова:

D r o b i s c h, Empirische Psychologie, 1842;

T h. W a i t z, Lehrbuch der Psychologie als Naturwissenschaft, 1849;

V o l k m a n n, Lehrbuch der Psychologie, 3. Aufl, 1884—85;

S t e i n t h a l, Einleitung in die Psychologie und Sprachwissenschaft I, 2. Aufl 1881.

Од ових дела Фолкманово је најопширније, а у њему је много што шта узето и из експерименталне и физиолошке психологије, исто тако одликује се још и опширним историјским додацима о литератури.

Врло духовито и интересантно дело од *Т. Липса* (Th. Lipps, Grundthatsachen des Seelenlebens, 1883) написано је у духу сродном Хербартовом али са изричним одбацивањем метафизичке основице. Он је у свом делу сасвим избегавао обраду по физиолошком или психофизичком начину, и ако је у начелу није ни одбацио, али је зато јако заступљено расправљање о бесвесним стањима и њима је дата велика важност, но опет не придајући им метафизички значај. Па и експерименталне методе и испитивања налазе у *Липса* признање и пријем.

4.

Поред *Хербарта* покушао је *Бенеке* (1798—1854) да удеси психологију на новој основици. (B e n e k e: Psychologiche Skizzen, 1825—27; Lehrbuch der Psychologie als Naturwissenschaft, 4 Aufl. 1877). Он је тежио да заснује емпиричку науку о елементима душевног живота, али те еле-

менте не налази у чињеницама свести најпростије каквоће, већ у неким формалним склоностима које назива првобитним моћима. И код њега као год и код *Хербарта*, бесвесна стања играју велику улогу, а и излагање му је већим делом врло конструктивно — но без оне логичне прецизности и доследности Хербартове. И тако је његов труд више утицао подстичући но што му је испало за руком да заснује нову науку.

Енглеска психологија овога столећа добила је име *асоцијационе психологије* на првом месту стога што је сву своју пажњу поклонила само оним душевним процесима који се називају асоцијацијама. У њој је у ствари само описивање тих сложених појава. Доцније је к томе дошло јако истицање мисли о развоју, које је примењено и на духовне појаве сасвим по аналогији физичког, биолошког диференцирања. — Главна дела ове енглеске психологије ова су:

James Mill, Analysis of the phenomena of the human mind, 1868;

A. Bain, The senses and the intellect, 1855;

A Bain, The emotions and the will, 1859;

H. Spencer, The principles of Psychology, 1855 (а има и немачког превода од Vetter-a).

Сасвим другим путем ударио је *Ф. Брентано* (F. Brentano, Psychologie vom empirischen Standpunkte, I Bd. 1874). По њему треба садржај чулног опажања сматрати као физичку појаву, а представе, расуде и љубав с мржњом чине психичке појаве. Таква психологија, од које је до сад изишао само први, основни део, није наравно ни психофизичка ни експериментална: *Брентано* је сам назива описном или дескриптивном. Али њена душевна радња представљања заиста није никаква психичка радња која би се могла доживети поред представљеног садржаја, већ је појам коме могу одговарати врло различни процеси, а оне друге две врсте душевних појава — расуђивање и љубав с мржњом — никако нису просте појаве.

5.

Од прилике око половине 19. века прокрчио је себи пут експериментални и психофизички правац психологији. Док је *Хербарт* телу уступао само троструку важност за психичка стања: притисак који оно врши на њих, резонанцу коју оно развија у пратњи извесних стања душевних и суделовање при телесном раду, *Х. Лоце* (1817—1881) је, у свом делу *о медицинској психологији* (H. Lotze, Medicinische Psychologie, 1852) учинио сјајан почетак са много ширим обзирањем на физиолошку страну. *Лоце* је, додуше, још по старом немачком обичају, отпочео своју психологију са претходним метафизичким расправљањем, а од идеје о општем психофизичком паралелизму још је далеко. По он ипак говори без завијања о нервним условима психичких појава, а учинио је срећне покушаје и у показивању слутње да таквих услова може бити и онде где се још о том у науци ништа не зна поуздано. Треба се само сетити теорије о локалним знацима која и дан-дањи ужива велики

углед а не само историјско поштовање. При свем том што је емпиричка страна у Лоцеовом делу већином застарела, сме се оно још и сад топло препоручити за штудију, због своје јасности, методичке строгости и излагања које читаоца одушевљава. Уз то се могу употребити и његови кратки диктати на предавањима, који су из доцнијег доба (1881), и који су изишли у више издања (H. L o t z e, Grundzüge der Psychologie, Diktate aus den Vorlesungen).

Одсудан почетак експерименталног правца учинио је *Вебер* (E. H. W e b e r, 1795—1878), и то поглавито својом изврсном расправом *о чулу тицања и о „општем осећању“* (W a g n e r's Handwörterbuch zur Physiologie, III, 2 Abthl., засебно одштампано: E. H. W e b e r, Tastsinn und Gemeingefühl, 1851). То су први системски покушаји за физиологију чула са законима од опште важности, који су саопштени у овом спису пуном важног садржаја. А ови су покушаји вршени, па од чести и објављивани, још од двадесет година пре тога — дакле од тридесетих година овога столећа.

6.

Али, право заснивање експерименталне психологије извршио је *Фехнер* (1801—1887) у свом делу *о елементима психофизике* (G. Tr. F e c h n e r, Elemente der Psychophysik, 1860, 2 Aufl. 1889), где је покушао да изведе до краја мисао о односима између физичких и психичких процеса. И ако она математичка формула којом је он тај однос изразио данас више не важи као општа, његове су заслуге опет врло велике што је засновао егзактну психологију, која је веома унапређена оним појмовима које је он поставио, оним методама које је он теоријски развио и практички применио, и оном темељитом обрадом готовог емпиријског материјала који је он још веома много проширио својим сопственим посматрањима и опитима. Од доцнијих Фехнерових списа треба још споменути Revision der Hauptpunkte der Psychophysik, 1882, у ком се налазе знатне допуне особито у науци о методама.

Најзад је *В Вунт* (W i l h e l m W u n d t, рођ. 1832) извршио уједињење експерименталног и психофизичког правца, и то не толико у свом првом великом делу Vorlesungen über die Menschen- und Thierseele, 1863 (2. изд. врло промењено 1892), колико у класичном делу Grundzüge der physiologischen Psychologie, 1874. (4. изд. 1893). Тек овим уједињењем и оним опширним претресањем свих психичких појава, чега нема код *Фехнера*, постало је оно што се данас обично назива *„модерна психологија“*. И тако је Вунтово дело постало ручна књига за ову науку, не губећи при том ни свој индивидуални карактер, без кога оно није могло остати, у колико се тицало по неких хипотетичних ствари у схватању појединости и својих нарочитих назора о подели и уређењу целине. — *Вунт* је учинио и најмоћнији утицај на систематско обрађивање експерименталне психологије, оснивањем нарочитог лабораторијума за то у Лајпцигу, 1879, и покретањем часописа Philosophische Studien, као органа поглавито за радове у том лабораторијуму.

7.

На завршетку још да поменемо и неколико дела из новијег времена, која се по свом целокупном карактеру морају урачунати у модерну психологију коју је *Вунт* засновао, и ако у њима има у појединостима већих или мањих одступања у систему и теорији, и то како од *Вунта* тако и међусобног.

Дела су ова:

Höffding, Psychologie in Umrissen, 1887. 2. издање 1893 (немачки превод са данскога);

Ladd, Elements of physiological psychology, 1887;

Sergi, La psychologie physiologique 1888 (превод с италијанског);

W. James, The principles of Psychology, 1890;

Ziehen, Leitfaden der physiologischen Psychologie 1891, 2. изд. 1893;

Baldwin, Handbook of Psychology, 1891;

J. Sully, The human mind, 1892.

Овим делима треба додати још врло лепо дело вишегодишњег Вунтовог асистента и сарадника на „Философским Штудијама", а садањег професора, *О. Килпеа*, чија је подела такође друкча но у *Вунта*, али који се од свих писаца највише држи *Вунта* у чисто психолошким питањима, а из ког дела вадимо и овај књижевни преглед психолошки. Његово је дело ово:

O. Külpe, Grundriss der Psychologie auf experimenteller Grundlage dargestellt 1893.

Од часописа који заступају поглавито овај психолошки правац треба споменути:

Philosophische Studien, издаје W. Wundt (од 1883 до 1895 г. 11 књига или 44 свеске од по 8 табака);

The American Journ. of Psychology, издаје St. Hall (излази од 1887);

Zeitschrift für Psychologie der Sinnesorgane, издаје H. Ebbinghaus и A. König (излази од 1890).

У два последња часописа има и критичког прегледа нове психолошке књижевности.

*

Преглед психолошке књижевности у овој опширности довољан је — али и неопходно потребан — за сваког ко хоће да се ода опширнијој штудији психологије — науке, чија је потреба у данашње доба све већа и све очитија.

Срет. М. Аџић, проф.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Регириструјући политичке догађаје у прошломе месецу, ми смо видели оријенталну кризу у најакутнијем облику. Порта се енергично опирала да попусти тражењу европских сила, — да може кроз Дарданеле проћи још по једна лађа. Европи и ако није de facto баш стало много да може још по једна лађа смети да прође кроз Дарданеле, јер се тако малом снагом не могу постићи велики успеси, ипак је свим ауторитетом својим радила да протури своју вољу мимо свих отезања и молаба турских. Тицало се питања о угледу Европе, хоће ли допустити да Турска пркоси њеној вољи. И баш кад је изгледало, да је Европи остао још само један аргуменат — оружана акција, па да убеди Турску, ситуација се још већма заоштрила бегством седога везира бившег, Кучук Сајид паше. Овај патриотски државник турски, да би спасао живот свој и свога сина од сплетака камариле, потражио је заштиту код енглеског посланика, где је заиста и нашао. Цела европска штампа беше се заложила за Кучук Сајида и данашњи систем владавине у Турској нападала је жучно али не и неоправдано. Кучук Сајид паша на све молбе из двора није хтео напустити свој азил. Под притиском ових неприлика, и по савету рус. представника, Порта је попустила. 27. новемб. султан је примио руског представника Нелидова, у подужој аудијенцији. Та аудијенција уверила је Порту, да су силе једнодушне и у овом питању, и да јој се ни од Русије нема чему надати. 28-ог новембра већ је била изашла царска ирада, којом се допушта пролаз и другом стационеру флота европских сила, а на скоро је и Сајид после, пошто је добио гарантије непосредно из двора и од европских посланика, напустио азил. Тако је тиме уклоњена непосредна опасност, а у Јерменији продужило се, да се грађански рат угуши. И до сада је, како изгледа, грађански рат локализован на два краја Зејтун и Ван. Курди и Турци пред редовном војском радо полажу оружје, али Јермени неће да верују никаквим добрим намерама. Оваква неповерљивост и освета навела је на један груб варваризам, али само један, каквих пак Турци имају читаву масу. Мали гарнизон и око 200. које људи које жена, Јермени су бацили под ноге, не оставивши ни једнога у животу. Порта је на то·

одговорила, давши команданту оперативне војске противу Зејтуна carte blanche, — да не даје никоме пардона До сада Зејтун није још пао, те је очекивати да ће време учинити своје, да ће осветници хладније расудити о пуновлашћу своме — и неће од њега чинити употребе. Јермени, њих 12.000 на броју, решили се, да се до последњег боре. Њихов је отпор напор очајника, који знају шта их чека. Тако се из једног варваризма упада у други — освета освету рађа.

И ако се Порта овако енергично решила да угуши устанак, ипак се у какве крајне резултате сумња Нико не верује у трајну пацификацију, те се као осећа потреба јаче руке, јачег ауторитета да умири немирне духове онако сангвиничких разноликих народности, који се сада у М. Азији прегоне. Ну да енглеска штампа тражи да Русија, као Аустрија Босну, окупира те земље, изгледа не само парадоксално но и смешно! Енглези који су из бојазни од Русије кроз цео овај век водили пријатељску политику с Турском и бранили интегритет њезин, траже да Русија окупира онако лепе провинције! Verkehrte Welt! Најватренније се за ову руску окупацију Јерменске интересовао либерални „Daily News“. Русија, по тврђењу енглеских листова, као да радо пристаје на овакву мисао, јер је, вели се, кнез Лобанов, министар спољ. послова у Русији, изјавио јерменској депутацији, коју је ових дана примио, да би Русија, ако буде имала моралну помоћ Европе, радо узела мандат да заведе ред у Јерменској. Ту вест пронели су енглески листови, и она се потпуно слаже са жељом енглеске либералне штампе. Многи угледнији енглески листови сумњају да би се Русија примила такве мисије, јер би окупацијом Јерменске само број Јермена порасао у Русији, те би јој они, немирна духа а културнији него други малоазијски народи, задавали много посла. Зарад својих великих планова, које Русија има на далекоме Истоку, невероватно је да би она драговољно сама себи слабила снагу мешањем у јерменске послове. Можда су енглески листови побркали жеље с фактима. Ова жеља енглеска, да Русији нађу посла у Западној Азији, у толико је разумљивија сада, када се ствари веома неповољно окрећу по енглеску спољну политику. Енглески савезник у Средиземноме мору, чији интереси иду руку под руку, а противу интереса Француске и Русије, — Италија претрпела је огромне недаће у својој колонијалној политици. Тек десет година ако се је навршило од како су Талијани поселили Масоу у Источној Африци, на абисинској обали, и створили прву колонију, Еритреју, а ово је већ други пораз. Ширењу талијанске колонијалне моћи истакао се као природни непријатељ Абисиније, земља хришћанска са извесним уређењем државним. Негус (краљ) Јован стао је у отворену борбу с Талијанима, и његов генерал, Рас Алула, 1887. год. код Догали успео је да потпуно уништи једну колону талијанску. Изгледало је да је талијанска колонизација остала само један несретан покушај. Ну баш онда унутарње размирице у Абисинији учинише те Талијани и преко очекивања поправише свој положај, Негус Јован најпре, подлегавши утицају свога синовца Менелика, опозва

Рас Алулу и прекиде рат с Талијанима, а када на скоро за тим умре, дочепа се престола и сам му синовац, а данашњи негус. Негус Менелик беше толико одан Талијанима, да се није устезао да закључи политички уговор с њима, који скоро ништа друго није до врста талијанског протектората над Абисинијом. Тако су Талијани од непријатеља стекли савезника у борби са васалима Менеликовим.

Абисинија је земља, која по специјалном свом уређењу личи на Европу средњега века. Поједине васалије стоје скоро независно од централне власти. Ти велики васали — рас — водили су борбу сада на своју одговорност с Талијанима. Прошле године Талијани су под ђенералом Баратир јеом и пуковником Аримонди-ом имали лепе успехе, тако да су они бар у неколико били подигли пропали реноме Криспијев, те он то лепо експлоатисао за изборе. Баратијери је слављен као јунак од свију странака, а Криспи га загрли и пољуби пред парламентом као браниоца части талијанске. — Ова театрална сцена није без политичке комике. Тадањи успеси талијански су ништавни према садањем поразу. Генерали Баратијери и Дримонди, одмарајући се на ловорикама, размажени успесима, заборавили су да им треба бити обазриви и скромни. Јер су се од то доба измениле прилике са свим. Негус је дошао до других мисли. Или је овај обрт у мњењу дошао од утецаја паметне жене Менеликове краљице Тауан, или је то утецај и успех руске дипломатије. Тек је обрт за све па и за Талијане јасан, и Абисинија је тражила отворено да се приближи Русији, пошто је пре тога једна руска научно-политичка експедиција под Леонтјевом, спремила земљиште за споразум. У Русију беше изаслана једна депутација од рођака краљевих и других угледних личности, Цар је примио одлично депутацију и она се с потпуним успехом могла вратити натраг учврстивши стално пријатељство с Русијом. Од тада, од повратка депутације, (за коју талијански листови причаху да није ни послата од негуса, но да су оно све лажна имена чланова њених), Менелик, који се дотле нерешљиво ломио хоће ли прекршити уговор, поста отворени противник Талијанима удруживши се са својим васалима.

Тако удружени Абисинци под Рас Маконеном, Рас Мангашом и Рас Михаелом, — кренуше се на Италијане, који им у сусрет послаше Колону Мајора Тозели. Код Ал-Амбџа сукобише се италијанска колонијална војска и Абисинци. Цела колона од 2450 уништена је, нешто мало ухваћено је живо, остало је све изгинуло. Топови и све оружје пало је у руке Абисинаца. Овај глас о страшном поразу (5-ог децембра) пао је као из небуха и запрепастио талијанске државнике и људе од политике, Све је сада у питању: част народна, и колонија и ополики огромни издаци за ових 10 година. Утеха, да је од палих само 12°|₀ Талијана а остало урођеници, веома је слаба. Већа је пак та, што победилац не уме да се користи победом. Абисинска војска, под Рас Маконеном, јунаком те победе, иде лагано, за њом два пут већи број пртљага, коморе, жена, деце, да се та гломазна маса тешко креће, те ће оставити вре

мена Талијанима да се приберу. Истина је да Рас Маконен маршира ка Макали утврђењу талијанском које брани мајор Галијано, али то тако споро, да Талијани већ сада располажу војском од 18.000 која није незнатна према 40.000 бораца абисинских, модерно ненаоружаних. Талијански парламенат одобрио је 20 милиона лира за рат у Абисинији. Озбиљно се помишља да се управа војске одузме Баратијеру и повери најбољем генералу талијанском Балдисери. Баратијери, љубимац Криспи-а популарни генерал, изгубио је овим поразом лако заслужену славу.

„Magna pugna victi sumus,“ овим речима известио је римски консул сенат о поразу код тразименског језера, која је Ханибал Римљанима задао, а њима је и министар Сорако у талијанском парламенту позвао „оце народне“ да хладно поднесу несрећу и ништа не зажале за спас отаџбине. Ну оне и сведоче каква и колика опасност талијанским интересима и политици у Африци и средоземном мору прете, ако се за времена не помогне. Ангажована својим недаћама у Абисинији, Италија не може играти тако активну ролу у источним заплетима и средоземном мору у опште, као што би то претераној амбицији талијанској годило, а опаност је да Италија не прође као нико у колонијалној политици. Финансије талијанске пак такве су да заиста траже највећу штедљивост. И ако је истина, као што су неки европски листови донели, да је кнез Лобанов изјавио талијанском посланику у Петрограду, да Русија не може дозволити да Абисинија изгуби и једно парче земље, јер је она под протекторатом Русије, онда су све оне утехе да је овај пораз срећа за Италију, јер ће он учинити да талијанску колонију прошири новим освајањима, — утеха очајника. Нови напори, нове жртве и издаци требају, па да Италија тек поврати оно што је имала, а од каквих освајања не може бити ни речи.

Без сумње је да за овај пораз талијански имају много заслуге Руси. Један пољски емигрант саопштио је једном Ђеновском листу, да он зна и имена руских официра, који су у абисинској војсци. Можда је ово претерано, али није далеко од истине да овај покрет абисински није бар без моралне потпоре руске. Он је најбољи сведок успеха руске спољне политике, која има тако широку основу и моћна сретства да води за сада прву реч у интернационалном политичком животу. А пораз Талијана у Африци није рђава лекција оној Криспијевој политици пркоса.

Докле је овако Енглеска посредно претрпела фиаско у источној политици, дотле је у американско-енглеском спору и једна непосредна тешкоћа искрснула, која, ако се не уклони, може се изметнути у опасну кризу. Енглеска је имала поодавна спор са јужноамеричком републиком Венецуелом, око пограничног земљишта, — Гујане. Како се никако до повољних резултата није могло доћи то је Енглеска намислила да насилним мерама протури своју вољу. Тада се председник северо-америчке републике, Кливланд, сети притешњене републике Венецуелске. Једном нотом 5-ог децембра писаном доста необичним стилом у дипломатији, подигнутим тоном, протестоваше противу мешања енглеског у пита-

њима република јужноамеричких. Стару једну доктрину, коју су старије дипломате заборавиле а млађе је нису хтеле проучити, Monroe-доктрину, председник Кливланд изнео је из заборава и позивајући се на њу оспорава право не само Енглеској већ и целој Европи да се сме мешати у америчке послове. Президент Monroe још 1823. хотећи да сачува Америку од очинских брига Свете Алијанансије, која прећаше слободном развићу чак и тамо, бранећи интересе шпанске, — у једној посланици Конгресу у Вашингтону објави да ће северо-америчка република сваки напад на ма коју од република американских сматрати и као напад на себе, а исто тако за casus belli ма какав покушај европске колонизације на континенту америчком, било јужном било северном. Каниг, тадашњи министар председник енглески, помагаше Америку противу покушаја Св. Алијансије па беше и ову доктрину као први од европских државника усвојио Исту ту доктрину, већ давно заборављену, потргао је президент Кливланд а противу Енглеске и ако се она уз припомоћ ове и јавила у свет! На овај нови проблем, да ли Monroe доктрине има и сада важности за интернационалну политику, мучно да ће и јуристе моћи одговорити у корист Америке, а камо ли тек дипломатија. Лорд Солзбери није без разлога одбио овакав протест председника Кливланда, да би онда Шпанија имала далеко веће (историјско) право на јужни (па и северни) континенат, него што га имају републике његове, пошто је све то некада била шпанска својина и шпански проналазак. Ну и ако се теоријски с пуно разлога спори право Monroe доктрине, Америка има реалног права да не допусти туђ утецај у Америци, докле је она тамо најмоћнија и хоће да сачува свој државни ауторитет и Status quo.

Због овога сукоба, у коме је енергично президент Кливланд и веома отворено исказао императивне намере Америке, у политички а нарочито берзански свет ушао је немир и неоуздање, те су гласови о рату најобичнија тема разговора плашљивих буржоа. Овакви гласови, а нарочито вест, да је пре своје ноте президент Кливланд упитао у Петрограду и Паризу хоће ли га помоћи у овоме спору и добио је позитивних уверења да хоће свим силама, преплашило је миролубиви свет американски, да су берзе страхотно осетиле. Неколико милијарди (до 5) долара рачуна се да се на берзи изгубило. Папири су грдно падали и спремао се један општи крах, да није у позније време, као оно уље што стиша узбуркану воду, општи захтев, да се мир очува, како у Енглеској тако и у Америци, као и вест, која чак не мора бити ни истинита, да је Енглеској понуђена руска пријатељска мисао о посредништву у тој парници, — смирила преплашене миролубе грађане! Свакако је и овај спор енглеско-американски показао Енглеској, да је Русији лако наћи на све стране савезника да битно шкоди интересима њеним.

Демократији је принцип једнакост, а орган јавност. Такав облик политички има животне снаге докле су врлине јавног и приватног живота врлине већина чланова друштвених. Постану ли врлине ретке и изузети, — онда је откуцнуо последњи час демократској владавини.

Демократија се држи на врлини, а јавност је онај коректив, који не да пороку да заседне где је места врлини. — У трећој републици француској одавно су већ на дневном реду питања политичког морала. И највећи пријатељ демократије не може, а да без зебње не погледа на панамску аферу, и на аферу јужне железнице, где су многи републиканци жигосани као подмитљивци и трговци, који продају поверење народно ради својих личних интереса. — Ну ипак има једна утеха и за пријатеље француског народа без обзира на облике политичког му живота а и за поборнике демократије. Та утеха лежи у оном јаком инстикту за часним, поштеним, у тежњи да се разврат жигоше, и у јавној критици и јакој општој контроли свачијег рада. Истина, често јавна контрола и јавна критика хоће и да залутају, да промаше праву циљ те и каква невина жртва падне; и од праве употребе постаје злоупотреба јавности. Председник данашње републике Фор у мало није био жртва једне такве злоупотребе јавности, да није часна ни чим неумрљана прошлост његова запушила уста свима денунцијацијама. Клерикали и социјалисте — крајности се додирују — узели су га као циљ својих нападаја. Председник је позван од руског двора да буде гост цару Николи II при хрунисању. Требало је изнети из приватног живота таквих мрља, да би један такав председник био недостојан да стане уз цареку породицу као представник француског народа. Њушкало се, трагало се, и на послетку се ништа није истрагало, до да је Фор био частан и поштен човек од како је. Жена Форова била је кћи адвоката Belluot-a, који је меницу неког трговца Barat фалзификовао додавши две нуле. Фалзификат је био доцније обелодањен, али је кривац већ био избегао казну пре тога. Госпођа Форовица била је тада, када је фалзификат учињен тек у првој години свога живота. Њезина мати развела се од фалзификатора. Иако је Форовица требало нешто од имања умрлог јој оца да наследи, ипак је она одбила да ишта прими од таквог оца — Фор је пак, поред свега тога, и ако и он и његова жена нису имали никаквих обавеза да перу част човека који је законски престао бити отац г-ђе Фор, ипак потражи сина оштећеног Berat-a још пре 15 година, и исплати му из својих пара целу оштету. Тако су и г. Фор и г-ђа Фор изашли светли из ове афере. Ово је и утеха пријатељима француског народа, да поред панамаца има и овако часних људи, и то доста још, а јавност, не злоупотреба њена, учиниће да политички морал буде чвршћи. Из ове политичке епизоде могли би ми у Србији, где је јаван морал на умору, научити много, ако се још што научити може.

Остали европски политички свет у овом месецу нема тако значајних доживљаја, који би прелазили и преко круга локалног интересовања. У Немачкој, где смо оставили полицију и социјализам да се крве око смисла једног већ и заборављеног закона о зборовима, десило се нешто што се није могло предвиђати. Енергични von Köller узео је капу и не драговољно отишао кући. Онај свој Griff противу социјализма извео је на своју одговорност без знања својих другова министара, с чега су ови

захтевали да се тако неколегијални колега удаљи из њиховог друштва. Келер-а је заменио von der Recke, за кога се само толико зна, да је добар административни чиновник, да има врлину послушности и да је обазрив непријатељ социјалиста. Ну променом овом; како владини кругови уверавају, није се напустила мисао о гоњењу социјалиста, већ ће само бити више законски, формалније изведено, а не онако брутално. Највиши суд још није донео коначну одлуку о забрани социјалистичких удружења. — Посети цара Виљема, коју је учинио Бизмарку 5-ог децембра, једва да се може приписати политички значај, — она спада у ред путничких епизода царевих, којих он доста има.

— Ђ —

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД

ЛУДОСТ ИЛИ ПОШТЕЊЕ

драма у три чина, написао *Дон Хосе Ечегарај*, превео *Св. М. Јакшић*.
(*приказано у Београду у народ. позоришту*, 14. *децем.* 1895.

Да ли то слаба памет или нечисти појмови о части и поштењу или инстинкт материнске љубави, који породу ојамчава безбеднији живот или, на послетку, све то укупно доведе до жалосног резултата: да се Хуана, сирота, бедна Хуана, вољно одриче имена матере и свој пород подмеће богатој госпођи д' Авендаењо? Тек то би. И паћеница Хуана зарад свога Лоренца, кога је туђа жена љубила слободно као сина свога, а она, рођена мати, тек крадимице и то као дојкиња, мучила је дуги низ година душу своју ћутањем и скривањем тајне. И не само душа него и тело ове слабе жене би изложено патњама заточеничког живота, јер јој припађоше грех због крађе медаљона, који је г-ђа д' Авендаењо на самрти оставила Лоренцу. А украла га је Хуана, не за то да се обогати, но да склони писмо, којим се друга мати исповеда Лоренцу и осветљава мрачну тајну, што је обавила рођење његово.

Лоренцо, богати наследник и прослављени научник, живео је, и не знајући то, срећно и задовољно са својом добром женом Анђелом и милом ћерком Инесом. Ну кад се подиже врхунац родитељске среће, када племенита и одлична војвоткиња д' Алмонте долази у дом научников, да проси руку Инесину за свога сина, тада се у том најсрећнијем тренутку одиграва ужас, који стеже мозак и цепа душу несрећноме Лоренцу. Јер у ономе нестрпљењу, када цела кућа са највећом пажњом очекује част доласка високе посете, Хуана, у својим последњим часима, износећи психолошку истину, да су самртници себични, саопштава тајну бедноме Лоренцу. Јадно материнско срце није смело ни да размишља шта тиме ради, јер је Хуана у својој страсној материнској љубави неодољиво хтела, да је Лоренцо бар пред њену смрт назове матером својом.

Узбуди се скроз поштена и честита душа научникова, и када сва срећна породица очекује пристанак и радост очеву, Лоренцо, гоњен бесом, који му раздире племениту душу, објављује гласом страшним: да он

није д' Авендањо, нити је имање његово и да од те везе не може бити ништа.

Настаје очајно стање: Инеса пада опет у болест, што је причињава љубавни бол, а високој племићки. војвоткињи д' Алмонте, славно старо име и друштвени обзири не допуштају да благослови тврду одлуку њезинога сина. Анђела и Др. Тома, пријатељ у кући Лоренцовој, увиђају све: Инеса се не може удати за војводу, а то значи смрт овој осетљивој девојци. И племенита жена, Анђела гледа да склони свога мужа, да се ово прећути као тајна, коју још нико не зна, само да се спасе њихова ћерка. Јаком разборитошћу, коју невоља и матерински бол дају њеној свести, она му живо износи сву жалосну перспективу: одрећи се имања и зарађивати хлебац, то није ништа, то је лако, али им пропада део срца њихова, и што је тако исто ужасно, стара болесна Хуана биће опет осуђена због подметања и присвајања туђег имања.

Тада када се не зна излаза из ове мучне ситуације, када душа у свакога стрепи, а бедни Лоренцо као манит иде по кући, јавља се опет Хуана да колико толико спасе ствар. Кад је видела бедница, да је унесрећила породицу и убила срећу невиној девојци, она, знајући где је писмо Лоренцово, узима га и спаљује, а на место њега меће у завој чисту хартију. Онесвеслу и болну од тешке душевне и телесне муке, налази је цела породица. Лоренцо је назива мајком својом, али она то одриче. И кад су сви чули то одрицање, Лоренцо у нападу лудачког беснила стеже за гушу несрећну жену и немилосрдно јој баца увреду у лице, да га је са лажју родила, па хоће са лажју и да умре. Мало је потреса и требало, те после неколико тренутака ова несрећна старица ослободи своју паћеничку душу.

Сад изгледа да је јасно свима: велики научник и мислилац учинио је онај корак од генијалности ка лудилу, још је само позват чувени психијатар, Др. Бермудес, да то потврди. Лоренцу је у почетку нејасно за што му сви повлађују, али то нехотице дознаде од момака, простих људи, које је Др. Бермудес довео, да му се нађу при руци. Лоренцо је већ позвао бележника, да му имање преда, сматрајући оно писмо као доказ. У највећем триумфу, кад ликује што ће их уверити, да није луд и да има право, празно писмо доводи га у стање, које вам сузе на очи гони. Он не верује својим очима, али када му и Др Тома потврди да је хартија празна, тада се он пун наде, последње, искрене и поуздане наде обраћа своме јединчету, да га она спасе, да му она прочита.

Треба ли, и откуд бих ја то могао, да вам представим оно очајно стање његово. Тада му сину кроз памет, да је чуо да Анђела и Др. Тома нешто разговарају о доказу, и сад је убеђен, да су га они украли. Бесан помаман, манит, гневно напада пријатеља и Анђелу с којом неће ни да се опрости и при растанку пада у загрљај своје миле Инесе. Помућен мозак тешким болом, очајно стање у које је насилно бачен, силна родитељска љубав и тежина растанка, начинише хаос; нешто страсно и дивљачно овлада овом природом. Загрљај растанка оца и ћерн постаде бесан

и грчевит, као у нападу лудила. И после једне страшне сцене, када силом одвојише несрећнога оца, њега одводе у лудницу.

Ова драма јесте једна величанствена и страховита трагедија родитељског срца. Материнска љубав Хуане зажмурила је пред моралним обзирима и створила је милијоне Лоренцу. Материнско срце војвоткиње д' Алмонте сломило је с тешком муком и стидним болом племићке предрасуде друштвенога конвенционалнога погледа о часности имена; згазило је старо noblesse oblige и благословило здраву везу.

Али код главног јунака, јунака самог рада, код Лоренца психичка акција помета се страховитом дилемом: треба пљунути на поштење душе своје или се одрећи љубави срца свога. Треба или примити неправилан морал и пригрлити топлу девизу: спас свога јединчета, или... или излудети. Друкчије рећи: или постати умном или моралном развалином!

И наравно, писцу је, као и свима у осталом, било немогуће решити овај проблем тешке психолошке студије. С тога и није драмска радња изведена на чистину; не резултује оно сазнање, које се тражи у драмском финиту. Драмски се завршетак разилази у обострану обману: Лоренцо с једне а породица с друге стране носе лажна уверења, која би, по свој прилици, за врло кратко време одвела у нов роман. Овако овим завршетком, као палијативом се пресеца животна фаза, те због тога и остаје публика у стању „напетости“, као што би рекао један старински критичар.

Ја у овом случају одстрањујем пажњу од фабуле (она у осталом има и свога романтисма) и указујем на целокупну израду драме. Одмах се примећује, да је драмска радња веома жива да се ситуације згодно изводе и да ефекат не страда од удешавања Слике су живописне и колор трепери нијансама: у отмености тона, у духовитости збора и сили радње. Нема натрпаних, издвојених епизода, него концизан радни стицај све јасније одређује темперамент драми.

За Ечегараја се не може рећи да је какав сањало, коме су идеали везани за небо или злаћане сунчане зраке, нити је пак очајан циник, себичан и притворан: ћифта у улози декламатора. Он има већ једно признање, да је необично силан у изради ретких, страховитих карактера. Овде нас и пр. занема драстична природа Лоренцова, где се изукрштани осећаји и идеје боре очајно на живот и на смрт. Ова је борба представљена тако јако, тако јасно, тако осећајно, да карактер добија своју најодређенију пластичност.

Мени је мило кад могу да потврдим, да је г. *Гавриловић*, који је играо Лоренца, потпуно схватио своју улогу. Играо га је одлично, природно и тако примамљиво, да се и у овом случају испољила она његова индивидуалност, која ствара.

Други карактер, који такође блиста правилном особеношћу, јесте карактер Хуане. кад кажем да је госпођа *Грчурова* била онаква, каква

она уме бити, ја налазим да је то највећа похвала, коју могу дати њеноме таленту.

Г-ђа *Гавриловићка* (Инеса) била је врло симпатична.

Г. *Љ. Станојевић* (Др. Тома), који иначе игра врло добро, био је у неколико хладан.

Позориште је било добро посећено, и кад то кажем, ја увиђам колико је жалосна утеха, кад се мора ловити нарочита прилика, да се то констатује.

На завршетку једну мисао. Лаубе је некад нашао, да се у шпанским драмама махом налазе религиозно догматичне предрасуде.

А шта ви налазите у овим Ечегарајевим драмама?

Ђор. П.

ДРУШТВЕНА ХРОНИКА

Криминалитет и пописивање становништва у Француској (1861. и 1891.)

Emile Yvernes, дугогодишњи шеф судске статистике у Француској, поднео је прошлогодишњем конгресу за унапређење наука у Кан-и (Caen) занимљив извештај о злочинима и злочинцима у Француској за последњих тридесет година на основу пописа становништва. Тај извештај, прерађен и попуњен, изишао је под горњим насловом у једноме од последњих овогодишњих бројева Journal de la societe de statistique de Paris. Ово је једна врста упоредне студије из кривичнога законодавства у којој писац, на основу статистичких података, истражује: у којој размери свака класа француског становништва има удела у криминалитету.

Ми смо се постарали да извадимо из те студије најинтересније странице, које могу не само занимати наше читаоце до извесног степена, већ их и подстаћи и на размишљања. И ми ћемо се у излагању служити истим редом, који је и писац усвојио, т. ј. 1. по полу: 2. старости; 3. грађ. положају: 4. ступњу образовања: 5. месту пребивања; 6. занимању и 7. по пореклу. Писац је узео за предмет својих посматрања 1861. и 1891. годину.

I. *Пол.* — Године 1861. било је 4762 оптужених, које је судила порота а 1891. год. 4172, дакле мање 590 или 12%. Од 4762 оптужених у 1861. години долазило је 3940 људи на 13,167·251 људи, т. ј. 20 оптужених на 100.000 људи и 822 жене на 13,392.443 жене, а то чини шест оптужених жена на 100.000. Док 1891. године од 4172 оптужених долази на људе 3475 на 13,563 894 или 26 људи на 100.000 Од тога броја долази на жене 694 на 13,863.171 жену или 5 жена на 100.000.

II *Доба старости.* — *Људи.* Број оптужених од 16 године па на више, подељен је овако у 1861. и 1891. год.

1861.

СТАР ОД:		СВЕГА:		ОДГОВАРАЈУЋЕ СТАНОВНИШТВО:		НА 100.000:
16—20	год.	506	на	1,604.000	чини	31
21—24	„	551	„	1,198.000	„	46

25—29	„	581	„	1,459.000	„	40
30—39	„	971	„	2,737.000	„	35
40—49	„	690	„	2,402.000	„	29
50—59	„	405	„	1,851.000	«	22
60 на више		236	„	1,912 000	„	12

1891.

СТАР ОД:		СВЕГА:		ОДГОВАРАЈУЋЕ СТАНОВНИШТВО:		НА 100·000:
16—20	год.	519	на	1,637.000	чини	32
21—24	„	457	„	1.272.000	„	36
25—29	„	603	„	1,478.000	„	41
30—39	„	894	„	2,652.000	„	34
40—4)	„	558	„	2,336.000	„	24
50—59	„	285	„	1,899.000	„	15
60 на више		159	„	2,285.000	„	7

Као што нам ове цифре показују, број оптужених од 21—24 год. опао је, док оних који пређоше 50 год. повећао се.

Жене. — Жене оптужене, које су старе 16 год. на на више долазе овим редом:

1861.

СТАРЕ ОД:		СВЕГА:		ОДГОВ. СТАНОВН:		на 100.000:
16—20	год.	122	на	1,618.000	чини	7
21—24	„	142	„	1,252 000	„	11
25—29	„	167	„	1,473.000	„	11
30—39	„	182	„	2,682.000	„	7
40—49	„	121	„	2,367.000	„	5
50—59	„	51	„	1 859.000	„	3
60 на више		37	„	2,138.000	„	2

1891.

СТАРЕ ОД:		СВЕГА:		ОДГОВ. СТАНОВН.:		на 100.000:
16—20	год.	78	на	1,669.000	чини	5
21—24	.	120	„	1,352.000	„	9
26—29	„	146	„	1.442.000	„	10
30—39	„	182	„	2,607.000	„	7
40—49	„	103	„	2.360.000	„	4
50—59	„	51	„	1,916.000	„	3
60 на више		17	„	2;483.000	„	0,7

Број оптужених женскиња у 1861. и 1891. год. старих од 50—59 релативно остао је исти. Што се тиче осталих категорија, осећа се го-, гово свуда опадање: ну опет је напредовање истоветно од 16—20 год. док од 40—60 осећа се опадање. Статистика још показује, да има шест пута мање жена но људи, које чине злочине. Криминалитет код жена спао би још много више, кад би га ценили по обичним злочинима, јер злочин жена спада у једну специјалну врсту: убиство деце, побацивање и т. д. Број би и ових злочина био мањи, кад би се и у Француској

кажњавало строго као у Немачкој — они, који обмањују и варају женске, и кад би се законом дозволило истраживање патернитета као у многим другим земљама. По свима европским законодавствима ради се на томе, да се казне смање против нечовне мајке, казне — које су по француском кривичном законику много строже но и за убиства.

III *Грађанско стање оптужених*. 4762 оптужених из 1861. год. и 4172 из 1891. год. класирани су овако по њиховом грађанском стању (état civil):

	свега:		одгов, станови.		на 100.000
		људи у 1861. год.			
нежењених	2005	на	4,767.000	чини	42
жењених	1696	„	7,508.000	„	23
удоваца	239	„	931.000	„	26
		људи у 1891. год.			
нежењених	1961	на	4,883.000	чини	40
жењених	1316	„	7,640.000	„	17
удоваца	198	„	1,049.000	„	19
		жена у 1861. год.			
неудатих	428	на	4,158.000	чини	10
удатих	316	„	7,461.000	„	4
удовица	48	„	1,790.000	„	4
		жена у 1891. год.			
неудатих	333	на	4 137.000	чини	8
удатих	283	„	7,656.000	„	4
удовица	81	„	2,080.000	„	4

Број злочинстава међу ожењеним људима и удовцима мањи је у 1891. год.: што се тиче удатих жена или удовица број је остао исти.

IV. *Ступањ образовања*. — По ступњу образовања оптужени, без разлике пола и година, класирани су овако:

	1861	1801.
Савршено неписмених:	42%	19%
Знају читати и писати:	53%	76%
Са вишим образовањем:	5%	5%

Као што се види, број оптужених савршено неписмених опао је знатно у 1891. год. док писмених повећао се за четвртину: са вишим образовањем остао је исти

V *Место пребивања*. — Број оптужених, мушких и женских, који нису имали своје стално место пребивања у 1861. год. био је 5% а у 1891. г. попео се на 14%. Број пак оних, који су имали законско место пребивања, могу се овако поделити:

1861.

стан пребивања:	свега:		одгов, станови.:		на 100.000
у вароши	2708	на	10,789.000	чини	24
на селу	1842	„	26.596.000	„	6

1891.

у вароши	1986	на	14,311.000	чини	14
на селу	1711	„	24,031.000	„	7

VI *Занимање.* — Од свих професија, које су дале највећи број оптужених у 1861. и 1891. год. долази на земљораднички сталеж 34% у 1861, а 31% у 1891 г., за тим на индустријски 28% у 1861. и 1891.; трговачки 14% у 1861. а 19% у 1891.; војнички је сталеж дао најмањи број оптужених: 2% у 1861. а 1% у 1891. г.

VII. *Порекло.* — Претходни бројеви односили су се поглавито на сумњива злочинства, где је било тешко пронаћи увек праве кривце, док у овоме одељку који је посвећен пореклу оптужених, он се бави стварним криминалитетом и износи број оптужених који су оглашени за криве како од пороте, тако и од судова, који суде преступе.

Ево неколиких департмана који дају највећи број осуђених према броју њихова становништва:

депортман:	осуђених:		становништ.		на 10,000
Корзика	3563	на	288.000	чину	123
Доња Сена	8421	„	839·000	„	100
Eure	3468	„	349.000	„	99
Calvados	3818	„	428.000	„	80
Сена	26.273	„	3.141.000	„	84
Var	2291	„	288.000	„	79

Неколико речи о злочинима, где кривци нису пронађени и на тај начин остали некажњени. За ове се може рећи да је њихов број најужаснији. Још 1860. год. творац злочина остајао је непознат у 53 случаја на 100, т. ј. у више од половине случајева. Године 1890. тај се број попео на 63%. Ну та размера постаје у толико опаснија и узнемиравајућа, у колико се сваки злочин посматра посебице, јер многи мањи злочини, које је лако пронаћи, олакшавају веће тако, да у извесним случајевима велики злочини постају просто ужасни Тако творци великих крађа, које су познате, остали су непознати у 90% случајева, па и од оних десет, што су пали у руке властима, треба такође одбити неколико које је порота огласила невинима.

Врло се често говори и мисли, да број злочина у Француској стално опада. Али то није тако, статистика демантује таква оптимистичка тврђења. Констатовано је да је број злочина од 1861—91. године порастао за једну добру десетину: 1861. било је 15.019 злочина а 1891. 16.561.

Н. Б. П.

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЈА.

Archiv für slavische Philologie unter Mitwirkung von A. Brückner (Berlin), J. Gebauer (Prag) C. Jireček (Wien), A. Leskien (Leipzig), W. Nehring (Breslau), Stojan Novaković (Belgrad), V Oblak (Gratz), A. Wesselofsky (St Petersburg)—herausgegeben von V. J a g i ć, Siebzehnter Band, 8° 640 стр. (2 свеске), Berlin Weidmannsche Buchhandlung, годишња цена 20 марака.

(СВРШЕТАК)

Још је од знатнијих појава бугарскога вокалисма вредило би више пажње поклонити *полувокалима* ь и ъ[1]; У бугарском има само један полувокал, ъ, јер је и ь прешло у ъ: *сън*, *мъгла*. Ни с које се стране не потврђује тврђење да је у бугарском био између *е* и і по изговору полувокал. Облак потврђује наводе Миклошића и Цонева: свуда је ь, прејотовани полувокал ъ, тако да нам та јотација посведочава, како је некада било и ь бојом од ъ различит глас. — Још је Дринов истакао, да је у бугарском ъ различно изговарано према дијалектима, а главно му је обележје артикулације, да се грло на ниже скупља, а језик нешто назад скупља. Основу за артикулацију ъ у неким дијалектима чини *а* (ловечки), *о* (солунски и дебарски), *е* (суховски).

У неким се дијалектима ъ и ь замењују с *о* и *е*. Према замени старословенских полувокала сви се бугарско-маћедонски дијалекти деле у две групе: источну и западну. У западној су групи многобројнији примери примарне вокализације: ъ — *о*, ь — *е* него у источној, у којој у по неким дијалектима никако нема примера за замену ъ с *о*, а и *е* је место ь ретко. У ловеч. дијалекту као год у другим источним праслов. ь прелази у ъ, а само онда у *е* ако због нараштаја слогова полувокал ишчезне *мъгл'*, *слънéц*, *увèн*; у ненаглаш. слоговима ово *е* постаје *и*: *стариц*. Изузеци су *ден вес*, *лен*, *лесни*, *нуштес*, *исинèс*, (јесеньсь). Праслов. се ъ чува, а у о прелази у *тој този*, *тугази*, *лубòв* и у наставку — ъкъ: — *ок*. Иначе је у области источних дијалеката управо замена оба праслов. полувокала

---

[1]) Према чланку Облакову у XVI књ. Archiv-a.

с ъ правило, и ако се нађе примерâ замене ь с *е* и ъ с *о*, као што је то примерима Облак посведочио за оба случаја.[1])

У западним дијалектима ь је *е* на пр. у Дебру: *ден, лен. тенок* Прекодримљу: око Струге: *тенка ручек*: Охриду: *ден, лесна, темна*: Битољу: *вездсн, темнина*. Прилепу: *ден, пес, земи* а *денеска* поред *данаска*: у Мориову: *тенка*; у Кратову: *тенки чесно*; у Велесу: *дено денеска;* у Штипу; *зема, ден, чете;* у Ресену: *лен*; у Лерину: *лен, тешча, тенка — тънка;* у Кукушу: *ден, вездсн*; у Водени: *лен, вездп, ден, пес, стемнила;* у Костуру: *ден темна*: исто тако у Дупници, Џумаји, Самокову, Софији и т д. — У западним, поглавито маћедонским дијалектима о је за ъ чешће но у источним: Прилеп: *сон, дош, вошка, тој, одо* (отъ), *во со;* Мориово: *токмо;* Охрид: *сон, со. тој*: Прекодримље: *бочвице*; Битољ: *сон. токмо, во, со*; Велес: *сон, дождот*, одо, со тој: Штип: *сон бочви вошки, тогај*; Струмица: *дом шогај, во*: Ресен, Лерин, Воден Костур, Кукуш, Дорјан, Ајветово, Кустендил, Дупница, Џумаја, Г. Џумаја, Разлог, Самоков. и т. д. Пред чланом има *о* за ъ у побројаним дијалектима. Правило Цонева о замени ь с е у затвореним слоговима има и практичне вредности, али ствар не објашњује, јер остају многи изузеци, с тога треба наћи узрок овом гласовном процесу. Узимајући примере као *сл'ъпѐц*, рус. *сл'ѣпéцъ*, и *стàриц*: *стáрецъ лен* и *линът*, рус. лён, лнá сведоче, да није узрок промени ъ — о ь — е акценат, него као да ће ту бити узрок, мисли Облак. — количина (дужина), т. ј. да су се у бугар. могли развити ъ—о, ь—е само у дугим слоговима. Овом тврђењу иде у прилог и та околност, што се баш у оним маћедонским дијалектима овај процес развио и отео маха у којима се све до данас одржала дужина вокала — док је у источној групи дијалеката нестало трага од некадашње дужине (уп. Arch. XV. 306. Матов у Сбор. Мин. VII 452). Према овом сме се извести, да су источни говори изгубили дужину као год руски језик. и то још у оно време, кад још не беху прешли ъ и ь у о и *е*. Али су полувокали у праслов. и ст. слов. били кратки, те је дужина што је у овом процесу играла улогу искључиво одлика маћед. дијалеката. На истоку у X и XI в. почињу полувокали испадати, а из овог су времена најстарији примери замене ъ с *о*, ь с *е*. Маћедонскобугар. *е о* за ь, ъ у срп. одговара а: *ден*! *дâн*, чест: чâст, *лен, лâн*, чак. *лáн*, *стъбло́: стáбло*, чак. *стâбло́*, *темен. тáман* и т. д. Квантитетски се односи, колико се о том зна. нису развијали на словенском југу подједнако ни у дијалектима једнога језика, а још мање у језицима. за то није необично, што се бугар. одвојио од она два јужнослов. дијалекта и што се у самој области бугар. језика опажа доста разлика. — У неким бугар. дијалектима имамо и *а* поред *е*: *танка* и *тенка* (Дупница, Дуп. Џумаја, Г. Џумаја, Кустендил),

[1]) Габрово: *ден, читѐ, жениш* (жѧти) *стариц*, Тројан: *ден;* Трнсво: *иц* (ьцъ) *кл'а̀ганиц*, — сн (*чървѐн;*) Свиштово: *тимнà;* Котел: *тимницъ, ден, сидимдисе.* Ст. Загора: *ден, читам;* Хасково: *тенки, шев, ден*, М. Трново: *тенки, седѐм;* Пловдив: *тенк, земи;* Панађуриште: [illegible] Петрокоп: [illegible], Демир-Хисар: [illegible], *лесно:— шеф, тенку, лен.* —

сас, *даждове*, *даж*, *сан*, *санок* и т. д. (у Самокову) — што ће бити из ъ секундарно постало, мисли Облак.

Старословенски се споменици врло добро слажу са данаш. језиком имајући *о* за ъ, а ређе *е* за ь, и ако се не може поуздано знати, да ли *о* и *е* тих споменика имају свезе с ондашњим народним језиком, јер су многи облици и облици изгубљени. Облак не сумња, да је у најстаријим споменицима *с о* и *е* означен био изговор, обичан у оно доба у књижев. језику, на пр. *ложь* Cod. Assem., док је *стезь* из Euchol. Sinait. онако говорено (XI—XII), јер је у gen. pl. слог био дуг. Још ће више то вредети о оним споменицима што су у Маћедонији писани или с маћедонских прегледа преписивани, јер на истоку ова појава беше врло ретка. Судећи пак према Cod. Suprasl. и Савиној књизи, на истоку се дуже одржала разлика између ъ и ь но у Маћедонији. — И ако је замена полувокала ъ и ь с *о* и *е* тачно извођена, изгледа да има изузетака, као костур. *тонка* и *тенка*, воденск. лерин. *тонка*, серес. *везми*, соф. *везе*; али с ово траг старословенскога прегласа, који зависи о слогу што је за њим. Онамо је *о* постало из ъ посталог из ь, за старослов. је посведочено само за прелазак ъ у ь.

Језик средњобугарских споменика само зна за један полусамогласник, ъ, који пишу како у којим споменицима час ъ час ь. Свакако допире сливање оба полувокала у X—XI в., јер у старословенским споменицима беше овај процес јако раширен, ако се већ није био завршио. Замени старослов. ь с ъ основа је била у самом говорном језику, и ако се не може тачно одредити због нетачне графике је ли свако ъ за ь имало гласовну вредност. На завршетку речима и свуда где је доцније дошло *е* имамо у старим рукописима ъ. Што поред ъ за ь има и *е*, свакако ће означавати диалектичке нијансе старијег ь. Облак се не слаже с Лескином да су се ъ и ь слили у један глас после *ч*, *ж*, *ш*, за то што поред *шъд*— има и *шед*—, или је ту био неки глас који се није изговарао ни ъ ни ь, тако да се могао примицати по изговору к једном или другом гласу: шъд и *шед* из *шьд*. Треба знати да се ови облици не нахођаху у једноме истом диалекту, већ у разним диалектима из истог прототипа постали облици. — Источни и средњи диалекти сведоче, да је некада било ь својим меким сугласником пред њим: малотрнов. *день*, тројан. *пътъ*, габров *огинъ*, *девик*, шумен *пьт* котел. *пик*, трнов. *огньа*, ахрчелеб *господ'у*, *поарстень* и т. д. све до Солуна и Софије. Ово не сведочи да се у овим диалектима дуже одржало ь, него да је оставило више палаталнога трага. — Западни диалекти не осташе на ъ (из прасл. ъ ь) него га заменише с *а* (прилеп., морнов., битољ., велес., тиквеш., скопљ., ћустенд., дупнич. џумај., разл., самоков., соф. и строп.) или о (дебар. диал., ахрчелеб., рупч. кад што и *а*. Ово је исти процес, који видимо у срп. и словен., и ако млађег порекла. Примарна вокализација није потпуно изведена у запад. области, за којом дође секундарна, која обухвати и ъ из ѫ постало, разлика међу обема вокализацијама није само у времену, већ и у понашању према оба полувокала: у првој се оба раз-

ликују, у другој се не прави разлика између ъ и ь: *ден. сон, магла лаж.* У Трнов. је јеванђ. најстарији траг ове вокализације секундарне, али поузданих примера има тек од XVI в. У неким рукописима *а* ће бити из српских извора (Миханов. псалтир), као што ни други рукописи с *а* нису слободни од срп. утицаја (Јагић, Starine VI, Новаковић, ibid.). Калина погрешно међу ове примере ставља *стъза* Болоњ. Псалт., *нѣсъмь* и т. д. Маћед. Апост., *есмъ* Окт. Михан., јер није ъ=*а*, већ ъ. И ако међутим у рукописима нема сведочанства замене ъ с *а* пре XVI в., ипак ће јој појава датовати из XIII в., из времена, кад се у срп. с којим ови бугар. дијалекти стоје у свези, почела овака вокализација. — У дебар. дијалектима прва и друга вокализација дадоше исти ресултат, због чега је тешко одредити у којим је случајима била једна или друга: а пошто су *сон* и *дош* у остал. дијалектима производ прве, то ће *снош*а. *мох, могла* бити производ секундарне — друге вокализације. У некима опет дијалектима има *а* и ъ и то тако, да је а у ненаглашеним или у наглашеним слоговима, док у другима није могућно одредити принцип замене, нарочито с тога што се не зна гласовни квалитет његов. а у неким говорима још траје промена ъ у *а*. У маћед. дијалектима уопће имамо *а* за ъ, у некима има колебања на пр. у велес *измъкне. осъмнило* поред *а*: у тиквеш, само *тънка*: у охрид. *тънко—то и лажица*: у штип. *чате, мала-та* и *уфтеле*; у лерин. *огано. рекал*, и т д.: у костур. *снаӣ снаа оган* и *огън*; у ћустенд. *танки* и *тенки*; у пирдоп. *сам. тежак*; у ихтим. *лажеш, магл̂н.*— Источним дијалектима ова промена ъ у а није позната, од маћедонских нема је у ресен., воден., мъглен., кукуш., демирхисар., и око Солуна. — Још једну замену полувокалâ треба споменути, на име. да дође у за ъ: добар *су* (ѥсмь) осум. седум; охрид. су, седум. прекодрим. сум, седумдесет, у истим примерима у битољ., прилеп, тикв. штип., скопљан., кратов., велес., струм. лерин. и ресен. — Само *у* имамо пред m, као што се види слична појава у неким пољским, а још боље у неким маћедон. цинцарским говорима (влахомъгленски). Дринов је узимао да је промена ишла преко о, али је питање, зашто није етимол. *о* исто тако мењано овом вокализацијом.

Полувокали у старијој периоди беху покретни, тако да им место зависаше од облика речи: трагова тога има и сад у говорима: *мртовец*. Исто тако треба споменути промену гласовних спојева *цвь* и *свь* из којих метатесом поста *цьв* и *сьв* па као срп. *цав, сав*, или је *вь* дало *у*, ово само у маћед. дијалектима. што стоје у свези са срп. дебар. *цут. цутет.* охрид. *цутило, расцутен*, и т. д. Под утицајем непчанога у неким се дијалектима неаки. *е* за ь претвара у *и*: вел. *огинь*, кратов. *огин*, самоков. дуни ог'ин; после чега је палатално н отврдинуло. — Најпосле је вредна спомена промена полувокалâ у родопским дијалектима: у акцентованим слоговима *оа*, у неакцентованим *а*: *соам* (ѥсмь). *моах, сноахина, доаштеäрьу* и *даштеарéа, сабрáли* — ресултат секундарне вокализације. Праслов. пак ь у овом је дијалекту прелазило у *е* и после у *'оа*: *зьоамеа* (3 л. sing.). *тьоанка*.

Према свему овом у бугар.-маћед:

1. полувокали су ь и ъ према одређеним погодбама рано (у неким дијалектима за цело још при крају X в.) прешли у е и о; 2. у свима случајима, где ове промене не би, стопише се оба полувокала у један, ъ (у неким дијалектима свакако још у почетку XI в.) и 3. из овог полувокала ъ доцније се разви, нарочито у западним дијалектима, пун самогласник — у већини *а*, у некима *о*, *а*.

Слоготворно r̥ и l̥. Калина не тумачи правилно замену праcловенских спојева гласовних у бугарско-маћедонском: ь*р*, ъ*р*, ь*л*, ъ*л* и *р*ь, *р*ъ *л*ь, *л*ъ, претпостављајући да су *р* и *л* у бугар.-маћед. консонанти, који се находе у споју с вокалима. Има сведочанства о слоготворности *р* и *л* у неким бугарским и маћедонским дијалектима. Није без разлога Вук писао р као самоглас у *срце*, *дрво*, *црква*, јер иначе зна ъ и правилно га бележи. За друге дијалекте сведоче Облак, Новаковић, Матов Јиречек и Теодоров (велески, штипски, прилепски, кратовски, софиски, чепински и дебарски). За источне бугар. дијалекте то потврђују Цонев и Милетич. Правилно је одредио К. да вокални елеменат, ако га има, стоји у запад. дијалектима испред р и л, у источним пре и после њих. Примери из бугар. рукописа извађени не доказују да је при крају XII в. било *р* јер би то било само графичко писање сонантнога *р*, пошто у дебар. има r̥. Калина наводи, да докаже да је било ър, ьр и ер. Облак пак на то примећује, да има бугар. и ъ*р*, ъ*л*, само што се полувокал испред *р* и *л* доста касно развио, али примери *ер*. не доказују да се то тако и изговарало, као што у хрват. ортографији XVI и XVII в. *ар* не сведочи да се то изговарало место сонантнога р (r̥). Већина бугар. дијалеката не зна за *ер* осим *чер* и *жел*, које погрешно Калина проглашава за најстарију — праслов. форму ових гласова. Калина погрешно схвата *у* за *л* самогласно у дѹжникомь, пѹна, и ако исти рукопис има *изгубиѡ* и *напѹниѡ* — очигледни „србизми", као што су и *био*, *молио*, што их наводи из врањ. и ћустендил. дијалекта.

У бугарском се као и у осталим јужнословенским дијалектима и у чешком праслов. гласов. спојеви ь*р*, ь*л*, и *р*ь, *р*ъ, *л*ь, *л*ъ претварају у r̥ и l̥ самогласно, поглавито у западним и средњим дијалектима, док се у осталима и некима западним, који немају самогл. *р* и *л*, развио пред *р* и *л* полувокал или према одређеним погодбама пре или после њих. Да су прешли типови tьrt, trьt, tъrt trъt — у tr̥t, tl̥t, сведочи подједнака им промена. — Западни се бугар дијалекти у овом погледу наслањају на српске говоре. Дебарски се пак дели у две групе: са самогл. *р* и *л*, и са *ор*, *ол* место њих: охрид. има самогл. р, *л* има самогл. *ол* и *малчи*, *малчеле*: у кратов. има оба сонанта (р и л) и још срп. у (= л); битољ, ресен, прилеп мориовски имају r̥, а за l̥ имају ol: *солзи*, *јаболки*; у ресенск. l̥ = оу као у словенач. и рус. у прилеп ol, само у сонце-то *л* испада; у велеском l̥ = ъ: *јабъко* и ъл: *дъябок*, *дъбок*; у солунск. околини r̥ и l̥ с

ретким изузецима. Самогласни изговор р није у свима маћедон. дијалектима једнак као што није ни у српском ни чешком.

Питање је, откад је у бугар. r̥ и l̥ и која је вредност старослов. *рь, ръ, ль, лъ*. Већина учених људи, што се о овом бавише, узима ове старослов. графичке знаке као означај сонантнога *р* и *л*, Миклошић и Брант узимају да су то били још у прасловен. језику. Облак пак вели да се у панонскословенским текстовима правилно употребљавају ъ и ь после р и л, за тим и да се могу заменити с о и е, — а то је знак да су после р и л, полувокали имали обичну вредност. Да је старослов. имао r̥ и l̥, то се не може словеначким потврдити, пошто он није најближи старословенском дијалекат. Облак се не слаже ни с Лескином да је старослов. имао сонанте р и л место праслов. *ьр, ър, ьл, ъл*, с обзиром на консеквентно стављање полувокала после *р* и *л* и на немогућност старословенске графике да означи сонанте — јер није вероједно да су за љубав извесној теорији овакав начин стављања полувокала иза *р* и *л* изабрали, кад су могли самогласнике *р* и *л* бележити као и сугласнике. За то Облак узима да још у IX у. *ръ* и *лъ* (ьр, ър, ьл, ъл) нису имали функцију сонанта, него да су се изговарали као што се сада изговарају у сухов. дијалекту, т. ј. вокални је елеменат r̥ и l̥ концентрован на другој половини слога rь и lь : *кrьve* и *ublьkua*, и ако не мора бити изговор у сухов. дијалекту идентичан са старослов. За старослов. би требало очекивати ri и ru за ьr и ъr као у *градь* и *влѣкж*. Не зна се, је ли у праслов. пред деобу слов. језика̂ ь и ъ у ьr и rъ одговарало другим полувокалима из индојевр. i и *u* посталим. У бугарскомаћедонској области није промена спомињатих гласовних група у сонанте ишла подједнако са променом полувокала на другим местима: у крьвь се ъ изговарало онда, кад су иначе ъ и ь били прешли у *о* и *е* а кад се ова промена завршила, установио се изговор *кr̥v*.

У маћедонским и западнобугарским дијалектима место самогласнога л (l̥) имамо *у*, особито у крајевима, што стоје у непосредном додиру са српском језиковном облашћу: *бугарин* за блъгарин свуда у Маћедонији, компромисом је постао облик *булгарски, јабулка* — У неким дијалектима из ol = l̥ други глас испадне: *сонце* или има ъл и ъ. Од средњег Вардара до Балкана протеже се област дијалеката, у којима је ъ = l̥. Најпосле се источни и западни дијалекти разликују у промени и одржавању сонантнога r̥ и l̥ са r и ж (*чр* и *жл*) западни имају цр: *црн*, источни *чер* и *жел-*.

Много више хвали Облак главе, консонантима и њиховим променама у слоговима и речима посвећене. И ако би се и овде могло наћи много интересантних напомена, морамо се ограничити само на неколике појаве и одличја бугарско-маћедонскога консонантизма према старословенском и српском. У том погледу нарочиту пажњу заслужује судба прасловенских консонантних спојева *tj dj, stj, скj* zdj, zgj, gt и ht кt. И према

промени ових гласовних спојева опажа се врло лепо разлика између источних и западних, управо македонских дијалеката. У источној половини имамо само један рефлекс: *шт* и *жд* који се находе од Ц. Мора до Софије и Солуна с обе стране Балкана, обухватајући југоисточне македонске централне и јужнобугарске (трачке) поред источних дијалеката. У дијалектима, што су на периферији источне половине, находимо поред *шт* и *жд* и гласовне замене, које су обележје македонских или северозападних дијалектичких група. Међутим се нигде не може повући тачна граница између дијалеката једне или друге групе. — Најмања је северозападна група са заменом *ч* и *џ* (дж) (Видинска Крајина, поред Тимока, Ћустендил, до Софије). — Трећу групу дијалеката чине они, који поред бугарских рефлекса оба гласовна споја (*шт шт'* (шћ), *шч шч'* жд жд', жџ (ждж) — имају још и *ќ* и *к'* (= праслов. tj), *ѓ* и *г'* (= праслов dj). Овамо спадају македонски дијалекти у центру, на северу и западу до Солуна са северне стране (Дебра, Прекодрим, Струга, Гостивар, Кичево, Охрид, Ресен, Битољ, Морново, Велес, Штип, Кратово, Лерин, Веден Мьглен, Костур). Ова област, разуме се, није једноставна те ће бити разликовања све на места. Северни дијалекти, што су у близини српскога језика имају *к'*, *ќ*; *г'*, *ѓ* много чешће него на југу; у костурском и дебарском претежу над *шч* и *жд*; у велеском је тешко наћи шч и жд; север се пак разликује од југа, као што показују примери: дебар. дијалект у Галичнику: *кућа*, *ноќ* и *нок'*, *ноќно*, *срећа*, *свек'и*, *повек'и* *попрак'а* уз *праќа*, *срећа*, *врек'и*, *неќу*, *ќерка*, *ћак'и*, и *међу*, *мег'а*, *туѓ*, *туг'а*, *раѓање* *рг'а*, *рѓаф*, а има *лешча*, *ноноши*; у Прилепу (Новаковић): *илеќи* *помоќ*, *срећа*, *свака*, *кућа*, *ќерка*, *враќати*. — *рѓа* *меѓа*, *туѓ*, *граѓанка*, *веѓа*, *довоѓам*; у костурск. дијалекту *век'е*, *повик'е*, *к'ерка* *кук'а* поред *къшча*, *свешча*, *сънош(ч)*, *полуношч*, *гашчи*, — *чужда*, *прежда*, *рожба*, Нађе се и у дијалектима прве групе *к'*, *ќ*, *г'*, *ѓ* као на пр. у Ћустандилу *к'е*, (*рек'а* и *срешта* *штерке*, *ч* је пак продрло и на североисток: *че*, *очем*, *черка*, *ночи*; у Дупници: *ке*, *кеш*, *век'е*, *мег'у* тако имају Дуп. Џумаји (*ке* *кеш* и *к'и*.), Г. Џумаја Казичене код Софије, Гурматово (*шт* *и* *ч*), Разлог (*к'е*, *нек'у*), Разл. Бања Самоков. *ќе* се чује чак у Чепином. У северомаћ. дијалектима: кукуш: *нејк'им* *врејк'а*, *седескі*, *мег'у*; ајватов: *к'е*, *керк'а* и штерке, *ме'гу* *веѓите*; демирхис. *керка*, *вејке*; и у неврокоп. *ке'* *ка'х*, *керки*.

Пре свега потребно је одредити природу македонских гласова *к'*, *ќ* *г'*, *ѓ*, јер нису исти у бугарским и македонским дијалектима, као што се у српскохр. опажа разлика у ћ-гласовима. Новаковић вели да су ти гласови у прилепском крају *ќ* и *ѓ*, дакле са српским гласовима идентични: Облак, некадашњи „Неверни Тома“, уверио се из разговора с људима из тог краја у Солуну да је Новаковићево тврђење умесно. Вук је ове гласове бележио с *ќ* и *ѓ*, и ако је знао да се изговарају као к' и г' у разлошк. дијалекту. Облак је, бавећи се у Македонији, особиту пажњу поклањао гласовном квалитету македонскога ћ и ђ не само у засебним речима него и у реченичноме склопу (sandhi), особито како их изговарају жене, у овом случају конзервативни елементи. За *к'* и *ќ* и *г'* и *ѓ* у Дебру

Галичник, Клење. Обоки) Облак је чуо глас као год у солунској околини, који зависи од енергије при изговору, т. ј. од јачине експирације. Облак је чуо разговетно *ќ* и *ѓ*, ако је јачи изговор (expirationsdruck), *к'* и *г'* пак, ако је слабији: у једног се истога лица опажају минималне разлике а изговор је био различан у речима, на пр. јасно је и чисто *ќ* и *ѓ* у речима: *куќа*, *меѓа*, *туѓ* (Галичник). Облаку је на ухо разлика између *к'* и *ќ*, *г'* и *ѓ* била незнатна.. Оба су сугласника дифтонзи. састављени из експлозивнога и фрикативнога елемента, само што је у *ќ* и *ѓ* фрикативни елеменат нешто силнији него у *к'* и *г'*. Експлозија бива на препалатум-у за то нити су чисти *к-* ни *г-* гласови већ у средини, отуда и колебање у квалитету. Што је пак изговор интенсивнији, све јачи бива онај споредни звук (gleitlaut), а мања енергија при артикулацији не иде на руку неичаности и умекшаности. Између гласова *к'* и *г'* реда разлика је у експлозији која код *к'*-гласова није чиста, а они се споредни гласови у *г'*- гласова све више развијају, као што се то види и код маћед. *ќ* и *ѓ* Између срп. и маћед. ћ биће свакако разлике. јер се српски глас артикулује нешто напред, и ако им је врло карактеристичан фрикативан елеменат. У људи, пак. које је пак Облак слушао, кад изговарају *ќ* и *ѓ*, а родом су били из Охрида, Прилепа. Велеса, Штипа, Ресна. за које се може рећи да су образовани, — опажа се промена у језику у „бугарском“ смислу.

Поред *к'* и *ќ*, *г'* и *ѓ* има у истим маћедонским дијалектима и *шч* (за шт бугар.) из праслов. спојева tj. *стј*, *скј*. па и за секундарно *шт* постало кад се изгубе полувокали: *шчо* (чьто), *нешчо зашчо*: костур. *вашча* (*ваша-та), *нашча* (*наша-та*): упор. шћ у трпањском дијалеку у Далмацији у *шћогод*. У овим дијалектима има *шч* Гостивар, Кичево (Кичава), Преко-дрим, Охрид, Прилеп, Морихово, Битољ Штип, Велес, Кукуш, Воден. Мъглен, Дорјан, Костур — на југ до северне околине солунске. У „Бугариnову“ чуо је Облак *шт*, а до њега у Ватиљк-у *шч*, у Вардаровцима старији нараштај *шќ*, млађи шт: у Киречкеју има *шч* и *шт*, у Ајватову само *шт*. У Дебру је различно: *шч* и шт на места (Галичник, Обоки, Заборје. Лазар поље-*шч*: Клење и Мала река-шт: Кратово и Лерин само *шт*. Ресен пак истакнуто ш или шшт, па се у другим маћедонским крајевима *т* сасвим губи: Велес *шо*, шшо — место шчо исто тако костурски, воденски, прилепски и кукушки поред *шчо* и *шо*, *нош* а *ношчи*, *полуношчи*. Облак мисли да је *шч* старији ступањ од *шт*, не пак постало из *шт*. онако дакле. као што је *шч* (=стј) у староческом и *шќ* у чакав. исконско. А старословенски је према *шт* и *жд* (жд) могао бити само дијалекат на самом југу Маћедоније око Солуна. Разлика је пак између *шч* и *шт* у бугарском исконска, али щ према шт није *шч* како мисли Калина. Најстарији старослов. споменици имају шт а не лигатуру щ, доцније све је ш т реће, што исто тако не указује на гласовни квалитет овог споја. као што то не значи ни за *у*. кад се доцније све чешће пише ȣ место *оу*.

жџ (жџж) се чује у охрид. и прекодримском: *погожџале, гражџали вежџи* и *вежди* (= *рожџат*, *чужџи* и *чуждо*, у песми и *туѓ* (туѓь). Место *жџ* има *жд*, који процес не допире далеко уназад.

У маћедонским дијалектима није — у то не треба сумњати — из прасловенских слојева гласовних *tj* и *dj* под истим погодбама после и *шќ* (*шт*) и *ќ* (*к'*) и *жд* (*жџ*) и *ѓ* (г'), већ је једна промена старија друга млађа. Новаковић и Масинг мисле да су *ќ* (*к'*), *ѓ* (*г'*) домаћи маћедонски гласови, али не казују, како се развила друга замена, и у каквој генетичкој свези обе оне стоје међу собом. Масинг мисли, да су *шт* и *жд* могли доћи и из црквенога језика, а ако је у Маћедонији од српске владе српска рецензија у црквама више употребљавана но бугарска, а међу тим би у охрид. и у другима требало очекивати *шт* и *жд*. Није могућно веровати, да су *шт'* и *жд'* на маћедон. земљишту прешли у *шч* и *жџ*. Кад се пак има на уму и географска раширеност гласова ћ и ђ у маћед. говорима — северним крајевима, што су у непосредном додиру са српском језиковном облашћу, јужним пак непознати, не може се, држи Облак, но да се претпостави да су то српски гласови, који су прешли из српскога у маћедонски од времена, кад северозап. крајевима владаху Срби (Милутин и Душан). Кад би *ќ* и *ѓ* били аутохтонски, морали би у одређеним правцима бити чешћи и ређи, расти и опадати. Овако се пак може протумачити што су ћ и ђ у охрид. говору ређи но у деберск. и приленском итд. Никога не треба да буни, што неки источнобугарски дијалекти имају к' и г' (*трек'и*, *пък'*, *луѓе*), пошто су се они врло доцније развили, као што их находимо и у словенским језицима, у којима није познато примарно *ќ* и *ѓ*. Српскога је пак порекла *к'* и *ѓ* у оним маћед. дијалектима, што се јаче одвајају од приленскога (с *ќ* и *ѓ*), и међу њиховим к' и срп. *ќ* није већа разлика, него колика је међу чакав. и штокав. *ќ*. Врло лако може бити, да су маћедонски *ќ* и *ѓ* (*к'* и *ѓ*) сачували изговор српских гласова, какав су на пр. имали у XIV в. У споменицима се находи за *шт*—*к*, али се и иначе познаје да су ти споменици срп. порекла или под српским утицајем писани: а у многоме није њихов бугарски и маћедонски, те отуда не можемо узимати сведочанства за маћедонски говор. Заиста прасл. *tj* и *dj* с *ч* и *џ* у северозападним бугар. дијал. изгледа као продужење карпат. говора малоруского и више белорус. дијалеката — те нас у неку руку упућује, да одредимо правац сеоби из старе словен. домовине ових племена. — Облак према овом дели бугарско-македонски, издвојив *к'* и *ѓ* (*ќ* и *ѓ*) у ове групе: 1) источна и југоисточна — *шт* и *жд*; 2) северозападна (у Бугарској) — *ќ* и *џ*; 3) маћедонска — *шч* и *шќ* (= *стј* и *скј*) и *жд* — по одбитку југоисточних и северозападних; и 4) северозападна — маћедонска група (Охрид, Прекодрим) — *шч* и *жџ* (жџж).

Нешто је тако вредно пажње појава епентетичнога *л*. Доста смета неједнако држање маћедонскога према епентетичном *л*, ако би се он хтео идентификовати са старословенским. За то што пређе маћедонски дијалекти не беху проучени, а поред тога што се тиче епентет. л беше

велике разноврсности у панонским споменицима — Миклошић свакако томе није више пажње поклањао. Кијевски одломци сведоче да је стари словенски. чист од утицаја других словен. дијалеката, знао за епентет. л. Данас се пак зна, да га нема у бугарским дијалектма. Калинино тврђење, да има епентет. *л* у охрид. и дебар. дијалекту, није тачно, вели Облак, јер је чуо у Галичнику *зѐма* (= земља), у Обоцима: *зѐм'а, заљ'уб'ени*. у народ. песмама само *саб'а, зем'а*. Облак нам на стр 458. Archiva XVII набраја по дијалектима и местима примере речи, где би се очекивало епентетично л (у речима: земља, сабља, љубљење остављам. заробљено, које гласе *зем'а, саб'а*, Ґуб'ени. љубење, заробено остав'ам итд.) па находи. да се л епентет. находи у оним крајевима, који и у другим одношајима стоје под утицајем српскога, за то *зем'а* и *земља* у истом дијал. нису појаве из разних мена у језик. животу, већ из српскога узето. а при томваља имати на уму, да су примери црпени из песама, где је лакше туђему одржати се. — У оно време. кад је старослов. постао црквеним језиком. држало се л епентет., али од XI веку стање се променило у бугар. и маћед. дијалектима. Губитак епентет. л није дошао фонетичким путем. као што се, рецимо. у чакавском или у млетач дијалектима словеначкога претворило *л* у *j*, него је то последица морфолошких једначења и стоји у тесној свези са секундарним мекшањем бугарских сугласника. У старослов. пак имамо увек поред облика с епентетичним л и облик с њим: *земи* и *корабь* поред земли и кораблъ. Да се упросте нагомилане групе сугласника, нестало је епентет. л, које се на пр. у презенсу 1. л. јед. дуже држало но у партиципу претер. I. Особина је бугарскога, што се још од XIII в. враћа сугласн. t и d у три глаг. придеву прошлом: *позлатена*, родени, *зачуден*. — Разлике пак између старослов. споменика у погледу епентет. *л* нису само временске но и локално-дијалектичке, јер на пр. неће бити Euch. Sinait. старији од Supr. Cod., и ако онај има очувано епентет. *л*. Облак мисли, да није подједнако имало губитак епентет. л у бугар. маћед. дијалектима. Маћед. и „старослов" дијалекти могаху нешто изостати иза источних, који много осетљивији бејаху у разликовању секундарног умекшања. за то у њима лакше се могло развити *п*', *б*', *в*' и м'.

О историји коњугације и деклинације бугарских и маћедонских говора не можемо овде претресати, јер Облак износи само допуне и исправке. а за потпунију слику о том ваљало би се латити самог Калининог дела и књиге П. Лаврова о истом предмету. А и овај ће преглед гласова бити за сад доста да читалац створи слику о одношајима, између бугарскога и маћедонскога с једне и између српскога и маћедонскога с друге стране. држећи се Х. Паула речи. које се могу сматрати као лингвистичка догма: „Das eigentlich charakteristische moment in der dialektischen gliederung eines Zusammenhängenden gebietes bleiben immer die lautverhältniese (Principien der Sprachgeschichte, 44.).

Да споменемо нешто више о чланку *Милорада Медини а* „Vetranić's Pelegrin", у којем је огледао да протумачи загонетни алегорски спев

познатог дубровачкога песника и писца Мавра Ветранића Чавчића (Archiv XVII стр. 505—515.). До сада је ова алегориска развучена песма била управо загонетка у нашој литератури, и да је одгонетне или помогне да то буде, прихватио се посла писац овога чланка, али унапред признајући да није могућно дати поузданих одговора на сва питања што овде искрсавају.

Као да је ова песма историска слика одношаја из песникова живота испреплетаних с успоменама на многа места из дела старих класичких и средњовековних писаца, која је песник читао, а Ветранић је заиста читао као ретко који други. Песма није довршена, то је смрт песникова спречила, да не добијемо цео спев, који би нам иначе могао бити много јаснији и разумљивији. Из склопа се спева види, да је песник на њ врло много времена утрошио, јер изгледа да га је почео у 53. години свога живота, онда кад се песник потуцао по Италији од немила до недрага, био принуђен уклонити се из отаџбине.

Основна мисао спеву биће да изнесе човека у три различна стања: кад греши, кад се поправља и усавршава — слична дакле основној мисли у Дантеовој: „Divina comedia", те се према том Ветранић може убројати у подражаваоце Дантеове. Ово је у толико пре могућно, јер је Ветранић од оних дубровачких песника, који је највише осећаја имао за оно што је позитивно и реално, и ако је сав свој век провео у манастирској тишини и самоћи. О том сведоче и многе друге песме његове. — Као што основном идејом својом Ветранићев спев наликује на Дантеову „Божан. комедију", тако исто на њу наликује и у појединостима (шума — знак моралне покварености; казне — симболична слика падања све дубље у грехе; мишљење да је највише грамжљивост крива, што је човек запао у пороке; слагање у стиховима и т. д.).

Медини је огледао изближе да одреди изворе Ветранићеву „Пелегрину" и нашао, да је поред других извора из класичке литературе особито Овид послужио грађом Ветранићу (Метаморфозе). Сама пак алегориска слика, какву пружа Ветранић у „Пелегрину" није оригинална, јер је песник могао наћи доста спевова у талијан. литератури са сличним задатком, само што у њима оне успомене из класичке митологије лепо могу остати, док не приликују Ветранићевој песми. — Према несамосталности спева изгледа да песник није ни имао плана, по којем би израдио свој спев, већ изгледа да је певао под утицајем лектире, за то на пр. у почетку видимо трагове од утицаја лектире Дантеове „Бож. комедије" и романтичних епоса, а доцније од Овидових Метаморфоза. За то „Пелегрин" изгледа као низ епизода међу собом повезаних само с помоћу личности путникове.

И у „Пелегрину" се могу наћи многе од оних мáна, што се могу наћи у другим песмама Ветранићевим: жалостиван — елегичан тон, љубав к описима природе и предела, растегнутост, честа понављања и инвокације, које просто нису умесне. Ова страна претеже над добром — оним лепим описима природе. „Пелегрин" поред свих својих недо-

статака сводочи, да је Ветранић тежио да створи нешто велико нешто величанствено, само што нису за то биле прилике подесне, а за велике песнике требало је да су претходници прокрчили пут: Држић и Менчевић, ти „талијански" песници, не могаху то бити.

Између напред споменутих радња у овој књизи Archiva треба бар нешто више да речемо о студији *Олафа Брока* „Zum Kleinrussischen in Ungarn (страна 321.—416.). Брок је ученик нове скандинавске лингвистичке школе, која је у својим научним фонетичким истраживањима постигла сјајне ресултате. — У овој студији Брок је подвргао фонетичкој анализи говор једнога школованога (скоро помађаренога) Малоруса Kérауе-а, који је родом из „Ублис" (у земплинској жупанији), у близини са словачким, чиј се утицај на малоруски у том крају доста опажа. Цела се студија дели и три главе. У првој је опширно описана артикулација самогласника и сугласника споменутога Малоруса, у другој је изнесен преглед знатнијих појава из науке о гласовима дијалекта, којим је говорио његов „Gewährsmann." На крају је ове главе у прилогу додана тачна фонетичка транскрипција једне народне приче из збирке Драгоманова. У трећој је глави скица, нешто опширнија, морфолошких појава у дијалекту Рецаева.

На завршетку овога нашег прегледа треба да споменемо знатније за српску науку рецензије, а већ Archiv је увек богат и с те стране. Нарочито су знатне три рецензије познатога научника и зналца јужнословенске прошлости, проф. К. Јиречека. Једна је о књизи Стојана Новаковића „Срби и Турци у XIV и XV в.", у којој вели, да Новаковић није пишући ово дело имао на расположењу доста извора, јер му је доста мршава библиографија. Ова је рецензија изнела доста допуна и поправака, признавши оно, што се таком послу мора признати: као што је и друга рецензија од Јиречека о Новаковићевој студији „Струмска Област у XIV в. и цар Стефан Душан" (Глас XXXVI) обилата поправкама. У трећој рецензији говори Јиречек о чланку Богишићеву: „Le statut de Raguse. Codification inédite du XIII siècle" Paris 1894, 44. p. (Extrait de la Nouvelle Revue historique de droit français et étranger" 1893. Juli—Oct.), по којем судећи, изгледа овај статут врло важна појава у историји словен. права. Вредне су пажње рецензије: *Облакова* о „Кајк. дијалекту у Приморју од Влад. Рожића", *Поливкима* о „Krakowiaci. Monografija etnograficzna" Станислава Цишевског. *Пастрекона* о „Nákres slovanského bájeslov", Халуша Махала (Праг 1891. г.), који и сувише оштро суди о овом делу и т. д. Уз ово треба споменути да у „библиографском делу" има опширнијих или краћих реферата о некаких 47 списа, што се тичу или су из области словенске филологије и лингвистике, лепо сведочанство за руковаоце овог часописа.

Најпосле би се могло пожелети, да се сабира и публикује библиографија, колико је могућно потпунија, из периодичких публикација сло-

венских и несловенских, што стоји у свези са словенском филологијом, како би Archiv могао бити одиста централни орган за своју област.

Београд.

С. Н. Т.

Доктор Гашић. Венеричне болести, њихова природа, знаци, последице и лечење. Београд 1895., стр. 106 Цена 1·50. (Свршетак).

У октобарској свесци „Дела" показали смо, колико је доктору Гашићу позната историја предмета о коме пише, колико је јак у бактериологији, која је основа науци о заразним болестима, колико зна паталошку анатомију гонореје и њених последица. Прелазећи преко симптоматологије, која је у књизи д-ра Гашића прилично израђена али ипак не стоји никако на научној висини, јер у њој нема ни помена о испитивању мокраће у две партије (тако зв. Zweiglasprobe), о иригационој проби, о ендокопији и т. д.

Ми ћемо се у овој свесци задржати само на неколиким питањима, која имају не само научног материјала, већ су од велике практичне важности и за ширу читалачку публику и расмотрићемо, како их је д-р Гашић у својој књизи решио.

Д-р Гашић наменуо је своје популарно дело „млађем свету" и овај би имао права, да му постави ова питања:

1). Од каквог је значаја гонореја код човека и жене и какве су последице?

2). Ако је хронична гонореја заиста опасна болест, зар се може пренети на жену: да ли се сме и када допустити гонороичним женидба?

3). Да ли се гонореја лечи: ако, како је ваља лечити?

Нарочито на прва два питања дужан је писац да да одговора својим читаоцима, када је већ предузео да пише популарну књигу о „венеричним болестима". Па да видимо, како је д-р Гашић то урадио? Ну пре тога, нек нам се допусти да ово цитирамо. „Чудновато је, вели Sänger [1]), да се гонореја од вајкада олако узимала и да лајици са свим произвољно о њој мисле и говоре, ма да је она у акутном стадијуму с боловима и другим непријатностима скопчана, што би требало да застраши свет од ње. Али нарочито хронични стадијум повлачи за собом читаву поворку тешких последица, које су често и за живот опасне, као што је запаљење жлезде простате и мошница, запаљење мокраћне бешике и бубрега са тровањем крви (Pyämia) а да и не спомињемо запаљење зглавкова, срца и т. д. да после много година може као последица гонореје да се развије и сужавање мокраћне цеви (strictura) то већ и лајици знају, али на то унапред не мисле. — Међу мање познатим последицама, које су пак од еминентне важности, јест утицај гоно-

[1])Dr. Sänger. Die Tripperansteckung beim weiblichen geschlechte. Ein klinischer Vortrag, Leipzig 1889. стр. 6.

реју на човечју потенцију. Пређе ли гонороична инфекција на оба нарајајета наступиће као последица апсолутна импотенција. Од туда излази, да гонореја заузима прво место међу узроцима, који изазивају брачну јаловост од стране мужевљеве. Ово што рекосмо и сувише јасно показује, како могу да буду страшне последице гонореје, (која се готово увек extra matrimonium добија), када се пренесе на жену."

„На жалост, вели даље Sänger, лекари и лајици и данас још не знају, (што би требало да знају према важности саме ствари), колико дуго траје моћ заразе код гонореје и како су тешке последице њене. Ето, још и у последње доба и саме специјалисте лече гонореју код човека само док је у акутном стању, а на хроничан стадијум обраћају тек тада пажњу, ако има каквих особитих тешкоћа. Ово чине или с тога, што држе, да се хронична гонореја не може да пренесе на жену или што се сама хронична гонореја врло тешко лечи, тако да неки међу њима држе да се не да ни излечити.

Д-р Гашић у својој књизи истина говори и о компликацијама гонореје, али више као у сваком уџбенику шаблонски, не обраћајући нарочиту пажњу својих читалаца на сам значај ове тешке болести, као што би то требало у књизи намењеној народу, а не медицинарима. Од туда и долази те читаоци могу у његовој књизи наћи поред свег тога, што говори о компликацијама гонореје, и свакојаких бесмислица. Тако на стр. 23. д-р Гашић вели: „Разлози, за што сваки младожења и · зарази своју младу, јесу следећи: Прво, међу младожењама има их много, који хроничан трипер неколико година већ имају, *па су бацили моћ заразе већ изгубили* (?); у таком случају нема дакле опасности заразе за жену. . Друго, *жена се поллако навикне на трипер свога мужа* (?), па га или никако не добије или ако га добије он јој сем мало флуса и пецкања при мокрењу ничим више не досађује и скромна жена и не зна, да трипер има"... На стр. 14. „Кад кад заостане већи или мањи оток јајета, али то болеснику ништа не досађује *и нема штетних последица.*" Код д-ра Гашића је и *интересантно знати*, да жена услед тога запаљења јајника може врло лако нероткиња постати (в. стр. 26.). Доктор Гашић чак даје и савете (леп савет од једног лекара) „млађем овету" на стр. 3. „из овог разлога препоручује се таким (т. ј. осетљивим) људима, да сношај имају само са једном и истом женском, *па ма ова и хроничан трипер имала.*"

Ну да оставимо ове лепе цитате из књиге д-ра Гашића, па да се забавимо другим питањем, које у почетку постависмо. Ако је истина да човек са хроничном гонорејом и после много година, пошто је протекао акутни стадијум, може да пренесе заразу на жену — (а о томе данас већ нема сумње) онда се и нехотице намеће питање: када се може сматрати, да је неко који је боловао од гонореје, излечен? Или, другим речима *када се сме гонороичним допустити женидба!* Ово је врло важно баш за онај „млађи свет", коме је д-р Гашић наменуо своје дело: јер су страшне последице гонореје када се пренесе у породицу. Овде, вели

Sänger у мало час поменутој књизи [1], имамо истинити пример Demonstratio ad hominem: као што су мртво донесена деца живи доказ сифилиса, тако и стерилитет у браку, дугодишње боловање жене од полних органа и бленореја деце, све то говори да је било гонороичне заразе... Нарочито је гинеколозима морало пасти у очи, од колике је важности гонореја за женски пол: јер је примећено, да више но у једној трећини стерилних бракова има гонореје у оба пола, а исто толико пута нађена и Impotentia virilis. Даље је се показало, како је гонореја врло често узрок побачаја и сувише раног порођаја и да су бракови са једним дететом којих врло много има, већином последица гонореје.

После овога, са свим је оправдано горње питање па да видимо како га је др. Гашић решио? На стр 20. он вели: „кад један човек са горе поменутим знацима трипера хоће насигурно да зна да ли он може другу, здраву жену или девојку заразити, мора се тачан микроскопски преглед извршити: нађу ли се бацили могућност заразе постоји, *не нађу ли се пак бацили, н ма ни говора о могућности заразе.* Од колике је важности овакав преглед, свако ће лако појмити", вели др. Гашић. Како страшне последице могу да постигну онога који буде слеп поверовао др. Гашићу у овом питању ја велим. Др. Гашић и ово врло важно питање решава онако по његовски — олако сасвим преко колена. Да пустимо онога који у том питању има понајвећег искуства. „Да ли има гонококе или не, питање је врло тугаљиве и у свакој прилици, која је пуна одговорности, тешко се може на њ одговорити", вели Finger [2]. Пре свега треба бити добар бактериолог и у препарату, који испитујемо тражити гонококе а не бациле, као што хоће др. Гашић рекао, бих ја. „Ако нађемо гонококе, онда та ствар без сваке сумње, решава. Не нађемо ли пак, то још никако не доказује, да гонокока de facto нема Ова су испитивања, вели Finger, често тако бизарна, да после дугог и тешког испитивања, које увек негативно испадају, наједанпут без икаквог надања нађемо опет на гонококе". С тога Finger који је у тим питањима врло компетентан одвраћа, да се гонорчним дозволан за брак даје само на основу бактериолошког испитивања. Он тражи као услов за дозволу брака *не само да нема гонокока већ да нема ни гнојних ћелија нити икаквих перiуретралних компликација стриктуре*). Ми ћемо дакле једноме човеку, који је боловао од хроничне гонореје, тек тада смети да дозволимо женидбу, ако се уверимо да нема стриктуре, да у секрету (јутарњој капи) односно влакнима не само нема гонокока, већ ни гнојних ћелијица. „Докле год у секрету или влакнима има гнојних ћелијца, доказ је да се запаљење још није угасило", вели Finger, те му се не сме дозволити женидба." — Колику је научну грешку учинио др. Гашић оним својим тврђењем, „да ако се не нађу бацили нема ни говора о могућности заразе", увидиће сада сами читаоци: а како страшне последице могу наступити за свакога, који се буде по Гашићевој књизи управљао

1) Sänger, стр. 8, 11.

2) Finger. Die Blenorohöe dez Sexualorgan. 3. Aufl. стр. 60.

јасно је за свакога, који мало уме да мисле. Само ова грешка довољна је, па да се о књизи др. Гашића с мирном савешћу може рећи, да је промашила циља.

Ну остаје нам још да разгледамо последње питање: да ли се гонореја лечи и како? По др. Гашићу (в. стр. 21) „има врло *лаких* трипера, који при доброј нези и умесном владању сами по себи без лечења за 6—8 недеља прођу т. ј. пређу у хронично стање, и обратно има тако тешких трипера, који и при најбољој нези и лечењу *не могу се излечити*(?) *То зависи* (чујте само!) *не само од отрова* (хтео је ваљда рећи virus-a, јер отров (toxin) је нешто друго у бактериологији сем ако др. Гашић није и овај проналазак учинио т. ј. пронашао отров од гонокока) којим се човек зарази него *„од приреде самог организма"*. Па шта разуме др Гашић под лечењем гонореје? *Као што већ сваки зна*, (вели он на стр. 32). право лечење трипера бива убризгавањем разних „лековитих раствора." помиње редом неколико „према њиховој јачини", међу којима износи нарочито два раствора, „који врло лепо(?) дејство показују." Па нашто све ово, запитаће читаоци др. Гашића. Ако се гонореја на тај начин лечи, онда не треба писати књиге, већ треба отићи „у прву апотеку и купити шприц", и ма какав од оних поменутих раствора, па је ствар готова. За то нам бар не треба лекар, јер толико зна и сваки апотекарски помоћник. И онда није чудо, „што се лекарима пребацује да не знају ни гонореју да лече, вели Finger*) у својој књизи. Истина до некле су криви пацијенти и наше друштвене прилике, које и најсавеснијем и најпоштенијем пацијенту не даду да врши оно што му лекар заповеда, а да се не компромитује: сем кад би за сваку гонореју морао „путовати на југ" ради поправке порушеног здравља. Али велика кривица пада и на саме лекаре. Ми смемо да тврдимо, вели Finger, да нема капитла у целој медецини, где се тако шаблонски и ненаучно ради, као код бленореје. Један „трипершприц и неколико рецепата, то је једно убојно оружје у већине лекара противу гонореје." Да се др Гашић од ових много не разликује лако је увидети. У њега нема лечења по извесним индикацијама, као што нема ни сигурне дијагнозе, ни тачног локализовања саме болести, нити вођења рачуна о интезитету гонореје. Ова је партија у књизи др. Гашића испод сваке критике. Ту се препоручују и разне „масти противу бола" и разне „мleги за растеривање и масажу.", Не успемо ли у томе, узвикује куражни доктор, ваља нам се противу појединих досада борити." „Запаљење бешике треба врло озбиљно лечити"(?!) Али ово је најлепше. „Стриктура је од ових компликација најопаснија. У случају застоја мокраће... кад кад је лекар приморан бешику што пре да испразни а то ће најлакше учинити, *ако кроз трбух* (не ако Бога знаш!) *иглу у бешику забоде* и кроз ову мокраћу *исцурпа*." „Из свега што сам о лечењу трипера код човека и жене рекао, вели победоносно и са пуно поуздања др. Гашић, сваки ће увидети, *да природа највећу*

*) Finger, стр. 23.

улогу игра, њу треба само потпомоћи и ово се захтева од лекара а нарочито од самог болесника." Из свега овог, што смо до сад изнели, рекао бих ја, да у књизи др. Гашића нема ничега ни новог ни поучног за нас лекаре: ну ни она шира публика, а нарочито онај млађи свет, коме је он наменио своју књигу, неће бити паметнији кад је буде прочитао, јер неће наћи у њој оно, што је за њега, и да би најбоље био учинио др. Гашић, да је се држао оне старе латинске пословице: Si tacuisses philosophus mansisses

Др. Вој. Ж. Ђорђевић.

L'Orient inédit: A travers la Bosnie et l' Herzégovine, par Henri Moser Dessins de Georges Scott. 1895. Paris. Place de l' Opéra, 5. Стр. 79. Стаје дин. 1.50. —

Калај ради! Он баш не сустаје уверавајући Европу и остали образовани свет, преко својих многобројних плаћених агената и новинара, о напретку и благостању Босне и Херцеговине од дана, када, клетим удесом, падоше у руке Аустрији, да их она „умири и уреди," па према томе и „усрећи", као што рече лорд Чемберлен!..

Слабо се Калај обзире на вапај оне сиротиње раје, коју мори немаштина, беда и несрећа, удружена са најцрњим неправдама и перзекуцијама и којој његови десетари и остали полицијски жбири, у служби ове „цивилизаторке", продају и ђрепове с кућа, само да би се наплатила и последња крајцара порезе, којом после Калај подиже хотеле, бање и остала Потемкинова села и на тај начин цивилизује и усрећује народ и земљу!..

О бедном стању нашега народа у окупираним земљама слушамо сваки дан, на праговима наших кућа, из уста самих Босанаца који се потуцају од немила до недрага, напуштајући своја огњишта све од доброте и благостања! Па и у „Делу" читаоци су имали прилике да прочитају неколика писма из Босне о тамошњим жалосним приликама од човека, који познаје скроз планове аустријске администрације и пред чијим се очима дешавају многа чуда и незаконитости. О томе су писали чак и савесни странци — ма да их можемо на прсте изборојати. О томе је најпосле говорио, две године узастопце, у бечкоме рајхсрату младо-чешки посланик Др. Слама.

Али шта све то помаже?.. Аустрија је са нарочитим планом спремила и устанак у Босни и — окупацију. Са нарочитим планом и Калај је предузео „уређивање" земље, као што напоменусмо већ, подизањем хотела, бања и т. д. Са нарочитим планом се данас позива странце у земљу, научнике и новинаре: приређује им свечаности и трке, проводи их по поменутим селима да „упознају" земљу и народ и благодети аустријске управе — а ми сви знамо, колико има стварнога и истине у

његовим рекламама.[1]) Колико је њих што су се до данас разочарали радом Калајевим?!. Онај који је некада онако ватрено заступао, и речју и делом, српско-маџарску заједницу, тај се данас плаши *српског* имена у Босни и ствара неку „босанску народност“ и „земаљски језик“, који, по њему, данас „има доста аналогије са хрватским“!.. И то данас тако ради онај човек, који је 9. августа 1865. године, приликом годишњег испита у српско-православној сентандријској школи, основао нарочиту закладу од 300 фор., „да се сваке године, о испиту, са две трећине интереса од те своте, обдарује оно дете, које се у *српскоме* језику — а са једном трећином оно, које се у *српско-православном катихизису* најбоље одликује. И тај завет да остане као вечита задужбина у потомству основатеља“...[2]) Жалосно је то, да тај исти човек војује данас против српскога језика и народа и његове православне вере! Али је, исто тако, још жалосније, што тај исти Калај забрањује, за Босну и Херцеговину, и своју *рођену* „Историју српскога народа“!!. Колико недоследности у овоме државнику!. Ми бар не познајемо ни једнога од виђенијих европских државника, чија би прошлост била у тако очевидној контрадикцији са садашњошћу, као што је то случај са Калајем!..

*

Кроз Босну и Херцеговину од Ханри Мозера, то вам је такође једна најновија Калајева реклама. Овога пута она је у облику *вође* за путовање, једна врста *Бедекера* са богатим и лепим албумом, који је састављен из великога броја слика, које представљају најромантичније крајеве Босне поносне и кршне Херцеговине, изгледе главнијих вароши грађевина, ношњу, неколико сцена из самог живота и т. д.

У самоме уводу[3]) овога вође и албума, писац упознаје читалачки свет са данашњим стањем Босне и Херцеговине и њиховим напредовањем од окупације па на овамо. Ту се, наравно, хвали аустријска управа, а Калај диже у звезде. За то ваљда што је увео благостање у земљи, писац му поносно даје титулу: Colbert des Balkans! Они који знају, шта је учинио у Француској познати економиста *Колбер* за развитак земљо-

[1]) Др. Слама је све то у очи рекао Калају, кад се летос у аустријским делегацијама претресао буџет за Босну и Херцеговину. Ево шта му је казао о *Илиџи* код Сарајева, коју никако не испушта из уста Калај и његови агенти: „Кад сам студирао предлог босанскога буџета, верујте, господо, изгледало ми је да нас г. министар држи за будале. Погледајмо на пр. трошак за светско купатило *Илиџу* код Сарајева; купатило чија нас је управа стаја неколико милиона, и чија луксузност надмашује познате установе у високо-културним и богатим државама, докле неколико корачаји од тако величанственога купатила у јадној чатрљи живи сељак у беди и несрећи, хранећи се просеним хлебом, а у вече леже да одмори своје кости на голу земљу без постеље, не скидајући ни хаљина са себе“... Колико горке истине! Говор посланика Др. Сламе донео је „Србобран“ у своме 69. броју.

[2]) *Српско-маџарско пријатељство*, од Јована Ђорђевића. Стр. 26.

[3]) Journal des Débats донео је у нарочитом додатку, од 8. јуна ове године, тај увод са неколико слика из овога албума, препоручујући својим читаоцима путовање кроз Босну и Херцеговину.

радње и индустрије, као и свега народнога богаства у опште, смејаћо се овоме дрскоме поређењу. У осталом, познати лорд Чемберлен, Калајев пријатељ, у својој студији: *Босна под заштитништвом Аустрије*,[4]) говорио је и о благостању народа у Босни и о Калајевој економској политици, чији су ресултати бедни и никакви, и по његову мишљењу: „то су ресултати уске и лажне економске политике". Честитамо „балканскоме Колберу"!

Неколико речи о вођи и албуму. Они ће извесно испунити свој задатак. Привући ће Калају велики број странаца и туриста, који ће уживати у дивним пределима ових српских покрајина. Кад се буду вратили својим домовима, они ће писати и причати о уображеним успесима Аустрије и њеној цивилизаторској мисији у Босни, као што је већ учинио, у своме овогодишњем уводном предавању у антрополошкој школи у Паризу, професор Gabriel de Mortillet — а ми сви знамо, да Аустрија није још ни покушала да реши *аграрно питање* у Босни тако, да је и турска *десетина* била куд и камо правичнија и мања од данашње Калајеве, која се наплаћује у новцу а не у натури... Чини нам се, да је „балканском Колберу" порески идеал још *феудална десетина!*

Албум је врло укусно и вешто израђен — наравно о трошку „земаљске владе".[5]) Са оних лепих слика, које нам представљају неколике крајеве из српских покрајина, а и са мале цене, овај би албум могао бити леп украс у многој српској кући. Ну, ипак и самом албуму имали бисмо да учинимо неке замерке. Тако на пр. слика, која представља Босанце у *колу*, није никаква. Оно *коло* у албуму, то вам је једна руља Цигана, који се ударају песницама у груди а разбацују рукама, као да је бес ушао у њих! Кад већ сликар није могао фотографски да сними српско коло, није бар требало да протура којешта у име његово, што у очима странаца неће имати никаквога чара ни дражи, а чему ће се они пре смејати но уживати.

А да видите српскога гуслара и гусле јаворове? Оне гусле, које су Србину сачувале све оно што га народом чини, које су га за време петстолетнога робовања дражиле и подстакле на ослобођење — те гусле сликар је насликао у облику обичне цинцарске тамбуре, а гуслара у неком бедном и исцепаном оделу, хтевши тиме да покаже, како је и он, сиромах, срећан, и како му је још до неваља...

Сиромах Калај! Да увери цео свет о благостању у Босни и Херцеговини, морао је чак позвати у помоћ и српскога гуслара, да му и он, валда, пева оде и похвале и разноси, уз јеку гусала, његову државничку мудрост на све четири стране света!.. Ну, он не зна да би и њему онај исти гуслар, кога је изнео у ономе албуму, отпевао као и Топал-паши, са нашим великим Змајовом:

„Поломи ми срећу моју,

---

[4]) Види наш реферат на ову студију у јунској свесци прошлогодишњега „Дела".

[5]) На натписном листу стоји: Compagnie internationale des wagon-lits des grands express européns; ну, ми не можемо да верујемо да то није дело Калајево.

„Покоси ми наду,
„Али гусле — српске гусле
„Лагати не знаду“..

*

Још нешто. Кад смо прелиставали и прегледали овај лепи албум, питали смо се: шта смо ми, у Србији, до данас учинили у томе погледу, да нас туђинци што боље упознају и нашу лепу и богату земљу? — Ништа!

Нама су познага само два слаба огледа — и ништа више! Сећамо се малог албума града Београда, без икаквих описа, који је издао један београдски књиговезац. О његовој ваљаности нема се шта рећи. Слике су врло слабе и рђаво снимљене -- ну ипак туђинац може имати, ако ништа више, а оно бар једну идеју о лепоти наше престонице. — Други, озбиљнији оглед дошао нам је од туђинаца. Уредништво једног мацарског илустрованог листа, Gazette des Étrangers, издало је пре неколико година: *Београд у слици и речи*, уз сарадњу многих наших виђенијих књижевних и политичких радника. Па ипак и овај је албум веома слаб, како у погледу слика и технике, тако и самих чланака. Они лепи чланци на српскоме о Београду преведени су на стране језике, бар на француски, до зла Бога рђаво. Какав наш добар матурант, превео би, чини нам се, оне чланке на француски и боље и разумљивије.*)

Ми се у Србији врло често жалимо, како нас туђинци мало познају, како о нашем народу слабо пишу, па и оно што напишу — то је погрешно и пристрасно. А колико у томе има наше кривице? Ми је нећемо истраживати — само, са болом у души, констатујемо: *да ми више вичемо но што радимо; а ко не ради сам да упозна туђинце са својом земљом и својим народом — нема права да се жали!*

Н. С. П.

Древна историја крваве битке на Косову пољу.

Прерадио *Иван Вујић — Светозарев, посленик* на лепој књижевности. Ниш. Прва нишка штампарија Ж. Радовановића 1895. — На 8-ни, стр. 96. Цена динар.

Било је то 1870. година, када је у државној штампарији доштампана књига од 112 страна с натписом „*Битка косовопољска 1389. год.*“ Њу је издао неки Данило Живковић судећи по предговору а Милош С. Милојевић топло је препоручио. књига је имала и племениту сврху: да се новцем добивеним од те књиге помогну сиромашни ђаци из Старе Србије. О постанку те књиге проговорио је Живковић у предговору. Нашао ју је у рукопису неки учител у неком граду Старе Србије (набројано је преко 40, па ти бирај који хоћеш, а ако ти није ни један у

*) Један наш пријател причао нам је, да је београдска општина била откупила неколико стотина примерака од тога албума. Боље би било да је се она сама подухватила да приреди какво боље издање — то је њена дужност.

вољи, а ти се задовољи свим итд.) па како је написана старим српским језиком (или црквено-словенским) преведе је на данашњи тамошњи говор и поклони неком „родољубу из поменутих градова". а овај уступи издавачу да изда. Ето историје ове књиге.

Кад сам прочитао оглас о штампању истакнуте књиге, мени је пао у очи сам натпис „Древна историја" и пишчев потпис — посленик на лепој књижевности — и привукао ми је пажњу, те се заинтересовах њоме. Разуме се, чим стиже, а ја је разгледах. Прво је било да видим, шта нам каже у предговору. Прича историју ове књиге. Написао ју је саучесник косовске битке на *славенском* језику, а пре *три стотине* година нашао ју је *у Призрену* неки српски учитељ па превео на тадањи језик како је умео. Књигу ову треба сваки Србин и Српкиња, бар вели писац, да чува као најдрагоценији аманет, јер се у њој, у тој древној старини, која већ неколико столећа у закутку неоткривена блиста и трепери, неоспорно тврди о издаји Вуковој и о учешћу Марка Краљевића „у предбитци косовској."

Како разочарање! „Посленик на лепо књижевности" баш лепо испослова! Хтео је да заметне траг, али је и у том невешт. Когод прочита предговор у књизи од 1870. године и овај поселников видеће сличност, необичну сличност. Само је овај писац хтео апокрифном спису да да већи значај па је написао да му је писац саучесник косовски и да је нађена у Призрену пре триста година. Ко би могао мислити, да толико има од 1870. до данас!

Али није само сличност у предговору већ и у сваком скоро ретку саме књиге „Посленик" је узео књигу од 1870. год. па је просто преписао, негде што друкчије рекао, негде опет изоставио нарочито места *која није разумео*, а негде опет додао по коју речцу. Ја немам просто довољно речи којим бих осудио овакав рад, он је за општу осуду. И ту „своју" књигу, прераду књиге од 1870. год., која је опет препис с апокрифнога рукописа, писац посвећује неким својим милим сестрићима и драгим синовцима! Кака дрскост!

Ђ.

Исправка. У прошлој свесци на стр. 238. случајно је учињена грешка при преламању слога, те је читав један ред „...*да није довољна ни за један доручак*" *А другом приликом у...*" дошао при дну стране место да дође сасвим горе. Молимо читаоце да ово поправе

БЕЛЕШКЕ

ДРУШТВО.

Српска Краљевска Академија. — Од краја септембра Академија Наука имала је неколико својих састанака. Тако је 27. новембра био *скуп целокупне Академије*, на ком је после мале дебате примљен нови пословник. Овај се разликује од старога по распореду чланова и одељака, по обиму (нови има 50 чланова, а стари 71) а и прецизнији је. Има и неколико знатнијих измена. Да поменемо неке. Тачка 5. члана 1. гласи: „Издаје на свет: 1. *Глас Српске Краљевске Академије* у коме се штампају расправе, прочитане и примљене на скуповима академијским, и стручни извештаји о знатним научним делима; *Глас* се штампа у свескама око 15 табака и то у два разреда, од којих је први за радове Академеје природних наука и други за радове осталих Академија. 2. *Споменик Српске Краљевске Академије* у ком се објављују старинарски и уметнички документи, споменици и разна научна грађа и то у свескама око 20 табака а по могућству, по сродности садржаја. 3. *Годишњак Српско Краљев. Академије* у коме ће се штампати записници скупова, годишњи извештаји о раду у Академији, у Народној библиотеци, у Народном музеју и у другим научним заводима који стоје под окриљем С. К. Академије, њено лично и имовно стање, биографије академијских чланова. 4 Дела, која Академија преко нарочитих одбора предузме радити, као *Речник* садањег књижевног језика српског, *Споменике* старе српске уметности, *Етнографски Зборник* ит.. 5. Дела која јој се за издавање понуде, а она нађе да су тога достојна. 6. Расправе и дела којима је награду досудила, кад то писци зажеле. У старом „Пословнику“ о овом се говори у чл. 56. тачка 5. Досадашња практика да сваки рад посебице чини „Глас“ овим отпада, а новина је и што ће се „Гласови“ делити у два разреда. Треба истаћи и то, да ће се од сада у „Годишњаку“ штампати и извештаји о раду у Народној Библиотеци, у Нар. Музеју и у другим научним заводима што стоје под окриљем Академијиним, а тога раније није било. Чл. 35. (стари 54.) одређено је, да се о годишњем свечаном скупу, 22. фебруара, прочвтаће и извештаји о стању Народне Библиотеке и Музеја. Према новом 14. члану редовно ће се штампати у „Српским Новинама“ оверени записници свију скупова. По старом (чл. 47.) било је: да ће се предавати јавности пошто се прочатају и одобре, али, као што се зна, није чињено. Ваља да ће сада бити тачно примењиван 14. члан; од примене његове има само користи Академија, јер тиме буди интересе. Чланом 15. одређено је било да се бирање чланова чини тајним гласањем на писмени и образложени предлог којега Академика, а тај се предлог имао поднети председнику на *три* дана пре бирања. Сада је чл. 38. ово измењено, предлог се има поднети *десет* дана пре главнога годишњега скупа.

6. новембра био је састанак *Академије природних наука*. На том је састанку академик С. Лозанић изложио своје погледе на природу и постајање аргона; а академик Ј. Жујовић саопштио ресултате својих летошњих геолошких проматрања на Котленику.

Академија философских наука имала је три састанка. На састанку 9. октобра академик J. Туроман прочитао је опширан реферат о „*Списима Димитрија Хоматијана који се односе на српску и бугарску историју*“. у преводу Д. Ружића. Превод је на врло многим м стима нејасан; често је опет сло-

бодан, где то није морало бити; овде онде опет веран против духа језика нашег, а на неким местима није смисао оригинала потпуно изражен. С тога је одлучено да се превод не може примити. — На састанку 13. новембра прочитано је писмо д-ра Љ. Недића о расправи д-ра Д. Трбојевића „*О одношају међу етиком и религијом у Хербарта*“ те је одлучено, да се не прими ова расправа за „Глас.“ Даље је академик Вуловић приказао препис једнога *свитка молитава Бањске* од Милоша Милојевића, те је одлучено 1. да би се онај свитак могао штампати у „Споменику,“ нарочито ако би се белешкама истакли варијанти већ познатих молитава; 2. да би за тачно штампање истога потребно било имати оригинал свитка, који је у рукама М. Милојевића; 3. да би се и слике у текст могле штампати, као што Милојевић жели, кад би их надлежни чланови Академије за штампу одобрили; и 4. да би се из предговора могле штампати само оне ствари које се тичу свитка молитава из Бањске. Академик Љ. Стојановић подноси свој препис разних „*Записа и натписа*“ из Сарајева Хиландара, манастира св. Пантелејмона, ман. Трескавца и препис С. Томића једнога записа из Липиске, те је одлучено, да се наштампају у „Споменику“, који је на реду. Прочитано је писмо J. Х. Васиљевића, којим спроводи Академији наставак списа „Остаци српских старина у врањском округу“ и извештава Академију да ће у продужењу послати опис српских старина у масуричком и пољаничком срезу и опис старина римских, византијских и још других старина у врањском округу, због чега моли да се промени и натпис већ послатоме рукопису, те да буде „*Остаци старина у врањскоме округу.*“ Одлучено је, да се сачека и прегледа цео спис Васиљевићев, па да се ако буде повољно оцењен, сви његови делови скупа и наштампају. — На састанку 11. децембра приказана је садржина расправе д-ра Ђ. С. Ђорђевића *Матија Дивковић, прилог историји српске књижевности XVII века*“ и умољен академик Вуловић да о њој реферише Академији. Разгледан је и одломак превода *Св. Писма* од каноника Петра Гожинића, што га Академији нуди на откуп J. Гелсиња, чиновник из Имоскога, и одлучено је да се ова понуда не може примити.

Академија друштвених наука имала је два састанка. На састанку 25. септембра реферовао је М. Ђ. Милићевић *о девет биографија разних личности у првом српском устанку,* које је поднео Милош Милосављевић, да се оне овакве какве су, не могу примити и штампати, али ипак да у њима има по што шта што вреди знати, као што су, на прилику, имена турских старешина, с којима су се Срби сукобљавали, имена места, где су били сукоби, или датуми. Мишљења је да се то откупи и држи у архиви. Академија одлучи, да се подносиоцу за то понуди 50 динара, ако хоће. Рукопис И. Ружића *Манастиру у српско-црногорској кнежевини и у њима хришћанске српске светиње, разне старине, рукописи и записи,* дат је на реферат. Референат изнео је опширно све недостатке ове радње, те је према томе и одлучено да се не може штампати као академијско издање. На овом састанку прочитани су реферати Д. Руварца и Ст. Бошковића о поднесеним рукописима Фр. Вањичека за откуп: Д. Руварац мишљења је, да не може препоручити Академији да их откупи, а Ст. Бошковић налази, да нису без значаја и да их Академија треба да откупи за пристојну цену. Академија одлучује, усвајајући реферат Ст. Бошковића, да породицу пок. Фрање Вањичека понуди тисућу динара за откуп његових списа.

Академија уметности имала је свој састанак 27. новембра; на том је састанку реферисао академик Даворин Јенко *о народним пјесмама из Пераста* што их је за певање и гласовир саставио Дионисије де Сарно — Сан Ђорђио. Референат је мишљење, да су ове песме доста лепе и мелодичне, али да израда нема уметничке вредности. Према томе Академија одлучи, да их не може штампати као своје издање, али да би приватно издање истих могла помоћи са 200 динара.

Председништво имало је четири састанка. Између других послова одлучено 11. децембра, да буде цена Гласу 50., у ком је рад д-ра Мих. Петровића „О асимтотним вредностима интеграла диференцијалних једначина првога реда“, и Годишњаку VIII по пола динара; обе су књиге недавно у штампарији довршене.

Југославенска Академија. — У седници философско-јуридичкога разреда Југославенске Академије знаности и умјетности, 24. октобра, читао је академик д-р Фран. Врбанић расправу *Демографске прилике у Јужних Словена.* У своје проматрање узео је: Босну с Херцеговином, Бугарску, Горицу и Градишку, Далмацију, Истру, Крањску, Славонију, Србију, Хрватску и Црну Гору. Ту износи број становника и насељеност у тим крајевима, народност, пол, веру, домаће прилике, па преглед рођења и смрти наводећи увек разлике, које постоје с погледом на те прилике између тих југословенских држава и осталих европских. и узроке, са којих су поједини појави у Јужних Словена други. Тако се густина становништва у Јужних Словена има више приписати узроцима социјалним и господарским него природним. као што су конфигурација земљишта, деоба топлоте и влаге итд. Туђег елемента има близу једне седмине међу Јужним Словенима. Број мушких је већи од броја женских: на 1000 мушких 963 женских. Скоро четири десетине становништва живе у браку, док у других културних народа само трећина. Плодност је сразмерно већа него у другим државама сем Русије и Угарске, а то тумачи само великим бројем удатих. Број смртних случаја је сразмерно велики (просечно 25 на 1000); овом је узрок, што је број смртних случаја у

средњем и старијем добу већи него ли у великом делу европских држава. Поредивши смртне случаје с оним рођаја долази до закључка, да се у југословенским земљама сем Босне и Херцеговине и Црне Горе сваке године роди 119.000 више но што умре, да је на 1000 ст. скоро 16 душа већи пород но помор. Ове појаве нема ни у једној европској држави; већи је проценат само у сев. америчким државама. Дакле, у југословенским племенима има доста снаге и јакости, да се развију из себе самих својим природним прираштајем и без туђих елемената који им нису сродни ни по крви ни по језику.

Матица Српска. — Матица Српска расписала је ове књижевне награде: I из фонда Јована Наке пл. В. С. Миклушког за год. 1896. награду од 50—500 форината за *роман*, драму или *шаљиву игру*, *приповетку или новелу из живота* (рок Петров дан 1896.), а 50—150 фор., према величини и вредности, за свој Летопис, за студију, монографију или расправу из 1. *српске књижевности*, 2. *о бројном, привредном, и просветном кретању* народа српског, 3. *из српске историје*, 4. *за земљописну или етнографску расправу или путопис* по срп. крајевима и земљама; II из *задужбине Јована Остојића* и *жене му Терезије рођене Зезукове* за годину 1896.—1898. 1. 100 дуката за засебне расправе о појединим струкама књижевног рада *Павла Ј. Шафарика*, у колико се тај рад тиче нас Срба (Рок Ђурђев дан 1896.), 2. 200 дуката за *расправу о Буњевцима* (Рок 31. дек. 1898.) све то за *Летопис*. Уједно се напомиње, ако до 31. дек. о. г. не стигне никакав рукопис на награде расписане из те задужбине за ову годину, да ће се награде поновити с роком до 31. дек. 1896. и то 1. 10 100 дуката, према вредности и величини, за сваку расправу или монографију *из историје Срба у Угарској*, 2. 50 дуката *за живот и рад Павла Ј. Шафарика*, 3. 50 дуката *за живот и рад Саве Текелије*, 4. 100 дуката *за историју српске књижевности за школу*, 5. 50 *дуката за историју срп. школе у Аустро-Угарској монархији*, 6. 50 дуката *за историју српске православне цркве у Угарској* „Бранково коло" саопштавајући ово, додаје са свим умесно да је свака тема, расписана за награду из Остојићеве задужбине, тако огромна, да ће се тешко савладати у заказаном року. За расправу о Буњевцима поприличан је и рок, и награда, на и то није много, а једва да је и доста. Говори и о расписаној награди за *Историју српске књижевности*, па вели, да би требало да Матица повери прво стручњацима да израде нацрт, по ком би имала да се изради. Тај нацрт би требало изнети на јавност, на претрес. Када би се тако установила стална основа за ту школску књигу, имао би тај исти одбор стручњачки можда попуњен, или можда други, да изради саму књигу. Један ће се човек тешко подухватити такога посла и још ће теже задовољити. Одбор би можда заједнички израдио нацрт, или би поделили посао по књижевним одсецима па би га у пленуму срезали и заокружили у целину.

Друштво Светога Саве. — Тајник друштвени професор Момчило Иванић позива књижевнике, пријатеље друштвене, да се својим прилозима обрате њему најдаље до краја јануара 1896. год., јер друштво Св. Саве смера да штампа VII књигу „Браства". У томе се позиву између осталог вели ово:

У опште, ти прилози треба да послуже упознавању са прошлошћу и садашњошћу нашега народа: да износе на видик његову борбу за свој опстанак и за своје, народне идеале; да истичу особине и лепоте његове и крајева, у којима он живи. На по се, пак, ти прилози могу бити:

1., Чланци, у којима се описују српске покрајине или места, чим била знаменита за српски народ;

2., Чланци о повесничким догађајима српскога народа, старим, новим и најновијим; биографије знаменитих Срба, ратника, књижевника, наставника, духовника и других заслужних родољуба;

3., Популарне расправе о језику, обичајима и свима особинама српскога народа;

4., Патриотске, моралне и поучне уметничке песме, приче и расправе;

5., Чланци из других наука, писани за народ, а с намером: или да уклоне какав недостатак и заблуду, или да помогну радиност и умни развитак српскога народа. —

Ти списи не треба да буду врло дуги, а примљеним за „Браство" награда је по 60 динара у сребру од штампана табака.

Нова подружина Пољопривреднога Друштва — Уредништво „Дела" добило је „*Правила љубићке подружине српског пољопривредног друштва*". Правила ова среска је власт потврдила 3. августа ове године. Средиште је ове подружине у Мрчајевцима, а задатак јој је: унапређење пољске привреде са свима њеним гранама у свом крају. Да то постигне „она ће свестрано утицати на своју околину, да се што више прошири разумнији пољопривредни рад, у свима гранама пољопривреде и домаћега газдинства": добрим примерним радом, приређивањем привредних предавања, истицањем и награђивањем најбољих радова и успеха по појединим гранама привреде у своме крају, а и ширењем пољопривредних списа; даље, настојаће: да се у њиховој околини одомаћи бољи начин рада, да се распростиру бољи алати, боље врсте семена, боље пасмине стоке, да се подигне угледно пољопривредно добро, да се одржавају задруге а спречава инокоштина, да се удружују сиромашни инокосници у сеоске задруге. У исто време биће помагач Срп. Пољопривредном Друштву у извршењу његова задатка. Ова подружина имаће у Мрчајевцима своју књижницу са читаоницом. Председник је ове подружине Ко-

ста Лазић, а пословођ Андро Л. Дрињаковић учитељ.

Друштво Св. Јеронима. — Ово друштво издало је већ пре некога времена књиге за год. 1896. Оно је према правилима својим издало, поред календара Danice још ове књиге: наставак А. Штолцове Čovjek od ženidbe do smrti у преводу С. Коренића, приповетку Вацлава Новака Majstor Adam (против социјалне демократије) и Život g. Isusa Krista од надбискупа сарајевског J. Штадлера.

Матица Словеначка. — За ову годину Матица Словеначка издала је пет књига, и то: 1. Letopis за год. 1895. уредио проф. А. Бартел, 2. Zgodovina slov. slovstva од д-ра К. Глазера II свеска, 3. Slovenske narodne pesmi сабрао и уредио д-р К. Штрекељ I део, 4. девету свеску Zabavne Knjižnice, уредник је проф. А. Тавчар и 5. Antona Kneza knjižnice II свеска. За годину за овом спремају шест књига: 1. Elektriko, са сликама од J. Шубича, 2. Letopis за год. 1896., 3. Глазера Zgodovine slov. slovstva III свеска, 4. Штрекљеве збирке Slovenske narodne pesmi II део, 5 С. Рутара Tržaško z okolico in Istro и 6. Antona Kneza knjižnice трећа свеска. Сем тога припремају се: Splošna zgodovina Slovencev и ново поправљено издање Zemljevida slovenskih pokrajin.

КЊИЖЕВНОСТ

Милорад и Ружица. — Тако се зове књига, коју је написао Милан Перић намењивши је деци. Писац се у позиву на претплату обраћа родитељима, ђацима и васпитаницима да треба да они поклоне већу пажњу дечјем „моралном и душевном здрављу“ на дакле и да се претплате на „лепу нову књигу“ *Милорад и Ружица*, те жртвују пола динара *за велику корист свога детета*. За непретплатнике стајаће 70. п. динарских. Претплату треба слати парној радикалној штампарији у Београду.

Значај кречњака. — У државној штампарији у Београду штампана је књижица *Значај кречњака у културној земљи са упутством за мерење процентилне садржине земљишта помоћу калциметра*, коју је саставио по француским изворима Љуб. Којић наставник виноделско-воћарске школе у Букову код Неготина. Књижица ова има 21 страну. Биће да је издање Српског Пољопривреднога Друштва, јер његов жиг носи.

Садањи Срби. — Под овим натписом изишла је у Суботици недавно књига као „покушај физиолошко-патолошке студије“ од старца А. С. „Српски Глас“ приказује је и топло препоручује. „И ово је“, вели се тамо, „једна књига необична, а при томе наша, српска и оригинална, сва о нама и нашој судбини. Писац ове књиге каже: да наш род српски опада и пропада физички, тјелесно. Износи доказе немиле, жалосне, црне, али истините, из друштвеног, економског, политичког живота нашега народа. Писац ове књиге јавља нам се као старац. Заиста овако може мислити само зрео и изучен човјек који познаје свијет и свјетску културу, који је учио прошлост и садашњост свога народа, који мисли својом главом. Али при томе, његова су разлагања и осуде оштре одјећене као од момачке руке. Ако је стар као што он каже, срце му је младо и пуно племенитога огња.“ О овој књизи до сада су похвално проговорили, поред „Српскога Гласа“ и „Бранково Коло“, „Суботичке новине“ и панчевачки „Вјесник“. „Глас Црногорца“ у броју 50. има такођер почетак опширна реферата износећи језгру саме интересне књиге. Приход ове књиге намењен је фонду српске велике гимназије у Новом Саду. Стаје круну.

Из векова. — Предавач ужичке реалке Јо ан Илић недавно је јавио преко дневних листова, да ће до краја ове године изићи из штампе књига под именом „*Из векова* лепе туђинке из суседства.“ У ову књигу унео је ових шест приповедака Кармен Силве (румунске краљице Јелисавете): 1. Змијско острво или „Сан песника Овидија“, 2. Букур чобанин или „како је осно ан Букурешт“, 3. Негосава. 4. Мајка Стевана Великог, господара *од* Молдавије. 5. Госпођине стене и 6. У Вранчи. Пред приповеткама биће „предговор, који говори о извору — основици — и врсти ових приповедака и о румунском тексту“. Стаје за претплатнике пола динара а иначе 70 пара динарских. Имаће преко 6 штампаних табака мале осмине.

Побратими. — У јулској свесци „Дела“ стр. 148. јавили смо, да је Ст. П. Бешевић дао у штампу своје првенче — драму „Побратими“; она је сада већ и готова. Штампана је у српској дубровачкој штампарији А. Басарића. Књига је ова на врло лепој хартији, има на 8-ни 1 л. и 70 страна. Гледаћемо да о њој проговоримо.

За крст часни и слободу златну. — Тако се зове историјска слика, која недавно угледа света, а о којој јависмо у априлској свесци стр. 156. да је дата у штампу. О овој књизи, колико ми знамо, досада је проговорено само у 138. броју „Видела“. Референат Драг. препоручује је најтоплије нашој младежи, а нарочито војсци.

Приповијетке из црногорског живота. — У допуну наше белешке у септембарској свесци стр. 496. за сад само јављамо, да су изишле на Цетињу *Приповијетке из црногорског живота* од Луке Јововића, и то прва књига. Има 116 страна в. 8-не, а стаје 50 новчића.

Деца љубави. — У издању књижарнице В. Валожића изишао је у српском преводу роман од Е. Сија *Деца љубави.* Стаје два динара.

Глава за главу. — Тако се зове француски криминалан роман, који је у преводу, у свешчицама почео излазити; биће шест свезака, а стаје свеска 20 пара динарских. Преводилац нам не казује име писцу овога романа, а ни своје.

Последња идеална љубав. — Лањске године почео је излазити у свешчицама оригинални роман под именом „Из београдских салона“, али на првој глави стало се с издавањем, што већина продаваца није послала новац за продате књиге; сада се писац одлучио да га изда у три свеске од по десет табака и са сликама, те је и позив на претплату штампао. У позиву напомиње се, да је из основа прерађен. Прва књига стаће динар и по.

Баковање-цароваље. Димитрије М. Путниковић, учитељ из Београда, спремио јо друго поправљено издање своје књиге *Баковање-цароваље* намењене младежи, те и издао позив на претплату. Друго издање имаће око девет табака и преко 60 слика и цртежа. Стаје динар у меку повезу, а у тврду 1·30 дин. До 20. јануара биће готова.

Геометрија. — За ниже разреде гимнасија и реалака штампана је *Геометрија* J, Шрама и Др. Шаслера у преводу Ђ. П. Рокнића. Стаје динар и по.

Белешке с пута. — У „Дневном листу“ излазио ја недавно низ чланака под натписом *Белешке с пута,* па су они и у посебну књижицу штампани. У овим „Белешкама“ писац истиче друштвене, просветне, политичке и државне, нарочито административне мане и недостатке Србије, а и чини разумне предлоге за поправку. П. Ив. реферишући у 22. броју „Бранкова Кола“ о овој књизи од 70 страна мале осмине, вели, да „заслужује пажњу свакога родољубивога и патриотичкога Србина, а нарочито стручну критику и претрес наших политичких листова.“

Имена свечара. — Вредна штампарија Петра К. Танасковића намислила је да изда књижицу, у којој би било име и презиме српских грађана и коју славу славе. Овака књижица је од потребе Београђанима, те морамо бити захвални штампарији на том потхвату, само ако тако састави да буде прегледна. Труд њен око тога посла исплатиће се свакако. Стаје само пола динара.

Православна српска црква у краљевини Србији. — Под тим натписом изашла је недавно књига — издање митрополије — од 242 стране. Ово је друго издање измењено и допуњено према оном од 1874. године. У књизи је на првом месту мали предговор, за тим акт велике цркве, којим се проглашава самосталност српске цркве у краљевини, акт патријаршије митрополиту српском, по том: по епархијама поменуте све цркве и манастири са парохијама, селима и душама колико у којој парохији има и завршује се именима попова; за овим долазе манастири са монаштвом, опет по епархијама распоређено, после тога долазе у кратко поменути архиепископи и епископи на садашњим епархијама, и најпосле кратка историја од два листа о неканонској и незаконитој црквеној управи. — О овој књизи изишла је у „Миру“ врло похвална оцена, а у „Дневном Листу“ приказао ју је неки игуман, те и поредио с првим издањем — он износи многе непотпуности, нетачности и грешке.

Мала споменица из Русије. — А. Пајевић написао је и издао књигу истакнутога натписа, а у којој је: I Са погреба Александра Александровића III руског цара миротворца и II Утисци и слике из Русије. Ова је књига на 8-ни, има 5 листа и 160 страна, а стаје круну. Цео чист приход ове књиге намењен је фонду д-ра Ђорђа Натошевића за удове и сирочад учитељску. О овој књизи изрекли су подједнак суд: „Бранково Коло“ и „Српски Глас“, који између осталог ово рече: „Од српскијех публициста кренуо је у Петроград, на погреб цара Александра III, једини Аркса Пајевић, о свом руву и круву, а у зимско доба. Као што је од чистог осјећаја кренуо на овај тешки пут, тако исто у овој књизи описује по осјећају свом погреб и друге утиске из Русије. Пајевић је по погребу ишао у Москву и Кијев, које овдје описује. Описи и утисци наравни су, од срца, и с тога наравно приказани. „Стил је човјек“, изрекли су Французи, те и у овој књизи просто се каже, како је писац осјећао на погребу цара миротворца и на прегледању рускијех мјеста, задужбина и другијех знаменитости. У књизи има 18 слика, осим насловне слике цара Александра III.“ „Бранково Коло“ још вели, да се може забавити овом књигом сваки читалац и простији и интелигентнији.

Збирка педагошких радова. — Друга књига ове *Збирке педагошких радова* од Мите Нешковића, о којој јависмо у септембарској свесци да је у штампи, изишла је на свет. На осмини је, има 176 страна, а стаје 70 новчића.

Руска књижевност. — *Илустрована библиотека „Нива“.* — У 1896. години изићи ће у илустрованој библиотеци „Ниви“ „Дона Милтона“ „Потерянный Рай“ и „Возвращенный Рай“ у преводу с енглеског А. Шульговскога а са 50 слика Густава Доре. Ова два спева Милтонова изићи ће у 12 свезака у богату издању већега формата in folio. Цело издање стаје с поштарином 14 рубаља. Прво богато издање ових спевова било је угледало света у Русији 1878. године, али је ценом било скупље 25 рубаља и на брзо постало је библиографијском реткошћу. Ово

друго ново издање сем тога што му је цена мања, одликује се множином нових објашњења, а и превод је за ово издање прегледан те гдегде исправљен; уз то додан је енглески текст и биографија Милтонова.

Златна књига за децу. — Мих. Јовић, учитељ штампао је у штампарији Ј. Карамата у Земуну *Златну књигу за децу*, која се са одабране садржине, лепе хартије и слика, с чисте израде. препоручује.

Пољопривредни календар. — Пред нама је одабране садржине и *Пољопривредни календар* за 1896. годину. Има шест одељака: календарски део, Чланци, Белешке, Подаци и таблице из свих грана пољске привреде, Пољопривредни заводи и установе и Српске пољопривредне књиге и новине. Чланака има 12: Сејалица од Јов. Марковића, О биковским стаништима од П. Т. Тодоровића — Ђаковчића, Подизање дудара по општинама од Ант. Голубовића, Подизање винограда домаћом лозом на песковитом земљишту од Љуб. Којића, Јасен, брест и граб од Јов. Јекића, Бресква од Светолика А. Петковића, Црвени патлиџан од д-ра Ђ. Радића, Избор места за пчелиник и како ваља уредити угледни коваплук од Дим. К. Михаиловића, Плетарство од А. Храдецкога, Липа од К. Б. Ђорђевића, Овас од К. Црногорца и Сан и јава (приповетка) од Благ. Тодоровића. Уредник је А. М. Секулић. Календар овај, коме је ово XIV година, има LVI и 136 стр. и 2 листа вел. 8-не. Ми најтоплије препоручујемо нашим привредницима овај стручни календар. Сваки га може набавити, јер стаје само пола динара.

Духовне беседе. — О трошку књижевнога фонда Илије Милосављевића Коларца штампане су *Духовне беседе Гаврила Поповића, владике шабачког*, које је прибрао и уредио у књигу прота Алекса Илић, написавши место предговора биографију пок. владике беседника. На почетку ове књиге, коју треба бар свако свештено лице да прочита, је *Реч једног мирјанина о беседама владике Гаврила* од Ч. Мијатовића. Има свега 90 беседа. На крају је садржај, који је могао бити потпунији. Није било тешко да се уз „Надгробна реч“ у садржају стави и коме је говорена, јер има дванаест разних надгробних речи, па ако ко хоће да зна коме су говорене мора пр елиставати књигу. И ту треба практичности. Књига је на вел. 8-ни, има XXII и 207 стр. и 1 л.; додана је напред и слика епископа Гаврила. Стаје два динара.

Хибнерова статистика целога света за 1895-у год. — Према 44. немачком издању које је израдио д-р Фр. Јурашек, професор бечког универзитета, издао је треће издање ове *Хибнерове статистике* Јов. Алексијевић преведавши и допунивши г.. Ово се издање разликује од прва два; оно је много веће, опширније и угледније. Штета је што у овој књизи нема садржаја, а то је потребно било да олакша служење овом приручном књигом. Стаје два динара, а има X и 240 страна осмине. Приказана је Ђ. Вајферту, а штампана у штампарији Петра Ћурчића.

Спољашња политика кнеза Михаила.— П. Ј. Ристић, изазват Пироћанчевом књигом „Кнез Михаило и заједничка радња балканских земаља“, написао је књигу под натписом *Последња година спољашње политике кнеза Михаила*. Има осам одељака: Идеје и људи, Лична својства кнеза Михаила и његова околина, Балкански савези, Рад о ослобођењу српских градова, Застој оружане акције, Пад Илије Гарашанина, Састанак у Иванци и Установе и људи. — Књига ова захвата 75 страна и 1 л. в. осмине; стаје динар.

Богданова Трепутак. — J. Л Д. Богданов, о чијем је Spor-y između Srba i Hrvata било говора у октобарској свесци, намеран је да штампа и прво поглавље „Балканске мисли“, коме би имао бити натпис *Трепутак*. Ово поглавље само за се целина је и има 13 одељака: Прелазно доба, Политика све и свуда, Два параштаја, Интелигенција и пук, Анархија појмова, Појмови „племе“ и „народ“, Појам „хисторијска индивидуалност“, Појам „политички народ“, Племенски егоизам, Двије струје, Народна мисао и политика, Посматрачи и практичњаци и Политичарима. Издат је у тој намери и позив на претплату. Књига ће изићи у два издања латиницом и ћирилицом. Стаје за претплатнике 50 новчића, а продаваће се 70 новчића. Претплату прима за ову књигу и уредништво „Дела“.

Календари. — У Загребу изишао је ћирилицом српски народни календар за 1896. год. *Свети Сава* с илустрацијама, стаје 50 новчића. Од календара за 1895. који су изишли латиницом да поменемо главније: Zvonimir (са шематизмом 60 новчића стаје), Zvekan (шаљиви илустровани календар), Prijatelj naroda (пучки календар), Zvila Hrvatska (календар за хрватски народ). Сваки од ова три стаје 30 новчића. Gospodarski i vinogradarski kalendar (саставио Фр. Куралт стаје 25 новчића. Školski kalendar (за професоре и учитеље, стаје круну), Pravnički i činovnički kalendar (за правнике, саставили А. Рушнов и Фр. Жигровић, стаје форинту) и т. д.

Књижница за учитеље. — Хрватски педагошки збор из ао је од своје „Књижнице за учитеље“ у последње доба две књиге: Другу свеску Rukovodja za prirodoznanstvenu obuku u nižim školama од д-ра Ђуре Турића (прва свеска изишла је прошле године), и Rukovodj za zabavište од Антоније Цвијићеве. Ово је прва књига ове врсте у Хрвата. Прва

стаје 4 фор. и 20 новч., а друга форинту. Наш „Учитељ“ ваља да ће коју више о овим књигама проговорити.

Програм сплетске реалке. — У прошлогодишњем (за 1894/5) програму сплетске реалке штампан је уз „школске вијести“ чланак проф. Ђуре Коломбатовића „O njekim Kralješujacima“.

Речник енглеско-хрватски. — Професор А. Лохмер издао је прву свешчицу од 64 страна осмине Rječnika englesko-hrvatskoga sa točno označenim izgovorom. Речник ће имати до 12 табака, а стаће за претплатнике три и по форината. У првој свешчици захвата речник од слова А до речи Benign (benajn). Издаје га књижарница Хрељановића у Сењу

Неиздане хронике. — У Букурешту недавно издао је Јоан Богдан књигу под натписом Chronice inedite, atingatoare de istoria romînilor. У њој је штампао: бистрички летопис (1359.—1506. год.), српско-молдавску хронику манастира Њемца (1325.—1512.), молдавско пољску хронику Николе Бржеского (1359.—1566.) и хронику Мирона Костина о Молдавији и Влашкој. Ови летописи имају највише важности за историју Молдавије и Влашке, али су од интереса и по нас, нарочито први и други. Гледаћемо да проговоримо о овом, кад добијемо књигу. Издање ово има 204 и XIX стр. осмине.

Српска књига у француском преводу. — Ту скоро изађе у француском преводу, издањем главнога књижара Flammarion-a брошира: *Патријаршија и православље у европској Турској* од Констадина, о којој је изишао опширан реферат у априлској свесци „Дела“. — Ова је брошира преведена, како чујемо, и на руски.

Најновије дело Кокелово о Србима. — Пре неки дан изиће у Паризу, трошком књижара E. Leroux-a, најновија књига P. Coquelle-a, Histoire dn Monténégro et de la Bosnie depuis les origines на вел. 8-ни, стр. V—490). Наши ће се читаоци сећати, да је исти писац написао пре две године и *Историју Краљевине Србије*, о којој је већ било говора у нашем листу. Најновија књига Кокелова сматра се као наставак оне прве, те тако Французи имају данас готово потпуну историју српскога народа. Надамо се, да ће се наћи који од наших вићенијих историчара, те да проговори опширније о овоме делу: Једино што бисмо имали да замеримо писцу, то су његови закључци о Босни и о аустријској управи. Писац, који жели да се сматра беспристрасним историчаром, требало је да се еманципује од оних многобројних плаћених агената Калајевих! Иначе, како да разумемо такав поступак? Не долази ли можда и он у ону врсту писаца, који пате од — *орденоманије*? Књига стаје 7,50 динара,

Недостојно поређење. — Revue bleue од 27. јула ове год. донео је од анонимнога писца уводни чланак: La tragedie de Sophla. Писац говори о убиству Стамбулова и догађајима, које ће оно изазвати. На једноме месту говори и о убиству кнеза Михајла; хтевши, на тај начин, да направи неко поређење: као да ће тај догађај имати истих последица за Бугарску, како споља тако и изнутра, као што је убиство кнеза Михајла имало за Србију. По нашему мишљењу такво је поређење не само апсурдно но и недостојно. Чега има сличнога политика Стамбуловљева са политиком Кнеза-мученика, о чијој ће се државничкој мудрости и увиђавности још дуго причати. Каква иронија! Ну, штаје најсмешније у свему овоме, писац да би потврдио своје мишљење: да ће убиство Стамбулова имати доиста истих последица за Бугарску, као што је имало за Србију после 1868. год. наводи за доказ пасаж из реферата, који је изашао у „Срп прегледу“ о књизи Шиорђанчевој: „Кнез Михајло и заједничка радња балк. народа,“ И онда, на основу тога (sic) закључује: „да Кнез Михајло и Стамбулов беху два главна примерка југо-словенске расе. Претендује се, да су обојица убијени за то, како би други Словени мислили да су ова убиства служила великој идеји панславизма. т. j. апсорбовању малих словенских народности од велике московске..“

Професор Мале о српскоме позоришту — Revue bleue, у 10. броју од 7. септембра ове године, доноси занимљив чланак бив. професора наше Велике Школе г. Albert Malet-a, Le théâtre serbe et les oeuvres françaises. Чланак овај у многом погледу важан је за нас.

Староиндијска граматика. — Ту скорице изишла је прва књига Altindische Grammatik од Јак Вакернагла. У њој се говори о гласовима, а у приступу изнесена је историја старог индијског језика и науке о језику. У другој биће облици, а у трећој синтакса. Прва књига захвата LXXIX и 344 стране велике осмине, а стаје 8,60 марака.

Новине филолошке — Професор универзитетски Бодуен де Куртен штампао је на немачком језику у Штразбургу Versuch einer Theorie phonetischer Alternationen Ein Kapitel aus der Psychophonetik (стр. 24. у осмини). Рад овај изишао је прошле године у 20. свесци „Расправа филолошког одељења“ краковске Академије Наука на пољском под именом Próba teorji alternacyj fonetycznych. — Професор д-р Г. Блат штампао је две радње: O pochodnej spółglosce koncowej w jezyku polskim i w niektórych cinych jezykach slowianskich. Краков 1895. (стр. 23. вел. 8-не) и Kleine Beiträge zur slavischen Lautlehre I Über k paragogicum. II Einiges zur Epenthesis. Brody 1895. (стр. 29. у 8-ни).

Етимологија речи „плима“. — У најновијим двема свескама шесте књиге, што уједно изидоше, Штрајтбергових Indogermanische Forschungen штампан је између осталога и чланак Густава Маера Etymologisches aus den Balkansprachen (стр. 114—123), те једно 25 речи које албанских, новогрчких, румунских, српских и словеначких објашњује. Од српских тумачи само реч „*плима*“. Миклошић је у Etymol. wörterb. 259 изводио ову реч од грчке *πλῦμα* Spülaksser, а Мајер мисли, да да није ништа друго него грч. *πλήμη* Flut des Meeres.*

НОВИНАРСТВО

Просветни Гласник. — Изишле су од овога службенога листа министарства просвете и црквених послова и свеске за октобар и новембар. У њима налазимо, после одељака: службени део, радња Главнога Просветнога Савета (са седница 641.—645.), школски летопис, одељак *Наука и настава*. Ту су само два оригинална рада: Андре Гавриловића *Доба Људевита Штура*, цртице из словачке књижевности и то почетак, и свршетак расправе Мих. Ј. Ђорђевића *Српске земље у главним плановима за деобу турске царевине*; остало су преводи. Од нових штампани су: Основна настава у Енглеској од Алек. Винтера превод Жив. М. Протића, Чулни типови и сродне појаве од Х. Уфера превод Добр. В. Бакића и О земљотресима од К. Фукса превод М. Шеварлића. За овим је *Критика и библиографија*. Проговорено је о другој књизи Историје опште од Ст. Ловчевића (реферат М. Вукићевића), о цару Симеон-Синиши Немањићу од Р. Агатоновића (реферат Гр. Јакшића и о Ueber die Aufgaben und Pflichten des Schularztes од Виренијуса (приказ д-ра В. А. Поповића). На крају је *Просветни ковчежић*. У прилогу су: Статистички податци за Велику Школу у школској 1890.—1891. и 1891.—1892. год. од Влад. Спасојевића.

Ускок. — Крајем новембра месеца почео је излазити овај лист бораца за ослобођење и уједињење српства, намењен српској народној мисли. Излази недељом, штампа се у парној радикалној штампарији, власник и одговорни уредник му је Н. Кара-Радовановић (а не како смо јавили и како је било одређено Љ. Јоксимовић), стаје за Србију годишње осам динара. Овакав лист потребно је да имамо; на уредништву и на читалачком је свету да га одрже. —

Нов српски шаљив лист. — Сима Лукин Лазић намеран је почетком 1896. године да издаје у Загребу илустрован српски шаљив лист *Врач погађач*, те је и разаслао претплатни позив. Лист ће излазити два пута месечно на осам страна велике четвртине, а доносиће у сваком броју по две три шаљиве слике. За Србију стаје само 10 динара у злату. Препоручујемо овај шаљиви лист пажњи наших читалаца. —

Школица и Народна Школа. — Од дечјега листа „Школице“ добили смо други број, у ком су између осталога две песме и неколике приче, међу овима и две народне: *Сељак, медвед и лисица* и *Мост преко два брега* (ову другу о проклетој Јерини прибележи гимназист Драг. Е. Столновић, а прва је прерађена). Љуб. В. Јанковић прибележио је једно осам бројеница из пиротског округа. — Од „Народне школе“ изишла су три броја. У њима налазимо ове чланке: *Наше зборисање — наш је живот* од М. С., *Како стојимо са основном наставом*, *Учитељ као грађанин* од Milton-а, *Српски учитељ и народна привреда* од Мих. Ст. Ризнића и *Основна настава у Румунији*. Сем овога има одељака: Школска хроника, Писма и дописи, Школске вести и библиографија.

Дом и свијет. — И последњи број овога хрватскога белетристичкога листа за ову годину изишао је. У последњим бројевима такођер преовлађује превод. Од писаца оригиналних цртица налазимо и сада Н. Девчића; сем тога Ф. Бецића са његовом „изворном приповијести“ *Срце и — жељудац*. Од туђинских белетриста има радова Л. Толстога (из дела „Војна Дужности“ *Што је руски кажњенички батаљон.*), Св. Чеха (*Двобој*), Иг. Хермана (с чешкога, *Паклени строј*, *Поћнада*), Ги де Мопасан (*Коко*), Х. К. Green-а (*Оцјена и кривња*, криминални роман) итд. Бр. 22. посвећен је позоришној прослави у Загребу доношењем десет слика које из новога позоришта које личности што учествоваху при његову грађењу. — У 24. броју на корицама је оглас уредништва, које јавља да ће од нове године излазити у „Дому и свијету“: један роман Ев. Кумичића из садашњега друштвенога живота, приповетка Девчића Liepa Kosana, путописне цртице А. Тресића Павичића Bosna i Hercegovina итд.

Бугарски медицински лист. — Од априла месеца ове године почео је излазити у Софији *Медицински сборникъ* списание на българскитѣ лѣкари. Излази месечно у свескама од 4—7 штампаних табака, а стаје за Србију 9·40 динара. Издаје „гражданската санитарна дирекция“ под главном редакцијом д-ра Г. Золотовића. Лист овај препоручује се садржином својом стручњацима — лекарима. — Сем овога листа Бугари имају и популарно-медицински лист *Медицинска Бесѣда*, који излази ево већ друга година.

Словенски Дом и Свет. — Бројем 24. навршио је овај лепи илустровани лист своју осму годину изласка. У последњим бројевима (од 18. па до 24.), сем завршетака из ранијих бројева, налазимо: *песама* ових песника: Антона Медведа, А. Хрибара, Мих. Опека Вид. Пољака, Гојка и Ј. А.; од *приповедака*: две пок. А. Сушника Prvi idejal и Srečna

vrnitev, B. C-a Blazna žena, — e: Boginski Martin, Подравскога Trnjev venec и Добравца Na pol pota; од *животописа*: Nekoliko črtič iz mojih mladih let од M. Торкара, Anton Krepl од д-ра A. Медведа, Antonin Dvorák од J. T. и Louis Paster од д-ра Ф. Л.; од *описа*: narodopisa češko-slov. razstava v Pragi од B. Бучара; од *научних и поучних чланака:* Še nekoj o besedni ražporedbi gledé na naš rodilnik од Навратила и Plastika v pesništvu од J. Ш. Даље у сваком броју има малих приказа и записа из словенске књижевности. Ни у овим бројевима нема помена ни о једној књизи из српске књижевности, па ни о „Делу" Жао нам је што ово морамо и по други пут констатовати. Нека бар од нове године и на нашу књижевност обрати пажњу уредништво Dom in Svet-a, ка а се в ћ осврће на друге словенске књиж вности! —

Љубљански Звон. — Последње две свеске (11. и 12.) за ову годину изишле су. У њима су готово све завршеци раније започетих радова, неколико лепих песама Ашкерца и др., Vodiški samotar од Добравца и д-ра B. Облака Nekaj opazk k dr. Glaserja „Odgovoru". Сем тога богат је листак у оба броја. Нека је овај словеначки лист, који се по који пут осврне и на наше књижевне новине, најтоплије препоручен нашем читалачком свету. — Излази у Љубљани под уредништвом Виктора Бешка. Стаје годишње за нас 5 фор. и 60 новчића.

Лужица. — И овај месечник наше браће лужичких Срба 12. бројем завршио је ову 1895. годину, да би новом годином ушао у 15. свог изласка. Уредник овом листу је д-р E. Муке, професор у Фрајбергу, а лист се штампа у Будишину. Песама највише има у овој години, од J. Чишинског и Радисерба. Има и краћих причица, а и превод Л. Толстога: Севастопољ у декембру 1854., у мају и августу 1855.; даље су поучни чланци и некролози. Сталне су рубрике: Serbske pismowstwo, Druzy wo Serbach, Serbski rozhlad, Slowjanske nowinki итд. — Стаје четири динара.

ПРОСВЕТА

Освећење нове зграде Више Женске Школе у Крагујевцу. — Милован Гушић капетан оставио је пре неколико година имање у вредности близу сто хиљада динара Вишој Женској Школи, а другу половину имања намерно је фонду сиромашних ученика крагујевачке гимнасије. Одбор, који је руковао тим завештањем, настао је да се на имању пок. Гушића подигне зграда за Вишу Женску Школу, и 10. декембра ове године. у назочности одличнога грађанства осветило је неколико свештеника и прота нову зграду Више Женске Школе. Нарочито треба истаћи да се има захвалити на првом месту Сими Живковићу директору у пензији што се подиже тако брзо ова зграда. По освећењу читала је управитељка те школе, Круна Аћимовићка, о значају тога дана и о васпитању женскиња.

Пок. Гушић рођен је 15. фебруара 1822. у војску је ступио 15. маја 1845. а 24. маја 1860. би произведен за потпоручника 1. пуара 1870. добио је за капетана, у ком је чину и умро у Крагујевцу 16. маја 1891. године. Врлом добротвору нека је вечит спомен међу нама.

ЛИЧНИ ГЛАСОВИ

† Александар Петровић Хитрово. — 15. декембра ове године угасио се живот једном марљивом раднику братскога нам руског народа, Ал. П. Хитрова. Хитров је у српском народу стекао доста пријатеља са своје срдачности и доброте. Његовим заузимањем и трудом многи је грађанин српски упознат с руским језиком и литературом, а приличан је број његових ученика с Велике Школе, Војне Академије и учитељске школе, који ће се дуго и дуго сећати свога доброг учитеља. Бог да му душу прости!

УРЕДНИК
Др. М. Ђ. Миловановић

ВЛАСНИК
Ст. М. Протић